

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖЌҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАМОНИ ҶОМЌ

КОНФЕРЕНСИЯИ ҶУМҲУРИЯВИИ ИЛМИЮ АМАЛЌ
“ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГЌ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ОН
ДАР ЗАМОНИ МУОСИР”

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
«ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ»

REPUBLICAN, SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
ON THE TOPIC "PEDAGOGICAL RESEARCH: PROBLEMS
AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN THE MODERN WORLD"

29 АПРЕЛ, 2021

УДК 45 (067)
ББК 76.04 (2 тоҷик)

Бо қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи АТТ ба чоп тавсия мегардад.

**Зери назари Иматзода Лутфия Махмадулло
доктори илмҳои педагогӣ, профессор**

Мураттибон: Б.Ҳақимова, М.Абдуллозода, Д.Имомназаров
Муҳаррири техникӣ: Б.Ҳақимова

Таҳқиқоти педагогӣ: мушкилот ва дурнамои он дар замони муосир: маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф»

**Под общей редакцией Иматзода Лутфия Махмадулло
доктор педагогических наук, профессор**

Составители: Б.Хақимова, М.Абдуллозода, Д.Имомназаров
Технический редактор: Б.Хақимова Б.

«Педагогическое исследование: проблемы и перспективы развития в современном мире»: материалы Республиканской научно-практической конференции к 30-летию Независимости Республики Таджикистан и объявлении 2020-2040 годов «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в науке и образовании», - Душанбе, Нашриёти «Сифат», – 406 с.

**Under the general editorship of Imatzoda Lutfiya Mahmadullo
Doctor of Pedagogy, Professor**

Compiled by: B.Khakimova, M.Abdullozade, D.Imomnazarov
Technical editor: B. Khakimova

"Pedagogical research: problems and development prospects in modern world ": materials of the Republican scientific and practical conference to To the 30th anniversary of the Independence of the Republic of Tajikistan and the announcement of 2020-2040
"Twenty years of study and development of natural, exact and mathematical sciences in science and education ", - Dushanbe, Nashrieti " Sifat ", - 406 p.

Шакли электронии маҷмӯа дар сомонаи <https://www.prmatt.tj> дастрас аст.
Электронная версия сборника доступна на сайте <https://www.prmatt.tj>
The electronic version of the collection is available on the website <https://www.prmatt.tj>

ҚИСМАТИ 1.
ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ ВА РОҲҲОИ РУШДИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР
РАЗДЕЛ 1.
ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ПУТИ ЕГО РАЗВИТИЯ
В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ
SECTION 1.
PEDAGOGICAL RESEARCH AND WAYS OF ITS DEVELOPMENT
IN THE MODERN WORLD

Иматзода Лутфия Махмадулло
Imatzoda Lutfia Mahmaddullo

Директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, д.и.п., профессор
Director of the Institute for Educational Development
named after Abdurahmoni Jomi, Doctor of Philosophy, Professor

Имомназаров Давлатназар
Imomnazarov Davlatnazar

мудирӣ шӯъбаи таҳсилоти умумӣ, омӯзиши стандарт, нақша, барномаҳои
таълим, китобҳои дарсии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомӣ
Head of the Department of Standards, Plans, Curricula and Textbooks of the Institute
of Education Development named after Abdurahmoni Jomi

ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ:
ДАР ҶУСТУҶӢИ РОҲҲОИ БОСАМАРИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ
PEDAGOGICAL RESEARCH:
IN SEARCH OF EFFECTIVE WAYS TO THE QUALITY OF EDUCATION

Аннотатсия: Дар мақола муаллифон дар бораи фароҳам овардани заминаи илмӣ барои таҳияи асосҳои арзёбии муносири натиҷаҳои таълимии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо назардошти тағйироти системаи муносири таҳсилот, масъалаҳои мубрами ислоҳоти соҳа баҳри таҳким бахшидан ба сифати таҳсилот ва таъмини роҳҳои босуботи он андешаҳои муфид пешниҳод менамоянд.

Abstract: In the article, the authors discuss the creation of a scientific basis for the development of a modern base for assessing the educational results of students in the general education system, taking into account changes in the modern education system, the issues of reforming the sector to improve the quality of education and ensuring effective ways of development

Калидвожаҳо: озмоиш, арзёбӣ, таҳлиси, ташаккулдиҳанда, ҷамъбасти, пешрафт, боэтимод, мониторинг, худбаҳодиҳӣ, рақобат.

Keywords: experiment, assessment, diagnostic, formative, final, performance, reliable, monitoring, self-assessment, competition.

Аз солҳои 2000–ум инҷониб дар сиёсати давлатӣ соҳаи илму маориф аз зумраи самтҳои афзалиятнок эълон гардида, ислоҳоти ҷиддии соҳаҳои зикршуда оғоз гардид. Мусаллам аст, ки талаботи ҷомеа имрӯз аз вазъи маориф ва пешрафти илм вобастагӣ дошта, таҳқиқот ва ҷустуҷӯи роҳҳои босамарро тақозо менамояд. Ба ибораи дигар, ин ҷо сухан дар бораи таҳқиқоти педагогӣ меравад, ки ба рушди муносибати пайдарпайю алоқамандии раванди банақшагирии таълим ва омӯзиш равона гардида, барои ҳалли як қатор мушкилоти арзёбии амалкунандаи маорифи Тоҷикистон дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим имкон фароҳам меорад.

Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, аз ҷумла ба таъмини механизми татбиқи дониши академӣ дар амал, бештар рӯ овардан ба такмили маҳорати омӯзиши мустақилона, бедор намудани шавқу завқи худомӯзию худташаккулдиҳӣ таъмини

хамкорию судманди мактаб, оила ва чома, ки дар маҷмӯъ ба рушди шахсияти комил нигаронида шудаанд, чораҳои муайян андешида истодаанд. Нигаред, ба ислоҳоти соҳа, ки дар раванди он тавачҷуҳи асосӣ ба ташаккули салоҳиятҳои хонандагон равона шудааст, то ки онҳо минбаъд дар ҳаёт ба ҳадафҳои хеш ноил гарданд ва дар шароити талаботи бозори меҳнат ба дарёфти мавқеи хеш дар ҳаёт худро омода намоянд.

Дар баробари гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим заминаи воқеӣ барои таҳияи асосҳои арзёбии натиҷаҳои таълимии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо назардошти тағйироти системаи муносири таҳсилот, масъалаҳои мубрами ислоҳоти соҳа баҳри таҳким бахшидан ба сифати таҳсилот ва таъмини рушди босуботи он фароҳам гардидааст. Зеро муассисаҳои таҳсилоти умумии ибтидоӣ, зинаи дуюм ва сеюми таҳсилот ба муносибати босалоҳият ба таълим дар соли таҳсили 2020-2021 пурра гузаштаанд ва он зарурати коркарди системаи арзёбии дастовардҳои таълимии муосирро ҳатмӣ мегардонад.

Муассаллам аст, ки системаи арзёбии амалкунанда (аз ҷумла инъикоси рақамии он) дар қонеъ сохтани талаботи стандарт, барномаҳои таълимии дар самти арзёбии воқеии дастовардҳои таълимӣ ва пешрафти муваффақонаи хонандагон дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба душворӣ дучор мегардад ва ин омил аз муттассадиён он муносибати ҷиддиро дар самти роҳандозии таҳқиқот, омӯзиш, натиҷагирӣ ва баровардани ҳулосаҳои асосноки илмӣ тақозо дорад, то ки коркарди меъёрҳои арзёбӣ ба ташаккули фаъолияти таълимӣ ва тақмили салоҳиятҳои хонандагон мусоидат карда тавонанд.

Ҳамзамон, қайд намудан зарур аст, ки солҳои пешин таҳқиқот оид ба арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон дар муассисаҳои муайяни кишвар ба роҳ монда шуда буд (соли таҳсили 2015-2016) ва хуб мебуд, агар натиҷаҳои аз нигоҳи илмӣ асосноки он дастраси ҳамагон мегардид. Зеро дар раванди таҳқиқоти самараи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар синфҳои ибтидоӣ синфҳои 5-6 аз ҷанҳои забони тоҷикӣ ва математика (соли таҳсили 2016-2017) дастовард ва мушқилоти татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар синфҳои номбурда танҳо дар синфҳои таҷрибавӣ (дорои қобилияти баланди зеҳнӣ) ба роҳ монда шуда, натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашудаи синфҳои номбурда дар муқоиса бо синфҳои назоратӣ (таълим аз рӯйи таҳсилоти анъанавӣ) таҳлил ва муҳокима карда нашудаанд. Ва имрӯз дар самти арзёбии натиҷаҳои таълим (сифатӣ ва рақамӣ) ягон дастур аз ҷониби муҳаққиқони он пешниҳод карда нашудааст, бахусус дар самти арзёбии рақамӣ.

Гузашта аз ин, меъёрҳои арзёбии амалкунанда (чи аз нигоҳи арзёбии сатҳи воқеии дониши хонандагон ва чи аз нигоҳи таъсири он ба пешрафти ташаккулдиҳандаи таълимии хонанда дар асоси таҳлил ва ҳулосабарориҳои он) иҷрои талаботи стандартҳои ҷанҳои мушаххаси муносибати босалоҳият ба таълим таъмин карда наметавонанд. Масалан, сатҳи ташаккули салоҳиятҳои хониши ифоданок, навиштан (сатҳи саводнокии ҳаттӣ, риояи фосолаи байни ҳарфҳо дар дохил ва байни калимаҳо, яқлуктии навишти калимаҳо, ҳусни ҳат, хушнависӣ), дарки моҳияту муҳтавои калимаҳои душворфаҳм, дарки матн, маънии он, риояи суръати хониш ва ғайра дар раванди таълим бояд ҷӣ тавр арзёбӣ карда шаванд, ба таври маҷмӯӣ ё ҳар як салоҳият дар алоҳидагӣ ҳанӯз маълум нест ва ин гуна норавшаниҳо дар арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон аз ҷанҳои алоҳида хеле зиёданд. Фаромӯш на бояд кард, ки дар кишвари мо мавқеи арзёбии рақамӣ хеле устувор аст ва аз байн бурдани он ба қадом мушқилот дучор гардидани хонанда, омӯзгор, падару модарон ва оқибати онро ҳеҷ қас пешгӯӣ карда наметавонад.

Албатта, зарурати таҷдиди назар намудан ва тақмили омилҳои ба сифати таҳсилот таъсиррасон, бахусус, системаи арзёбии мавҷуд баҳри муайян намудани сатҳи воқеии дарки мазмун ва муҳтавои мундариҷаи таҳсилот, маҳорати амалии истифодаи он аз ҷониби хонандагон ба миён омадааст ва он, дар навбати худ, омода намудани омӯзгоронро ба мақсаднок гузаронидани арзёбӣ тақозо менамояд.

Дар робита бо ин, коркарди Низом ва меъёрҳои арзёбии муосир барои муассисаҳои таълимии кишвар дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим

хамчун яке аз иқдомҳои афзалиятноки рушди соҳаи маориф пазируфта мешавад. Гузашта аз ин, самаранок гардонидани раванди таълим, дарёфти маълумоти воқеӣ дар бораи дастовардҳои таълимии хонандагони муассисаҳои таълимии кишвар ва ташкили механизми арзёбии муосир барои мониторинги иҷроии талаботи стандартҳои давлатии таҳсилоти умумӣ ва фаннӣ вазифаи хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Азбаски нишондиҳандаи асосии сифати таҳсилот натиҷаҳои таълимии (назариявӣ ва амалӣ) хонандагон маҳсуб меёбад, арзёбии ин натиҷаҳо сарчашмаи боэътимод ва воқеии муайянсозии дараҷаи сифати таҳсилот пазируфта мешавад.

Албатта, таҳияи восита, механизмҳои арзёбӣ ва татбиқи он марҳилаи навбатӣ баъди ба анҷом расонидани гузариш ба таълими босалоҳият дар тамоми қаламрави кишвар (соли 2020) ва ҷамъбасту натиҷагирӣ аз таҳқиқот ва пешниҳоди ҳулосаҳои асосноки илмӣ ба ҳисоб меравад.

Системаи арзёбии дастовардҳои таълимии хонандагон омили муҳими якпорчагии фазои таҳсилот дар кишвар пазируфта шуда, воситаи асосии ташҳис ва ислоҳи вазъиятҳои проблемавӣ ва ташкили равобитаи мутақобила дар таълим, инчунин татбиқи принципҳои бунёдии таҳсилот маҳсуб меёбад.

Бо назардошти татбиқи талаботи ҷомеа гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим ва коркарди меъёрҳои арзёбии дониш, малака, маҳорати хонандагон оид ба ҳар як фанни таълимӣ бештар зарурати воқеӣ пайдо мекунад.

Системаи нави арзёбӣ бояд таъмин созад:

- пешниҳоди иттилооти боэътимод (дақиқ) дар бораи “натиҷаҳои таълимии хонанда”- маҳаки асосии сифати таҳсилот;
- таҳлили дастовард ва мушкилоти хонанда дар раванди таълим ва дарёфти роҳҳои бартараф намудани камбудҳои ошкоргардида;
- ворид сохтани тағйироту иловаҳои асоснок ва дахлдор ба стандарт, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ вобаста ба муваффақият ва мушкилоти таълимии хонандагон;
- назорати мақсаднок ва идораи босуботи сифати таҳсилот ва фаъолияти самарабахши хонандаю омӯзгор;
- ҳавасмандсозии хонанда ба донишомӯзии мақсадноку ташаккулдиҳанда;
- назорати иҷроии талаботи стандарт ва барномаҳои таълимии фаннӣ;
- ҳамкориҳои васеи муассисаҳои таълимӣ, хонандагон ва падару модарони онҳо баҳри баланд бардоштани шавқу завқи донишомӯзии хонандагон;
- худбаҳодиҳии хонанда ва омӯзгор дар раванди таълим бо мақсади ворид сохтани тағйирот ба фаъолияти ҳеш.

Муссалям аст, ки арзёбии амалкунанда имконоти дақиқ арзёбӣ намудани раванди таълимро кайҳо аз даст дода, дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар таълимгоҳҳои кишвар ба «бухрони шадид» дучор гардидааст, зеро дар системаи мазкур имконоти ба назар гирифтани меъёрҳои дақиқи баҳодиҳии фаннӣ вучуд дошта бошанд ҳам, онҳо талаботи стандарт, барномаҳои таълимии насли навро пурра таъмин карда наметавонанд. Дар баробари ин, арзёбии мазкур талаботи имрӯзаи шахс ва ҷомеаро низ қонеъ карда наметавонад.

Проблема ва мушкилоте, ки ҳангоми таҳлили системаи арзёбии мазкур муайян карда шуданд, метавон ба таври зерин гурӯҳбандӣ намуд:

- Риоя нагардидани принципҳои арзёбӣ бо сабабҳои назорати нокифояи иҷроии меъёрҳои стандартонидашудаи баҳодиҳӣ;
- дар сатҳи нокифоя таҳия намудани тавсифот (муқаррарот), воситаҳои арзёбии муқарраршуда ва дақиқ набудани шарҳи меъёрҳои асосии дараҷаҳои арзёбӣ (хеле наздик будани онҳо ба ҳадигар);
- дақиқ накардани натиҷаҳои фосилавии арзёбӣ (дав्राҳои муайян) дар сурати мавҷуд будани роҳҳои гуногуни арзёбӣ ва шаклу усулҳои он;
- асосноккунии ғайривоқеии натиҷаҳои фаъолияти хонандагон дар раванди арзёбии муваффақиятҳои таълимӣ;

- таҷрибаи маҳдуди истифодаи усулҳои муосири арзёбӣ, сатҳи пасти омодагии мутахассисони ин соҳа;

- надоштани робитаҳои мутақобила байни мутахассисон-таҳиягарони барномаҳои таълимӣ ва омӯзгорон-масъулини арзёбӣ намудани фаъолияти хонандагон;

- мавҷуд набудани шаффофият дар тартиботи маъмурӣ ва кафолати қонунии фаъолияти арзёбӣ;

- мавҷуд набудани таҳлили асосноки натиҷаҳои арзёбӣ ва омода кардани ҳисоботҳои дахлдор.

Ҳамзамон, дар муддати солҳои зиёд бартараф накардани мушкилоти мазкур ба пайдо гардидани камбудҳои зерини ҷиддӣ дар механизми арзёбии амалкунандаи кишвар заминаи устувор гузоштааст:

- дар сатҳи зарурӣ равона нагардидани механизми амалкунандаи арзёбӣ ба талаботи раванди таълим,табдил наёфтани он ба қисмати таркибӣ ва мусоидат накардан ба таҳкимбахшии сифати таҳсилот;

- характери субъективӣ доштани механизми номбурда ва, чун қоида, ҳавасманд намудани хонанда ба “қориазёд”-и мавод таълимӣ ва равона сохтани фаъолияти бештари хонандагон танҳо ба омӯзиш баҳри баҳогирии рақамӣ;

- дар раванди таълим танҳо баҳогузори кардани дониши назариявӣ (аккадеми), дар аксар ҳолатҳо маҳдуд намудани мақсади арзёбӣ ва маҳрум кардани хонандагон аз имконияти худбаҳодиҳӣ;

- барқарор набудани алоқаи мутақобилаи самарабахши омӯзгор бо хонандагон дар давоми таълим;

- дар шакли маҳдуд таъмин карда тавонистани имконияти истифода бурдани технологияҳои нави таълим;

- таҳлили маҳдуди дастовард ва мушкилоти раванди таълими хонанда ва омӯзгор ва пешбинии чораҳои бартарафсозии мушкилот ва ғайра.

Низом ва меъёрҳои арзёбии дастовардҳои таълимӣ натиҷаи ҳама гуна фаъолиятҳои хонанда, чараёни азхудкунии маводи таълимӣ ва ҳам зоҳиршавии вижагиҳои фардиро ба эътибор мегирад.

Гузариш ба меъёрҳои муосири арзёбӣ дар марҳилаи кунунӣ аз чанд ҷиҳат зарур шуморида мешавад, аз ҷумла:

- меъёрҳои арзёбии амалкунандаи мавҷуд ташаккули хонанаро таъмин карда наметавонад (таҳлили асоснок ва бартарафсозии мушкилоти муайяншуда);

- низоми арзёбии амалкунанда ба омӯзгор имкон намедихад, ки ба натиҷаи ниҳой ва комёбиҳои фардии хонанда баҳои воқеӣ диҳад (дастовард ва мушкилоти пешрафт);

- ба ташаккули инфиродии қобилиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ташаббускорӣ, эҷодкорӣ хонанда кам тавачҷух зоҳир карда мешавад.

Арзёбии натиҷаҳои таълимии хонанда ҷузъи муҳими раванди педагогӣ доништа мешавад. Он бояд сатҳи муваффақиятҳои таълимӣ-шаклгирии дониш, маҳорат, малака, салоҳиятҳои асосии хонандагон, дараҷаи рушди онҳо, хусусияти инфиродӣ ва ташаккули шахсиятро муқаррар намуда, ба интиҳоби доираи фаъолияти таълимии минбаъдаи ҳар як хонанда замина гузорад. Системаи арзёбии муваффақиятҳои таълимӣ омили муҳимтарини яқпорчагии фазои таҳсилот буда, воситаи асосии ташҳис ва ислоҳи вазъиятҳои проблемавӣ ва ташкили равобити мутақобила дар таълим, инчунин татбиқи принципҳои бунёдии таҳсилот ба шумор меравад.

Қайд намудан зарур аст,ки дар замони муосир дар системаи таҳсилоти кишварҳои зиёд ислоҳоти васеъ дар самти коркарди моделҳои нави арзёбӣ, бақайдгирии дастовардҳои таълимии хонандагон ва ташкили аттестатсияи хатмқунии зинаҳои таҳсилот гузаронида мешавад.

Хусусиятҳои асосии онҳо маҳсуб меёбанд:

- истифода ва ташаккули роҳҳои муосир дар сиёсати арзбӣ ва таҳсилот, дар ин робита даст кашидан аз усулҳои амалкунандаи кӯхнашуда;
 - интихоби усулҳои нисбатан пешрафта баҳри гузаронидани арзбӣи ташхисӣ, ташаккулдиҳанда, ҷамъбасти (фосилавӣ ва ниҳой), аттестатсия (имтиҳоноти) одилона ва шаффоф;
 - назорати самарабахши татбиқи механизмҳои нави арзбӣ дар доираи системаи таҳсилот;
 - баррасии системаи нави арзбӣи натиҷаҳои таълимии хонандагон ва пешбини он дар муносибат ба сиёсати омодагии барномаҳои муосири таълим.
- Меъёрҳои арзбӣ бояд барои амалиёти зерин хизмат кунанд:
- асосноккунии тағйиротҳои арзишманд дар барномаҳои таълимӣ тавассути таҷдиди назар намудани меъёрҳои арзбӣ ва системаи аттестатсия (имтиҳонот), арзишҳои фарҳангӣ, ҳуқуқ ва вазифаҳои наф дар асоси натиҷаҳои ба дастамада ва аз озмоишгузашта;
 - ворид намудани фанҳои таълимӣ ва ихтисосҳои наф (дар сурати зарурат) ба барнома ва нақшаҳои таълимӣ барои омода намудани мутахассисони сатҳи милли дар шароити рақобати устувор ва талаботи бозори меҳнат, нигоштани тавачҷуҳи асосӣ ба қорҳои амалӣ дар барномаҳои таълимӣ ва ҳалли мушкилоти муайянгардида, азҳудкунии ҳадди ақали талаботи стандарт аз ҷониби тамоми хонандагон;
 - таҳрезии системаи арзбӣи дохилимактабӣ-таъмингари фаъолияти самарабахши системаи таҳсилот, омодагии воситаҳои арзбӣи балансифати ҷавобгӯ ба мундариҷаи талаботи стандартҳои муосир, истифодаи одилона ва шаффофияти тартибот (муқаррарот) барои гузаронидани аттестатсияи хатмкунӣ дар зинаҳои таҳсилот ва ташкили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои ба танзим даровардани масъалаҳои мазкур;
- Гузашта аз ин, тағйироти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки дар солҳои охир дар кишвар ва ҷаҳон рух дода истодаанд, амалисозии мақсадҳои мушаххаси зеринро тақозо менамояд:
- ҳамкории судманд ва мақсаднок бо кишварҳои тараққикарда дар самти арзбӣ (аз ҷумла арзбӣи байналмилалӣ);
 - ташкил ва рушди муносибатҳои бозоргонии байналхалқӣ ва шароит барои таъмини рақобати иқтисодӣ;
 - ташаккули ҳиссиёти миллии ҳештаншиносӣ.
- Вазифаҳои системаи арзбӣи дастовардҳои хонандагон:
- Сохтори пурраи системаи арзбӣи милли – ҳамоҳангсози омода намудани стандарт, барномаҳои таълимӣ ва фаъолияти самарабахши арзбӣ;
 - истифодаи арзбӣ барои қонеъ сохтани талаботи омӯзиш ва таълим;
 - бунёди системаи арзбӣи дохилимактабӣ ва милли бо мақсади дарёфти иттилооти дақиқ дар бораи сифати таҳсилот ва идораи босубот, таъмини иштироки кишвар дар таҳқиқотҳои арзбӣи байналхалқӣ.
- Барои расидан ба ин ҳадафҳо бояд ба самтҳои зерин тавачҷуҳ намуд:
- қорқарди меъёрҳои дарозмуддати арзбӣи дастовардҳои хонандагон, меъёрҳои арзбӣи дохилимактабӣ ва милли;
 - такмили системаи арзбӣи дохилимактабӣ, милли ва системаи нави аттестатсия (имтиҳонот);
 - таъмини иштироки кишвар дар барномаҳои байналхалқии арзбӣи дастовардҳои таълимии хонандагон;
 - қорқарди дастур, раҳнамои методӣ ва нақшаҳои идорӣ ва таъминоти моддӣ-техникӣ баҳри ташкил ва гузаронидани арзбӣи комили дастовардҳои хонандагон;

- омода намудани шаклу усул ва воситаҳои самарабахши арзёбӣ дар доираи ислоҳоти стандарт, нақша, барномаҳои таълимӣ, омода намудани омӯзгорон ба истифодаи онҳо;

- таъмини ташхиси арзёбӣ барои муайян намудани сатҳи базавии дониш ва маҳорати хонанда;

- таъмини асоснокӣ ва шаффофияти арзёбӣ дар чараёни таҳсилот;

- таъмини баътиборгирии омодагии инфиродии шахсият хангоми арзёбии дастовардҳои таълимӣ;

- ташкили шароит барои ҳавасмандӣ ва асоснокии фаъолияти таълимию маърифатӣ;

- таъмини барқарорӣи робитаи мутақобилаи доимии омӯзгор, хонанда, падару модарон, маъмурият ва ҳайати педагогии муассисаи таълимӣ;

- ташкили фазои мусоиди равонӣ дар чараёни арзёбӣ;

- гузаронидани таҳқиқоти васеъ ва озмоиш оид ба тақмили роҳҳои таъмини арзёбии самарабахш ва технологияи педагогӣ барои рушди системаи арзёбии сифати таҳсилот;

- гузаронидани таҳлили натиҷаҳои арзёбӣ, таҳияи ҳисобот ва тақмили системаи арзёбии сифати таҳсилот дар кишвар.

Хусусиятҳои асосии арзёбии дастовардҳои хонандагон: Яке аз ҳадафҳои асосии меёрҳои арзёбӣ муайян намудани сатҳи азхудкунии барномаҳои таълимӣ дар доираи талаботи стандартҳои фанӣ аз ҷониби хонандагон буда, таҳлили асосноки натиҷаи он баҳри пешрафти таълим, ноил шудан ба дастовардҳои таълимӣ, ҳавасмандӣ дар таълим ва бартараф намудани норасоӣҳо дар азхудкунии барномаи таълим фазои мусоидро фароҳам меорад. Дар сурати арзёбӣ муваффақият ва мушкilotи таълимии ҳар як хонанда ва фаъолияти омӯзгор дар маркази диққат ва мавриди таҳлилу хулосабарориҳо қарор мегирад ва барои пешрафти муваффақона ва ҳалли мушкilot замина гузошта мешавад.

Баҳри комёб гардидан ба пешрафти таълимӣ ва ташаккули қобилиятҳои, ки дар асоси стандартҳои таълимӣ муқаррар шудаанд, хонандагон бояд мунтазам ҳавасманд гардида, шароити зарурӣ барои азхудкунии талаботи стандартҳои мазкур фароҳам оварда шавад.

Қафомонии ҳар як хонанда баъди муайян намудани мушкilotи таълимии ӯ бояд дар раванди таълими минбаъда ва давоми соли таҳсил бартараф карда шавад ва ба пешрафти таълимии ӯ низ таваҷҷуҳ зоҳир намудан амри зарури пазируфта мешавад. Дар ин росто, арзёбии дастовардҳои хонандагон раванди тӯлонӣ, муътадил ва ғайрирасмӣ ҳисобида мешавад. Дар чараёни мазкур мушоҳидаи омӯзгор аз болои фаъолияти хонандагон, бахусус, иҷрои супоришҳои синфӣ ва хонагӣ, ҷавобҳои шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагон хеле муҳим доништа мешавад.

Натиҷаи арзёбии воқеӣ шароити мусоидро барои муайян намудани самарани фаъолияти омӯзгор ва мувофиқати он ба талаботи хонандагон, қабули қарорҳои фароҳам меорад ва дар сурати зарурат воридсозии тағйиротҳои дахлдорро ба стандарт, нақша, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ таъмин месозад.

Арзёбии дастовардҳои хонандагон ҳамчун раванди ҷамъоварии иттилоот оид ба азхудкунии дониш, қобилияти истифода бурдани он, баровардани хулосаҳо пазируфта мешавад ва ба мақсадҳои зерин хизмат мекунад:

- Мушоҳидаи (мониторинги) муваффақиятҳои (ё қафомонии) хонандагон;

- таъмини қабули қарорҳои дар раванди омӯзиш;

- таъмини арзёбии воқеии натиҷаҳои фаъолияти омӯзишии хонандагон;

- арзёбии сифати барномаҳои таълимӣ ва татбиқи онҳо.

Равандҳои арзёбӣ ва таълимӣ ба сифати ду ҷанбаи ҳамохангшудаи мутақобилаи таҳсилот пазируфта мешаванд. Арзёбӣ (баҳодихӣ), ки раванди самараноки дараҷаи азхудкунии маводи таълим ба ҳисоб меравад, ҷузъҳои зерини фаъолияти таълимии хонандагонро дар бар мегирад:

- Арзишмандии иттилоот. Ба он маълумот дар бораи муваффақиятҳои хонандагон ва муносибати онҳо ба омӯзиш, сатҳи омодагии омӯзгорон, хусусиятҳои барномаи таълимӣ, нишондиҳандаҳои, ки тақсимооти захираҳои таълимӣ ва механизмҳои иҷроӣ фаъолиятро инъикос месозанд, дохил мешавад;

- ҷамъовариҳои ахборот. Раванди мазкур ба воситаи гузаронидани тест, санҷиши супоришҳои хонандагон, гузаронидани суҳбат дар синф, мушоҳидаи сифати иҷроӣ барномаи таълимӣ, фаъолиятҳои дигари хонанда ва омӯзгор, таҳлили протоколҳои баҳогузорӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои таълимгоҳ амалӣ мешавад;

- натиҷаҳои арзёбӣ. Натиҷаҳои мазкур дар раванди банақшагириӣ ба маҷрои дуруст равона сохтани раванди таълим, ҳисобкунии ҳолҳои баҳодихӣ, муқоисакунӣ, гузариш аз як зинаи таҳсилот ба зинаи дигар, ташаккули назарияҳои педагогӣ, сохтори сифати таълимӣ ва гузаронидани мониторинги самаранокии он, тақсимооти захираҳои таълимӣ, арзёбии сифати барномаи таълимӣ ва натиҷаи таълим, инчунин пешниҳоди иттилоот ба ҷомеаи васеъ ҳамчун ҳадафи асосӣ истифода бурда мешаванд;

- низом ва меъёрҳои арзёбӣ. Низом ва меъёрҳои мазкур арзёбии сифати таҳсилотро муайян мекунанд, шакли усулҳои арзёбӣ ва воситаҳои, ки барои муқоисаи мутақобилаи дастовардҳои хонандагон ва имкониятҳои таҳсилот истифода мешаванд, тавсиф медиҳанд ва қонунӣ будани раванди арзёбиरो қафолат медиҳанд.

Принсипҳои асосии арзёбии дастовардҳои хонандагон. Дар ҳамаи намуди арзёбӣ принсипҳои зерин риоя карда мешаванд:

- Ҳамоҳангсозӣ. Ҳамоҳангсозӣ мувофиқати мақсади пешбинишуда ва арзёбиरो таъмин менамояд. Арзёбӣ қаблан ба нақша гирифта шуда, дар он мақсадҳои, ки барои нишон додани натиҷа, сифат ва хислатҳои асосии хонанда зарур мебошанд, муайян карда мешаванд. Маълумотҳои вобаста ба хонанда ҷамъоваришуда имконият медиҳанд, ки усулҳои ҷамъоварӣ ва ахбороти датрасшуда шарҳ дода шуда, қарори зарурӣ оид ба тақмили он қабул карда шавад. Натиҷаҳои арзёбӣ ҳадафҳои гузоштаро инъикос мекунанд. Арзёбӣ шаффофияти байни қарорҳои қабулшуда ва ахбороти ҷамъшударо таъмин менамояд.

- Шаффафият, одолатнокӣ, ризоияти мутақобила ва ҳамкорӣ дар раванди арзёбӣ. Ҷараёни ғирдовариҳои иттилоот, меъёрҳои арзёбие, ки аз тарафи омӯзгор истифода мешаванд, бояд шаффоф, одилона бошанд ва дар раванди арзёбӣ ба истифодаи қолаб, эҳтимолият ва дигар омилҳои, ки диққати хонандагонро дар масъалаҳои арзёбӣ парешон месозанд, роҳ дода намешавад. Меъёрҳои арзёбӣ дар самтҳои гуногун бо назардошти талаботи стандарт, барномаҳои таълимӣ вобаста ба имкониятҳои синнусолии хонандагон таҳия карда мешаванд. Барои хонандагони имконияти саломатиашон маҳдуд меъёрҳои арзёбӣ дар асоси муқаррароти махсус таҳия карда мешаванд. Баҳо мувофиқи талаботи барномаҳои таълимӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳамоҳангшуда мақсаднок гузошта мешавад. Бо меъёрҳои арзёбӣ хонандагон қаблан шинос карда мешаванд. Қолабҳои арзёбӣ бояд дастрас ва барои ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим фаҳмо бошанд. Арзёбӣ дар доираи талаботи барномаҳои таълимӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ анҷом дода мешавад.

Ташкили фаъолияти дохилисинфӣ дар асоси натиҷаҳои таълим, омодагӣ ва идораи барномаҳои таълимӣ (танзими самарабахшии мувофиқати мазмуни таҳсилот, фаъолияти самаранок ва вазифаҳои интиҳобшуда барои рушди натиҷаҳои дилхоҳ, аҳамияти онҳо дар рушди қобилиятҳои хонандагон (донишҷӯён) сурат мегирад, баҳусус, рушди маҳоратҳои тадқиқотии хонанда ва арзёбии қобилиятҳои зеҳнӣ.

Дар оғоз ва анҷоми ҳар як марҳилаи муайяни таълимӣ, дар асоси меъёрҳои арзёбӣ омӯзгор дар бораи сатҳи пешрафт ва дастовардҳои таълимии шогирдон ҳисобот медиҳад.

Намудҳои арзёбӣ. Дар азҳудкунии талаботи стандартҳои таълимӣ асосан намудҳои зерини арзёбӣ истифода бурда мешаванд:

1. Арзёбии ташхисӣ – сатҳи ибтидоии ташаккули дониш, малакаю маҳорат ва салоҳиятҳои хонандаро муайян мекунанд ва ба омӯзгор дар ташкили раванди таълими

босифат кумак мерасонад. Арзёбии ташхисӣ, одатан, дар оғози соли таҳсил ё дар машғулияти аввали омӯзиши мавзӯъ, фасл, боби таълимӣ гузаронида мешавад.

2. Арзёбии ташаккулдиҳанда - раванди доимии чамъ овардан, коркарду таҳлили маълумоти сифатӣ оид ба сатҳи дарк, азхудкунии масъалаҳои таълим (ниёзи таълимии хонанда) ва мутобиқ сохтани фаъолиятҳои таълиму омӯзиш ба ниёзи фардии (индивидуалии) хонанда арзёбӣ мегардад. Ин навъи арзёбӣ хонандаро водор месозад, ки сатҳи инкишоф, дастоварду мушкilotи худро муайян кунад ва барои пешрафту бартарафсозии мушкilotи муайяннамуда шарoити мусoид фарoҳам орад. Арзёбии ташаккулдиҳанда ба омӯзгор низ имкон медиҳад, ки баҳри дарки норасoиҳо дар таълим ва ворид кардани дигаргуниҳо ба фаъолияти минбаъдаи худ (интихоби методҳои нав, технологияи таълим, тақсимои самарабахши вақти дарс ва ғ.) маълумот ба даст орад.

Ба воситаи арзёбии ташаккулдиҳанда самти дурусти таълим муайян карда шуда, талабот ба шавқмандии иловагии хонанда (донишҷӯ) барои истифодаи шаклу усули алтернативӣ ва манбаҳо барои амалиёти фаъол муайян карда мешаванд ва ба онҳо кӯмаки иловагӣ баҳри пешравӣ дар таълим расонида мешавад.

Арзёбии ташаккулдиҳанда, инчунин бо мақсади омӯзиши мувофиқати дастовардҳои толибилмон ба талаботи стандартҳои фаннӣ гузаронида мешавад. Дар ин раванд иттилооти чамъоваришуда барои танзими раванди таълим аҳамияти махсус пайдо мекунад.

3. Арзёбии чамъбасти (ниҳой) сатҳи муваффақият, пешрафти хонандагонро дар азхудкунии талаботи стандартҳои фанни мушаххас ва гурӯҳи стандартҳои фаннӣ муайян ва баҳогузорӣ мекунад. Ин навъи арзёбӣ дар охири чоряк, нимсола, солна ва аттестатсия мувофиқи муқарароти муайяншуда анҷом дода мешавад. Хусусияти асосии арзёбии чамъбасти муайян кардани қобилияти хонандагон дар истифодаи маводи дарккардашуда дар амал мебошад.

Натиҷаи арзёбии чамбасти хонанда нишондиҳандаи бозғатимод ва муносиби дараҷаи азхудкунӣ ба ҳисоб меравад. Намудҳои мазкури арзёбӣ хонандаро ба комёб гардидан ба дониш ва қобилиятҳои асосии дар мундариҷаи стандартҳои ҳар як фанни таълимӣ нишондодашуда таъмин месозанд.

Арзёбии ташхисӣ дониши аввалаи хонандаро муайян менамояд ва ба омӯзгор дар ташкили раванди таълими босифат кумак мерасонад. Хонандаи ба раванди таълим дуруст воридшуда вақти зиёдро барои такрори маводи таълимии азхудкарда сарф намекунад ва барои вай маводи нофаҳм ва ношинос низ вучуд надорад. Тавассути арзёбӣ ии ташхисӣ дорои кадом донишҳои қаблӣ хонандагон мебошанд, муайян месозад.

Ба воситаи арзёбии ташаккулдиҳанда самти дурусти таълим муайян карда мешавад, талабот ба шавқмандии иловагии хонанда барои истифодаи шаклу усулҳои алтернативӣ ва манбаҳо барои комилан пешрафт намудани ӯ муайян карда мешаванд. Мониторинги пешрафти амалӣ сохтани талаботи стандарт ва барномаҳои таълимии қабулшуда ба омили ҳаракатдиҳандаи ташаккули ҳар як хонанда дар синф ва ҷузъи ҳалқунандаи таълим табдил меёбад. Омӯзгор ба воситаи мониторинги мазкур раванди таълимро ба танзим мебарорад, пешрафти таълимии ҳамаи хонандагонро таъмин месозад, ба онҳо кӯмаки иловагӣ мерасонад. Ҳамин тариқ, натиҷаи фаъолияти воқеии хонандагон ба ченакҳои (индекаторҳои) ҳақиқӣ барои омӯзгор табдил меёбанд ва ҳуди омӯзгор дар раванди он норасоҳои фаъолияти худро муайян месозад ва ба он тағйирот ворид месозад.

Арзёбии ташаккулдиҳанда метавонад ба воситаи мушоҳидаи азхудкунии мафҳумҳои муайян ва азназаргузаронии вазифаҳои хонагӣ, ё истифодаи бештари шакли расмӣ (арзёбии ташаккулдиҳанда) арзёбӣ истифода бурда шавад. Новобаста аз шакли пешбурд он бояд характери фосилавӣ (даврий) дошта бошад. Дар баробари ин, бояд арзёбии дастовардҳои хонандагон оид ба иҷрои талаботи стандартҳои фаннӣ дар ҳар фосилаи муайян гузаронида шавад.

Дар марҳилаи дигар мониторинг бо мақсади омӯзиши мувофиқати дастовардҳои хонандагон ба талаботи стандартҳо ва барномаҳои амалкунанда гузаронида мешавад.

Дар ин раванд иттилооти чамъоваришуда барои ба танзим даровардани раванди таълим аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Арзёбии чамъбасти дорои сифатҳои монанд ба арзёбии ташхиси буда, дараҷаи муваффақиятҳои хонандагонро дар қомеъ гардидан ба мақсадҳои дар стандартҳои фанни мушаххас ва ғурӯҳи стандартҳои фанни нишондодашуда муайян мекунад.

Адабиёт:

1. Балабанова, Л.И. Самооценка и самоконтроль – основа развивающего обучения. Профессиональное образование. – 2002.- 1. - С. 23.
2. Бардин, К.В. Как научить детей учиться. - М.: Просвещение, 1987.-143 с.
3. Воронцов, А.Б. Некоторые подходы к вопросу контроля и оценки учебной деятельности учащихся. Москва. Начальная школа. - 1999. - №7. - С. 25.
4. Дониши хонандагонро кӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ меъёри ягонаи баҳогузори зарур аст. Мураттиб М.Рустам. Ҳафтавори «Омӯзгор», 8 сентябри соли 2007, с. 11.
5. Куклин В.Ж., Мешалкин В.И., Наводнов В.Г., Савельев Б.А. О Технологии оценки качества знаний // Высшее образование в России. №3, 2003. С. 146-153.
6. Мухторов З. Проблемы оценивания. Мач. «Мақтаб ва қомеа», 2003, № 3. – с. 20-23
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020” (аз 30 июни соли 2012, №334).-Душанбе: Ирфон, -2012.- 116 сах.
8. Қарори Ҳукумати ҚТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҚТ», № 494 аз 1.08.2015. Дар китоби «Аҳбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015, с.123-130.
9. Лутфуллоев, М. Независимость Таджикистана и современное образование/М. Лутфуллоев. - Душанбе: Сахбо, 2006. - 224 с. - (на тадж. яз.).

Махмудов Шокир Комилович

Makhmudov Shokir Komilovich

Старший преподаватель кафедры дошкольного и начального образования, институт
предпринимательства и педагогики г. Денау

Senior Lecturer, Department of Preschool and Primary Education, Institute of Entrepreneurship and
Pedagogy, Denau

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ FORMATION OF PROFESSIONALISM AND PEDAGOGICAL ABILITY

Аннотация: Преподавать в педагогической деятельности - видеть и формировать педагогические задачи на основе анализа педагогических ситуаций и находить оптимальные способы их решения. Поэтому одной из важнейших характеристик педагогической деятельности является ее творческий характер или активно включиться в обслуживание всех видов педагогической работы. Изучение основных компонентов педагогического мастерства, могут служить показателями уровня освоения педагогической деятельности.

Abstract: To teach in pedagogical activity is to see and form pedagogical tasks based on the analysis of pedagogical situations and find the best ways to solve them. Therefore, one of the most important characteristics of pedagogical activity is its creative nature or actively involved in the service of all types of pedagogical work. The study of the main components of pedagogical skills can serve as indicators of the level of mastering of pedagogical activity.

Ключевые слова: преподавать, педагогической деятельности, педагогического мастерства, компоненты, профессиональные знания, умения, личностные качества педагога, опыт творческой деятельности.

Keywords: to teach, pedagogical activity, pedagogical skill, components, professional knowledge, skills, personal qualities of a teacher, experience of creative activity.

Профессионализм преподавателя в педагогической деятельности выражается в умении видеть и формировать педагогические задачи на основе анализа педагогических ситуаций и находить оптимальные способы их решения. Заранее описать все многообразие ситуаций быстро меняющейся жизни невозможно. Поэтому одной из важнейших характеристик педагогической деятельности является ее творческий характер. мертвым грузом, или активно включиться в обслуживание всех видов педагогической работы. Психологическим

механизмом реализации этих способностей служит мысленное моделирование воспитательно-образовательного процесса.

Проектировочные способности обеспечивают стратегическую направленность педагогической деятельности и проявляются в умении ориентироваться на конечную цель, решать актуальные задачи с учетом будущей специализации студентов, при планировании курса учитывать его место в учебном плане и устанавливать необходимые взаимосвязи с другим дисциплинами и т. п. Такие способности развиваются лишь с возрастом и стажем.

Конструктивные способности обеспечивают реализацию тактических целей: структурирование курса, подбор конкретного содержания для отдельных разделов, выбор форм проведения занятий. Решать проблемы конструирования воспитательно-образовательного процесса приходится ежедневно каждому педагогу-практику.

Организаторские способности служат не только организации собственно процесса обучения, но и самоорганизации деятельности преподавателя. Установлено, что организаторские способности, в отличие от гностических и конструктивных, снижаются с возрастом.

От уровня развития коммуникативной способности и компетентности в общении зависит легкость установления контактов преподавателя с учащимися и другими преподавателями, а также эффективность этого общения с точки зрения решения педагогических задач. Общение не сводится только к передаче знаний, но выполняет также функцию эмоционального заражения, возбуждения интереса, побуждения к совместной деятельности и т. п.

Отсюда — ключевая роль общения наряду с совместной деятельностью (в которой оно также всегда занимает важнейшее место) в воспитании учащихся. Преподаватели должны теперь стать не столько носителями и передатчиками научной информации, сколько организаторами познавательной деятельности учащихся, их самостоятельной работы, научного творчества.

Можно выделить несколько компонентов педагогического мастерства. Элементы этой микросхемы могут служить показателями уровня освоения педагогической деятельности.

Варьирование стимуляции учащегося (может выражаться, в частности, в отказе от монологичной, монотонной манеры изложения учебного материала, в свободном поведении преподавателя в аудитории и т. п.).

Привлечение интереса с помощью захватывающего начала, малоизвестного факта, оригинальной или парадоксальной формулировки проблемы и т. п.

Педагогически грамотное подведение итогов занятия или его отдельной части;

Использование пауз или невербальных средств коммуникации (взгляда, мимики, жестов);

Искусное применение системы положительных и отрицательных подкреплений;

Постановка наводящих вопросов и вопросов проверочного характера;

Постановка вопросов, подводящих учащегося к обобщению учебного материала;

Использование задач дивергентного типа с целью стимулирования творческой активности;

Определение сосредоточенности внимания, степени включенности студента в умственную работу по внешним признакам его поведения;

использование иллюстраций и примеров;

Использование приема повторения. Основными компонентами педагогической культуры являются:

профессиональные знания и умения; личностные качества педагога; опыт творческой деятельности.

Педагог должен владеть следующими типами профессиональных знаний: методологические знания, теоретические знания, методические и технологические знания; а также следующими профессиональными умениями: информационными, организаторскими, коммуникативными, прикладными, умениями владения педагогическими техниками,

постановки цели, анализа и самоанализа, воспитательной работы.

По-нашему основных педагогических способностей следующие: способность к передаче детям знаний в краткой и интересной форме; способность понимать учеников, базирующаяся на наблюдательности; самостоятельный и творческий склад мышления; находчивость или быстрая и точная ориентировка; организаторские способности, необходимые как для обеспечения систем работы самого учителя, так и для создания хорошего ученического коллектива.

В наиболее обобщенном виде педагогические способности были представлены В.А. Крутецким, который и дал им соответствующие общие определения.

1. Дидактические способности — способности передавать учащимся учебный материал, делая его доступным для детей, преподносить им материал или проблему ясно и понятно, вызывать интерес к предмету, возбуждать у учащихся активную самостоятельную мысль. Учитель с дидактическими способностями умеет в случае необходимости соответствующим образом реконструировать, адаптировать учебный материал, трудное делать легким, сложное — простым, непонятное, неясное — понятным. Профессиональное мастерство включает способность не просто доходчиво преподносить знания, популярно и понятно излагать материал, но и способность организовать самостоятельную работу учащихся, самостоятельное получение знаний, умно и тонко «дирижировать» познавательной активностью учащихся, направлять ее в нужную сторону.

2. Академические способности — способности к соответствующей области наук (к математике, физике, биологии, литературе и т. д.). Способный учитель знает предмет не только в объеме учебного курса, а значительно шире и глубже, постоянно следит за открытиями в своей науке, абсолютно свободно владеет материалом, проявляет к нему большой интерес, ведет хотя бы очень скромную исследовательскую работу.

3. Перцептивные способности — способности проникать во внутренний мир ученика, воспитанника, психологическая наблюдательность, связанная с тонким пониманием личности учащегося и его временных психических состояний. Способный учитель, воспитатель по незначительным признакам, небольшим внешним проявлениям улавливает малейшие изменения во внутреннем состоянии ученика.

4. Речевые способности — способности ясно и четко выразить свои мысли, чувства с помощью речи, а также мимики и пантомимики. Речь педагога всегда отличается внутренней силой, убежденностью, заинтересованностью в том, что он говорит. Выражение мысли ясное, простое, понятное для учащихся.

5. Организаторские способности — это, во-первых, способности организовать ученический коллектив, сплотить его, воодушевить на решение важных задач и, во-вторых, способности правильно организовать свою собственную работу. Организация собственной работы предполагает умение правильно планировать и самому контролировать ее. У опытных учителей вырабатывается своеобразное чувство времени — умение правильно распределять работу во времени, укладываться в намеченные сроки.

6. Авторитарные способности — способность непосредственного эмоционально-волевого влияния на учащихся и умение на этой основе добиваться у них авторитета. Авторитарные способности зависят от целого комплекса личностных качеств учителя, в частности, его волевых качеств, а также от чувства собственной ответственности за обучение и воспитание школьников, от убежденности учителя в том, что он прав, от умения передать эту убежденность своим воспитанникам.

7. Коммуникативные способности — способности к общению с детьми, умение найти правильный подход к учащимся, установить с ними целесообразные, с педагогической точки зрения, взаимоотношения, наличие педагогического такта.

8. Педагогическое воображение — это специальная способность, выражающаяся в предвидении последствий своих действий, в воспитательном проектировании личности учащихся, связанном с представлением о том, что из ученика получится в будущем, в умении прогнозировать развитие тех или иных качеств воспитанника.

9.Способность к распределению внимания одновременно между несколькими видами деятельности имеет особое значение для работы учителя. Способный, опытный учитель внимательно следит за содержанием и формой изложения материала, за развертыванием своей мысли (или мысли ученика), в то же время держит в поле внимания всех учащихся, чутко реагирует на признаки утомления, невнимательность, непонимание, замечает все случаи нарушения дисциплины и, наконец, следит за собственным поведением (позой, мимикой и пантомимикой, походкой).

Литература:

1. Каримов И.А. Мировой финансовый кризис: пути и меры по его преодолению в условиях Узбекистана. - Т.: Узбекистан, 2009.
2. Каримов И.А.Высокая духовность непобедимая сила. –Т.: Маънавият, 2008.
3. Ананьев Б. Человек как предмет познания. «Питер», 2010.
4. Джураев Р.Х.Электронные учебные ресурсы и их применение. Формирование личности обучающего в условиях инновационных технологий: Учебное пособие для преподавателей и воспитателей. –Т.: УЗПедНаук. 2009.
5. Дружинин В.П. Психология. Учебник «Питер», 2008.
6. Реан.А., Бордовская Н., Розум С. Психология и педагогика. «Питер»,2011
7. Радугина А.Р. «Педагогика и психология». Учебник -М.: «Прогресс»2009.
8. ХудойкуловХ.Дж. Педагогические мастерство. –Т.: Навруз. 2010 г.
9. Худойкулов Х.Дж. Педагогика и психология. –Т.: Дзайн-Пресс.2011 г.

Чонмирзоев Э. Ч.

Jonmirzoev E. J.

Донишкадаи такмили ихтисоси бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ВМКБ
The Institute of professional development of Education workers in GBAO

Пайшанбиева Х. Л

Payshanbieva Kh. L.

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруг
Khorog State University

МОҲИЯТИ ПЕДАГОГӢ ВА МУҲИМИЯТИ ТАҲҚИҚОТ БАРОИ РУШДИ ХОНАНДАГОН THE PEDAGOGY ESSENCE AND THE RESEARCH IMPORTANCE FOR THE STUDENT'S IMPROVEMENT

Аннотатсия: Мақола дар бораи хонандагон дар гурӯҳ ё фардӣ бо истифода аз имкониятҳои эҷодкорӣ, худро пурра нишон медиҳанд, то ки тавоноӣ ва маҳорати худро аён созад, маҳоратҳои худро бисанҷад, дониши худро истифода намуда, натиҷаи кори ба дастовардаашро таҳлил карда метавонад. Дар бораи тадқиқотҳои сода, миёна ва мураккаб маълумот мегиранд ва инчунин тадқиқотҳо беруназсинфӣ, чандрӯза, моҳона, солона ё дарозмуддат низ мешаванд.

Abstract: The article is about that, that the students could analyse in groups or individually their creative abilities, to show themselves completely, to assess their skills, use their knowledge and achieve their results of work. They receive the simple, average and complex information about the researches out of school, which carry some days, one month, during a year and even longer on.

Калидважаҳо:Методи тадқиқотӣ, фаъолгардонии хонандагон, банақшагирӣ, беруназсинфӣ, баҳодихӣ, салоҳият, фронталӣ, мутахассисони касбӣ, тафаккури интиқодӣ, донишҳои академии хонандагон, рушт, қобилият ва эҷодӣ.

Keywords:Research methods, motivation of the students, planning, extracurricular activities, assessment, competency, progressive, professional specialists, critical thinking, academic knowledges of the students, abilities and creativity.

Методи тадқиқотӣ – як намуди кори мустақилонаи хонанда аст, ки ӯ бо интиқоби фарзияҳо ва қиёсҳои худ роҳҳо ва усулҳои халли проблема ё масъалаи дар пешаш

гузошташударо ҷустуҷӯ менамояд. Бо мақсади равшантар баён сохтани фикр барои шумо мисол меорем.

Ташкил ва гузаронидани чунин намуди дарсҳои тадқиқотӣ натиҷаи мусбат медиҳад. Истифодаи усулҳои мазкур боиси афзудани фаъолнокӣ ва сайқал ёфтани маҳоратҳои зерини хонандагон мегарданд:

- ✓ Банақшагирӣ кардан;
- ✓ мушоҳида карда тавонистан;
- ✓ назорат кардан;
- ✓ муқоиса кардан;
- ✓ таҳлили сифатӣ ва миқдорӣ кардан;
- ✓ баровардани хулосаҳои зарурӣ;
- ✓ аз уҳдаи ҳисоббарориҳо баромадан;
- ✓ мушоҳидаро бодалел муқоиса намудан;
- ✓ табдилу тағйироти гуногунро муайян карда тавонистан;
- ✓ пешбинӣ ва пешниҳод кардан;
- ✓ моделсозӣ кардан;
- ✓ дар гурӯҳ бо ҳамдигар кор кардан;
- ✓ муоширати дуруст намудан;
- ✓ муаррифи намудани натиҷаҳои қорашонро ба дигарон;
- ✓ тадқиқотҳои умумӣ, гурӯҳӣ ва фардиро дар раванди дарс амалӣ намоянд.

Аз нигоҳи хонанда – ин усули кор фурсатест, ки ӯ мустақилона, дар гурӯҳ ё фардӣ бо истифода аз имкониятҳои худ эҷодкорӣ намояд, худро пурра нишон диҳад, тавоноӣ ва маҳорати худро аён созад, маҳоратҳои худро бисанҷад, дониши худро истифода намуда, натиҷаи кори ба дастовардаашро таҳлил карда тавонад. Аз ҳама асосаш ин аст, ки натиҷаи кори ӯ муҳим ва ғолибаовар бошад.

Чунин тадқиқотҳои дар шакли сода ташкилгардида хонандагонро то дараҷаи баланди тадқиқот бурда мерасонанд.

Дар раванди таълим вазифаи асоси амалигардонии усулҳои «Педагогикаи иртиботӣ» аз он ҷумла тадқиқот дар он аст, ки дар мадди аввал бояд шавқу ҳаваси хонандагонро нисбати раванди дарккунӣ бедор намуд, онҳо бояд саволгузорӣ ва ба саволҳо ҷавоб ёфтани омӯзанд, натиҷаро фаҳмондану хулоса баровардан ёд гиранд, онҳоро ба шоҳроҳи ҷустуҷӯи илм бояд равона сохт ва ба онҳо бояд имконият дод, ки онҳо бояд маҳоратҳои шахсии худро пурра аён намоянд. Дар раванди хониш диққати зиёдтарро бояд ба саволҳои ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ ва умумӣ (фронталӣ) дод. Дар ташкили чунин раванди таълим нақши омӯзгор тағйир меёбад: ӯ аз фолномаи ҳақиқатҷӯёна ба роҳбари ҷустуҷӯкунандаи ҳақиқат табдил меёбад ва вазифааш ин аст:

- ✓ дар мадди аввал бояд шавқу ҳаваси хонандагонро ба омӯзиш (раванди дарккунӣ) бедор намояд;
- ✓ хонандагон тарзи саволгузорӣ ва ба саволҳо ҷавоб ёфтани омӯзанд;
- ✓ хонандагонро дар фаҳмондани натиҷаҳо ва хулосабарориро раҳнамои намояд;
- ✓ хонандагонро ба шоҳроҳи ҷустуҷӯи илм ва омӯзиши он равона созад;
- ✓ ба хонандагон имконият диҳад, ки маҳоратҳои шахсии худро пурра аён намуда рушд диҳанд;
- ✓ дар раванди омӯзиш бештар ба саволҳои ҷустуҷӯӣ, проблемави эҷодӣ ва умумӣ (фронталӣ) диққат диҳанд;
- ✓ тадқиқотҳои умумӣ, гурӯҳӣ ва фардиро дар раванди дарс амалӣ намоянд.

Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки амалӣ гардидани чунин усули кор дар муассисаҳои таълимӣ имконияти ба даст овардани муваффақиятҳои зеринро афзун мегардонад:

- ✓ мустақилияти хонандагон ташаккул ёфта, эҷодкории онҳо вусъат меёбад;
- ✓ пешравии сифатии таълиму тарбия ва омӯзиш дида мешавад;
- ✓ шавқу ҳаваси хонандагон ба таҳсилу омӯзиш зиёд мегардад;
- ✓ сифати корҳои амалӣ бештар мегардад;
- ✓ ҷанбаҳои психологӣ хонандагон ташаккул дода мешаванд;

- ✓ истифодаи методҳои гуногуни таълим дар чараҳои тадқиқот (аз доништан то амалӣ кардан) имконпазир мегардад;
- ✓ маҳоратҳои илмӣ - амалии хонандагон, фаъолияти ҷустуҷӯӣ - эҷодии онҳо ташаккул меёбад;
- ✓ алоқамандии байнифаннӣ, сиклӣ, дохилифаннӣ ва алоқамандӣ ба ҳаёт мустаҳкам мегардад;
- ✓ марҳилаи аз назария ба амалия гузаштани дониш таъмин мегардад;
- ✓ сифатҳои муошират, ҳамдигарфаҳмии «омӯзгор – хонанда - коллективи хонандагон» ва муҳити демократӣ ташаккул меёбанд.

Технологияи ташкили тадқиқот

Тадқиқот метавонад ба фардӣ, ҷуфтӣ, гурӯҳӣ, тафриқавӣ, психологӣ тасниф шавад. Инчунин бо назардошти мавқеи амалишавӣ тадқиқот метавонад дохилӣ ва берунӣ бошад.

Қадамҳои зарурӣ

Дар пешбурди фаъолиятҳои тадқиқотӣ бо хонандагон қисмҳои зарурии зайлро бояд ба инobat гирифт:

- ✓ пайдарпайии омӯзиши тадқиқотиро бояд ҳатмӣ риоя намуд;
- ✓ кор бояд аз рӯи нақшаи тартибдодашуда пеш бурда шавад;
- ✓ хонандагонро бо чунин метод бояд пешакӣ шинос намуд;
- ✓ кори тадқиқотӣ бояд дар дарсҳои минбаъда истифода бурда шавад.

Дар рафти тадқиқот проблемагузорӣ ва ҷустуҷӯии роҳи ҳалли он нақши муҳим дорад, ки қадамҳои зеринро дар бар мегирад:

- муайян намудани проблемаи тадқиқоти дар мавзуи омузишӣ;
- муайян намудани мақсад ва вазифаҳои тадқиқот;
- таҳияи нақшаи корӣ барои гузарондани фаъолияти тадқиқотӣ;
- ҷамъ намудани маълумотҳо оид ба объекти тадқиқшаванда ё мавзӯ дар асоси нақшаи таҳиягардида;
- таҳлили гурӯҳӣ ва фардӣ маълумотҳо ва муайян намудани натиҷаҳои тадқиқот;
- муаррифии натиҷаҳо дар синф, конференсияҳо, ҷамъомадҳо ва ғайра;
- аз тарафи омӯзгор таҳия гардидани нақшаи истифодаи натиҷаҳои тадқиқоти хонандагон ё раванди он дар дарсҳои минбаъда.

Хонандагон ҳангоми гузаронидани тадқиқот бояд ба саволҳои зерин тайёр бошанд.

- ▶ ман бояд қадом равия (мавзӯ ё проблемаро) -ро интихоб намоям? (волидайн, омӯзгорон, ҳуди хонанда);
- ▶ шакли кори ман бояд чӣ гуна бошад?;

- ▶ ин фаъолиятро бояд аз чӣ оғоз намоям? (танҳо худам?, бо шарикӣ мувофиқ?, дӯсти наздик?, бо гурӯҳи шарикон? ва ғайра);
- ▶ онро бояд кай ба итмом расонам? (чанд дақиқа ва соат, чанд рӯз , чанд ҳафта, чанд моҳ, чанд сол ва ғайра);
- ▶ Онро дар кучо бояд гузаронам? (дар мактаб, дар хона, дар боғ, дар корхона ё муассиса ё ҷои дигар).

Талаботҳои асосӣ ва шароитҳои зарурӣ барои тадқиқот:

- ▶ дар интиҳоби тадқиқот бояд ҳам хонанда ва ҳам омӯзгор саҳмгузор бошанд;
- ▶ ҳар дуи ин тарафҳо бояд дар як муҳити ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ тадқиқотро интиҳоб намоянд. Агар шуду яке аз тарафҳо норозӣ бошад, тадқиқот амалӣ намегардад;
- ▶ хонанда бояд аз уҳдаи ин кор баромада тавонад. Пеш аз он ки хонанда корро пеш барад, омӯзгорро лозим аст, ки бо ӯ ҳамкорӣ намояд ва роҳи дурустро нишон диҳад;
- ▶ хонанда бояд аз кори худ ва омӯзгор аз фаъолияти хонанда ҳаловат баранд;
- ▶ омӯзгор бояд дар рафти тадқиқотҳо пеш аз ҳама муҳитеро фароҳам созад, ки хонанда худаи ихтиёрӣ ё бо ёрии омӯзгор мавзӯро интиҳоб намояд;

Муҳлати пешбурди тадқиқот муайян ва қолабӣ нест. Тадқиқотҳо вобаста ба мантикашон гуногунанд: сода, миёна ва мураккаб. Тадқиқотҳо метавонанд дар муддати 45 дақиқа дар синф ва дар рафти дарс таҳлил гарданд. Тадқиқотҳо беруназсинфӣ, чандрӯза, моҳона, солона ё дарозмуддат низ мешаванд. Барои тадқиқоти сода муҳлати камтар ва барои тадқиқоти нисбатан мураккабтар муҳлати зиёдтар дода мешавад. Силсилаи анҷоми фаъолиятҳои тадқиқотӣ метавонанд аз сода ба мураккаб интиҳоб гарданд, ё қадам ба қадам иҷро шаванд, ё ҳар дафъа вобаста ба дараҷаи мушкилиашон амалӣ гарданд.

Адабиёт:

1. Muskin. Entrepreneurship_education_article.28dec2012.long_version;
2. Дюи Д. Психология и педагогика мышления. М., 1999.

Rustam Shadiev and Mengke Yang

Рустам Шадиев и Мэнгке Янг

School of Education Science, Nanjing Normal University, China

Школа Образовательной Науки, Нанкинский Педагогический Университет, Китай

Narzikul Shadiev and Mirzaali Fayziev

Нарзикул Шадиев и Мирзаали Файзиев

Факультет Педагогики, Самаркандский Государственный Университет, Узбекистан

Faculty of Education, Samarkand State University, Uzbekistan

DEVELOPING FAMILIARIZATION STRATEGIES TO FACILITATE MOBILE-ASSISTED LANGUAGE LEARNING OF SEVENTH GRADE STUDENTS IN UNFAMILIAR LEARNING ENVIRONMENTS

РАЗРАБОТКА СТРАТЕГИЙ ПО ОЗНАКОМЛЕНИЮ ДЛЯ СПОСОБСТВОВАНИЯ ОБУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ УЧЕНИКОВ СЕДЬМОГО КЛАССА ПРИ ПОДДЕРЖКЕ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НЕЗНАКОМОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Abstract: In this study, familiarization strategies were developed in order to facilitate mobile-assisted language learning of seventh grade students in unfamiliar learning environments. A focus group was carried out with eight English teachers of seventh grade. The results showed that familiarization strategies can be useful for familiarization with unfamiliar learning environments. Based on a focus group some strategies were modified and some were deleted.

Аннотация: В данной работе, стратегии по ознакомлению были разработаны для того чтобы способствовать обучению английского языка учеников седьмого класса при поддержке мобильных технологий в незнакомой образовательной среде. Фокус группа была проведена с восемью учителями английского языка седьмых классов. Результаты исследований показали, что стратегии по ознакомлению могут быть полезными для

ознакомления с незнакомой образовательной средой. На основе фокус группы, некоторые стратегии были модифицированы и некоторые удалены.

Keywords: Familiarization strategies, unfamiliar learning environments, MALL, English.

Ключевые слова: Стратегии по ознакомлению, незнакомая образовательная среда, обучение языку при поддержке мобильных технологий, английский язык.

INTRODUCTION

Mobile-assisted language learning (MALL) is type of language learning that is supported by mobile devices such as cell phones, personal digital assistants, smartphones, pads or pods. MALL gained its popularity in the last years because of its flexibility, low cost, small size and user-friendliness (Vyborg & Grönlund, 2012). Scholars argued that mobile technology can ensure learning anywhere and anytime (Caves & Ibrahim, 2017; Tangier et al., 2017). Multimedia tools of mobile technology can help learners create and share learning content. Furthermore, language learning supported by mobile technology can become seamless when learners have learning experiences across various learning contexts (Chai et al., 2016). For example, they may acquire new knowledge in classroom first and then apply what they learned to the real world (Caves & Ibrahim, 2017).

Educators and researchers create authentic learning environments using mobile technology. For example, while learning food related vocabulary, language learners in Hwang and Chen (2013) visited school cafeteria and practiced their language skills using those situations that occur during lunch. In such learning environment, learners are situated in real contexts where learning resources, situations and scenarios around them are authentic. Learning and practicing language skills in such learning environment becomes relevant and meaningful to learners.

However, some authentic learning environments can be both familiar and unfamiliar to learners. According to Shadiev et al. (2017), the familiar environment refers to the environment associated with learners' background and previous experience. School cafeteria in the study of Hwang and Chen (2013) was definitely familiar to learners. However, a zoo which language learners visited in (Chang, Warden, Liang & Chou, 2018) to practice animal-related vocabulary was not familiar to learners and so it was unfamiliar learning environment.

Scholars argued that familiarity with learning environments is beneficial for learning, especially if their learning tasks are to describe surroundings and available resources there such as people, objects, situations and scenarios (Shadiev et al., 2017; Nazemi & Rezvani, 2019; Othman & Vanathas, 2017). On the other hand, unfamiliar environments can impede learning (Shadiev et al., 2018). The reason is because familiarity helps cognitive processes such as information processing and managing cognitive load, e.g. when a learner arrives to a familiar environment to learn, he/she does not need to get acquainted with available resources in surrounding contexts, and thus, there is no reason to spend any cognitive effort in processing such information because of his/her familiarity with contexts. On the contrary, language learners need to spend cognitive resources to become knowledgeable about unfamiliar environments and available resources for learning there. Therefore, in this study, we aimed to develop familiarization strategies to facilitate mobile-assisted language learning of learners who learn in unfamiliar learning environments.

METHOD

Following general recommendations from related studies (e.g. Chang et al., 2011; Chu, 2014), a set of strategies was developed (available from this URL: <https://disk.yandex.ru/i/5OgbdAAACphRyw>). For example, Strategy 1.2.1 "Use electronic map" could help language learners find an address and see pictures of an unfamiliar environment or even visit it virtually. Strategy 1.1.1 "Check characteristics of locations" helped language learners learn about the characteristics and available resources of an unfamiliar context.

To explore the usability of familiarization strategies a focus group was carried out. According to Krueger and Casey (2000), a focus group is called so because there is a focus. It involves a small number of demographically similar people. Researchers study their reactions to questions. In this study, a focus group with 8 seventh grade English teachers was carried out. A moderator, who was a

researcher of this study, lead a focus group. Based on their perspective and suggestions, this study summarizes the issues that students of grade seven middle school level should focus on when using familiarization strategies. And, the familiarization strategies were also modified to fit the characteristics of the seventh-grade students. The following questions were used: Your self-Introduction. How do you get familiar with the unfamiliar environment in your daily life? Please describe your first impressions of familiarization strategies. Do you think the familiarization strategies can improve seventh grade students' familiarity with the unfamiliar environment? Why? Which of the familiarization strategies are suitable for seventh grade students? Which are not? Please suggest other strategies to help seventh grade students get familiar with the unfamiliar environment. Please present your advice to make the familiarization strategies more suitable for seventh grade students.

In this study, about 4 hours of audio were recorded. Audio file was transcribed and content analysis was then carried out. Two researchers were involved in the coding process.

RESULTS AND DISCUSSION

The results showed that the teachers believed that the familiarization strategies can improve seventh grade students' familiarity with unfamiliar environments. For example, Teacher A said "I think these strategies are very simple and clear. The developers of familiarization strategies define each strategy in a way that is not ambiguous. And, each strategy is simple and achievable." Teacher E said "I think the familiarization strategies are very comprehensive." and Teacher G said "the strategy developers have given examples for each strategy, and when I'm confused about the strategy, I look at the column of example. The detailed explanation gave me a quick idea of how to do it."

The results demonstrated that some strategies were not suitable for seventh-grade students and suggestions how to modify them were proposed. For example, Teacher B said "The amount of information that students can find on the Internet is very large, and some students have poor retrieval ability, and it is difficult to find valuable information. But there is no denying that some students are very good at information retrieval." Teacher C said "Since some students have strong retrieval ability and some students have weak retrieval ability, the students can be divided into heterogeneous groups so that the students with strong information retrieval ability can help the students with weak information retrieval ability."

English teachers gave two suggestions on new strategies. All the teachers' suggestions emphasized the teachers' help to the students. For example, teachers can design surveys or tests of the target environmental to help students consolidate their familiarity with unfamiliar environments. And the second is that teachers can help students get familiar with the environment by designing activities when they enter the unfamiliar environment. For example, teachers can set rewards at key locations in unfamiliar environments. When students come to these locations, they can get a reward after they know the information about this location.

Based on the results of the focus group, the study adjusted the familiarization strategies to better suit the characteristics of the seventh-grade students. The original familiarization strategies were revised and three strategies were deleted. The changes are mainly reflected in group cooperation and teacher participation, e.g. Strategy 1.1.1 was changed to "Before you go, retrieve address, characteristics, available resources of this place through online resources with the help of group." The deleted strategies are due to the safety of minors, e.g. Strategy 1.7.1 "Go to that place alone, enter the real context and get familiar with it." Going alone to an unfamiliar environment is too risky and so this strategy was deleted.

Next step in this research is to pilot the familiarization strategies in real situations when seventh grade students learn in class and then practice in authentic learning environments (some of which can be unfamiliar to learners). The pilot study can show if the familiarization strategies are really applicable in real situations to help language learners of seventh grade to become knowledgeable about unfamiliar learning environments. Furthermore, the effectiveness of the familiarization strategies in enhancing language learning can be tested in the experiment in future studies.

References:

1. Cavus, N., & Ibrahim, D. (2017). Learning English using children's stories in mobile devices. *British Journal of Educational Technology*, 48, 625–641.
2. Chai, C., Wong, L.-H., & King, R. (2016). Surveying and modeling students' motivation and learning strategies for mobile assisted seamless Chinese language learning. *Journal of Educational Technology & Society*, 19, 170–180.
3. Chang, C. C., Tseng, K. H., & Tseng, J. S. (2011). Is single or dual channel with different English proficiencies better for English listening comprehension, cognitive load and attitude in ubiquitous learning environment?. *Computers & Education*, 57(4), 2313-2321.
4. Chang, C. C., Warden, C. A., Liang, C., & Chou, P. N. (2018). Performance, cognitive load, and behavior of technology-assisted English listening learning: From CALL to MALL. *Computer Assisted Learning*, 34(2), 105-114.
5. Chu, H. C. (2014). Potential negative effects of mobile learning on students' learning achievement and cognitive load—A format assessment perspective. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(1), 332-344.
6. Hwang, W. Y., & Chen, H. S. (2013). Users' familiar situational contexts facilitate the practice of EFL in elementary schools with mobile devices. *Computer Assisted Language Learning*, 26(2), 101-125.
7. Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2000). *Focus Groups: a Practical Guide for Applied Research*, Sage. Thousand Oaks,
8. Nazemi, M., & Rezvani, E. (2019). Effects of task familiarity and task repetition on Iranian EFL learners' engagement in L2 oral performance. *Contemporary Research in Education and English Language Teaching*, 1, 45-56.
9. Othman, J., & Vanathas, C. (2017). Topic familiarity and its influence on listening comprehension. *The English Teacher*, 34, 19-32.
10. Shadiev, R., Hwang, W.Y., & Huang, Y.M (2017). Review of research on mobile language learning in authentic environments. *Computer Assisted Language Learning*, 30 (3-4), 284-303.
11. Shadiev, R., Liu, T.Y., & Hwang, W.Y. (2020). Review of research on mobile-assisted language learning in familiar, authentic environments. *British Journal of Educational Technology*, 51(3), 709-720.
12. Tingir, S., Cavlazoglu, B., Caliskan, O., Koklu, O., & Intepe-Tingir, S. (2017). Effects of mobile devices on K–12 students' achievement: a meta-analysis. *Journal of Computer Assisted Learning*, 33(4), 355-369.
13. Viberg, O., & Grönlund, Å. (2012). Mobile assisted language learning: A literature review. In 11th World Conference on Mobile and Contextual Learning.

Абдурахимова Дилафруз Абдукамоловна
Abdurakhimova Dilafruz Abdukamolovna

ассистент кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков
имени Сотима Улугзода
Assistant of the Department of Pedagogy and Psychology, Tajik State Institute of Languages named
after Sotim Ulugzoda

РОЛЬ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ROLE OF MODERNIZATION OF THE TRAINING SYSTEM USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Аннотация : В статье рассматривается вопрос о роли модернизации системы подготовки качества обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий. Также отмечается, что проблема подготовки человека к освоению информационных и телекоммуникационных технологий очень значима для всех сфер деятельности и приобретает актуальность в современном мире. В данной статье рассматриваются условия применения информационно-коммуникативных технологий на занятиях, и эффективные особенности использования (ИКТ) в образовательном процессе.

Abstract: The article discusses the issue of the system of training quality education using information and communication technologies. It is also noted that the problem of preparing a person for the development of information and telecommunication technologies is very significant for all spheres of duration and is gaining relevance in the modern world. This article discusses the tasks of using information and communication technologies in the classroom, and the effective features of using (ICT) in the educational process.

Ключевые слова: технология, сознание, подготовка, качество, эффективность, информация, длительность, инновация, актуальность, поиск, мировоззрение, формирование.

Keywords: technology, consciousness, preparation, quality, efficiency, information, duration, innovation, relevance, search, worldview, formation.

Социально-экономические, политические и культурно-информационные реалии развития Таджикистана характеризуются существенным повышением социальной и профессиональной мобильности населения, поисками новых адекватных форм организации образования, способных удовлетворить возрастающие потребности граждан в получении или в совершенствовании ранее полученных знаний и умений а также навыков, поскольку традиционные концепции и формы обучения в новых условиях становятся все менее эффективными. В данном контексте важнейшей задачей современного образования является рационализация интеллектуальной деятельности за счёт использования новых информационно-коммуникационных технологий и средств, позволяющих радикально повысить эффективность и качество подготовки специалиста.

В этом направлении общеобразовательная система Таджикистана наглядно развилась в годы независимости республики. Для осуществления данного направления был утверждён ряд Концепций и программ национального образования и другие законодательные аспекты [2, 3, 8, 9].

Глобализация и технический прогресс создали новую мировую экономику, передовые технологии, способствующие получению информации и новейших знаний. С появлением новой мировой экономики наметились серьёзные тенденции и цели, характерные для образовательных учреждений. Кардинальные изменения в политической, социальной, культурной, экономической и информационной жизни Таджикистана обусловили появление принципиально новой социально-педагогической ситуации, требующей переключения всех звеньев системы образования на новую стратегию, теорию, методологию и технологию осуществления педагогического процесса.

Анализ психолого-педагогической литературы и изучение массовой педагогической практики показывают, что учащиеся познают окружающий мир с помощью всех органов чувств. Однако пропускная способность их различна. Основными каналами получения информации являются слуховой и зрительный анализаторы. Система «ухо-мозг» может пропустить в секунду до 50 бит (единиц информации). Пропускная же способность зрительного анализатора в 100 раз больше. Неслучайно около 90% всех сведений об окружающем мире учащиеся получают с помощью зрения, 9% – с помощью слуха и только 1% – с помощью осязания. Следует отметить также, что из всех видов памяти у большинства учащихся более всего развита зрительная.

Если рассматривать этот вопрос с точки зрения того, какая же часть полученной информации оседает в сознании учащихся в виде знаний, то и здесь соотношение складывается в пользу зрения. Иными словами, с помощью зрения учащиеся могут получить больше знаний, чем с помощью слуха [14 с.124-148].

Кроме того, психологи доказали, что у взрослого человека, слушающего непрерывную монотонную речь, уже через 20 мин начинает ослабевать внимание из-за однообразия раздражителя, каким в этом случае является голос оратора. Если же речь сопровождается показом каких-то объектов, то в действие наряду со слуховым вступает и зрительный анализатор. Появление перед глазами наглядного образа приковывает внимание слушающих («Что такое?»), и они начинают лучше воспринимать объяснение.

Великий русский физиолог И. П. Павлов открыл так называемый ориентировочный рефлекс, названный рефлексом «*Что такое?*». Суть его состоит в следующем. Если в поле зрения человека попадает какой-то объект, то человек произвольно, в целях ориентации, начинает приглядываться, чтобы понять, что это такое. Внимание приковывается к предмету, на который он смотрит [10].

Все это объясняет следующие факты. Человек, только слушая, запоминает 15% речевой информации, только глядя – 25 % видимой информации, а слушая и глядя одновременно – 65% преподносимой ему информации.

Исходя из этих особенностей физиологии высшей нервной деятельности и основанной на них психологии человеческого восприятия, педагогика и психология утверждают, что

наиболее высокое качество усвоения достигается при непосредственном сочетании слова учителя и предъявляемого учащимся с помощью технических средств обучения изображения в процессе передачи учебной информации [10].

Поэтому в условиях информатизации общества одним из действенных средств саморазвития будущего специалиста выступает освоение информационно-коммуникационных технологий, которые, комплексно воздействуя на формирующуюся личность, позволяют развивать познавательную активность, ломать стереотипы в мыслительных и практических действиях, осваивать новые способы приёма, хранения и переработки информации.

Коренное отличие информационно-телекоммуникационных технологий от других дисциплин, изучаемых в высшей школе, состоит в том, что предмет её изучения меняется ускоренными темпами. Сегодня количество информационных и телекоммуникационных технологий, в частности компьютеров, в мире превышает 900 миллионов единиц, при этом каждая вычислительная система по-своему уникальна. Найти две системы с одинаковыми аппаратными и программными конфигурациями весьма сложно, и потому для эффективной эксплуатации информационно-телекоммуникационной техники от специалистов требуется достаточно широкий уровень знаний и практических навыков.

Вместе с тем, в количественном отношении темп численного роста информационных и телекоммуникационных систем заметно превышает темп подготовки студентов, способных эффективно работать с ними в дальнейшее педагогической деятельности. При этом в среднем один раз в полтора года удваиваются основные технические параметры аппаратных средств, один раз в два-три года меняются поколения программного обеспечения и один раз в пять-семь лет меняется база стандартов, интерфейсов и протоколов.

Таким образом, кардинальным отличием информационных и телекоммуникационных технологий от других изучаемых дисциплин является тот факт, что её предметная область изменяется чрезвычайно динамично. Все, кто причастен к преподаванию информационно-телекоммуникационных технологий или педагогических основ использования информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе, а также технические средства обучения (ТСО) в высшей школе, хорошо знают, как часто приходится менять содержание учебных планов, рабочих программ, учебно-методической документации. Далеко не всегда удаётся обеспечить соответствие материально-технической базы учебного процесса текущему состоянию предметной области.

Анализируя вышеуказанные особенности информационных и телекоммуникационных технологий, приходим к выводу, что для преподавания педагогических основ использования информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе в сложившихся условиях для педагогических вузов необходимо расширенное взаимодействие между учебными программами специальных дисциплин и учебной программой данных курсов [10]. А также надо заметить то факт, что проблема подготовки человека к освоению информационных и телекоммуникационных технологий, столь значимая для различных сфер жизнедеятельности постиндустриального общества, приобретает особую актуальность в рамках педагогической деятельности современного учителя, который с позиций требований нормативных актов Республики Таджикистан рассматривается как активный субъект собственного становления и развития.

Подобный подход к характеру и уровню профессионально-личностного становления современного учителя делает проблему его готовности к использованию информационных и телекоммуникационных технологий как неотъемлемой составляющей его педагогической деятельности важнейшим направлением эмпирических поисков и междисциплинарных научно-теоретических изысканий. Эту идею отражает и Закон «Об образовании», где отмечается, что в нашей республике стратегическим ориентиром реформы образования встаёт идея формирования новой генерации людей с инновационным, творческим типом мышления, с развитой мировоззренческой культурой; высококвалифицированных профессионалов с этически ответственным отношением к миру [2]. Поэтому, во всех сферах

образования ведутся поиски способов интенсификации и быстрой модернизации системы подготовки, повышения качества обучения с использованием информационно-телекоммуникационных технологий, которые повсеместно вошли в нашу жизнь. Их применение в учебном процессе как инструмента человеческой деятельности и принципиально нового средства обучения даёт возможность использовать психолого-педагогические разработки, позволяющие интенсифицировать учебный процесс, реализовывать идеи развивающего обучения, что ведёт к появлению новых методов и организационных форм обучения и более быстрому их внедрению в учебный процесс. Так, в «Концепция национальной школы Республики Таджикистан», «Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан» и «Национальная концепция образования Республики Таджикистан» [3, 8, 9] по направлению подготовки в числе базовых компетенций называет следующие:

- ✓ готовность специалистов использовать основные методы, способы и средства получения, хранения, переработки информации, работа с компьютером как средством управления информацией;

- ✓ способность работать с информацией в глобальных компьютерных сетях;

- ✓ понимание сущности и значения информации в развитии современного информационного общества, сознавать опасности и угрозы, возникающие в этом процессе, соблюдение основных требований информационной безопасности;

- ✓ способность применения информационных технологий для обеспечения качества учебно-воспитательного процесса [7, с.24-29].

Общефилософские аспекты информатизации общества и образования в Республике Таджикистан рассматриваются в работах Давлатова Рамазона, Идиева Хайридина Усмоновича и Хайдарова Рустама, а также на постсоветском пространстве в работах Я.А. Ваграменко, Б.С. Гершунского, В.С. Жданова и др.

Социально-культурные аспекты информатизации в Республике Таджикистан разрабатывается в трудах отечественных исследователей Муллоджонова М., Тухлиева К., Шодмонова Ш. [7], а также учеными из ближнего зарубежья, как Г.Т.Артамоновым, В.М.Глушковым, Т.М.Клейманом. Различные теории информации представлены в работах специалистов из дальнего зарубежья Р.Хартли, К.Шеннона, Н.Винера.

Понятие об информационном образе жизни и компьютерной грамотности как составляющие информационной культуры личности исследуются Муллоджоновым М., Тухлиевым К., Шодмоновым Ш. [7], а также Р.Ф. Васильевой, Е.Ю. Заничковским, Александром Левиным.

Условия и средства освоения информационных и коммуникационных технологий в образовательном процессе школы и вуза выявляются в трудах таджикских ученых Кодирова Кодира, Мирзоева Абдулазиза, а также зарубежных-Е.П. Велиховой, Г.Р. Громовой, А.П. Ершовой. Психолого-педагогические аспекты организации обучения в Интернет-среде исследуются в работах А.Е. Войскунского, Л.П. Гурьевой. Рассмотрению вопросов, связанных с влиянием новых информационно-коммуникационных технологий на мотивацию учебной деятельности, посвящены работы отечественных исследователей Салимова М. К., Караева А.Т., а также учеными из ближнего зарубежья, как Н.Ф. Талызиной, Е.И.Машбица.

На основе анализа психолого-педагогической литературы и изучения массовой практики можно прийти к выводу, что успешная деятельность современного учителя во многом зависит от того, насколько успешно готов он к применению информационно-коммуникационных технологий как необходимому слагаемому профессионально-личностного становления в стенах педагогического вуза.

Методологической основой формирования готовности будущего учителя к применению информационных и телекоммуникационных технологий могут служить труды таджикских учёных Шарифзода Ф. [13, с.66-89], Кадырова Б., Мирзоева А., а также зарубежных ученых М.И. Дьяченко, Ф.И. Иващенко, Л.А. Кандыбовича, в которых раскрываются теоретические основы профессиональной готовности. Проблемам

психологической готовности к педагогической деятельности посвящены работы Шоева Н.Н. [14, с. 54-61], Шаропова Ш.А., Л.И. Захаровой, К.К. Платонова и других. В работах Лутфуллоева М. [4, 5, 6], Шарифзода Ф. [11, 12], Зубайдова У., Рахимова Х., Ахмедова Т., Ашуровой Д. [1. с.154-162], отечественных исследователей, а также на постсоветском пространстве в работах О.В. Госсе, Т.В. Лавриковой, В.В. Серикова, Ю.В. Янотовской рассматриваются аспекты профессиональной готовности учителя к различным составляющим педагогической деятельности.

При всей несомненной значимости данных исследований необходимо отметить, что они по большей части носят теоретико-методологический характер, в то время как современная образовательная практика нуждается в разработке организационно-методических основ использования информационно-коммуникационных технологий как инструмента предстоящей педагогической деятельности будущего учителя.

Литература:

1. Ахмедов Т., Ашурова Д. Педагогика в вопросах и ответах (на тадж. яз.). – Душанбе, 2007. – 195 с.
2. Закон Республики Таджикистан «О высшем профессиональном образовании и профессиональном послевузовском образовании». - Душанбе, 2003.
3. Концепция национальной школы Республики Таджикистан (на тадж. языке). – Душанбе, 1994.
4. Лутфуллоев М. Независимость Таджикистана и современное образование. – Душанбе, 2006.
5. Лутфуллоев М. Независимый Таджикистана и вопросы воспитания. – Душанбе, 2005.
6. Лутфуллоев М. Урок. (Дарс). – Душанбе, 1995.
7. Муллоджонов М., Тухлиев К., Шодмонов Ш. Информатика и информационная технология. – Худжанд: Наргис, 2003, - 224с.
8. Национальная концепция воспитания Республики Таджикистан. – Душанбе, 2007.
9. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. – Душанбе: Матбуот, 2003.
10. Роберт И.В., Панюкова С.В., Кузнецов А.А., Кравцова А.Ю. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. Учебно-методическое пособие. – М.: Дрофа, 2008. – 312 стр.
11. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 1. – Душанбе: Ирфон, 2009, 459 с.
12. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 2. Душанбе: Ирфон, 2010, 328с.
13. Шарифзода Файзулло (Шарифов). Теория и практика интегрированного обучения на начальном этапе средней школы. – Душанбе: Маориф, 1997. - 194 с.
14. Шоев Н.Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. – Душанбе: Ирфон, 2008

Хайдаров Мамат Эшкуллович
Khaydarov Mamat Eshkulovich

Доктор педагогических наук, профессор
кафедра «Общая педагогика» Ташкентский Государственный педагогический университет
имени Низами
Doctor of Pedagogy, Professor
Department "General Pedagogy" Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА - ВАЖНЕЙШИЙ КОМПОНЕНТ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ELECTRONIC LIBRARY IS AN IMPORTANT COMPONENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Аннотация: В статье автор указывает роль электронной библиотеки в формировании нового типа интеллекта, образа и способа мышления, приспособленного к быстро меняющимся реалиям окружающего мира – социальным, экономическим, технологическим, информационным. В центре внимания науки – профессиональная подготовка будущих специалистов в условиях инновационных технологий. Электронные учебные ресурсы помогают вести обучение на новом качественном уровне. Электронные информационные источники могут использоваться как компонент традиционного учебного процесса.

Abstract: In this article, the author points out the role of the electronic library in the formation of a new type of intelligence, a way of thinking, adapted to the rapidly changing realities of the surrounding world - social, economic, technological, informational. The focus of science is

the professional training of future specialists in the context of innovative technologies. Electronic learning resources help to conduct training at a new quality level. Electronic information sources can be used as a component of the traditional educational process.

Ключевые слова: электронные информации, экономические, технологические, инновационные технологии, электронная библиотека.

Key words: electronic information, economic, technological, innovative technologies, electronic library.

Современная образовательная политика нашего государства ориентирована, прежде всего, на формирование нового типа интеллекта, образа и способа мышления, приспособленного к быстро меняющимся реалиям окружающего мира – социальным, экономическим, технологическим, информационным. Система образования, исходя из новой педагогической парадигмы, должна обеспечить разработку методов инновационного и развивающего обучения и воспитания, специально направленных на раскрытие когнитивно-творческого потенциала личности, развитие способностей человека к творчеству. Это обеспечит своевременную и адекватную подготовку молодого поколения к будущему.

Современному обществу необходимы молодые люди, умеющие:

- гибко адаптироваться в меняющихся жизненных ситуациях, самостоятельно приобретать и применять знания на практике;

-самостоятельно критически мыслить, быть способными генерировать новые идеи, творчески мыслить;

- грамотно работать с информацией (искать, анализировать, систематизировать, обобщать, делать выводы и конструктивные предложения);

- быть коммуникабельными, контактными в различных социальных группах [1].

Принятая Государственная программа «Год гармонично развитого поколения» обозначила приоритеты дальнейшего развития системы образования на кардинальное улучшение качества обучения в школах, профессиональных колледжах и лицеях, вузах страны за счет широкого внедрения в образовательный процесс новых информационно-коммуникационных и педагогических технологий, электронных учебников и мультимедийных средств, укрепления учебно-лабораторной базы образовательных учреждений самыми современными видами учебного и лабораторного оборудования, компьютерной техникой.

Проблема инновационного образования на основе использования инновационных технологий поставлена, предложена отечественной педагогической науке как государственный заказ. В центре внимания науки – профессиональная подготовка будущих специалистов в условиях инновационных технологий.

Электронные учебные ресурсы помогают вести обучение на новом качественном уровне. Электронные информационные источники могут использоваться как компонент традиционного учебного процесса. При этом они не заменяют, а дополняют возможности традиционных учебных средств, повышая эффективность и качество обучения (для объяснения, закрепления нового материала, для контроля полученных знаний). Во-вторых, электронные ресурсы можно использовать для педагогического проектирования более эффективной учебно-информационной среды, для организации научно-исследовательской самостоятельной работы студентов [2].

Одним из важных компонентов новых информационных технологий является электронная библиотека(ЭБ).

Основные задачи ЭБ – интеграция информационных ресурсов и эффективная навигация в них. Под интеграцией информационных ресурсов понимается их объединение с целью использования (с помощью удобных и унифицированных пользовательских интерфейсов, желательно одного) различной информации с сохранением её свойств, особенностей представления и пользовательских возможностей манипулирования с ней. При этом объединение ресурсов не обязательно должно осуществляться физически, оно может

быть виртуальным, главное – оно должно обеспечивать пользователю восприятие доступной информации как единого информационного пространства. В частности, предполагается, что ЭБ должны обеспечивать пользователю эффективность информационных поисков.

Основными функциями электронной библиотеки являются:

- Обеспечение информационной базы, направленной на удовлетворение потребности в информации различных категорий пользователей (преподавателей, студентов, магистрантов, стажёров-соискателей-исследователей, старших научных сотрудников-исследователей);
- Научно-исследовательская, ориентированная на содействие глубокого изучения темы (предмета) научными работниками и специалистами высокого уровня подготовленности;
- Образовательная, в рамках которой осуществляется поддержка как формального, так и неформального образования;
- Справочная, позволяющая получать достоверные сведения, отражённые в документах определённого вида.

Определяя структуру ЭБ, мы исходили из практической необходимости обеспечения учебной и научно-исследовательской базы данных по блоку дисциплин, читаемых по кафедре, а также учитывая актуальные направления современной педагогической технологии. В целях дальнейшего повышения эффективности и оптимизации учебного процесса в перспективе намечены следующие пути развития ЭБ: создание банка выпускных квалификационных работ студентов, диссертационных работ магистрантов, аспирантов, докторантов на факультете (это позволит создать электронный банк данных научно-исследовательских работ по специализированному профилю выпускающей кафедры университета); а также создание банка студенческих проектов. Основной ее задачей является развитие у студентов умения приобретать научные знания путем личных поисков и активного интереса и творческого подхода к своей учебной, научной и практической работе.

Создание электронной библиотеки имеет ряд преимуществ:

- экономия времени на поиске;
- экономия денег (затраты на интернет-время не просто найти нужную информацию, не каждый специализированный сайт имеет необходимую информацию, не говоря об ограничениях на скачивание файлов);
- качественный и количественный отбор литературы (преподаватель выполняет роль селекционера);
- оперативность получения информации (по первому требованию можно получить всю библиотеку кафедры);
- в перспективе – это доступ к электронной библиотеке из сайта университета, а не переадресация на другие источники.

Наш опыт работы показал, что электронная библиотека является одним из востребованных электронных продуктов, ориентированных на развитие творческого мышления обучающихся, повышающих эффективность самостоятельной научно-исследовательской работы студентов.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О Стратегии действий» по пяти приоритетным направлениям дальнейшего развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы, Приложение 1.-Т .: Узбекистан, 2017.
- 2.Каримов И.А. Высокая духовность непобедимая сила. –Т.:Узбекистан, 2008.
- 3.Андриянова В.И. и др. Концептуальная модель обучения на основе развитии когнитивно - творческих способностей, учащихся как условия подготовки подрастающего поколения к вызовам XXI века. Ташкент, Узбекистан, 2010.
4. Ананьев Б. Человек как предмет познания. «Питер», 2010.
- 5.Джураев Р.Х. Электронные учебные ресурсы и их применение. Формирование личности обучающего в условиях инновационных технологий: Учебное пособие для преподавателей и воспитателей. –Т.: УЗПИИН. 2009.
6. Дружинин В.П. Психология. Учебник «Питер», 2008.
- 7.Худайкулов Х.Ж. Педагогика и Психология. –Т.: «Дзайин-Пресс»,2011
- 8.Хьелл Л., Зиглер Д. «Теория личности» -Питер.,2010.

Файзиев Ахмадҷон

Fayziev Ahmadjon

МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”
SEI “Khujand State University named after B.Gafurov”

**АСАРҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА ТАЪСИРИ
ОНҲО БА ТАҲСИЛОТИ МУОСИР
THE LEADER OF NATION’S CREATIONS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE AND
THEIR INFLUENCE OVER MODERN EDUCATION**

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур оид ба осори Пешвои миллат дар даврони истиқлолият ва таъсири онҳо дар таҳсилоти муосир сухан рафтааст. Натиҷаҳои таҳлилро бо мавзӯи омӯхташуда илова кардани муаллифи мақола ба хулосае меояд, ки ваҳдат, ҳамбастагӣ ва истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки муттаҳид бошем ва аз сиёсату роҳбарии Президентамон миннатдор бошем.

Abstract: The article under consideration dwells on the Leader of Nation’s creations referring to the period of independence and their influence over modern education. Adducing the results of the analysis beset with the theme explored the author of the article comes to the conclusion that unity, solidarity and state independence of Tajikistan Republic enables us to be united and thankful to our President’s policy and leadership.

Калидвожаҳо: ҳисси худшиносӣ, ватандӯстӣ ва миллатгарой, дипломат, сиёсатмадор, бартарияти забон, ваҳдат, некӣ, маърифат.

Keywords: a sense of self-knowledge, patriotism and nationalism, diplomat, politician, idiot, supremacy of language, unity, goodness, enlightenment.

Асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомали Раҳмон имрузҳо ба забонҳои гуногуни олам чоп гардида барои мутолиа ба ҷаҳониён дастрас гардидааст. Метавон бархе аз асарҳои Пешвои миллатро номбар намуд, ки ба забонҳои хориҷӣ нашр гардидаанд: “Таджики в зеркале истории”. “От Арийцев до Саманидов”, ки аз се қисм иборат буда, инро метавон шоҳасари Эмомалӣ Раҳмон номид. Ин китоб бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, форсӣ, чинӣ, Ҳиндӣ, олмонӣ ва англисӣ нашр шудааст.

Баъди гузашти даҳ сол аз соҳибистиқлолии кишвар соли 2001 мусоҳибаи Пешвои миллат бо хабарнигори “Российская газета” бо номи “Мо нагузоштем, ки миллат пароканда шавад” чоп шуд. Дарвоқеъ миллати тоҷик ва ҷомеаи ҷаҳонӣ сахм ва хидматҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро фаромӯш намасозад, зеро дар лаҳзаҳои ҳассос давлат аз будаиш дарак намебуд, дастгоҳҳои давлатӣ фалаҷ ва мақомотҳои қудратӣ қариб ки амал намекарданд, ин ҳамаро бо заковати расо ва дипломатияи тавоно Сарвари давлат бартараф сохтанд ягонагии давлат ва миллатро таъмин намуданд.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро аз лаҳзаҳои аввали давлатдорӣ вазъияти ҷангзадаи кишвари Афғонистон ба ташвиш меовард. Президент Эмомалӣ Раҳмон доир ба масъалаҳои терроризм ва экстроризм таҳдиди ҳаракати исломии Узбекистон эҳёи роҳи бузурги абрешим ва дигар масъалаҳои муҳимро бо хабарнигорони гуногуни рӯзномаҳои сатҳи ҷаҳонӣ мусоҳиба анҷом додаанд.

Соли 2009 дар Тоҷикистон 1310-солагии бузургдошти Имоми Аъзам бо иштироки намояндагони мамлакатҳои хориҷӣ ҷараён гирифт. Мақсад аз баргузори ин ҷамъоӣ барои кулли ҷомеа ва хусусан ҷавонон фаҳмонидани мазҳаби воқеии тоҷикон ва равияи он ба ҳисоб мерафт. Дар ҳамин сол китоби дигари Пешвои миллат “Мероси Имоми Аъзам ва гуфтугуи тамаддунҳо” бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр гардид. Бахшида ба ҳамин масъала асари дигари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Муҳити зиндагӣ ва олами андешаҳои Имоми Аъзам” аз чоп баромад.

Бояд зикр намуд, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба тамоми масъалаҳо дар микёси ҷумҳуриявӣ ҷаҳонӣ асарҳои

пурарзиш нашр намуда, дар самти маънавиёти чомеаи башарӣ нақши муассири хешро гузоштаанду мегузоранд.

Осори арзишманди Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баробари аҳамияти илмиву адабӣ ва таърихӣ аз назари тарбияи ҷавонон низ пурарзиш маҳсуб мешаванд. Маҳсусан, асарҳои таърихӣ Пешвои миллат оид ба таърихи тамаддун, забон ва шахсиятҳои мондагори таърихӣ дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон нақши басо бузургу шоиста доранд.

Яке аз ин гуна асарҳо “Тоҷикон дар оинаи таърих”, “Аз Ориён то Сомониён” мебошад, ки дар он таъриху тамаддуни ниёғони ориёии мо то истилои араб дар заминаи манбаъҳои бозғамии таърихӣ ва пажӯҳишҳои пурмухтавои олимони ватанию хоричӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Асарҳо фарогири масоили таърихӣ сиёсӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии қавми ориёинажоди Осиёи Марказӣ дар робита бо таърихи тамоми эронӣ мебошад. Дар ин тадқиқоти хеле муфид масъалаҳои ташаккули халқиятҳои ориёӣ, густариши тамаддуни он, падид омадани давлатҳои тавоно мутамарказ, нақши аҷодони мо дар тамаддуни ҷаҳонӣ бо назари тоза ва дар заминаи дастовардҳои нави илмӣ матраҳ гардидаанд.

Пешвои миллат дар тарбияи ҷавонон, ки ояндаи миллат ба ахлоқ ва дониши онҳо саҳт марбут аст, омӯзиши таърихи ниёгонро яке аз рукҳои муҳими расидан ба ин матлаб медонанд: “Мо ба гузашта, ба хотири парастии содалавҳонаи ниёгон не, балки барои тақвияти рӯҳи созандагӣ, бузургдошти хотираи нахустҷаҳоди роҳкушои мо, ки дар тақозои таърих ба ақидаҳои наву созанда ба дастовардҳои бузургу ғайриоддӣ ноил гаштаанд, рӯй меоварем. Охир як сарчашмаи воқеии худшиносии миллӣ, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллӣ, рӯй овардан ба гузаштаи пурифтиҳор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонону фарзандони бузурги миллат мебошад. Воқеан, мактаби худшиносӣ, истиқлолият ва давлату давлатдорӣ миллӣ баробари чандин омилҳои объективӣ субъективӣ боз як омӯзгори хеле саҳтгиру нуктасанҷ дорад, ки онро таърих меноманд. Сабакҳои ибратомӯзи таърих роҳи гузаштаву имрӯзу ояндаро пешорӯи мо қарор дода, чун ҳақами одил гиреҳи бурду бохтҳои силсилаи давлату давлатдорӣ тоҷиконро бароямон мекушояд”. [4,98]

Пешвои миллат сарчашмаи ноби тарбияро дар омӯзиши ҳамаҷонибаи таърих аз ҷониби насли муосир медонанд. Маҳсусан, арҷгузори ба корномаи аҷодони сарафроз ва шарафманд, эҳсоси масъулият дар ҳифзи мероси моддӣ маънавии гузаштагон, истифода аз таҷрибаи таърихӣ ниёгон имкон фароҳам меорад, ки дар табиати наврасону ҷавонон баробари худшиносии миллӣ ахлоқи ҳамида, ки хоси гузаштагони мо буд, шакл гирад ва инкишоф ёбад.

Пешвои миллат тазаккур медиҳанд, ки дар камолоти инсон ва чомеа донишмандони таърихи гузашта, аҳамияти аввалиндараҷа дорад ва дар ташаккули андеша ва тафаккури пешқадам мусоидат менамояд. Масалан, барои ҷавонони имрӯза донишмандони он, ки гузаштагони бонангу номуси онҳо дар ҳама ҳолатҳои тоқатфарсо, ҳатто таҳти тасарруфи дигар давлату халқият буданаш, волоияти забону фарҳангашро пос медошт ва намегузашт, ки гавҳари ноби илму адаб ба дасти душманони миллат афтад. Омӯзиши ҳақиқати таърихӣ ҷавонони моро аз бегонапарастӣ, инкори хидматҳои падарону модарон, безътиборӣ ба равандҳои пешқадами чомеа боз медорад ва дар тинати онҳо эҳтиром ва сипосмандиро нисбат ба ашхоси ватанхоҳу ватандӯст бедор месозад. Ба ибораи дигар, надонишмандони таърих инсонро аз аслаш дур месозад ва ӯ наметавонад ба ҷараёнҳои рӯзгор мунсифона баҳо диҳад.

Пешвои миллат дар китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих”, “Аз Ориён то Сомониён” дар баробари зикри нахустин рисолати таърихӣ Зардушт, ки бори аввал Аҳурамаздоро ба ҳадди якҷаҳудӣ расонд, оид ба дигар хидматҳои ӯ, таваққуф мекунад, ки дар таърихи башарият аз назари тарбияи ахлоқӣ таъсири бузург дорад.

Бемухобот, имрӯз яке аз чанбаҳои муҳими сиёсати хирадмандонаи Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон аз маҷмӯи назарияи ахлоқии ҳамидаи ниёгон маншаъ мегирад, ки таълимоти Зардушт, ки ҷавҳараш даъват ба ваҳдат, некӣ, рӯшноӣ, ободонӣ, ростӣ, созандагӣ мебошад, яке аз он сарчашмаҳои ноб аст. Таълимоти Зардушт дар рушди ахлоқии ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла тоҷикон нақши мунир гузоштааст. Таҳаммулпазирӣ, арҷгузорию илму маърифат, пеш гирифтани роҳи ободонию созандагӣ, меҳнатдӯстӣ, ахлоқи ҳамида ва дигар падидаҳои неки зиндагӣ аслан самарайи неки тамаддуни ориёӣ мебошанд. [3,76]

Бо китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих”, “Аз Ориён то Сомониён” Пешвои миллат ба рисолати таърихӣ мардуми тоҷик бори аввал дар илми таърихнигорӣ баҳои сазовор дода, ҳамзамон аз арзишҳои ахлоқии таърихӣ ёд мекунам, ки барои насли имрӯз дарку маърифати он ҳатмист. Пеш аз ҳама, халқи тоҷик табиатан халқи созандаву бунёдкор, оромтабиату нексиришт, шикастанафсу заҳматдӯст аст. Дар хуни аҷдоди ӯ пархошҷӯиву набардписандӣ ва ҷанг пеша кардан қариб набудааст. Сипас, таърихи ҳазорсолаи дуру наздик гувоҳ аст, ки оини давлату давлатдории тоҷикон саҳтиҳои хорошикани таназзулу эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронда, аз дунболи ҳар шикасту инқироз боз эҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст. Ин рисолати таърихиро, ки дар раванди давлатдории ҷаҳон назир надорад, метавон фарҳанги давлатдории тоҷикон номид. Ин баҳои сазовори Сарвари давлат мебошад, ки таъриху фарҳанги халқи ҳешро бо ҷиддияту масъулияти том омӯхтаву тадқиқ намудаанд, баробари миллати худ роҳи пурпечутоби сулҳу созандагиро тай намудаанд, дар лаҳзаҳои ҳассоси таърихи Ватан масъулияти гарони наҷоти халқро аз даргириҳо ва бухронҳо бар дӯши худ гирифтаанд ва имрӯз ҳам ба Ватану мардуми кишвар муҳаббату садоқати беандоза доранд. Ин баҳои баланди Сарвари хирадманду адолатпеша, дипломат, сиёсатмадори тавоно ва фарзанди содиқи миллат мебошад.

Пешвои миллат бо таълифи китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих”, “Аз Ориён то Сомониён” баробари анҷом додани як хидмати бузург дар ҷодаи илми таърих, зимнан, насли имрӯзаро даъват менамоянд, ки аз корномаи гузаштагон ибрати ватандорӣ омӯзанд. Ҳамзамон аз ахлоқи ҳамидаи гузаштагон барои худашон ҳислатҳои хуби инсониро касб намоянд. Зеро дар ҷодаи созандагӣ дар баробари мавҷуд будани андешаи қавии миллӣ, ки омили музаффариятҳои минбаъда мебошад, ахлоқи неки инсонӣ низ нақши бориз дорад.

Китоби дигари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Чехраҳои мондагор” низ дар баробари арзиши баланди илмиву таърихӣ доштан дорои аҳамияти бузурги тарбиявӣ мебошад. Китоби мазкур ифодагари таърихи пурғановати тоҷик буда, муаллиф дар бораи ҳаёт ва фаъолият, ҳамҷунин, фидокориву ҷоннисорихои фарзандони фарзонаву далер, тадқиқоти ҷолиб бурда дар ниҳоди хонанда, хоса ҷавонони Ватан эҳсоси худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва ватандориро такмил медиҳад. Китоб армуғони маънавии Пешвои миллат бахшида ба 25 - солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон буда, як бори дигар собит месозад, ки эътиқоду эътимоди Сарвари кишвар ба таърих, адабиёт ва фарҳанг – такаҷоҳи устувори миллат беандоза аст ва воқеаҳои таърихиро барои имрӯзиён дарси ибрат ва ҳаёт медонанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар китоби “Чехраҳои мондагор” 25 чехраи мондагори тамаддуни оламро, ки решапайванди миллати бузурги тоҷик мебошад, барои имрӯзиён муаррифӣ кардаанд. Аксарияти чехраҳои таърихӣ шахсиятҳои барҷастае мебошанд, ки ба таърихи аҳли башару миллати сарбаланди тоҷик таъсири бузург расондаанд. Аввалин чехраи мондагори таърихӣ дар китоби Пешвои миллат Куруши Кабир аст, ки дар тамаддуни ориёӣ ҳамчун асосгузори нахустин империя дар таърихи башар номбар мешавад. Дар заминаи сарчашмаҳои муътамади таърихиву археологӣ, маълумотномаҳои катибаҳо муаллифи китоб собит месозанд, ки Куруши Кабир маҳз тавассути сиёсати оқилонаи кишваркушоӣ, сабку усул ва тартиби ҷадиди

идоракунии давлат, адолатчӯӣ, ободкорӣ ва муҳимтар аз ҳама, бо эҷоди эълумияи таърихии худ, ки нахустин Эълумияи ҳуқуқи башар эътироф шудааст, маъруфият дорад. Тақдири давлати муосири тоҷиконро муаллифи китоб ба тақдири давлатдории Куруш шабоҳат додаанд. Аз ҷумла, рӯҳияи ваҳдату муттаҳидсозии миллат, пуштибонии сулҳу адолат, густариши тичорату иқтисодиёт ва бунёдкориву ободонӣ, ислоҳоти низоми лашкар ва такмили идоракунии мамлакат аз назари муаллиф монандӣ ва ҳамоҳангии онҳоро муқаррар мекунад.

Воқеан, ин ҷо метавон дар мавриди сифатҳои ҳукуматдории Куруши Кабир ва Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон сухан кард. Ҳамоҳангӣ ва монандии давлатдорӣ аз хусусият ва сифатҳои фардии онҳо аз қабилӣ ифтихори ватандориву миллатпарварӣ, адолат ба мардум, масъулияти баланд дар назди тақдири Ватан ва соҳибони он, пуштибонии сулҳу ваҳдат ва монанди инҳо рӯи қор омадаанд.

Дар эълумияи Куруши Кабир, ки дар китоб сабт ёфтааст, эълумияи ин шоҳи кабир бо сатрҳои хотима меёбанд, ки дилу ният ва омили Пешвои миллати моро ифода мекунад: “Сулҳу оромиро ба тамоми мардум ато кардам”.

Пешвои миллат дар мақолаи “Парчамдори ҷодаи озодиву истиқлол” дар бораи чеҳраи мондагори таърих Спитамен нақл менамоянд. Саргузашти Спитамен воқеан ибратбахш буда, дар тарбияи ҷавонони имрӯза таъсири бузург мегузорад. Муаллиф бо овардани лаҳзаҳои ҷоннисорӣ ва фидокорӣҳои Спитамен ҷанбаи тарбиявӣ ва ахлоқии асарро такмил бахшидаанд.

Пешвои миллат сарнавишти Спитаменро ба тариқи зайл маънидод мекунад, ки аз назари фарох ва ҷаҳоншиносии беназири муаллиф дарак медиҳад: “Ҳарчанд муборизаҳои шадида истиқлолҳои ва ватандӯстии ниёғони мо таҳти сарвари Спитамен оқибат ба шикасту бебарорӣҳо дучор шуданд, қорнамоиҳои бемислу монанди онҳо дар сафҳои таърих то ба рӯзгори мо ба ёдгори мондаанд. Мо имрӯз қорнамоиҳои Спитамен диловар ва ҳамаҷони ӯро қадршиносӣ намуда, барои зинда доштани номи нек ва хотираи бегазанди фарзандони фидоии Ватан ордени “Спитамен” - ро таъсис додем, ки он барои шӯҷоату қорнамоиҳои ватандӯстона ва идомаи анъанаи неки ҳифзи марзу буми сарзамини аҷдодӣ ба ворисони воқеии ин марди қаҳрамон дода мешавад”.

Дар китоб ҳамчун чеҳраҳои мондагори таърихӣ як қатор суханварон ва олимони классик чун Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ - қофиласолори адабиёти тоҷикӣ форс, ки ба андешаи муаллиф шеърӣ ӯ пайвандгари наслҳои гузашта, имрӯза ва ояндаи миллати тоҷик аст, Абулқосим Фирдавӣ – ситоишгари адлу ростӣ ва нуру хирад, ки бо вучуди марди мусалмон будан ҳаргиз таърихи пурифтихори халқи худро қурбони идеологияи ҷоҳилона насохтааст, Абуалӣ ибни Сино - мутафаккири абадзинда, ки дар тӯли умри 57 - солааш тавонист осори бевозулу гаронбахое офарад, ки садҳо сол мавриди ниёзи ҳамаҷони олимону табибон қарор гирад, Носири Хусрав – суханвари бузург ва марди андеша, Шамси Табрӣзӣ - шахсияти бузург ва қамназири олами ирфон, Ҷалолиддини Балхӣ – пайвандгари дилҳо ва тамаддунҳо, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ - таблиғгари фарҳанги сулҳ ва хостори ваҳдату субот, Қамоли Хучандӣ - бунёдгузори қоҳи азими сухан, Абдураҳмони Ҷомӣ – пешвои ҳавзаи илмиву адабии Мовароуннаҳру Хуросон, Мирзо Абдулқодири Бедил - нобиғаи шеър ва пайвандгари ду кишвар, Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ - суханвари номвари адабиёти тоҷик муаррифӣ гардидаанд.

Мавриди зикр аст, ки халқи тоҷик имрӯз ҳамчун халқи сулҳдӯсту адолатхоҳ дар ҷаҳони мутамаддин соҳиби мақому манзалати худ аст. Имрӯзҳо миллати тоҷикро дар ҳама ҷушаву қанори дунё ҳамчун миллати соҳибтамаддун ва фарҳангӣ мешиносанду давлатдориаширо расман эътироф намудаанд, ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои миллати тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бо хушнудӣ мепазиранд ва дастгирӣ мекунад.

Амалӣ гардидани ниятҳои неки миллати тоҷик боиси боз ҳам шуқуфон шудани кишвари соҳибистиқлоли мо мегардад. Ҷиҳати ҳарчӣ зудтар амалӣ гардидани ин

мақсадҳои начиб ҳар як ҷавони баору номуси мамлакат бояд саҳми ватандӯстонаи хешро дарег надорад.

Бояд ҳар як фарди кишвар аз худ бипурсад, ки ӯ дар самти фаъолияти хеш, яъне барои рушди давлати соҳибистиклоли Тоҷикистони азиз чӣ ҳисса гузоштааст? Дарки дурусти ин мақсад ҷавонро ба дастовардҳои навин ҳидоят мекунад, зеро тақдир миллат ва ояндаи дурахшони Тоҷикистони соҳибистиклол дар дасти ҷавонон аст. Бо назардошти саҳми ҷавонон барои ободии Ватан бо ташаббуси Пешвои миллат соли 2017 “Соли ҷавонон” эълон шуд ва ин далели он аст, ки Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон тавачҷуҳи хосса дорад. [6,75]

Дар фарҷом бояд ёдовар шуд, ки ваҳдату ҳамбастагӣ ва истиқлолияти комили Тоҷикистони азиз имконият медиҳад, ки мо сарҷамъу иттифоқ бошем, шукрона аз давлату миллат ва Сарвари ғамхор намоем. Имрӯзҳо ҳар як шаҳрванди Ватани азизамон ғамхории Пешвои миллати худро дарк менамояд ва шукрона мекунад, ки чунин Сарвари ғамхор дорад.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Бунёдкорони ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол / Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе, 1997.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон 10 - соли Истиқлолият, Ваҳдати миллӣ ва бунёдкори / Раҳмон Эмомалӣ. - Ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, - 2001.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Ваҳдат, сулҳ ва бунёдкорӣ мароми мост / Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе: Ирфон, -2000.
4. Эмомалӣ Раҳмон. Зиёиён - равшангарони роҳи фардои миллатанд / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2004.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва Эҳёи миллат / Раҳмон Эмомалӣ. – Ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, 2002.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон-ояндаи миллат / Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе, 1998.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Ман ба шумо сулҳ меорам / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Авасто, - 1998.

**Нарзуллоев Ҳ.
Narzulloev H.**

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

ТАРБИЯИ ШАҲРВАНДИ АЗ НИГОҲИ ИЛМИ ПЕДАГОГИКА CIVIL EDUCATION FROM THE POINT OF VIEW OF PEDAGOGICAL SCIENCE

Аннотатсия: Дар ин мақола назария ва амалияи ақидаҳои муҳаққикони педагог дар ташаккули тарбияи шаҳрвандӣ инъикос ёфтааст. Дар системаи тарбияи шаҳрвандӣ оила мақоми муҳим дорад. Танҳо дар оила, ҳамчун воҳиди хурдтарини ҷомеа, ба бунёди тарбияи шахсият, ташаккул ва рушди муҳаббат ба Ватан замина гузошта мешавад ва баъдан дар муассисоти таълимӣ-тарбиявӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ, коллективҳои меҳнатӣ ва низомӣ ва дар созмонҳои ҷамъиятӣ идома меёбад.

Abstract: In this article has been reflected the theory and practice of the idea of pedagogical researchers on the formation of civic education. The family has important in the civic education system. As the smallest unit of society, has been went on laid for the education of the individual, the formation, only in the family and development of love for the Motherland and then educational-cultural and educational-upbringing, labor and orderly collectives and public organizations.

Калидвожаҳо: муҳаббат, ватан, фарҳангӣ-маърифатӣ, ахлоқ, ватандӯст, оила, ҷомеа, шароит, тарбия, фарҳангӣ-таърихӣ, таърих, маънавӣ-ахлоқӣ, идеологӣ, сиёсӣ-ҳуқуқӣ, психологӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоӣ-гуманитарӣ, насли наврас, меҳнатдӯст, фаъл, ташаббускор, эҷодкор, бовиҷдон, адолатхоҳ.

Keywords: love, homeland, cultural and educational, aesthetics, patriotic, family, society, conditions, upbringing, cultural-historical, history, spiritual-aesthetics, ideological, political-legal, psychological, physical, social-humanitarian, teenager, active, proactive, creative, honest, fair.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соҳибистиклол шудан барои рушди ҳаматарафаи минбаъда имкониятҳои зиёдеро соҳиб гардид. Дар назди вазорати маориф ва илми

Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои ҷиддӣ гузошта шуданд, ки яке аз онҳо рушди минбаъдаи маорифи муосир дар мактабҳои миллӣ маҳсуб меёбад. Аз ҷумлаи шароитҳои зарурӣ, ки барои рушди муассисаҳои таҳсилоти миёна муҳим доништа мешаванд, ин худшиносии миллӣ мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти миёна дар ҷомеаи имрӯзаи мо набояд аз арзишҳои миллӣ, таърих ва забони модарӣ ҷудо бошад.

Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки эҳёи анъанаҳои миллии тарбия, ки аз сохтори муассисаи таҳсилоти миёна ва барномаҳои таълимӣ вобастагӣ дорад, бидуни эҳёи педагогикаи миллии мардумӣ ва таърихии он имконнопазир аст. Дар тӯли бештар аз 80 сол дар ҷумҳурии Тоҷикистон кадрҳои педагогӣ тарбия мешуданд, инчунин як қатор корҳои муҳиме ҳам анҷом дода шуданд, вале онҳо хеле ҳам кам буданд.

Анъанаҳои таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, имкониятҳои рушди шахсияти онҳо тавҷаб бо арзишҳои умумибашарӣ сарчашмаи абадӣ ба шумор мераванд, ки тамоюлҳои асосии корҳои таълиму тарбияро дар муассисаҳои таҳсилоти миёна муайян менамоянд ва ҷунин ташаббусҳои бисёр муҳимро ба мисли кишваршиносӣ, таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва ҳифзи онҳо ба амал меоранд, барои рушди осори бадеӣ ва ҳунароҳои мардумӣ мусоидат мекунанд.

Албатта, насли наврас на бояд аз асосҳои ахлоқӣ, ки дар эҷодиёти халқи мо, китобҳои муқаддаси динӣ, дар осори гаронбаҳои адабиёти классикӣ, эҷодиёти мардумӣ ва дар маҷмӯъ дар педагогикаи ҷаҳонӣ гузошта шудаанд, бебаҳра монад.

Эҳёи педагогикаи миллӣ, ки бидуни ташкили мактаби миллӣ имконнопазир аст, масъалаи хеле муҳим ба шумор меравад.

Афкори педагогии халқи тоҷик дар ҳамаи намудҳои зухуроти худ, ки хоҳ дар шакли жанри назм ва ё наср, хоҳ дар шакли асари илмӣ ва ё асари бадеӣ, ки сад сол ва ё ҳазор сол пеш навишта шудааст, дар худ нури абадии ҳикмати халқ ва некхоҳии инсонро фаро гирифтааст.

Ба ақидаи асосгузори адабиёти классикии тоҷик Абӯабдулло Рӯдакӣ, муҳаббати худро нисбат ба Ватан метавон, ба тарзи зайл ифода кард:

Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме,

Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме...

Дар яке аз асарҳои худ академики рус Б. Т. Лихачёв барои муайян кардани тарбияи шаҳрвандӣ меъёрҳои зеринро пешниҳод кардааст:

✓ донишҷӯи суруди миллӣ, ифтихор аз Ватандорӣ;

✓ ҷисми худро обутоб дода тавоништан, ғайбадор будан дар мактаб ва хона;

✓ одами меҳнатдӯст, ғайбдор, ташаббускор, эҷодкор, бовиҷдон, адолатхоҳ ва бо тарбиятро дӯст доштан;

✓ бо ҳамаи кӯдакон дӯстӣ варзидан ва барои худ дӯстери интиҳоб намуд, ки метавон, бо ӯ ҳамаи ҷизро бовар кард ва ӯро ҳеҷ вақт фиреб надихӣ;

✓ барои ғайбаи худ ва ғайбаи одамоне меҳнат кардан;

✓ бар зидди тамбали ва дигар камбудииҳои худ мубориза бурдан;

✓ камбудииҳои рафӣқони худро танқид карда тавоништан;

✓ ба калонсолон, иштирокчиёни ҷанг, маъҷубон, нафақахӯрон ва рафӣқони худ ёри расондан;

✓ ба кор эҷодкорона муносибат кардан, расмкашӣ кардан, ҳикоя ва афсонаҳоро эҷод кардан, дар саҳнаҳои намоишӣ иштирок кардан [6, 79].

Тарбияи муҳаббат ба Ватан яке самтҳои муҳими тарбияи ахлоқӣ ба шумор меравад.

Шаҳсе, ки бори нахуст мафҳуми «шаҳрвандӣ»-ро тавсиф кардааст, ин олими рус В. И. Дал буд. Ба ақидаи ӯ мафҳуми шаҳрвандӣ аз унсурҳои зерин таркиб ёфтааст:

✓ дӯст доштани зодгоҳ ва маҳали истиқомати худ ҳаҷун Ватан, муҳаббат ва ғамхорӣ дар бораи ҳудудҳои он, эҳтиром гузоштан ба суннатҳои миллӣ ва садоқат ба ҳамаи онҳо то охири умр;

✓ эҳтиром ба гузаштагони худ, ки дар он ҳудуд зиндагӣ мекунанд, муҳаббат ва таҳаммулпазирӣ нисбат ба ҳамдиёрони худ, доштани хоҳиши ёрӣ расондан ба онҳо [2: 45].

Хулоса, муҳаббат ба ватани худ ин синтези аломатҳои ахлоқӣ-маънавӣ, шаҳрвандӣ ва ҷаҳонбинии шахс мебошад, ки дар муҳаббат ба Ватан, ба хона ва оилаи худ, дар кӯшиш ва эҳтиёт карда тавонистан ва афзун намудани анъанаҳои беҳтарини арзишҳои халқи худ, фарҳанги миллӣ ва сарзамини худ заҳир мегардад.

Бори нахуст калимаи «ватандӯст»-и дар Аврупо дар давраи Инқилоби Бузурги Фаронса солҳои 1789-1793 ба кор бурда шуда буд. Дар он вақт калимаи шаҳрванд нисбати муҳофизони инқилоб ва душманони ҳокимияти подшоҳӣ кор фармуда мешуд.

Дар «Луғати тафсирии забони зиндаи русӣ»-и В. Дал калимаи гражданин (шаҳрванд) ба таври зайл маънидод мешавад: «Дӯстдори ватан, ғамхорӣ дар бори неъматҳои он». Дар «Луғати забони русӣ»-и С. Ожеков калимаи мазкур ба таври зерин маънидод шудааст: «Шахсе, ки ба ватани худ, ба халқи худ содиқ аст». Дар «Луғати забони адабии муосири рус» калимаи мазкур ин тавр тафсир шудааст: «Оне, ки ватани худро дӯст медорад, ба халқу ватани худ содиқ аст» [2: 87].

Ба андешаи мо, назар ба тафсирихое, ки дар «Луғати забони русӣ»-и С. Ожиков ва дар «Луғати забони адабии муосири рус» оварда шудаанд, дар луғати В. Дал як унсури муҳимми мафҳуми «ватанпараст» зикр гардидааст, ки он ҳам бошад: «бо иштиёқ дар ҳаққи он (ватан) ғамхорӣ кардан», яъне инсоне, ки мекӯшад то ба фоидаи Ватанаш кореро анҷом диҳад.

Сифати шаҳрвандӣ ҳама вақт дақиқ буда, ба объекти мушаххаси мавҷуда равона шудааст. Самти фаъоли ватандӯстӣ асосӣ доништа мешавад ва маҳз он қодир аст ҳиссиёти шахсро бедор намуда, барои мудофияи Ватан тамоми вучуди инсонро тағйир диҳад. «Ватандӯстӣ», аз ҷониби касе, ки сурат нагирад, на бо сухан, балки бо амал исбот карда мешавад. [8: 12].

Ҷиҳати асли шаҳрвандиро П. Я. Чадаев ҳам зикр кардааст: «Ман наметавонам ватани худро бо ҷашмони пӯшида, бо абрӯи хамида, бо даҳони баста дӯстдорам. Ман ватани худро дӯст медорам, ба он тавре ки Пётри Бузург дӯстдориро ба ман ёд дода буд. Ба андешаи ман, агар мо баъди дигарон омадем, пас бояд беҳтар аз дигарон амал намоем, то ки хатоҳои роҳгумзаниҳо ва хурофоти онҳоро такрор накунем» [9: 28].

Сифати зиндаю нерӯманди шаҳрвандӣ, ки асосашро манфиатҳои Ватан ташкил медиҳанд, дар таърифиҳои он, ки дар «Луғати психологию педагогӣ», «Луғати энциклопедии фалсафа», «Луғати мухтасари фалсафа», «Энциклопедияи шӯравӣ» оварда шудаанд, нишон дода шудааст. Вале дар таърифиҳое, ки мо зикр кардем, робитаи баръакс зикр нагардидааст.

Бо назардошти мулоҳизаҳои дар боло овардашуда, метавон, мафҳуми шаҳрвандиро ҷунин тавзеҳ дод: «Шаҳрвандӣ ин категорияи таърихан ташаккулёфтаю инкишофёбандаи педагогикаи иҷтимоӣ мебошад, ки муносибати устувори мусбии одамон ба Ватани худро инъикос менамояд ва ин муносибат дар фаъолият ба манфиати он зоҳир мегардад. Дар ҷунин фаъолият ҳам аҳли ҷомеа ва ҳам давлат ширкат меварзанд» [12: 48].

Муҳаббат ба ватан ангезаи муҳим барои муттаҳид кардани ҷомеа маҳсуб меёбад. Он ба сифати ангезаи ботинии фаъолгардонии рушди ҷомеа, мавқеи фаъоли шаҳрвандии шахс, омодагии ӯ ба хизмати фидоқорона ба Ватан хизмат менамояд. Шаҳрвандӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ асоси ҳаёт ва рушди миллату давлатро таҳким мебахшад.

Худи мафҳуми шаҳрвандӣ бо микдори зиёди идеяҳо: миллӣ, таърихӣ, фарҳангӣ, ҷуғрофӣ ва ғайра алоқаманд аст. Хусусан, ин алоқамандии байниҳамдигарӣ дар ҷумҳурии мо, ки як хонаи умумӣ барои халқҳои зиёди дорои забону фарҳанг ва эътиқодоти динии мухталиф маҳсуб меёбад, равшан зоҳир мегардад. Бинобар ин, шаҳрвандии кишвари мо хусусиятҳои ба худ хос дорад, ки дар байни онҳо нисбатан

муҳимтар хусусиятҳои инсонгароии афкори тоҷикии марбут ба шахрвандӣ, ваҳдат ва риояи қонунҳо, умумияти устувор ва майлу зарурати ба зиндагии яққоя ва муҳаббати хоса ба табиат маҳсуб меёбанд.

Сарфи назар кардани чунин хусусияти шахрвандӣ, ки муҳимтарин унсурҳои шуури ҷамъиятӣ ба шумор мераванд, боиси заиф гардидани пояҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва маънавию фарҳангии ҷомеа ва давлат мегардад.

Дар яке аз баромадҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иброз намудааст: «Чунон ки маълум аст, ниёгони шарафманди мо ҳама вақт мактабро ҷои муқаддас медонистанд ва илму донишҳои асосиро шартӣ муҳимми тақомули инсон медонистанд. Маҳз ба шарофати муҳим донишҷӯи илму дониш ва маърифатнокӣ аз байни ин халқи бостонӣ ҳазорҳо олимону нобиғаҳои шуҳратманд ба воя расидаанд, ки дар тамаддуни башарӣ саҳми арзанда гузоштаанд. Дар робита ба масъалаи тарбияи шахрвандии насли наврас, ки дорони ҷаҳонбинии муосир ва донишҳои муқаммал мебошанд, мехоҳем хотиррасон намоем, ки баробари мактаб, ҷомеа ва волидон, пеш аз ҳама, ҳуди наврасон ва ҷавонон бояд аз имкониятҳои мавҷуда, аз ҷумла аз таҷрибаи омӯзгорон, китобҳои дарсӣ, адабии бадеӣ, китобхонаҳои электронӣ, матбуоти даврӣ ва интернетро истифода бурда, барои худтақвину таълимӣ саъй варзанд» [11: 12].

Муносибат ба Ватан яке аз вазифаҳои ҷиддии ҷаҳонбинӣ маҳсуб меёбад, ки решаи амиқи фалсафӣ-педагогӣ дорад. Дар бораи душвории он (К. Д. Ушинский, В. Р. Сорока-Росинский, И. А. Илин, А. Ф. Лосев ва дигарон) файласуфону педагогҳои машҳур ибрози андеша намудаанд. Муносибат ба Ватанро олими рус А. Ф. Лосев «ҳиссиёти маҳрамоии мо, ҳиссиёти ботинии мо ва ҳиссиёти хосаи мо» ва педагоги барҷаста В. А. Сухомлинский бошад, онро ҳиссиёти «шармгинона ва нозук» ном бурдаанд.

Аз ин рӯ, тарбияи шахрвандӣ кори бисёр нозуку мураккаб мебошад, ки барои хонандагон эълон карда намешавад. Ба ақидаи И. А. Илин «Тарбияи одамон ин бедор намудани ҳисси онҳо нисбат ба таҷрибаи маънавии миллӣ, устувор гардондани нияту ирода ва таҳайюлу андешаҳои эҷодкории онҳо нисбат ба он аст». Н. П. Овчиникова идеяҳои пешбари педагогӣ доир ба тарбияи муҳаббат ба ватанро хулоса карда, таваҷҷӯхро ба он ҷалб менамояд, ки «ҳуди ин мафҳум дар таҷрибаи бевоситаи инкишофёбандаи зиндагии инсон ташаккул меёбад ва тасаввуроти ӯро дар бораи хона, ҳамчун ҷомеаи хурдтарини одамони бо ҳам наздик (оила, падарон ва фарзандон, бародарон ва хоҳарон), дар бораи ватани худ (таърих ва фарҳанги мавзеи истиқомати худ), дар бораи кишвари азиз (забон, таърих, фарҳанг, арзишҳои маънавию ахлоқии халқ) инъикос мекунад» [6:101]. Аз ин рӯ, мафҳуми ватан бо доираи калони мафҳумҳои ҷаҳонбинӣ алоқаманд аст, ки педагог метавонад, таваҷҷӯҳи тарбиятгирандагонро ба онҳо ҷалб намуда, батадриҷ онҳоро ба андешаронӣ доир ба мафҳуми Ватан водор намояд.

Тарбия намудани шахрванд ин маъноӣ тарбия намудани инсонро дорад, ки барои ӯ муҳаббат ба Ватан, кӯшиш барои гулгулшукуфоӣ тавоноии он ва мавқеи устувори шахрвандӣ хос аст. Мафҳуми шахрвандӣ бо мафҳуми ватандӯстӣ робитаи наздик дорад ва асоси ташаккули онро ташкили давлатҳо ва муборизаи тӯлонии онҳо барои истиқлолият ва мустақилият ташкил медиҳад. Бинобар ин, мавҷудияти мафҳуми шахрвандӣ ҳазорсолаҳои зиёдро дар бар мегирад ва хеле пештар аз давраи оғози зироаткорӣ ва муқимӣ шудани ҷойи зисти одамон ба вуҷуд омадааст.

Ба ақидаи инқилобчии рус В.И. Ленин, шахрвандӣ «яке аз ҳиссиёти амиқе мебошад, ки асрҳо ва ҳазорсолаҳо қабл ташаккул ёфтааст ва сабаби пайдоишаш ватандорӣ аст» [5: 140].

Дар зер маъноҳои дигари мафҳуми шахрвандӣ оварда мешаванд, ки мо онҳоро аз сарчашмаҳои мухталиф гирд овардем:

- ✓ муҳаббат ба Ватан;
- ✓ муҳаббат ба Ватан, садоқат ба Ватани худ, ба халқи худ [2: 45];

✓ ҳисси муҳаббат ба Ватани худ, омода будан ба дифои он ва афзал дониستاني манфиатҳои кишвар нисбат ба манфиатҳои шахсию гурӯҳии худ, хизмати садоқатмандона ба Ватан ва ҳимояи марзу буми он;

✓ муҳаббат ба Ватан, содиқ будан ба он, кӯшиши бо амалҳои худ хизмат кардан ба манфиатҳои он;

✓ принсипи ахлоқӣ ва сиёсӣ, ҳисси иҷтимоие, ки мазмунаш муҳаббат ба Ватан, садоқат ба он, ифтихор аз гузашта ва ҳозираи он, кӯшиш барои ҳимояи манфиатҳои Ватан мебошанд [4:152];

✓ муҳаббат ба Ватан, Кишвар ва халқи худ [1:282];

✓ ҳисси муҳаббат ба Ватан, идея, эҳсоси масъулияти шахрвандӣ барои тақдирӣ Ватан, ки дар кӯшиши хизмат кардан барои халқи худ ва ҳимояи манфиатҳои он зоҳир мегардад [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**:175];

✓ муҳаббат ба Ватан, ба сарзамине, ки дар он шахс таваллуд ёфтааст ва ба воя расидааст, ифтихор аз қорнамоиҳои таърихӣ халқ [8: 142].

Ба ин тариқ, мафҳуми «шаҳрвандӣ»-ро бо назардошти муҳтавои таърифҳои дар боло овардашуда, метавон, мухтасаран чунин маънидод кард: шаҳрвандӣ ин, пеш аз ҳама, муҳаббат ба Ватан ва Кишвари худ аст, ҳиссе, ки барои ҳар як инсонӣ саҳибқадр ошно ва ҳос аст.

Шоири маҳбуи халқи тоҷик Ҳабиб Юсуфӣ дар шеъри зерин муҳаббат ва садоқат ба Ватанро чунин баён кардааст:

То расӣ, манҳус анҷарро кунӣ бе шуҳу барг!

Як ҳаҷон ишқи Ватан дорад дили халқи азим,

То ватанро дӯст дорад,

Дӯст дорад то абад...

Шоири рус Н. А. Добролюбов собит менамояд, ки ватандӯстӣ аз муҳаббат ба зодгоҳи худ сарчашма мегирад.

Дар суруди машҳури «Ватан аз чӣ оғоз меёбад?» (аз филми машҳури «Шамшер ва сипар») ба ин савол чунин ҷавоб медиҳад:

Ватан аз чӣ оғоз меёбад?

Аз расмҳое, ки дар «Алифбо»- и туянд,

Аз рафиқони ҳубу бовафо,

Ки дар бинои ҳамсоя зиндагӣ мекунанд... [3: 17].

Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ аз тарбияи ҳисси пайвади хешӣ бо аҳли оила: модар, падар, модаркалон, бобо, ҳешони дуру наздик оғоз меёбад. Бояд зикр кард, ки ин *зинаи аввали* тарбияи шаҳрвандӣ аст. *Зинаи дуюми* он тавассути тарбияи муҳаббат ба зодгоҳи худ-деҳа, шаҳр, синфхонаи мактабӣ, суннатҳои маҳаллӣ ва таърихи маҳал сурат мегирад. Бидуни муҳаббат ба зодгоҳи худ муҳаббат ба Ватани худ имконнопазир аст. *Зинаи сеюми* тарбияи шаҳрвандӣ ин тарбияи муҳаббат ба Ватан, ҷомеа, халқ, таъриху фарҳанг ва суннатҳои он мебошад.

Ҳамин тавр раванди ташаккули сифати шаҳрвандӣ аз оила оғоз меёбад ва муҳаббат ба Ватан хотимаи он маҳсуб меёбад. Ин ақида ҳамчун риштаи сурх педагогикаи халқӣ ва педагогикаи муқоисавиро убуру менамояд.

Дар яке аз асарҳои академик Д. С. Лихачёв менависад: «Ман он ақидаеро пайравӣ мекунам, ки муҳаббат ба Ватан аз муҳаббат ба оилаи худ, ба хонаи худ ва ба мактаби худ оғоз меёбад ва батадрич меафзояд. Баробари қалон шудан он ба муҳаббат нисбати шаҳри худ, деҳаи худ, ба табиати зодгоҳи худ, ба ҳамдиёрон мубаддал мегардад ва вақте ки инсон ба қамол мерасад, ин муҳаббат бошуурона ва то охири умр боқӣ мемонад, инчунин ба муҳаббат нисбати кишвари сотсиалистӣ ва халқи он мубаддал мегардад. Набояд ягон халқаи занҷири ин равандро сарфи назар кард ва хеле мушқил хоҳад буд аз нав пайваст кардани занҷиреро, вақте ки ягон халқаи он афтидааст ва зиёда аз ин, аз оғоз дар он вучуд надоштааст» [7: 42].

Тафсири мафҳуми шаҳрвандиро ҳулоса карда, мо тарбияи шаҳрвандиро ҳамчун раванди мувофиқашудаи фаъолияти яқҷояи муассисоти давлатию ҷамъиятӣ доир ба дар шаҳрванд тарбия намудани масъулияти шаҳрвандӣ ва эътиқод ба ногузирии иҷроӣ бечуну ҷарои уҳдадорӣҳои конститусионӣ доир ба ҳимояи манфиатҳои Ватан маънидод мекунем.

Барои хонанда ватандӯст будан, пеш аз ҳама, маъноӣ шаҳрвандӣ шоистаи кишвари худ буданро дорад. Хуб хондан, омода будан ба иҷроӣ вазифа ва уҳдадорӣҳои конститусионӣ худ доир ба хизмат дар Қувваҳои мусаллаҳи кишвар аз ҷумлаи сифатҳои шаҳрвандӣ ба шумор мераванд. Бояд таваҷҷуҳи хонандагонро ба мисолҳо аз таърихи кишвар, ки аз садоқати ҳамватанони мо ба Ватан ва иҷроӣ вазифаи ҳарбии худ гувоҳӣ медиҳанд, ҷалб кард.

Дин ҳам дар тарбияи ватандӯстии хонандагон нақши муҳим дорад. Имрӯз он чиз муҳимияти махсусро касб кардааст, ки таърихи умумичаҳонӣ халқҳои «бедин»-ро ёд надорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дини асосӣ дини ислом ба шумор меравад. Дар дини мазкур ба ваҳдат аҳмияти калон дода мешавад. Ин дин равшан иброн менамояд, ки ҳамаи одамон ворисони як падаранд ва як оиларо ташкил медиҳанд, ки ҳамаи аъзоёнашон аз ҳуқуқҳои билошарт бархурдор мебошанд.

Дар хитобаи вопасини худ Пайғамбари ислом (с) нуқоти зеринро махсус зикр намудаанд: «Кулли башар аз Одам ва Ҳаво ба вучуд омадааст ва на арабҳо нисбати мардумони ғайриараб ва на мардумони ғайриараб нисбати арабҳо афзалият доранд; на сафедпӯстон нисбати сиёҳпӯстон ва на сиёҳпӯстон нисбати сафедпӯстон бартарият доранд, ба ҷуз аз лиҳози худотарсӣ ва аъмоли нек. Бидонед, ки ҳар гуна мусулмон бародари дигар мусулмон ва ҳамаи мусулмонон бародаранд».

Бародарии инсонҳо яке аз унсурҳои асосӣ дар ягонагии арзишҳои ислом ба шумор меравад. Асоси инро он эътиқодоте ташкил медиҳанд, ки бар пояи озодӣ ва баробарӣ қарор доранд. Ба ғайр аз инҳо дини ислом ҳамкориҳои байни одамонро бар пояи эътиқод ба ягонагӣ ва умумияти Аллоҳ ва ҷудонопазирии аҳли имон, ки асоси онро ягонагии дин ва иттиҳоди тамоми башар ташкил медиҳанд, қарор медиҳад.

Барои ҳар гуна мусулмон Аллоҳ ягона, абадӣ ва дар ҳама ҷо ҳозир аст. Вай Офарандаи тамоми башар аст, Оне, ки тақдири одамонро муайян мекунад ва барои аъмолашон подош мефармояд. Барои ӯ на мақоми иҷтимоӣ ва на мансубияти миллӣ ва ё мансубияти наҷодӣ аҳамияте надорад. Ҳамаи одамон дар назди ӯ баробаранд ва бародари якдигаранд ва агар яке нисбати дигаре бартарият пайдо кунад, он гоҳ ин танҳо дар натиҷаи риоя кардани дастурҳои Офаридагор сурат мегирад.

Ба назари мо, барои ноил гардидан ба ин мақсадҳо зарур аст, корҳои зерин анҷом дода шаванд:

- бо назардошти мавҷудияти имкониятҳои зиёди ҳанӯз истифоданашудаи тарбияи шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, дар доираи васеътари одамон паҳн карда шаванд;

- фаъолиятро ба самти омӯзиш ва коркарди минбаъдаи асосҳои назариявӣ, истифодаи онҳо ба шароити нави тағйирёфтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, самтҳои муҳими рушди он, хусусиятҳо, шавқу рағбат ва майлҳои гурӯҳҳои мухталифи хонандагон бояд равона карда шаванд;

- ба коркард ва далелнокии маҷмӯи ҷораҳои аз ҳам вобаста ва барои анҷом дар оянда дар сатҳи минтақа ва ҷумҳурӣ пешбинишуда, ки дорои хусусияти ҳам идорӣ ва ҳам байниидорӣ мебошанд, таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардад;

- то ҳадди ақал кам кардани таъсири як қатор шароитҳо ва ҳодисаҳои номатлуби иҷтимоӣ ба ҷавонон ва наврасон, ки барои тарбияи шаҳрвандӣ мамониат мерасонанд;

- коркард ва истифода кардани шаклҳо ва методҳои сифатан нави тарбия бо назардошти хусусиятҳои нави насли наврас.

Баланд бардоштани таъсири тарбияи шаҳрвандӣ самтҳои зерини фаъолияти педагогиро талаб менамояд:

- навсозӣ ва ғанӣ гардондани мухтавои тарбия бо ёрии ба он ворид намудани унсурҳои фарҳангӣ-таърихӣ, ҳарбӣ-таърихӣ, маънавӣ-ахлоқӣ, идеологӣ, сиёсӣ-ҳуқуқӣ, психологӣ, ҷисмонӣ, ҳарбӣ-техникӣ ва дастовардҳои муҳими илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ;

- дар асоси ин дар ҷавонон тарбия намудани қобилияти иҷроӣ мустақилонаи қор ва арзёбии ҳодисаю воқеаҳои муҳим, ки дар ҷомеа ва дар ҷаҳон рух медиҳанд, қобилияти дарки сабабҳои дақиқи пайдоиши масъалаҳо ва ихтилофоти ҳаёти мо ва донишҷӯи нуқтаи назари худ ва муҳимияти ширкати шахсӣ дар ҳалли масъалаҳои онҳо.

Фаҳмиши муносири шахрвандӣ чандгуна, ғайриодӣ ва баҳсбарангез аст. Аз бисёр ҷиҳат ин аз табиати мураккаби ин падида, навъҳои зиёди мухтавои он ва шаклҳои зиёди зоҳиршавии он бармеояд. Ба ғайр аз ин масъалаҳои марбут ба шахрвандиро муҳаққиқони мухталиф вобаста аз мавқеи шахрвандӣ ва муносибат ба Ватани худ ва вобаста аз истифодаи соҳаҳои гуногуни донишҳо ва ғайра дар шароитҳои мухталифи таърихӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ баррасӣ мекунанд.

Бо назардошти хусусиятҳои хоси тарбияи шахрвандӣ дар ҷомеаи муосир, метавон, зикр кард, ки мақсади ин раванд аз тарбияи шахрванди мутаъкид, дӯстдорандаи Ватани худ, ба Ватани худ содиқ, омода бо меҳнати худ хизмат кардан ба он ва ҳимоя кардани манфиатҳои он иборат аст.

Вазифаҳо ва мухтавои тарбияи шахрвандӣ аз таркиби мафҳуми «шахрвандӣ» бармеояд, вале мафҳуми мазкур дар адабиёти педагогӣ тафсири ягона надорад. Ба ақидаи баъзе олимони мувофиқи матлаб хоҳад буд, ки агар шахрвандӣ ҳамчун маҷмӯи ҳиссиёт, принципҳо ва сифатҳои шахсият фаҳмида шавад.

Чунончи, Л. И. Мишенко собит менамояд, ки «сифатҳои ахлоқии шахс, ки самтгирии онро муайян мекунанд, бо се гурӯҳ ҷудо мешаванд, ки муносибати инсонро ба худаш, инсонҳои дигар ва ҷомеа, ба навъҳои мухталифи фаъолият ва ба арзишҳои гуногуни моддӣ муайян мекунанд» ва номбурда пешниҳод мекунанд, ки «шахрвандӣ ҳамчун сифати мураккабу бисёрҷониба се гурӯҳи сифатҳоро фаро мегирад ва дар муносибати шахс ба инсонҳо, ҷомеа, меҳнат ва намудҳои дигари фаъолият, муносибат ба арзишҳои моддӣ зоҳир мегардад ва дар раванди амалишавии ин системаи муносибатҳои аз ҳам вобаста ташаккул меёбад» [9: 14].

Таъмини системавӣ ва педагогии тарбияи шахрвандӣ анҷоми қорҳои зеринро дар назар дорад: қорқарди бунёди маҷмӯи барномаҳои таълимӣ ва махсус, нақшаҳо доир ба ташкил ва гузарондани тарбияи шахрвандӣ, ба қор бурдани тамоми шаклҳои воситаҳои гуногуни педагогӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси ин ё он қишри аҳоли, инкишоф ва беҳтар намудани шакли роҳҳои тарбия, ки аз қониби вазорату муассисаҳо ва созмонҳои ҷамъиятӣ анҷом дода мешавад, ҷамъбасткунии натиҷаҳои қорқардҳои таълимӣ-методӣ, боҳабар намудани намоёндагони системаи маориф ва созмондиҳандагони қорҳои оммавӣ доир ба тарбияи шахрвандӣ аз навқониҳои ин соҳа, наشري баробару дурусти адабиёти дахлдор, ки ин соҳаи донишҳо бо назардошти таҷрибаи пешқадами педагогии ватанию хориҷӣ тавзеҳ медиҳанд, таҳлили нақшаҳои фаъолияти гуманитарӣ ва тарбиявӣ, то ки хусусиятҳои тарбияи ҳис ва шуури ватандӯстӣ дар қӯдакон, ҷавонон ва шахрвандони қишвар ошқор қарда шаванд.

Таъмини маводи омӯзиши тарбияи шахрвандӣ ин таҳкими устувори шахрвандӣ, омодагӣ ба хизмати сазовор ба Ватан ба сифати арзишҳои асосӣ дар тафаккур ва ҳиссиёти шахрвандон; истифодаи беҳтари унсурҳои таркибии тарбияи шахрвандӣ мебошад.

Тарбияи шахрвандӣ дар худ ҳамаи зинаҳои қорҳои тарбиявӣ, оғоз аз оила, муассисоти таълимӣ, меҳнатӣ, коллективҳои низомӣ ва ғайра то мақомоти олии давлатиро фаро мегирад. Он ташкили қорабинҳо доир ба тарбияи шахрвандиро ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ, дар сатҳи коллективҳои ҷудогона ва ҳам гузарондани қорҳои тарбиявӣ инфиродӣ бо хонандагони ҷудогонаро талаб менамояд.

Дар системаи тарбияи шаҳрвандӣ оила мақоми муҳим дорад. Танҳо дар оила, ҳамчун воҳиди хурдтарини ҷомеа, бунёди тарбияи шахсият, ташаккул ва рушди муҳаббат ба Ватан гузошта мешавад ва баъдан дар муассисоти таълимӣ-тарбиявӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ, коллективҳои меҳнатӣ ва низомӣ ва дар созмонҳои ҷамъиятӣ идома меёбад.

Дар таркиби тарбияи шаҳрвандӣ ҷузъи асосӣ кори оммавӣ доир ба ватандӯстӣ маҳсуб меёбад, ки ба таври доимӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо иштироки фаъолонаи воситаҳои ахбори омма, намояндагони иттиҳодияҳои илмию эҷодӣ, созмонҳои собиқадорони ҷангу меҳнат, ҷавонон ва дигар созмонҳои ҷамъиятӣ ва муассисоти динӣ ташкил ва гузаронда мешавад.

Хулоса, эҳёи худшиносии миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, имконияти маънавий-ахлоқӣ ва ватандӯстии ҷомеаи мо, ки онҳоро ҷандин насли одамон фароҳам овардаанд, заминаҳои асосӣ барои рушди он дар замони муосир маҳсуб меёбанд ва барои пурра таъмин намудани муттасилии таърихӣ, ки дар асри XX дар натиҷаи якҷанд ҷангҳои харобовар ва харобихоӣ иҷтимоӣ канда шуда буд, мусоидат менамояд. Дар айни замон рафти ҷустуҷӯ ва дарёфти фаҳмиши ҳақиқии шаҳрвандӣ бар пояи маънавиёт, таърих ва фарҳанги халқи тоҷик қарор дорад, ки он инъикоскунандаи масъалаҳои рушди муосир, хусусиятҳои фарқкунандаи худшиносии миллӣ маҳсуб меёбад ва метавонад ба ҳам созгор будани манфиатҳои ҷомеа ва шахсро таъмин намояд, анҷоми қонуни ҳудро интизор аст, аз ҷумла дар соҳаи назария ва амалияи педагогӣ.

Адабиёт:

1. Большая советская энциклопедия [Текст], Т.19.-М.: Советская энциклопедия, 1975.-Т.19.-С. 282-320.
2. Даль В.А. Толковый словарь живого великорусского словаря языка /В.А. Даль.-М., [Текст]// В 4-х томах 2006.-Т.1.-702 с.
3. Добролюбов Н.А. По поводу педагогической деятельности Пирогова. О значении авторитета в воспитании [Текст] / Н. А. Добролюбов. -СПб: [б. и.], [1918].-133 с.
4. Краткий словарь философии: политической литературы [Текст].-М.,1970.-400 с.
5. Ленин В.И. О воспитании и образовании. В 2 т. Т. 1 / В.И. Ленин.-М., 1980.-421 с.
6. Лихачев Б.Т. Педагогика [Текст]: учебное пособие / Б.Т. Лихачев.-М.: Прометей, 1992.-528 с.
7. Лихачев Д.С. Национальное самосознание Древней Руси [Текст] / Д.С. Лихачев.-М.-Л.: Из-во Акад. Наук СССР, 1945.-200 с.
8. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения [Текст] / А.Ф. Лосев.-М.: Мысль, 1982.-623 с.
9. Мищенко Л.И. Формирование пологендерной индивидуальности субъектов образования [Текст]: автореф. Канд. Пед. Наук / Л.И. Мищенко.-Пятигорск, 2015.-22 с.
10. Образование и культура в республике Таджикистан в 1992 году [Текст] /статистический сборник. – Душанбе, 1993г
11. Рахимов А.З. Роль нравственного воспитания в формировании личности [Текст] / А.З. Рахимов // Классный руководитель. 2001. № 6.-С. 23.
12. Сулаймонӣ С. Концепсияи омӯзиш ва парвариш дар тамаддуни ориён [Матн] / С. Сулаймонӣ // Омӯзгор, аз 15 апрели соли 2006.

Рузиматов Эркин Йулчиевич
Ruziyev Erkin Yulchiyevich

Независимый исследователь кафедры общей педагогики и психологии Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Independent researcher of the Department of General Pedagogy and Psychology of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

**ВАЖНОСТЬ ДУХОВНОЙ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПОВЫШЕНИИ
ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К НАУКЕ**
**THE IMPORTANCE OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL WORK IN INCREASING THE
INTEREST OF STUDENTS IN SCIENCE**

Аннотация: Сегодня вся система образования немыслима без духовности, поэтому основная цель данной статьи - подчеркнуть важность духовно-просветительской работы в повышении интереса студентов к науке.

Abstract: Today, the whole education system is inconceivable without spirituality, therefore the main goal of this article is to emphasize the importance of spiritual and educational work in increasing students' interest in science.

Ключевые слова: Формирование духовности и просвещения, независимости, конституции, образования, мышления, регулярного функционирования нашего мозга, наблюдения в нашем сознании.

Key words: Formation of spirituality and enlightenment, independence, constitution, education, thinking, regular functioning of our brain, observation in our mind.

Разнообразие информации и мнений свидетельствует о духовном богатстве страны и нации. Стремление к единообразию или стереотипам - признак духовной бедности. Поэтому для того, чтобы внушить нашему народу, в умах молодежи размах национальных идей, содержание и сущность национальной идеологии, мы должны широко и глубоко продвигать нашу Конституцию, которая является теоретической основой и гарантией нашей свободной жизни. , его духовное свойство, действие и жизненная программа. Великие достижения периода независимости - это не только духовные благословения, которые выплачиваются и потребляются, но и, опять же, вооружаются ими, чтобы двигаться вперед, смотреть в будущее и определять планы и действия на будущее.

Эта форма формирования духовного просвещения - поднять моральный дух нашего народа, показывая, что в прошлом наши предки внесли достойный вклад в мировую науку и культуру, развитие человечества в целом (восстановив духовное наследие и плохо освещенные страницы наша история), чтобы мобилизовать людей, чтобы внушить идею, что они способны на это в будущем, и создать процветающую свободную жизнь. Эта идея служит объединению наших людей, укреплению уверенности в своих силах, и она это делает.

Процесс реформирования образования, создания новых государственных стандартов, демократизации общества также направлен на создание необходимых основ человеческого развития. В свою очередь, свободомыслящий человек с правильным пониманием социальной ответственности - важное условие и предмет века для развития экономики, демократизации общества, решения жить свободной и благополучной жизнью. Поскольку «человек, имеющий собственный независимый ум, верящий в свои силы, в правильность избранного им пути, всегда с уверенностью смотрит в будущее», его деятельность будет плодотворной. В основе нашего понимания мира, его тайн лежит уровень личной связи и значимость для нас вещей и событий. В психологии процесс познания того, как понимать, понимать и выражать наше сознательное отношение к такому миру, называется созерцательным мышлением. Созерцание - это обобщенная и абстрактная форма отражения, обеспечивающая наличие сложных, всесторонних связей между вещами и событиями, которые являются объектами познания человеческого разума. С точки зрения психологов, проблемы мышления долгое время были отодвинуты на второй план из-за их сложности, которая была предметом размышлений в основном философов и логиков.

Эти выводы на самом деле показывают, насколько сложны процессы мышления и рассуждения. Однако следует отметить, что: - во-первых, процессы мышления и рассуждения - это процессы познания; - в-четвертых, мышление - это высшая и высшая форма знания. Превосходство и сложность мышления в том, что, в отличие от восприятия, оно не имеет прямого отражения, но позволяет отражать вещи и их свойства даже тогда, когда их нет. Орган, который позволяет нам думать, - это наш мозг. Вся вычислительная работа - от планирования самых элементарных действий до операций, направленных на доказательство сложных абстрактных теорем - происходит в мозгу. Поэтому, когда вы попросите человека прокомментировать более сложный вопрос, когда он очень устал, он ответит: «У меня сейчас болит голова, я очень устал, я немного поправлюсь, а потом мы подумаем». Это означает, что активность мозга и мыслительная деятельность неразрывно связаны. Способность мозга мыслить настолько важна, что некоторые ученые считают, что его производительность ближе к характеристикам сложных, «умных» компьютеров, которые появятся через 100–200 лет, а не к компьютерам, которые мы используем сегодня. Все мысли, которые приходят нам в голову, - это мысли. Невозможно представить нормального человека без мыслей, каждое мгновение, каждую минуту человеческий мозг занят какими-то мыслями. Расставить их, сосредоточить внимание на том, что необходимо, решить их с помощью внутренней или внешней речи - это мыслительный процесс. Процесс мышления на самом деле возникает, когда нужно решить конкретный вопрос, проблему, загадку. Мышление всегда должно давать хотя бы одно решение чего-либо, иначе оно может превратиться в другой процесс - воображение, фантазию. В отсутствие мысли, идеи, определенного решения отражение в человеческом мозге сущности существующих вещей и событий называется воображением. Вот почему иногда, когда в кругу друзей спорят о проблеме, они смотрят на ребенка, который говорит что-то, что приходит ему в голову из-за отсутствия ясных знаний или идей, и говорят: «Ты мастер обманывать, мечтатель». Итак, проблемы или головоломки заставляют нас задуматься. Возьмем, к примеру, такой вопрос. Вам дается картонная коробка с гвоздями и двумя свечами, молоток.

Задача: установить на дверь свечу и зажечь. Кто как решает? Конечно, сразу прийти к правильному решению сложно. Трудно найти решение, пока вы не придете к мысли, что вы можете опорожнить коробку и постучать ею в дверь как подсвечник. Один и тот же вопрос задается в двух разных условиях: в одном бите ящик считается заполненным гвоздями, в другом - ящик считается пустым. Во втором случае дети быстрее пришли к его решению. По мнению психологов, при решении любой проблемы человек приходит к решению только в том случае, если он представляет ее условия в нескольких вариантах. Если мы идем с восприятием, фигура становится фоном, а фон становится фигурой, их положения меняются и так далее.

Индивидуальное отличие в том, что одни дети приходят к решению непосредственно на основе фигуры, а другие рассматривают несколько вариантов решения и затем приходят к решению. Кто-то думает слишком быстро, кто-то слишком медленно. Вот почему двое детей, сидящих рядом в процессе решения теста, определяют одно и то же решение, но способы достижения этого решения у каждого свои. Психология мышления изучает, как работает этот процесс. Решение проблемы иногда появляется внезапно, сияя яркой звездой. Это психологическое состояние называется в психологии озарением. Никто даже не знает, когда такие мысли становятся ясными и проницательными.

Даже самые одаренные и умные ученые, обращая внимание на законы мышления, не смогли найти ответ на вопрос, когда и как родилась новая идея. Фактически, иногда ученый, открывающий что-то новое, не может понять, насколько уникальна его идея, и, похоже, он не понимает, откуда пришло открытие, как если бы оно не принадлежало ему. Поэтому истинная ценность многих гениальных открытий оценивается историей уже после смерти автора. Каждый человек должен знать, как развивать его, зная специфические стороны своего мышления и мыслительных процессов. Исследования и наблюдения психологов в последние годы показали, что мыслительные процессы можно развивать как в групповой

обстановке, так и во время урока, и что этого можно достичь короткими путями. По их словам, групповое сотрудничество положительно влияет на рост познания и памяти, ускоряет мыслительный процесс и делает деятельность более эффективной. Доказано, что командная работа приводит к рождению множества нестандартных идей, выбору лучших из них и появлению новых идей.

Следовательно, поскольку процесс мышления по самой своей природе играет важную роль в деятельности человека, было бы целесообразно, чтобы каждый человек постоянно работал над собой на регулярной основе, чтобы развивать и улучшать его.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О Стратегии действий» по пяти приоритетным направлениям дальнейшего развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы, Приложение 1.-Т.: Узбекистан, 2017.

2. Мирзиёев Ш.М. Мы решительно продолжим наш путь национального развития и поднимем его на новый уровень. - Т.: Узбекистан, НМИУ, 2017. 592-б.

3. Каримов И.А. Высокая духовность - непобедимая сила. -Т.: Манавият, 2008.

4. Очилов М. Новые педагогические технологии. - Карши.: Насаф, 2000.

5. Юлдашев Ю.Г., Усмонов С. Передовые педагогические технологии. - Т.: Учитель, 2004.

6. Ишмухаммедов Р. Инновации в образовании. - Ташкент: «Фанат», 2010.

7. Ходжаев Н., Хасанбоев Дж., Мамажонов И., Мусахонова Г. Новые педагогические технологии. Методическое пособие. -Т.: ТДИУ-2007.

8. Худойкулов Х.Ж. Профессиональная педагогика. -Т.: Инновация-Зиё. 2021 г.

Файзуллоева Иноят

Fayzulloyeva Inoyat

Ходими пешбари илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Leading researcher of the Institute of Education Development

named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan

**ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ - ОМИЛИ МУҲИМИ ТАШАККУЛИ
САЛОҲИЯТҲОИ КОММУНИКАТИВИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ
ФАННИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

**REALIZATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING OF THE TAJIK
LANGUAGE - FACTOR IN THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF
STUDENTS**

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф қайд намудааст, ки татбиқи технологияи инноватсионии таълим аз қабилӣ видеодарс, саёҳат-дарс, сахна-дарс, мувоҳида-дарс дар дарсҳои забони тоҷикӣ омилӣ асосии ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии хонандагон буда, барои озод муошират намудани онҳо дар ҷомеа заминаи мусоид муҳайё менамояд.

Abstract: In the article, the author notes that the introduction of innovative teaching technologies such as video lessons, lesson-excursion, lesson-scene, lesson-discussion in the Tajik language lessons is a key factor in developing students' communicative competencies and provides a base for their free communication in the society.

Калидвожаҳо: салоҳияти муоширатӣ, малака, маҳорат, дониш, ташаккул, шахсият, забон, таълим, усул, хонанда, муносибати босалоҳият.

Keywords: communicative competence, skill, ability, knowledge, formation, person, language, education, method, student, competent relation.

Омӯзгорони забону адабиёти тоҷикӣ, падару модарон ва аҳли зиё вазифадоранд, ки ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи забондонӣ ва махсусан, ба сайқал додани фарҳанги муоширати наврасону ҷавонон мусоидат карда, ба риояи меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ ва одоби сухангӯӣ ҷамчун яке аз рӯкнҳои муҳимми раванди таълиму тарбия таҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Эмомалӣ Раҳмон

Чомеаи муосир имрӯз дар назди таҳсилот вазифаи омода кардани шахсияти комило, ки аз ҳар чихат худро дар чомеа дифо карда тавонад, мегузорад, яъне шахсиятер, ки тавонад дар муоширати байнифарҳангӣ бе монета ширкат варзад. Ба ин хотир дар мауссисаҳо дар байни хонандагон ташаккул додани салоҳияти коммуникативӣ-муоширатӣ, ки дар худ ҳам салоҳияти забонӣ, ҳам иҷтимоию фарҳангиро фаро мегирад, вазифаи авалиндарачаи омӯзгор аст. Омӯзиши фарҳанг ва забон дар худ на танҳо ифодаҳои умумимаърифатиро таҷассум менамояд, балки ба инкишофи шахсият ва ҳавасмандкунии муҳассилин барои инкишоф ёфтани ҳамчун шахсият таъсир мерасонад.

Дар ин замина омӯзгор бояд тавачҷӯҳи бештарро ба самти ташаккули шахсияти муҳассилин ва ҳавасманд гардонидани онҳо барои ноил гардидан ба ин мақсад равона намояд.

Қобил зикр аст, ки мушкilotи ташаккул ва рушди шахсият ва дар ин замина ташаккули салоҳияти муоширатӣ яке аз масъалаҳои мубраму ҳалталаби дидактикаи забоншиносӣ (лингводидактика) доништа мешавад. Ин мушкilot аз ҳама бештар дар таълими фанҳои филологӣ хувайдо мегардад. Ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон, муносибати ташаккули шахсият дар мактаби муосир - ин мавзӯҳо барои омӯзгори имрӯза аз қабил мавзӯҳои бисёр умда ва саривақтии таълим дар макотиби ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Худи мафҳуми "салоҳият" аз чихати маъноҳои семантикии худ доираи васеъ дорад ва борҳо шарҳу тафсири онҳо аз тарафи мо баррасӣ гардидааст. Дар таҳқиқоти мо салоҳиятноқӣ, муносибати босалоҳият ба вижа як системаи концептуалӣ мебошад, ки ба ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон иртибот дорад. Салоҳияти муоширатӣ яке аз салоҳиятҳои асосӣ доништа мешавад ва ба ақидаи олимони сершумор, он метавонад пурра салоҳияти калидӣ ҳисобида шавад, зеро маҳз он ҳам салоҳиятҳои дигарро, аз ҷумла салоҳиятҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва илова бар ин омодагӣ ба таҳсил ва рушди мустақилонро фаро мегирад [2, 4,8]. Ин ҷо бояд зикр намуд, ки "салоҳият" на танҳо қобилияти иҷроӣ фаъолиятҳои марбут ба фанҳои таълимӣ, балки маҷмӯи дониш, малака ва қобилияти дар раванди таълим ташаккулёфта мебошад ва маҳз ташаккули салоҳияти муошират ин равандро тақвият мебахшад.

Ташаккули салоҳияти муоширатӣ дар дарсҳои забону адабиёти тоҷик бояд дар ҳамгироӣ бо дигар фанҳо бо мақсади дуруст аз худ кардану истифода бурдани забони адабии тоҷикӣ, ҳамчунон таълим, тарбия ва инкишофи шахсияти хонанда равона карда шавад. Қобили қайд аст, ки забон воситаи асосии муошират ҳисобида мешавад ва бидуни он мавҷудият ва ташаккулёбии чомеаи инсонӣ ғайриимкон мебошад. Тағйиротҳои, ки ҳоло дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва воситаҳои иртибот ба амал меоянд, баланд бардоштани салоҳияти муоширатии хонандагон ва рушду такомули забонии (яъне омодагии филологии) онҳоро тақозо менамояд. Пас салоҳияти муоширатӣ масъалаи хеле умда буда, мақсади асосии он қабл аз омӯхтани забонҳои дигар ба таври олий аз бар кардани забони модарӣ мебошад ва салоҳияти коммуникативӣ-муоширатӣ дигар салоҳиятҳои калидиро дар бар мегирад. Салоҳияти муоширатӣ ин қобилияти хонандаро дар ҳаллу фасли проблемаҳои муошират дар ҳаёти ҳамаҷӯза, муносибати таълимӣ, истеҳсолӣ ва фарҳангии чомеа муайян менамояд. Яке аз ҷузъҳои асосии салоҳияти муоширатӣ маҳорати забонӣ аст, ки он бе надонистани қоидаҳои грамматикӣ сохти шаклҳо, ибораҳои рехта, муоширати шифоӣ бо забони адабӣ ғайримкон мебошад. Аз ин рӯ, бояд тазаққур дод, ки имрӯз масъалаи ба роҳ мондани таълими забони адабии ҳозираи тоҷик дар муассисаҳои таълимӣ бояд хеле умда бошад.

Ба ин хотир дар мауссисаҳо дар байни хонандагон ташаккул додани салоҳияти коммуникативӣ-муоширатӣ, ки дар худ ҳам салоҳияти забонӣ, ҳам иҷтимоию фарҳангиро фаро мегирад, вазифаи авалиндарачаи омӯзгор аст. Омӯзгор, хусусан омӯзгори забони модарӣ, бояд омӯзишро вобаста ба шавқу рағбат ва дониши маърифати муҳассилин мувофиқ гардонад. Ҷоиз ба қайд кард, ки дар ин росто, пеш аз ҳама, худи омӯзгор бояд соҳиби малака ва салоҳиятҳои муоширатии инкишофёфта бошад, то ки барои дар

хонандагон инкишоф додани ин хусусиятҳо тавонад намуди дарсҳоеро интихоб намояд, ки ба ташаккули малакаҳои муоширатии шогирдонаш мусоидат кунанд. Барои ин омӯзгорони муассисаҳои таълими лозим аст, ки аз таълими дарсҳои анъанавӣ дур гардида, таълими ғайрианъанавии дарсҳоеро мавриди истифода қарор диҳанд, ки тақозои асосии муносибати босалоҳият ба таълим низ ин аст.

Қобил ба таъкид аст, ки раванди ташаккули шахсият дар пояи истифодаи технологияи инноватсионии таълим, ки аслан ба омӯзгор таъкид мекунад ва тавассути он ташаккули фикрӣ ва рушди қобилиятҳои зеҳнии хонандагон таъмин карда мешаванд, сурат мегирад. Муҳаққиқ Имомназаров Д. қайд менамояд, ки барои рушди тафаккур ва инкишофи нутқи ифоданоки хонандагон омӯзгорони зиёди муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар аз бозихо, ба хусус бозихои дидактикӣ истифода менамоянд, ки хеле манфиатовар арзёбӣ мегарданд. Истифодаи мақсадноки онҳо ба ташаккули салоҳиятҳои таҳлилӣ, таркибӣ, қобилиятҳои эҷодӣ ва фикрии хонандагон ба таври дилхоҳ мусоидат мекунад ва омӯзгорони зиёд имрӯзҳо аз он ба таври самарабахш истифода мекунанд [3,21]. Ин хеле хуб аст, вале боз ҳам хубтар мешуд, агар ин дар пояи изҳор пурра бо забони адабии тоҷикӣ ба роҳ монда мешуд.

Вале натиҷаи санҷишҳо ва диданҳо аз як қатор макотиби таълимии ҷумҳурӣ нишон медиҳанд, ки хонандагон малакаи хуби муоширатӣ бо забони адабии тоҷикӣ надоранд. Аслан, дар дарсҳо бо шеваи маҳалли зисти худ, ё худ забони гуфтугӯӣ муошират менамоянд ва бояд таъкид карда, ки ҳуди омӯзгорон низ дар ин сатҳ рафтордоранд ва ин хеле боиси таассуф аст. Таълими дарсҳо бо шеваи гуфтугӯӣ ин хатари бузургтарин барои забони давлатӣ маҳсуб меёбад ва агар ин хатар пешгирӣ карда шавад, он гоҳ барои рушди тақомути забони адабии тоҷикӣ имконияти бузургтаре фароҳам омада, забони адабии тоҷикӣ на танҳо дар дохили кишварамон, ҳамчунин дар марзҳои дигар дунё зимни муошират ба ҳайси забони тоҷикии форсӣ мавриди омӯзишу истифода қарор хоҳад гирифт.

Имрӯзҳо, воқеан, на танҳо дар кӯчаву бозор, балки дар мактабу кӯдакистон, дар театру кино, радиову телевизион ва дар чаласаҳои умумии вазоратҳо тамоюли болаҳза, асосан бо лаҳҷаи ҷанубӣ гап задан боло рафта истодааст. Ин маънои онро дорад, ки лаҳҷа дар муоширати расмӣ низ мавқеи забони адабиёро танг карда истодааст ва ҳалли ин мушкилотро мо пеш аз ҳама дар ташаккули салоҳиятҳои муоширатии муҳасилини макотиби миёна мебинем.

Чуноне ки болотар ёдрасӣ намудем, барои инкишоф додани малака ва маҳорати бо забони адабии расмӣ, аз нигоҳи мо забони адабии тоҷикӣ муошират намудани шахрвандон ҳанӯз аз синну соли мактабӣ бо ин забон муошират карданро ба онҳо ёд додан лозим аст. Ба ин хотир омӯзгоронро лозим аст, ки ба системаи дарсии худ тағйирот ворид намуда, ба усулҳои инноватсионии ғайрианъанавӣ, аз қабилӣ видеодарс, саёҳат-дарс, сахна-дарс, мувоҳида-дарс ва ғайра бештар дар дарсҳо рӯ оваранд. Чунин шаклҳои дарс хусусияти муоширатӣ дошта, шавқу рағбати муҳасилинро дучанд мегардонанд ва мақсади аз бар кардани забони адабиёро равшан менамояд. Дар рафти чунин дарсҳо доираи таассурот ва ҷаҳонбинии хонандагон васеъ гардида, онҳо нисбат ба фарҳангу дигар арзишҳои милли худ бештар иттилоо мегиранд ва эҳтиром зоҳир менамоянд. Ҳамзамон чунин дарсҳо ба ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва маданиятӣ маърифатии онҳо, ки ин салоҳиятҳо омили асосии ташаккули шахсият маҳсуб меёбанд, мусоидат менамояд. Саволе бармеояд, ки чаро гузаронидани чунин дарсҳо муҳим дониста мешаванд? Масалан, зимни барпо шудани видеодарсҳо дар бораи шахсиятҳои бузурги миллат, ҳаводиси фарҳангиву таърихӣ, вохӯришу мусоҳибаҳо бо ашхоси шинохтае, ки ба забони адабии тоҷикӣ ҳарф мезананд, хонандаро як ҳиссиёти фарҳангӣ фаро мегирад ва инчунин маҳсусияти таълими забону адабиёти моро эҳсос мекунад. Зимни тамошо ва иштирок дар видеодарс хонанда кӯшиш мекунад, ки мисли қаҳрамонҳои дидааш озод нутқ кунанд. Ба ғайр аз ин, истифодаи филмҳои тасвирӣ боиси инкишофи равонии хонандагон, пеш аз ҳама инкишофи диққат, хотира ва тафаккур мегарданд. Дар вақти тамошои филми тасвирӣ дар синф фазои фаъолияти муштараки маърифатӣ ба вучуд меояд. Дар ин шароит

хатто бепарвотарин хонанда бодикқат шуда барои фаҳмидани мазмуни филм кӯшиш мекунад. Ин ба раванди азхудкунии дарс, мустаҳкамкунии дониш ва аз худ кардани дониши забонию фарҳанги муоширатӣ таъсири мусбат мерасонад. Видеодарсҳо шароити муссоидеро барои ташаккули салоҳияти муоширатӣ-коммуникативӣ фароҳам меоваранд. Таҷрибаи маорифи мамлакатҳои пешрафта собит менамоянд, ки дарсҳо тариқи видео яке аз шаклҳои натиҷабахши таълим мебошанд.

Дарс-саёҳат низ яке аз намуди дарсҳои ғайрианъанавиеест, ки барои дар хонандагон ташаккул додани салоҳиятҳои маърифатӣ аҳамияти хоса дорад. Дарс-сайёҳат дар хонандагон малакаи гузаронидани экскурсияҳоро ташаккул медиҳад. Хонанда кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки роҷеъ ба мавзӯи ин дарс аз маводи иловагӣ истифода барад, чустучӯ намояд, аз иттилооти интернетӣ мавод пайдо намояд. Муаррифӣ кардани ватани худ, фарҳангу адабиёти худ, осори гузаштагонро (масалан агар саёҳат дар осорхона бошад), табиати зебову набототу ҳайвоноти нодири марзи худро (агар ин дарс –сайёҳат вобаста ба табиат бошад) омӯзанд. Минбаъд дар оянда ҳамчун мутахассиси ягон соҳа метавонанд дар гуфтугӯӣ тамддунҳо иштирок варзида, аз фарҳанг, таърих ва адабиёти миллати худ озодона муаррифӣ намоянд.

Дарс-спектакл ва ё нақшофарӣ яке аз усулҳои умда ва натиҷабахши таълими забони адабии тоҷикӣ мебошад. Истифодаи осори адибон дар дарсҳо, бо ҳамдигар ба забони адабӣ гуфтугӯ намудани қаҳрамонҳо-хонандагон-бозингарони сахна ва ё нақшофарон малакаи бенуқс талаффуз кардани калимаву ибораҳоро инкишоф дода, салоҳиятҳои фарҳангиву маърифатӣ, эстетикӣ ва дар пояи он салоҳияти муоширатӣ ва пеш аз ҳама истеъдоди эҷодии инфиродии хонандагонро ташаккул медиҳад. Бояд гуфт, ки ба сахнагузори спектакл ин кори эҷодӣ аст. Чунин намуди кор фаъолияти фикрронӣ ва нутқии хонандагонро инкишоф дода, тавачҷӯхӣ онҳоро ба адабиёт бештар намуда, фонди луғавии онҳоро ғанӣ мегардонад. Дар натиҷаи инкишоф ёфтани фонди луғавӣ салоҳияти муоширатии хонандагон низ ташаккул меёбад.

Ташкил кардани дарси Муколима ё Мусоҳиба яке аз шаклҳои асосии ташаккули салоҳияти муоширатии хонандагон маҳсуб меёбад. Чунин дарсҳо хеле шавқовар буда, хонандагон онро фориғболона ва хушҳолона аз худ мекунанд. Хонандагон малака ва маҳорати гузаронидани сӯҳбатро дар мавзӯҳои гуногун соҳиб мегарданд.

Дарс-мусоҳиба ин шакли маҳсуси муколама мебошад. Бо гузоштани масъалаҳои муайян мавзӯҳои гуногунро истифода намудан ҷоиз аст. Мавзӯро бояд чунон интихоб намуд, ки мавод хусусияти муоширати мутақобиларо доро бошад, яъне ҳарду тараф рӯйи ин мавзӯ сӯҳбат ва ё худ муколама карда тавонанд, яъне фазои табодули афкор ҷорӣ карда шавад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи муколамаҳо хеле муҳим аст. Муколамаҳо бо додани суолу ҷавоб худ барои инкишофи муоширати расмӣ хеле хуб мусоидат менамоянд.

Гузаронидани чунин дарсҳо аз омӯзгорон тайёрии ҳаматарафаро талаб мекунад. Хонандагон бояд мустақилона ба гузаронидани мусоҳибаҳо тайёрӣ бинанд. Мусоҳибаҳо бояд танҳо бо забони адабии тоҷикӣ сурат гиранд ва суолҳоро худашон ба забони адабии тоҷикӣ интихоб намоянд. Зимни интихоби суол ба саволҳои аз ҳама муҳим ва мазмуннок бештар афзалият дода шавад.

Омодагӣ ва гузаронидани чунин дарсҳои дар боло зикркардида шавқу рағбати хонадагонро нисбати забони модарӣ зиёд менамояд. Дар натиҷаи истифодаи манбаъҳои гуногун, фарҳанги забони тоҷикӣ, луғатномаҳо дониши маърифатии хонандагон зиёд мешавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои омӯзиши нутқи муколамавӣ дар дарс-муколамаҳо бештар аз шакли кори дунафара истифода бурдан қулайтар аст.

Бояд гуфт, ки аслан муошират бо ҳар забоне, ки набошад, дар асоси назарияи фаъолияти нутқ, яъне гап задан, сӯҳбат кардан, тақаллум инкишоф меёбад. Зеро нутқ карда тавоништан ин худ маҳорати забондонӣ аст, ки яке аз ҷузъҳои асосии салоҳияти коммуникатсионӣ-муоширатиро ташкил медиҳад ва ин маҳорат бе надоништан

қоидаҳои грамматикӣ сохти шаклҳо, ибораҳои рехта, муоширати шифой бо забони адабӣ ба даст намеояд. Дар ин росто мутахассисони забоншинос чунин чузъиёти салоҳияти муоширатиро нишон додаанд:

-грамматикӣ ё лингвистикӣ, яъне донишҳои мураттаб роҷеъ ба қоидаҳои грамматикӣ, воҳидҳои забонӣ, таркибҳои луғавӣ, ки воҳиди лексикӣ баёнро дигаргун мекунад;

-ичтимоӣ-лингвистикӣ, яъне қобилияти истифода карда тавоништан дар интихоби шакл ва воситаи муошират вобаста ба мақсади лаҳзаҳои муошират;

-дискурсивӣ –яъне қобилияти истифода кардани гуфтори мантиқӣ дар лаҳзаҳои хондан ва гуш кардани нутқ;

-ичтимоӣю маданӣ, яъне доро будан ба дониш дар бораи махсусиятҳои забон, анъанаҳо, урфу одатҳо, этикет, дар вақти муошират, дуруст истифода бурдани маълумот (1, 9,3,10).

Инкишофи маданияти нутқ ба мисли грамматика дар омӯзиши забон муҳим аст, зеро нутқи саҳеҳу бомантиқ асосан ҳамдигарфаҳмии ҳамсӯҳбатон мебошад. Инкишоф додани маҳорати озоду саҳеҳ сухан кардан бо забони адабии модарӣ вазифаи асосии омӯзгор мебошад.

Барои рушди тафаккур ва дар хонандагон инкишоф додани нутқи ифоданок аксари омӯзгорони босалоҳият аз бозиҳои дидактикӣ ба амсоли “Эҷоди матн”, “Эҷоди калима” ва ғайра истифода мебаранд(ниг. Имомназаров). Чи тавре ки болотар қайд карда будем, бозиҳо усули хеле самарбахш барои инкишофи нутқи шифоҳӣ мебошанд. Ба хусус, бозиҳои грамматикӣ, лексикӣ, фонетикӣ ва амсоли онҳо. Бозиҳои мазкур вазифаҳои муоширатӣ (коммуникативӣ) ва фаъолиятро ифода мекунад, ки мақсади онҳо ташаккул додани маҳорати истифода бурдани сохторҳои забонӣ дар муошират мебошад. Намудҳои онҳо хеле зиёданд ва ҳар яке бо мақсади дуруст дар муошират кор фармудани ягон ҳиссаи нутқ, чунончи тасрифи дурусти замонҳои феъл, дуруст истифода бурдани ҷонишину пайвандакҳо, тартиб додани ҷумлаҳои соддаву мураккаб, сохтани ҳелҳои ҷумлаҳои саволӣ, дуруст гузоштани савол, тартиб додани матн, саҳеҳ тарҷума кардани калимаҳо ва ғайра ташкил карда мешаванд. Рӯйи ин масъала мо андешаҳои худро баъдан хоҳем баён намуд.

Ба ҳамин тарик, табиқ намудани методи фаъол нисбати методҳои анъанавӣ раванди фикрронии хонандагонро инкишоф дода, онҳоро мунтазам ба ҷустуҷӯҳои эҷодӣ талқин менамояд ва барои ташаккул додани салоҳиятҳои муоширатӣ, малака ва маҳорати бо забони адабӣ равшану возеҳ ва пурмазмун баён кардани фикри худ мусоидат менамояд.

Забони адабии тоҷикӣ иқтидори бузурги илмиву луғавиро дар ҳамаи самтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дорост ва омӯзгорони забону адабиёти тоҷик бояд барои пешрафти мунтазами ин забони хеле пурғановату зебо кӯшиш ба харҷ диҳанд. Дар ин ҷода омӯзгоронро мебояд, ки:

- барои ташаккул додани салоҳиятҳои муоширатии хонандагон аз усулҳои фаъоли ғайрианъанавӣ бештар истифода баранд;

-зимни таҳияи дарсҳои забони тоҷикӣ бештар ба истифодаи технологияи инноватсионии таълим таъяс намоянд;

-дар раванди истифодаи технологияи инноватсионӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ аз ҳуҷуми фикрӣ(ангеизиши зеҳн), мубоҳисаҳои гурӯҳӣ, синквейн, эссе, бозиҳои дидактикӣ харитаи андешаҳо, таҳқиқи матн бештар истифода баранд [3,22].

Маводи хусусияти лингвистӣ-кишваршиносӣ, лингвистӣ-фарҳангӣ дошта фишанги муқтадирест барои афзоиши шавқу рағбати хонандагон барои ба таври олии аз бар кардани забони модарӣ. Дар вақти таълим ба андозаи зиёд истифода намудани аз чунин мавод натиҷаи судманде медиҳад. Аз ин рӯ, ба омӯзгорон ташкил намудани дарс-сайёҳат, дарс-спектакл, дарс-муколама қобили қабул буда, ин равандест барои ташаккул додани салоҳиятҳои муоширатии хонандагон.

Тибқи татбиқи технологияи инноватсионӣ дар таълими забони тоҷикӣ дар макотиби таҳсилоти умумӣ таҳсилкунандагон малака ва маҳоратҳои зерини лексикӣ, грамматикӣ ва нутқиро соҳиб мегарданд:

- дониши лексикаи кофии забон, лексикаи илмӣ ва маълумот роҷеъ ба мафҳумҳо оид ба таҳассусро;
- маҳорати ширкат дар муколамаҳо дар мавзӯи касбӣ;
- малакаи дарки муколама ва монолог дар мавзӯҳои гуногун;
- малакаи нутқи хаттӣ барои тайёр кардан ва нашри мақолаҳо тезисҳо, номанависӣ;
- малакаи нутқи оммавӣ, маъруза кардан.

Адабиёт:

1. Быстрова, Е.А., Львова, С.И., Черепанова, Л.В. Коммуникативная культура. От коммуникативной компетентности к социальной ответственности/онлайн-библиотека litmir. net /(санаи муроҷиат 5.08.2020.).
2. Зий Х.М. Муносибати босалоҳият ба таълим: масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалӣ.- Душанбе, 2018. 102 с.
3. Имомназаров Д. Технологияи муосири таълим-омили муҳими рушди тафаккур./ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, №1(29)-с.21.
4. Лутфуллозода М. Бобизода Ф. Андешаҳо перомунӣ салоҳият ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017, 85с.
5. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя.-1995-200 с.
6. Образцов П.И. Ахулкова А.И., Черниченко О.Ф. Проектирование и конструирование профессионально-ориентированной технологии обучения. Орел, 2005.
7. Соловова, Е.Н. Задачи языкового образования в русле глобальных реформ/ Е.Н. Соловова // Первое сентября, 17/2005.
8. Турунов С. муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ. Душанбе, "Ирфон" 2015, 173 с.
9. Шишов С.Е. Компетентностный подход к образованию: прихоть или необходимость? / С.Е.Шишов, И.Г. Агапов // Стандарты и мониторинг в образовании.-2002.-№2.-С.58-62. <http://zmf.zsmu.edu.ua/article/view/19111>.(санаи муроҷиат 5.08.2020).
10. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской; под ред. Ю. А. Дика, А. В. Хуторского. - М.: ВЛАДОСС, 2002. - С. 135-157.

Аҳмедҷонова Шаҳноза Ahmedjonova Shahnoza

ассистенти кафедраи тиббӣ-биологияи
муассисаи таълимӣ - коллеҷи тиббӣ ғайридавлатии н.Рӯдакӣ
Assistant of the Medical-Biological Department
Educational institution - Non-governmental medical college of Rudaki district

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ SOME ISSUES OF COMPETENCE IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCES

Аннотатсия: Дар ин мақола диққати асосӣ ба масъалаҳои мубрами таълиму тарбия аз тарафи хонандагон ҳангоми аз худ кардани мафҳумҳои асосии химия ва биология бахусус дарки далелҳои илмӣ, қонуну назария ва идеяҳои пешрафта, таъҷиб ба таҳлилҳои илмӣ фанҳои табиатшиносӣ, муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиатшиносӣ, омӯзиши таълими босалоҳият дар осори Академик У.Зубайдов, талаботи азхудкунии «забони химия», мақсадгузорӣ, банақшагириӣ, интихоби мундариҷаи таълим, тарзи ташкили кори гурӯҳи хонандагон, тарзи робитаи мутақобила ва арзёбии таълим сухан меронад.

Abstract: This article focuses on the issues of education by students in mastering the basic concepts of chemistry and biology, especially the understanding of scientific facts, laws, theories and advanced ideas, reliance on scientific analysis of the natural sciences, the relationship of competence in teaching science, teaching competently speaks in the works of Academician U. Zubaidov, the requirements for mastering the "language of chemistry", purposefulness, planning, selection of educational content, how to organize group work of students, how to interact and evaluate learning.

Калидвожаҳо: Муносибати босалоҳият, химия, биология, табиатшиносӣ, мафҳум, робита, илм, қонунҳо, далел, таълим, назария, фан.

Keywords: Competent approach, chemistry, biology, natural sciences, concept, communication, science, laws, evidence, education, theory, science.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 пешниҳод намуданд, ки ба хоҳири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин барои тавсеаи тафаккури техникаи насли наврас, солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шаванд. Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадор шудааст, ки ба татбиқи чорабиниҳои ба омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ бахшидашуда, аз ҷумла тавассути баргузориҳои ҳамасолаи олимпиадаҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ аз фанҳои мазкур дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ва ба тарзи шоиста хавасманд ва қадрдонӣ намудани ғолибони он таваҷҷуҳи ҷиддӣ диҳад. [1. Саҳ 8 б. 29]

Масъалаҳои мубрами таълиму тарбия аз тарафи хонандагон ҳангоми аз худ кардани мафҳумҳои асосии химия ва биология бахусус дарки далелҳои илмӣ, қонуну назария ва идеяҳои пешрафта, ки барои фаъолияти хуби меҳнатӣ, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ заминаи воқеӣ мегузаранд, асосан бо тадриҷ ҳаллу фасл мешаванд. Бинобар ин, яке аз мақсадҳои таълими химия низ бо донишҳои замонавӣ мусаллаҳ гардонидани толибилмон ва дар онҳо парваридани тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ, иқтисодӣ ва экологӣ мебошад. Ҳамзамон, ҳангоми омӯختани фанни химия ва биологияи умумӣ, хонандагон ба қонунҳои умумии бо ҳамдигар алоқамандбуда, аз ҷумла биохимия, ситология, ҷаниншиносӣ, генетика, таълимоти эволюсионӣ, экология ва ғайра аз наздик шинос мешаванд.

Алоқамандии қонунҳо бо табиати зинда, мубодилаи моддаҳо, инкишофи табиат ва мавҷудоти зинда, тағйирпазирӣ, аз насл ба насл гузаштани аломатҳо, асоси хучайравӣ доштани мавҷудоти зинда, оғози инкишоф аз хучайра, тухми бордор ё бордорнашуда, мутобиқшавии организмҳо ба шароити муҳити зист, сохти химиявӣ, карбоҳидрогенҳои сер ва носер, ароматӣ, кислотаҳои карбонӣ, алдехидҳо, катеонҳо, карбоҳидратҳо ва моддаҳои элементорганикӣ ва ғайраҳо дар раванди таълим омӯзонида мешаванд.

Муносибати босалоҳият ба таълим дар системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2015 давра ба давра қорӣ гардидааст.

Академики АТТ, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Зубайдов У.З. андешаҳои нисбати таълими босалоҳият дар фаъолияти илмӣ-методии хеш ҳанӯз дар соли 1993 баён намуда, чунин таъкид мекарданд: *«Мазмун ва методҳои таълими химияро барои дар талабагон ташаккул додани дониш, маҳорат ва малақаҳои умумтаълимӣ ва махсус, вобаста карда тавонистани назария бо амалия мувофиқи мақсад бояд истифода бурд: ҳангоми ҳалли вазифаҳои таълим фаъолона дониш андӯхтан ва дар амал татбиқ намудани он, қор бо китоби дарсӣ ва адабиёти иловагӣ маълумотӣ, иҷрои таҷрибаҳои химиявӣ бо риоя намудани қоидаҳои техникаӣ беҳатарӣ ба роҳ мондан зарур аст».*

Таҳлили воқеии мероси илмии У.Зубайдов ва дигар олимони соҳаи методикаи таълими муосир нишон медиҳад, ки муносибати босалоҳият ба таълим барои илми педагогикаи ватанӣ воқеиёти нав намебошад. Олимони ҷумҳурӣ солҳои зиёд дар ин чода корҳои илмӣ таҳқиқотӣ бурдан ва ба муваффақиятҳо низ ноил гардиданд. Онҳо дар илми методикаи таълими фанҳо ҳазинаи бебаҳои илмӣ-методиро мерос гузоштаанд, ки имрӯзҳо аз он муҳаққон ва омӯзгорони эҷодкор фаровон истифода мебаранд.

Баҳри тақвият бахшидан ба сифати таълими фанни химияи органикӣ ва афзалияти бештарро ба корҳои амалӣ нигаронидан дар «Кимиё. Роҳнамои муаллим» қайд шудааст ва тавсияҳои зерини методиро ба омӯзгорон пешниҳод карданд:

-афзалият ба азхудкунии маводи таълими назариявӣ ва амалӣ дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим ба супоришҳои амалӣ равона карда мешавад;

-хонанда (донишҷӯ) мафҳумҳои асосии назарияи сохти химиявии моддаҳо, гомология, структура ва изометрияи геометрияи силсилави, муҳимтарин гурӯҳҳои функционалии моддаҳои органикӣ, навъи бандҳо (ординарӣ, дучанда, сечанда, ароматӣ, хидрогенӣ), шарҳи электронии онҳо ва таъсири онҳоро ба хосияти модаҳо бояд донанд;

-хонанда (донишҷӯ) мафҳумҳои асосии кимёи моддаҳои калонмолекула: мономер, полимер, ҷузъи структураи дараҷаи полимеризатсия, структураҳои хаттӣ, шохадор ва фазоӣ, таъсири сохт ва хосиятҳои полимерҳоро донанд;

-хонанда (донишҷӯ) сабабҳои гуногуншаклии моддаҳои органикӣ, ягонагии материалӣ ва робитаи тарафайни моддаҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ, вобастагӣ ва сабабу натиҷаи байни таркиб, сохт ва хосияти моддаҳо, инкишофи идрокро аз ҳодиса ба моҳияти боз ҳам амиқтар донанд ва бо мисолҳои мушаххас бояд шарҳ дода тавонанд.

-мафҳумҳои моҳият ва зухурот, эҳтимолият ва ҳақиқат, табдили гузариши тағйироти миқдориро ба сифатӣ бояд бо мисолҳо фаҳмонда тавонанд;

Ҳамзамон, олимони соҳаи фанни химия дар асарҳои илмӣ-методии худ доир ба талабот ба азхудкунии факту далелҳо чунин қайд менамоянд: *«Аз фанни химия донишҷӯи сохт, хосият ва аҳамияти амалии карбоҳидратҳои сер, носер, ароматӣ, спиртҳои якҷатома ва бисёрҷатома, алгидҳо ва катеонҳо, кислотаҳои карбон, эфирҳои мураккаб ва чарбҳо, глюкоза ва сахароза, крахмал ва селюлоза, пайвастиҳои элементорганикӣ, аминҳо ва аминокислотаҳо сафедаҳо, ферментҳо, витаминҳоро тавсия медиҳанд».*

Устод У.Зубайдов дар азхудкунии «забони химия» низ талаботи худро дошт, ки инҳоянд:

-донистан ва шарҳ дода тавонистани маъно ва элементҳои формулаҳои структуравӣ ва электронии моддаҳои органикӣ, структураи геометрии полимерҳо;

-формулаҳои структурии моддаҳои органикии омӯхташавандаро тартиб дода, тақсимоли зичии электрониро дар молекулаҳо ишора карда тавонанд, моддаҳоро аз рӯи номгузори муосир ном баранд, муодилаи реаксияро, ки хосияти моддаҳои органикӣ ва робитаи генетикиро нишон медиҳанд ва навишта тавонистан.

Воқеан, ин мафҳумҳоро надоништа илми химияро аз худ кардан мушкул аст. Устод У. Зубайдов дар асарҳои илмӣ-методии худ, ба робитаҳои байнифаннӣ эътибори махсус дода, чунин қайд менамоянд: *«Дар рафти таълими фанни химия бояд ба он муваффақ шуд, ки талабагон бо дониши хуби назариявӣ ва амалӣ, инчунин ҷаҳонбинии зарурии илмӣ мусаллаҳ гардонидани шаванд. Дар ин маврид ба алоқамандии байни қисм(ҷузъ)ҳои гуногуни фанни химия (алоқамандии байни фаннӣ) диққати калон додан лозим аст».*

Воқеан, У.Зубайдов ҳангоми ташаккули мафҳумҳои химияи органикӣ ва умумӣ ба алоқаи байнифаннӣ эътибори махсус меод. Зеро ба ақидаҳои устод фанни химия бо илмҳои физика, биология, география ҷамъиятшиносӣ ва дигар фанҳо робитаи зич дошта, алоқамандии ин фанҳо дар амал исбот шудаанд. Аз ҷумла:

- масалан, қонуни бақо, кашиши сатҳӣ ва моддаҳо, мафҳуми қувваи чандирӣ ва ёзандагӣ (физика синфи VII);

-аҳамияти чарбҳо, карбогидратҳо ва сафедаҳо дар мубодилаи моддаҳои организм, инкишофи ҳаёт дар рӯи Замин, гардиши моддаҳо ва табдили энергия дар биосфера (биология, синфи IX);

-ҷойгиршавии ашёи хоми саноати кимиёи Ҷумҳурии Тоҷикистон, комплекси соҳаҳои саноати истеҳсолӣ ва коркарди захираҳои минералу ашёи хоми ҷумҳурӣ (география, синфи IX);

-тасаввуроти фалсафӣ оид ба олам ва дуруст дарк намудани он, табдилоти химиявӣ ҳамчун яке аз шаклҳои ҳаракати материя, амалия ҳамчун асоси даркунӣ (ҷамъиятшиносӣ, синфи X).

Дар қорҳои илмии шодравон У.Зубайдов оиди таълими фанни химия пешниҳодҳои воқеӣ аз ҷумла ба фаъолияти мустақилона ва эҷодии толибилмон аҳамияти хоса дода шудааст. Масалан, ба хонандагон тайёр намудани маърузаҳо (дар таълими босалоҳият «қори эҷодӣ» ном дорад), машғулиятҳои семинарӣ, гузаронидани

бозихои гуногунранги нақшофарӣ, корҳои гурӯҳӣ ва инфиродии мустақилона, санчишҳои тестӣ ва санчиши дониш ва маҳорати хонандагон пешниҳод шудаанд.

Дар раванди татбиқи муносибати босалоҳият мақсадгузори дар асоси салоҳиятҳои роли муҳимро мебозад, ки ин нуктаро дар асарҳои академик У.Зубайдов дидан мумкин аст, масалан, мақсадгузори, банақшагири, интихоби мундариҷаи таълим, тарзи ташкили кори гурӯҳии хонандагон, тарзи робитаи мутақобила ва арзёбии таълимӣ.

Академик У.Зубайдов ҳангоми гузаронидани озмоишҳои химиявӣ талаботи худро доштанд ва ҳангоми гузаронидани таҳқиқот ва дарсҳои амалӣ ба риояи қатъии он даъват менамуд. Устод донишмандони қоидаҳои кор бо моддаҳои органикии омӯхташаванда ва таҷҳизот, захронокӣ ва аз ҷиҳати сӯхтор хавфнок будани пайвастаҳои органикиро ба хонандагон (донишҷӯён) таъкид мекард.

Бо яд қайд кард, ки устод У.Зубайдов дар амал муайян карда тавонистани мавҷудияти карбон, гидроген ва хлор дар моддаҳои органикӣ, аз рӯи реаксияи хос муайян кардани пайвастаҳои беҳад, спиртҳои яккатама ва бисёртома, алдегидҳо, кетонҳо, кислотаҳои, карбон, карбогидратҳо ва сафедаҳо; шинохтани массаҳои пластикии маъқул ва нахҳои кимёвиро бо шогирдонаш намоиш меод ва онҳоро низ ба кори амалӣ даъват мекард.

Дар осори пурғановат ва сермазмунӣ шодравон академик У.Зубайдов китобу дастурҳо, асарҳои зиёди илмӣ ва илмӣ–методи низ ҳастанд. Ба монанди: «Равияҳо дар таълим–талаби замон», «Асосҳои методикаи таълими биология», «Асосҳои методикаи таълими химия, қисми I–II биохимия», «Ташаккули фикрронии хонандагон дар дарси химия», «Иқтисодиёт ва экология», «Методикаи таълими химияи органикӣ», «Китоби дарсӣ барои синфи X- Химияи умумӣ», «Китоби дарсӣ барои синфи XI-Химия», «Китоби дарси барои синфи VIII Химия», «Стандарти фанни химия ва роҳнамои омӯзгор», «Таълими тафриқа ва мактабҳои муосир химияи биологӣ», «Тавсияҳои методӣ оид ба ташкили корҳои мустақилонаи беруназаудитории донишҷӯён» ва дигар асарҳои зиёди илмӣ, монографияҳо, китобҳои дарсӣ, дастурҳои илмӣ–методи, барномаҳои таълимӣ ва ғайраҳо, ки онҳо барои кормандони илмӣ, муҳаққиқон, олимони соҳаи педагогика ва методикаи таълим, барои унвонҷӯён, докторантон, омӯзгорони макотиби олии миёнаи касбӣ, муасисаҳои таҳсилоти умумӣ ва барои насли имрӯзу ояндаи ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон чун мероси нодири илмӣ беназир боқӣ хоҳад монд.

Адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Саҳ 8 б.29
2. Рачабов Ҷ., Сатторов А. Академик Убайд Зубайдов. Библиографияи монографӣ. Д. 2017.
3. Зубайдов У., А Тошев. Кимёи Роҳнамои муаллим. Душанбе-1993,88 с.
4. Зубайдов У., Бандоев С., Сафаров И. Химияи органикӣ 10. Душанбе -2011, 352 с.
5. Зубайдов У. Развитие химии и биохимии биополимеров, Душанбе, 1976.
6. Зубайдов У. Корҳои амалӣ аз химия барои синфҳои VIII-IX (бо ҳаммуаллифӣ), Душанбе, 1994.
7. Зубайдов У. Химия ва биохимияи полимерҳои биологӣ, Душанбе, 1997.
8. Зубайдов У. Омӯзиши материалҳои маҳал дар курси химияи мактаби миёна (бо ҳаммуаллифӣ), Душанбе, 1997.
9. Зубайдов У. Равияҳо дар таълим–талаби замон, Душанбе, 2007;
10. Зубайдов У. Асосҳои методикаи таълими биология (бо ҳаммуаллифӣ), Душанбе, 2008;

Ибрагимова С.В.

Ibragimova S.V.

ассистент кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции,
соискатель ИРО им. А.Джами АОТ

Assistant of the Department of Languages of the Tajik State University of Commerce,
applicant for the IDE named after A. Jami of the AET

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ
СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА
PEDAGOGICAL BASIS FOR FORMING THE BASIC COMPETENCIES OF STUDENTS
IN THE CLASSES OF THE RUSSIAN LANGUAGE**

Аннотация: В статье рассматривается важнейший вопрос – педагогические основы формирования основных компетенций студентов на занятиях русского языка. Коммуникативная компетенция является характеристикой личности человека, его способностью, которая проявляется в общении, деятельности, позволяя ему разрешать жизненные, практические ситуации. Коммуникативные умения помогают развить коммуникативную компетенцию и достичь коммуникативной компетентности.

Abstract: The article discusses the most important issue - the pedagogical foundations of the formation of the basic competencies of students in the classroom of the Russian language. Communicative competence is a characteristic of a person's personality, his ability, which manifests itself in communication, activity, allowing him to resolve life, practical situations. Communication skills help develop communication competence and achieve communicative competence.

Ключевые слова: современные требования, развития коммуникативной компетенции, инновационная деятельность педагога, речевое обучение, нерешительность, контактность.

Key words: modern requirements, development of communicative competence, innovative activities of a teacher, speech training, indecision, contact.

В Государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы отмечается, что языковая политика в стране обеспечивает, наряду с таджикским языком, равноправное функционирование других языков, что даёт возможность овладеть ими, «при этом знание русского и английского языков ни в коей мере не может идти в ущерб государственному языку» [5, с. 3]. Это говорит о том, что русский язык в современном Таджикистане играет достаточно важную роль и, наряду с английским, призван обеспечить достойное существование гражданам независимой республики, открыть им дорогу в мир науки и культуры, обеспечить процветание государству. В связи с важностью изучения русского языка в соответствии с Постановлением Правительства в республике Государственная программа продолжена до 2030 года, утверждённая 30 августа 2019 года, № 438.

Формирование коммуникативной компетенции является основной и ведущей целью обучения иностранному языку. Сегодня это особенно актуально. Устное общение, роль которого в настоящее время стала особенно значительной, невозможно без хорошо развитого умения говорения.

Теоретическую основу данной исследуемой работы составляет труды ученых, посвященных проблемам формирования различных, видов компетентности у студентов вузов в процессе их профессиональной подготовки. В них рассмотрены: профессиональная компетентность (А.Л. Бусыгина, А.А. Воротникова, Е.С. Врублевская, О.Н. Загора, А.В. Ефанов, Ю.В. Койнова, Н.В. Матяш, С.В. Мелешина, Г.С. Сухобская, Н.В. Харитоновна, В.И. Юдин), профессионально-педагогическая компетентность (Н.Н. Лобанова), психолого-педагогическая компетентность (Н.В. Остапчук), педагогическая компетентность, (Н.П. Иванищев), коммуникативная компетентность (В.И. Кашницкий, Г.А. Кудрявцева, Т.И. Липатова, Е.В. Прозорова, Ю.Н. Емельянов), социально-культурная компетентность (Л. Берестова), этнокультурная компетентность (Н.Г. Арзамасцева) и др. Имеются также

диссертационные работы, исследующие вопросы формирования различных видов компетентности в процессе обучения иностранным языкам. Так, кандидатская диссертация Э.Б. Соловьевой посвящена изучению педагогических условий формирования профессиональной коммуникативной компетентности будущих учителей иностранного языка. Проблему формирования коммуникативных умений у студентов неязыковых специальностей средствами иностранного языка исследовала М.В. Белянина. Е.Е. Боровкова изучила особенности формирования межкультурных коммуникативных умений у будущих учителей.

Вопросы профессионального развития и индивидуальности при изучении русского языка нашли своё отражение в исследованиях таджикских учёных Базаровой Л.А., Гусейновой Т.В., Должиковой В.А., Касимовой И.Т., Мухаметова Г.Б., Нагзибековой М.Б., Ходжиматовой Г.М., Юлдошева У.Р. и др. Особый интерес для нашего исследования представляют исследования Касимовой И.Т., в которых нашли отражения особенности обучения русскому языку в вузах Республики Таджикистан. Особенности инновационных технологий обучения в процессе формирования профессиональной и коммуникативной компетентности студентов освещены в исследованиях Бороновой С., Гадоева К.Х., Гусейновой Т.В., Каримовой И.Х., Рахмановой М.Д., Тавбаевой М.М., Шербоева С. и др.

По мнению таджикского ученого Гусейновой Т.В. «Важнейшей целью обучения неродному языку была, есть и будет коммуникативная компетенция как способность человека адекватно в ситуации общения организовать свою речевую деятельность на неродном языке в её продуктивных и непродуктивных (рецептивных) видах [4, с. 255].

На современном этапе развития образования в Республике Таджикистан огромное внимание уделяется проблеме овладения коммуникативными компетенциями, как ключевыми. В последнее время всё чаще говорится о серьезных недостатках в развитии коммуникативной компетенции студентов по обучению русскому языку. Это связывают со снижением уровня читательской культуры, отсутствием у студентов навыков развития и знание русского языка. Политика Таджикистана в области образования ставит перед современным педагогом новые задачи, которые связаны с обеспечением комплекса условия для развития коммуникативной компетенции. В настоящее время уделяется внимание инновационной деятельности педагога, приёмам и технологиям, которые позволяют подготовить человека, отвечающего запросам государства и общества. Развитие связной речи студентов – одна из самых актуальных проблем, которую выделяют учителя русского языка. Требования к педагогу – создать условия для развития личности, умеющей свободно и грамотно излагать свои мысли, быть ответственным за свои поступки, отстаивать в диалоге свои интересы. Это запросы современного общества. Современные требования к занятиям русского языка заключается не только в развитии речевых навыков студентов, но и в усвоении знаний о языке как знаковой системе, знаний о правилах орфографии, пунктуации, синтаксиса и других разделов русского языка. Сформированность речевых и языковых умений и навыков студентов проявляется не только на занятиях, итоговых экзаменах, но и в повседневной жизни. Поэтому задачей преподавателя будет не только обучение, но и умение ориентироваться на социокультурные изменения, ситуацию общения и другие компоненты, которые позволяют выстроить успешное общение. Отсутствие навыков культуры общения способствует возникновению психологических особенностей – нерешительности, и как следствие снижение потребности в общении, ограниченная контактность, неумение вступить и поддержать беседу, выстроить свою речь в соответствии с правилами и нормами речевого этикета. Следовательно, актуальность настоящего исследования определяется наличием противоречий между потребностью государства и общества, и низким уровнем развития данной компетенции у студентов. Исходя из этого можно выделить следующие противоречия: - между требованиями Государственного образовательного стандарта образования, отражающими объективную необходимость овладения студентами ключевых компетенций, в том числе и коммуникативной, которая способна помочь ориентироваться человеку в

окружающем мире – между накопленной практикой речевого обучения и недостаточным практическим использованием её в процессе обучения, и общения.

В последнее время мы наблюдаем возрастание требований к выпускнику вуза, в связи с чем, проблема улучшения качества образования выходит на первый план. Для решения этой проблемы необходимо обновить содержания образования, обдумывать его цели и результаты, оптимизации образовательных занятий.

По мнению Э.П. Комаровой: «Одним из ведущим характером опытного специалиста становится личностно-деловая компетенция как культурного, так и профессионального общения, который обеспечивает его способность участвовать в беседе, деловых переговорах, зарубежных практиках, и конференциях» [6].

Е.Ю. Саляева говорит о том, что студент постепенно становится базовым специалистом в двухуровневом высшем достижении своей цели. Самообразования по роду профессиональной деятельности он достаточно самостоятельная фигура и должен уметь решать трудные задачи во всех условиях, применяя достаточно обширных знаний технологических действий [8].

Компетентный подход, который в последнее время становится все более популярным, по мнению Е.В. Бондаревской, перестает быть относительно локальной дисциплиной, а постепенно становится в общественное явление, показывающее на роль концептуальной основы, проводимой в сфере образования. Таким образом, мы можем наблюдать смещение акцента со знанием парадигмы в сторону сложение профессиональных компетенций, так как от этого зависит эффективная профессиональная деятельность современного выпускника [7].

В настоящее время, компетентный подход, является теоретико-методологической основой модернизацией отечественного образования и подразумевает комплексное овладение умениями и знаниями. Вследствие чего по-новому интерпретируется система методов обучения.

По высказыванию В.И. Байденко, присоединение Россия к Болонскому процессу актуализированными темами компетентного подхода в обучении, и знание соответствии с ним предпочитается создание «системы сравнительных и сопоставимых квалификаций высшего образования, в которой квалификации излагались бы в названиях учебной нагрузки, степени, результатов образования, компетенций и профиля» [3, с. 17].

Структура компетенций является базовой для конструирования и отбора методов обучения.

Компетенции интерпретируются как основной язык для общения диалогических и профессиональных целей и уровней высшего образования. Часто говорят, что язык компетенций является наиболее адекватным для описания результатов образования. В.И. Байденко утверждает, что реализация компетентного подхода может играть главную роль для поддержания основного образовательного, профессионально-квалификационного и культурного деятельности.

Я считаю, что коммуникативная компетентность это фактор основного типа, часто действующего для дальнейшего развития в профессиональной деятельности. Коммуникативная компетентность, развивает технические уровни знания, возможности, постоянно действующим, быть зрелым в речах закрепить диалог и показать образцовые поведение.

Литература:

1. Андреев А.Л. Компетентная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа. Педагогика. 2005. №4. с. 19-26.
2. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований М. Педагогика, 1992. 207 с.
3. Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования. М.2006. 72 с.
4. Гусейнова Т.В. Формирование коммуникативной компетенции учащихся на уроках русского языка/ Т.В. Гусейнова //моногр. – Душанбе: РТСУ, -2019. – 270 с.

Содиков Улугбек Джураевич
Sodikov Ulugbek Dzhurayevich

Заведующий кафедрой «Общая Педагогика и психология» Национальный университет
Узбекистана имени Мирза Улугбека
Head of the Department "General Pedagogy and Psychology" National University of Uzbekistan
named after Mirza Ulugbek

ВЛИЯНИЕ СМИ НА СОЗНАНИЕ, ПРАВ, СВОБОДЫ И ДУХОВНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА
THE INFLUENCE OF THE MEDIA ON THE CONSCIOUSNESS, RIGHTS, FREEDOM AND
SPIRITUALITY OF THE HUMAN

Аннотация: В данной статье показано, что в условиях сегодняшнего процесса глобализации важно помнить, что тот, кто управляет информацией, обладает огромным потенциалом, и в данном случае сфера идеологического влияния слишком широка, его плюсы и минусы достаточно показаны.

Abstract: This article shows that in the context of today's globalization process, it is important to remember that the one who controls information has enormous potential, and in this case the sphere of ideological influence is too wide, its pros and cons are sufficiently shown.

Ключевые слова: Глобализация, информационные атаки, интернет, инженерия, технологии, транспорт и связь, пресса, радио, телевидение, СМИ, право, духовность, свобода.

Key words: Globalization, information attacks, Internet, engineering, technology, transport and communications, press, radio, television, mass media, right, spirituality, freedom.

С момента обретения независимости Узбекистан поставил перед собой стратегическую задачу - последовательно идти по пути демократического развития, основанного на фундаментальных интересах нашего народа. Задача формирования и укрепления внутреннего иммунитета против новых негативных влияний, возникающих в глобальном масштабе, становится все более важной для безопасного и устойчивого развития молодых независимых государств.

В условиях сегодняшнего процесса глобализации не зря звучит фраза о том, что тот, кто владеет информацией, будет править миром: сегодня около 120 стран работают над организацией информационных атак. Они не стесняются тратить на это большие деньги. Информационные атаки, особенно на духовную угрозу, направленные на осознание молодежи, растут, но не уменьшаются. В частности, широко распространены распространение ложной информации, манипулирование общественным сознанием, размывание национальных и духовных ценностей, продвижение ценностей, чуждых менталитету, разрушение и изменение исторической памяти народа. В процессе обучения мы должны адаптировать СМИ только к интересам общества и людей и защищать молодежь от этих нападков.

Одной из главных особенностей развития человека сегодня является глобализацией, которая прилагает все усилия, чтобы сформировать единое политическое и экономическое пространство на Земле, основанной на современном научно-техническом прогрессе, развитие отношений между странами и народами посредством развития технологий, транспорт и коммуникации.

Этот процесс создал беспрецедентные возможности для развития всех наций, особенно для молодого поколения. Сегодня мы все являемся свидетелями достижений науки и техники, развития коммуникаций, развития информационных и коммуникационных технологий, в частности Интернета, открытия границ между разными странами и регионами и внесения значительного вклада в сотрудничество и интеграцию. Президент Республики Узбекистан И. Как отметил Каримов: «Сегодня развитие и процветание любой страны тесно связано не только с ее ближайшими и дальними соседями, но и с другими регионами и

территориями по всему миру. Исключение какой-либо страны из этого процесса не приведет к положительным результатам».

Наряду с технической и технологической глобализацией имеет место политическая, культурная и идеологическая глобализация. Формируется единое информационное пространство. Не следует забывать, что в результате значительно расширяется масштаб идеологического влияния.

Идеологическая глобализация связана с развитием СМИ и революцией, происходящей в этой сфере. Средства массовой информации, объединяющие в себе такие события, как пресса, радио и телевидение, которые предоставляют информацию широкой публике, могут оказать огромное влияние на жизнь общества. Вот почему их называют «четвертым сословием».

Влияние СМИ во многом зависит от скорости публикации материалов, срочности поднятых вопросов и способности предлагать эффективные решения проблем. СМИ обладают способностью постоянно и последовательно влиять на общественное мнение, формировать его, передавая определенное сообщение или раскрывая суть идеи, способствуя ее усвоению, формированию устойчивых идей и ценностей в сознании людей.

Все мы знаем, что сегодня молодое поколение воспитывается в эпоху глобализации в различных областях. Быстрое развитие Интернета и коммуникационных технологий создает безграничные возможности для удовлетворения информационных потребностей молодых людей, жаждущих инноваций. Наша страна занимает одно из первых мест среди стран СНГ по уровню использования мобильных телефонов. Особенно сегодня наши студенты имеют доступ к широкому спектру смартфонов и планшетов, что значительно облегчает развитие их знаний и навыков с помощью информационных ресурсов Интернета. Можно сказать, что в странах с высокими скоростями интернета телевидение отошло на второе место. Студенты используют видеоматериалы, доступные широкой публике по уникальным каналам многих популярных университетов в развитых странах, чтобы закрепить свои знания. Такие социальные сети, как Facebook, Twitter, Одноклассники, Вконтакте, которые сегодня становятся все более популярными, сближают молодежь мира. Всемирно известные художники, известные ученые, различные организации собирают вокруг своих страниц молодежь разных национальностей. Молодые люди разных национальностей используют эти серверные сервисы для общения, обмена своими взглядами, культурными, духовными и политическими взглядами.

Такие Интернет-серверы, наряду с их положительными аспектами, не лишены своих негативных последствий, поскольку они являются общедоступными, и любая организация или лицо может проводить политическую, культурную и духовную пропаганду, проводимую нашим государством через эти порталы и серверы. К сожалению, не следует упускать из виду, что такие достижения, являющиеся ярким проявлением человеческого мышления, также используются в качестве идеологического оружия некоторыми политическими силами, обладающими большой властью и финансовыми возможностями, для осуществления своих эгоистических намерений. Важно предотвратить такие попытки людей, прежде всего, исказить сознание молодежи, духовный мир.

Среди них много анонимной информации о том, что молодые люди, которые еще не полностью сформировали свое мировоззрение, политическое и общественное сознание, могут принять их вместо истины. В то же время распространение художественных фильмов и видеороликов на многих веб-сайтах, которые скрывают развлечения в Интернете, оказывает огромное негативное влияние на нравственность молодых людей.

Командные и стратегические игры, популярные в Интернете, не только тратят драгоценное время молодых людей, но и приводят к фанатизму виртуальных героев, агрессии в их поведении, отчуждению от жизненных ценностей, безразличию к будущему. Как бы мы ни старались их запретить в сегодняшнем процессе глобализации, это не принесет хороших результатов в решении проблемы. Поэтому мы вносим следующие предложения и комментарии:

- сегодня очень сложно сортировать и контролировать поток информации, но мы должны уметь объяснять будущим поколениям, что нужно и что вредно для умы молодых людей;

- мы должны пропагандировать только просвещение против любой идеи, против мысли, против мысли, против невежества;

- усиление постоянного и целенаправленного духовно-просветительского воздействия на образование молодежи через образовательные учреждения;

- создание внутренних порталов в каждом образовательном учреждении и создание защищенной сети, соединяющей их;

- целесообразно пополнять базу электронных учебных и дидактических материалов в учебных заведениях, организовывать на этих порталах научные форумы, онлайн-конференции.

Исходя из вышеперечисленных предложений, самоконтроль, осознанное мышление и управление каждым членом сообщества, а также студентами является источником выхода из ситуации.

«В этой ситуации, - писал Каримов, - человеку важно противостоять своему независимому мнению, проверенным временем национальным ценностям, здоровому мировоззрению и сильному прозрачному, иногда скрытному влиянию».

Наряду с ростом технического прогресса, одной из важных особенностей современной эпохи является формирование информационного общества.

Информация стала основной ценностью. Одним из важных индикаторов информационного века является то, что обмен информацией стал жизненной необходимостью для всех слоев государства и общества.

В заключение хотелось бы сказать, что были сформированы передовые студенческие группы во главе с профессорами и преподавателями университетов, исследовательских институтов и неправительственных организаций, которые могут повысить уровень знаний и кругозора.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании». –Т.: 2020 от 23 сентября
2. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О Стратегии действий» по пяти приоритетным направлениям дальнейшего развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы, Приложение 1.-Т.: Узбекистан, 2017.
3. Каримов И.А. Высокая духовность - непобедимая сила. –Т.: Манавият, 2008.
4. Муслимов Н.А. Развитие профессиональных знаний и навыков будущих учителей в преподавании специальных предметов. –Т.: Фан.2007 г.
5. Очилов М. Новые педагогические технологии. - Карши.: Насаф, 2000.
- Исматиллаева А.Д. Влияние Интернета и информационных технологий на духовность молодежи. Материалы Республиканской научно-практической конференции «Факторы формирования сознания молодежи в условиях информационного кризиса». –Т.: 2013г. 397-400-б.
6. Юлдашев Ю.Г., Усмонов С. Передовые педагогические технологии. - Т.: Учитель, 2004.
7. Ишмухаммедов Р. Инновации в образовании. - Ташкент: «Фанат», 2010.
8. Ходжаев Н., Хасанбоев Я., Мамажонов И., Мусахонова Г. Новые педагогические технологии. Методическое пособие. –Т.: ТДИУ-2007.
9. Худойкулов Х.И. Профессиональная педагогика. –Т.: Инновация-Зиё. 2021 г. 10. Худойкулов Х.И. Использование электронных данных в эпоху глобализации и роль в ней СМИ. Материалы Республиканской научно-практической конференции «Факторы формирования сознания молодежи в условиях информационного кризиса». –Т.: 2013г. 367-370-б.

Давлатшоев И.
Davlatshoyev I.

старший научный сотрудник отдела педагогики и психологии Института развития образования имени А.Джами АОТ, к.п.н.
Senior Researcher, Department of Pedagogy and Psychology, Institute for the Development of Education named after A. Jami, Academy of Education of Tajikistan, c.p.s.

Педагогические исследования противоречивости таджикских национальных традиций в процессе духовного развития учащихся современной общеобразовательной школы
Pedagogical research of the contradictions of the tajik national traditions in the process of spiritual development of pupils of the modern educational school

Аннотация: В статье проанализированы процесс педагогические противоречивости таджикских национальных традиций в процессе духовного развития учащихся современной общеобразовательной школы, формирования духовных качеств и ценностей школьников с целью выявления достоинств, противоречий и основных тенденций данного процесса; определены основные формы и средства решения проблемы противоречивости в формировании духовных качеств личности и ценностей школьников.

Abstract: The article analyzes the process of pedagogical contradictions of Tajik national traditions in the process of spiritual development of pupils of a modern secondary school, the formation of spiritual qualities and values of schoolchildren in order to identify the merits, contradictions and main trends of this process; the main forms and means of solving the problem of inconsistency in the formation of the spiritual qualities of the personality and values of schoolchildren have been determined.

Ключевые слова: противоречие, педагогика, исследование, тенденция, формирование, духовное, образование, качество, личность, религия Ислама, законодательства, статья, школы.

Key words: contradiction, pedagogy, research, trend, formation, spiritual, education, quality, personality, religion of Islam, legislation, article, schools.

Духовное воспитание школьников в процессе национальной традиции -- это формирование ценностных ориентаций для осмысления собственного всеобщего опыта, освоение культуры в процессе диалогического взаимодействия с окружающим миром и людьми, умение видеть и формулировать проблему, осуществлять прогностическую и продуктивную деятельность на разных уровнях: репродуктивном, адаптивном, творческом. Народные традиции, обычаи, праздники и обряды стали существенными компонентами духовной культуры, образа жизни нашего народа, являясь символическим и образным выражением общественных отношений с целью закрепления и воспроизводства в новых поколениях людей.

Традиция охватывает материальные и духовные ценности, объекты наследия. В качестве традиций могут выступать определённые общественные установления, обычаи, ритуалы, но распространяются на гораздо более широкую область социальных и культурных явлений. Традиция является разновидностью или формой обычаев, которая отличается особой устойчивостью и направленными унаследованные от предыдущих поколений формы поведения. Для традиции характерны бережное отношение к сложившемуся ранее укладу жизни как к культурному наследству прошлого. В тех случаях, когда это форма строго канонизируется и начинает доминировать над содержанием поведения людей, традиция становится обрядом, выражается в ритуале. Сложившиеся в обществе или коллективе традиции, отражая общественные условия его существования, выражают преемственность в общественной жизни и закрепляют в себя ее наиболее устойчивые моменты. Однако в нашей республике, после гражданской войны и примирения долгое время были беспорядки в осуществлении пережитков прошлого и обычаев, которые принимали как традиции народа. Слепое преклонение перед реакционными обрядами породила консерватизм и застой в общественной жизни. Пренебрежительное отношение к ним приводило к нарушению преемственности в развитии общества и культуры, к утрате ценных достижений человечества, к бедности и утрате семейного финансирования. Обычаи и обряды таджикского народа формировались и совершенствовались в основном в рамках двух исторических цивилизаций – арийской культуры и исламской религии. Значительная часть народных

традиций, обычаев и обрядов, праздников и ритуалов, соблюдаемых сегодня нашими народами являются продуктом исламского периода. Большинство этих традиций были признаны в качестве устоев нашей национальной культуры, однако с течением времени и под воздействием различных факторов, в особенности исламского духовенства их форма и смысл свёлся к организации угощений и поглощению яств и сегодня в определённой мере утратили свои начальные цели. Беспечность и расточительство, слепое следование народным и религиозным обычаям и обрядами, в свою очередь создавали препятствия на пути повышения уровня жизни населения, образованности, грамотности. А по достоинству и логике правила общественной жизни празднества и церемонии должны быть определяющим фактором в повышении уровня образованности человека, национального и религиозного сознания, единства и сплоченности, духовного и интеллектуального здоровья народа.

Анализ педагогических противоречивости таджикских национальных традиций в процессе духовного развития учащихся современной общеобразовательной школы показывает, что конструирование процесса духовного воспитания соотносится с аспектом ценностных ориентаций, содержание воспитания с аспектом культуры, а средства духовного воспитания с аспектом самопознания и воспитывающего взаимодействия разнохарактерного и разнонаправленного. Празднования по случаю дня рождения, укладывания в колыбель, первая стрижка ребёнка, обрезания, у которого ещё не сформировалось мышление, проводились в ресторанах. Тем самым родители уже с детства внедряли в умы и сознания своих детей необходимость осуществления таких неприемлемых действий. Однако некоторые матери даже не ставили вопрос перед своими мужьями, чтобы они обеспечили в первую очередь калорийным питанием, покупали им школьную

форму, книги и учебные принадлежности, чтобы совершенствовался интеллект и выросли воспитанными и образованными людьми. Необходимо создать такие условия, чтобы потом подрастающие поколения владели иностранными языками, были грамотными, могли представить на международной арене своё государство и нацию, преданно служить на благо развития и процветания любимой Родины и земли своих прадедов, - отметил Президент страны Эмомали Рахмон на встрече с общественностью. Однако вместо того чтобы создать необходимые условия для обучения и воспитания своих детей, большинство людей в нашей стране превращали чисто семейный обряд обрезания в пышное пиршество с участием многочисленных гостей. В городах его проводили, расходуя большие деньги в ресторанах, а на селе нередко организовали соревнования гуштингири (национальная борьба) с драгоценными призами. Хотя совершение обрезания сына является одной из заповедей установленных пророком ислама Мухаммедом. Согласно Ханифитскому толку исламского законопроекта, также согласно традициям предков, оно является обычным семейным мероприятием, не требующих больших расходов и проведения пышных церемоний.

Сватовства, помолвки, вывоза приданного, показ подарков жениха, проведение «ордбезон» (символические просеивание муки), «оши нахор» (утреннее угощение для многочисленных гостей), «рубинон» (знакомство с невестой), «домодталабон» и «кудоталабон» (торжественное приглашение жениха и родителей молодожёнов друг к другу) не по силам каждой таджикской семье. Следует отметить, что наши предки были в авангарде исламской цивилизации не только в области науки, литературы, истории и философии, но и в исследовании и развитии различных отраслей богословия, в особенности в комментировании священного Корана и хадисов, в теологии и мусульманском законоведении. Древняя религия и традиция наших предков пропагандировали культуру бережливости. Поэтому ритуалы и обряды погребения не должны становиться ареной конкуренции между служителями культа. Служители культа должны служить религии и не должны стремиться завоевать себе искусственный и ложный авторитет, прикрываясь религией. По канонам ислама во время погребального намаза нужно молиться не о мирских благах, а о добрых делах. Ритуалы не должны становиться источником дохода алчность, злобы и вражды. Некоторые

противоречащее исламу правила проведения ритуала, поведение видных представителей и служителей культа, а также участников церемонии не соответствуют не исламскому шариату, ни нормативно-правовым актам Республики Таджикистан.

В 2006 году по данным статистики в Таджикистане было проведено около 30 тысяч траурных церемоний, было забито более 220 тысяч голов скота. Общая сумма расходов на эти мероприятия составляет около 500 миллионов сомони. Согласно исламскому вероучению, проводы человека в последний путь, вознесение молитвы о его душе является долгом живых, прежде всего родственников покойного. Однако, крайне неприемлемо организовывать мероприятия под названием «оши саритахтаги» (погребное угощение). Если же угощение для людей готовят родственники покойного, шариат осуждает такой поступок и отказ от него является благим делом. Ритуалы «три дня», «сем дней», еженедельные угощения соседей и родственников выходят из рамки ислама, которые также постепенно превращались в дорогостоящие и обременительные мероприятия. Сочетание ритуалов с подаяниями являются принципиальной ошибкой. Этот вредный обычай присущ не только мышлению простых людей, но и значительная часть служителей культа также придерживались такого мнения. Они хотели подчинить жизнь народа подобным ритуалам. Некоторые видные представители и служители религии, придавая ритуалам идейный оттенок, преследовали свои идеологические и политические цели.

Такая отрицательная тенденция расточительства приводили общественность в беспокойство, а школьникам, которые часто становились свидетелями таких бессмысленных мероприятий, к заблуждению. Пора была положить конец расточительству, запрещенному исламом, оно ущемляет жизнь общества и препятствует его дальнейшему благополучию и процветанию. Нам известен опыт урегулирования совершения религиозных обрядов и проведения церемоний других мусульманских государств, особенно развитых и пришли к выводу что расточительство, ставшее обыденным для народа нашей страны, совершенно чуждо народам других мусульманских стран. Самым важным является то, что религиозные обряды в этих странах ограничиваются самыми малыми расходами, которые могут проявиться со стороны населения, проводятся без излишеств. Церемонии и торжества проводятся просто с малыми затратами и в этом смысле, они могут послужить для нас образцом для подражания. В частности, в религиозные праздники Рамазан и Курбан, являющиеся для мусульман временем осуществления добрых деяний, благотворительности, пожертвования в этих странах цены на рынках снижаются. А в нашей же стране наоборот, именно в это время цены на продукты питания резко повышаются. После смерти в отношении умерших важно совершать только молитвы. Проводить после смерти пышные церемонии с большими затратами средств в исламе не предписано. Отрицательными тенденциями стали традиционными «ходжиталабон» и «мавлудхони». В последние годы во всех регионах страны учредили новый способ приглашение ходжи (паломник) и устраивали роскошные угощения, на которые приглашаются широкие круги населения

Во многих свадьбах молодоженов в сельской местности стало традицией «мавлудхони», которое противоречит законам шариата. Несмотря на недовольства молодоженов (невесты и жениха) по рекомендации родителей чтецы на церемониях 2-3 часа читают молитвы, стараются во имя счастливой семейной жизни и запрещают музыку и танцы. Огромное количество участников подобных мероприятий воодушевляют некоторых священнослужителей, что они забывают о религиозной значимости и важности церемонии и превращают мероприятие в трибуну для пропаганды экстремистских идей. Следует отметить, что ни в одном исламском государстве выступления от имени религии и ислама не проводятся столь беспорядочно и не регламентировано. Дело дошло до того, что каждый, кто пожелает, при каком либо сборе людей, чаще на церемонии «ходжиталабон» и «мавлудхони», а иногда во время пятничной молитвы может сказать всё, что взбреду ему и призвать к чему угодно. В Саудовской Аравии, где ислам является основой государственного устройства, ни

один проповедник не имеет права выйти к народу с проповедью того, что текст которого не утвержден со стороны компетентного государственного аппарата, он не вправе отходить от утвержденного текста и добавить хоть слово от себя. А в нашей стране в то же время незаконно издались и распространялись большое количество книг, брошюр и листовок, которые вызвали в обществе волнения и беспорядки. Государство в рамках действующего законодательства вправе, в целях защиты спокойствия общества, контролировать деятельность религиозных организаций страны.

Действительно 90% религиозных служителей и деятелей страны не имеют высшего или среднего религиозного или светского образования. Большинство из них брали уроки у местных домулло. Несмотря на то, что по законам религиозные школы и медресе отделены от государства и действуют самостоятельно, мы не вправе быть безучастными к судьбам тысяч молодых людей и подростков, обучающихся в Исламских университетах и более двадцати средних учебных заведениях. Настало время необходимое для дальнейшего обеспечения и финансирования Исламского университета Таджикистана за счёт государства и приведение обучения в содействии с современными нормами, наряду с освоением учений столпов исламской религиозной науки, включить в программу изучение таджикского языка и литературы, историю таджикского народа, современные информационные технологии, философию, логику и иностранные языки. Только тогда можно повысить статус Исламских университетов Таджикистана в деле духовного воспитания религиозных деятелей и специалистов в области социологии и привлечь их выпускников к участию во все структуры, в целях внесения вклада в благоустройство Таджикистана.

С учетом потребностей развития общества и с целью защиты истинных ценностей национальной культуры, уважения к народным традициям и обычаям для повышения социального и экономического уровня образования населения и содействие снижению уровня бедности был утвержден Закон РТ «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» парламентом, которое было введено в действие 24 мая 2007 г. Соответственно Закона угощение по случаю обрезания проводится добровольно в течении одного дня с участием 60 человек. Мероприятия «гахворабандон» (укладывание новорожденного впервые в колыбель), «чилагурезон» (угощение по случаю окончания сорока дней после рождения ребёнка), «муйсаргирон» (первая стрижка ребёнка) проводятся только в семейном кругу.

Статья 10 гласит, что свадьба по случаю бракосочетания проводится в течении одного дня с угощением до 200 человек за счёт обеих сторон. Организация мероприятий «фотиха» (обряд обручения), «маслихатоши» (совет по подготовке торжества), «идонабари» (праздничное одаривание), «сандукбаророн» (демонстрация одежды невесты и жениха), «чойгаштак» (торжества для подруг невесты), «кудоталабон» (своячество), дарение одежды для гостей обеих сторон и родственников жениха и невесты запрещаются за исключением вручения подарков жениху и невесте и их родителям. Мероприятия «домодталабон» (обряд первого посещения зятя дома родителей жены) и «арусбинон» (обряд знакомства новобрачной с семьей мужа - смотрины) проводятся добровольно в семейном кругу с участием до 15 человек.

Соответственно со статей 11 в обрядах похорон и трауре устраивание угощений «оши сари тахта», «три дня», «душанбеги» (понедельник), «джумаги» (каждой пятница), семдней, 20 дней, шестимесячным, а также вручение денег и других вещей запрещаются, за исключением оплаты услуг могильщика и обмывальщика.

В статье 12 говорится, что мероприятия по случаю проводов и встречи паломников проводится в семейном кругу. Организация «ходжиталабон» и «ходжиоши» (угощение по случаю паломничеству) строго запрещается.

Статья 13 гласит проведения «мавлудхони» на добровольной основе только в мечете, без сборов и вручения денежных средств и угощений.

Согласно со статьей 14 свадьбы и обряды проводятся в выходные дни с 10 до 23 часов, а в рабочие дни с 18 до 23 часов. Продолжительность проведения торжественной части установлено до трех часов.

Соответственно статьей 15 лица, нарушившие требование настоящего закона несут ответственность в соответствии с законодательством Республики Таджикистана.

Основной целью данных решений является повышение уровня религиозной образованности народа страны. Образование будет совершенствоваться лишь тогда, когда духовное обучение и воспитание будет проводиться на основе научных ценностей, истинной культуры, исторического наследия, современных знаний. Сегодня уже после 14 лет действия закона «Об упорядочении традиции, торжеств и обрядов» ситуация коренным образом изменилась в лучшую сторону. Духовный потенциал во многом присущ Исламу. Обнаруживается противоречие между возможностями благотворного влияния на духовное развитие школьников, заложенными в образовании Ислама и неподготовленностью школы к их разумному применению в рамках ценностей своей воспитательной системы. Сложность состоит в том, что не существует практических основ моделирования воспитательной деятельности Ислама, не разработаны современные технологии изучения теории духовенства, не рассмотрены социально-педагогические механизмы воздействия законоведения Ислама на формирование личности. Поэтому возникновение проблемы данного исследования обусловлено противоречием между потребностью в специалистах, владеющих воспитательными технологиями религиозной деятельности и не разработанностью методики духовного воспитания личности средствами социально-педагогической практики деятельности.

Литература:

1. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик.- Душанбе: Адиб, 2010.- 448 с.
2. Арипов М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. - Душанбе: ҷ.1. 1962. - 162 с.
3. Фафуров Б.Г. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим ва асримиёнагӣ/ Ҷилди 1. Нашри 2.- Душанбе: Ирфон, 1989.-381 с.
4. Давлатшоев И. Тарбияи маънавии мактабиён дар рӯҳияи анаҳои миллии халқи тоҷик. Монография Китоби 2.-Душанбе: Ирфон, 2011.-160 с.
5. Измаилов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. - М.: Педагогика, 1991-256 с.
6. Кодиров К.Б. Афкори педагогии халқи тоҷик. - Душанбе: Ирфон,1998.-235 с.
7. Каримова И.Х. Теоретическая основа гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы. Автореф. дисс. д-ра пед. наук.- Душанбе, 2000.- 41 с.
8. Калонтаров Я.И. Панду ҳикмати се халқ.- : Адиб,1989.- 428 с.
9. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик/Осори педагогӣ. Ҷилди 6.-Душанбе: 2015.- 704 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ.- Душанбе, 26 декабри соли 2019.- 47 с.
11. Рахимов Х. Прогрессивные традиции таджикского народа как средство подготовки старшеклассников к семейной жизни. Авторев. дисс. канд. пед. наук. – Алмаата, 1990.- 18 с.

Рахмонова Махина Эмомовна
Rakhmonova Makhina Emomovna

ассистент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода
Assistant of the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПЕДАГОГИКЕ **THE ROLE OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PEDAGOGY**

Аннотация: В статье автор отмечает, что инновационные технологии обучения, отражающие суть будущей профессии, формируют профессиональные качества специалиста, являются своеобразным полигоном, на котором студенты могут отработать профессиональные навыки в условиях, приближенных к реальным. Педагогика, как и любая другая наука, подвержена многочисленным изменениям, развитию. Это обусловлено, прежде всего, тем, что у общества появляются всё новые и новые требования к специалистам.

Abstract: In the article the author notes that innovative learning technologies, reflecting the essence of the future profession, form the professional qualities of a specialist, are a kind of testing ground on which students can work out professional skills in conditions close to real. Pedagogy, like any other science, is subject to numerous changes and development. This is primarily due to the fact that the society has more and more new requirements for specialists.

Ключевые слова: актуальные педагогические проблемы, семинар-диспут, учебная дискуссия, мозговой штурм, имитационный тренинг, профессиональные навыки.

Key words: actual pedagogical problems, seminar-dispute, educational discussion, brainstorming, simulation training, professional skills.

Педагогическая инновация - это нововведение в области педагогики, целенаправленное прогрессивное изменение, вносящее в образовательную систему элементы (новшества), улучшающие характеристики, как отдельных её компонентов, так и самой образовательной системы в целом.

Педагогические инновации могут осуществляться как за счёт собственных ресурсов образовательной системы (интенсивный путь развития), так и за счёт привлечения дополнительных мощностей (инвестиций) - новых средств, оборудования, технологий, капитальных вложений и т. п.

Интегрированные **инновации**, как правило, не выглядят надуманными, чисто «внешними» мероприятиями, но являются осознанными преобразованиями, происходящими из глубинных потребностей и знания системы. Подкрепив «узкие» места новейшими технологиями, можно повысить общую эффективность педагогической системы.

Основными направлениями и объектами инновационных преобразований в педагогике являются:

- разработка концепций и стратегий развития образования и образовательных учреждений;
- обновление содержания образования; изменение и разработка новых технологий обучения и воспитания;
- совершенствование управления образовательными учреждениями и системой образования в целом;
- улучшение подготовки педагогических кадров и повышения их квалификации;
- проектирование новых моделей образовательного процесса;
- обеспечение успешности обучения и воспитания, мониторинг образовательного процесса и развития студентов;
- разработка учебников и учебных пособий нового поколения.

Инновации могут осуществляться на различных уровнях. К высшему уровню относятся инновации, затрагивающие всю педагогическую систему.

Прогрессивные нововведения возникают на научной основе и способствуют продвижению практики вперед. В педагогической науке возникло принципиально новое и важное направление - теория новаций и инновационных процессов. Реформы в образовании представляют собой систему нововведений, направленных на коренное преобразование и улучшение функционирования, развития и саморазвития образовательных учреждений и системы управления ими. [1:6]

С целью реализации педагогических нововведений необходимо выделить несколько этапов разработки:

1. Разработка критериального аппарата и измерителей состояния педагогической системы, подлежащей реформированию. На этом этапе нужно выявить потребность в нововведениях.
2. Всесторонняя проверка и оценка качества педагогической системы для определения необходимости её реформирования с помощью специального инструментария.
3. Поиски образцов педагогических решений, которые носят опережающий характер и могут быть использованы для моделирования нововведений.
4. Всесторонний анализ научных разработок, содержащих творческое решение актуальных педагогических проблем.
5. Проектирование инновационной модели педагогической системы в целом или её отдельных частей. Создаётся проект нововведения с конкретными заданными свойствами, отличающимися от традиционных вариантов.

6. Исполнительская интеграция реформы. На этом этапе необходимо персонализировать задачи, определить ответственных, средства решения задач, установить формы контроля.

7. Проработка практического осуществления известного закона перемены труда. Перед внедрением в практику нововведения необходимо точно рассчитать его практическую значимость и эффективность.

8. В педагогике разработаны обобщенные алгоритмы. В них имеются такие действия, как анализ практики для поиска участков, подлежащих обновлению или замене, моделирование нововведения на основе анализа опыта и данных науки, разработка программы эксперимента, мониторинг его результатов, внедрение необходимых коррективов, итоговый контроль. [4:8]

По мнению И.П. Подласого, образовательное учреждение является инновационным, если учебно-воспитательный процесс основывается на принципе природосохранности, педагогическая система эволюционирует в гуманистическом направлении, организация учебно-воспитательного процесса не ведет к перегрузкам учащихся и педагогов, улучшенные результаты учебно-воспитательного процесса достигаются за счёт использования не раскрытых и не задействованных ранее возможностей системы, продуктивность учебно-воспитательного процесса не является только прямым следствием внедрения дорогостоящих средств и медиасистем. [3:85]

Эти критерии позволяют реально определить степень инновационности любого образовательного учреждения, независимо от его названия. Особенности инновационного образовательного учреждения можно выявить в сравнении с традиционными учреждениями.

В условиях образовательных реформ особое значение в профессиональном образовании приобрела инновационная деятельность, направленная на введение различных педагогических новшеств. Они охватили все стороны дидактического процесса: формы его организации, содержание и технологии обучения, учебно-познавательную деятельность.

К инновационным технологиям обучения относят: интерактивные технологии обучения, технологию проектного обучения и компьютерные технологии.

В психологической теории обучения интерактивным называется обучение, основывающееся на психологии человеческих взаимоотношений.

Технологии интерактивного обучения рассматриваются как способы усвоения знаний, формирования умений и навыков в процессе взаимоотношений и взаимодействий педагога и обучаемого как субъектов учебной деятельности. Сущность их состоит в том, что они опираются не только на процессы восприятия, памяти, внимания, но, прежде всего, на творческое, продуктивное мышление, поведение, общение. При этом процесс обучения организуется таким образом, что обучаемые учатся общаться, взаимодействовать друг с другом и другими людьми, учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа производственных ситуаций, ситуационных профессиональных задач и соответствующей информации. [2:34]

В интерактивных технологиях обучения существенно меняются роли обучающего (вместо роли информатора - роль менеджера) и обучаемых (вместо объекта воздействия - субъект взаимодействия), а также роль информации (информация не цель, а средство для освоения действий и операций).

Все технологии интерактивного обучения делятся на не имитационные и имитационные. В основу классификации положен признак воссоздания (имитации) контекста профессиональной деятельности, её модельного представления в обучении.

В основе имитационных технологий лежит имитационное или имитационно-игровое моделирование, т. е. воспроизведение в условиях обучения с той или иной мерой адекватности процессов, происходящих в реальной системе.

Рассмотрим некоторые формы и методы технологий интерактивного обучения.

Проблемная лекция предполагает постановку проблемы, проблемной ситуации и их последующее разрешение. В проблемной лекции моделируются противоречия реальной

жизни через их выражение в теоретических концепциях. Главная цель такой лекции - приобретение знаний студентами при

непосредственном действенном их участии. Среди смоделированных проблем могут быть научные, социальные, профессиональные, связанные с конкретным содержанием учебного материала. Постановка проблемы побуждает их к активной мыслительной деятельности, к попытке самостоятельно ответить на поставленный вопрос, вызывает интерес к излагаемому материалу, активизирует внимание обучаемых.

Семинар-диспут предполагает коллективное обсуждение какой-либо проблемы с целью установления путей её достоверного решения. Семинар-диспут проводится в форме диалогического общения его участников. Он предполагает высокую умственную активность, прививает умение вести полемику, обсуждать проблему, защищать свои взгляды и убеждения, лаконично и ясно излагать мысли. Функции действующих лиц на семинаре-диспуте могут быть различными.

Учебная дискуссия - один из методов проблемного обучения. Она используется при анализе проблемных ситуаций, когда необходимо дать простой и однозначный ответ на вопрос, при этом предполагаются альтернативные ответы. С целью вовлечения в дискуссию всех присутствующих целесообразно использовать методику кооперативного обучения (учебного сотрудничества). Данная методика основывается на взаимном обучении при совместной работе учащихся в малых группах. Основная идея учебного сотрудничества проста: студенты объединяют свои интеллектуальные усилия и энергию для того, чтобы выполнять общее задание или достичь общей цели (например, найти варианты решения проблемы).

Технология работы учебной группы при учебном сотрудничестве может быть следующей:

- постановка проблемы;
- формирование малых групп (микро групп по 5-7 человек), распределение ролей в них, пояснения преподавателя об ожидаемом участии в дискуссии;
- обсуждение проблемы в микро группах;
- представление результатов обсуждения перед всей учебной группой;
- продолжение обсуждения и подведение итогов.

«Мозговой штурм» ставит своей целью сбор как можно большего количества идей, освобождение студентов от инерции мышления, активизацию творческого мышления, преодоление привычного хода мыслей при решении поставленной проблемы. «Мозговой штурм» позволяет существенно увеличить эффективность генерирования новых идей в учебной группе.

Основные принципы и правила этого метода - абсолютный запрет критики предложенных участниками идей, а также поощрение всевозможных реплик и даже шуток.

Дидактическая игра выступает важным педагогическим средством активизации процесса обучения в профессиональной школе. В процессе дидактической игры обучаемый должен выполнить действия, аналогичные тем, которые могут иметь место в его профессиональной деятельности. В результате происходит накопление, актуализация и трансформация знаний в умения и навыки, накопление опыта личности и её развитие. Технология дидактической игры состоит из трех этапов.

Вовлечение в дидактическую игру, игровое освоение профессиональной деятельности на её модели способствует системному, целостному освоению профессии.

Стажировка с выполнением должностной роли - активный метод обучения, при котором «моделью» выступает сфера профессиональной деятельности, сама действительность, а имитация затрагивает в основном исполнение роли (должности). Главное условие стажировки - выполнение под контролем учебного мастера (преподавателя) определенных действий в реальных производственных условиях.

Имитационный тренинг предполагает отработку определённых профессиональных навыков и умений по работе с различными техническими средствами и устройствами.

Имитируется ситуация, обстановка профессиональной деятельности, а в качестве «модели» выступает само техническое средство (тренажеры, приборы и т. д.).

Игровое проектирование является практическим занятием, в ходе которого разрабатываются инженерные, конструкторские, технологические, социальные и другие виды проектов в игровых условиях, максимально воссоздающих реальность. Этот метод отличается высокой степенью сочетания индивидуальной и совместной работы обучаемых. Создание общего для группы проекта требует, с одной стороны, от каждого знания технологии процесса проектирования, а с другой - умения вступать в общение и поддерживать межличностные отношения с целью решения профессиональных вопросов.

Игровое проектирование может перейти в реальное проектирование, если его результатом будет решение конкретной практической проблемы, а сам процесс будет перенесен в условия действующего предприятия или в учебно-производственные мастерские. Например, работа по заказу предприятий, работа в конструкторских учебных бюро, изготовление товаров и услуг, относящихся к сфере профессиональной деятельности обучаемых. Технология проектного обучения рассматривается как гибкая модель организации учебного процесса в профессиональной школе, ориентированная на творческую самореализацию личности обучаемого путем развития его интеллектуальных и физических возможностей, волевых качеств и творческих способностей в процессе создания новых товаров и услуг. Результатом проектной деятельности являются учебные творческие проекты, выполнение которых осуществляется в три этапа. [4:10]

К проектируемому изделию предъявляются такие требования, как технологичность, экономичность, экологичность, безопасность, эргономичность, эстетичность и др.

Технология проектного обучения способствует созданию педагогических условий для развития креативных способностей и качеств личности учащегося, которые нужны ему для творческой деятельности, независимо от будущей конкретной профессии.

Компьютерные технологии обучения - это процессы сбора, переработки, хранения и передачи информации обучаемому посредством компьютера. К настоящему времени наибольшее распространение получили такие технологические направления, в которых компьютер является:

- средством для предоставления учебного материала студентам с целью передачи знаний;
- средством информационной поддержки учебных процессов как дополнительный источник информации;
- средством для определения уровня знаний и контроля за усвоением учебного материала;
- универсальным тренажером для приобретения навыков практического применения знаний;
- средством для проведения учебных экспериментов и деловых игр по предмету изучения;
- одним из важнейших элементов в будущей профессиональной деятельности обучаемого.

На современном этапе во многих учебных заведениях разрабатываются и используются как отдельные программные продукты учебного назначения, так и автоматизированные обучающие системы (АОС) по различным учебным дисциплинам. АОС включает в себя комплекс учебно-методических материалов (демонстрационных, теоретических, практических, контролирующих), компьютерные программы, которые управляют процессом обучения.

С появлением операционной системы Windows в сфере профессионального обучения открылись новые возможности. Прежде всего, это доступность диалогового общения в так называемых интерактивных программах. Кроме того, стало осуществимым широкое использование графики (рисунков, схем, диаграмм, чертежей, карт, фотографий).

Применение графических иллюстраций в учебных компьютерных системах позволяет на новом уровне передавать информацию обучаемому и улучшить ее понимание.

Возросшая производительность персональных компьютеров сделала возможным достаточно широкое применение технологий мультимедиа. Современное профессиональное обучение уже трудно представить без этих технологий, которые позволяют расширить области применения компьютеров в учебном процессе.

Новые возможности в системе профессионального образования открывает гипертекстовая технология. Гипертекст (от англ. hypertext — «сверхтекст»), или гипертекстовая система, - это совокупность разнообразной информации, которая может располагаться не только в разных файлах, но и на разных компьютерах. Основная черта гипертекста - это возможность переходов по так называемым гиперссылкам, которые представлены либо в виде специально сформированного текста, либо определенного графического изображения. Одновременно на экране компьюте»ра может быть несколько гиперссылок, и каждая из них определяет свой маршрут путешествия».

Современную гипертекстовую обучающую систему отличает удобная среда обучения, в которой легко находить нужную информацию, возвращаться к уже пройденному материалу и т. п.

Автоматизированные обучающие системы, построенные на основе гипертекстовой технологии, обеспечивают лучшую обучаемость не только благодаря наглядности представляемой информации. Использование динамического, т. е. изменяющегося, гипертекста позволяет провести диагностику обучаемого, а затем автоматически выбрать один из возможных уровней изучения одной и той же темы. Гипертекстовые обучающие системы представляют информацию так, что и сам обучаемый, следуя графическим или текстовым ссылкам, может использовать различные схемы работы с материалом.

Применение компьютерных технологий в системе профессионального образования способствует реализации следующих педагогических целей:

- развитие личности обучаемого, подготовка к самостоятельной продуктивной профессиональной деятельности;
- реализация социального заказа, обусловленного потребностями современного общества;
- интенсификация образовательного процесса в профессиональной школе.

Инновационные технологии обучения, отражающие суть будущей профессии, формируют профессиональные качества специалиста, являются своеобразным полигоном, на котором студенты могут отработать профессиональные навыки в условиях, приближенных к реальным.

Педагогика, как и любая другая наука, подвержена многочисленным изменениям, развитию. Это обусловлено, прежде всего, тем, что у общества появляются всё новые и новые требования к специалистам. НТП способствует тому, чтобы педагогика находила более действенные, эффективные пути преобразования простого человека в социально значимую личность.

Литература:

1. Лазарев В.С., Мартыросян Б.П. Педагогика №4, 2004: Периодическое издание / Педагогическая инноватика: объект, предмет и основные понятия – С.14
2. Пидкасистый И.И. Педагогика: Учебное пособие / И.И. Пидкасистый. – Москва: Российское педагогическое агенство, 1995 – С.54
3. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс / И.П. Подласый. – Москва,2000. – книга 1. – С. 212
4. Профессиональное образование №9 2006: Периодическое издание / Е.Ю. Мельникова – Высшему образованию столицы – инновационный режим развития – С. 12
5. Профессиональное образование №1 2006: Периодическое издание / В.В. Рябов – Инновационно-экспериментальная деятельность МГПУ в системе московского образования – С.13

МАХСУСИЯТҲОИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ ТОМАКТАБӢ
FEATURES OF EDUCATION IN PRESCHOOL INSTITUTIONS

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи махсусиятҳои таълим дар муассисаҳои томактабӣ меравад. Дар он махсусиятҳои таълим дар раванди таълиму тарбияи муассисаҳои таълимии томактабии анъанавӣ, муассисаҳои томактабии хусусӣ ва марказҳои инкишофи кӯдакон баррасӣ мегардад.

Abstract: The article discusses the specifics of education in preschool institutions. The features of teaching in the process of teaching and upbringing in traditional preschool institutions, private preschool institutions and children's development centers are discussed.

Калидвожаҳо: таҳсилоти томактабӣ, махсусиятҳои таълим, кӯдак, калонсол, фаъолияти таълимӣ, тарбия.

Keywords: preschool education, features of education, child, adult, educational activity, upbringing.

Соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рӯ овардан ба муносибатҳои нави иқтисодии бозорӣ на танҳо барои рушди иқтисодиёт заминаи хубе фароҳам овард, балки барои инкишоф ва ислоҳоти соҳаи маориф низ мусоидат намуд. Дар ин замина як қатор дигаргуниҳо дар низоми маориф ба вучуд омада, заминаҳои моддӣ-техникии муассисаҳои таълимӣ таҳким ёфт ва барои бехтар гардидани шароит дар соҳаи маориф фазои мусоид фароҳам омад.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши афзалиятноки таҳсилоти томактабиро муҳим дониста, барои дастрас гардонидани он барои шаҳрвандони ҷумҳурӣ шароити мувофиқро фароҳам меорад. Бобати пешрафти муассисаҳои томактабӣ марҳила ба марҳила тадбирҳо андешида, дар низоми таълиму тарбия тағйироти назаррас ба вучуд омад. Тағйироти воқеӣ дар зинаи аввали таҳсилот – тарбия ва таълими томактабӣ, ки ба эҳёи маънавиёт, ташаккули фарҳанги миллӣ, баланд бардоштани нақши созандагии маориф дар ҷомеа равона гаштааст, назаррас аст. Бо ин мақсад барои ба низом даровардани фаъолияти муассисаҳои мазкур як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намуд.

Соли 2013 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ» тасдиқ ва мавриди амал қарор дода шуд. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии таълиму тарбияи томактабиро муқаррар намуда, ба ишқишофи ҳамаҷонибаи зинаи аввали таҳсилот заминаи бозғайимод гузошт. Аз ҷумла, соли 2007, 2014 «Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ», соли 2009, 2015 «Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ». Барномаи рушди муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, «Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак» қабул гардид, ки ин имкон фароҳам овард, то муассисаҳои томактабӣ дар сатҳи зарурӣ фаъолият намоянд. Инчунин соли 2012 Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ таҳти унвони «Рангинкамон», Барномаи таълимии «Омодагии пешазмактабии кӯдакони 5-7(6) сола», «Барномаи таълимии кӯтоҳмуддат барои омодагии кӯдакони синни 5-7-сола ба мактаб ва «Дастурамали намунавии Маркази инкишофи кӯдакон»-ро тасдиқ кард.

Раванди таълим фаъолияти якҷояи калонсол ва кӯдак мебошад, ки дар рафти он мунтазам, пайдарҳам, дониш, маҳорат ва малакаҳоро кӯдакон меомӯзанд, ёд мегиранд, яъне таҷрибаи иҷтимоиро аз худ мекунанд. Мақсади таълими калонсолон ёддиҳӣ ва мақсади таълими кӯдакон ёдгирӣ аст. Хусусияти таълими кӯдакони синни томактабӣ дар раванди фаъолиятҳои гуногун муошират бо ҳамсолону калонсолон, бозӣ, меҳнат, маишат истироҳату фароғат ва машғулиятҳои махсус такмилкардашуда донишу маҳорату малакаҳоро меомӯзанд, аз худ мекунанд. Фаъолияти калонсолон ба ташкил намудани раванди фаъолона азхуд намудани дониш, маҳорату малакаҳо равона карда

мешавад. Дар иҷрои ин амал тайёрии пешакӣ нақши муҳим дорад: банақшагирии раванди таълимдиҳи омода намудани заминаи моддӣ (аёнӣ, маводи таълимӣ, ашёи намоишӣ), таъмин кардани муҳити хуби эмотсионалӣ, ки имконияти медиҳад роҳбарии дурусти педагогӣ ва фаъолияти таълимии кӯдаконро таъмин гардонад.

Навовариҳои педагогӣ имконият медиҳад, ки муҳити таълимию тарбиявӣ муассисаҳои томактабӣ навғониҳо, дигаргуниҳо ворид карда шавад. Ба раванди навовариҳои педагогӣ ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу усулҳои наву самарабахши таъсиррасонӣ дар қори таълиму тарбиявӣ, дар фаъолияти муассисаҳои томактабӣ татбиқ намудани барномаҳои нави таҳсилотӣ, бо таври эҷодӣ қору фаъолият намудани мураббӣ дохил мешавад.

Таълим дар муассисаҳои томактабӣ тамоюли башахсиятравоншуда ба сифати мақсади таълим қабул гардидааст.

Дар муассисаҳои томактабӣ новобаста ба шакли фаъолиятшон чараёни таълим мутобиқи талаботи Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ, Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак, Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунандаи соҳа ба роҳ монда шудааст.

Дар шароити имрӯза таҳияи Стандартҳои давлатӣ, барнома, дастури методӣ ва аёнӣ, воситаи таълим, хрестоматия барои кӯдакони синни томактабӣ ба талаботи инкишофи иҷтимоӣ ва иқтисодии Тоҷикистони соҳибистиклол, қонунҳои инкишофи ҷамъият ва навовариҳо дар илму амалияи таҳсилоти томактабӣ вобаста мебошанд.

Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ – санади меъёрии ҳуқуқӣ буда, талаботи ягонро барои таҳсилоти томактабӣ аз таваллуд то синни 7- солагӣ муқаррар менамояд.

Стандарти давлатӣ – маҷмӯи талабот оид ба хизматрасонӣ ва чорабиниҳои таълимӣ, тиббӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣ буда, аз тарафи давлат ва дигар субъектҳои манфиатдор пешкаш ва амалӣ карда мешавад.

Стандарти таҳсилоти томактабӣ маҷмӯи мақсад, вазифаҳо ва мазмуни сатҳи таҳсилот, ҳаҷми ниҳой ҳаҷмун таълими иловагӣ барои тарбиятгирандагон, сифати дониши онҳо, натиҷаҳои таълиму тарбия, намудҳои асосӣ, принципҳо ва қоидаҳои назорати давлатии сифати таҳсилотро дар кишвар муайян мекунад.

Стандарти давлатӣ ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқӣ буда, барои истифодаи умум ва ҳалли ҷунин масъалаҳо нигаронида шудааст:

–таъмини доираи васеи мутахассисон бо иттилооти дастрас оид ба таълими кӯдакони синни томактабӣ;

–расонидани кӯмак ба падару модарон барои азхуд кардани дониш ва маҳорати педагогӣ оид ба тарбияи кӯдакони синни томактабӣ;

–навгарии чараёни педагогӣ бо назардошти талаботи рӯзафзуни ҷомеа;

–дар таҷрибаи таълими муассисаҳои томактабӣ қорӣ намудани қабули пешакии кӯдакони имконияташон маҳдуд ва ба кӯмаки тиббию иҷтимоӣ эҳтиёҷдошта, таъмини шароити ниҳоии ниғаҳдошти кӯдакон вобаста ба маҳалли зист, муҳайё кардани дастгирии маслиҳатомез барои падару модарон, инчунин омода намудани ҷомеа барои қабули шахси имконияташ маҳдуд.

Зикр мегардад, ки қорҳои таълимию тарбиявӣ дар муассисаҳои томактабӣ тибқи талаботи Стандарти мазкур роҳандозӣ шудааст. Зеро иҷрои барномаҳои таълими томактабӣ, барои ҳамаи муассисаҳои томактабӣ ҳатмӣ мебошад.

Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (Аз таваллуд то 7(6)солагӣ) - ҳуҷҷати меъёрие мебошад, ки мазмуни раванди педагогиро муайян намуда, робитаи дучонибаи давраҳои инкишофи сензитивии кӯдак аз рӯзи таваллуд то синни 7(6) солагӣ муқаррар ва таъсири онҳоро ба ҳадафҳои тарбия ва таълим дар мадди назар қарор медиҳад.

Стандарт ҳадафи ниҳоии тарбия ва таълимро мувофиқи хусусиятҳои инкишофи кӯдак дар давраи муайяни ҳаёт инъикос намуда, ба мураббӣён, омӯзгорон, волидон ва

шахсоне, ки дар инкишоф ва тарбияи кӯдак ҳамроҳ ҳастанд, аз натиҷаи ниҳоӣ маълумот медиҳад.

Бо воситаи талаботҳои стандартҳои таҳсилоти томактабӣ ба сифати таҳсилот, барномаҳои таълимӣ, шароитҳои парвариши кӯдак, ба натиҷаҳои амалисозии ин барномаҳо мо баҳо дода метавонем, яъне мо гуфта метавонем, ки самтҳои гуногуни таҳсилоти томактабӣ ба талаботҳои Стандарт ҷавобгӯ мебошанд ё не.

Мазмуни Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак онро талаб мекунад, ки ҳамаи талаботҳои зикршуда комилан қобили иҷро буда ва комилан барои кӯдаки синни томактабӣ мавриди истифода қарор ёбанд. Чунки онҳо дар навбати аввал на барои мураббӣ, омӯзгор, балки барои манфиат овардан, инкишоф ва тарбия ва таълими кӯдакон таҳия шудаанд.

Мазмуну муҳтавои ин маводҳо дар мувофиқа бо нишондодҳои ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи маориф, дастовардҳои навини назария ва амалияи таҳсилоти томактабӣ мураттаб гардида, иҷрои вазифаи тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқӣ, маърифатӣ (фикрӣ), меҳнатӣ, зебопарастӣ, экологӣ, инчунин инкишофи бозӣ ва муоширати томактабиёнро дар бар мегирад:

- дастрасии хизматрасонии таълимие, ки низоми таҳсилоти томактабӣ пешниҳод менамояд;

- таъмини шароити баробар барои рушди қобилият, шавку рағбат, истеъдод, инкишофи ҳамаҷонибаи ҳар як кӯдак;

- ҳампайвандии инкишоф, тарбия, таълим ва саломатии кӯдакон;

- таъсиррасонии ягонаи тарбияи оила ва муассисаи томактабӣ;

- муттасилӣ ва пайдарҳамии таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ.

Дар марҳилаи ҳозираи инкишофи низоми таҳсилот дар зинаи аввали он - таҳсилоти томактабӣ тағйиротҳои муҳим, аз зумраи талаботҳои нави замонавӣ ба самтҳои ташаккули соҳа аз ҷониби давлат ва ҷамъият, мақоми (статус) нав гирифтани муассисаҳои томактабӣ, ташкил шудани намудҳои гуногуни муассисаҳо: кӯдакистонмактаб, кӯдакистонҳои хусусӣ, марказҳои инкишофи кӯдакони синни томактабӣ, кушодани гурӯҳҳои омодагии пешазмактабии кӯдакон, инчунин ҷамъиятиқунонии кӯдакони инкишофи физиологӣ равониашон маҳдуд назаррас мебошад.

Ба мазмуни таҳсилот 5 муҳити таълимии инкишоф ворид карда шудааст:

Муҳити 1. Саломатии ҷисмонӣ, некӯаҳволӣ ва рушди системаи таҳриқию ҳаракатӣ.

Муҳити 2. Инкишофи фаъолияти маърифатӣ.

Муҳити 3. Инкишофи эҳсосӣ ва иҷтимоии кӯдак.

Муҳити 4. Инкишофи нутқ, омодагӣ ба саводомӯзӣ. Муошират.

Муҳити 5. Инкишофи ахлоқии кӯдакон.

Ҳамаи муҳитҳои таълимӣ бо якдигар алоқаманд буда, мазмуни онҳо ба инкишофи инфиродии кӯдакон ҷавобгӯ буда, инкишофи рушди барвақтиро, ки ба муҳити муайян хос буда, комёбшавии он амалисозии мақсадро дар робита бо муҳити дигари инкишоф талаб мекунад, дар бар мегирад.

Мазмуни таълим дар Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон», инъикос ёфтааст. Дар барнома барои ҳамаи давраҳои синнусолӣ донишҳои кӯдакон ба ҷабҳаҳои зерин ҷудо карда шудаанд:

1. Шиносоӣ бо ҳодисаҳои иҷтимоӣ ва тарбияи ҳештаншиносӣ.

2. Шиносоӣ бо табиат: табиати зинда ва ғайризинда.

3. Инкишофи нутқ; адабиёти бадеӣ, тайёрба саводомӯзӣ (давраҳои калон ва омодагӣ ба мактаб).

4. Ташаккули тасаввуроти оддитарини математикӣ.

5. Шиносоӣ бо асарҳои санъати тасвирӣ ва омӯзонидани расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, тартибдиҳӣ, меҳнати дастӣ.

6. Шиносоӣ бо асарҳо ва асбобҳои мусиқӣ, тарбияи мусиқӣ-зебопарастӣ ва омӯзонидани маҳорати иҷрокунандагии ракс, сурудхонӣ.

Ин ҷабҳаҳо мантиқан ба ҳам алоқаманд буда, мазмун ва ҳаҷми дониш, маҳорату малакаҳои кӯдакон вобаста ба синну соли онҳо мураккаб, васеъ ва зиёд мегарданд.

Барои ҳар як гурӯҳи синнусолӣ тавсифномаи инкишофи равонию ҷисмонии кӯдакон, хусусиятҳои ташкили ҳаёти кӯдакон, речаи намунавии рӯз ва мазмуни корҳои равонӣ-педагогӣ оварда шудаанд.

Барномаи таълимии “Омодагии пешазмактабии кӯдакони 5-7(6) сола” вазифаҳои асосии тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони ин синнусолро муайян менамояд.

Мақсади он таъмин намудани омодагии кӯдакони ба кӯдакистон фаро гирифтанишуда ба таҳсил дар мактаби ибтидоӣ мебошад.

Барномаи таълимии кӯтоҳмуддати омодагии кӯдакони синни 5-7(6) сола ба мактаб барои ташкил намудани гурӯҳҳо дар назди кӯдакистонҳо ва синфҳои тайёри дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мураббӣ гардидааст. Барнома бо дарназардошти хусусиятҳои инкишофи ҷисмонӣ, ақлӣ ва равонии кӯдакон, имкониятҳои донишандӯзии онҳо таҳия гардида, дар гурӯҳҳои ташкил намудаи назди кӯдакистонҳо, гурӯҳҳои омодагӣ дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, марказҳои инкишофи кӯдакон истифода мегардад.

Албатта, давраи томактабии кӯдакӣ яке аз давраҳои муҳимтарин дар ҳаёти кӯдак маҳсуб меёбад. Суръати ниҳоят баланди инкишофи равонӣ ва ҷисмонӣ дар ин давра ба кӯдак имкон медиҳад, дар муддати кӯтоҳ, аз мавҷудоти очиз ба инсоне табдил ёбад, ки тамоми оғозҳои маданияти инсониро соҳиб аст. Ҳамкориҳои оқилонаи калонсолон дар раванди тарбияи кӯдак барои ба ҳадди ақал дар амал татбиқ гаштани имкониятҳои мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки дар раванди инкишофи равонӣ душворихо бомуваффақият бартарф шаванд. Синни калони томактабӣ гузаришро ба давраи навбатии ниҳоят муҳим дар ҳаёти кӯдак - давраи мактабхонӣ дар пай дорад. Аз ин рӯ, омодаسازی ба мактаб ҳангоми кор бо кӯдакони 6-7 сола мавқеъи асосиро ишғол мекунад. Таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки кӯдакони дар кӯдакистон тарбиягирифта нисбат ба кӯдаконе, ки аз оила меоянд, бештар барои таълим дар мактаб омодаанд.

Фаъолияти таълимиву тарбиявӣ дар муассисаҳои томактабӣ вобаста ба шаклҳои фаъолиятҳои хусусиятҳои ба худ хос доранд. Дар муассисаҳои томактабӣ таълиму тарбия асосан тавассути бозӣ ба роҳ монда мешавад.

Фаъолияти мустақилона аксар дар бозӣ сурат мегирад ва кӯдакон мувофиқи хоҳиши худ муттаҳид мешаванд, мустақилона амал менамоянд ва барои амалӣ гардонидани мақсади худ мекӯшанд. Ин фаъолият ба инкишофи ҷисмонӣ, равонӣ, сифатҳои маънавӣ (якдигарфаҳмӣ, рафоқат, хайрхоҳӣ ва ғайра) таъсири амиқ расонида, қобилияти эҷодии кӯдакро ривож медиҳад. Масъалаи такмилу инкишоф ва дар амал ҷорӣ намудани бозӣҳои гуногун бо назардошти синну соли кӯдак дар барномаи таълимӣ муайян карда шудааст, зеро ҳар як намуди бозӣ барои тарбияи ҳамаҷонибаи кӯдакон муҳим аст. Дар гурӯҳ бозӣҳо ҳар қадар гуногун бошанд, ҳаёти кӯдакон ҳамон қадар шавқовар мегузарад ва барои иҷрои вазифаҳои барномавӣ ва инкишофи шахсияти атфол бештар имконият фароҳам меояд.

Самаранокии тамоми вазифаҳои гузошташуда оид ба тарбияву таълими кӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ аз маҳорату дониши мураббӣ ва ба эътиборгирии хусусиятҳои синнусоливу инфиродии тарбиятирандагон вобаста аст.

Барои ба роҳ мондани фаъолияти таълимию тарбиявӣ босамар, рушд ва ташаккули ҳамаҷонибаи кӯдак кормандони зинаи мазкур ба тариқи зайл вазифадор карда мешаванд:

- тарбия намудани кӯдак чун шахсияти ҳамаҷонибаи инкишофёфта ва инсони комил;
- баланд бардоштани сатҳи инкишофи ақлию-зеҳнии кӯдак; ташаккул додани тасаввурот оид ба муҳити гирду атроф ва ҳодисаҳои иҷтимоӣ;
- таъмин намудани тайёрии амалӣ ва иродавӣ-ахлоқии кӯдак ба раванди таълиму тарбия;

- омода намудани кӯдак ба иҷрои қоида ва меъёрҳои одоби рафтор дар хонавода, кӯдакистон ва ҷомеа;

- парвариш намудани сифатҳои мусбати ахлоқӣ ва таҳаммулгарӣ;

- инкишоф додани маҳорату малакаи эҷодкорӣ ва ҳисси зебоипарастӣ ва ғайра.

Дар муассисаҳои томактабии хусусӣ раванди таълим бо таъба қобилият, рағбат, ҳавас ва малакаи субъективии ҳар як кӯдак ва хоҳиши падару модарон ба роҳ монда шуда, шароити зухур намудани имконоти фикрии ўро ҳини омӯзиш ва таҳсил фароҳам меорад.

Дар муассисаҳои томактабии анъанавӣ таълим барои мақсаднок равона гардидани ташаккули шахсият тибқи талаботи давлат ва ҷавобгӯ ба ниёзҳои иҷтимоии ҷомеа иборат аст.

Бояд қайд кард, ки агар дар кӯдакистонҳои анъанавӣ ё худ давлатӣ омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар давраи таълими томактабӣ ба нақша гирифта нашуда бошанд, дар кӯдакистонҳои хусусӣ мувофиқи талаботи падару модарон, шавқу завқ ва қобилияти кӯдакон омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба роҳ монда шудааст. Дар кӯдакистонҳои анъанавӣ танҳо дар доираи барномаи пешниҳоднамудаи ВМИҚТ ва шумораи машғулиятҳои дар он пешбинишуда таълиму тарбия ба роҳ монда мешавад.

Кӯдакистонҳои хусусӣ барои таҷизонидани гурӯҳҳо, маводи таълимию методӣ, бозичаҳо имконияти бештар доранд. Маводҳо ба раванди таълим ва синну соли кӯдакон мувофиқ аст ва ба талаботи стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ ҷавобгӯ мебошанд. Масалан, кӯдакистонҳои хусусии “Шукрона”-и ш.Ваҳдат “Панда”, “Нишот”, “Хурӯсаки заррин”-и ш. Душанбе ҳамеша кӯшиш ба он менамоянд, ки самаранокии таълиму тарбияро дар асоси стандарт ва барномаи таълимӣ таъмин намоянд.

Масалан, дар кӯдакистони №50-и назди Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе дар баробари таълим бо забони давлатӣ омӯзиши забони чинӣ низ ба роҳ монда шудааст, ки дар он ҷо кӯдаконе, ки волидонашон хоҳиши ба фарзандонашон омӯзонидани забони чиниро доранд, фаро гирифта мешаванд.

Дар кӯдакистонҳои таълимашон бо забони русӣ барои амалӣ намудани сиёсати давлат ва талаботи заммон ҳафтае 4 рӯз машғулияти забони тоҷикӣ гузаронида мешавад. Кӯдакон бо забони тоҷикӣ ва рӯсӣ шеърҳо, афсонаҳо, тазғӯяку зарбулмасалҳо медонанд. Лугатомӯзӣ дар раванди машғулияти забони тоҷикӣ низ ба роҳ монда шудааст.

Махсусиятҳои таълимро дар муассисаҳои томактабии шаҳр ва деҳот низ қайд кардан бамаврид аст, зеро агар дар машғулиятҳои шиносӣ бо муҳити атроф ҳангоми омӯختани мавзӯи шиносӣ бо растаниҳо мураббӣ мушоҳидаи кӯдакони шаҳрро аз рӯи растаниҳои декоративӣ ба роҳ монанд, дар деҳот мушоҳидаи растаниҳо аз рӯи растаниҳои табиати маҳал ба роҳ монда мешавад. Ё ин ки ҳангоми шиносӣ бо ҳайвонҳои хонагӣ, мурабия кӯдакони деҳотро дар баробари истифода намудани маводи аёнию таълимӣ, вобаста ба ҳайвоноти хонагии маҳалли худ шинос мекунад. Дар шаҳр бошад, шиносии кӯдакон тавассути расмҳо, маводи видеоӣ ва ё ташриф овардан ба боғи ҳайвонот сурат мегирад. Шиносӣ бо муҳити атроф инкишофи шавқу завқи кӯдакон нисбат ба ҳаёт ва фаъолияти одамон, ҳодисоти табиат аз давраи хурдсолӣ оғоз меёбад. Дар ҳар як давраи синнусолӣ дар кӯдакон бояд қобилияти ба ашё ва ҳодисоти табиат диққат додан, муқоиса ва ба гурӯҳҳо ҷудо намудани ашё фарқи хусусиятҳои муайяни онҳо ташаккул ёбад.

Маракзҳои инкишофи кӯдакон тибқи Барномаи тарбиявӣ-таълимии маркази инкишофи кӯдакон (барои кӯдакони аз 4 то 7 (6)-сола) фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Асоси раванди фаъолияти таълимро дар МИК ба инобат гирифтани хусусиятҳои синну соли равонию ҷисмонии кӯдакон ташкил менамояд. Мақсади асосӣ ин инкишофи ҳамҷонибаи кӯдакони хурдсол ва омодагии онҳо ба мактаб мебошад.

Таълиму тарбия МИК низ хусусиятҳои ба худ хос дорад. МИК дониш ва маҳорату малакаи кӯдакро васеъ намуда, барои ташаккули шахсият, иштироки фаъолона ва босамари ӯ дар фаъолияти таълимӣ мусоидат менамояд.

Дар иртибот ба ин, вазифаи аҳли чома, оила ва муассисаи томактабӣ аз тарбияи шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта, ки дорои афкори миллӣ ва рафтори ҳамидаи инсонӣ буда, дар асоси беҳтарин анъанаҳои халқ тарбия ёбад, иборат мебошад. Дар инкишофи барвакти кӯдак, инкишофи зехнӣ ва ташаккули инкишофи шахсияти кӯдак маҳз тарбия ва таълим нақши асосӣ мебозанд. Бо мадади волидону мураббӣён кӯдак таҷрибаи иҷтимоӣ, маданияти моддию маънавии инсонӣ, сифатҳои ахлоқию инсониро аз худ намуда, шахсияташ тарбия карда мешавад. Вазифаи волидон ва мураббӣён дар асоси баҳисобгирии қонуниятҳои инкишоф ва вазифаҳои таълиму тарбия дар ҳар як соли ҳаёт таъмин намудани инкишофи дурусти ҷисмонӣ, ақлию зехнӣ, ташкили бозӣ, меҳнат, машғулиятҳои таълимию ҳаёти маишӣ кӯдак мебошад. Ин ба мураббӣён имкон медиҳад, ки кӯдаконро аз ҷиҳати ҷисмонӣ, меҳнатӣ, маънавӣ ва зебоипарастӣ дуруст тарбия намуда, рушду инкишофи барвактии онҳоро мувофиқи синну сол ва хусусиятҳои ҷудогонаи равонию физиологӣ пешбинӣ кунанд. Ин масъалаҳо дар раванди фаъолияти бозӣ, меҳнат, таълим, фаъолияти бадеӣ ҳалли худро ёфта, имконияти ҳаматарафаи инкишоф, тарбия ва таълимро фароҳам меоранд. Муҳити солими тарбия доираи ҳамсолон мебошад, ки ба кӯдак имконияти муошират намудан бо ҳамдигар, бозӣ ва машғулиятҳои гурӯҳиро фароҳам меорад. Ба тӯфайли ин дар кӯдакон ҳиссиёти иҷтимоӣ, муносибати байниҳамдигарӣ бомуваффақият ташаккул ёфта, барои инкишофи хусусиятҳои фардӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Адабиёт:

1. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» Душанбе, 2012.
2. Раҳимов Б. А.С. Макаренко дар бораи таълиму тарбия. – Душанбе «Маориф», 1991.
3. Воспитание дошкольника в семье. Под. Ред.Т.А.Марковой. Москва «Педагогика», 1979.
4. Педагогика и Психология. Г.А. Цукерман. Зачем детям учиться вместе? Издательство «Знание» - Москва, 1985.
5. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ. Қ.1. - Душанбе, 2012.
6. Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвактии кӯдак (Аз таваллуд то 7(6) солагӣ). Душанбе, 2012.

Каримова Дилрабо

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”, ш.Хучанд
Karimova Dilrabo Mahmudjonovna
Khujand State University named after Bobojon Gafurov, Khujand State Medical University

ТАШАККУЛИ НУТҚИ МУРАТТАБИ КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ ТАВАССУТИ АМСИЛАСОЗИИ АӢНИЯТ

FORMATION OF ORDERLY SPEECH IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH VISUALIZATION

Аннотатсия: Нутқи мураббӣ мутаасил аз давраи кӯдакии барвақт дар давраи томактабӣ ба роҳ монда мешавад. Муаллиф дар мақола кӯшиш намудааст, то роҳҳои ташаккули нутқи мураббӣ кӯдакони синни томактабӣ тавассути амсиласозии ағният ба роҳ монда бошад. Дар ин роҳ вазифаи мураббӣ муассир буда, он аз шинос намудани кӯдакон бо усулҳои оддӣ ба хотиргирӣ, ёддиҳии таҳаюлот, эҷод ва нақл кардани афсона ва ҳикояҳо иборат мебошад. Ҳамчунин муаллиф таъкид менамояд, ки бо ёрии схемаву тарҳҳо кӯдакони синни томактабӣ душворӣҳое, ки дар вақти аз бар намудани мавод пеш меояд, бартараф намоянд ва дар як вақт ҳиссиёти мусбӣ – тааҷҷуб, хурсандӣ, муваффақият дар онҳо ҳисси боварӣ пайдо мегардад.

Abstract: Consistent speech is taught from early childhood to pre-school age. The author tries to find ways to develop a systematic speech of preschool children through visual simulation. The role of the educator is effective in this regard, as it introduces children to simple methods of memorizing, recalling fantasies, creating and telling fairy tales and stories. The author also emphasizes that with the help of schemes and designs, preschool children overcome the difficulties that arise when learning the material, and at the same time they have a positive feeling - surprise, joy, success, a sense of confidence.

Калидвожа: инкишофи нутқ, кӯдакии синни томактабӣ, амсиласозӣ, мураббӣи муассисаи томактабӣ, нутқ ва тафаккур.

Keywords: speech development, preschool child, modeling, preschool teacher, speech and thinking.

Инкишофи нутқ вазифаҳои муҳими иҷтимоиро ба иҷро мерасонад: ба кӯдак бо шахсони ихота кардааш муносибат ва муоширатро ба роҳ монданро меомӯзонад, меъёрҳои рафтору муносибат дар ҷомеаро муайян ва ба танзим мебарорад, ки он талаботи ҳалқунандае дар ташаккули шахсият мебошад. Дар синни томақтабӣ кӯдакон шаклҳои гуногуни нақлуниро меомӯзанд. Дар ин росто, қисми зиёди кӯдакон барои дарёфт намудани ҳақиқату далел дар нақлҳои худ, дар мантиқану пайдархамӣ ва муназзами нутқ, дар сохти баёну фасеҳияту мураббаии забонӣ душворӣ мекашанд. Аз ҳама усулҳои таълими нақлуни ҷойдошта, методи амсиласозӣ навтар махсуб меёбад ва дар замони муосир афзалтарин метод барои ташаккули нутқ ва тафаккур пиндошта шудааст.

Усули амсиласозӣ аз ҷониби Д.Б.Элкони, Л.А.Венгер, Н.А.Ветлугина мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Моҳияти кори он дар он аст, ки тафаккури кӯдакро бо воситаи схемаву ҷадвалҳои махсус, моделҳои инкишоф медиҳанд, ки ба кӯдак ҳамчун маводи аёнӣ ва дастрас пешкаш гардида, чун шакли махсусу ниҳон, дар робита бо ин ӯ он объект таҷдид кардашуда, усули мазкур аз принципи ивазкунии ташкил медиҳад. Вазифаи мураббаӣ аз шинос намудани кӯдакон бо усулҳои оддии ба хотиргириӣ, ёд додани тахаюлот, эҷод ва нақл кардани афсона ва ҳикояҳо махсуб меёбад.

Таълими нақл дар ташаккули нутқи алоқаноки кӯдакони синни томақтабӣ мавқеи муҳим дорад. Аксар вақт мураббаиёни муассисаҳои томақтабӣ дар таълим ва ташаккул нақл аз афсонаҳо истифода мебаранд, ки нақли афсона дар фаъолияти нутқии кӯдакони таъсири амиқ гузошта, онҳоро ба омӯзиши забони модарӣ, сохти он ва нутқи адабӣ роҳандозӣ менамояд.

Бинобар ин, мақсади фаъолияти таҳассусии мураббаиёни муассисаҳои томақтабӣ бояд дар инкишофи нутқи алоқаноки кӯдакон тариқи усули амсиласозӣ сурат гирад. Дар чараёни таълими нутқи алоқанок амсиласозӣ ҳамчун воситаи банақшагирии нақл, метавонад дар рафти кор бо тамоми нутқи алоқанок мавриди истифода қарор дошта бошад:

- Нақл
- Тартиб додани нақл аз рӯи расм ва ё расмҳои мазмуннок
- Нақл бо унсурҳои тасвир
- Нақли ҳикоягӣ
- Нақли эҷодӣ

Дар чараёни истифода усули айнии амсиласозӣ кӯдакон бо сохти графיקии маълумот – модел, амсила ва ё намуна шинос мешаванд. Ба сифати унсурҳои шартии амсила метавонад, аломатҳои хусусияти гуногун дошта, истифода карда шаванд: фигураҳои геометрӣ, ранг, тасвири расмзӣи ашё (тарҳ ва ё ангора, пиктограммаҳо); нақша ва аломатҳои шартӣ ва расмҳои ашёвӣ, тасвирҳои суробӣ.

Мураббаён метавонанд аз якҷанд методҳои амсиласозӣ истифода карда бошанд:

- ❖ Шакли силсилавӣ
- ❖ Ҳаракаткунанда
- ❖ Муваққатӣ – фазовӣ

Кор аз болои шакли одди моделиронӣ ё худ амсиласозӣ - силсилавӣ оғоз мегардад. Кӯдакон тартиб додани амсилаҳоро бо гузоштани тасвири қаҳрамонҳои асари лаҳзавӣ меомӯзанд. Баъди ин кор ба сифати аломатҳои ҷонишин мураббаӣ

метавонад аз фигураҳои геометрӣ, ки бо шакл ва ранги худ ашӯи ивазшавандро инъикос мекунад, истифода барад. Масалан, секунаҷаи сабз – дарахти арча, давраи сафедро метавонем харгӯш номем ва монанди инҳо.

Дар расм амсилаи силсилавии афсонаи “Кулча” инъикос гардидааст.

Шакли дуҷоми методи амсиласозӣ ин ҳаракаткунанда мебошад. Бо илова намудан ва ё барканор кардани ҷойнишини қаҳрамонҳо лаҳзаҳои нақлро кӯдакон баён мекунад: “гурба” ба шикор рафт бинобар он “чоркунҷа”-ро барканор мекунем ва ба ҷои он «секунҷа»-ро дар назди хонача мегузорем – ин маънои онро дорад, ки рӯбоҳ омад. Ва баръакс гурба ба хона баргашт дар назди давра – чоркунҷаро мегузорем.

Ин намуди амсиласозӣ ба кӯдак имкони воқеаро пайдарҳам ба хотир гирифтани ва маҳорати дурусту аниқ вогузор намуданро таъмин менамояд.

Шакли дигари амсиласозӣ ин муваққатӣ – фазовӣ мебошад, ки бо воситаи он ҳодисаҳои муваққатӣ метавонанд ба шакли амсила манзур гардида бошанд: худуду чорҷӯбаи ранга бо акрабақҳо, қираи кубикҳо.

Амсिलाҳои муваққатӣ – фазовиро истифода бурда, кӯдакон нақлкунии лаҳзаҳои афсонаро бе мадади калонсолон ва интиҳоб намудану пайдарҳамӣ ва муназзамии сюжети асарро гузаштанро меомӯзанд. Акрабақҳое, ки аз як расм ба расми дигар бурда мешаванд, ба кӯдакон барои ба хотиргирии лаҳзаҳо ва мантиқану пайхам баён намудани нақл мадад мерасонад.

Усули амсиласозӣ барои муқаррар намудани пайдарҳамӣ, тавъамкунии мантиқ бо баёни эҳсосӣ ва бадеӣ, мазмуни асарро куллан ба шунаванда расониданро ба кӯдак ёрӣ мерасонад. Ҳангоми тартиб додани тасвири рамзӣ аҳамияти ҳар як рамзи истифода бурдашуда муҳокима карда мешавад. Тоҷ дар сари одам аз шохзода будани ӯ дарак медиҳад. Нимдавра бо раҳҳои уреб – хорпушт аст. Усули графикӣ–аналогӣ кӯдаконро ба маҳорати ҷудо намуда тавонистани образи асосӣ, ташаккули тасаввурот, ҳаёл, ба аз нав ҳосилкунии дониш оварда мерасонад.

Усули амсиласозӣ ва нақлкунӣ

Нақлкунӣ - маҳорати ҷудо намуда тавонистани қисматҳои асосии матни шунидашуда, алоқамандкунии онҳо ва баъдан мутобиқи он тарҳ тартиб додани нақлро дар назар дорад. Ба сифати нақшаи ҳикоя амсилаи аёнӣ баромад мекунад.

Қор аз болои малакаи нақлкунӣ ба ташаккули маҳоратҳои зерин мусоидат менамояд:

1. Ифода кардани қаҳрамонҳо ва ҳислатҳои бадеии асар бо ҷойнишинҳо;
2. Ҳодисаву воқеаҳоро бо ёрии ҷойнишинҳо (амсилаи аёнӣ) ифшо намудан
3. Пайдарҳамии лаҳзаҳоро мутобиқ ба ҷойгиршавии ҷойнишинҳо баён намудан

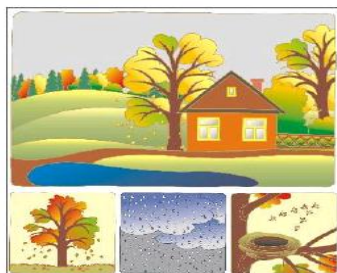
Унсурҳои ин амсила метавонад расмҳое, ки дар он қаҳрамонҳои асар инъикос гардидаанд истифода гарданд, баъдан онҳо бо аломат ва ё рамзҳо-ҷонишинҳо (тасвири суробӣ ва фигураҳои геометрӣ) иаз карда мешаванд. Охира кӯдакон аз ҳаракати оддии унсурҳои амсила ба тартибдиҳии амсилаи серҳаракати фазовӣ мегузаранд, ки он бевосита ҳамчун нақшаи нақл хидмат мекунад.

Нақл аз рӯи расмҳои мазмуннок

Дар кӯдакони хурдсол душвориҳо бештар дар омода намудани нақл аз рӯи расмҳои мазмуннок падиҷор мегардад. Ин намуди нақл аз кӯдакон маҳорати ҷудо карда тавонистани симоҳои асосӣ ва ё объекти расм, пайгирии алоқамандии байни онҳо, қайд намудани хусусиятҳои хоси композитсияи расм ва ҳамчунин маҳорати пешгӯӣ карда тавонистани сабабҳои бавучудории ҳолати пайдошуда, яъне тартиби додани оғози нақл ва ё хотимаи онро талаб мекунад.

Дар таҷриба “ҳикояҳо” –и мустақилона мураттаб намудаи кӯдакон бештар бо номбар кардани симоҳои амалкунанда ва ё ашёҳои расм ба назар мерасад.

Барои баргараф кардани камбудии мазкур ва ташаккул додани малакаҳои нақл аз рӯи расм кӯдаконро барои ҷудо кардани сюжети асосии расм омӯзонидан зарур аст.

Ба сифати унсурҳои амсила мутаносибан расмҳо – порчаҳо тасвири суробии ашёҳои асосии расм, тасвири тарҳии порчаҳои расм истифода бурдан мумкин аст.

Тасвири тарҳӣ ҳамчун унсурҳои аёнии моделҳо баромад мекунад, ки нақшаи нақл аз рӯи силсила расмҳо ҳисобидан ҳам мумкин аст.

Замоне, ки кӯдакон малакаи сохти баёни алоқамандро дар шакли модел ва ё амсилаи нақл ва ҳикояҳо соҳиб мегарданд, нақли эҷодӣ ба амал меояд – яъне ба кӯдак пешниҳод карда мешавад, ки аввали нақл ва ё охири онро дар афсонаҳо ва сюжети расмҳо фикр намуда, қаҳрамонҳои ғайриоддиро ба кор баранд, ба қаҳрамонҳо сифатҳои ғайр дода мешавад ва баъд аз он бо иловаи ин тартиб додани нақл пешниҳод карда мешавад.

Нақли эҷодӣ. Ин намуди нақл маҳорати тартиб додани ғояи асосиро дар назар дорад ва ба тафсил баён намудани он ба нақли кулӣ бо қисмату ҳодисаҳои гуногун маҳсуб меёбад.

Пайдархамии кор аз рӯи ташаккули малакаҳои тартиб додани нақли алоқаноки эҷодӣ ба таври зер инъикос мегардад:

- Ба кӯдак ҳолате, ки он бо қаҳрамонҳои аниқ дар ҷои муайян гузашта метавонад, пешниҳод карда мешавад, ки аз ҷониби мураббӣ амсилаи нақли афсона (ҳикоя) манзур карда мегардад.
- Мураббӣ қаҳрамонҳои муайяни нақро пешкаш мекунад, тартибу муназзамии амсила аз ҷониби кӯдак мустақилона тартиб дода мешавад.
- Қаҳрамонҳои аниқи нақл бо тасвири суробӣ иваз карда мешаванд, ки ба кӯдак имкони эҷодкорӣ намудан ва ташаккули хосияти қаҳрамонҳои асарро медиҳад.
- Ба кӯдак тақлиф карда мешавад, ки нақро аз рӯи амсилаву намунаҳо, ки унсурҳои он ба ҷонишинҳои номуайяни қаҳрамонҳои асар - фигураҳои геометрӣ иваз карда мешавад, мавзӯи нақл аз ҷониби мураббӣ манзур карда мешавад ва кӯдак мустақилона он мавзӯро ва қаҳрамонҳои нақро интихоб менамояд.

Ҳамин тавр, усули амсиласозӣ ба мураббӣ имконият медиҳад, ки дар чараёни машғулият шавку завқи кӯдаконро то фарҷоми машғулият бетағйир нигоҳ дорад. Маҳз шавқи маърифатии кӯдакон барои то дер нигоҳдории диққат мусоидат менамояд. Бо ёрии схемаву тарҳҳо кӯдакони синни томақтабӣ душвориҳое, ки дар вақти аз бар намудани мавод пеш меояд, бартараф намоянд ва дар як вақт ҳиссиёти мусбӣ – таачҷуб, хурсандӣ, муваффақият дар онҳо ҳисси боварӣ пайдо мегардад.

Вале дар хотир бояд дошт, ки қор бо схемаву ҷадвалҳои ёрирасон – ин фақат қисмати камтарини қор бо кӯдакон аст, он муоширати бевоситаи мураббӣ бо кӯдакро иваз карда метавонад. Ҳамеша ва дар ҳама ҳолат муҳим он аст, ки бо кӯдак муоширати зиндари ба роҳ монему аз мимикаву жест, ҳиссиёт васеътар истифода барем аз манфиат оӣ намебошад.

Адабиёт:

1. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей: Книга для воспитателей детского сада. / А.Г. Арушанова. М.: Мозаика-Синтез, 2004. 272 с.
2. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томақтабӣ «Рангинкамон». – Душанбе, 2013. 125 с.
3. Бизикова О.С. Теории и технологии развития речи детей дошкольного возраста в определения, таблицах и схемах. Учебное пособие./ О.С. Бизикова Нижневартовск. 2014 – 92
4. Лутфуллоев М. Модар ва забони модарӣ рӯкҳои асосии тарбияи ибтидоии кӯдакон. /Дастури методӣ “Кӯдакони ва оила: ҷӣ тавр кӯдакро ба мактаб омода намуд. / М.Лутфуллоев - Душанбе, 2007.
5. Репина Т.А. Роль иллюстрации в понимании художественного текста детьми дошкольного возраста / Т.А.Репина. Вопросы психологии. - 1959. - № 1.
6. Стандарти давлатии таҳсилоти томақтабии Ҷумҳурии Тоҷикистон: қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2 » июли соли 2009 №388 Душанбе.
- 7.

Ҷонмирзоев Э. Ҷ.

Jonmirzoev E. J

Донишқадаи тақмили ихтисоси бозомӯзии қормандони соҳаи маориф дар ВМКБ Institute of Professional Development of GBAO

Пайшанбиева Х. Л Paishanbieva KH.L

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ

Khorog State University

УСУЛИ «ДАЪВАТИ МУТАХАССИС (ЭКСПЕРТ) БА ДАРС»

METHOD “INVITING THE SPECIALIST TO THE LESSON”

Аннотатсия: Мақола дар бораи даъвати мутахассис ба дарс бо истифодаи усули фаъоли таълим мебошад. Инчунин дар хонандагон *мустақилият, қобилияту маҳоратҳои худидорақунӣ, муошират қардан, таҳлилқунӣ ва баҳодихиро* ташаккул медиҳад. Илова бар ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки дониши назариявиरो дар амал татбиқ намоянд. Дар ин усули тадрис омӯзгор метавонад, бо мақсади алоқамандсозии таълим ба ҳаёт мутахассиси маҳаллиро даъват намояд, то ки ӯ оид ба мавзӯи омӯхташаванда ба хонандагон маълумот диҳад, дар бораи касбу қор, аҳамияти ҳаётии мавзӯӣ ва роҳҳои истифодаи дониш дар зиндагии рӯзмарра суҳбат намояд.

Abstract: The article is about inviting the expert to the lesson through using Active teaching methods. Also to develop the self- independence, creativity and self-menagement, assessment and evaluation of the students. In addition it gives the opportunity to the students to realize their theoretical knowledge. In this method of teaching the teacher can invite a specialist to the lesson in order to connect the lessons to the life, for the sake of to give an information to the students about the professions, the importance of the topic in the life and the ways of using the knowledge in the everyday life.

Қалидвожаҳо: Эксперт, маҳорат, муошират, таҳлил, баҳодихӣ, салоҳият, мутахассисони соҳавӣ, мутахассисони касбӣ, тафакқури интиқодӣ, донишҳои академии хонандагон, рушт, қобилият ва эҷодӣ

Keywords: expert, skill, competency, communication, analyse, assessment, specialist, professional specialicts, critical thinking, academic knowledge of the students, improvment, creativity.

«Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс» яке аз усулҳои педагогикаи иртиботӣ мебошад. Мақсади асосии усули «Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс» аз бедор намудани шавқи хонандагон ба касб, алоқамандсозии мавзӯи таълимӣ ба ҳаёти воқеии кӯдак, тарбия намудани шахрвандони болаёқату кордон ва дар замирашон тарбия намудани ахлоқи ҳамидаи инсонӣ иборат аст. Чунин шакли таълим ба мақсадноку шавқовар гардонидани мавзӯҳои барнома, инкишоф додани қобилияти эҷодӣ ва касбии хонандагон мусоидат менамояд. Инчунин дар хонандагон *мустақилият, қобилияту маҳоратҳои худидоракуни, муошират кардан, таҳлилкунӣ ва баҳодихиро* ташаккул медиҳад. Илова бар ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки дониши назариявиро дар амал татбиқ намоянд.

Ин усулро дар тадриси ҳамаи фанҳо истифода бурдан мумкин аст. Дар ин усули тадрис омӯзгор метавонад, бо мақсади алоқамандсозии таълим ба ҳаёт мутахассиси маҳаллиро даъват намояд, то ки ӯ оид ба мавзӯи омӯхташаванда ба хонандагон маълумот диҳад, дар бораи касбу кор, аҳамияти ҳаётии мавзӯ ва роҳҳои истифодаи дониш дар зиндагии рӯзмарра суҳбат намояд. Ҳамзамон мутахассис метавонад роҳҳои амалисозии донишхоро дар ҳаёт аёнӣ бо мисоли мушаххас аз фаъолиятнаш намоиш диҳад ва дар бораи аҳамияти он дар ҷомеа маълумот диҳад. Омӯзиши мавзӯ дар ҳамкориҳои мутахассис шавқу ҳавасро ба фан, мавзӯ ва интихоби касб зиёд намуда, ҳадафу мафҳуми таҳсилро барои хонандагон равшантар месозад.

Бояд қайд кард, ки мутахассисон асосан ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Мутахассисони соҳавӣ;

2. Мутахассисони касбӣ.

Мутахассисони соҳавӣ инҳоянд:

- ❖ кормандони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ❖ кормандони шуъбаҳои маорифи шахр;
- ❖ кормандони институтҳои тақмили ихтисос;
- ❖ кормандони Маркази методӣ - таълимии ҷумҳуриявӣ;
- ❖ Роҳбарони иттиҳоди методӣ;
- ❖ Омӯзгорони ботаҷриба.

Мутахассисони касбӣ инҳоянд:

- ❖ Муҳандисон, духтурон, олимон, кормандони соҳаи хифзи қонун, роҳбарони ташкилотҳои ғайри давлатӣ ва дигарон;
- ❖ Техникон ба монанди: сохтмончиён, сантехникон, механикҳо ва ҳамшираҳои шафқат;
- ❖ Иқтисодчиён, коркунони хоҷагӣ, фарҳанг, фермерҳо, чорводорон, коргарон, шикорчиён, афсонагӯён ва шахсони рӯзгордида;
- ❖ Соҳибкорон, тоҷирони қалон, миёна ва хурд, савдогарон, яклухтфурӯшон ва ғайраҳо.

Бояд гуфт, ки дар омӯзиши анъанавӣ аз нерӯи ақлонию ҳунари дар дарс қариб истифода бурда намешуд. Ин яке аз сабабҳои ҷудой байни омӯзиш ва ҳаёт гардида боиси коста гардидани завқи хонандагон ба фанҳои таълимӣ ва умуман, ба омӯзиш гардида буд. Омӯзгор дар таълими анъанавӣ вазифаи худро дар он медид, ки ӯ бояд дар бораи дастовардҳои илмии фанни таълимиаш ба хонандагон маълумот диҳад ва онҳо ҳар чӣ бештар ин маълумотҳоро дар зехни худ нигоҳ дошта дар вақтҳои зарурӣ бозгӯ карда тавонанд.

Вале мақсадҳои усули «Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс» аз ин болотар аст ва онро чунин тақсимбандӣ кардан мумкин аст:

- Ба хонандагон нишон додани алоқамандии байни омӯзиши мактабӣ ва талаботи воқеии ҳаёт ва ҷомеа;
- Бедор намудани шавқу рағбати хонандагон ба омӯзиш ва касбинтихобкунӣ;
- Рушди салоҳиятҳои шахсии хонандагон;
- Рушди тафаккури интиқодии хонандагон;

- Ғанигардони донишҳои академии хонандагон;
- Рушти қобилиятҳои эҷодии хонандагон;
- Такмили мунтазами муоширати хонандагон;
- Кӯмак ба хонандагоне, ки дар интиҳоб намудани касб мушкилиҳо доранд.

«Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс» дар хонандагон на танҳо боиси рушди донишҳои академикӣ ва шахсӣ мегардад, балки ба онҳо имкон медиҳад, ки мақсади мавзӯро беҳтар дарк намоянд, дар оянда шахси ғаёл ва шахрванди содиқи ҷамъият ба воя расида, касби мувофиқро интиҳоб намоянд. Инчунин, метавонанд аз дониши андӯхташон дар зиндагии рӯзмарра мувофиқи зарурат самаранок истифода баранд.

Тарзи ташкили дарс бо усули «Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс»

Ин усули таълим хусусиятҳои хоси худро дорад. Барои истифодаи ин усул омӯзгор бояд пешакӣ тайёрӣ бинад. Тайёрӣ ба истифодаи усули «Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс» аз зинаҳои зерин иборат аст:

Тайёрӣ ба гузаронидани дарс бо усули «Даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс».

Дар ин қисмат омӯзгор бояд корҳои зеринро анҷом диҳад:

- Сухбат бо директори мактаб ва фаҳмонидани мақсад ва зарурати даъвати мутахассис ба дарс;

- Таҳия ва фиристонидани мактуб ба номи роҳбари муассисае, ки мутахассис аз он даъват карда мешавад;

- Сухбат бо роҳбари корхона ё муассиса оид ба мақсади дарси мазкур;

- Интиҳоби мутахассис;

- Шахсан вохӯрӣ кардан бо мутахассис ва шинос намудани ӯ бо мавзӯ ва мақсади дарс;

- Бо ҳамроҳии мутахассис таҳия намудани нақшаи дарсӣ (яъне мутахассис бояд пешакӣ донад, ки кадом корхоро дар кадом лаҳзаи дарс анҷом медиҳад);

- Пешакӣ огоҳ намудани хонандагон аз омадани мутахассис ба дарс, то ки онҳо саволҳои барои худашон аҷоибро тайёр намоянд.

- Мавзӯи интиҳобгардида ба барномаи таълимӣ мувофиқ бошад;

- Нақшаи дарсӣ мукамал бошад;

Рафти дарс.

Дар ин қисмат омӯзгор бояд ба ҷузъиёти зерин диққат диҳад:

- Фаъолиятҳои пай дар пай гузаронида шаванд;

- Дар оғози дарс мутахассис ба хонандагон шинос карда шавад;

- Лаҳзаҳои - қисми ташкилӣ, саволу ҷавоб дар доираи мавзӯҳои пешомӯхташуда ва ангезиши зеҳн барои бо мавзӯи нав алоқаманд намудани мавзӯҳои гузаштаре бо хонандагон омӯзгори дарсдиҳанда гузаронад;

- Барои фаъолияти мутахассис вақти муайян ҷудо карда шавад;

- Байни хонандагон ва мутахассис саволу ҷавоб ташкил карда шавад;

- Омӯзгор дарсро натиҷагирӣ карда, ба мутахассис ва роҳбарияти муассисааш барои ташриф ва ҳамкориашон изҳори миннатдорӣ намуда ба хонандагон тавре вазифаи хонагӣ супорад, ки он характери тадқиқотӣ дошта барои омӯзиши мавзӯи ояндаи барномаи таълимӣ замина гузорад;

- Дарсро арзёбӣ, натиҷагирӣ ва баҳоро эълон намояд.

Баъд аз дарс.

Дар ин қисмат омӯзгор бояд ба ҷанбаҳои зерин диққат диҳад:

- Оё шавқу рағбати хонандагон нисбат ба дарс тағйир ёфт?

- Оё хонандагон дарсро беҳтар дарк намуданд?

- Оё омӯзгори дигар ё ягон падару модар бо ӯ дар ин хусус сухбате оростанд?

- Чи тавр натиҷаи хонандагон ё дониши андӯхтаи онҳо дар ин дарс ва дар дарсҳои минбаъда истифода мешавад.

- Дар дарси оянда омодагии хонандагон чӣ гуна буд ва ғайра.

Адабиёт:

- 1) Дюи Д. Психология и педагогика мышления. М., 1999.
- 2) Muskin. Entrepreneurship_education_article.28dec2012.long_version.
- 3) Калмыкова З.И. Психологические принципы развивающего обучения. М., 1979.

Умаров Умар Сулаймонович

Umarov Umar Sulaymonovich

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, ш. Душанбе

Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Dushanbe

Убайдов Азмиддин Айнуддинович

Ubaydov Azmiddin Aynuddinovich

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

Institute for Development of Education named after A. Jomi

**САМАРАИ ДАРС - КОНФРОНСҲО ДАР ТАШАККУЛ ДОДАНИ САЛОҲИЯТҲОИ
ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН
THE EFFECTIVENESS OF LESSON-CONFERENCES IN THE FORMATION OF
CREATIVE COMPETENCIES OF PUPIL**

Аннотатсия: Дар мақолаи хеш муаллифон доир ба самараи дарс-конфронсҳо аз физика андешаронӣ намуда, аҳамияти онро дар ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагон мавриди баррасӣ қарор додаанд. Андешаҳои худро муаллифони мақола бо овардани намунаи дарс-конфронс аз таҷрибаи кори шарҳ додаанд.

Abstract: In their article, the authors consider the effectiveness of lesson – conference in physics and its importance in the formation of the creative abilities of pupil. The authors explain their views by bringing in an example of a lesson – conference.

Калидвожаҳо: муносибати босалоҳият, салоҳият, салоҳиятҳои асосӣ, қобилияти эҷодкорӣ, дарс-конфронс, дониш, маҳорат.

Keyword: competent approach, competence, key competencies, creative skills, lesson-conference, knowledge, skill.

Соҳаи маориф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат эътироф гардида, дар ин самт ҳамасола тадбирҳои зиёд андешида мешаванд. Илова ба бунёди муассисаҳои таълимии нав, таҷдиди инфрасохтор, инчунин басифат, мазмуну самарабахшии мундариҷа ва ҷараёни таълим низ таваҷҷуҳи қобили назар зоҳир мегардад.

Соли 2012 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи рушди маориф барои солҳои 2012-2020» - ро ба тасвиб расонд. Тибқи ин ҳуҷҷат то соли 2020 стандарту барнома ва китобҳои дарсӣ бояд таҷдиди назар шуда, дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим таҳия карда мешуданд.

Бояд қайд намуд, ки тағйир додани муносибат ба таълим ва ба талаботи рӯз мутобиқ намудани он амри воқеист [7, с. 41]. Доштани дониш оид ба соҳаҳои гуногуни илм кифоя набуда, таҷрибаи амалии донишҳо, истифодаи технологияҳои муосир ва эҷодкорӣ муҳим аст, ки ба баланд шудани некӯахлоқии мардум ва пешрафти ҷомеа мусоидат менамояд.

Физика ҳамчун яке аз фанҳои асосии табиатшиносӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Аз ин рӯ, баробари гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим ба таври ҳатмӣ фанни физика низ мавриди назар қарор гирифт.

Омӯзгори фанни физика бояд дар муносибати босалоҳиятии таълим уҳдадориҳои худро аз рӯи барномаи таълимӣ иҷро карда дар ҳар дарси худ бояд аз технологияҳои навин истифода барад ва дар хонандагон шавқмандиву ҳисси кунҷковиро боло бардорад.

Яке аз вазифаҳои таълими физика дар хонандагон ташаккул додани маҳорати кор бо китоб, истифода бурдани адабиёти илмию оммавӣ, техникаӣ ва таърихӣ мебошад, ки барои васеъ кардани ҷаҳонбинии илмии онҳо ва интиҳоби касб кумак мерасонад. Ин вазифа танҳо дар мавриде иҷро мешавад, ки дар катори машғулиятҳои дигар

конференсияи таълимӣ ҳамчун як навъи машғулиятҳои берунисинфӣ дар чараёни таълим мавқеи муайянро ишғол намояд.

Дар адабиёти методӣ конференсияро ҳамчун воситаи ташкил кардани кори мустақилона бо адабиёти иловагӣ медонанд, ки хонандагонро ба машғулиятҳои дигари таълимӣ омода месозад [5, с. 55]. Барои ташкил ва гузаронидани конференсия аз хонандагон дониш ва маҳорати махсус талаб карда мешавад: кор кардан бо китобҳои дарсӣ ва иловагӣ; чудо кардани ҷузъҳои асосии дониш (далелҳои илмӣ, мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳо); муайян кардани гурӯҳҳои асосии мафҳумҳо (ҷузъҳои таркибии материя, хосиятҳои ҷисмҳо, моддаҳо ва майдонҳои физикӣ, асбобҳо, мошину таҷҳизот, равандҳои технологӣ) [8, с. 130]. Дар конференсия манбаъҳои асосии дониши нав муҳокимаи маърузаҳо ва ахбори хонандагон мебошад, ки бо ҳамин аз навъҳои дигари машғулиятҳои физикӣ фарқ мекунад. Аз ин рӯ, тартиби фаъолияти омӯзгор ва хонандагон дар ин навъи машғулият тағйир меёбад.

Фаъолияти омӯзгор: 1) муайян кардани мақсади конференсия; 2) тартиб додани барномаи конференсия ва маърузаю ахбор; 3) ҷалб кардани хонандагон барои тайёр кардани маводи конференсия; 4) роҳнамоӣ барои истифодаи адабиёт ва тайёр кардани маърузаю ахбор; 5) ташкил кардани муҳокимаи маърузаҳо; 6) ҷамъбасти кардани конференсия ва ба фаъолияти хонандагон баҳо гузоштан.

Ташкили конференсия ва фаъолияти хонандагон: мавзӯи конференсияро пешакӣ ба хонандагон эълон карда, номи маъруза, ахбор, инчунин, адабиёти заруриро дар ғӯшаи синфхонаи физика меовезанд, то ки хонандагон бо он шинос шуда, мувофиқи хоҳишашон мавзӯи маърузаҳоро интихоб кунанд; ҳар як мавзӯро ду хонанда интихоб мекунад, яке маърузачӣ - дигаре ҳариф (оппонент); хонандагон адабиёти тавсияшударо аз китобхона гирифта меҳонанд ва бо маслиҳати омӯзгор маърузаро тартиб медиҳанд; мувофиқи мазмуни маъруза хонандагон маводи тасвирӣ (плакат, кодограмма, нақша, ҷадвал ва ғ.), инчунин, таҷрибаҳоро тайёр мекунад; давомнокии маъруза набояд аз 7-8 дақиқа зиёд бошад; мазмуни маъруза бояд барои ҳуди хонанда фаҳмо бошад, зеро ҳангоми муҳокима ӯ ба саволҳои хонандагони дигар ҷавоб мегардонад; ҳангоми маърузаи ҳар як хонанда ҳарифи ӯ таҷриба ва дигар воситаҳои аёниро намоиш дода, бо ахбори иловагӣ баромад мекунад.

Конференсия дар мавзӯи: Тараққиёти истеҳсоли энергияи электрикӣ дар Тоҷикистон (синфи 9).

Мақсадҳои таълим (дарс). Бо омӯзиши мавзӯи хонандагон бояд:

- электриккунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қомебиҳою пешомадҳои тараққиёти электроэнергетикаро дар Тоҷикистон тавсиф карда тавонанд;
- тараққиёти электроэнергетика дар Тоҷикистонро тарғибу ташвиқ кунанд;
- ошкор кардани моҳияти электроэнергетика дар тараққиёти хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- инкишоф додани маҳорату малакаи донишандӯзии мутақилонаи хонандагон тавассути истифода бурдани адабиёти иловагӣ, худомӯзӣ кардан ва навиштани муҳокимаи маърузаҳо.

Воситаҳои аёни: таҷриба, овеза (плакат), кинофилм ва ҷадвалу диаграммаҳо, ки барои дарк кардани мазмуни мавзӯи кумак мерасонанд.

Донишҳои зарурӣ: мафҳумҳои энергияи электрӣ, шиддат, қувваи чараён, кор ва тавоноии чараёни электрӣ, қонуни Ҷоул-Ленс, сохт ва амали генератору трансформатор ва ғайра.

Мазмуни муҳтасари конференсия: дар оғози конференсия омӯзгор хонандагонро бо мақсади конференсия шинос карда, оид ба тараққиёти электроэнергетика дар ҷумҳурии муҳтасар сухан меронад. Ӯ қайд мекунад, ки тараққиёти хоҷагии халқро дар мамлакат бе ривочи электроэнергетика тасаввур кардан нашояд, зеро пешравии илму техника ва истеҳсолоти ҳозиразамон ба афзудани энергияи электрикӣ алоқаманд аст. Пас маълумоти таърихӣ ва вазъи имрӯзаи электроэнергетикаро дар ҷумҳурии хотирнишин карда, диққати хонандагонро ба шунидани маърузаҳо ҷалб мекунад.

Мазмуни муҳтасари маърузаи хонандагон:

Ҷамидаи Абдунабӣ: оид ба таърихи тараққиёти электроэнергетика дар ҷумҳурӣ нақл карда қайд мекунад, ки дар шаҳри Душанбе аввалин нуругоҳи барқӣ-дизелӣ соли 1926 (иқтидораш 78 киловатт) сохта шуд. Солҳои 1957-68 нуругоҳи барқии ҳароратии Душанбе (иқтидораш 225 ҳазор киловатт) ва солҳои 1960-71 нуругоҳи электрии ҳароратии Ёвон (иқтидораш 180 ҳазор киловатт) ба кор андохта шуданд. Сохтмони аввалин нуругоҳи барқӣ дар мавзеи «Варзоб-ГЭС» соли 1931 оғоз ёфта (бо иқтидори 7200 киловатт) соли 1937 ба кор даромад. Соли 1949 нуругоҳи барқии «Миёна» (1440 кВт.) ва соли 1952 нуругоҳи барқии «Поёнӣ» (3500 кВт.)-и ҳамин силсила ба охир расид. Соли 1956 дар дарёи Сир нуругоҳи барқии «Дӯстии халқҳо» ба кор андохта шуд, аз соли 1958 дар дарёи Вахш сохтмони силсилаи нуругоҳҳои барқии обӣ оғоз ёфт. Ҳоло нуругоҳҳои барқии обӣ дар Хорӯғ, Қайроқум, Вахш ва дигар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохта шуданд, хусусан, нуругоҳи барқӣ, ки сохтмонаш соли 1961 дар Норақ оғоз ёфт. Ҳоло сохтмони нуругоҳҳои барқӣ-обӣ дар Хорӯғ, Шӯроб, Бойғозӣ, Помир, Сангтӯда ва ғайраҳо давом доранд. То солҳои 2000-ум нуругоҳҳои Кафтаргузар (иқтидораш 1 миллиону 460 ҳазор киловатт), Даштиҷум (иқтидораш 4 млн. кВт.) ва ғайра сохта шуданд. Захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ сола истеҳсоли 286 миллиард киловатт-соат энергияи электрикӣ таъмин мекунад, ки ҳоло барои 144 миллиард киловатт-соат энергия истеҳсол кардан имконият мавҷуд аст.

Дар чараёни маъруза оид ба мавзӯи хонанда харитаи ҷумҳурӣ, расмҳои нуругоҳҳо, нақшаи силсилаи нуругоҳҳои электрӣ дар дарёи Вахш ва диаграммаҳои намоиш медиҳад. Баъд аз маъруза саволу ҷавоб баргузор мегардад.

Бобохоҷаи Насрулло: ахбори иловагӣ дода, маърузаро пурра мекунад. Инчунин, дар саволу ҷавоб ширкат меварзад.

Воҳидҷони Давлатзода. доир ба истеҳсоли энергияи электрӣ сухан ронда қайд мекунад, ки барои сохтмони нуругоҳҳои барқии обӣ дар ҷумҳурии мо шароити мусоид мавҷуд аст, зеро шаршараҳои табиӣ ва дарёчаҳои аз ғавқи кӯҳсор ҷоришаванда бисёранд (аз ҷадвали сохтааш мисол меорад).

Иқтидори нуругоҳи барқии обӣ бо ду бузургӣ муайян карда мешавад: фишори об ва харчи он дар воҳиди вақт. Масалан, иқтидори нуругоҳи барқии Норақ 2 миллиону 700 ҳазор киловатт, иқтидори ҳар як турбинаи он 300 ҳазор киловатт ва харчи об дар як сония 155 метри мукааб аст. Чӣ тавре ки маълум аст иқтидори нуругоҳи барқии Норақ зиёд аст, гарчанде харчи об дар як сония кам бошад ҳам, зеро баландии афтиши об (фишори об) ниҳоят зиёд аст, қариб 300 метр. Нуругоҳҳои барқиро на танҳо дар мавзее бунёд кардан мумкин аст, ки захираи зиёди об бошад, балки нуругоҳҳои ҳароратӣ низ бисёранд ва онҳо ҳам як қисми энергияро истеҳсол мекунад (нақшаю графикҳо намоиш дода мешавад).

Дар ҷумҳурии мо 12630 киловатт-соат ё ки 93,1 фоизи (соли 1980) энергияи электрикӣ дар нуругоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешавад. Чунин нуругоҳҳо якҷанд бартарӣ доранд: 1) ба сӯзишворӣ эҳтиёҷ надоранд ва энергияи механикӣ об ба энергияи электрӣ табдил меёбад; 2) онҳоро ба кор андохтан ва аз кор мондан мусоид аст; 3) нисбат ба нуругоҳҳои навӣ дигар энергияи электрии арзон истеҳсол мекунад ва ғайра. Дар ҷумҳурии мо нуругоҳҳои барқии ҳароратӣ танҳо 6,5 фоизи (соли 1980) истеҳсоли энергияи электрӣ ташкил мекунад, ки он барои гарм кардани биноҳо, манзилгоҳҳо ва дигар иншоот хизмат мекунад.

Принсипи кори нуругоҳҳои барқии ҳароратӣ ниҳоят содда аст: энергияи дохилии сӯзишворӣ дар таҷҳизоти махсус (таҷҳизоти дегӣ) ба энергияи дохилии буғ ва баъд энергияи дохилии буғ ба энергияи механикӣ табдил меёбад, яъне турбинаи буғӣ генератори ба он пайваस्तшударо ҷарх мезанонад ва энергияи механикӣ ба энергияи электрӣ табдил меёбад.

Бартари нуругоҳҳои барқии ҳароратӣ дар он аст, ки ба ғайр аз энергияи электрӣ боз буғи коркардашударо ба иншооти саноатӣ ва манзилгоҳҳо медиҳанд. Иқтидор ва коэффитсиенти кори ғоиданоки нуругоҳҳои барқии ҳароратӣ ба ҳарорат ва фишори буғ вобаста аст. Ҳангоми ҳароратро ба 580°C ва фишорро ба 25 миллион Паскал расонидан, коэффитсиенти кори ғоиданоки нуругоҳҳои барқии ҳароратӣ тақрибан 40-

41 фоизро ташкил мекунад. Баъд аз саволу ҷавоб мавзӯи навбатӣ ба муҳокима гузошта мешавад.

Гулзода Адиба: доир ба сохт ва кори генератори неругоҳи барқӣ сухан ронда қайд мекунад, ки генератор таҷҳизотест, ки ин ё он навъи энергияро ба энергияи электрӣ табдил медиҳад (нақша ва қисмҳои асосии генератор аз рӯи тамсилаи амалкунанда шарҳ ва намоиш дода мешавад). Манбаҳои ҷараён-элементҳои галванӣ, мошини электростатикӣ, термобатарея, батареяҳои офтобӣ ва монанди инҳо низ мисоли генератор шуда метавонанд. Ҳар як навъи генератор бо бузургиҳои махсус тавсиф карда мешавад, бинобар ин, онҳоро доништа генераторҳоро месозанд.

Генератори индуксионии электромеханикии ҷараёни тағйирёбанда дар замони муосир маъмултарин ба ҳисоб меравад. Он энергияи механикиро ба энергияи электрӣ табдил медиҳад. Амали он ба ҳодисаи индуксияи электромагнитӣ асос ёфтааст. Дар ин генератор амплитуда ва қимати самарабахши қувваи электроҳаракатдиҳандаи индуксия бо тарзҳои зайл ба вучуд меояд: 1) зиёд кардани сели индуксияи майдони магнитӣ; 2) зиёд кардани суръати чархзании ротор; 3) пайвасти пайдарпайи адади зиёди ноқилҳо дар печакҳо ва ғайра.

Ҳофиззода Кароматулло: доир ба муҳофизати муҳити зист сухан ронда, фоида ва зарари неругоҳи барқиро мисол меорад. Атмосфераи Замин асосан аз нитроген, оксиген ва аргон иборат буда, фурубарӣ ва нурбарории он ба таркиби омехтаҳои вобаста аст. Тағйири ками концентратсияи зарраҳои атмосфера ҳам боиси тағйири обу ҳаво мегардад.

Дар ташаккули обу ҳаво мавҷудияти ҷангу дажғолҳо (аэрозолҳо) хело муҳим аст, зеро дажғолҳо қисман нурҳои Офтобро инъикос карда, қисми дигарашро фуру мебаранд. Умуман, дар атмосфера омехтаҳои гуногун бо ғубори фотохимиявии пайдошуда таҳти таъсири нурҳои ултрабунафш ва дигар нурҳои кайҳонӣ ба реаксияи химиявӣ дохил шуда, моддаҳои органикии зараровар ҷудо мекунанд. Аз ин рӯ, истифодаи неругоҳҳои барқии ҳароратӣ, ки ба муҳити атроф ҷангу ғубори зиёд хориҷ мекунанд зарароваранд, вале олимони роҳҳои гуногуни безарар гардонидани онҳоро ҷустуҷӯ мекунанд ва то қадри имкон онҳоро безарар мегардонанд.

Султонзода Акбарҷон: доир ба сохт ва таъйиноти трансформатор сухан ронда, кори онро намоиш медиҳад ва маълумоти таърихию илова мекунад, ки трансформаторро олими рус П.Н. Яблочков (соли 1878) ихтироъ кардаасту баъдтар И.Ф. Усагин сохти онро мукамал гардонидаст. Интиқоли энергияи электрӣ вобаста ба таъйиноти трансформатор давом дода, роҳҳои каму зиёд кардани энергияро маънидод мекунад.

Инъоми Қурбон: тарзҳои ба масофаҳои дур нақл кардани энергияи электрикиро баён карда мисолҳои меорад, ки барои ҳисоб кардани хати нақли энергия мусоидат мекунанд (ҷадвали ҳисоби хати ҷараёни баландшиддатро нишон медиҳад). Инчунин, маърузаҳои нақл мекунад, ки дарозии хати нақли энергияи электрӣ байни неругоҳи барқии Норак ва заводи алюминии шаҳри Турсунзода зиёда аз 100 км аст ва энергияи электрӣ бо шиддати 500 киловольт нақл карда мешавад. Ин ҷо қонуни Ҷоул-Ленсро асос карда, сабаби бо шиддати баланд нақл кардани энергияи электрикиро шарҳ медиҳад ва хизмати трансформаторро махсус қайд мекунад.

2. Натиҷаи муҳокимаи маърузаҳои хонандагон: 1) аз муҳокимаи маъруза ва ахбори хонандагон маълум гардид, ки дар солҳои 1927-1928 иқтисодии ҳамаи неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ 690 киловатт буда, барои ҳар як зиёи на зиёдтар аз 1 киловатт (дар як сол) мувофиқ меомад, зеро иқтисодии тамоми неругоҳҳои барқии Осиёи Миёна дар соли 1929-9545 киловатт буд. Дар соҳаи электроэнергетика 25 феввали соли 1931 қадами қатъӣ гузошта шуд, зеро дар вазъияти ботантана иштироккунандагони съезди IV Шӯроҳои Тоҷикистон пойдевори неругоҳи барқии обиро гузоштанд, ки 31 декабри соли 1936 агрегати аввалини он ба кор даромад (мавзеи ин неругоҳ ҳоло ба номи «Варзоб ГЭС»-и боло маъмул аст). Агар дар охири панҷсолаи якум (1933) иқтисодии неругоҳҳои барқӣ 7 ҳазор киловатт бошад, истехсоли энергияи электрӣ ба 1,5 миллион киловатт-соат мерасид; соли 1937 бошад «Варзоб-

ГЭС»-и боло 12 миллион киловатт-соат энергияи электрӣ истехсол кард ва корхонаҳои асосии маркази ҷумҳуриро бо энергияи электрӣ таъмин намуд. Хатти аввалини электр бо шиддати 35 ҳазор вольт, дар масофаи 14 км кашида шуда буд, яъне аз «Варзоб ГЭС»-и боло то истгоҳи трансформаторҳо дар маркази Душанбе. Дар ҳамин маврид неругоҳи барқии дизелии Душанберо такмил дода, иқтидори онро ба 1500 киловатт расониданд ва дар аввали соли 1938 иқтидори ҳамаи неругоҳҳои барқӣ 17 ҳазор киловаттро ташкил мекард.

2) Соли 1940 ба истифода додани неругоҳи барқии Хорӯғ, ки иқтидораш 936 киловатт буд, иқтидори неругоҳҳои ҷумҳуриро то 28,1 ҳазор киловатт расонд; соли 1940 дар неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ 62,1 миллион киловатт-соат энергия истехсол карда шуд, ки 50 фоизи он истехсоли неругоҳҳои барқии обӣ мебошад. Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сохтмони аввалин неругоҳи барқии ҳароратӣ ва навбати аввали комбинати бофандагии шаҳри Душанбе оғоз ёфт. Соли 1945 неругоҳи мазкур бо иқтидори 2200 киловатт ба кор сар кард. Аз ин рӯ, иқтидори неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ 30 фоиз, истехсоли энергия 1,2 маротиба афзуд ва соли 1945 ба 72 млн. киловатт-соат расид. Дар соли 1952 сохтмони силсилаи неругоҳҳои барқӣ дар дарёи Варзоб ба охир расид, ки иқтидори умумиаш 25,4 ҳазор киловатт буда, дар як сол 140-150 миллион киловатт-соат энергия истехсол мекунанд. Дар панҷ сол (1955-1960) иқтидори неругоҳҳои барқӣ 3,1 маротиба, истехсоли энергияи электрӣ 4,4 маротиба афзуд. Дар солҳои 1955-1960 дар дарёи Вахш неругоҳи барқии Шаршара (иқтидораш 29,9 ҳазор киловатт), дар дарёи Сир «Дӯстии халқҳо» (иқтидораш 126 ҳазор киловатт) ба истифода дода шуданд. Дар солҳои 1962-1963 неругоҳи барқии Сарбанд (дар дарёи Вахш) бо шаш агрегати иқтидори ҳар кадомаш 35 ҳазор киловатт, неругоҳи «Марказӣ» (дар дарёи Вахш) бо иқтидори 18,6 ҳазор киловатт сохта ба истифода дода шуданд.

Силсилаи неругоҳҳои барқӣ дар дарёи Вахш (Шаршара, Сарбанд, Марказӣ) бо иқтидори умумии 215,1 ҳазор киловатт дар як сол 1300-1400 миллион киловатт-соат энергияи электрӣ истехсол менамоянд. Дар соли 1959 истехсоли энергияи электрӣ аз як миллиард киловатт-соат зиёд шуда ва соли 1967 ба 2245 миллион киловатт-соат расид. Истехсоли энергияи электрӣ назар ба соли 1940 дар соли 1966 ба 34 маротиба афзуд. Дар тӯли 20 сол (1948-1968) истехсоли энергияи электрии ҷаҳонӣ 6 маротиба, дар ИҶШС - 12 маротиба ва дар Тоҷикистон-22 маротиба афзудааст. Истехсоли энергияи электрӣ ба ҳар як сари аҳоли аз 40 киловатт-соати соли 1940 то 834 киловатт-соат дар соли 1967 (қариб 21 маротиба) зиёд шуд.

Дар солҳои 1971-1975 се агрегати неругоҳи барқии Норақ ва ду агрегати неругоҳи ҳароратии Ёвон ба кор даромад.

Тараққиёти электроэнергетикаи Тоҷикистон дар солҳои 1976-1980 ба истифодаи неругоҳи барқии Норақ алоқаманд аст. Дар соли 1979 ҳамаи нӯҳ агрегати ин неругоҳ ба кор даромад ва 31 миллиард киловатт-соат энергияи электрӣ истехсол карда шуд. Неругоҳи барқии Бойғозӣ чорумин силсилаи неругоҳҳои барқӣ (Норақ панҷумин) дар дарёи Вахш соли 1986 (иқтидораш 600 ҳазор киловатт) ба кор шурӯъ намуд.

Ҳамин тавр, дар солҳои гуногуни пешрафти ҷамъият тараққиёти электроэнергетикаи ҷумҳурӣ ба ҷашм мерасад. Дар ибтидои соли 1983 истехсоли энергияи электрӣ дар неругоҳҳои барқии обии ҷумҳурӣ ба 12,629 миллиард киловатт-соат расид. Дар сохтмони неругоҳи барқии Норақ зиёда аз 50 миллату халқиятҳои ватанамон иштирок карданд. Дар бунёди ин неругоҳи барқии нодир бештар аз 300 муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ, институтҳои лоихакашӣ ва заводҳои собиқ ИҶШС ширкат варзиданд, шакли нави мусобиқа «Эстафетай коргарӣ» ба миён омад. Сохтмони неругоҳҳои барқии Норақ, Бойғозӣ ва Роғун барои сохтмончиён ба мактаби дӯстӣ-интернатсионалистӣ ва барои сокинони маҳаллӣ мактаби коргарӣ ва мутахассисони муҳандисию техникӣ таъдил ёфт.

Ҷамъбасти конференсия: омӯзгор баъд аз муҳокимаи маърузаҳо хулосаи умумӣ бароварда илова менамояд, ки ҳаёти имрӯзаро бе энергияи электрӣ тасаввур кардан душвор аст, ки аз худ кардани он ба пешравии хоҷагии халқ кумаки зиёд мерасонад. Аз маърузаҳо пайдост, ки барои истехсол кардани энергияи электрӣ навъи дигари

энергияро истифода мебаранд, масалан, энергияи механикӣ (об, бод), химиявӣ (ангиштсанг, газ, нефт ва ғ.), рӯшноӣ (Офтоб), атом ва ғайра.

Хуллас, ба таври мусалсал ташкилу гузаронидани чунин корҳо бешубҳа баҳри баланд бардоштани савияи донишандӯзии хонандагон ва эҷодкориҳои онҳо мусоидат намуда, барои дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва тарбияи миллӣ камол ёфтани хонандагон кумак мерасонанд.

Адабиёт:

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя / Монография / В.А. Адольф . – Красноярск: 1998, – 310 с.
2. Алмазова Н.И. Когнитивные аспекты формирования межкультурной компетентности при обучении иностранному языку в неязыковом вузе / Дис. докт. пед. наук – Санкт Петербург, 2003, - 192 с.
3. Иващенко О.Н. Пути реализации компетентностного подхода при проектировании урока физики // Наука и современность – 2013 – с. 148-153.
4. Мачидов Х. Роҳнамои фанни физика синфи 9–ум. Барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. . Душанбе, 2018, - 184 с.
5. Методика преподавания физики в 7-8 классах средней школы: Пособие для учителя / А.В. Усова, В.П. Орехов, С.Е. Каменицкий и др.; Под ред. А.В. Усовой – 4 – е изд. Перераб. – Москва: Просвещение, 1990 – 319 с.
6. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ: Дастури таълимӣ-методӣ. / Мухторӣ Қ., Сафин Д.В., Кабиров Н., Умаров У., Садурдинов Х., Начмиддинов А., Ҳалимов А. – Душанбе, 2018. – 41 с.
7. Туронов С.Ш. Муносибати босалоҳият ба таҳсилоти касбӣ. Душанбе: “Нигор”, 2018, - 128 с.

Усмонова Манижа
Usmonova Manizha

магистри курси дуюми Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Master of the second course of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

РОҲҲОИ СОҲТАНИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ **THE WAYS OF TERM BUILDING IN RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES**

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои сохти истилоҳот, омилҳои ба миён омадани истилоҳот дар забонҳои русӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Инчунин, роҳҳои сар задани истилоҳот дар системаи лексикӣ-семантикӣ ва калимаҳои умумиистеъмолии забон ба таҳлил гирифта мешавад.

Abstract: This article discusses the structure of terms, factors of terms origin in Russian and English languages. The ways of origin of terms in the lexico-semantic system and common words of the language are also analyzed.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳи семантикӣ, истилоҳоти нейтралӣ, маъноӣ терминологӣ, истилоҳоти сохта, истилоҳи мураккаб, аффикс.

Keywords: term, semantic term, neutral term, terminological meaning, constructed terms, compound term, affix.

Мақсади мақолаи мазкур аз муайян намудани роҳҳои ба зӯҳур омадани истилоҳот дар забонҳои русӣ ва англисӣ иборат мебошад. Муҳиммоти мавзӯи мазкур аз он иборат аст, ки омилҳои ба миён омадани истилоҳот дар соҳаҳои мухталифи ҷомеаи муосир дар забони русӣ ва англисӣ ба таври мукамал то ин дам омӯхта нашудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки ин масъала дар соҳаҳои алоҳида баррасӣ шуда бошаанд.

Таҳқиқи истилоҳот собит намуд, ки онҳо аз матн ҷудо вучуд дошта наметавонанд ва дар дохили матн дар баробари вожаҳои муқаррарии забон амал намуда, омилҳои ба миён омадани онҳо низ ба он вожаҳо монанд мебошанд. Ҳол он ки истилоҳот худ ба худ воҳидҳои ба ҳам алоқамандро мепоянд ва танҳо бо як низоми мафҳумҳо мувофиқ меоянд. Ҳар як истилоҳ дар низоми барбастаи майдони истилоҳоти соҳаи муайян ба вучуд меояд. [Реформаторский 1961, 46-54]. Пас, истилоҳ ба матн, жанр

ва ҳолати нутқ бетараф буда, дорои ягон хусусияти экспрессивӣ-эмотсионалӣ нест. Хусусиятҳои номбурдаи истилоҳот имконият медиҳанд, ки онҳоро ҳамчун зернизомии муҳими забони адабӣ ба ҳисоб гирем.

То даме, ки мундариҷаи истилоҳ оммафаҳм нагардад, он воҳиди забони мавриди истеъмоли умум дониста намешавад [Толикина 1973, 63]. Вақте ки мафҳуми он аз доираи махсус берун мебарояд ва воҳиди семантикии умумизабонӣ мегардад, истилоҳ ба забони умумӣ ворид шуда, умумистеъмомегардад (ва яке аз истилоҳҳои системаи истилоҳотӣ маҳсуб меёбад). Ҳамин тариқ, дар забони умумӣ истилоҳе ба сифати аломати забонӣ вучуд надорад, ки мувофиқи речаи муайяни ин ё он системаи семиотикӣ ба тартиб дароварда шуда бошад, вале калимаҳое дар он воҷеҳӯранд, ки аз рӯи баромадашон истилоҳ мебошанд. Семантикаи майдони истилоҳот ҳамчун манбаи доимии рушди семантикаи умумизабонӣ ва таркиби луғавии забон хизмат мекунад. Ин алоқаи доимӣ ҷой ва шакли мавҷудияти истилоҳро дар низомии истилоҳоти забон муайян менамояд.

Таҳлили шумораи зиёди истилоҳот имконият медиҳад, ки андешаи қавӣ оид ба фарқияти маъноҳои айни ва терминологии ҳар як истилоҳро дошта бошем [Терпигорев 1953, 71-76]. Маънои истилоҳ ду навъ шуда метавонад, маънои айни ва маънои терминологӣ. Маънои айнии истилоҳ бештар бо маънои калима ва ё калимаҳо (ки барои истилоҳ ба кор рафтаанд), қисматҳои таркибии он, яъне маъно, ки ба истилоҳ аломати забониро ҷой мекунад, алоқаманд аст. Яъне аз вожаи истилоҳӣ бе мушкили мафҳуми онро дарк кардан мумкин аст.

Маънои терминологии калима аз мундариҷаи мафҳуме, ки онро ифода менамояд, муайян карда мешавад. Номувофиқати миёни маъноҳои айни ва терминологӣ баъзе масъалаҳои маъногии истилоҳро ба миён меорад ва тарҷумаи таҳтуллафзии он маъноро норавшан баён менамояд.

Пас, аз ин бармеояд, ки дар мавриди муайян кардани маънои истилоҳот ду нуктаро бояд ба инобат гирифт: 1. Истилоҳот ҳамон мазмунро ифода мекунанд, ки вожа тарҷума мешавад ва ба ин гурӯҳ истилоҳоти айни дохил мешаванд, ки аз номи онҳо тасаввуроти комил оид ба истилоҳ пайдо кардан мумкин аст. Масалан, дар соҳаи молия ва савдо: *monetary system*-валютная система-системаи асъор, *vault cash*- («денги в хранилище»- маблағ дар анбор) асъор, пули қоғазӣ ва тангаҳое, ки банк дар анбори худ нигоҳ медорад, *early payment* («досрочный платеж»-пардохти пешазмуҳлат)-супоридани қарз. 2. Истилоҳот аз маъно, ки вожаи терминологӣ ифода мекунад, дур аст, яъне маҷоз дар чунин истилоҳот равшантар баён мешавад. Дар тарҷумаи чунин истилоҳот нуктасанҷӣ муҳим аст, яъне вожаи терминологӣ ва ҷузъҳои ибораи терминологӣ маънои иловагӣ касб намудаанд, яъне маҷозан ба кор бурда мешаванд. Масалан, мутахассисон истилоҳи *lightweight structures*-ро, ки тарҷумаи таҳтуллафзиаш «легковесные конструкции»- «конструкцияи сабуквазн»-ро ифода мекунад, муҳандисони рус истилоҳи «гибкие мобильные конструкции»-«конструкцияҳои мобилии чандирӣ»-ро ба кор мебаранд.

Т.Л. Канделаки ҳаминро дар назар дошта истилоҳотро ба ду навъ ҷудо намудааст, яъне номашон ифодакунандаи мазмунашон мебошад ва истилоҳоти нейтралӣ, ки маънои ифодакунандаи он дар пардаи маҷоз нухуфтааст [Канделаки 1970, 119].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки истилоҳоти нейтралӣ истилоҳоте мебошанд, ки номашон бо мазмуни ифодакунандааш тамоман мувофиқ нест. Шумораи зиёди чунин истилоҳот иқтибосӣ мебошанд, ки аз дигар забон ворид шудаанд ва аз ҷиҳати этимологӣ низ ношиносанд.

Истилоҳоте, ки бо маънои таҳтуллафзии худ ба тасаввуроти воқеии мафҳум муқобил меистанд: «junior securities»- подростковая ценная бумага -қоғазии арзишноки наврасӣ –ин қоғазии арзишнок, ки бо қафолати камтаре, нисбат ба волидайн мебошад. «Gold card»-«корт тиллоӣ», корти аслии тиллоӣ набуда, балки корти қарзии дорои лимити баланди қарзӣ ва хусусиятҳои дигар мебошад, ки барои нафарони дорои

даромади зиёд пешбинӣ шудааст. Мисол дар соҳаи забоншиносӣ чунин истилохро вомехӯрем «экскурсия. (аз лот. excursio-оғоз, муқаддима-начало), зинаи аввали артикулятсияи овозро номанд, ки узвҳои нутқ аз ҳолати пешина мегузаранд ё дар соҳаи матбуот истилоҳи «желтая» пресса ба назар мерасад, ки бо ранги зард ягон рабте надорад, балки маълумоте пешниҳод карда мешавад, ки аз ҳаёти шахсии касе ҳарф мезанад ва сару садоҳоро ба миён меорад.

Дар кори мо маънидоди истилоҳ аз ҷониби Арнолд И.В. бештар мувофиқ омадааст: «истилоҳ гуфта калима ва ё иборае дар назар дошта мешавад, ки барои ифодаи аниқи мафҳуми хоси ягон соҳаи илм, истеҳсолот ва ё фарҳанг хизмат мекунад, ки ба талаботи коммуникативии ҳамон соҳаи фаъолияти инсонӣ хос аст.

Маҷмӯи истилоҳоти ин ё он соҳа низоми терминологии он соҳаро ташкил медиҳад [Арнолд 1991,85].

Алоқаи истилоҳот, ки онҳоро бо системаи лексикӣ-семантикӣ наздик намудааст, хеле зич мебошад. Қисми асосии истилоҳотро муодилҳои калимасозии семантикӣ, ки дар доираи аломати тайёри забонӣ амал мекунад, ташкил менамояд. Системаи истилоҳот бо системаи лексикӣ забон дар сатҳи семантикӣ ба ҳам муқобиланд. Ин муқобилгузори ҳам ба паҳлуи мундариҷавии истилоҳу калима (ба сифати воҳидҳои махсуси семасиологӣ) ҳам ба тавсифи системавии онҳо тааллуқ дорад, ки мансубияташонро ба системаҳои ташкилкунандаи гуногун муайян мекунад. Истилоҳот бештар мувофиқи қонуниятҳои калимаҳо амал менамоянд ва ба махсусиятҳои худ нигоҳ накарда, як ҷузъи забон маҳсуб меёбанд ва дар он амал намуда, чун калимаҳо маънояшон ба тағйирот дучор мешавад. Ба андешаи Г. Н. Агапова, «истилоҳ мисли калима ташаккул меёбад, маъноҳои навро доро мешавад, ки дар баробари маънои кӯҳна арзи вучуд мекунад ва ё онро маҳдуд менамояд» [Агапова 1976, 56]. Зухурёбии семантикаи истилоҳот нисбат ба калимасозии семантикии калимаҳои забони адабии умумистеъмом натиҷаи дуру дарози тақсимшавии таърихӣ (диахронӣ)-и маъноҳо набуда, балки натиҷаи гузариши босуръати ном ба мафҳуми махсус мебошад, яъне ин ҳодиса зухуроти синхронии забонӣ мебошад. Таҳаввулоти истилоҳ дар доираи истилоҳшиносӣ чун натиҷаи ташаккули тасаввуроти илмӣ баррасӣ мегардад. Дар баробари ба миён омадани маънои нав ногузирона истифодаи кам ва ё васеи воҳиди забонии пешина ба назар мерасад. Дар илм истилоҳот бояд маънои аниқ дошта бошанд, зеро ҳар як мафҳуми истилоҳ дар забони илм маънои мувофиқ дорад ва кӯшиши муайян намудани маънои ниҳонии ҳар як истилоҳ бо маҳдудияти семантикӣ алоқаманд мебошад.

Ҳамин тавр, инкишоф ва ташаккулёбии истилоҳот бо хусусияти нисбии мавҷудияти он мувофиқ меояд: истилоҳот калима буда, хусусияти доимии семантикию шаклиро, ки онҳоро бо лексемаҳои дигар дар муқобил гузоранд, надоранд ва он шаклу семантикаро муваққатан то даме, ки ба системаи истилоҳотии ягон соҳа мансубанд, соҳиб мешаванд [Багашев 2005, 66-72].

Чи дар забони русӣ ва чи дар забони англисӣ истилоҳот якхела нест. Истилоҳоти забони англисӣ аз воҳидҳои зерин иборатанд [Жудинова 2006, 50-53]:

1.Истилоҳот -калимаҳо – яке аз гурӯҳҳои маъмули истилоҳот мебошад, ки дар навбати худ аз рӯи сохташон ба чунин навъҳо ҷудо мешаванд:

1.Истилоҳоти решагӣ истилоҳоте мебошанд, ки калима танҳо аз реша иборат мебошад: дар соҳаи молия: dog - неходовой товар-молҳои сустҳаракат, break –внезапное падение цен на контракты-якбора паст рафтани нархҳо; cash – наличные-пули нақд; дар соҳаи муҳандисӣ: a grid-сетка-тӯр, volume-объем-ҳаҷм, gravel-гравел-шағал, wood-древесина-чӯб; distance-дистансия, height-высота-баландӣ.

2.Истилоҳоти сохта, ки дар он калима аз реша ва аффиксҳо таркиб ёфтааст, яъне ин навъи истилоҳот бо роҳи вандафзой ба миён меоянд, ки ин роҳ дар забонҳои мавриди омӯзиш фаровон ба назар мерасад. Дар сохтори истилоҳоти забони англисӣ пешванду пасвандҳо як хел хизмат намекунанд. Бо вучуди иштироки пешвандҳо дар

сохтани истилоҳоти забони англисӣ пасвандҳо зиёд ба назар мерасанд, ки он дар заминаи воҳидҳои истилоҳотии иқтибосӣ сурат мегирад. Тавассути пешвандҳо сохта шудани истилоҳот нисбат ба пасвандҳо камтар ба назар мерасад, яъне истилоҳофарии пасвандҳо зиёдтар мушоҳида мешавад. Пас, дар роҳи морфологии ба миён омадани терминҳо вандафзой ба назар мерасад, ки ин маъноӣ ба воҳиди лексикӣ дар алоҳидагӣ ҳамроҳ шудани пешванд, пасванд ва ё ҳам пешванду ҳам пасванд дар якҷоягиро дорад. Ҳамроҳшавии пасвандҳо дар сохтани истилоҳот: -ing(bonding), -ed(welded), -er(filler). -tion(induction) ва ғ. Ба истилоҳоти пешвандӣ бештар пешвандҳои юнонӣ-лотинӣ ва калкаҳои русии онҳо хизмат менамоянд: antigen - антиген, transplantation - трансплантация, intercellular - межклеточный.

Дар ҳақиқат, дар забони англисӣ тавассути пасвандҳо сохта шудани терминҳо сермаҳсул аст, ки мисолҳои зерин фикри моро исбот мекунанд: welder-сварщик-кафшергар; welded-свариваемый-кафшершуда, weldable-сварщик-кафшершудаистода, information-информация-иттилоот, classification

- классификация, competition –конкуренция-рақобат ва ғ.

Ҳамчунин мушоҳида намудем, ки дар забони англисӣ истилоҳот ба воситаи ҳам пешванду ҳам пасвандҳо низ дар якҷоягӣ ба миён омада метавонанд, яъне дар қолаби пешванд+реша+пасванд: de+market+ing= demarketing - понижение покупательского спроса на дефицитный товар посредством повышения цен или сокращения средств- дар натиҷаи баланд шудани нархҳо ва ё кам шудани маҳсулот паст шудани талаботи харидорон ба молҳои камчин; ap+plicat+tion= application – применение+истеъмолкунӣ, татбиқкунӣ; aggravate- ag+grav+ate ухуштар, усугублять-бадтар кардан, мушкилтар кардан, af+fix+ture-affixture – присоединение-ҳамроҳшавӣ, al+low+ance +allowance - месячное содержание-нигоҳдории моҳона, as+sign+ment+assignment - назначение, должность-таъинот, вазифа.

3.Истилоҳоти калимавии мураккаб гуфта, ҳамон навъи истилоҳот доништа мешавад, ки аз як реша зиёд мебошанд. Истилоҳоти мураккаби забони англисиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудем, ки мисолҳои онҳоро аз соҳаҳои гуногун хоҳем овард:

а) иборат аз ду реша: дар соҳаи муҳандисӣ: thermoplastics-термопластика, softwood-мягкая древесина, hardwood-твердая древесина; a crosshead screw- винт с крестообразным шлицем; дар соҳаи молия ва савдо: breakage - компенсация или скидка за поврежденный товар-тахфиф барои моли бонӯқсон, storehouse – склад-анбор, дар забони русӣ низ чунин истилоҳот ба назар мерасанд: дар соҳаи фалсафа: мировоззрение-worldview-ҷаҳонбинӣ, дар соҳаи таърих: самодержавие-autocracy-худкома ва ғ.

б) иборат аз чанд реша ва ё агглютинатившуда(баҳампайвастшуда), ки дар таркибашон на камтар аз се калимаи ба ҳам пайвастшуда доранд (polyvinylchloride - поливинилхлорид, polytetrafluorethylene - политетрафторэтилен; ин қабил истилоҳот дар забони русӣ низ ба назар мерасанд: телерадиовещание – broadcasting, acrylonitrile butadiene styrene (АВС)- акрилонитрилбутадиестирол (АВС-пластик).

Дар тарҷумаи истилоҳоти забони англисӣ русӣ ба назар мерасад, ки баъзе истилоҳоти агглютинатившуда бо се решаи мавҷуда ба таври калка истеъмол мешаванду истилоҳоти дигар зимни тарҷума аз ду реша иборат мегарданд. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки истилоҳи телерадиовещание-пахши барномаҳои радио ва телевизион, ки television and radio broadcasting тарҷума мешавад, дар матнҳо мухтасаран дар шакли broadcasting ба кор меравад.

в) Истилоҳоти занҷирӣ, ки дар таркибашон на камтар аз се калимаи мустакил дошта, тавассути нимтире низ навишта мешавад: абзацно-фразовый перевод-paragraph-by-phrase translation, зрительно-устный перевод-visual-interpretation; дар соҳаи муҳандисӣ: cross-sectional area- площадь сечения, a glue-laminated section (сокращенно glulam)-Аварийно-спасательные работы-корҳои ёри садамавӣ.

4. Истилоҳоти энонимӣ. Чунин навъи истилоҳоте мебошанд, ки дар таркиби онҳо исмҳои хос ҷой доранд. Масалан, дар истилоҳоти тиббӣ мушоҳида шуд, ки дар номгузориҳои доруҳо чунин вожаҳо мақсаднок ба кор меравад: Adonis brom, Adonisiburn (Адонисбром, Адонизит). Ба шарофати ҳудои юнониюн, ки дар асотирҳо ба назар мерасад-Адонис, Avroga hot sip (Аврора горячий-глоток)-Аврора ҳудои субҳи содик, ё ин ки энонимҳои насабӣ ба мисли Wishnevskiy-Вишневский ва ғайра. Дар забони русӣ низ чунин истилоҳот ба назар мерасанд: болезнь Боткина -бемории Боткин, синдром Алиса в стране чудес-синдроми Алиса дар кишвари аҷоибот [Новинская 2013, 35].

Дар рафти омӯзиши истилоҳот ҳаминро дарк намудем, ки истилоҳот як соҳаи махсуси лексикаро дарбар мегирад ва ин қабати лексикӣ аз ҷониби инсоният офарида мешавад. Вожаҳои терминологӣ бояд натиҷаи таҷрибаи одамон ва ғайрияти амалии онро инъикос карда тавонанд. Бояд зикр намуд, ки дар забони муосири рус низ истилоҳофаринӣ хеле васеъ ба кор бурда мешавад ва дар ин забон аксарияти истилоҳот тарҷумаи худро наёфтаанд ва дар шакли иқтибосшудаашон ба кор бурда мешаванд. Мо бояд ҷи гуна сохта шудани истилоҳот дар забони русиро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Мисол, калимаҳои сохта: соцветие- inflorescence, явление-phenomenon, подшипник-bearing, ғ. мушоҳида шуд, ки калимаҳои терминологии сохтаи забони русӣ дар забони англисӣ низ дар шакли сохта ба кор мераванд. Калимаҳои мураккаб: зерносушилка-grain dryer, машиностроение-mechanical engineering, экопрограмма-eco-program, плевропневмония-pleuropneumonia. Ҷи тавре ки дидем, дар мавриди калимасозии истилоҳоти мураккаб дар ду забон як навъ шакл доштани калима ба назар кам мерасад. Яъне калимаҳои мураккаби забони русӣ баъзан дар забони англисӣ дар шакли ибора омада, дар мавриди дигар дар шакли калимаи мураккаб низ ба назар мерасанд. Дар забони русӣ ба мисли забони англисӣ истилоҳот дар қолаби ибораҳо низ ба миён меоянд, вале дар забони англисӣ онҳо метавонанд ҳамчун калимаи мураккаб ба кор раванд.

Омӯзиши истилоҳот ва роҳҳое, ки онҳо дар забони русӣ ва англисӣ ба миён омада метавонанд, барои мушаххас дарк намудани масъалаи илмӣ дар ин ё он соҳаи муайян кӯмак менамояд. Маводи луғатҳои мухталифи терминологӣ ба мо имконият дод, ки мавзӯи интихобнамудаамонро хуб омӯзем. Фарқияти байни истилоҳоти сода, сохта ва мураккабро муайян намоем. Мавқеи калимаҳои мансуб ба исми хосро дар сохтани истилоҳоти ҳам забони русӣ ва ҳам забони англисӣ муайян намоем.

Адабиёт:

1. Агапова, Г.Н. Английская химическая терминология как совокупность трех семиотических систем.: Дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / Г.Н. Агапова – М.: 1976
2. Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике. [Текст] / И.В. Арнольд – М.: Высш. шк., 1991
3. Багашев, В. Н. Учебный англо-русский иллюстрированный словарь-справочник по архитектуре и строительству [Текст] / В. Н. Багашев – М.: Высшая школа, 2005. – 239с.4. Ивянская-Гессен, И. С. Русско-английский архитектурный словарь. / И. С. Ивянская-Гессен – М: АСТ, 2008. – 719с.
4. Лозовский Б. Н. Журналистика и средства массовой информации: крат. Словарь / Б.Н. Лазовский - Изд. 2-е, испр. и доп. – Екатеринбург: Урал. гос. ун-т, 2007. - 306 с.
5. Кудинова, Т.А. Структурно-семантические особенности многокомпонентных терминов в подъязыке биотехнологий (на материале русского и английского языков): Дис. канд. филол. наук. [Текст] / Т.А. Кудинова – Калининград. - 2006.
6. Канделаки Т. Л. Значения терминов и системы значений научно-технических терминологий // Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. - Москва, Наука, 1970.
7. Новинская Н.В. Термины-энонимы в русском языке // Вестник РУДН, серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания, 2013, № 4, С.34-38)
8. Поздняков, А.А., Быков, В.В. Англо-русский словарь по строительству и Новым строительным технологиям. / Поздняков А.А. – М: Русский язык- Медиа, 2007. – 269с.
9. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии // Реформатский А.А. – М.: АН СССР, 1961.-С. 126; С. 46-54

Чонмирзоев Э. Ҷ., Парпишоев К., Саидиброҳимов Ш.
Jonmirzoev E. J., Parpishoev K., Saidibrohimov Sh.

Донишқадаи такмили ихтисоси бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ВМКБ
The Institute for professional development of the education workers in GBAO

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ИНТЕРАКТИВӢ - ВОСИТАИ
ФАЪОЛГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ХОНАНДАГОН
USE OF THE INTERACTIVE METHODS OF TEACHING AS THE MOTIVATIONAL
ACTIVITY OF THE STUDENTS

Аннотатсия: Мақола дар бораи истифодаи усулҳои ғайрифавол (пассив), усулҳои фаъол, усулҳои интерактивӣ мебошад. Роҳмонии ҳамкории байни хонандагон, омӯхтани кор дар даста, таҳаммулпазирӣ, эҳтироми ҳуқуқӣ, озодии сухан, эҳтироми шаъну шарафро нишон медиҳад. Методи интерактивӣ имконият медиҳад, ки хонандагон нафақат дониши нав аз худ кунанд, балки ҳам қобилияти азхудкуниро инкишоф дода, яъне ҳамкории онҳоро боз мустаҳкамтар мекунад.

Abstract: The article is about the use of passive methods, active methods and interactive methods. It shows also the coworking in groups, tolerance, right respects, free speech, and other respectation. The interactive method gives an opportunity not only that the students receive new knowledges, but also to improve learning abilities of them and strengthen their cooperations.

Калидвожаҳо: Метод, усул, интерактив, фаъолгардонӣ, тарзи нақша, методи кейс, методи тадқиқотӣ, баҳсу мунозира, сӯҳбати Эврикӣ, методи бозӣ, ҳамлаи фикрӣ, вазифа, принцип ва ғайра.

Keywords: Method, way, interactive, motivation, plan, case method, research method, discussion, evrica, method of games, brain storming, task, principle etc.

Калимаи «интерактив» аз забони англисӣ «inter» - ин яқоя амал кардан мебошад. Ин метод имконият медиҳад, ки хонандагон нафақат дониши нав аз худ кунанд, балки ҳам қобилияти азхудкуниро инкишоф дода, ҳамкории онҳоро боз мустаҳкамтар мекунад.

Қадам усулҳоро истифода бурдан лозим аст, ки дарс ғоиданок ва шавқовар гузаронида шаваду хонандагон худро монда эҳсос нақунанд?

Ба ин усулҳо сӯҳбат, баҳсу мунозира, ҳамлаи фикрӣ, иҷрои нақшо, бозихои корӣ, кор бо аёният, муҳокимаи наворҳои тамошокардагӣ ва ғайра дохил мешаванд.

1. **Тарзи нақша.** Ин усул тавре ба роҳ монда мешавад, ки хонандагон бояд дар вақти муайяншуда мустақилона фаъолият намоянд, фардӣ бошад, дукаса бошад, гурӯҳӣ ин фарқ надорад. Ин усул дар вақти ҳалли масъалаҳои ҳақиқатан муҳим (фаъолияти илмӣ, амалӣ, эҷодӣ, ҳаётӣ), барои дарёфти кашфиёти нав ба кор бурда мешавад.

Хонандагони мактабҳо дар шароити ҳозира бояд дониши мукаммалу васеъ дошта бошанд. Мақсад аз омӯзиши тадқиқотӣ - ин ба даст овардани ҳақиқат ва натиҷаҳои самаранок мебошад. Самараи хуб - ин тайёр кардани намоишномаҳои телевизионӣ, албом, плакат, мақола дар рӯзнома, дастурамал, саҳнача, бозӣ ва ғайраҳо. Нақши хонандагон мушоҳида кардан, маслиҳат пурсидан ва таҳлили натиҷаҳо дар вақтҳои лозимӣ мебошад.

2. **Методи кейс.** Ин техникаи таълимии тасвири иҷтимоиёту иқтисодиёти воқеӣ, масъалаҳо ва воқеаҳои маишӣ мебошад. Кейс аз калимаи англисӣ «case» гирифта шуда, маънояш *воқеъ шудан, тасодуф шудан, иттифоқ афтодан*, мебошад. Ғоидани ин усул дар он аст, ки хонандагон ҳодисаи воқеии ҳаётиро сарфаҳм рафта, онро амалан тасвир намуда, дар ҳал намудани масъалаҳои ҷойдошта, донишҳои муҳимро ба даст мебиёранд. Бо вучуди ин, проблемаи мавҷудбударо бо роҳҳои гуногун ҳаллу фасл менамоянд. Дар методи кейс усулҳои проблемавӣ ва дарёфти роҳҳои ҳал кардани онҳо аз сарчашмаҳои гуногун: илмӣ, иҷтимоӣ адабиёти махсус, маҷаллаҳои оммафаҳм гирифта мешавад. Маводҳои ҷамъкардашуда, ки ба масъалаи муқарраршуда тааллуқ

доранд, дар як файли махсус чой дода мешаванд. Ин намуди кейс дар айни замон ҳам супориш ва ҳам сарчашмаи маълумотҳо барои фаҳмидани вариантҳои муҳими кор шуда метавонад

3. **Методи тадқиқотӣ.** Тарзи гузаронидани дарсҳо бо усули тадқиқотӣ бо истифодаи вазъияти проблемавӣ чунин корхоро талаб менамояд:

- шинос намудани хонандагон бо мавзӯи фанни тадқиқшаванда;
- фаҳмондани мақсад ва вазифаҳои тадқиқот;
- чамъ намудани маълумот доир ба мавзӯи додашуда;
- гузаронидани тадқиқот (назариявӣ ё амалӣ);
- баён намудани маълумотҳои ба дастовардашуда;
- ба шаклидарории хулосаҳо ва ороиш ё ба тартиб даровардани натиҷаҳои корӣ;

Чунин усул имконият медиҳад, ки хонандагон роҳи пеш бурдани тадқиқоти илмиро дарк кунанд, ба тарзҳои мухталиф ахбороти чамъкардашударо шарҳ диҳанд, ҳақиқати лозимиро дарёфт намоянд ва нуқтаи назари худро озодона баён намоянд. Дар методи тадқиқотӣ аз хонандагон мустақилияти зиёд талаб карда мешавад.

4. **Баҳсу мунозира.** Баҳсу мунозираҳои таълимӣ чунин шакли кори мебошанд, ки хонандагон дар тӯли дарс ботартибона ва мақсаднок фикриҳои худро бо якдигар иваз менамоянд ва проблемаи пешниҳодшударо муҳокима менамоянд. Ин усул имрӯз дар кори педагогии омӯзгорон бисёр дучор мешавад ва истифодаи он дар конференсҳо, алоқамандии фанҳо ва муҳокимаи дигар масъалаҳо дар кори таълиму тарбия мақсаднок мебошад.

5. **Сӯҳбати Эврикаӣ** (эврика-ёфтам). Ин усулест, ки онро мусоҳибаи Сукрот низ мегӯянд. Вай тавассути саволҳо ба ҳамсӯҳбаташ кӯмак мекард, то ки худаш ба хулосаи дуруст омада тавонад ва дониши нав гирад. Тафовути ин метод аз методҳои анъанавӣ дар он аст, ки дар педагогикаи анъанавӣ дониш ба таври тайёр, бе инкишоф додани маҳорати эҷодӣ ва қобилияти дарккунии хонандагон ба онҳо дода мешуд. Дар педагогикаи эврикаӣ бошад, қонунҳои илмӣ, формулаҳо, қоидаҳо ва ҳақиқатҳо барои хонандагон бо роҳбарии муаллим худашон кушода мешаванд. Тарҳсозии корҳои эҷодӣ дар амал татбиқ кардани маводи таълимӣ хонандагонро ба он равона мекунад, ки вазифаҳои эҷодии «муосир» - ро ҳал намоянд ва қобилияти тадқиқотгузаронию навҷӯии худро инкишоф диҳанд.

6. **Методи бозӣ.** Бозӣ - ин як намуди корест, ки хоси кӯдакон ва ҳам калонсолон мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат, истифодаи ин усул дар дарсҳо қайҳо боз маълум ва машхур аст. Аммо муҳим он аст, ки тавассути ин метод ҷалб кардани хонандагон ба фанҳо ва дарк кардани онҳо хеле осон аст. Бо вучуди ин, ба омӯзиши мавзӯ бояд ҷиддан машғул шуда, онро дарк кардан зарур аст. Бозӣ набояд, ки хонандаро ба нодуруст фаҳмидани ин ё он масъала равона созад. Хонандагон бояд ба ботини проблемаи мавзӯ дохил шуда, фаҳманд, ки ин нафақат як бозии аҷоиб аст. Истифодаи бозии гуногун - корӣ, тақлидкунӣ, нақшофарӣ барои ҳали масъалаҳои таълимӣ барои омӯзиши фан дигаргуниҳои мусбиро мебиёрад. Бозӣ дар мурури дарс натавонад хонандагони фаъол, балки хонандагони камфаъолро низ ба дарс ҷалб намуда, фаъол мегардонад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи усули бозӣ дар дарс натиҷаҳои самаранок медиҳад.

7. **Ҳамлаи фикрӣ.** Мақсади асосии ин усул пайдо кардани фикру ақидаҳои нав барои ҳали ин ё он вазъияти проблемавӣ дар асоси мувоҳисаи умумӣ. Яъне якҷоя. Супориш бояд қоидаи махсус дошта бошад ва ҳамаи ҷавобҳои хонандагон бояд дар тахтаи синф ё қоғази клон навишта шаванд, то ки баъд аз онҳо хулосаи чамъбасти баровардан мумкин бошад. Пайдарҳамии сабти фикриҳо имкони дарк кардан медиҳад, ки ҷӣ хел як фикри барои пайдо шудани фикри нав замима мегузорад. Ҳолати мусобиқавии дарс фаъолияти фикрро хонандагонро фаъол мегардонад.

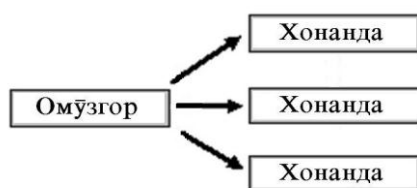
Дида баромадани усулҳои интерактивӣ қобилияти дарккунии хонандагонро фаъол мегардонад ва сифатнокии дарсро баланд менамояд. Фаъолияти омӯзор дар дарсҳои интерактивӣ он аст, ки хонандагонро ба он равона кунад, ки худашон онҳо ба мақсади дарс расида тавонанд. Агар баъзе методҳо фаъолияти хонандагонро камтар ба

роҳ мемонданд, яъне ба таври авторитарӣ, методҳои фаъол яъне интерактивӣ бошанд, озодии хонандагонро дар мурури дарс таъмин мекунад. Дар маркази диққат на ин ки муаллим, балки хонандагон меистанд.

Дар таълим, дар маҷмӯъ се шакли ҳамкори омӯзгор ва хонандагон ташаккул, тасдиқ ва интишори васеъ пайдо намуданд:

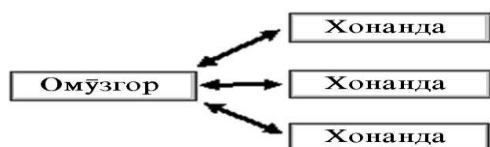
1. *Усулҳои ғайрифавол (пассив);*
2. *Усулҳои фавол;*
3. *Усулҳои интерактивӣ.*

Усулҳои ғайрифавол - ин шакли ҳамкори омӯзгор ва хонанда мебошад, ки дар он муаллим шахси асосии амал кунанда ва идоракундаи чараҳои дарс мебошад, аммо хонандагон бошанд дар нақши шунавандагони камфавол, ба дастурҳои омӯзгор итоаткунанда баромад менамоянд. Алоқии муаллим бо талаба дар машғулиятиҳои ғайрифавол тавассути пурсишҳо, корҳои мустақилонаи назоратӣ, тестҳо ва ғайра амалӣ мегардад.

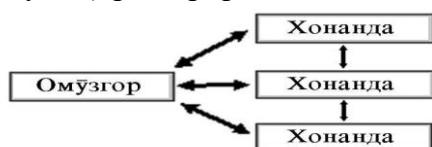
Аз нуқтаи назари технологияи муосири педагогӣ ва самаранокии азхудкунии маводи таълимӣ аз тарафи хонандагон, усули ғайрифавол кам самаранок мебошад, вале ба ин нигоҳ накарда, он боз як қатор бартариятҳо дорад. Ин омодагии нисбатан осон ба дарс аз тарафи омӯзгор буда, имконияти пешниҳодкунии миқдори нисбатан зиёди маводи таълимӣ дар доираи маҳдуди замони машғулият мебошад.

Усули фавол - ин шакли ҳамкори хонандагон ва муаллим мебошад, ки дар он онҳо бо якдигар дар раванди дарс ҳамкорӣ намуда, хонандагон дар ин ҷо шунавандагони камфавол нестанд, балки иштирокчиёни фавол, хонандагон ва омӯзгор ҳуқуқҳои баробар доранд. Агар усулҳои ғайрифавол услуби авторитарии ҳамкориро пешбинӣ намояд, пас усулҳои фавол нисбатан услуби демократиро пешбинӣ мекунад.

Бисёриҳо байни усулҳои фавол ва интерактивӣ аломати баробарӣ мегузоранд, вале, ба умумият нигоҳ накарда, онҳо фарқият доранд. Усулҳои интерактивиро ҳамчун шакли нисбатан муосири усулҳои фавол баррасӣ кардан мумкин аст.

Усули интерактивӣ. Дар муқоиса бо усулҳои фавол, усулҳои интерактивӣ ба ҳамкори нисбатан васеи хонандагон на танҳо бо муаллим, балки бо якдигар ва фаволнокии аз ҳама бештари хонандагон дар раванди таълим равона гардидааст. Мақоми муаллим дар дарсҳои интерактивӣ ба самти фаволияти хонандагон барои ба даст овардани ҳадафҳои дарс равона шудааст. Муаллим инчунин нақшаи дарс (одатан, ин машқҳо ва супоришҳои интерактивӣ, ки дар чараҳои иҷрои онҳо хонанда маводро аз худ мекунад)-ро тарҳрезӣ менамояд.

Таълими интерактивӣ - ин шакли махсуси ташкили фаволияти маърифатӣ мебошад. Он комилан ҳадафҳои мушаххас ва пешгӯишавандаро пешбинӣ менамояд.

Ҳадаф дар фароҳам овардани шароитҳои муосиди таълим ниҳон аст, ки дар ҷараёни он хонанда муваффақият, комилияти зехнии хешро ҳис мекунад, ки ҳуди ҷараёни таълимро самаранок мегардонад, додани донишу малакаҳо, инчунин ташкил кардани асосҳо барои кор оид ба ҳалли масъалаҳо пас аз он, ки машғулият ба анҷом мерасад.

Бо суханони дигар, таълими интерактивӣ- ин, пеш аз ҳама, таълими муколамавие мебошад, ки дар ҷараёни он ҳамкориҳои байни хонанда ва муаллим, байни ҳуди хонандагон амалӣ мегардад.

Вазифаҳои шакли интерактивии таълим инҳоянд:

- бедоркунии рағбати таълимгирандагон;
- азхудкунии босамари маводи таълимӣ;
- ҷустуҷӯи мустақилонаи роҳҳо ва вариантҳои ҳалли вазифаҳои таълимии гузошташуда аз тарафи хонанда (интихоби яке аз вариантҳои пешниҳодшуда ё ёфтани варианти шахсӣ ва асосноккунии қарор);

- ба роҳмонии ҳамкориҳои байни хонандагон, омӯхтани кор дар даста, таҳаммулпазирӣ нишон додан нисбати ҳамагуна нуқтаи назар, эҳтироми ҳуқуқи ҳар як нафар ба озодии сухан, эҳтироми шаъну шарафи вай;

- дар хонандагон ташаккули афкор ва муносибат;

- ташаккули малакаҳои ҳаёти ва касбӣ.

Принсипҳои кор дар дарсҳои интерактивӣ:

- машғулият-лексия нест, балки кори умумист.

- тамоми иштирокчиён новобаста аз синну сол, вазъи ҳуқуқӣ, таҷриба, ҷойи кор баробаранд.

- ҳар як иштирокчи ба фикри шахсӣ нисбати ҳар як масъала ҳуқуқ дорад.

- ҷо барои танқиди рӯйироси шахсият мавҷуд нест (танҳо ғояро зерин танқид гирифтани мумкин аст).

- тамоми чизҳои дар машғулият гуфташуда- дастур барои амал нест, балки ахбор барои тафаккур мебошад.

Адабиёт:

1. П. М. Эрднеев. Обучение математике в начальных классах . Москва «Педагогика» 1989;
1. Коноплева, Т.Г. Веселый немецкий [Текст]: учеб. пособие/ Т.Г.Коноплева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – С. 189-202;
2. Калмыкова З.И. Психологические принципы развивающего обучения. М., 1979.

Қаюмова Ҳурлико Тагайевна

Kayumova Hurliko Tagayevna

мудири шӯбаи муассисаҳои

таҳсилоти олии касбӣ ва баъдидипломии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи

ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, н.и.п.

Head of the department of higher professional education and postgraduate education of the Institute of Educational Development named after Abdurakhman Jomi, Ph.D.

МАВҶЕИ ТЕХНОЛОГИЯ ВА МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМ ДАР ТАШАККУЛИ УНСУРҲОИ САЛОҲИЯТНОКӢ

PLACE OF TECHNOLOGY AND TEACHING METHODS IN THE FORMATION OF COMPETENCE FACTORS

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур ташаккули унсурҳои салоҳиятнокӣ зимни истифодаи технология ва методҳои таълим дарҷ гардидааст. Дар робита бо зарурияти татбиқи мақсадҳои нави таҳсилот, мансубияти вазифавӣ, шакл ва методи гузаронидани дарси лексионӣ бояд тағйир дода шавад. Зеро инкишофи унсурҳои ақлонӣ дар ташаккули омодагии донишҷӯ ба фаъолияти касбӣ мавҷеи асосиро ишғол менамояд.

Abstract:This article describes the formation of competence factors in the use of technologies and teaching methods. Due to the need to implement new learning objectives, it is necessary to change job

descriptions, forms and methods of lectures. Because the development of intellectual elements plays a key role in the formation of students' readiness for professional activity.

Калидвожаҳо: Салоҳиятноқӣ, лоихавӣ, воситаӣ, унсурҳои аклонӣ, маърифатӣ, мизи мудаввар, фаъолияти касбӣ.

Keywords: Competence, project, means, mental elements, moral, round table, professional activity.

Технология ва методҳои фаъолияти таълими анъанавӣ (лексия ва семинарҳо). Ташаккули дониш дар бораи асосҳои майлқунии иҷроӣ фаъолият, тарзи умумигардонӣ ва методҳо, усулҳои шахсии ҳалли масъала мебошад.

1. Технология ва методҳои фаъолияти касбӣ.

Коркард ва аз худ намудани унсурҳои салоҳиятро ташаккулдиҳанда ва тафрикаи минбаъдаи онҳо дар чараёни таълим ва инкишофдиҳандаи фаъолияти касбӣ.

Технология ва методҳои фаъолияти таълимӣ - касбӣ

2. Коркард ва аз худ намудани унсурҳои ҷудогонаи ташаккулдиҳандаи салоҳиятноқӣ ва тафрикаи минбаъдаи он дар шароити махсуси фаъолияти таълимӣ- касбӣ ё дар таҷрибаи зери роҳбарии омӯзгор ҳосил мегардад.

Ба ҳамаи ин маҳдудқуниҳо нигоҳ накарда, низоми таълими лексионӣ- семинарӣ фаъолияти инноватсионӣ бе шӯбҳа мавқеи арзандаро ишғол менамояд. Мансубияти он ҳамчун яке аз технологияҳои ғунҷоиши ахборӣ, аз ҳисоби лексия ва семинарҳо унсурҳои донишии умумимаданӣ ва салоҳияти касбӣ пойдор мебошад. Дар робита бо зарурияти татбиқи мақсадҳои нави таҳсилот, мансубияти вазифавӣ, шакл ва методи гузаронидани дарси лексионӣ бояд тағйир дода шавад. Инкишофи унсурҳои аклонӣ дар ташаккули омодагии донишҷӯ ба фаъолияти касбӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Дар мазмуни он донишҳои методологӣ, ки аз рӯи умумияти калон ва васеии қўчиданашон нисбат ба таълими фаннӣ фарқ мекунанд дохил мешаванд. Аз ин рӯ мазмуни таълим бояд тавре сохта шавад, ки донишҳои барои ҳалли масъалаҳои касбӣ дар соҳаи нав бо роҳи «кашфиёти» мустақилона ва «ихтироъкорӣ» бо ёрии донишҳои методологӣ дар шакли тайёр ҳосил гардад. Ин муҳлати аз бар намудани донишҳои навро як қадар қўтоҳ гардонидани, тарзи «ҳосил» намудани онро осон ва сифатро баланд мебардорад. Аммо ин омил дар назди мазмуни таҳсилот ва тарзи аз худ намудани он талаботи баланд мегузорад.

Барои пешниҳод намудани норасоҳои лексияҳои анъанавӣ мазмуни ахбороти онро бо тарзи навсозӣ пурра гардонидан зарур аст. Дар байни лексияҳо барои ҳалли вазифаҳои бамиеномада бештар лексияи барқарорқунӣ, лексияи проблемаӣ, лексияи-визуалиқунондашуда, лексияи дунафара, лексияи пешаки ба нақшагирифта барои ислоҳи хаттоҳо, лексияи конференсияи- матбуотӣ ниҳоят мувофиқ мебошанд.

Дар раванди лексияҳои барқарорқунӣ, воридшавӣ, фронталӣ ё умумигардонӣ мушқилотҳои методологии дорои моҳияти калони мазмуннокӣ омўхта шуда инчунин дониш ба танзим дароварда шуда ва таркиби онҳо ҷудо карда мешаванд. Лексияҳои барқароршавиро гузаронидан мақсаднок мебошад, тавассути он вазифаҳоро кушода, фаъолияти таълимиро дар нимсола ё тамоми соли хониш муайян намудан мумкин аст. Дар лексияҳои барқароршавӣ бояд талабот ба натиҷаи таълим, ташаккули салоҳият, кушодани роҳҳои ба онҳо ноил гардидани донишҷӯён, методҳои назорат баланд садо диҳад.

Лексияҳои чамъбасти аз фанни ҷудогона ё гурӯҳи фанҳо дар давраи ба анҷом расидани фанни таълимӣ хонда мешавад. Дар доираи он салоҳияти умумимаданӣ ё касбӣ ташаккул ёфта, на танҳо вазифаи тафтишотиро иҷро менамояд, балки донишҷӯеро, ки донишҷӯ аз фанҳои гуногун ҳосил намудааст, тафриқа мегузорад. Дар ин ҳолат лексия на танҳо вазифаи ба донишҷӯ додани дониш, инчунин дар баробари ифодаи тасаввуроти чуқур ва фаврии илмӣ, методологӣ ва ахбори касбӣ мебошад, ки майлгирии донишҷӯро ба фаъолияти минбаъдаи касбӣ таъмин менамояд. Лексияи ба таври махсус дуруст ташкил дода шуда, иқтидор дорад, ки омили асосии

фаъл гардонидани фаъолияти мустақилонаи донишчӯ гардад. Чунин шакли лексияҳо метавонанд, ки мавқеи касбӣ ва ҷаҳонбинию худшиносии донишчӯро бедор намоянд.

Ноғуфта намонад, ки лексияи дилчаспу ҷолиб донишчӯро монда, ҳаста ва дилхунук нанамуда, балки дар ӯ муҳаббатро ба фанни таълимӣ ва касб бедор намуда, ба тақлид ва пайравӣ ҳидоят менамояд. Дар баробари майл пайдо намудан ба дарки мазмуни фанни таълимӣ, вазифаи омӯзгор дар давраи гузаронидани лексия аз он иборат аст, ки шароити мақомгирии донишчӯёнро барои қабул намудани қиммату арзишҳои вазифаҳои фаъолияти касбӣ ва татбиқи он дар амал омода намояд. Лексия бояд донишчӯёнро ба ҳалли вазифаҳои касбӣ, ба амалӣ намудани шаклҳои гуногуни фаъолияти касбӣ бедор ва омода намояд.

Дар ин нақша бештар лексияҳои самаранок мебошанд, ки аз рӯи талаботи матни фанни таълимӣ сохта шудаанд. Дар натиҷаи чунин муносибат инкишофи он аз лексияҳои ахбори классикӣ баромада ба худ шакл пайдо менамояд. Тадричан шакл пайдо намуда, тарзи воқеии таъсиррасониро ба мутахассис, оид ба муҳокима намудани масъалаҳои назариявии фаъолияти касбӣ ба миён меорад. Дар чунин намуд вай ба шакли фаъолияти таълими касбӣ табдил меёбад.

Барои амалӣ намудани низоми омодагии донишчӯён ба фаъолияти касбӣ гузаронидани чунин шакли лексияҳо: лексияи проблемавӣ, лексияи-визуалӣ, лексияи дунафара, лексияи пешакӣ банақшагирифта барои ислоҳи ҳатоғиҳо, лексияи конференсияи матбуотӣ зарурӣ мебошанд. Тамоми ин намуди лексияҳо имкон медиҳанд, ки вазифаҳои касбиро дар тамоми маҷмӯи нақшаҳои фанҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ворид намоем.

Лексияҳои проблемавӣ. Арзишнокии лексияи характери проблемавӣ дошта дар он мебошад, ки мазмуни он проблемавӣ буда, ба таҳлили ахбор нигаронида шудааст, ки вазифаҳои касбиро дар бар мегирад. Инчунин ахбори иловагиро фаро мегирад, ки омӯзгор дар давраи фаҳмонидани қисматҳои ҷудоғонаи мафҳуму қоидаҳо аз онҳо ворид менамояд.

Баргузор намудани лексияҳои проблемавӣ, имконияти дар он ворид намудани вазифаҳои проблемавиро фароҳам оварда, фаъолияти таълимӣ- маърифатии донишчӯёнро баланд мебардорад. Ин шакли лексия донишчӯёнро ба низоми фаъолияти маърифатӣ- таҳқиқотӣ ворид менамояд ва онҳо аз маводу сарчашмаҳо пурсамар истифода мебаранд.

Лекин дар давраи омодагӣ ба гузаронидани машғулиятҳои таълимии проблемавӣ аз худ намудани чунин мафҳумҳо зарур аст:

- донишҷӯи дараҷаи омодагии донишчӯён ба фаъолияти маърифатӣ;
- гузоштани вазифаҳои ташкили пурсамари кори тамоми субъектҳои ҷараёни таълим;
- пухта ташкил намудани дарс дар мувофиқат бо таркиби он;
- самаранок идора намудани кори тамоми донишчӯёни аудитория;
- ҷалб намудани донишчӯён ба масъалаҳои проблемавии дарс новобаста аз дараҷаи баёни мавод пайдошуда;
- ҳалли масъаларо дар асоси фаҳмиши хеш бе фишороварӣ ва маҷбуран бор намудан не, балки, озодии интихоби ҳалли проблемаро таъмин намудан;
- имконият додан зарур аст, ки яке аз варианти ҳал аз ҷониби донишчӯён пайдо гардад, онро аз рӯи имконият қабул намуда, пас аз он таҳлили тамоми роҳҳои ҳалро гузаронидан даркор, то маърифат боло равад;
- диққати донишчӯёнро ба натиҷаи кор ҷалб намудан зарур аст.

Лексияи –босиравӣ (визуалӣ). Яке аз намудҳои лексияи шакли матнӣ –лексияҳои-босиравӣ-қунонидашуда мебошад. Он натиҷаи ҷустуҷӯи имкониятҳои нави ба дидактика маълум, яъне талабот ба истифода бурдан аз воситаҳои айёни мебошад. Чунин лексияҳо ба он така мекунанд, ки касбиятро сайқал дода, ахбори даҳонӣ ва хаттиро дар шакли намоиш ё босиравӣ табдил дода тавонанд. Методи босиравӣ ташаккулёбии тафаккури касбиро аз ҳисоби системанокӣ, муттамарказгардонӣ тавоно гардонидани, мазмуни таълимро беҳтар мегардонад. Ҷараёни босиравигардонӣ аз худ мазмуннок

гардидани андеша, ҳаёлотӣ донишҷӯёнро ифода менамояд. Вай дар худ шаклҳои гуногуни ахбор, дар образи айёни қабул гардида, дар оянда тақияҳои асосии андеша ва фаъолияти амалӣ мегардад. Донишҷӯёни ба ин маҳорат ноил гардида, ҳалли тамоми супоришҳоро намоиш дода метавонанд.

Лексияи дунафара. Таъмини сохтори проблемавии мазмуни маводи таълимӣ, он дар муоширати зиндаи педагогии ду омӯзгор сурат мегирад ва татбиқ мегардад. Ин вазифа дар давраи ташкил додани лексияи *дунафара* бобарор ҳал мегардад. Мақсади асосии баргузор намудани чунин лексияҳо аз он иборат аст, ки моҳияти салоҳиятнокии интихоби вазъияти касбӣ аз мавқеи илмҳои гуногун ва мактабҳои гуногуни педагогӣ муайян карда шавад. Ин усул имкон медиҳад, ки диққати донишҷӯёнро ҳар чӣ бештар ба ахборҳои моҳиятдор ҷалб намоем, ки барои ҳалли вазифаҳои муайян заруранд. Дар ин раванд арзишнок он аст, ки яке аз устодон қоидаҳои муҳимро ошкор месозад, устоди дигар бошад, бо далелҳои конкретӣ моҳияти масъаларо мекушояд, ҳамин тавр роҳи истифодаи ин ё он ақида ба зудӣ ошкор мегардад.

Дар ин раванд яке аз устодон савол мегузорад, мушкилотро ошкор месозад, дуҷум бошад, тарзи ҳалли он мушкилотҳоро пешниҳод менамояд ва тавоноии донишҷӯёнро бедор менамояд. Мавқеи лектории дуҷум характери амалӣ - майлқуниро ноил буда, намунаи ҳалли вазифаҳои касбиро дар шароитҳои гуногун ифода менамояд.

Ғайр аз ин, ин шакли лексияро барои гузоштан ва ҳалли вазифаҳои касбӣ, барои татбиқи омодамоии тафриқавии донишҷӯён ба фаъолияти касбӣ истифода бурдан мумкин аст.

Лексияи пешаки банақшагирифтаи ислоҳи хаттоҳо имкон медиҳад, ки маҳорату малакаи донишҷӯён оид ба таҳлили вазъиятҳои касбӣ инкишоф дода шавад. Дар нақши ташхисӣ, оппонент, тақризчӣ, бояд ахбори нодуруст ва ноаниқро ҷудо намуда, дар асоси фикру андешаи дигарон хулоса барорад ва бо тарз ва сифати дигар фикру андешаи хешро пешниҳод намояд. (6:12)

Омӯзгор пешакӣ ва мақсаднок дар мазмуни чунин намуди лексияҳо хатоҳои мавҷударо муайян сохта, донишҷӯёнро барои аз ҷиҳати методӣ ва методологӣ ба содир нанамудани хаттоҳо одат мекунонад.

Вазифаи донишҷӯён аз он иборат аст, ки дар рафти чунин лексияҳо хаттоҳои дар лексия ҷой доштаро ошкор сохта, дар консепт қайд намоянд, дар охири лексия онҳоро иброздоранд ва якбора ҳамроҳи ҷустуҷӯи мустақилона қарор қабул намоянд.

Бартариҳои чунин семинарҳо ва лексияҳо дар он мебошад, ки бо фаъолияти якҷоя, ҳамкориҳои донишҷӯён ва омӯзгорон ифода ёфта, раванди демократикунӣ намоиш дода мешавад. Дар раванди гузаронидани чунин семинарҳо донишҷӯён таҷрибаи татбиқи вазифаҳои касбиро дар фаъолияти касбӣ ҳосил менамоянд. Онҳо усулҳои гузаронидани семинар, таҳлил, рафт ва натиҷаи онро аз худ намуда, роҳи пайдо намудани хаттоҳо ва ислоҳи онҳоро ёд мегиранд.

Дар дарсҳои амалӣ донишҷӯён боз ҳам мақсадноктар таҷрибаи истифода бурдан аз тарзҳои фаъолияти касбиро ҳамчун воситаи ҳалли вазифаҳои касбӣ аз худ менамоянд. Танзими коллективӣ ва фардии фаъолияти таҳқиқотӣ, аз худ намудани усулҳои касбии татбиқ ва намоиш додани натиҷаи фаъолиятро намоиш медиҳад. Дар дарсҳои амалӣ донишҷӯён таҷриба ҳосил намуда, таҳлили рафти он ва натиҷабарориро аз манфиатнокии он ёд мегиранд.

Ин албатта ба мазмун ва методикаи баргузор намудани семинарҳо низ мансуб мебошад, ки дар ҷараёни баргузор намудани онҳо, низ омилҳои асосии саводнокии салоҳиятҳои оянда ташаккул меёбад. Дар баробари методҳои анъанавӣ дар ҷараёни баргузор намудани машғулиятҳои семинарӣ бояд бештар аз баҳс, муҳоҷиса, мизи мудаввар ҳарчӣ васеътар бояд истифода бурда шавад. Дар ин ҷо истифода бурдан аз технологияи фаъолгардонӣ ниҳоят муҳим мебошад. Ин технология дар инкишофи иқтидори ақлонии донишҷӯён ниҳоят муҳим мебошад: ба он мисол шуда метавонад, муҳорибаи ақлонӣ, аломатҳои технологияи «Баҳс» ва «Назари танқидӣ». (6:33,35). Ин технология дар дараҷаи муайян бозии худзоҳирқуниро ифода намуда, дар он ба

ташаккулёбии омилҳои иҷтимоии мутахассис ҳамчун муносибатҳои байни шахсияти имконият пайдо мегардад.

Нисбат ба тарзҳои анъанавӣ дар ташаккули муносибатҳои салоҳиятноки мавқеи технология ва методҳои *фаъолияти касбӣ* васеътар мебошанд. Дар ин шакл коркард ва аз худ намудани компонентҳои ҷудогонаи ташаккулдиҳандаи салоҳият бо тафрикаи минбаъдаи он ба тарзи ҳалли масъала татбиқ мегардад. Ҳамаи ин аз ҳисоби тренинго, технологияи бозӣ, методи лоиҳа бевосита дар чараёни таълим рӯй медиҳад, ки фаъолияти касбиро сайқал медиҳад.

Технологияи лоиҳавӣ мушкилоти муносибати салоҳиятнокиро ҳал намуда, донишҷӯ дар давраи татбиқи ин технология бевосита ба чараёни фаъоли маърифатӣ ворид гардида, мустақилона мушкилотҳои таълимиро ҳал менамояд. Донишҷӯ захира кардани ахбори заруриро амалӣ намуда, вариантҳои муайяни ҳалли мушкилотро пешниҳод намуда, ҳулосабарорӣ менамояд ва фаъолияти хешро таҳлил намуда, ба таври танқидӣ баҳогузори менамояд.

Натиҷаи зарурии таълим, дар асоси технологияи лоиҳавӣ, аз бар намудани барномаи таълимӣ аз ҷониби донишҷӯён мебошад. Пас аз бар намудани барномаи таълимӣ маҳорати татбиқ намудани он дар фаъолияти амалӣ ҳамчун олоғи майлгирӣ ва сохтори маълумотнокии хеш амалӣ мегардад. Донишҷӯ пас ба тартиб додани лоиҳаи ҳаётии хеш, ки дар он интихоби мақсад, мазмун ва нақшаи фаъолият баҳри ба даст овардани мақсадҳои дар пеш гузошта мебошад, аниқ асоснок мегардад. Дар чунин донишҷӯён қобилияти баҳо додан ба имконият ва тавоноии хеш баҳри ба даст овардани мақсади гузошташуда боло мегирад.

Дар фаъолияти таълимӣ- касбӣ коркарди барномаи фаъолияти минбаъда сохта шуда, инкишоф ва мустаҳкамгардии омилҳои ташаккули салоҳияти касбӣ бо тафрикаи минбаъдаи он дар шароити воқеӣ амалӣ мегардад. Ин омил роҳи дар оянда татбиқ намудани онро дар амал дар асоси донишҳои ҳосилнамуда осон ва ҳалшаванда мегардонад.

Адабиёт:

1. Байденко В.И. Концептуальная модель государственных образовательных стандартов в компетентностном формате. Материалы к методологическому семинару. М., Исследовательский центр качества подготовки специалиста МИСИС, 2005.
2. Башарина А.В. Влияние процессов глобализации на образовательное пространство России [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.naukapro.ru/konf2008/bash.htm>.
3. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-78164.html>.
4. Веселовская Н.С. Компетентностный подход в образовании – основа подготовки высококвалифицированного специалиста. Омск. 2004.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] //Интернет-журнал "Эйдос". - 2006. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.

Ҷӯраева Муяссара
Juraeva Muyassara

Филиали муассисаи давлатии Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии
кормандони соҳаи маориф дар вилояти Суғд
Branch of the Republican Institute of Advanced Training and Retraining of Education in Sughd
Region

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАҲСИЛОТИ МУОСИР **THE INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN AND MODERN EDUCATION**

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои асоси таҳаввулотии соҳаи маориф дар даврони истиқлолият, роҳандозии муносибати нав дар таълим, махсусан таълиму тарбияи томактабӣ, ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият дар таълим дар иртибот бо тақмили ихтисоси омӯзгорон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Abstract: In this article the main problems of developing of education system during the Independence years, using new relations in education, especially education and upbringing of

preschool, using of competency, based on education, with retraining course of teachers have discussed.

Калидвожаҳо: соҳаи маориф, маркази инкишофи кӯдак, муассисаҳои томактабӣ, рангинкамон, такмили ихтисос

Keywords: education system, center of developing a child, Preschool, rainbow, retraining course.

Истиклоли Ватан, ифтихору саодат ва фархундагии тоҷикистониён буда, сароғози эҳёи миллату давлат гардида, дар замири ҳар як фарди жомеа эҳтиром ба фарҳангу тамаддун ва хоки поки аҷдодро ба маротиб зиёд намуд.

Аз баракати Истиклолияти миллӣ, ки мардуми шарафманди Тоҷикистон имсол 30-умин солгарди онро таҷлил карда истодааст, маҳз бо кӯшишу заҳмати мардуми тоҷик, тахти сарвари Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сулҳу субот дар мамлакатамон таъмин гардид.

30 соли Истиклолияти миллӣ мӯҳлатест, ки дар таърих гӯё лаҳзаеро мемонад, вале дар ин лаҳзаи таърихӣ давлати тозабунёди тоҷикон тамоми соҳаҳо дар кишвар рӯбаинкишоф оварда, сатҳи зиндагии мардум беҳтару хубтар гаштааст. Ҳар яке мо ҳамчун шаҳрванди Тоҷикистон бояд ин неъмат бебаҳои ба даст омадаро чун гавҳараки чашм ҳифз намуда баҳри пешрафту шукуфоии Ватан саъю талош намоем. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси як давлате мустақил, азбони баробарҳукуки Созмони Миллалӣ Мутаҳид шинохта шуда, дар арзаи байналмиллалӣ ҳамчун миллати соҳибтамаддун, бофарҳанг ва дорой таърихи қухан муаррифӣ гардид. Тамоми корҳо созандагиро бунёдкориҳо дар мамлакат самарай соҳибистиклолии Ватан ва сулҳу ваҳдати саросарӣ мебошад.

Бо ташкили чорабиниҳо мо ифтихор дорем, ки тоҷикон яке аз миллатҳои қадимтарини дунё бо анъанаву суннатҳои таърихашон аз тамаддуни бузурги ориёӣ бевосита саҳм гузошта, ҳамеша ғояҳои инсондӯстиву созандагиро талқин менамоянд.

Пӯшида нест, ки ҳаводиси ғоҷаборо харобиовари охири асри гузашта моро ҳамеша водор менамояд, ки барои эмин нигоҳ доштани истиклолияти миллӣ, сулҳу субот дар жомеа, таҳкими ваҳдати миллӣ ва таъмини ҳаёти осоиштаи халқамон ҳамеша хушёр омода бошем.

Дар як муҳлати қутоҳи таърих аз ҷониби жомеаи ҷаҳони пазируфтани Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёру соҳибистиклол ва ҳам аз ҷониби қулли шаҳрвандони кишвар дарки истиклолият ҳифз карда тавонистани он ҳам бузургтарин дастоварди таърихӣ ва самарай сиёсати сулҳҷӯёнаю хирадмандонаи сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Мо – тоҷикон таърихан миллати фарҳангӣ ва халқи сулҳпарвару сулҳовар ҳастем ва барои тарбияи тафаккури миллӣ саҳмгузорем. Имрӯзҳо таҷрибаи сулҳи тоҷикон аз ҷониби жомеаи ҷаҳонӣ мавриди омӯзишу дастгирӣ қарор гирифта, чун падидаи нодири фарҳанг сулҳоварӣ пазируфта шудааст.

Ҳамин аст, ки имрӯз жомеаи ҷаҳонӣ барои тарбияи тафаккури миллӣ ташаббусҳои Тоҷикистонро доир ба ҳалли масоили муҳими минтақа ва ҷаҳон истикбол менамояд. Ин ҳам аз нуфузу аҳамият ва мақому мартабаи Истиклолияти миллии тоҷикон шаҳодат медиҳад.

Имрӯз ҳар яки мо дарк менамоем, ки истиклолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ шохсутунҳои бузургеро мемонанд, ки давлат ва миллати моро пойдору устувор нигоҳ дошта, моро вазифадор менамояд, ки бо заҳмати созанда ин пояҳои давлатдорӣ миллиамонро мукамал намуда, устувор нигоҳ дорем.

Ба гуфтаи Президент, аз баракати сулҳу ваҳдат ва истиклолияти миллӣ имкон пайдо шуд, ки барои рушди ҳамаҷонибаи жомеа, густариши равандҳои демократӣ ва таъсиси институтҳои жомеаи шаҳрвандӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда шавад. Мусаллам аст, ки бо дарназардошти он ки истиклолияти миллӣ барои тамоми мардуми Тоҷикистон арзиши бисёр муқаддасу азиз ба ҳисоб меравад, асоси хушбахтӣ ва саодати халқамон мебошад, вазифаи ҳар шахси бедордилу огоҳ, худшиносу ватандӯст аз он

иборат аст, ки истиклолияти миллиро чун омили муҳимтарини бақои давлату рушди ҷомеаи Тоҷикистон ҳифзу ҳимоят намояд ва онро чун дастоварди бузурги миллий пос дорад.

Дар даврони истиклолият баробари пешравии тамаддуни инсонӣ нақши илм, таълиму тарбия то рафт афзун мегардад. Дар замони мо, асри интиҳоби илму техника дар кашвиёту технологияи нав барои инкишофи мактабу маориф шароитҳои мусоид фароҳам овардааст.

Ҳамасола аз ҷониби Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба соҳаи маориф, ки яке аз соҳаҳои афзалиятноктарини кишвар мебошад, тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, қайд менамояд: “Соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор, дар навбати аввал, аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки аҳли маориф дар рушди нерӯи инсонӣ саҳми бевосита дошта, яке аз қувваҳои пешбаранда ва ҷаъоли ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад ва гузашта аз ин, пешрафти тамоми соҳаҳои ҷомеа ва давлат ба сатҳи рушди маориф вобастагӣ мустақим дорад.”

Имрӯз эътибори хосаи Пешвои миллат, Президенти кишвар нисбат ба соҳаи тарбияи томактабӣ афсуда, ҳамасола дар суҳанрониву мулоқотҳо ва паёмҳои худ, ба кормандони соҳаи маориф борҳо таъкид кардаанд: “Барои беҳтар намудани сифати таълиму тарбия, ислоҳоти соҳаи маорифро пеш аз ҳама дар муассисаҳои томактабӣ бояд тавсеа бахшид.”

Сиёсати давлату рушду тақомули соҳаи тарбияи томактабиро дар даврони Истиклолият, чунин қайд кардан зарур аст, ки ин ҳам бошад, қабул гардидани “Барномаи давлатии рушди тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025”, қабул гардидани Қонуни ҚТ “Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ”, ташкили кӯдакгонҳои хусусӣ, зиёд гардидани миқдори муассисаҳои томактабӣ, ки дар ин ҳуҷҷат тамоми паҳлуҳои инкишоф, тарбия ва таълими кӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ ба назар гирифта шуда, рушду нумӯи соҳаи томактабӣ як қувваи тақондиҳанда гардиду роҳбарияти Вазорати маориф ва илм зарур шуморид.

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳолати кунунии кишвар талаботи шаҳрвандон ба муассисаҳои томактабӣ даҳчанд афзудааст. Дар минтақаҳои дурдасти вилоят кӯдаконе ҳастанд, ки ба муассисаҳои томактабӣ фаро гирифта нашудаанд ва он сабаби ба вуқӯъ омадани мушкилиҳо дар мактаби ибтидоӣ мегардад. Тарбия дар оила на ҳама вақт имконияти ҷуброн кардани таҳсилоти томактабӣ дорад.

Имрӯзҳо ғоизи зиёди кӯдакон ҳатто дар сатҳи надоштани ахбороти оддӣ дар бораи муҳити атроф ба мактаб меоянд, ки сабаби ба таҳсил омода набудан ва нахондани онҳо мегардад.

Баъзе мавридҳо омодагии кӯдакон ба мактаб аз ҷониби волидон дар асоси китобҳо барои синфи яқум ба амал омада, танҳо барои омӯзонидани ҳисоб ва хондан равона мегардад, ки ин ҳам қафолати таълими босамарро дар мактаб дода наметавонад ва дар самтҳои муайяни мазмуни таълими томактабӣ тақсимои ғайриқонунӣ, яъне боло гирифтани инкишофи ақлӣ бар инкишофи иҷтимоӣ – шахсӣ, ҷисмонӣ ва бадеӣ – эстетикиро ба вучуд меорад.

Натиҷаи чунин таълим ба инкишофи номукамал, номуташаккилии маҳорати таълимӣ, набудани шавқу ҳавас ба таҳсил, ҷаъолияти бозӣ, муошират ва надоштани мавқеи муайян оварда мерасонад.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсохторҳои он барои қонунӣ кардани талаботи ҷомеа ва рушду нумӯи ин зинаи муҳимтарини маориф диққати ҷиддӣ дода истодаанд. Коркард ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таълим ва тарбияи томактабӣ дар ҚТ” (2013), Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар ҚТ (2009, 2014), Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақти кӯдак аз рӯзи таваллуд то 7 (6) солагӣ (2010) ва дигар асноди ҳуқуқии мавҷудаи соҳа боз яқбори дигар

афзалиятнок будани тарбияи томактабӣ ва ниҳоят муҳим будани инкишофи барвақтии кӯдакро ифода намуданд .

Дар баробари кӯдакостонҳо зарурияти ташкил додани шаклҳои дигари алтернативӣ, ба монанди марказҳои инкишофи кӯдак , синфҳои омодагии пешазмактабӣ , гурӯҳҳои кӯтоҳмуддат ба миён омад . Рӯйи қор омадани барномаҳои мухталифи тарбиявӣ – таълимӣ , дастурҳои методӣ модулиҳои таълимӣ тақозои замон буда , омӯзгорони томактабиро водор менамоянд , ки муносибат нисбати тарбияву таълими кӯдакон ва омода намудани онҳо ба мактаб дигар карда шавад.

Бори аввал , соли 2002 бо ташаббуси Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвари соҳибистиклол барои мураббӣ кӯдакостонҳо барномаи тарбиявӣ – таълими “ Роҳнамои мураббӣ” омода гардид , ки то соли 2012 тамоми кормандони омӯзгории муассисаҳои томактабӣ аз рӯйи он фаъолият доштанд.

Айни ҳол бошад , панҷ барномаи тарбиявӣ – таълимӣ , аз ҷумла “ Рангинкамон” ,барномаҳои барои омӯзгорони марказҳои инкишофи кӯдак , омодагии пешазмактабии кӯдакони 5-7(6)сола кӯтоҳмуддати омодагии кӯдакони синни 5-7(6)сола ба мактаб (семоҳа), кӯтоҳмуддати омодагии кӯдакони синни 5-7 (6) сола ба мактаб (якмоҳа) , ки барои аз диди нав омӯхтану муайян намудани вазифаҳои асосии инкишоф , тарбия ва таълим равона шудаанд.

Мутобиқи маълумоти оморӣ Раёсати маорифи вилояти Суғд миқдори муассисаҳои томактабӣ ба 277 адад аз ҷумла: 204 адад тобеи шӯбаҳои маориф, 13 адад тобеи қорхонаю ташкилотҳо ва 60 адад кӯдакостонҳои хусусӣ амал мекунанд, ки 40305 нафар кӯдакон фаро гирифта шудаанд.

Яке аз масъалаҳои муҳими таълим дар шароити ҳозира муттасилии таҳсилот дар ҳамаи зинаҳои он мебошад, ки он пеш аз ҳама алоқамандии таълимӣ томактабӣ ва ибтидоиро ташкил медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки омӯзиши барвақтии кӯдак барои гирифтани таҳсилоти минбаъда дар мактаб заминаи асосӣ мегузорад. Он алоқамандии байни оила ва мактабро таъмин намуда, дар ҳаёти кӯдак қадами муҳимтарин ба ҳисоб меравад.

Маркази инкишофи кӯдакони синни томактабӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ бо мақсади амалӣ гаштани қисми 2, банди 4-и Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 175 аз 03. 2014 «Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ» дар асоси «Низомномаи намунавии Маркази инкишофи кӯдакони синни томактабӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.04. 2015 №256 «Оид ба ташкили маркази инкишофи кӯдакони синни томактабӣ» дар назди муассисаҳои таълимӣ ва бо назардошти фароҳам овардани шароити мусоиди таълиму тарбия барои кӯдакони синни томактабӣ дар деҳоту маҳалҳои, ки кӯдакостон амал намекунад ташкил карда шудааст.

Дар айни ҳол дар назди муассисаҳои таълимии шаҳру ноҳияҳои вилоят 376 Марказҳои инкишофи кӯдак (гурӯҳи тайёри ба мактаб) таъсис дода шуда, дар онҳо 757 нафар омӯзгорон ба 13245 нафар кӯдакони синни томактабӣ таълиму тарбия медиҳанд. Инчунин давоми се соли охир (солҳои 2017-2020) 389 нафар омӯзгорони МИК дониш, маҳорат ва малакаи худро дар курсҳои тақмили ихтисос сайқал доданд.

Дар Паёми пешинаи (2016) Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ Вазорати маориф ва илми ҶТ вазифадор карда шудааст , ки “Ҷиҳати курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимон мунтазам чораҷӯӣ карда , доир ба вазъи қорҳо дар ин самт ҳар сол гузориш диҳанд ”. Ин далели он аст, ки боло бурдани фарҳангу маърифат, тақмилу татбиқи маҳорати омӯзгориро маҳз дар курсҳои тақмили ихтисос, семинару конференсияҳои илмиву методӣ ва дигар шаклҳои қорӣ дарёфт кардан мумкин аст .

Бояд таъкид дод , ки фаъолияти филиали Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар асоси нақшаи тақвими курсҳои тақмили ихтисос (КТИ) ва курсу семинарҳои махсус ва дигар нақшаи чорабиниҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст . Мақсади

асосии курсҳои тақмили ихтисос шинос намудани омӯзгорон бо усулҳои фаъоли таълим ва фаъолгардонии субъектҳои раванди таълим мебошад, ки дар натиҷаи иҷрои фаъолиятҳои мухталиф бештар ҳавасманд мегарданд.

Аз ин лиҳоз, филиали Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандани соҳаи маорифи в. Суғд хусусан, баҳши томактабӣ дар вақти гузаронидани курсҳои тақмили ихтисоси мудирону сармураббӣён, мураббӣёни кӯдакистонҳо, омӯзгорони марказҳои инкишофи кӯдаки назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои вилоят машғулиятҳои масъалаҳои таҳассусиро дар асоси Стандарти инкишоф ва омӯзиши нақшаҳои барномаҳои таълимии курсҳои тақмили ихтисос (соли 2017) ва дигар асноди меъёрӣ – ҳуқуқӣ барои ҳамаи омӯзгорони томактабии ҳамаи намудҳои муассисаҳои томактабӣ ба роҳ мондааст.

Ҷиҳати мусбати курсҳои тақмили ихтисос, ки Донишкада ба зимма дорад, аз он иборат аст, дарсҳои амалӣ асосан дар кӯдакистонҳои тақягоҳӣ ҷараён мегиранд ва ҳоло низчунин анъана идома дорад. Гурӯҳҳои таълимии чунин муассисаҳо бо ағниятҳои ибратбахш, техникаи компютерӣ таҷҳизонида шуда, мураббӣёну мудирони таҷрибадорро беҳтарин фаъолият мекунад.

Дар Донишкада намунаҳои беҳтарини рефератҳо, лоиҳаи эҷодӣ, матни лексияҳо, слайдҳо, тестҳои санҷишӣ дар Шӯроҳои кафедра тасдиқшуда, нақшаҳои тақвимӣ, барномаҳои таълимӣ, мавзӯҳои намунавии дарсҳои тарбиявӣ ва ғайра мафҳуз аст, ки кормандони шӯбаҳои маорифу муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорони марказҳои инкишофи кӯдак, мураббӣёни кӯдакистонҳо аз онҳо ба тарзи эҷодӣ истифода бурда метавонанд.

Дар машғулиятҳои таҳассусӣ ба вазифаҳои асосии курс, аз ҷумла ҳар як омӯзгор бояд ба фаъолияти худ назари нав дошта бошад, машғулиятҳои таълимиро мутобиқи талаботи замон, шавқовару пурмазмун ташкил намояд, воситаҳои техникӣ ва маводи методиро истифода бурда тавонад, диққати махсус дода мешавад.

Бояд қайд намуд, ки чунин ғамхориҳои эътибори хоса ба соҳаи тарбияи томактабӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорону мураббӣёнро вазифадор менамояд, ки ба раванди таълиму тарбия назари нав андозанд, насли хурдсолро дар руҳияи ватандӯстиву инсонпарварӣ, ҳештаншиносию ҳудогоҳӣ тарбия намуда, фаъолиятшонро ба таври ҷиддӣ тақмил дода, ташаббусу эҷодкорӣҳои педагогӣ нишон диҳанд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда ва пур аз тазод, хонандагони муассисаҳои таълимӣ, бояд сифатҳои навоарӣ, амалигардонӣ, масъулиятшиносӣ, созандагӣю бунёдкорӣ ва риояи тарзи ҳаёти солихро дошта бошанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илм пайваста кӯшиш менамояд, ки низомии таълимро ҳамкадами замон гардонда, дар асоси низомии таълими салоҳиятнокӣ ба роҳ монда шаванд.

Ҳоло, ки Тоҷикистонро ҷомеаи ҷаҳонӣ чун кишвари соҳибистиклол эътироф кардааст, мо, устодон шогирдонро дар он руҳияе бояд тарбия кунем, ки онҳо мисли ангуштҳои як даст, шаҳобҳои як рӯ, гулҳои як боғ, фарзандони як модар амал намуда, дар бунёди давлати воқеии дунявӣ саҳми арзандаи худро гузошта тавонем.

Адабиёт:

1. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар ҚТ.-Душанбе, 2014
2. Педагогикаи томактабӣ /қисмҳои 1-2.-Душанбе, 2009
3. Лутфуллоев М., Иmatoва Л. Лафзи ширин.-Душанбе, 2005.

**МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМ - ОМИЛИ МУҲИМИ ТАҚВИЯТИ
СИФАТИ ТАҲСИЛОТ**
**COMPETENCE IN EDUCATION IS AN IMPORTANT FACTOR IN STRENGTHENING
THE QUALITY OF EDUCATION**

Аннотатсия: Дар ин мақола оид ба муносибати босалоҳият ба таълим, омилҳои муҳими он, маҷмӯи дониш, малака ва маҳорати ба ҳам пайванд будан, ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона кардани хонанда, сифати инсониро арзёбӣ намудан, омодагии ўро ба фаъолияти муваффақона дар раванди қору ҳаёт инъикос намудааст. Ҳолати психологӣ кӯдаконро ба назар гирифтани, ҳавасманд гардонидани онҳо, меъёрҳои салоҳиятнокии омӯзгор сухан меронад.

Abstract: This article describes the competent approach to education, its important factors, the combination of knowledge, skills and abilities, the ability to focus on specific life issues (social, economic, political), educational and professional orientation of the student, to assess human quality, reflects his readiness to work successfully in the process of work and life. Taking into account the psychological state of children, their motivation, the criteria of competence of the teacher speaks.

Калидвожаҳо: Муносибати бо салоҳият, меъёр, сифати инсонӣ, хонанда омӯзгор, ҳавасманд, малака, маҳорат, дониш.

Keywords: Attitude to competence, norms, human qualities, student-teacher, motivation, skills, abilities, knowledge.

«Омӯзгори бад ҳақиқатро пешниҳод месозад, омӯзгори хуб ба он муваффақ мегардад». **А. Дистервег**
“A bad teacher tells the truth a good teacher succeeds”. **A. Disterweg**

Ислоҳоти низоми таҳсилот дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки мактаби муосир дар назди омӯзгор дар шароити гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим мақсад ва вазифаҳои нав, ба мисли такмили маҳорати касбӣ, истифодаи технологияи нави педагогӣ, рушди тафаккури интиқодӣ, инкишофи нутқ, ташаккули қобилият ва истеъдоди эҷодии хонанда, ҳавасманд намудани толибилм ба худомӯзӣ, худташаккулдиҳӣ, густариши ҳамкорӣ, омӯзиш аз манбаъҳои иловагӣ, ташаккули салоҳиятнокии, истифода аз арзёбии ташаккулдиҳанда ва ғайраро меғузорад.

Албатта, муносибат ба таълим дар синфҳои илбтидоӣ метавонанд мунтазам тағйир ёбад, методикаи таълими гуногун мавриди истифода қарор гирад, аммо хонанда ҳамчун симои асосӣ дар меҳвари раванди таълим ҳамеша боқӣ мемонад.

Пас тасаввур кунем, ки симои хатмкунандаи имрӯза ва ояндаи наздикро чӣ гуна дидан меҳохем?

Хатмкунанда ҳатман бояд фаъолиятҳои зеринро иҷро карда тавонад:

- мустақилона фикр карда тавониш;
- фаъолон анал намудан;
- озодона қарор қабул карда тавониш;
- ба шароити зудтағйирёбандаи замон ба зудӣ мутобиқ шуда тавониш;
- ба худ боварӣ доштан ва ғайра.

Салоҳият маҷмӯи дониш, малака ва маҳорати ба ҳам пайванд буда, ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (ичтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешавад.

Салоҳиятноки сифати инсониро арзёбӣ намуда, омодагии ӯро ба фаъолияти муваффақона дар раванди кору ҳаёт инъикос менамояд;

Таҳсилоти босалоҳият равандест, ки дар чараёни он дониш, малакаҳои ҳаётан муҳим ташаккул дода шуда, тарзу роҳҳои дар ҳаёт истифода бурдани онҳо дарёфт карда мешавад

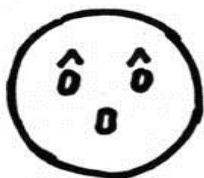
Муносибати босалоҳият ба таълим ҳосил кардани таҷрибаро дар раванди амалҳои маърифатӣ (таълимӣ), ташаккул додани муносибатҳои иҷтимоӣ (тарбия) ва дар амал татбиқ кардани донишҳои асосӣ (фан)-ро дар назар дорад; ҳар як салоҳияти алоҳида маҷмӯи мураккаби амалҳоест, ки ҳамгироии дониш, маҳорат, малака ва татбиқ кардани онро дар назар дорад.

Масалан, агар мо дар дарси синфҳои ибтидоӣ ба ҳар як хонанда варақа (карточка) бо тасвири чеҳраҳои гуногун бе ягон шарҳу тафсири сабаби тақсим кардани онҳо диҳем, ҳар яки онҳо чеҳраи дилхоҳро барои худ интихоб намояд [5].

Баъд, **варақаи 1**-ро намоиш дода мегӯем, ки иштирокчиён муайян намоянд, ки ҳар кадоми онҳо бо кадом вазъ ба дарс омадаанд.

Ин як навъ омода намудани хонандагон ба фаъолияти муваффақона мебошад. Ин тестро баъди дарс бе фаҳмонидани қаблии мақсади он истифода намуда, баъд хулосаи он пешниҳод карда мешавад.

Чеҳраҳо дар дарс:

Ҳавасмандӣ
(қаноатмандӣ)

Бетарафӣ
(ба ман фарқ надорад)

Ҳиссиёт

Дарк
(қаноат нестам)

Варақаи 2.

–чӣ тавр кӯдаконро бояд омӯхт; – «чӣ тавр дар хонандагон ҳавасмандии ботиниро бояд ташаккул дод» ?;

–«кадом намуди фаъолиятро дар омӯзиши кӯдакон истифода бояд бурд»?

Ҷавоб ба ин саволҳо муносибати босалоҳият ба таълим дода метавонад.

Барои пешбурди кор оид ба ташкили шароити мусоид барои ташаккули касбии омӯзгорон, зарурати муайян намудани меъёрҳои афзалият ва салоҳиятҳои фаъолияти педагогӣ, он арзишҳо, модулҳо, агар хоҳед, он симои омӯзгоре, ки ба сатҳи ӯ бояд расид, пайдо мегардад.

Омӯзгори муваффақ ҳамеша ба худтаҳлилқунӣ ва худташхисқунӣ майл дорад.

Худи мафҳуми салоҳият чиро мефаҳмонад?

Салоҳияти омӯзгор аз рӯи самтҳои асосӣ тавсиф дода мешавад, онҳо инҳоянд: - Фаъолияти педагогӣ – тақмили донишҳои илмӣ, коркарди базаи методӣ, ташаккули малака ва маҳорати касбии омӯзгор;

- шахсияти омӯзгор ҳамчун инсоне, ки тамоми умр меомӯзад ва танҳо дар ин ҳолат вай ҳуқуқи таълим доданро пайдо мекунад;

-муоширати психологӣ- педагогӣ - фарҳанги муоширати педагогӣ, ташаккули қобилияти пешбурди фаъолият дар коллектив, дарки меъёрҳои ахлоқӣ ва ғайраро фаро гирифтааст.

Меъёрҳои педагогии салоҳиятҳои омӯзгоро аз назар мегузаронем.

Самараи фаъолияти омӯзгорро дар мадди охир аз рӯи натиҷаи ниҳонии он муайян месозанд, аз ин рӯ:

Меъёри якум – ин сатҳи донишмандии хонандагони мо, яъне аз рӯи дараҷаи дониш, малака ва маҳорат (ДММ).

Меъёри дуум – сатҳи малака ва маҳорати умумитаълимий (СММУ) хонандагон. Ин, пеш аз ҳама:

- малакаи таълимию иттилоотӣ;
- малакаи таълимию мантиқӣ;
- малакаи таълимию идорӣ

Меъёри сеюм–ин фаъолияти инноватсионӣ (навофарӣ),ки имконияти гузаронидани раванди таҳсилотро дар сатҳи баландтар, дар сатҳи талаботи муосир таъмин месозад.

Меъёри чорум– вазъи кори таҳқиқотӣ ва кор дар самти худомӯзиро фаро мегирад. Омӯзгор инсонест,ки тамоми умр меомӯзад. Аз ин рӯ, меъёри муҳими фаъолияти муваффақонаи омӯзгор худомӯзии ӯ мегардад, ки ҳадафи он дарки иттилооти назариявӣ дар бораи шакл ва усули таълим мебошад. Кори таҳқиқотӣ имконияти мушоҳида намудани истифодаи самарабахши ин ё он донишҳои назариявиро фароҳам меорад.

Меъёри панҷум сатҳи маълумотнокӣ ва такмили касбии омӯзгор пазируфта мешавад. Таъмини он яке аз шартҳои муҳим баҳри баланд бардоштани салоҳиятҳои педагогии хеш, ниғаҳдошти сифати таълим арзёбӣ мегардад.

Меъёри шашум–қобилияти худтаҳлилқунӣ, худташхиснамоии омӯзгор бо мақсади таъмини назорати пешрафти хеш (худташаккулдиҳӣ) дониста мешавад. Омӯзгорон, бе шак, доимо дар андешаи фаъолияти хеш мебошанд [6].

Ин андешахоро ба ду қисм чудо намудан мумкин аст:

- андешаҳое,ки амалӣ карда шудаанд (яъне андешид ва амалӣ сохт);
- андешаҳо оид ба татбиқи амалҳо (яъне таҳлили фаъолияти иҷрошуда).

Ин ду раванд хеле муҳим пазируфта мешаванд, зеро онҳо имконияти мунтазам қарор доштан дар ҷустуҷӯҳои идеяҳои нав, воридсозии тағйиротҳо дар истифодаи навгониҳои мувофиқ ба самти фаъолият дар таҳсилот фароҳам меоранд.

Меъёрҳои психологӣ салоҳияти омӯзгорро аз назар мегузаронем.

«Таҳсилоти воқеӣ – ин таҳсилотест,ки он шахсро ба муайян сохтани муносибати худ ба тамоми муҳити атроф водор месозад», - навишта буд Добролюбов [3].

1. **Шавқмандӣ, ҳавасмандӣ.** Чӣ шогирдони маро шавқманд мегардонад? Албатта, пурсидан мумкин аст, вале хубтараш чунин муҳити боварӣ ва эҷодиро бунёд сохт,ки дар он шавқмандӣ ба таври воқеӣ (муқаррарӣ) пайдо ва устувор гардад.

2. **Омӯзиши шуурона.** Тарбия намудани муносибати асоснок ба омӯзиш дар хонанда зарур аст.

3. **Муносибати тарафайн дар системаи «омӯзгор-хонанда».** Муносибати дурусти тарафайни омӯзгор бо хонанда омили муҳими пешбарандаи раванди таълим ба ҳисоб рафта, он ба ташаккули амалиёти азхудқунии хонандагон заминаи мусоид фароҳам меорад.

4. **Баҳисобгирии хусусиятҳои инфиродии хонанда.** Тарбияи диққати устувор ба сифатҳои шахсии омӯзгор вобастагӣ дорад. Ба қарори сифатҳои муҳими омӯзгор бодикқатӣ ва мушоҳидакорӣ дохил мешаванд, омӯзгор бояд маҳорати аз нигоҳи хонандагон дарк намудани вазъият ва ҳолатро дошта бошад, масалан:

- дар дарс чӣ хел муҳити бодикқат бунёд шудааст?
- хусусиятҳои зоҳирии маводи аёнӣ чӣ гуна истифода шуданд?
- тағйирёбии шаклҳои фаъолият чӣ гуна ташкил карда шудааст?
- чӣ гуна хусусиятҳои синусолии хонандагон ба эътибор гирифта мешавад?
- фаъолнокии хонандагон чӣ тавр ташкил карда шудааст?

Меъёрҳои салоҳиятҳои шахсии омӯзгоронро мавриди назар қарор медихем:

- хусусияти ҳоси фаъолияти омӯзгор ҷалби баланди шахсияти омӯзгор дар раванди он маҳсуб меёбад. Хусусиятҳои маҳсуси шахсияти омӯзгор ҳамчун омилҳои муҳими пешрафти фаъолияти касбии ӯ ба ҳисоб мераванд: масалан:

1. **Эҳсосот**

- давомнокии эҳсосот, устувории онҳо, дараҷаи ҳиссиёти онҳо;
- мутобиқати ҳолати рӯҳии омӯзгор ба фаъолияти хонандагон;

- муносибати хайрхоҳонаи омӯзгор ба изҳори эҳсосот;

2. Ифоданокии нутқ

Ин мафҳум мазмуннокӣ, возеҳбаёнӣ, эътимоднокии ва боварибахшии нутқи омӯзгорро тавсиф мебахшад.

Барои ташаккули овоз, азхудкунии воситаҳои ифоданоки зоҳирӣ, бояд инъикоси рафтори худ ва машқҳои махсусро барои санъати баён истифода бурд ва барои бою ганӣ гардонидани захираи луғавӣ, зебобаёнӣ қоидаҳои хоси зеринро истифода бурд:

- муошират бо адабиёти хуб, санъат, табиат;
- муошират бо одамони начиб, муҳаббат, дӯстӣ;
- муошират бо худ – худташаккулдиҳӣ, эҷодкорӣ, андешамандӣ.

Мутаассифона, мо, одатан, дар нутқ ба хатоҳои одии зиёд ҳангоми талаффуз роҳ медиҳем, дар бораи нутқи ҳатгӣ бошад, хочати гап ҳам нест. Дар ин ҷо ҳамн қадар хатоҳои зиёданд, ки дар ҳайрат мемонӣ, дар кучо ба мо таълим додаанд?

3. Оғози шахсияти эҷодкор

Омӯзгор, ба мисли нависанда, бояд ҳолномаи ботинӣ ва зоҳирии худро созад. Аммо ин корро бо роҳи эҷодкорона, оқилона, воқебинона ба роҳ мондан зарур аст, зеро аксар вақт хонандагон, ҳатто аз ҳама доно ва боодоб низ дар синф аз якрангию якнавохтии дарс дилгир мешаванд. Ва он баҳогузори ба фаъолияти устод аст!

Қобилиятҳои ташкилотчиӣ барои таъмини кори худи омӯзгор ва ҳам барои ташкили коллективи хуби хонандагон зарур аст.

Хулоса маънои салоҳият, шоиста будан, лоиқ будан аст, пас барои амали гардонидани барномаи салоҳиятнокӣ омӯзгорон бояд ҳатман салоҳиятнок, лоиқ, сазовор ва шоистаи касби хеш бошанд. Ба омӯзгорон дар шароити ҷаҳоншавии таҳсилот зарур меояд, ки кӯдаконро на танҳо ба шароити Тоҷикистон имрӯзаву оянда, балки ба зиндагӣ қарда тавоништан дар тамоми мамлаки кураи замин омода созанд.

Адабиёт:

1. Балабанова, Л.И. Самооценка и самоконтроль – основа развивающего обучения. Профессиональное образование. – 2002.- 1. - С. 23.
2. Бардин, К.В. Как научить детей учиться. - М.: Просвещение, 1987.-143 с.
3. Добролюбов Н. А. Русские классики. Избранные литературно-критические статьи. Серия "Литературные памятники" М., "Наука", 1970
4. Ильясов И. Критическое мышление: организация процесса обучения. Директор школы, 1995. № 2. С. 51.
5. Имомназаров Д. Муносибати босалоҳият ба таълим. Душанбе.,2017 87 с.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”. Душанбе, 2012.

Салоҳиддинова Гулнора
Salohiddinova Gulnora

Ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Researcher of the Institute for Educational Development named after Abdurahmon Jomi of the
Academy of Education of Tajikistan

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ **СИФАТИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ** **THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF** **DISTANCE EDUCATION**

Аннотатсия: Дар мақола оид ба нақши технологияи инноватсионӣ ва баланд бардоштани сифати таҳсилоти фосилавӣ андешаҳо баён гардида, муаллиф мунтазам ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавиро дар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон як заминаи муҳим дар ин самт ҳисобидааст. Ин низом барои ҳалли масоили муҳими иҷтимоӣ, аз қабили баланд бардоштани дараҷаи саводнокии аҳли ҷомеа, сатҳи иҷтимоӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, дараҷаи худшиносӣ ва ҷаҳонбинии шаҳрвандон ва рушди фазои ягонаи таълимӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ҷомеаи умумиҷаҳонӣ мусоидат менамояд.

Abstract: The article examines the role of innovative technologies and improving the quality of distance education, and the author considers the introduction of the distance education system in higher educational institutions of the Republic of Tajikistan as an important basis in this area. The system contributes to the solution of important social issues, as well as improving public education, social level of entrepreneurial activity, the degree of self-consciousness and worldviews of citizens, the development of a common educational space within the global society.

Калидвожаҳо: технологияи инноватсионӣ, сифати таълим, таҳсилоти фосолавӣ, чараёни таълим, почтаи электронӣ, веб-технологияҳо, синхронӣ.

Keywords: innovative technologies, quality of education, learning process, E.mail, web-technology, synchronous.

Нақши технологияи инноватсионӣ ё худ фарҳанги техникаи таълим дар баланд бардоштани сифати таълими фосолавӣ нақши муассир дорад ва ҳамзамон ба ҷаҳонишавии маълумот мусоидат мекунад. Нерӯи давлатҳо имрӯз дар баробари қудрати сиёсӣ ҳарбӣ аз тақомул ва истифодаи илму техника ва технологияи муосир арзёбӣ мегардад. Масъалаи татбиқи дастовардҳои илмиву техникаи ва технологияи муосир ба яке аз омилҳои муҳими рақобатпазирӣ ва ҳарчи баланд гардидани нуфузи кишварҳо дар арсаи ҷаҳон табдил ёфтааст. Таҳсилоти фосолавӣ низоми нава махсуб меёбад, ки дар аксари муассисаҳои таҳсилоти олии давлатҳои дунё ба таври густурда роҳандозӣ шудааст. Дар замони муосир аз ҷониби муҳаққиқон ва дар таҷриба таҳсилоти фосолавӣ чунин шарҳу тафсир гардидааст:

1. Таҳсилоти фосолавӣ – як шакли таҳсилот буда, таъсири байниҳамдигарии омӯзгор бо донишҷӯ ва байни худи донишҷӯёро дар масофа амалӣ намуда, мавҷудияти ҳамаи компонентҳои раванди таълим (мундариҷа, усулҳо, шаклҳои ташкилотӣ, маводи таълимӣ)-ро татбиқ намуда, махсусияти маводҳои интернет - технология ва ё маводҳои дигареро, ки дар усули интерактивӣ дида мешаванд, дар назар дорад.

Дар ҷомеаи маорифпарварӣ низоми таҳсилоти фосолавиро ба сифати дурнамои рушди таҳсилот қабул намуда, онро бо таълимоти воқеии давомноки тамоми ҳаёти инсонӣ алоқаманд менамоянд. Таҳсилоти фосолавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо истифодаи шабакаи Интернет амалӣ гардонида мешавад ва потенциали веб-технологияҳо диққати омӯзгорони тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб намудааст, зеро васоити технологияи мазкур захираҳои таълимиро, ки дар тамоми ҷаҳон мавҷуданд, муттаҳид мекунад.

Барномаи таълимӣ дар асоси веб-технологияҳо синхронӣ буда, иштироки яквақтаи омӯзгор ва донишҷӯро таъмин мекунад. Лексияҳои, ки пешакӣ дар шабака ҷой дода мешаванд ва донишҷӯ метавонад ҳама гуна фанҳоро дар вақти бо худ муносиб омӯзад. Ғайр аз ин, донишҷӯ имкони додани саволро ба омӯзгор тавассути почтаи электронӣ дорад.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди татбиқ ва роҳандозии ин низом дастовардҳо ва мушкilotҳои худро дорад. Ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосолавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами навбатӣ барои воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Таҳсилоти фосолавӣ яке аз шаклҳои нисбатан пешқадами таълим дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Имрӯз дар ҷаҳон беш аз 200 миллион муҳассил тавассути низоми таҳсилоти фосолавӣ таълим мегиранд. Ин низом барои ҳалли масоили муҳими иҷтимоӣ, аз қабилӣ, баланд бардоштани дараҷаи саводнокии аҳли ҷомеа, сатҳи иҷтимоӣ, фаъолияти соҳибқорӣ, дараҷаи худшиносӣ ва ҷаҳонбинии шаҳрвандон ва рушди фазои ягонаи таълимӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ҷомеаи умумиҷаҳонӣ мусоидат менамояд.

Дар асноди меърию ҳуқуқии соҳаи таҳсилоти касбии кишвар таҳсилоти фосолавӣ ба маънии ташкил ва гузаронидани корҳои таълимӣ бо истифодаи технологияи муосир иттилоотию иртиботие, ки дар фосолаи муайян татбиқ намудани раванди таълимро имконпазир мегардонад, тавсиф дода шудааст. Низоми таҳсилоти фосолавӣ дастрасии таҳсилоти миёна ва олии касбиро новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии муассисаҳои таълимӣ ва субъектҳои раванди таълим бо истифодаи усулҳои муосир

тайёр кардани мутахассисони дорои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ба талаботи бозори дохилии меҳнат ва берунии он ҷавобгӯ будани онҳоро таъмин менамояд. (1;320)

Мавриди қайд аст, ки мақсади асосии амалигардонӣ ва рушди таълими фосолавӣ ба шаҳрвандон дар ҳама ғӯшаю канори кишвар ва хорич аз он пешниҳод намудани шароити фазои ягонаи таълим, ҳамчунин, баланд бардоштани дараҷаи маълумот аз ҳисоби истифодаи иқтидори илмӣ ва таълимии донишгоҳҳо, академияҳо, донишкадаҳо, марказҳои тақмили ихтисос ва азнавтэйркунии мутахассисон ва дигар шаклҳои таълимӣ мебошад. Инчунин, таълими фосолавӣ барои бевосита аз худ кардани барномаҳои асосӣ ва ё таҳсилоти иловагии касбӣ, таҳсилоти олий ва миёнаи касбӣ дар ҷои истиқомат ва ё истиқомати муваққатӣ ба таълимгирандагон имкон медиҳад, ки онро аз бар намоянд. Қайд кардан лозим аст, ки барои одамони имконияти ҷисмонияшон маҳдуд, яъне маъҷубон низ хеле қулай мебошад. Зеро аз хона набаромада метавонанд, бевосита ҳамчун инсонии комил таълим гиранд.

Ҳоло дар давлатҳои мутараққӣ на танҳо таҳсилот, балки кор тариқи фосола ба роҳ монда шуда истодааст. Бо воситаи Интернет инсон метавонад на танҳо таҳсил кунад, балки худро бо кор низ таъмин намояд. Ҳамзамон, корҳои таълимӣ дар низоми таҳсилоти фосолавӣ дар шакли ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои аудитори хузурӣ, корҳои мустакилонаи донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгор ва корҳои мустакилонаи донишҷӯ ба роҳ монда мешаванд. Ҳар як донишҷӯ дар гурӯҳи фосолавӣ ҳуқуқҳои якхелаи иштирок дар дарсҳои семинарҳои доранд. Тавофути миллат (миллатчиғӣ ва маҳалгароӣ) фарқияти ҷинсӣ дар муҳити таҳсилоти фосолавӣ пурра аз байн меравад. Дар натиҷа фикри ҳар як донишҷӯ ба назар гирифта шуда, диққати ҳамагонро ба худ ҷалб мекунад. Зарурияти иштирок кардан дар сессия ва машварат (консултатсия)-ҳо вучуд надорад, ки ин барои донишҷӯ хароҷотҳои моддиро истисно менамояд. Бешубҳа бартарияти таҳсилоти фосолавӣ ин имконияти машварат бо устод дар ҳолати онлайн ва рафтори индивидуалии устод бо ҳар як донишҷӯ мебошад. Бартариятҳои таҳсилоти фосолавӣ инҳоянд:

– Таҳсилоти фосолавӣ ба принципҳои гуманистӣ ҷовабгӯ аст, ки мувофиқи он ҳеҷ кас набояд бо сабаби камбизоатӣ, маҳдудияти ҷуғрофӣ ё вақт, аз нуқтаи иҷтимоӣ ҳимоят нашуда ё ғайри имкон будани иштирок дар дарс аз сабаби саломатии худ, аз имконияти хондан дур карда шаванд;

– таълим ба ҳама табақаҳои ҷомеа, бе ягон маҳдудият ба ҳолати саломатӣ, дастрас мебошад;

– таҳсилоти фосолавӣ назар ба таҳсили рӯзона арзонтар аст;

– самаранокии ин таҳсилот дар он зоҳир мегардад, ки ҳар кас худаш ҷадвали дарсҳо ва муҳлати аз худкуниро муайян мекунад (бо назардошти баъзе маҳдудиятҳо);

– таҳсилоти фосолавӣ аз дилхоҳ нуқтаи дунё дастрас мебошад;

– таҳсилоти фосолавӣ «ояндадор» буда, сол аз сол ҳиссаи технологияҳои нави фосолавӣ афзун ёфта истодааст;

– таҳсилоти фосолавӣ дар як вақт имконияти ҳам хондан ва ҳам кор карданро медиҳад, яъне дониши худро якбора дар амал татбиқ кардан мумкин аст;

– барои таҳсилоти фосолавӣ аз ҳама маводҳои навтарин ва мукамал пешкаш карда мешаванд;

– таҳсилоти фосолавӣ тартиб додани речаи индивидуалии барои донишҷӯ мувофиқро пешниҳод мекунад.

Дар баробари ин, бо мақсади самаранок ташкил намудани раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бо донишҷӯёни соли аввали таҳсил то оғози даври академии яқум бояд курси муқаддимаӣ оид ба истифодаи технологияи таҳсилоти фосолавӣ баргузор карда шавад.

Курси номбурда масъалаҳои ташкил ва омӯзонидани низоми таҳсил бо истифода аз технологияи таҳсилоти фосолавиро дар бар мегирад. Зимни курси мазкур бо мақсади ба роҳ мондани табодули иттилоот байни донишҷӯён ва омӯзгорон, донишҷӯён ва кафедра, садорати факултет, раёсати таълим ва дигар воҳидҳои сохтории муассисаҳои

таҳсилоти миёна ва олии касбӣ омӯзиш ва шарҳи технологияи таҳсилоти фосилавӣ ба роҳ монда мешавад. Инчунин, донишҷӯён бо тартиби ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои аудиторӣ ҳузурӣ, корҳои мустақилонаи донишҷӯ, қабули имтиҳонҳои фосилавӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба низоми таҳсилоти фосилавӣ шинос карда мешаванд.

Инчунин, бо мақсади ҷорӣ намудани таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии кишвар нақшаи қабули донишҷӯён тавассути низоми нави таҳсилот ва нақшаи намунавии он таҳия ва қабул гардид. Масъалаи гузариши муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ба низоми таҳсилоти фосилавӣ аз заминаҳои моддӣю техникий онҳо вобастагии калон дорад, ки айни ҳол дар татбиқи ин низом заминаи моддӣю техникий ва барномаи электронии идоракунии раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ фароҳам оварда шудааст. **(2;85-86)**

Имрӯзҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон китобхонаи электронӣ, синфхонаи компютерӣ барои роҳандозии таҳсилоти фосилавӣ тамоми тадбирҳоро андешида истодаанд. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва ибтидоии касбӣ Интернет бояд ғаёл бошад. Барномаи ягонаи идоракунии раванди таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи талаботи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи низомҳои таҳсилоти кредитӣ ва фосилавӣ, ҳамчунин, нишондиҳандаҳои дигари танзимкунандаи раванди таълим ва назорати сатҳи сифати таҳсилот омода ва мавриди истифодаи муассисаҳои таҳсилоти касбии кишвар қарор дода шавад. Зеро муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бояд низоми назорат ва баҳодихӣ ба натиҷаи корҳои мустақилонаи донишҷӯро зеро роҳбарии омӯзгор (дарсҳои лексионӣ ва корҳои ғайриаудиторӣ фосилавӣ) ва корҳои мустақилонаи донишҷӯён (корҳои ғайриаудиторӣ фосилавӣ) -ро пурра бо истифода аз ин барномаи идоракунии амалӣ гардонанд. Бояд тазакур дод, ки низоми таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии кишварро дар заминаи баҳодихӣ ба роҳ монанд. Ин низом дар аксари муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бомуваффақият ба роҳ монда шудааст. Дар баробари ин, раванди таҳия ва тасдиқи нақшаҳои таълимии таҳсилоти фосилавии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ зеро назорати доимӣ қарор дорад.

Андӯхтани таҷрибаи донишгоҳу донишқадаҳои давлатҳои пешрафта ё худ мутараққӣ дар мавриди татбиқи низоми таҳсилоти фосилавӣ ба манфиати кор аст. Ногуфта намонем, ки дар ин робита, ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии хориҷи кишвар шартнома оид ба хизматрасонии таълимӣ, ки тибқи қарордоди мазкур ин муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хизматрасонии таҳсилоти фосилавино барои тайёр намудани мутахассисони дорои маълумоти олии касбӣ анҷом медиҳанд, роҳандозӣ карда шудааст. Мавриди қайд аст, ки ҳама қор тарафҳои мусбӣ ва манфии худро дорад. Таълими фосилавӣ низ тарафҳои мусбӣ ва манфии худро дорад.

Тарафҳои мусбии таҳсилоти фосилавӣ: Озодӣ ва тағйирёбии чадвали ҷараёни таълим. Шумо метавонед барои худ шароити мусоид фароҳам оред. Ҳама чиз танҳо ба донишҷӯён ва хоҳиши гирифтани таҳсилот аз ӯ вобаста аст. Шумо метавонед ба сабти лексия, ки ҳарчи бештар зарур аст, гӯш диҳед. Шумо метавонед барои сабт ё гузаштан аз он чизе ки аллақай медонед, қатъ кунед. Илова бар ҳамаи афзалиятҳои ин намуди таҳсил, яке аз далелҳои ҷиддӣ ҳанӯз ҳам афзоиши донишҷӯёни ғайрирасмӣ боқӣ мемонад – мардуми меҳнаткаш, ҳомиладорон, модарони кӯдакони ширмакдошта, пиронсолон ва маъюбон. Одамоне, ки дар ҳақиқат меҳонад дониш гиранд, аммо имконияти ба донишгоҳ рафтано надоранд ва ба таҳсилоти фосилавӣ майл доранд. **(3;53-57)**

Таҳсилоти фосилавӣ шакли навтарин дар нақшаи молиявӣ мебошад. Арзиши тренинг аз донишгоҳи алоҳида вобаста аст, аммо дар асл ин маблағ метавонад танҳо бо таҳсилоти ғоибона рақобат кунад, гарчанде аз он ҳам то 10-30% паст хоҳад буд.

Тарафҳои манфии таҳсилоти фосилавӣ: Бо вучуди афзалиятҳои ошкорбаёнӣ дар шакли мавзӯи инфиродӣ, ин равиш танҳо барои донишҷӯёни дониши баланд дошта таъсир намерасонад. Вақте, ки мо аз кор хаста шуда меоем, мо наметавонем дар бораи лексияҳо ва супоришҳо фикр кунем, ё ин ки дигар нақшаҳои шабона дошта бошем, пас дар фикри мо чӣ гуна донишандӯзӣ меравад. Он гоҳ чунин мешавад, ки мо аз «минтақаи дастрасӣ» ба маводи таълимӣ дур мешавем ва ин ба хилофи сабтҳои муҳими таҳсилот аст.

Мутаассифона, бо ин шакли таълим, муошират бо омӯзгор хеле саҳт маҳдуд аст. Иттилооти боқимондари донишҷӯ бояд аз ҷониби дигар манбаъҳо мустақилона ҷустуҷӯ карда гирифта тавонад. Дарсҳои амалӣ низ ба намуди лексионӣ баргузор карда мешаванд, танҳо дар фарқияти миқдори донишҷӯён. Шумо метавонед дар бораи ҳама чиз ҳар чиро биомӯзед, фаҳмед, аммо чӣ тавр ин донишро дар ҳаёти худ ё коратон истифода мебаред.

Ба таври ҳулосавӣ гуфтан мумкин аст, ки таҳсилоти фосилавӣ наметавонад шакли пурраи таълимро иваз кунад. Бо вучуди ин, ҳар сол донишҷӯён бештар ба таҳсилоти фосилавӣ майл пайдо менамоянд. Ин шакли таҳсилот имконият медиҳад, ки аз технологияҳои интернетӣ ва компютерӣ бештар дар раванди таълим истифода баранд. Интернет ва компютер омӯзишро бештар шавқовар ва самарабахш мегардонанд. Дар ин самт лоиҳаҳо ва ихтирооти нав ба нав омода шуда истодаанд, то ки ҳар як шахс бо имкониятҳои гуногун тавонад дониш ва малакаҳои худро сайқал дода, тичорат ва шуғли хешро дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим ба роҳ монад.

Адабиёт:

1. Рахимов Н.Т. Дистанционное образование в Худжанде. Материалы научно – практической конференции ТГУ. – Душанбе, 2000. - с. 85 – 86;
2. Красильникова Е.В. Природа интернет-экономика // Известия Самарского университета. Серия: Экономика, управление, право. 2010. Вып.2. С. 9-14.
3. Щекотуров А.В. Net-дружба в структуре конструирования виртуальной идентичности подростков // Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского. 2013. №3 (1). С. 441-445.
4. Колмогорова Е.В. Педагогические основы дистанционного обучения. – Новосибирск: Веди, 2005 – 320 с.
5. Хусяинов Т.М., Костригин А.А. Методология и теория онлайн-консультирования // Психология и Психотехника. 2014. № 9. С.996-1002. DOI: 10.7256/2070-8955.2014.9.12713
6. Валигурский С.Д. Организационно-экономические основы формирования и развития интернет-торговли: автореф. дисканд. пед. наук. М. 2012.

Гадоев Идибек

Gadoyev Idibek

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Institute for Education Development named after A.Jomi of the Academy of Education of
Tajikistan

ЗАРУРИЯТИ ГУЗАРИШ БА ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ БАРОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ THE NEED FOR TRANSITION TO DISTANCE EDUCATION FOR HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

Аннотатсия: Дар мақола суҳан дар бораи таҳсилоти фосилавӣ ва самаранокии он дар раванди таълим меравад. Таъкид карда мешавад, ки рушди низоми таҳсилоти фосилавӣ масъалаи муҳим ва мубрами иҷтимоӣ технология маусуб ёфта, он ба масъалаи иттилоотонии соҳаи маориф вобастагии зиҷ дорад. Ба назари муаллиф тавсеаи таҳсилоти фосилавӣ метавонад ба коҳиши мушкилоти иҷтимоӣ -нобаробарӣ дар соҳаи омӯзиш мусоидат намояд, зеро таҳсилоти фосилавӣ усули беҳтаринест, ки барои мутобиқ намудани шароити иҷтимоикунонии касбӣ, гирифтани маълумоти босифат аз ҷониби намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Abstract: Distance Education and its Effectiveness in the Process of Tuition Keywords: education, distance tuition, content, specialist, technology, information. The article dwells on the distance education and its effectiveness in the process of tuition. The author of the article lays an emphasis upon the idea that the

system of distance education development is considered as an important and actual social-technological goal which is closely connected with the problem concerning the information of education system.

Калидвожаҳо: таҳсилот, фосилавӣ, омӯзиш, мундариҷа, мутахассис, технология, иттилоот, таҳсилоти фосилавӣ, интернет, технологияи таъли, интерактиви, мултимедия.

Keywords: education, distance, learning, content, specialist, technology, information, distance education, internet, learning technology, interactive, multimedia.

Роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро зарур аст, ки моделҳои гуногуни тарбияи мутахассисонро пайдо ва ҷорӣ намоянд ва низоми таҳсилотро сифатан такмил бахшанд. Эмомалӣ Раҳмон

Асри XXI марҳалаи нави инкишофи тамаддун аст. Он асри ҷомеаи иттилоотӣ, коммуникатсия, техника ва технология ба шумор меравад. Яке аз ҳадафҳои таҳсилоти олии расидан ба сатҳи маълумоти ҷаҳонист. Бинобар ин мазмуну мундариҷаи он барномаҳои таълимӣ бояд ба мазмуну мундариҷаи маълумоти ҷаҳонӣ мувофиқ бошанд. Дар ин сатҳ лозим аст, ки барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳо бо роҳи ҳамгирӣ ва муосиркунонии маълумот таълиф ёбанд. Моделҳои муосири барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, усулҳои омӯзиш (технологияи таълим) таҳия ва таълиф шаванд. Дар ин самт модернизатсияро на ба маънои нусхабардорӣ, балки бо роҳи эҷодӣ ва ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва дигар мамлакатҳои дунё амалӣ бояд кард. Танҳо ба роҳ мондани ҳамкориҳои илмӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ Тоҷикистонро ба маълумоти сатҳи ҷаҳонӣ ворид намуда, рақобатпазирии сифати маълумотро таъмин мегардонад.

Дар ин маврид барои пешрафти илму маориф ва беҳ гардонидани таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ моро зарур аст, ки ба пешравиҳои замони муосир диққати амиқ диҳем ва аз пешравии илмҳои замони муосир, техникаву технологияи навин огаҳӣ дошта бошем. Барои амалӣ намудани ин масоил бояд ҳамкориро бо донишгоҳу донишқадаҳои давлатҳои пешрафта дар самти илму маориф тақвият бахшем ва аз натоиҷу пешравии омӯзиши илмҳои замона баҳраманд гардида, сатҳу сифати таълимро дар таълимгоҳҳои кишвар боз ҳам баланд бардошта, барои пешрафти кишварамон кадрҳои таҷрибанок ва ба талаботи замони муосир ҷавобгӯро ба воя расонем. Чунки пешрафти ҳар як давлату миллат аз кадрҳои баландихтисос ва бо таҷриба ва дорои қобилияти хуби меҳнатӣ дошта, вобастагӣ дорад. Барои ноил шудан ба пешрафти илму маорифи Ваазорати маориф ва илмро зарур аст, ки ҳамкориро бо донишгоҳҳои пешрафтаи дунё бештар намояд. Инчунин натиҷаҳои омӯзиши ба дастовардари дар барномаҳои таълимӣ, стандарти давлатӣ, китобҳои дарсии донишгоҳу донишқадаҳои кишвар ҷой дода, сатҳу сифати таълимро ба дараҷаи баланд бардоранд.

Шаклҳои асосии ташкилии таҳсилоти фосилавӣ кафедраҳои дахлдор (факултетҳо, марказҳои таҳсилоти фосилавӣ) дар муассисаҳои таълими анъанавӣ (донишгоҳҳо, коллеҷҳо) мебошанд. Қариб ҳамаи донишгоҳҳои ИМА, Британияи Кабир, Фаронса шӯъбаҳои дурдаст доранд. Аммо ҳадафи ин шӯъбаҳо гуногун аст. Дар ИМА донишҷӯён дар ҳамон сатҳе таълим мегиранд, ки дар шӯъбаҳои рӯзона таҳсил мекунанд.

Дар Британияи Кабир таҳсилоти фосилавӣ дар донишгоҳҳо асосан дар сатҳи аспирантура амалӣ карда мешавад. Дар Фаронса он вазифаи такмили ихтисоси коргаронро иҷро мекунанд.

Донишҷӯёни Донишгоҳи Кушодаи Бритониё калонсолоне мебошанд, ки таҷрибаи корӣ доранд ва таҳсилро бо кор омезиш медиҳанд. Ягон талаботи дохилшавӣ ба донишгоҳ вучуд надорад.

Сохтори курсҳои омӯзишӣ модули имкон медиҳад, ки онҳо мувофиқи талаботи донишҷӯён якҷоя карда шаванд. Ҳама омӯзишҳо ба системаҳои асос ёфтаанд, ки ба донишҷӯён аз масофа таълим доданро фароҳам меоранд (радио, телевизион, телефон, курсҳои хаттӣ, ки ба донишҷӯ тавассути почта фиристода мешаванд ва ғ.). Дар намунаи Донишгоҳи Кушодаи Бритониёи Кабир муассисаҳои таълимии шабех дар Канада,

Исроил, Туркия, Ҳиндустон, Австралия, Испания, Покистон, Нидерланд ва ғайра таъсис дода шуданд. Дар ИМА прототипи Донишгоҳи Кушода ба истилоҳ "Донишгоҳи бидуни девор" аст. (3)

Дар робита бо дарки аҳамияти захираҳои зехнӣ ҳамчун омили рақобатпазирии давлат, системаи маорифи кишвар мақсад гузоштааст, ки тавассути баланд бардоштани сатҳи маълумоти олий ва рушди захираҳои зехнии кишвар баргари рақобатиро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин намояд.

Ин боиси он гардид, ки дар солҳои минбаъда як қатор дигаргуниҳои модернизатсия, аз ҷумла имзои Эълумияи Болония, қорӣ намудани Стандарти Давлатии Таҳсилот, барномаҳои давлатии рушди соҳаи маориф. Ҳадафи асосии барномаҳои давлатӣ таъмин намудани сифати баланди таълими дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи талаботи тағйирёбандаи аҳоли ва ҳадафҳои дарозмуддати рушди ҷомеа ва иқтисодиёти ҶТ мебошад.

Вобаста ба афзоиши рақобат ва вазъи иқтисодии бозор, талаботи корфармо нисбат ба хатмкардагони муассисаҳои таълимӣ афзудааст. Хатмкунандагони донишгоҳҳо ҳамчун як манбаи зехнӣ ҳисобида мешаванд, ки рақобатпазиро тавассути татбиқи алгоритмҳои кории зарурӣ таъмин мекунанд. Талаботи афзоянда аз ҷониби корфармоён дар талаботи тағйирёбандаи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимӣ, ки гирифтани маълумотро калиди касбӣ ва рушди шахсӣ меҳисобанд, инъикос ёфтааст.

Вобаста ба чунин дигаргуниҳо дар ҷомеа, сохторҳои таълимӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати таълим, инчунин мутобиқ кардани он ба талаботҳои пайдошавандаи ҷомеа рӯ ба рӯ шуданд.

Муассисаҳои таълимӣ бояд талабот ва интизориҳои истеъмолкунандагонро ба роҳбарӣ гирифта, ҳамзамон стандартҳои муқарраркардаи Вазорати маориф ва илми кишварро риоя кунанд. Натиҷаи хизматрасониҳои пешниҳодшуда маҷмӯи салоҳиятҳои касбии хатмкунандагони донишгоҳҳо мебошад, ки баъдан аз ҷониби корфармо баҳо дода мешавад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъала таҳия ва татбиқи технологияҳои муосири педагогӣ, аз ҷумла таълими фосолавӣ махсуб меёбад. Хусусияти асосии ин технология татбиқи раванди таълим ҳангоми нигоҳ доштани масофаи муайян ё масофа мебошад. Чун қоида, барои таълими фосолавӣ интернет ҳамчун воситаи асосии иртибот истифода мешавад, ки алоқа дар он ҳам дар вақти воқеӣ ва ҳам бо истифодаи платформаҳои электронӣ барои муошират ва интиқоли иттилооти зарурӣ барои омӯхтани фан пешбинӣ шудааст. (3)

О.Б.Епишева унсурҳои асосии таълими фосолавиро ошкор мекунад: ҷудоии ҷисмонии муаллимон ва баъзе шунавандагон, ҳадди аққал барои аксари равандҳои таълим; истифодаи манбаҳои мултимедиявӣ ва электронии таълимӣ, ҳам дур ва ҳам дар наздикӣ. (4)

Ҷомеашинос Ф. В. Тейлор таснифи масофаро пешниҳод намуд, ки омӯзиш аз панҷ марҳилаи рушд иборат аст: таҳсили ғойбонаи классикӣ; истифодаи воситаҳои гуногуни яктарафаи интиқоли маводи таълимӣ: маводҳои ҷопшудаи иттилоотӣ, пахши мустақим ё сабтҳо дар ВАО; таълими дучонибаи синхронӣ бо истифодаи аудио ё видео; таълими асинхронӣ дар якҷоягӣ бо мултимедияи интерактивӣ; таълими фасеҳи интеллектуалӣ, ки дараҷаи баланди автоматикунонӣ ва идоракунии асинхронии омӯзиши донишҷӯёни онлайн ва мултимедияи интерактивиро таъмин мекунад. (5, 1-8)

Имрӯз, донишҷӯён мустақилона дар муҳити беназири электронии донишгоҳӣ аз омӯзиш, санҷиш мегузаранд, аз муаллимон маслиҳат мегиранд, имтиҳонҳо ва тестҳоро ба таври интерактивӣ месупоранд.

Бояд тазаққур дод, ки ҳама намудҳои технологияҳои рақамӣ бо шаклҳои анъанавии таълим муҳолифат намекунанд. Онҳо онро сифатан тағйир медиҳанд,

вектори нави рушд ва ташаккули равишҳои инноватсиониро пешниҳод мекунад, ки дар он вариантҳои омехтаи истифодаи технологияҳои таълимӣ низ имконпазиранд.

Муассисаҳои таълимии муосир, ки технологияҳои фосилавиро истифода мебаранд, аини замон дар шароити зарурати ба роҳ мондани ҳамкории мутақобилан судманди иҷтимоӣ қарор доранд, ки ба ноил шудан ба он мусоидат мекунад.

Умуман, истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ имкон медиҳад, ки имкониятҳои омӯзишӣ аз рӯи бисёр меъёрҳо васеъ карда шаванд: имкон медиҳад, ки ҳамзамон донишҷӯёни профилҳо, ихтисосҳо ва самтҳои гуногун омӯзиш ташкил карда шаванд; касбият ва салоҳияти донишҷӯён тавассути истифодаи маълумот дар дохили фан дар хона баланд мешавад; маълумоти ягона фазои рӯҳӣ; имкони таҳсил бидуни ҳалал расонидан ба раванди кор вучуд дорад (барои донишҷӯёни меҳнатӣ), хароҷоти захираҳои моддӣ кам карда мешаванд - иҷораи бино, барқ, пардохти соатҳои омӯзгор. Ба интихоби васоити ҳозиразамони таълим бояд ҳамаҷониба муносибат кард, зеро ин як нуқтаи муҳим дар таълим аст. Технологияи педагогии дар асар истифодашуда ба ҳалли масъалаҳои муайяни дидактикӣ равона карда шудааст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки имкониятҳои технологияи мушаххаси таълимро оқилона ва эҷодкорона арзёбӣ намоем, чиҳати сусти ва сусти онро бидонем ва дар кучо татбиқ кардани онро беҳтар донем.

Чараҳои рушди низоми таҳсилот дар ҷаҳони муосир бо хусусиятҳои зерин қобили тавачҷӯҳ аст:

- афзоиши сатҳи умумии маълумотнокии аҳоли;
- болоравии талабот ба фарҳанг ва салоҳияти касбии шаҳрвандон;
- зарурати низоми таҳсилоти муттасил;
- зиёд шудани мӯҳлати таҳсилоти миёнаи умумӣ

Вижагиҳои зинаи муосири рушди таҳсилоти миёнаи касбӣ чунин ба назар мерасанд:

- маълумот барои ҳама;
- барномаҳои гуногуни таълим бо назардошти сифати баланди омӯзиш;
- эътибор гирифтани талаботи донишҷӯёни алоҳида дар маҷмӯъ;
- рушди ҳадалимкони донишҷӯ новобаста аз мавқеи иқтисодию иҷтимоии хонавода, ҷинс, миллат ва мансубияти динӣ;
- инкишофи низоми арзишҳо ва муносибатҳои ҷавобгӯ ба ҷомеаи гуногунмиллат;
- ташкили чараҳои омӯзише, ки ба рушди қобилиятҳои фардӣ ҳар як донишҷӯ нигаронида шудааст ва ташаккули қобилиятҳои фардӣ онҳоро таъмин мекунад;
- мутобиқшавии ҷавонон ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ ва ҳаёти ҷомеа;
- таҳсилоти озод ва таъминкуандаи донишҷӯ, иттилоот ба табақаҳои мухталифи иҷтимоӣ.(1)

Таҳсилоти фосилавӣ ба мактаббача, донишҷӯ, мутахассиси соҳаи ҳарбӣ, бекорон дар тамоми навоҳии мамлакат ва хориҷ аз он ва дигар шаҳрвандон барои татбиқи амалии ҳуқуқҳои инсон ба маълумот ва дастрасӣ ба иттилоот имкони баробарро медиҳад. Маҳз, ҳамин низом метавонад талаботи ҷомеаро ба эътибор гирифта, татбиқи амалии ҳуқуқҳои конситутсионии ҳар як шаҳрвандро қатъӣ ва ба таври воқеӣ барои маълумот таъмин намояд. Таҳсилоти фосилавӣ ба мантиқи рушди низоми маориф ва ҷомеа ба таври мақсаднок мувофиқат мекунад. Ин дар ҳолат, ки дар сарҳати амалкарди ин ҳадафҳо талаботи инсонӣ алоҳида қарор мегирад.

Истилоҳи «таҳсилоти фосилавӣ» ҳанӯз ба таври қатъӣ дар илми педагогика шарҳу тавзеҳи пурраи илмӣ худро пайдо накардааст. Мафҳумҳои ба монанди «маълумоти фосилавӣ», «таҳсилоти фосилавӣ», «таҳсилоти мобилӣ» мавҷуданд, ки ҳамин маъниро ифода мекунад. (6, 30)

Бархе аз муҳаққиқон, бо назардошти мақоми ҳосаи телекоммуникатсия дар ташкили таҳсилоти фосилавӣ онро ҳамчун таҳсилоти телекоммуникатсионӣ муқаррар намудаанд (7,34).

Таҷрибаҳо тасдиқ намудаанд, ки сифат ва сохтори курсҳои таълимӣ баробар ба сифати таълим дар ҳолати таҳсилоти фосилавӣ ва ҳатто нисбатан беҳтар дар ҳолати

шакли таълими анъанавӣ мебошад. Технологияи электронии нав, чун CD-ҳои интерактивӣ, тахтаҳои электронии эълонҳо, дискҳои мултимедӣ, ки тавассути шабакаи интернет бо кӯмаки интерфейси Mosaic ва WWW метавонанд на танҳо ҷалби фаъоли хонандагонро ба раванди таълим таъмин намоянд, балки барои идоракунии ин раванд дар фарқ аз воситаҳои зиёди таълими анъанавӣ мусоидат мекунад.

Коршиносон чунин мешуморанд, ки таҳсилоти фосилавӣ нисбат ба таълими анъанавӣ 20-25% арзонтар аст (8,10).

Ба ақидаи мутахассисони таҳсилоти фосилавӣ, арзиши шабакаи таълимро мумкин аст, ки дар муқобили низоми анъанавӣ поинтар барад, ҳарчанд муаллим дар ҳолати додани дарс дар ҳар гуна нуқтаи курраи замин бошад;

Муассисаи аз ҳама бузург дар ин бахш Донишгоҳи Кушодаи Лондон (The Open University) мебошад, ки дар заминаи он дар давоми се соли охир таҳсилоти фосилавӣ барои донишҷӯён на танҳо аз Англия, балки бисёр аз кишварҳои иттиҳод ҷараён мегирад. Дар ИМА намунаи чунин донишгоҳ Донишгоҳи миллии технологӣ дар штати Колорадо мебошад, ки донишҷӯёнро аз рӯи таҳассусҳои мухталифи муҳандисӣ ҳамроҳ бо 40 коллеҷи муҳандисӣ омода мекунад.

Дар таҳсилоти фосилавӣ чунин моделҳои ташкилӣ-технологӣ мавҷуданд:

1. **Медияи ягона** - истифодаи ягон намуди воситаи таълим ва шабакаи пешниҳоди иттилоот мебошад. Масалан, омӯзиш ба воситаи рӯйхатгирӣ, барномаҳои радио ва телевизионии таълимӣ. Дар ин модел воситаи аслии таълим, маводи ҷопӣ мебошад. Амалан комуникатсияи дучониба, ки ин модели таҳсилоти фосилавиرو ба таҳсилоти анъанавии ғоибона наздик кунад, мавҷуд нест.

2. **Мултимедия** - истифодаи воситаҳои мухталифи таълим: дастури таълимӣ дар шакли ҷопӣ, барномаҳои компютери таъиноти таълимӣ дар шаклҳои мухталифи воситаҳои электронӣ, чун сабтҳои аудиӣ ва видеоӣ ва ғайра. Баъзан дар ин ҳолат интиқоли иттилоот ба як тараф сурат мегирад. Дар ҳолати зарурӣ унсурҳои таҳсилоти рӯзона - вохӯриҳои шахсии муҳассилин ва омӯзгорон, гузаронидани машваратҳои ҷамъбастии таълимӣ ё машварат, қабули ҳузурии имтиҳон ва ғайра истифода бурда мешавад.

3. **Гипермедия** - модели таҳсилоти фосилавии насли савум аст, ки бо истифодаи технологияи нави иттилоотӣ, ки дар телекоммуникатсияи компютерӣ ҷойи асосӣ дорад, сурат мегирад. Шакли содда дар ин ҳолат почтаи электронӣ ё телеконфронс, ҳамчунин таълими аудиӣ (бо назардошти телефон ва телефакс) мебошад. Ҳангоми рушди минбаъдаи ин модели таҳсилоти фосилавӣ истифодаи маҷмӯи чунин воситаҳо, чун видео, телефакс ва телефон (барои гузаронидани видеоконфронсҳо) ва аудиографика ҳангоми истифодаи васеи якҷақтаи видеодискҳо, воситаҳои гуногуни гиперӣ, низоми дониш ва зеҳнияти сунӣ муҳим аст. Ҳамин тариқ, таҳсилоти фосилавӣ на танҳо дар доираи низомҳои миллии маориф, балки дар доираи ширкатҳои тичоратӣ бо назардошти афзалияти самтҳои онон дар мавриди тайёр намудани мутахассисони ба талаботи ҷаҳонӣ рушд карда, аз шакли анъанавии таҳсилот бо хусусиятҳои ҷамъбасти, пайдарпайӣ, гуногуншаклӣ, тафрикаи зина ба зина ва равиявӣ, минтақабандӣ, инфиродисозӣ ва тамоили таҷрибавию равиявӣ тафовут дорад.

Омӯзиши фосилавӣ – ин чизи нав нест. Омӯзиши ғоибона солҳои зиёд вучуд дорад ва васеъ паҳн гардидааст. Инчунин таълимот тариқи телевизион вучуд дорад. Дар марҳилаи ҳозира омӯзиши фосилавӣ бо истифодабарии шабакаи Интернет паҳн шуда истодааст. Потенсиали веб-технологияҳо диққати омӯзгорони тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб менамояд, зеро ин технологияҳо захираҳои таълимотиро, ки дар тамоми ҷаҳон ҳаст, муттаҳид мекунад. Интернет, воситаи алоқа ва технологияҳои компютерӣ омӯзиши компютериро шавқовар мегардонад. Лоиха ва кашфиётҳои нав ба нав дар ин соҳа пайдо шуда истодаанд.

Се сабаби асосии шавқи зиёди ба омӯзиши дистансионӣ тариқи Интернет вучуд дорад:

1. вучуд доштани талабот ба ахбороти аниқ.

2. Технология барои қонё гардонидани ин талабот вучуд дорад.

3. Ҳамаи соҳаҳои фаъолият омӯзиши фосилавино ҳамчун бозори нави муҳим ва фаъолияти қорӣ дида мебароянд.

Албатта камбудихо низ бо тариқи омӯзиши фосилавӣ вучуд доранд. Дар замони ҳозира аз нуқтаи назари техникӣ ду омил асосӣ ба тараққиёти омӯзиши фосилавӣ таъсир мерасонад:

1. пайвастишавӣ ба Интернет ва сифати алоқа;

2. омӯзиши фосилавӣ бояд интерактивӣ бошад.

Почтаи электронӣ e-mail ин воситаи универсалии гуфтугӯи компютерӣ мебошад. Он ба почтаи муқаррарӣ монанд аст: ҳар як истифодабарандаи Интернет дар шабакаи почтаи худро бо суроға дорад ва ба он бо ёрии компютер хат фиристода мешавад. Фарқият фақат дар он ки хати электронӣ пас аз фиристодан дарҳол меояд. Ҳамин тавр, бо почтаи электронӣ натавонанд хат, инчунин расм, видеоматериал, аудиоматериал, файлҳо фиристода мешавад, ки он бениҳоят қулай мебошанд.

Мақсади таълими электронӣ беҳтар намудани сифати таҳсил мебошад. Вай барои таълими донишҷӯ дар маркази таҳсилот мусоидат мекунад. Донишҷӯён метавонанд бо суръати ба худашон хос таълим гиранд, такрор кунанд ва аз рӯйи шавқу рағбати худ омӯзанд. Инчунин таълими электронӣ нақши устуду донишҷӯёнро тағйир медиҳад. Онҳо метавонанд лексияҳоро дар хона гӯш кунанд, тавассути маводи омӯхташуда қор кунанд ва дар аудитория ҳамқорӣ намоянд, имконияти беҳтар барои ширкат варзидан, худмухторияи донишҷӯ, омӯзиши алоқаманд, яъне бо дигарон қор кунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар даврони истиқлолият бо мақсади ворид шудан ба фазои ягонаи ҷаҳонии таҳсилот як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (соли 1993, таҳрири нав аз 17 майи соли 2004), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти баъд аз муассисаи олии таълимӣ» (соли 2003, таҳрири нав соли 2009), Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (с. 2006) ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқии муҳимро таҳия ва мавриди амал қарор дод, ки онҳо барои рушди муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ заминаи хуб фароҳам оварданд.

Дар Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (с. 2006) омадааст, ки истифодаи усулҳои нави таълим дар асоси истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) яке аз вазифаҳои асосии рушди таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти ҳалли масъалаҳои ба ин алоқаманд дар сатҳи Вазорати маориф ва илми ҚТ талаботи умумӣ оид ба Барномаи истифодаи ТИК ба роҳ монда мешавад. Барои амалӣ намудани барномаи мазкур бояд меъёрҳои фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ҳангоми гирифтани литсензияи ҳуқуқи фаъолияти таълим ба инобат гирифта шаванд. Барномаи ташкил кардани китобхонаҳои электронӣ ва истифодаи манбаҳои электронӣ дар шабакаи интернет ва сармаҷмӯи фанҳои таълимӣ вобаста ба равия ва ихтисосҳо ба назар гирифта мешавад.

Бояд тазаққур дод, ки барои истифодаи низоми таълими электронӣ дар ҷумҳурии мо тамоми базаҳои меъёрию ҳуқуқӣ мавҷуданд. Яке аз намудҳои таълими электронӣ ин низоми таълими фосилавӣ ба ҳисоб меравад. **Таълими фосилавӣ** (таълим дар фосила) – яке аз шаклҳои таълим, фаъолияти мақсадноки методии таълимӣ-идроқӣ ва инкишофии шахс, ки аз муассисаи таълимӣ дар масофаи дур воқеъ гаштаанд ва тавассути воситаҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ маълумот мегиранд. (*Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ»*)

Таълими фосилавӣ бо истифодаи маҷмӯи маълумотҳои технологӣ, ки ифодаи ғайримустақими мақсаднок ва ё ифодаи ғайримустақими нопурраи ҳамқории таълимгиранда ва омӯзгор, новобаста ба ҷойи мавҷудият ва тақсироти вақт дар асоси ташкили педагогии технологияи иттилоотӣ, пеш аз ҳама бо истифодаи воситаҳои телекоммуникатсионӣ ба амал бароварда шуда, таъмин карда мешавад. Технологияҳои асосии таълими фосилавӣ аз технологияи кейс, технологияи интернет, технологияи

телекоммуникатсионӣ иборат мебошад. Намудҳои асосии технологияро дар як вақт истифода бурдан мумкин аст.

Мақсади таълими фосилавӣ бевосита имкон додан ба таълимгирандагон барои аз худ кардани барномаҳои асосӣ ва ё таҳсилоти иловагии касбӣ, таҳсилоти олий ва миёнаи касбӣ дар ҷойи истиқомат, ё истиқомати муваққатӣ ба ҳисоб меравад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олий, миёна ва таҳсилоти иловагии касбии таълим мувофиқат намояд.

Раванди таълим бо истифодаи таълими фосилавӣ ба воситаи муассисаҳои таълимӣ бо гирифтани таҳсили рӯзона, рӯзонаю ғоибона (шабона), ғоибона дар шакли экстернат, ё ин ки дар якҷоя намудани шаклҳои номбурда ба амал бароварда мешавад. Баланс бардоштани ихтисос ва азнавтайёркунии мутахассисони касбӣ дар муассисаҳои таълимии такмили ихтисос ҷудо аз ҷойи кор, бе тарк кардани ҷойи кор, қисман аз кор ҷудо будан ва ё аз рӯйи шаклҳои таълим ҷудоғона (фардӣ) гузаронида мешавад.

Барои таъмини раванди таълими фосилавӣ, дар баробари захираҳои анъанавии иттилоотӣ, чунин воситаҳои таълими фосилавӣ: китобҳои махсус бо мувофиқ кардани мултимедӣ, комплексҳои электронии таълимию методӣ, китобҳои электронии воридшуда, китобҳои таълимӣ, барномаи компютери тренингӣ, машғулияти амалии компютерӣ. маҷмӯи тестҳои санҷишӣ, видеофилмҳои таълимӣ, сабтҳои аудӣ, маъхазҳои дигаре, ки барои бурдани барнома аз рӯйи алоқаи каналҳои телекоммуникатсионӣ пешниҳод шудаанд, истифода мешаванд.

Барои ташкили раванди таълими фосилавӣ чунин талабот зарур аст:

- мавҷуд будани комплексҳои таълимию методӣ аз ҳар як фанни таълимдиҳанда ва ё мавҷуд будани кейсҳои махсус (комплексҳои инфиродӣ (ҷудоғона)-и маводи таълимию методӣ бо истифода аз воситаҳои мултимедиявӣ);

- мавҷуд будани системаи иттилоотии иттиҳодиявӣ (корпоративӣ)-и гардиши ҳуҷҷатҳо (аз он ҷумла электронӣ)-е, ки ба пуррагӣ ҷараёни таълимро идора мекунад;

- мавҷуд будани устодоне, ки махсус барои кор бурдан дар муҳити иттилоотию таълимии муосир тайёр карда шудаанд;

- мавҷуд будани шаклҳои санҷиши дараҷаи дониши толибилмон (аз он ҷумла шаклҳои электронӣ). (12, 252- 253).

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати худ бахшида ба Рӯзи дониш ва 70-солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ қайд кард, ки роҳбарони МТО-ро зарур аст, ки моделҳои гуногуни тарбияи мутахассисонро пайдо ва ҷорӣ намоянд ва низомии таҳсилотро сифатан такмил бахшанд. Дар ин маврид беҳтар ба роҳ мондани фаъолнокии донишҷӯёну омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, татбиқи инноватсия ва илм дар низомии таҳсилот ва истехсолот ногузир мебошад. Дар ин зина ҳарчанд ки низомии кредитии таҳсилот ҷорӣ шудааст, вале ҳоло низ дар бобати пурра татбиқ намудани он дар раванди таълим камбудииҳо ба мушоҳида мерасанд.

Ҷамчунин Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хотиррасон кард, ки вақти ҷорӣ намудани низомии таҳсилоти фосилавӣ қайҳо расидааст. Баъзе муассисаҳои таълимӣ дар ин самт аллақай ба дастовардҳои муайян ноил шудаанд. Аммо ҷараёни татбиқи низомии таҳсилоти фосилавӣ дар умум суст буда, дар ин самт ташаббускорӣ миёни мактабҳои олий кам ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи таҳсил имкон медиҳад, ки бо нигоҳ доштани сифати таълим хароҷоти зиёдатӣ барои як донишҷӯ то 2-3 баробар кам карда шавад ва шахс аз истехсолот ҷудо нагардида, аз тариқи интернет соҳиби дониш ва ихтисоси зарурӣ гардад.

Бинобар ин, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Вазорати маориф ва илми ҶТ супориш дод, ки аз соли 2017 таҳсилоти фосилавиро дар донишгоҳу донишқадаҳо ба роҳ монда, маводи зарурии таълим ва барномаҳои таълими электрониро омода намоянд.

Истифодаи самараноки ТИК ба муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ оид ба таҳия ва ҷопи китобҳои электронӣ имкон дода, донишҷӯёнро ба сарчашмаҳои

навини иттилоотӣ шинос мегардонад. Татбиқи ТИК дар раванди амалӣ гардидани таҳсилоти фосилавӣ низ нақши муҳим мебозад.

Ҳамин тариқ, ба МТО лозим аст, ки барои истифодаи ТИК ва қорӣ намудани низоми таълими фосилавӣ аз таҷрибаҳои хуби донишгоҳҳои Аврупо, Осиёи Марказӣ ва ҳамчунин аз таҷрибаи яқдигари МТО мамлакат бисёр чизҳои заруриро омӯзанд ва дар амал татбиқ кунанд. Истифодабарии таълими электронӣ ва таълими фосилавӣ тақозои замон аст ва ба ҳамаи МТО зарур аст, ки барои қорӣ намудани он тамоми чораҳои заруриро андешанд, дар нақшаҳои стратегии худ онро дохил кунанд, то ин ки барои ба фазои ҷаҳонии таҳсилоти олий ворид шудани МТО ҶТ мусоидат намоянд.

Хулоса, чунин мешуморем, ки низоми маълумоти фосилавӣ (НМФ) дар Тоҷикистон зарур ва талаботи замон аст. Чунки дар ин ҳолат донишҷӯёне, махсусан донишҷудухтароне, ки рӯзона таҳсил доранд бо ин ё он сабаб имконияти таҳсилоти хузуриро надоранд ва ихтисоси интихоб кардашон шакли таҳсилоти ғоибонаро надорад, бидуни интиқол ба факултет ё донишгоҳҳои дигар таҳсилоташонро дар ихтисоси интихобкардашон давом диҳанд.

Адабиёт:

1. Мухсинов М.А. Таҳсилоти фосилавӣ ва самаракии он дар ҷараёни таълим
2. Кузьмина Л.В.Преимущества и недостатки дистанционного обучения
3. (Насибуллоев Р.Р. Развитие дистанционной формы обучения будущих учителей (конец XX – начало XXI вв.) // Моно-графия. / Под общ. ред. д.п.н., проф. А.Н. Хузиахметова. – Казань: Татарское Республиканское издательство «Хэтер», 2013. – 176 с.)
4. Епишева О. Б. Технологические проблемы современной дидактики : учеб. пособие. - Тюмень: Тюм ГНГУ, 2010. - 160 с.
5. Taylor, J. (2001). Fifth Generation Distance Education. Higher education, Report No. 40, 1-8.
6. Попов, В.В. Дистанционное образование в свете креативной педагогики/В.В.Попов//Дистанционное Образование. – 1997. - №3. - С. 30
7. Журавлева, О.Б. Дистанционное обучение: концепция, содержание, управление/О.Б.Журавлева, Б.И.Крук.- Новосибирск: Изд-во Сиб.гос.ун-та телеком.и информатики, 2001. - 128 с.
8. Таҳсилоти фосилавӣ дар интернет - DURAHSHON.TJ durahshon.tj › fan › view_post.

Ҷонмирзоев Э. Ҷ.

Jonmirzoev E. J.

Донишқадаи такмили ихтисоси бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ВМКБ
The Institute of professional development of education workers in GBAO

Ҷонмирзоева Ф.Э.

Jonmirzoeva F. E.

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ
Khorog State University

МАВҚЕЪ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АРЗЁБӢ ДАР НИЗОМИ ТАЪЛИМИ САЛОҲИЯТНОКӢ THE POSITION AND ASSESSMENT FEATURES IN THE FRAME OF COMPETENCY

Аннотатсия: Мақола дар бораи муайян кардани салоҳиятҳо, интиҳоби маводи таълим, интиҳоби методҳои таълим, интиҳоб ва мутобиқ сохтани воситаҳои арзёбӣ суҳан меравад. Инчунин муайян кардани дониш, малака, маҳорати заминавии хонандагон ва сатҳи ниҳоии натиҷаҳои таълимро шарҳ медиҳад.

Abstract: The article is about the defining of the competencies, learning material's choice, teaching methods choice and to make the ways of assessment appropriate. Also it explains to define the knowledge, the skills, the basic abilities of the students and the final results levels.

Калидвожаҳо Арзёбӣ, таълим, банақшагирӣ, арзёбии ташхисӣ, дониш, салоҳиятҳо, ҷамъбасти, ташаккулдиҳанда, восита, метод, низом, натиҷа, қобилият ва эҷодӣ, хусусият, марҳала, раванди таълим ва ғайра.

Keywords: Evaluation, teaching, planning, research evaluation, knowledge, competencies, improvement, ways, methods, order, results, ability and creativity, features, phase, learning process etc.

Дар низоми таълими салоҳиятнокӣ арзёбӣ барои беҳбудии таълим ва баландшавии маърифати хонанда ёрӣ мерасонад. Он имкон медиҳад, ки дастоварди хонандагон таҳти назорат бошад. Арзёбии дар низоми таълими салоҳиятнокӣ аз

методҳои баҳодихии мавҷуда фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, дар ин низом омӯзгор имконияти бо хонанда ба таври инфиродӣ кор карданро дорад. Омӯзгор метавонад дар асоси чунин арзёбӣ малакаи азхудкардаи хонандагонро ташхис кунад, дар давраи аввал ёрӣ расонад ва раванди таълимро дуруст ба роҳ монанд. Хонанда дар ин маврид масъулияти худро барои таҳсил бештар ҳис мекунад.

Арзёбӣ чузъи таркибии раванди таълим ба шумор меравад. Ҳануз дар марҳалаи банақшагири роҳу усули арзёбӣ муайян карда мешаванд. Усули арзёбӣ пас аз муайян кардани натиҷа ё мақсадҳои таълимии дарс интихоб мегарданд. Пас аз иҷрои фаъолиятҳои таълимие, ки барои расидан ба мақсадҳои таълим ба роҳ монда мешаванд, арзёбӣ гузаронда мешавад. Дар ин марҳала арзёбӣ имконият медиҳад, ки сатҳи азхудкунии хонандагон санҷида шавад ва дар ҳолати номувофиқатии натиҷаҳои арзёбӣ ба мақсадҳои гузошташуда, омӯзгор роҳу воситаҳои дигари таълимро барои ноил гаштан ба мақсадҳои гузошташуда интихоб намояд.

Дар асоси натиҷаҳои арзёбӣ банақшагирии раванди минбаъдаи таълим ба роҳ монда мешавад. Вақте омӯзгор муайян мекунад, ки хонандагон ин ё он малакаро аз худ кардаанд ё не (инро танҳо натиҷаи арзёбӣ таъмин карда метавонад) раванди таълимро мутобиқан ба нақша мегирад.

Қадами якум: Муайян кардани салоҳиятҳо аз стандартҳои фаннӣ.

Қадами дуюм: Интихоби маводи таълим.

Қадами сеюм: Интихоби методҳои таълим.

Қадами чорум: Интихоб ва мутобиқ сохтани воситаҳои арзёбӣ.

Дар низоми таълими салоҳиятнокӣ арзёбӣ хусусиятҳои хос дорад. Дар муқоиса бо низоми ба дониш асосёфта дар низоми таълими салоҳиятнокӣ диққати асосӣ ба сатҳи ташаккули малакаҳо равона мегардад. Дар низоми нав муносибат, усул ва воситаҳои арзёбӣ мураккаб буда, аз омӯзгор малакаву маҳорати хуби банақшагириро талаб мекунанд.

Арзёбии натиҷаҳои таълим дар низоми таълими салоҳиятнокӣ ба мақсади:

1. Муайян кардани дониш, малака ва маҳорати заминавии хонандагон;
2. Муайян кардани раванди азхудкунии малака ва маҳорати нав;
3. Муайян кардани сатҳи ниҳоии натиҷаҳои таълим гузаронда мешавад.

Арзёбие, ки ба мақсади муайян кардани дониш, малака ва маҳорати заминавии хонандагон гузаронда мешавад, **арзёбии ташхисӣ** ном дорад. Чуноне ки дар раванди машғулиятҳои назария ва методологияи таълими салоҳиятнокӣ оид ба **минтақаи актуалии рушди хонанда** қайд шуда буд, дар низоми таълими салоҳиятнокӣ раванди таълим дар асоси дониш ва таҷрибаи заминавии хонанда ба роҳ монда шуда, муайян кардани он ки хонанда чиро медонад ва чӣ корро карда метавонад, хеле муҳим аст. Ин ба омӯзгорон имконият медиҳад, ки оғози таълимро мақсаднок ба роҳ монанд. Мақсади таълим дар асоси **минтақаи актуалии (аслии)** хонанда ва бо назардошти **минтақаи наздиктарини рушд** муайян карда мешавад. Яъне хонанда дар кучо қарор дорад ва ўро то кучо бурданӣ ҳастем.

Арзёбие, ки ба мақсади муайян кардани раванди азхудкунии малака ва маҳорати нав истифода мешавад, **арзёбии ташаккулдиҳанда** номида мешавад. Мақсади асосии ин марҳалаи арзёбӣ муайян кардани раванди азхудкунии дониш, малака ва маҳоратҳои дар мақсадҳои таълимии дарс омада аст. Арзёбии ташаккулдиҳанда ба омӯзгор ва хонандагон имконият медиҳад, ки раванди таълимро назорат кунанд, мушкилотро

муайян ва саривақт бартараф намоянд. Тавассути воситаҳои арзёбии ташаккулдиҳанда омӯзгорон ва хонандагон нисбат ба мақсадҳои таълим дар кучо қарор доштанишонро муайян мекунад. Аз ин лиҳоз, арзёбии ташаккулдиҳанда ҳамрадиҳои раванди таълим мебошад.

Арзёбие, ки барои муайян кардани сатҳи ниҳоии натиҷаҳои таълим гузаронда мешавад, **арзёбии ҷамъбасти** ном дорад. Арзёбии мазкур дар ҷамъбасти марҳалаи муайяни таълим (боби таълим, силсилаи дарсҳое, ки барои азхудкунии дониш, малака ва маҳорати муайян гузаронда мешаванд) гузаронда мешавад. Мақсади асосии ин марҳалаи арзёби санҷидани натиҷаҳои таълим аст. Яъне, хонанда дар натиҷаи таълим чӣ корхоро карда метавонад.

Усул ва воситаҳои арзёбии ташаккулдиҳанда

Арзёбии ташаккулдиҳанда усули баҳодиҳиест, ки тавассути он муаллиму хонанда раванди таълимро таҳлил карда, хулосаи зарурӣ мебароранд. Воситаҳои арзёбии ташаккулдиҳанда ба муаллимон имконият медиҳанд, ки раванди таълимро мушоҳида карда, бо маслиҳату машварат фаъолиятро барои расидан ба мақсадҳои таълим равона созад. Ин навъи арзёби хонандагонро водор месозад, ки сатҳи инкишофшонро муайян кунанд ва барои дастрасӣ ба сатҳи дигар шароит фароҳам оранд.

Усул ва воситаҳои арзёбии ҷамъбасти

Ин усули арзёби барои муайян кардани натиҷаҳои таълим ва дастовардҳои хонандагон истифода гардида, ба ин васила оид ба дараҷаи фарогирии мӯҳтавои матн, дониш ва ё малака ахбор ҷамъ оварда мешавад, ки он дар асноди гуногун, аз ҷумла дафтари синф, варақаҳои пешрафти хонанда, шаҳодатномаи хатми мактаб бо холҳо/балҳо ҷамъбаст карда мешавад. Вобаста ба мақсад, арзёбии ҷамъбастиро метавон ба воситаи тестҳои омодакардаи омӯзгор, имтиҳони шифоҳӣ, иншо, имло, ҷамъбасти чоряк ба роҳ монд.

Усул ва воситаҳои арзёбии ҷамъбасти ба мақсади тасдиқ кардан ё расман шинохтану ба қайд гирифтани дастовардҳои таълимии хонандагон истифода мешаванд. Новобаста аз навъи воситаи арзёби, хоҳ варақаҳои санҷишӣ, корҳои лоиҳавӣ ё тестҳо, арзёбии ҷамъбасти барои муайян кардани натиҷаҳои таълим хеле муҳим аст.

Пас аз муайян кардани натиҷаҳои таълим (салоҳиятҳо) ва нишондиҳандаҳои он шумо воситаҳои арзёби интиҳоб мекунед. Раванди таҳия ва гузаронидани арзёбии ҷамъбасти тартиби муайян дорад. Дар ин мақола оид ба тартиби таҳия ва гузаронидани арзёбии ҷамъбасти маълумот пешниҳод мекунем. Дар хотир дошта бошед, ки тартиби зеринро новобаста аз навъи воситаи санҷиш (тест, иншо, портфолио, кори лоиҳавӣ ва ғайра) ҳангоми таҳия ва гузаронидани арзёбии ҷамъбасти истифода бурда метавонед. Пеш аз таҳияи сохтори тест ва саволу супоришҳои он боварӣ ҳосил намоед, ки амалҳои зеринро иҷро мекунед. Дар поён якчанд қадами (амали) таҳия ва гузаронидани арзёби пешниҳод мегарданд, онҳоро аз назар гузаронед ва ҳангоми тарҳрезии тестҳо мутобиқ созед.

Ҳамчун омӯзгор сараввал муайян кунед, ки бо гузаронидани арзёбии ҷамъбасти чиро санҷидан мехоҳед ва инро бояд ба хонандагонатон фаҳмонед. Шумо бояд боварӣ ҳосил намоед, ки саволу супоришҳои санҷишӣ новобаста аз навъ (масалан, иншо, интиҳоби ҷавобҳои зиёд, варақаҳои санҷишӣ) ба мақсадҳои таълимии дарсҳо, бобҳои таълим, салоҳиятҳои фаннӣ ро фаро мегиранд. Ҳамагуна воситаҳои арзёбие, ки ҳангоми санҷиш интиҳоб менамояд бояд ҳатман ба талаботи стандарт ва барномаи таълим, натиҷаҳои таълим (салоҳиятҳо, мақсадҳои дарс) мувофиқ бошанд. Яъне шумо он чиро месанҷед, ки таълим додаед!

Дараҷаи малака ва салоҳият, ки тавассути арзёбии ҷамъбасти санҷида мешавад, бояд пеш аз гузаронидани арзёби муқарар карда шавад. Дар ин ҷо бояд дараҷаи дониш ва малакаи хонандагон муайян карда шавад. Дар хотир дошта бошед, ки дараҷаи дониш ва қобилиятҳои маърифатӣ бояд ба фаъолиятҳои, ки дар раванди дарс

хонандагон ташаккул додаанд мутобиқат намояд. Яъне, шумо агар дар раванди таълим саволу машқҳои таълимиро дар сатҳи дар хотир гирифтани, фаҳмидани ва истифода бурдан пешниҳод карда бошед, шумо наметавонед, ки саволу супоришҳои тестро барои санҷидани малакаҳои зинаҳои баландтар (таҳлил, арзёбӣ ва эҷод) таҳия намоед. Ин маъно онро дорад, ки дараҷаи мураккабии фаъолиятҳои раванди таълим бояд ба дараҷаи мураккабии саволу масъалаҳои тест мувофиқат кунад. Бо вуҷуди ин шумо бояд ин қобилиятҳои маърифатии сатҳи баландро низ санҷед, зеро баъзан инкишофи фикрии хонандагон новобаста аз фаъолиятҳои таълим ба вуҷуд меояд.

Гуногунии навъи саволу супоришҳо ба мақсади арзёбӣ бояд мутобиқат кунад (яъне арзёбии чамъбасти). Агар мақсадҳои таълим қобилияти баланди фикрро талаб кунад, он гоҳ саволу супоришҳои тест бояд ҳамин сатҳи қобилиятҳоро санҷанд (масалан, саволҳои барнои навиштани фикру ақида дар шакли эссе/иншо ё супоришҳо, ки иҷрои ягон амалро талаб мекунанд). Агар мақсади арзёбӣ санҷидани шиноختани ба хотир овардани фаҳмидани маълумотро бошад, он гоҳ воситаи интихоб аз якҷанд ҷавоб хеле мувофиқ мебошад. Ин воситаи арзёбӣ имконияти медиҳад, ки мундариҷаи васеи таълим санҷида шавад.

Адабиёт:

1. П. М. Эрдниев. Обучение математике в начальных классах . Москва « Педагогика» 1989;
2. Коноплева, Т.Г. Веселый немецкий [Текст]: учеб. пособие/ Т.Г.Коноплева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – С. 189-202;
3. Методика дар низомии таълими салоҳиятноки ва мувофиқгардонии чараҳои таълим ба ҳаёт (дастур барои омӯзгорон) Душанбе 2018.

Зулфонов Бахтиёр
Zulfonov Bakhtiyor

ҳодими илмии шуъбаи фанҳои ҷомеашиносӣ, сиёсат ва стратегияи рушди маорифи
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Researcher of the Department of Sociology, Policy and Education Development Strategy of the
Institute for the Development of Education named after A. Jomi of the Academy of Education of
Tajikistan

НАВГОНИҲОИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР **EDUCATIONAL NEWS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN MODERN TIMES**

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф доир ба навгониҳои дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир рух додашуда, аз ҷумла дар бораи ба фаъолият оғоз намудани мактабҳои типпи нав, аз қабилҳои гимназияҳо, литсейҳо барои кӯдакони болаёқат, таъсис ёфтани марказҳои таълимии хоричӣ ва чорӣ намудани системаи аврупоии таълим сухан меронад.

Abstract:The author discusses the innovations in the field of education of the Republic of Tajikistan in modern times, including the opening of new types of schools, such as gymnasiums, lyceums for gifted children, the establishment of foreign educational centers and the introduction of the European system.

Калидвожаҳо: маориф, таҳсилот, таълим, сифати таълим, раванди аврупоии таълим, технологияи муосири таълим.

Keywords: education, training, education, quality of education, European educational process, modern teaching technology.

«Роҳбарону кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки дар баробари чунин дастгириҳои давлат ва афроди ватандӯст сатҳу сифати таълимиро дар ҳар як навгониҳои замони муосир, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд».

Эмомалӣ РАҲМОН

Чӣ хеле, ки маълум аст ҳаҷони муосир имрӯз дар шароити рушди пешрафти илму технология, васеъшавии фазои иттилоотӣ ва ҳамарӯза ба вуҷуд омадани соҳаҳои нави фаъолият қарор дорад. Аз ин лиҳоз, барои тамоми халқҳои ҳаҷон зарур аст пеш омад, ки барои ҳамқадами замон будан ҳар чӣ бештар навгониҳои замони муосир ва илму технологияи нави иттилоотиро омӯзанд ва дар асоси он фаъолияти худро ба роҳ

монда, тавонанд мавҷудияти худро дар ҷаҳони пуртаззоди муосир муҳофизат намоянд. Ин зарурат бевосита Тоҷикистони тозаистиклоли моро ҳам пеш омад. Ин буд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми апрели соли 2011-ӯм таҳти №227 «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020»[1] қабул гардид, ки ин санад на танҳо барои рушди соҳаи маориф, балки ба рушди тамоми соҳаҳои иқтисодии миллии кишвар алоқамандӣ дорад. Яъне навоарию навҷӯӣ, андешаи наву маносибати ҳисси баланди масъулиятшиносӣ бояд қору рафтору амалии ҳар фард бошад. Чуноне, ки дар барнома қайд шудааст: «Мақсади барнома рушди системаи фаъоли инноватсионӣ, роҳҳои баландбардории сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истеҳсолот, баровардани молҳои инноватсионӣ ба бозори дохилӣ ва беруни, тезонидани рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ мақсадҳои муҳими милли ба ҳисоб мераванд»[1]. Иҷроиши барномаи мазкур асосан дар ду давра амалӣ карда мешавад: давраи аввал солҳои 2011-2014 ва давраи дуввум солҳои 2015-2020-ро дар бар мегирад. Ва ба фикри мо қабули чунин қонун дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон хело муҳим ва саривақтӣ аст, зеро дар асоси иҷроиши давраи аввали ин барнома дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият нағвиҳои зиёд ба вучуд омад, махсусан дар соҳаи маориф воридшавии нағвиҳо хуб ҷараён дорад, зеро раванди ин барнома сохтори соҳаи маорифи Тоҷикистонро ба қуллӣ тағйир дод ва ҷараёни инноватсионӣ дар соҳаи маорифи Тоҷикистон рӯз аз рӯз фаъолтар гардида истодааст.

Соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятноки ҷомеа ташаббускори нағвию навоарӣ, кашфиёту ихтироот, андешаи наву афкори созандаи ҷомеа дар ин самт иқдомҳои зиёдеро амалӣ карда истодааст. Падидаҳои нағви, ки дар соҳаи маорифи Тоҷикистон ҳамчун нағви ворид шудаанд, инҳо мебошанд: воридшавии техникаву технологияи нағви таълимӣ ва пайвастшавии муассисаҳои таълимӣ ба шабакаи умумиҷаҳонии Интернет; таъсисҳои мактабҳои типпи нағви: гимназияҳо, литсейҳо ва мактабҳои махсус барои бачаҳои лаёқатманд; воридшавии усулҳои нағви фаъоли таълими интерактивӣ ба раванди таълим; воридшавии маорифи Тоҷикистон ба системаи аврупоии таълим ва ғ. Яке аз падидаи нағви, ки дар даҳсолаҳои охир ҳамчун нағви дар соҳаи маорифи Тоҷикистон ба амал омадааст, ин воридшавии техникаву технологияи итилоотии ҳозиразамон дар муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Дар ҷаҳони муосир раванди таълимро бе техникаву технологияи таълимӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ворид намудани техника ва технологияи пешқадами ҷаҳони муосир дар нағвати аввал «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ барои солҳои 2011-2015»-ро қабул намуд. Мувофиқи барномаи мазкур бояд то соли 2015 ба сари ҳар 15 нафар хонанда бояд 1 адад компютер рост меомад. Ва мувофиқи маълумотҳои Вазорати маориф нақшаи иҷроиши барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ 105,2%-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондод аз нақша дида барзиёд иҷро шудааст. Яъне дар соли 2015 бар сари ҳар 14 нафар хонанда 1 адад компютер рост меояд[2].

Ҳамчунин як қисми барномаи мазкурро пайваст намудани муассисаҳои таълимӣ ба шабакаи умумиҷаҳонии Интернет ташкил медиҳад, зеро дар ҷаҳони муосири информатсионӣ бе шабакаи умумиҷаҳонии Интернет расидан ба ҳадафҳои таълимӣ ғайриимкон аст. Мувофиқи маълумоти ба мо пешниҳод намудаи Маркази ҷумҳуриявии технологияҳои инноватсионӣ ва коммуникатсияи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015-ӯм 1384 муассисаи таълимии мамлакат ба шабакаи умумиҷаҳонии Интернет пайваст гардидааст, ки ин дар роҳи ҳалли ин барномаи давлатӣ дастоварди назаррас аст[2]. Нағвиҳои дигаре, ки дар замони муосир ба соҳаи маорифи Тоҷикистон ворид гардидааст ин ба вучуд омадани мактабҳои типпи нағви аз қабилҳои гимназияҳо, литсейҳо ва мактабҳои махсус барои бачаҳои лаёқатманд мебошанд. Гимназияҳо, ки дар системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир таъсис дода шудаанд, ҳамчун мактабҳои типпи нағви ба шумор мераванд.

Мавофиқи маълумоти омории Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи умумии гимназияҳо дар сатҳи Ҷумҳурий ҳамагӣ 85 ададро ташкил дода, 50711 нафар

хонанда доранд, ки аз ин шумора 17938 нафарашро духтарон ташкил медиҳанд. Аз ин шумораи умумӣ 920 нафараш хонандагони یتим ва аз парастории волидайн маҳрум мебошанд, ки 355 нафарашро духтарон ташкил медиҳанд. Шумораи хонандагони аз оилаҳои камбизоат 263 нафар мебошанд, ки 111 нафараш духтарон мебошанд. Шумораи хонандагони маъҷуб бошад 68 нафарро ташкил медиҳанд, ки 26 нафараш занон мебошанд[3]. Навгонии дигаре, ки дар солҳои охир ба системаи маорифи Тоҷикистон ҳамчун мактаби типии нав ворид шудааст ин литсейҳо мебошанд. Шумораи умумии литсейҳо ҳамагӣ 65 ададро ташкил дода, 28171 нафар хонанда доранд, ки аз ин шумора 7787 нафараш духтарон мебошанд. Шумораи хонандагони یتим ва аз парастории волидайн маҳрум, ки дар литсейҳо таҳсил менамоянд 503 нафарро ташкил медиҳанд, ки 143 нафараш духтарон мебошанд. Шумораи хонандагони аз оилаҳои камбизоат бошад 165 нафарро ташкил медиҳанд, ки 66 нафараш духтаронанд. Ҳамчунин шумораи хонандагони маъҷуб, ки дар литсейҳо таҳсил менамоянд ҳамагӣ 18 нафарро ташкил медиҳанд, ки 2 нафараш духтарон мебошанд[3]. Мактаб-интернати бачаҳои лаёқатманд ҳам ба қатори мактабҳои навӣ нав дохил мешавад, ки дар низоми маорифи Тоҷикистон ворид шудаанд. Ин навӣ мактабҳо дар аввал мактаб - интернати муштараки тоҷикӣ-туркӣ ном доштанд. Ва дар соли 2015 номи мактаб-интернати бачаҳои лаёқатмандро гирифт. Миқдори муассисаҳои мактаб-интернати бачаҳои лаёқатманд ҳамагӣ 6 ададро ташкил медиҳанд, ки 1814 нафар хонанда дошта аз ин шумора 226 нафараш духтарон мебошанд[3]. Мувофиқи таҳқиқоти гузаронидаи муҳаққиқ Р. Назаров «Дар тӯли таълим хонандагони мактаб-интернати бачаҳои лаёқатманд донандаи хуби 4 забон - тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва туркӣ мегарданд ва аксари хатмкунандагонаш дар мактабҳои олии бонуфузи ҷаҳонӣ таҳсил менамоянд. Онҳо дар олимпиадаҳои гуногуни ҷаҳонӣ дар мамлакатҳои гуногун ширкат варзида соҳиби зиёда аз 200 ҷоизаҳои аввал гардидаанд. Дар ин муассисаҳои таълимӣ хонандагон бо ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, таҳаммулпазирӣ, инсондӯстӣ ва рафоқату одоби шарқинона фаро гирифта шудаанд» [6].

Навгонии дигаре, ки ба соҳаи маорифи Тоҷикистон дар солҳои охир ба вуҷуд омад, ин таъсис ёфтани марказҳои таълимии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Ба ин раванди таълимӣ дар Тоҷикистон ҷумҳуриҳои Руссия, Чин, Олмон, Кореяи Ҷанубӣ, Ҷумҳурии Ислонд Эрон ва Туркия ворид шудаанд. Ҳар яке аз ин давлатҳо фаъолиятҳои хосеро дар соҳаи маорифи Тоҷикистон ба роҳ мондаанд. Масалан Федератсияи Руссия дар Тоҷикистон фаъолиятҳо бо таъсиси Донишгоҳи тоҷикӣ-русӣ (славянии) Тоҷикистон, филиалҳои Донишгоҳи давлатии Москва, Донишгоҳи энергетикӣи Россия, Донишгоҳи обутоби оҳану пулоди шаҳри Москва, хизматрасониҳои методӣ ва тақмили ихтисоси касбҳои гуногун дар федератсияи Россия, ҷудо намудани квотаҳо барои таҳсил дар донишгоҳҳои Россия барои зинаҳои бакалаврият, магистратура, аспирантура ва докторантура, хизматрасониҳо дар омода намудани кадрҳои илмӣ дар низоми КАД- и назди Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва дахҳо барномаҳои омӯзиши забони русӣ ба роҳ мондааст. Ҷумҳурии халқии Чин бошад фаъолиятҳо дар соҳаи маорифи Тоҷикистон бо воситаи Маркази фарҳангӣ-таълимии Конфутсий ба роҳ мондааст, ки фаъолтарини он дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. Маркази фарҳангӣ-таълимии Конфутсий дар назди ДМТ дар асоси шартнома миёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Дафтари марказии Институти Конфутсий аз 27.08.2008 таъсис дода шудааст.

Дар асоси шартномаи мазкур Донишгоҳи педагогии Синтзяни Ҷумҳурии халқии Хитой ҳамчун донишгоҳи шарик дар таъсиси Марказ бо Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳамкорӣ менамояд. Санаи 17.06.2009 ифтитоҳи расмӣ Маркази фарҳангӣ-таълимии Конфутсий дар назди ДМТ баргузор гардид. Вазифаи асосии Марказ таълиму тадриси забони хитой ба хоҳишмандон ва дар ин замина шинос намудани онҳо ба расму оин ва фарҳангу маданияти мардуми Чин аст. Дар ин самт новобаста аз синну сол хонандагон ба дарсҳо ҷалб мешаванд. Алҳол дар Марказ зиёда аз 400 нафар хонандагон дар 30 гурӯҳ ба таълими забони хитой ҷалб шудаанд, ки ба онҳо 10 нафар устодони чинию тоҷик дарс мегӯянд. Боиси хушнудист, ки устодони

Марказ дар Донишкадаи забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон, Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии Данғара ва дигар муассисаҳои таълимӣ ба забонамӯзон дарс мегуянд. Тавре маълум аст, ҳамасола ҷиҳати идомаи таҳсил дар Ҷумҳурии халқии Хитой барои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ин кишвар миқдори муайяни квотаҳо пешниҳод мегардад, ки хоҳишмандон метавонанд баъди гузаронидани суҳбат таҳсили худро дар донишгоҳҳои мухталифи Ҷумҳурии мардумии Чин идома диҳанд. Чунончи, аз соли 2009 то соли 2015 танҳо аз Маркази таълимӣ-фарҳангии Конфутсийи назди ДМТ 477 нафар донишҷӯёну толибилмони тоҷик тибқи бурсияҳои чудонамудаи Институти Конфутсий аллакай дар донишгоҳҳои гуногуни Ҷумҳурии халқии Хитой таҳсил намуда истодаанд. Аз ин миқдор 85 нафар дар риштаи докторантура, 47 нафар дар риштаи бакалаврият, 215 нафар дар самти забонамӯзии яқсола, 51 нафар ба забонамӯзии шашмоҳа ва 79 нафари дигар дар самти забонамӯзии якмоҳа ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Ҳамчунин дар ин муддат Маркази фарҳангӣ-таълимии Конфутсий 144 нафар донишҷӯёнро барои гирифтани бурсияҳои чудонамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии халқии Чин пешниҳод намудааст, ки онҳо таҳсили худро идома дода истодаанд.[4]

Маркази фарҳангӣ-таълимии Конфутсий дар назди ДМТ ҳамчун навгонии муосири соҳаи маорифи Тоҷикистон ба шумор рафта, бо боварии комил метавон гуфт, ки яке аз нерӯҳои асосии омӯзиши забони хитой дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Яке аз навгонҳои муҳими дигаре, ки дар замони муосир ба системаи маорифи Тоҷикистон ҳамчун навгонӣ ворид гардид, ин усулҳои фаъоли таълими интерактивӣ мебошад. Дар ин ҷо саволе пеш меояд, ки кадом усулҳои таълимро мо «интерактивӣ» меномем? Ва умуман чаро онҳоро интерактивӣ меноманд?

Ҷӣ тавре, ки муҳаққиқ Алишер Раҳмонбердиев дар дастури методи худ қайд мекунад: “Усулҳои интерактивӣ - усулҳое мебошанд, ки ҳамкорӣ ё муносибати мутақобилаи байни омӯзгор ва хонанда, хонандаю хонандагон, инчунин хонандагон ва омӯзгорро талаб мекунад. Калимаи «интерактив» аз калимаи англисии «interact» гирифта шуда, маънояш «inter» - «якҷоя» ва «act» - «амал кардан», яъне якҷоя амал кардан мебошад.

Усули таълим ва омӯзиши интерактивӣ аз омӯзанда фаъолияти баланд ва дарки эҷодкоронаи маълумоти пешниҳодшударо талаб мекунад. Меъёрҳои асосии модели интерактивии таълим: ин имконияти муҳокимарониҳо ва пешниҳоди озоди мавзӯъ, ваъзҳои кам, вале шумораи зиёди фаъолиятҳои амалӣ, ташаббуси бештар аз тарафи хонанда, шумораи зиёди фаъолиятҳои гурӯҳие, ки кӯшишҳои якҷояро талаб мекунад ва иҷроиши корҳои хаттӣ мебошад»[7].

Тадқиқотҳои гуногун нишон доданд, ки бо мурури замон мо танҳо 10 фоизи маълумоту иттилооти шунидагӣ монро дар хотир нигоҳ медорем. Агар ин иттилоот ё маълумот ба воситаҳои аёнӣ нишон дода шавад, 20 фоизи он дар хотир мемонад. Агар омӯзиш ба тавре ташкил шавад, ки дар раванди он хонандагон мавзӯро ҳаматарафа муҳокима намоянд, 80 фоизи маълумоти муҳокимашуда дар хотири онҳо мемондааст[7]. Пас барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим мо бояд бештар он усулҳоро истифода намоем, ки хонандагон на танҳо иттилоот гиранд, балки бештар байни худ мувоҳида карда, ақидаҳои якдигарро таҳлил кунанд. Усулҳои интерактивӣ самаранокии раванди таълимро баланд мебардоранд, зеро онҳо: 1. ба ҳавасмандии шахсии хонандагон асос ёфтаанд; 2. ба таҷриба ва дониши хонандагон таъя мекунад ва раванди омӯзиш ин таҷриба ва донишро инъикос менамояд; 3. ба эҳтиҷоти хонандагон ҷавобгӯӣ ҳастанд; 4. равобити фаъоли дутарафаи муаллиму хонандагон ва худӣ хонандагонро бо якдигар таъмин менамояд; 5. фазои хайрхоҳона ва дӯстонаро таъмин мекунад[7]. Истифодаи усулҳои гуногуни интерактивии таълим имконият медиҳад, ки аъзоёни гурӯҳ иштирокчиёни фаъоли раванди омӯзиш гарданд ва барои худифодакунӣ имконият фароҳам ояд. Яъне бо истифодаи усулҳои фаъоли таълими интерактивӣ омӯзгор метавонад барои хонанда инкишофи озодонаро фароҳам оварад ва дар ниҳоди ӯ хусусиятҳои озодандешӣ ва озодбаёнро тарбия намояд. Ва ба

ин васила хонанда метавонад, ки оиди ҳар як мавзӯи донишу фаҳмиши худро озодона баён намуда ба самъи дигарон расонида тавонад. Яке аз навғониҳои дигаре, ки дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омад, ин гузариши макотиби олии кишвар ба системаи аврупоии таълим мебошад. Ҷӣ тавре, муҳақиқ Р.Назаров қайд кардааст: “Ҷаҳонишавии системаи маориф имрӯзро зарурияти ногузири воридшавии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба Аҳдномаи Болон, ки онро имрӯз «Раванди Болон» низ ном мебаранд гузоштааст. Соли 1999, 29 давлати Аврупо дар Донишгоҳи ш. Болонияи Италия. Аҳдномаи ҳамкорӣ ва таъсиси фазои ягонаи таҳсилотро дар соҳаи макотиби олии имзо карда бо ҳамин ба низоми нави таълим дар ҷаҳон - Низоми аврупоии таълим асос гузоштанд. Ҳоло ба ин Аҳднома 46 давлати дунё ворид гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ системаи аврупоии таълимиро дар макотиби олии кишвар ҷорӣ кард. Аввалин бор ин низоми соли 2004 Донишгоҳи тичорати Тоҷикистон қабул намуд». [5] Нисбати ворид шудани макотиби олии кишвар ба низоми аврупоии таълим то имрӯз байни мутахассисону коршиносон баҳсу мунозира ва гуногун андешаҳо ҷой дорад. Ва ба ақидаи Р.Назаров «Воридшавӣ ба Аҳдномаи Болон ва ҷорӣ намудани талаботҳои он корест мушкул, ки маҷмӯи ислоҳот ва вақту заҳмати зиёдеро талаб намуда, на тақлидкорӣ кӯр-кӯрона балки муносибати хело ҳам оқилона ва амалҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок гардонидашударо тақозо менамояд» [5].

Мақсади асосии гузариш ба раванди аврупоии таълим ба даст овардани сифати таълим дар асоси стандартҳои ягонаи таълим ва ба талаботи имрӯзаи прогрессии илмӣ-техникӣ, сатҳи истеҳсолот, техника ва технологияҳои муосир, дараҷаи фазои маърифати имрӯза мувофиқ гардонидани мазмун ва муҳтавои таълим мебошад. Ин раванд вазни асосии таълимиро аз устод ба донишҷӯ гузаронида худ мустақилияти донишҷӯёнро дар раванди аз худ кардани дониш ва такмили доимии ихтисосӣ ба вучуд меоварад. Ҳоло тамоми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурӣ дар ин раванди нави таълимӣ фаъолият карда истодаанд. Навғонии муҳими дигаре, ки дар солҳои охир ба системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардид, ин таъсиси Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин марказ соли 2014 таъсис ёфта ба фаъолият шурӯъ намуд ва маҳз дар заминаи воридшавии системаи таълими тестӣ ба вучуд омадааст. Ва ба андешаи мо таъсиси чунин Марказ хело зарурӣ ва саривақтӣ аст. Яъне акнун хонандагон метавонанд баъди хатми мактаби миёна ҳуҷҷатҳои онро ба ҷойи дилхоҳашон супоранд ва ба тариқи имтиҳон бевосита дар заминаи дониши воқеӣ сазовори номи донишҷӯ гарданд. Ҳамчунин таъсиси маркази мазкур барои аз байн бурдани амалҳои номатлуб ҳангоми дохилшавӣ ба монанди ришвадхӯро ришваситонӣ ва ҳешутаборчигӣ мусоидат менамояд. Ва довталабони воқеан ҳам қобилиятнок ба таҳсил ҷалб мегарданд, ки ин ба рушду устувории соҳаи маориф замина муҳайё месозад.

Адабиёт:

1. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020. Душанбе – 2011. www.ncpi.tj/ncpi_doc/qaror/razvitia_rt_2020.pdf
2. Маълумотҳои расмӣ хаттӣ аз Маркази Ҷумҳуриявии технологияи инноватсионӣ ва коммуникатсияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2015.
4. Маълумотҳои хаттӣ аз Маркази фарҳангӣ – таълимии Конфутсийи назди ДМТ.
5. Назаров Р. Мушкилҳои воридшавии макотиби олии Тоҷикистон ба раванди Болон.- Аҳбори Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АИ ҶТ. №1, 2008, С. 68-85.
6. Назаров Р. Фалсафаи маорифи Ф. Гюлен.- Ҳикмати таҳаммул.- Душанбе, Ирфон, 2014.
7. Раҳмонбердиев А. Усулҳои интерактивии таълим. Дастури методӣ барои муаллимон ва тренерони барномаҳои омӯзиши интерактивӣ. Душанбе: Маркази иттилоотӣ маърифатӣ «Манижа», 2006.

ҚИСМАТИ 2.
ХУСУСИЯТҲОИ ИЛМӢ-МЕТОДӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ РАВАНДИ
ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБИӢ-РИӢЗӢ
РАЗДЕЛ 2.
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ
ДИСЦИПЛИН
SECTION 3.
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF THE
INNOVATIVE PROCESS OF TEACHING NATURAL-MATHEMATICAL DISCIPLINES

Кодиров Б.Р.
Kodirov B.R.

Борисоглебский филиал федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Воронежский государственный университет"
Borisoglebsk Branch of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education
"Voronezh State University"

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
РЕСУРСОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ШКОЛАХ
FEATURES OF THE USE OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN
TEACHING MATHEMATICS IN SECONDARY SCHOOLS

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема использования электронных образовательных ресурсов при обучении математике в средних общеобразовательных школах. Обосновывается идея о том, что для развития математического мышления школьников велика роль электронных образовательных ресурсов.

Abstract: The article deals with the problem of using electronic educational resources in teaching mathematics in secondary schools. The idea is substantiated that the role of electronic educational resources is important for the development of mathematical thinking of schoolchildren.

Ключевые слова: математика, обучение, электронные образовательные ресурсы, образование.
Key words: mathematics, teaching, electronic educational resources, education.

Условия, сложившиеся в современной действительности, в социально-экономической и политической сфере определили необходимость перехода к наиболее значительным изменениям, количественным и качественным преобразованиям системы общего среднего образования.

По сути, математика - это всеобъемлющая политехническая наука. Потому что, учитывая широкий диапазон отражений в реальном мире, математика всегда имеет потенциал для исследований, применимых к различным областям жизнедеятельности общества. Политехническая составляющая математики отражается в математическом процессе, реализуемом в разных сферах знания и деятельности человека.

Под математизацией понимают сложный двусторонний процесс, который основан на развитии и распространении определенной области науки, а также математики в целом. Взаимодействие наук и математики имеет диалектический характер.

Учитывая те знания математики, которые должны получить выпускники средней школы, мы должны исходить из требований современной жизни к нашим гражданам. Развитость математики как науки сегодня отличается увеличением областей ее использования и распространения, что раньше было ограничено. Сегодня в различных областях деятельности человека, будь то профессиональная, научная, деловая, бытовая, мы видим следы математики, в каждой области она достигла небывалых успехов. Можно

говорить о важности и значимости математики сегодня в обществе, в связи с чем и выросли требования к преподаванию математики в средней школе.

К задаче, поставленной перед педагогами-математиками сегодня, относится применение в процессе обучения математике электронных образовательных ресурсов.

На сегодняшний день электронные образовательные ресурсы являются важным дополнительным обучающим средством для приобретения образования.

Под электронными образовательными ресурсами понимают такую учебную информацию, которая предоставляется учащимся с помощью специального электронного оборудования.

Электронные образовательные ресурсы это определенная информационная база, которая включает учебные, методические, справочные, организационные и иные материалы, которые позволяют результативно организовать учебный процесс с помощью электронного оборудования [3].

Электронные образовательные ресурсы, основанные на взаимодействии информации между учениками, преподавателями и другими участниками образовательного процесса, предоставляют широкие возможности для развития у учеников информационных и коммуникативных навыков.

Овладение коммуникативной способностью при изучении математики позволяет школьникам применять информационные и коммуникационные технологии для поиска, анализа, оценки, обработки, систематизации и переработки учебной информации. В условиях информатизации общества этих знаний будет достаточно для успешной образовательной, профессиональной и иной деятельности.

Электронные образовательные ресурсы на курсах математики лучше всего использовать в следующих ситуациях:

- в процессе обучения;
- графические средства отображения исследуемого материала;
- диагностический тест качества усвоения материала;
- после изучения темы в режиме обучения для проработки базовых навыков и умений;
- при работе с отстающими учениками, использование компьютеров обычно значительно повышает их интерес к учебному процессу;
- режим самообучения.

Использование электронных образовательных ресурсов при обучении математике имеет огромный дидактический потенциал.

Использование электронных образовательных ресурсов при преподавании математики может позволить учителям:

- проводить урок в форме самостоятельной работы на компьютере, выполняя обязанности руководителя и консультанта;
- использование компьютерного тестового контроля для эффективного контроля знаний студентов;
- изменять содержание и сложность задания;
- персонализированная работа, особенно в выполнении домашних заданий и контрольных работ.

Электронные образовательные ресурсы, используемые для преподавания математики школьникам, могут обеспечить:

- компьютерная визуализация учебной информации;
- дифференцированные методы обучения - когда ученики определяют собственную траекторию развития в соответствии со своими особенностями, способностями и потребностями;
- развитие способностей учеников работать самостоятельно.

Электронные ресурсы в математическом образовании позволяют учащимся лучше усвоить предоставляемый им учебный материал, работать в своем собственном темпе,

показывать и улучшать свои аналитические и оценочные навыки при решении проблемных задач.

Использование электронных образовательных ресурсов на курсах математики в средних школах делает уроки более интересными, продуманными и гибкими. Чтобы школьники могли лучше усвоить учебный материал, необходимо применять для восприятия и осмысления информации различные типы ее восприятия, т.к. сложные комплексы системы восприятия обладают определенной силой и эмоциями для работы сразу нескольких анализаторов. Эти функции необходимо учитывать при разработке ресурсов электронного обучения. Взаимодействуя с электронными образовательными ресурсами, школьник воспринимает информацию под воздействием мощного качественного аномального информационного потока с помощью аудиовизуальных средств. Воспринимаемая таким образом информация создает эмоциональную основу, поэтому легче преобразовать сенсорные образы в логическое мышление, и, следовательно, информация лучше усваивается.

Отличительной чертой использования электронных обучающих ресурсов при обучении математике являются такие характеристики, как мультимедиа и моделирование.

Мультимедиа-ресурсы способствуют проектированию урока, использованию наглядных средств для изучения темы. Но в системе традиционных уроков мультимедиа используют крайне редко, поскольку данный ресурс недостаточно к нему адаптирован. Здесь конечный результат соответствует заранее поставленной цели и направлен на определенные целевые группы.

В таких условиях ученик выполняет самостоятельно работу, а деятельность педагога направлена лишь на техническое руководство процессом.

Использование мультимедиа имело бы лучший результат в системе образования, если бы данный мультимедиа-продукт создавал бы сам учитель. Именно тогда данный ресурс будет создан с учетом поставленной цели обучения, потребностей учеников, а также способностей каждого ученика. Мультимедиа-ресурсы сегодня могут использоваться как конструкторы процесса обучения, а также как составляющие дифференцированного и запрограммированного обучения.

Мультимедиа-ресурсы при изучении математики в средней школе позволяют акцентировать внимание на развитии каждого ученика, направить их деятельность не просто на усвоении готовых знаний, а на формировании развивающего обучения, что способствует развитию профессиональной компетентности учеников в рамках информатизации системы образования.

Моделирование в процессе математического образования - это процесс создания модели. Электронные образовательные ресурсы могут быть представлены частями реального или вымышленного мира.

Внедрение компьютерных технологий в учебные программы, особенно использование электронных образовательных ресурсов в процессе обучения математике в средней школе, позволяет расширить рамки самостоятельной работы школьников.

Самостоятельная работа школьников - неотъемлемый атрибут всех форм обучения математике в средней школе. Суть заключается в развитии навыков самостоятельного приобретения новых знаний посредством самостоятельного поиска новой учебной информации. Кроме того, роль учителя математики состоит в том, чтобы направлять познавательную деятельность ученика, а роль ученика - осуществлять познавательную деятельность самостоятельно.

Таким образом, использование электронных образовательных ресурсов при обучении математике в средней школе позволяет эффективно решать следующие задачи:

- организация самостоятельной познавательной деятельности школьников;
- организация учителями индивидуального воспитательного сопровождения учебной деятельности каждого ученика.

–организация групповой образовательной деятельности с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Литература:

1. Завельский Ю.В. Как подготовить современный урок // Завуч. - 2000. - № 4. 266
2. Об организации использования информационных и коммуникационных ресурсов в общеобразовательных учреждениях // Информатика и образование. – 2002. – №10. – С. 29-30.
3. Определение и критерии ЦОР [электронный ресурс] <http://wiki.kspu.karelia.ru/index.php/ЦОР>.
4. опросы информатизации образования [электронный ресурс] http://www.npstoik.ru/vio/inside.php?ind=articles&article_key=214(дата обращения 10.03.2021)
5. Педагогика / В.А. Сластенин и др. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
6. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А. Смирнова. – М.: Академия, 1998. – 512 с.

Сафаров Мухаммад Safarov Muhammad

мудири лабораторияи илмӣ-таҳқиқотии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони
Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Head of the Research Laboratory of the Institute for the Development of Education named after
Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan

САМАРАБАХШИИ ТАЪЛИМ ДАР ФАННИ ФИЗИКА - ПОЙГОҶИ НАЗАРИЯВИИ СОҶАҶОИ ИСТЕҶСОЛОТИ МУОСИР EFFICIENCY TRAINING THE SUBJECT OF PHYSICS - THEORETICAL BASIS IN THE FIELD OF MODERN INDUSTRY

Аннотатсия: Пойгоҳи назариявии тамоми истеҳсолоти замони муосир аз самарабахии таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, махсусан яке аз илмҳои зарурии замони муосир фанни физика иборат мебошад. Дар шароити бозори босуръаттағйирёбанда ҳаёти шахс ва пешрафти ҷомеа ро ба пешрафти илми физика тасаввур кардан ғайриимкон аст. Омӯзиши самарабахши фанни физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ яке аз муҳимтарин масъалаҳои рӯз пазируфта мешавад, зеро он асоси маълумоти илмӣ-техникиро ташкил медиҳад ва ба рушди тафаккури техникӣ, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ташкил медиҳад ва муҳиммияти он дар шароити баргузори озмуни «Илм – ғуруғи маърифат» заминаи мусоид фароҳам меорад.

Abstract: The theoretical basis of all modern production is the effectiveness of teaching natural sciences, exact sciences and mathematics, especially physics, which is one of the most important modern sciences. In a rapidly changing market, it is impossible to imagine the life of an individual and the progress of society without the advancement of physics. Effective study of physics in secondary schools is one of the most important issues of the day, as it forms the basis of scientific and technical education and the development of technical thinking, the formation of scientific worldview and its importance in the context of the competition "Science - Knowledge". provides a favorable environment.

Калидвожаҳо: амалӣ, замон, назария, омӯзиш, омӯзгор, рушд, соҳа, таълим, технология, муосир, илм.

Keywords: practical, time, theory, learning, teacher, development, field, learning, technology, modern, science.

Вобаста ба рушди илмҳои фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ Фонди махсуси Президентӣ фаъолият мекунад ва барномаҳои мушаххас таҳия гардида, вазъи илмҳои табиӣ риёзӣ, умуман илмҳои дақиқ хеле нигаронкунанда боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, барои бартараф намудани мушкилот дар ин самт ва рушди минбаъдаи он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 иброз доштанд, ки солҳои 2020–2040 «*Бистсолаи омӯзиши ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф*» эълон карда шаванд. Инчунин дар паёми имсолаи худ Пешвои миллат пешниҳод намуданд, ки «Илова бар ин, зарур мешуморам, ки ба хоҳири боз ҳам бештар ба омӯзиши илмҳои риёзӣ ва дақиқ ва табиӣ ҷалб кардани наврасону ҷавонон, олимону муҳаққикон ва устодону омӯзгорон ҳамасола озмуни ҷумҳуриявӣ зери унвони «*Илм – ғуруғи маърифат*» гузаронида шаванд»

ва мақомоти дахлдорро супориш намуданд, ки «Ҳамасола озмунҳо ва олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявиро оид ба илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баргузор намуда, ғолибони озмунҳо аз ҷониби вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз лиҳози моддиву маънавий қадрдонӣ ва ҳавасманд гардонида шаванд».

Барои омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ҳавасманд кардани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ омӯзгорони баландихтисосу ботаҷриба нақши аввалиндарачаро мебозад. Омӯзгороне, ки ботаҷриба ҳастанду мутахассиси соҳаи худ мебошанд, метавонанд завқи хонандагонро бедор намуда, ба онҳо ба таври назариявӣ ва амалӣ исбот кунанд, ки фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ то чӣ андоза барои ояндаи онҳо ва ҳам барои рушди кишвар хело муҳим мебошанд. Барои рушди илмҳои табиӣ-риёзӣ бояд чораҳои зарурӣ андешида, мутахассисони баландихтисосу ботаҷрибаро дар самти тайёр намудани илмҳои дақиқ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҷалб намоянд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки яке аз илмҳои зарурии замони муосир илми физика ба шумор меравад ва дар замони зудтағйирёбанда зиндагии имрӯзаи моро бе илми физика тасаввур кардан номумкин аст. Чӣ тавре, ки медонед сохт ва коркарди тайёраҳо, автомобилҳои боркаш ва мусофирбар, қатораҳо, компютерҳо, телефонҳои мобилӣ, шабакаи интернетӣ, истехсолоти муосир ва ғайраҳо маҳз ба фанни физика зич алоқаманд мебошанд. Масалан, дар замони муосир барои истехсол кардани барқ дар тамоми шакли нерӯгоҳҳои барқӣ қонунҳои электрии физикаро доништан лозим аст. Дар баробари ин, дар амалия ҳангоми истехсол кардани маҳсулотҳои ҳӯрокворӣ ва саноатӣ қисми механикӣ, молекуляр-кинетикӣ, термодинамикӣ, электрӣ, оптикӣ ва квантии фанни физика васеъ истифода бурда мешаванд.

Аз ин ру, омӯзиши фанни физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯйи мазмун ва муҳтавои худ асоси маълумоти илмӣ-техникиро ташкил дода, рушди тафаккури техникӣ, васеъ намудани ҷаҳонбинии илмӣ, дастрасӣ пайдо намудан ба техникаву технологияро муҳайё месозад.

Дар таълими фанни физика ҳар як фасли он аз мавзӯҳои нав иборат мебошад ва омӯзгор зарур аст, ки дар дарсҳои омӯзишӣ диққати хонандагонро ба худ ҷалб намуда, фикру андешаҳои онҳоро бо далелҳои нодаркор банд накарда, барои устувор азхуд намудани дилхоҳ мавзӯ аз тарафи хонандагон ноил гардад. Фанни физикаи муассисаҳои таҳсилотим миёнаи умумӣ фаслҳои зеринро дарбар мегирад:

- Фасли аввали омӯзиши физика; тасаввуроти молекулавӣ-кинетикӣ ва электронӣ, мафҳумҳои масса, зичӣ, қувва, энергия, қонунҳои Паскал ва Ом.
- Фасли механика; ғояҳои нисбияти ҳаракат, қонунҳои Нютон.
- Қонунҳои баҳо; энергия, импульс, заряди электрӣ.
- Фасли физикаи молекулавӣ; таҳкурсии асосии назарияи молекулавӣ - кинетикии гази идеалӣ, қонуни якуми термодинамика.
- Фасли электродинамика; таълимот оид ба майдони электромагнитӣ, назарияи электронӣ, қонунҳои Кулон ва Ампер, ҳодисаи индукцияи электромагнитӣ.
- Фасли оптика: таълимот оид ба мавҷҳои рӯшноӣ, ҷузъиёти назарияи нисбият ва тобишҳои тайфи онҳо.
- Фасли физикаи квантӣ; хосиятҳои квантии рӯшноӣ, постулатҳои квантии Бор, қонуни ҳамбастагии масса ва энергия.

Илми физика ба унвони пойгоҳи назариявии аксари соҳаҳои истехсолоти муосир хизмат мекунад ва дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегирад. Аз ин рӯ, физика дар масъалаи амалӣ намудани талаботи таълими илмӣ-техникӣ нақши асосиро мебозад ва ин талабот интиҳоби махсус ва систематикунонии мазмуни таълим-ҳамгирии назария бо амалияро талаб мекунад. Ҷуноне ки мутафаккири бузурги Юнони Қадим Аристотел (384-322 пеш аз милод) зикр намудааст: «ақл на танҳо дар дониш аст, балки дар қобилияти истифодабарии дониш дар амал мебошад». Намояндаи машҳури фалсафайи материалистии Олмон Людвиг Андреас фон

Фейербах (1804-1872) низ бо ҳамин маъно хуб баён намудааст: «*ҳар шубҳае, ки дар назария ҳал намешавад, амалия онро барои шумо ҳал хоҳад кард*».

Бинобар ин, фаъолияти таълимии хонанда махсусан дар иҷрои корҳои лабораторӣ ва амалӣ амалҳои мушаххасро талаб мекунад, ки онҳо бояд хусусияти илмӣ-таҳқиқотӣ дошта бошанд. Зимни иҷрои корҳои лабораторӣ ва амалӣ малакаю маҳорати хонандагон зина ба зина ташаккул меёбанд. Ташаккулёбии онҳо якҷанд мархиларо дар бар мегирад:

- моҳияти малакаю маҳоратро бо мақсади истифодаи он нишон додан;
- бо малакаю маҳоратҳо шинос шудани хонандагон ва давра ба давра амал намудан;
- тақрори ҳалли масъалаҳо барои нигоҳ доштани малакаю маҳорат;
- мустақилона истифода бурдани малакаю маҳорат.

Дар замони муосир татбиқи технологияи мултимедӣ ҳангоми таълим яке аз самтҳои пешрафти иттилоотикунории раванди педагогӣ ба шумор рафта, барои баланд бардоштани дараҷаи техникаи омӯзгорону хонандагон, пешрафти бомувафакқияти татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ба шумор меравад ва дар низоми таҳсилоти фосилавӣ низ муносибати нави методии системаи умумии таълимро боз мекушояд.

Хонандагонро зарур аст, ки дорои чунин малакаю маҳоратҳо бошанд:

- ⇒ дониш ва таҷрибаи гирифташударо дар амал татбиқ карда тавонад;
- ⇒ алоқамандии дониши худро ташаккул дода, онро ба низом дароварда тавонад;
- ⇒ омӯзиши худро бо шаклҳои гуногун рушд дода тавонад;
- ⇒ қобилияти маҳорати ҳалли мушкилотро дошта бошад;
- ⇒ мустақилона ба таҳсил машғул шавад.
- ⇒ манбаҳои гуногуни маълумотҳоро ёфта тавонад;
- ⇒ аз муҳити атроф огоҳ бошад;
- ⇒ қобилияти бо омӯзгор маслиҳат гирифтани дошта бошад;
- ⇒ маълумот гирифта тавонад;
- ⇒ коркард ва таҳлил намояд.

Пас омӯзгоронро зарур аст, ки зимни таълими фанни физика технологияҳои мултимедиро бештар истифода баранд, зеро он дарки азхудкунии маълумотро дар хонанда бо ҳиссиёт, яъне гӯш кардану тамошо карданро таъмин карда, шавқу ҳаваси хонандаро ба фанни таълимӣ зиёд менамояд. Ҳамзамон, маълумот бояд дар шаклҳои пешниҳод карда шавад, ки ба хонандаи муосир нишонрас ва зудфаҳм бошад. Масалан, бо тарзи маълумоти аудиоӣ (садо), маълумоти видеоӣ (сабтӣ), аниматсия (расмҳои ҳаракаткунада), рӯнамоӣ (презентатсия) ва ғайраҳо. Дар ҷаҳони муосир омӯзгор бо истифода аз усулҳои инноватсионӣ ва таҷрибаи мамлакатҳои хориҷ масалан, бо дарсҳои видеоӣ ва лабораторияҳои мачозӣ, ки дар тамоми шабакаи интернетӣ дастрас мебошанд, сатҳи дониши хонандагонро баланд бардошта, ҳавасмандии онҳоро ба фан зиёд намояд. Усули инноватсионӣ тавачҷӯҳи хонандагонро ба барномаи таълимӣ зиёд карда, ҳавасмандӣ ва шавқи онҳоро ба мавзӯи нав меафзояд. Омӯзгорон роҳҳои муассир ва зудтари санҷиши дониши имрӯзаи хонандагонро бо тариқи:

- корҳои санҷишӣ,
- корҳои лабораторӣ,
- тестҳо,
- саволнома,

- блитс - пурсишҳо ба роҳ монда, санҷиши дониши хонандагонро бо тарзҳои гуногун, дар ҳар як дарс ё ҳангоми ба итмом расидани ҳар як фасли китоби дарсӣ аз рӯи гуруҳбандӣ, вариантҳо ё умумӣ арзёбӣ намоянд.

Дар фанни физика ҳалли масъалаҳо ҳамчун кори амалӣ вазифаи муҳимро иҷро намуда, шавқу ҳавас ва зеҳни хонандагонро ташаккул медиҳад. Масъалаҳои физикӣ ба намудҳои ҳисобӣ, графикӣ, сифатӣ, тестӣ, омехта, таҷрибавӣ, ғайристандартӣ чудо мешаванд. Технологияи пешниҳодшудаи замони муосир барои ҳалли масъалаҳои

гуногуни физикӣ, аз худ кардани онҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки курси таълими муносибати босалоҳиятро дар фанни физика ба роҳ монда шавад.

Самаранокии таълими босифат дар он аст, ки он ба хонандагон имкон медиҳад, то худро барои ҳалли мустақилонаи масъалаҳои физикие, ки дар ҳама гуна шакл пешниҳод карда шаванд, омода созад. Ин гуна барномаҳои таълимӣ ва пешниҳоду идеяҳои нав барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, гимназияҳо ва литсейҳо муфид буда, татбиқи он ба таҳсили хонандагон барои омӯзиши дақиқи фанни физика, барои ҳавасмандии онҳо самарабахш хоҳад буд.

Аз ин ру, мо кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки барои таълими босифат ва рушди сатҳи дониши насли наврасону ҷавонон аҳамияти ҷиддӣ дода, барнома ва нақшаҳои таълимиро таҷдиди назар карда, вобаста ба он кадрҳои баландихтисосе тайёр намоем, ки аз тамоми илму техника ва технологияи муосири инноватсионӣ пурра бархурдор буда, дар ҷаҳони муосир рақобатпазир бошанд. Омӯзгоронро зарур аст, ки дарсҳои омӯзиширо ба таври замони муосир гузаронида, насли наврасро бо донишҳои инноватсионии замонавӣ муссалаҳ намоянд, то ки наврасону ҷавонон дар замони ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо худро аз ҳодисаю мушкилиҳо бе мамоният раҳой созанд.

Адабиёт:

1. Аленицын А.Г., Бутиков Е.И., Кондратьев А.С. Краткий физико-математический справочник. М.: Наука, 1990. 368 с.
2. Амстиславский Я.Е. Некоторые пути совершенствования методики и техники демонстрационного эксперимента по волновой оптике в курсе физики пединститута: Дисс. . канд. пед. наук. Бирск, 1974. 239 с.
3. Антипин И.Г. Экспериментальные задачи по физике в 6-7 классах: Пособие для учителей. М.: Просвещение, 1974. 127 с.
4. Анциферов Л.Н. Оптимизация школьного физического эксперимента: Дисс. . докт. пед. наук. Курск, 1985. 427 с.
5. Бабанский Ю.К. Съезд учителей высокий показатель в повышении качества обучения и воспитания // Физика в школе. 1987. № 2. С. 3-7.
6. Бернштейн Н.А. Проблемы моделирования в биологии активности // Математическое моделирование жизненных процессов: Сб. науч. трудов. М.: Наука, 1963. 188 с.
7. Беспалько В.П. Опыт разработки и использования критериев качества усвоения знаний // Советская педагогика. 1968. № 4. С. 40-52.
8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. 192 с.
9. Бутиков Е.И., Кондратьев А.С. Физика: В 3 кн.. Кн. 1. Механика. М.: Физ.-мат.лит., 1994. 368 с.
10. Векслер С.М. Некоторые эффективные приемы организации и построения уроков // Физика в школе. 1988. № 2. С. 39-41.

Шодиева Р.Р.

Shodieva R.R.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Tajik state university of law, business and politics

ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН ДЛЯ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

FUNDAMENTALS OF TEACHING OF MATHEMATICAL DISCIPLINES FOR THE STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES IN THE CONTEXT OF A BASED COMPETENCE APPROACH

Аннотация: В статье отмечается, что будущий экономический специалист должен обладать математическим мышлением, уметь формализовать реальные ситуации; строить математические модели, описывающие поведение конкретных систем; разрабатывать методики и выдвигать гипотезы и идеи для решения поставленных практических и теоретических задач.

Abstract: The article stresses that the future economist must have mathematical thinking, must be able to formalize real situations; build mathematical models which describe the behavior of specific systems; develop methods and hypotheses and ideas for solving practical and theoretical problems.

Ключевые слова: Экономика, математика, математическое образование, компьютерные технологии, компетентностный подход, математический пакет.

Keyword: Economics, mathematics, mathematical education, computer technology, competence-based approach, mathematical package.

В настоящее время развитие современного общества нельзя представить без развития науки и техники, и без современных технологий. С развитием современного общества развивается и сфера образования, появились множество новых специальностей, инновационных технологий и программные обеспечения, которые позволяют, улучшить качество образования. В кредитном образовании современное обучение позволяет максимально и эффективно обеспечить студентов всем набором необходимых математических знаний, навыков, умений, ввиду наличия, соответствующих специализаций, с присущим им особенностям. Главным в образовательной системе является математическое образование. Значение изучения и развитие математической науки во всем мире возрастает из года в год. Математические знания все глубоко проникают в науки как экономика, юриспруденция, социология, психология и т.д. Уровень математического образования определяет успешную деятельность во всех жизненных сферах деятельности.

Современный специалист должен обладать прочными фундаментальными знаниями и практическими навыками для работы в коллективе и в обществе. Для этого требуется глубокое понимание своей специальности и сферы деятельности, как основа профессионализма будущего экономиста, развитые математических способностей, компетентность в решении возникающих в его деятельности реальных прикладных задач [1].

Подготовка современного специалиста по экономике требует множество фундаментальных математических знаний, так же знаний основ математического анализа, теории вероятностей и других разделов математики.

Будущий экономический специалист должен обладать математическим мышлением, уметь формализовать реальные ситуации; строить математические модели, описывающие поведение конкретных систем; разрабатывать методики и выдвигать гипотезы и идеи для решения поставленных практических и теоретических задач. Поэтому изучение математики должно идти на примерах возможности использования математического аппарата для описания и решения современных проблем.

Целью обучения математике является развитие личностного потенциала, составляющее математическое образование. В организации учебного процесса важную роль играют задачи, они являются, целью и средством обучения осмыслив, которое студенты самостоятельно могут, изучит данный предмет.

Использование компьютерных технологий в учебном процессе способствует формированию и развитию новых методов обучения, изменяя стиль работы преподавателя, решаемых им задач, структурно изменяя педагогическую систему. По мнению экспертов, новые компьютерные технологии позволяют, повысить уровень эффективности занятий по дисциплине на 30%.

Актуальность применения новых компьютерных технологий продиктована педагогическими потребностями в повышении эффективности обучения, в частности, формировании навыков самостоятельной учебной деятельности, критического мышления, исследовательского, креативного подхода к обучению [4].

В настоящее время во всех высших учебных заведениях активно внедряются в учебный процесс компьютерные технологии. Большое внимание уделяется внедрению новых компьютерных технологий в преподавании разных дисциплин, в том числе и математики. Мультимедийные презентации, выполненные с использованием: приложения Power Point и содержащие текст, формулы, рисунки, анимации, звуковые и видеофрагменты, а так же обучающая система Moodle, математические пакеты MathCAD, MATLAB, Mathematica, Maple и приложение MS Excel позволяют рационально организовать занятие, сделать его более наглядным и насыщенным, активизировать познавательную деятельность студентов.

Компьютерные технологии помогают сделать процесс обучения наиболее творческим, ориентированным, интенсивным, ярким, увлекательным для студента, за счет богатства

мультимедийных возможностей. Использование компьютерных технологий на уроках математики и применения образовательных и обучающих программ, ко всем темам, эффективно решает проблему наглядности обучения; расширяет возможности визуализации учебного материала, делая его более доступным и понятным, а так же создать презентации, используется мультимедийное оборудование для показа видео по различным темам разделов курса математики.

Студенты проявляют большой интерес к темам, где на разных этапах занятий применяются презентации: при объяснении нового материала; при закреплении и повторении. Даже самые пассивные студенты с большим желанием включаются в учебный процесс и развиваются. С помощью языка программирования по дисциплине Математика разработаны программы по проверке знаний студентов.

Основная цель учебного процесса при изучении математики с помощью компьютерных технологий - это индивидуально подобранное учебное задание для каждого студента.

Эффективная сторона компьютерных средств обучения это учет особенностей студентов. Теперь ведущая функция преподавателя – управление деятельностью студентов, в процессе обучения. Это приводит к повышению индивидуальности и интенсивности обучения.

Использование компьютерных технологий расширяет и укрепляет возможности преподавателя, как инструмент, метод решения педагогических задач. В основе любого учебного процесса лежит педагогическая технология, информационные образовательные ресурсы должны не заменить, а сделать технологию более результативной.[3]

Применение новых компьютерных технологий в преподавании математики предполагает обеспечение студентов методическими и учебными материалами нового типа (компьютерными учебниками). Появляется необходимость в разработке новых методических систем преподавания математики.

К сожалению, многие преподаватели негативно относятся к внедрению новых технологий в традиционный учебный процесс по причине незнания и усложнения педагогической деятельности. Поэтому использование в учебном процессе компьютерных технологий обучения ограничивается чтением лекций, подготовленных в виде презентаций Power Point в аудиториях, оснащенных компьютером и проектором.

Так же низкий процент использования компьютерных технологий обучения в вузе во многом связан с отсутствием соответствующих программных средств и методик по их использованию. Один из способов решения этой проблемы – создание мультимедийных курсов по различным разделам математики, что бы каждый преподаватель смог самостоятельно и эффективно усовершенствовать свою педагогическую деятельность.

Не использование математических пакетов связано с целым рядом проблем. В курсе математических дисциплин математические пакеты не изучаются, поскольку время на знакомство с принципами работы математических пакетов не выделяется. Поэтому отсутствует должная квалификация у преподавателей математики. Сложность решения этой проблемы состоит в том, что короткими курсами повышения квалификации преподаватель получит только поверхностные знания о математическом пакете, а непосредственное прикладное значение будут упущены. [5]

Использовать математические пакеты необходимо с первых занятий курса математики на первом курсе, а затем продолжать в таких дисциплинах, как «Теория вероятностей и математическая статистика», «Численные методы». Использование математических пакетов дополнило бы изучение ряда дисциплин и сократило бы время, так как пакеты позволяют свести к минимуму работу, связанную с выполнением вычислений [2]. С их помощью можно повысить наглядность при выполнении работы, продемонстрировать различную графическую информацию.

Цель применения презентаций, обучающей системы и приложения MS Excel - это экономия времени на занятиях, демонстрация качественных выполненных чертежей, схем, четких образцов решения задач.

Сложность использования математических пакетов на практических занятиях по математике заключается в отсутствии методических пособий по их использованию. Разработка таких пособий очень трудная работа. Это связано с тем, что необходимо сохранить строгость изложения материала, отразить сущность дисциплины, наиболее полно раскрыть возможности использования математических пакетов для студентов различных специальностей и отразить перспективы использования в дальнейшей профессиональной деятельности. Решение вышеперечисленных проблем заключается в пересмотре и доработке учебной программы дисциплины «Математика» с целью изучения математических пакетов и приложений; в создании методических пособий для использования математических пакетов MathCAD, MATLAB, Mathematica, Maple и приложения MS Excel при обучении математике студентов экономических специальностей в контексте компетентного подхода.

В качестве примера можно подчеркнуть, что на кафедре математических дисциплин и современного естествознания ТГУПБП издано учебно-математическое пособие по предмету «Вычислительная математика», в котором задачи, имеющие численное решение, показаны в MS Excel. В этом учебном пособии пошагово приводятся этапы решения задач численными методами, что в свою очередь способствует усвоению учебного материала со стороны студентов.

Пакет математических вычислений позволяет обмениваться данными с другими приложениями: Excel, Matlab, Axum и др.

Пакет Mathematica, повсеместно применяется при расчетах в современных научных исследованиях и получил широкую известность в научной и образовательной среде. Несмотря на свою направленность на серьезные математические вычисления, системы класса Mathematica просты в освоении и могут использоваться широкой категорией студентов экономических специальностей. Mathematica демонстрирует высокую скорость символьных преобразований и численных расчетов. Программа Mathematica из всех рассматриваемых систем наиболее полна и универсальна.

Программа Maple - является одним из лидеров среди универсальных систем символьных вычислений. Она предоставляет пользователю удобную интеллектуальную среду для математических исследований любого уровня и пользуется особой популярностью в научной среде.

MATLAB - одна из старейших, тщательно проработанных и проверенных временем систем автоматизации математических расчетов, построенная на расширенном представлении и применении матричных операций. MATLAB отличаются высокой скоростью численных вычислений.

В отличие от данных пакета MATLAB, программа MathCad - это, простой, но продвинутый редактор математических текстов с широкими возможностями символьных вычислений и прекрасным интерфейсом. MathCad не имеет языка программирования, но очень простой, а возможности визуализации богаты. Все вычисления здесь осуществляются на уровне визуальной записи выражений в общеупотребительной математической форме. Пакет имеет хорошие подсказки, подробную документацию, функцию обучения использованию, целый ряд дополнительных модулей и приличную техническую поддержку производителя.

Таким образом, внедрение новейших информационных технологий в учебном процессе позволяет каждому преподавателю воплотить свои педагогические идеи, а студентам дает возможность личностного развития и стиля, самоопределения, методы контроля знаний, реализовывать важнейшие требования современного образования.

Современные компьютерные технологии позволяют выбрать эффективную методику преподавания и по-новому взглянуть на учебный процесс изучения математике студентам экономических специальностей.

Основная задача математической дисциплины в высших учебных заведениях – повысить качества математического образования студентам экономических специальностей.

От того, как проходит процесс обучения, и изучение математических знаний зависит уровень использования студентами математического аппарата в своей будущей сфере деятельности.

Литература:

1. Апатова Н.В. Информационные технологии в образовании. М., 2004.
2. Будовская Л.М., Тимонин В.И. Использование компьютерных технологий в преподавании математики // Инженерный журнал: наука и инновации. 2013. № 5 (17). С. 4.
3. Жангисина Г.Д. Педагогика для технических вузов. – Алматы: АТУ, 2006.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. М., 2009.
5. Смирнов С.А. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. - М., 1999.

Закирова Светлана Хачиагаева
Zakirova Svetlana Khachiagaeva

Федеральное государственное казённое общеобразовательное учреждение «средняя общеобразовательная школа № 6» г. Душанбе

МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ **METHODS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF LEARNING MATHEMATICS**

Аннотация: В статье речь идет о методах повышения эффективности обучения математике и об актуальности проблемы и разработки индикаторов качества образования. С точки зрения автора одним из методов повышения эффективности процесса обучения математики является системный мониторинг на основе ряда индикаторов внутренней и внешней оценки общеобразовательного учреждения.

Abstract: The article deals with methods of increasing the effectiveness of teaching mathematics and the relevance of the problem and the development of indicators of the quality of education. From the author's point of view, one of the methods to improve the efficiency of the learning process of mathematics is system monitoring based on a number of indicators of internal and external assessment of a general educational institution.

Ключевые слова: качество образования, мониторинг, индикаторы качества, компетентность учителя, информационные технологии, познавательная деятельность учащихся

Keyword: quality of education, monitoring, quality indicators, teacher competence, information technology, cognitive activity of students

«Образование – величайшее из земных благ, если оно наивысшего качества. в противном случае оно совершенно бесполезно» Киплинг

Социально – экономическое развитие любого государства в значительной мере определяется качеством образования, так как качество образования – это качество жизни каждого человека. Научно-технический прогресс требует высококвалифицированных специалистов, умеющих самостоятельно принимать рациональные решения и мыслить нестандартно в окружающей действительности. С целью укрепления процесса изучения естественных, точных и математических наук, а также развития технического мышления подрастающего поколения и молодежи Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем послании от 26.12.2019 года постановил объявить 2020-2040 годы «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования».

При качественном обучении важен не столько объем и уровень полученных знаний, сколько умение и возможность применять полученные знания на практике, уметь самостоятельно искать и анализировать информацию, принимать ответственные решения. Одним из критериев качества образования является его соответствие международным

стандартам качества образования и его актуальность в нынешних социально – экономических условиях.

Качество образовательного процесса зависит не только от уровня подготовленности учителя и степени подготовленности учащегося, но и от качества управления этим процессом. В Таджикистане проводятся исследования и рассматриваются пути повышения качества образования, которые позволят стране интегрироваться в международное образовательное пространство.

Основным инструментом контроля над качеством деятельности общеобразовательного учреждения являются государственные образовательные стандарты. Предмет математики является базовым для учащихся, поэтому важную роль имеет его прикладное применение. Не случайно, что среди первых вопросов, задаваемых учащимися на уроках математики, звучат такие: «А зачем мен это нужно?» или «Где мне это может пригодиться?». Ответом на поставленные вопросы может быть систематическое применение в обучении математике прикладных задач и моделей, показывающих применение изучаемого материала в разных областях жизни человека. Как же реализуется контроль за качеством обучения математике и реализацией требований стандартов к изучению предмета на практике?

Актуальным остается системный мониторинг – информационное обслуживание управления качеством образования на основе системы индикаторов. По уровню мониторинговых исследований индикаторы качества образования делятся на индикаторы внутренней оценки и индикаторы внешней оценки.

Индикаторами уровня образовательного учреждения являются: общая успеваемость в образовательном учреждении (средний балл учащихся по математике); количество учащихся, успевающих по математике на «4» и «5» по результатам промежуточной аттестации (административные контрольные работы); доля обучающихся, постоянно занимающихся в факультативах и кружках, на элективных курсах по математике.

Индикаторами территориального, регионального, республиканского уровня являются: доля учащихся и выпускников, получивших положительные оценки по результатам внешнего мониторинга по математике; количество участников и призеров районных, городских, республиканских, международных олимпиад по математике; процент выпускников, поступивших в ВУЗы, в которых математика является профилирующим предметом.

Также индикатором может служить общественная оценка, например, анкетирование учащихся и их родителей и др.

Методическая работа в средней школе включает в себя следующие слагаемые качественного образования:

- ✓ использование учителем традиционных и инновационных методов и приемов в работе, рациональная организация и мотивация деятельности учащегося на уроках математики;
- ✓ повышение компетентности учителя и систематическая работа по самообразованию и повышению своего педагогического мастерства;
- ✓ освоение и внедрение в работу новейших информационных технологий с целью повышения качества знаний учащихся;
- ✓ формирование системы качества знаний учащихся, выявление ее уровня и коррекция знаний по результатам;
- ✓ работа со слабоуспевающими учащимися, определение причин типичных затруднений школьников и их коррекция;
- ✓ накопительное фиксирование индивидуальных достижений школьников путём мониторинга личных достижений каждого учащегося, анализа, оформления портфолио;
- ✓ организация проектной деятельности, привлечение учащихся к активной работе по предмету, позволяющей развивать логическое мышление и творческие способности учащихся.

По итогам каждой четверти и учебного года учителю необходимо глубоко анализировать учебные достижения учащихся по математике, а именно сколько учащихся обучаются на низком, удовлетворительном, среднем, достаточном и высоком уровнях, а также наметить пути дальнейшей совместной работы с учащимися. «Ученик – это не сосуд, который надо наполнить, а факел, который нужно зажечь» сказал мыслитель Древней Греции Плутарх. Но нельзя привить ученику интерес к предмету, если он об этом предмете ничего не знает, но и дать ученику качественные знания при отсутствии с его стороны хоть малого интереса тоже невозможно, поэтому надо сочетать метод «наполнения сосуда» с методом «зажигания факела». Таким образом, для повышения качества образования, учитель математики должен не только формировать и совершенствовать знания, умения, навыки учащихся по математике, но и мотивировать их, развивать интерес к предмету и др.

Поднимая проблему пути получения знаний, Конфуций сказал: «Три пути ведут к знанию: путь размышления – это путь самый благородный, путь подражания – это путь самый легкий; и путь опыта – это путь самый горький». Эта проблема актуальна и в настоящее время, так как нельзя научить стать умным, но можно научиться. Только через труд и активную деятельность ученик приобретает качественные знания, социализируется в обществе, приобретает профессию.

Основной формой обучения математике в школе является урок, поэтому каждый учитель постоянно ищет пути его совершенствования и повышения эффективности.

Важным средством повышения эффективности урока является многообразие видов деятельности на уроке. Ещё К. Д. Ушинский отмечал, что «ребенок требует деятельности беспрестанно и утомляется не деятельностью, а ее однообразием, односторонностью». Знания усваиваются лучше, если на уроке чередуются разнообразные и непродолжительные виды работы. Но следует учитывать, что разнообразие видов деятельности учащихся должно быть обусловлено целью урока и являться ее выражением. Задача учителя – создать благоприятные условия в классе для коллективной и индивидуальной работы и умело управлять этим процессом.

«Цель обучения ребенка состоит в том, чтобы сделать его способным развиваться дальше без помощи учителя». А. Г. Хаббард.

Начиная в начальной школе большинство ребят начинают терять интерес к учебе и становятся пассивными. Поэтому важно развивать способности и поддерживать стремление ученика, не учить его, а помочь ему учиться и выражать свою индивидуальность. Необходимо использовать современное оборудование и технологии на уроке, использовать дифференцированное обучение, так как дети разные по своему уровню умственного, психического и физического развития, проводить предметные недели, олимпиады и другие мероприятия по предметам. Здесь полезными будут методы преемственности в обучении математики при переходе из начальной школы в среднее звено.

Чтобы обучение было эффективным, необходимо применять активные методы обучения. Согласно пирамиде обучения Дейла, человека усваивает 1/5 часть услышанного материала; 1/3 часть увиденного; 1/2 часть увиденного и услышанного; 3/4 части материала, который можно обсудить с другом; 4/5 того, что ему нравится; 9/10 того, чему сразу может научить кого – то. При активном использовании ИКТ успешнее достигаются общие цели образования, легче формируются компетенции в области коммуникации: умение собирать факты, их сопоставлять, организовывать, выражать свои мысли на бумаге и устно, логически рассуждать, слушать и понимать устную и письменную речь, открывать что-то новое, делать выбор и принимать решения.

Таким образом, в обучении и развитии мышления ребенка огромную роль играет его интерес к предмету изучения. Поэтому перед каждым педагогом стоит задача заинтересовать детей своим предметом, использовать разные методы и формы обучения, положительно мотивировать и помочь каждому ребенку раскрыть свои способности, поверить в себя и оценить значимость математики в своей жизни. Повышение качества образования требует

совместной деятельности не только всех участников образовательного процесса, но и всего общества в целом.

Литература:

1. Агранович М. Л. «Индикаторы оценки качества образования», 2010 г.
2. Александрова С. Э. « Пути повышения качества образования в школе», 2013 г.
3. Бобко В. Я. «Повышение качества образования учащихся», 2015 г.
4. Законы об образовании, постановления и приказы Министерства образования и науки РФ и РТ, Федеральные государственные образовательные стандарты.
5. Иноятов У. И. «Индикаторы оценки качества деятельности образовательных учреждений». 2013 г.
6. Корешкин И. А. «Афоризмы великих педагогов», 2018 г.
8. Котова Т. А. «Условия повышения качества обучения в школе», 2017 г.

Қурбанов С.Р.

Kurbanov S.R.

Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ, н.и.п.
Institute for the Development of Education named after A. Jomi of the Academy of Education
of Tajikistan, s.p.s.

РОҶҲОИ САМАРАНОКИ БАЛАНДБАРДОРИИ ДАРСИ МАТЕМАТИКА WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF MATHEMATICS LESSONS

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба роҳҳои самараноки баландбардории дарси математика дар муносибати босалоҳият ҳангоми омӯзиши фанни математикаи МТМУ, инчунин дар бобати усул, восита ва шакли самараноки таълим ва омӯзиши математика ҳарф мезанад. Ба нақшагирии раванди саволгузории мақсадҳои таълимӣ ҳангоми омӯзиши фанни математика дар Тоҷикистон нишон дода шудааст. Аз ҷумла, таҳқиқи роҳи усул ва методҳои пешрафтӣ таълим барои бунёди фазои мусоид ва тарзи рафтори хонандагон аз масъалаҳои асосии раванди тадрис маҳсуб меёбад.

Abstract: In this article, the author discusses ways to increase the effectiveness of mathematics lessons in a competent approach to the study of mathematics at GSS, as well as the methods, tools and forms of effective teaching and learning of mathematics. It is shown how to plan the process of questioning educational objectives when studying mathematics in Tajikistan. In particular, the study of ways and means of advancing learning to create a conducive environment and the behavior of students is a key issue in the teaching process.

Калидҷаҳо: муносибати босалоҳият, саволгузории мақсадҳои таълимӣ, масъалагузории дарси математика, дониш, малака, маҳорат, усул, восита ва шакл.

Keywords: competency approach, questioning of learning objectives, problem solving of mathematics lesson, knowledge, skills, abilities, method, tool and form.

Асоси самараноки дарси математикаро татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи илму маориф, иҷрои дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати мамлакат, риояву иҷро ва таъмини қонунҳои амалкунанда, нақшаи кори Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», «Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд», «Дар бораи илм ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника», концепсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи раҳнамоии касбии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” ва фармоишҳои дахлдори вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, АТТ ва дигар асноди меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф ташкил медиҳад.

Бинобар самараноки дарси математика аз масъалагузории дарси математика вобаста мебошад. Масъалагузории дарси математика (вазифа) воситаест, ки хонандаро барои расидан ба мақсадҳои таълимии дарси математика равона месозад.

Масъалагузори дарси математика ба монанди зинаҳои мебошанд, ки шахсро аз як сатҳ ба сатҳи дигар мебаранд. Масъалагузори дарси математика бояд барои хонандагон фаҳмо буда, ифодагари мақсад бошанд. Онҳо ҳамчун дастурамал хизмат карда, ба хонандагон имконияти мақсад гузоштанро фароҳам меоранд. Кӯтоҳбаёнӣ, дастрасӣ ва мушаххасӣ хусусиятҳои хуби масъалагузорист.

Масъалагузори дарси математика чуноне, ки дар шарҳ овардашудааст, воситаест, ки хонандагонро аз як зина ба зинаи дигари ташаккул мебарад. Ба ақидаи Бенҷамин Блум вазифаи мақсадҳои асосии таълим ва масъалагузорӣ дар он аст, ки малакаи фикрронии эҷодкорона, ҳал карда тавонистани проблема ва қабул кардани қарорҳои мақсадноки хонандагон ташаккул дода шавад. Ба ақидаи ӯ, агар муаллимон нисбат ба фикрронии амиқ ва мураккаби кӯдакон ҳассос бошанд ва онро ба низом дароранд, ба ин мақсадҳои асосии таълим ноил шудан мумкин аст. Бенҷамин Блум китоби «Таксономияи мақсадҳои таълим» (Ню Йорк, Давид, Маккей, с. 1956) - ро таҳия намуда, дар он ӯ тафаккурро ба 6 дараҷаи ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ ҷудо мекунад.

Масъалаҳои зинаи *дар хотир гирифтани* мақсади ягона доранд, яъне он маълумотро, ки хонандагон бо он ошно шудаанд, дар хотир мустаҳкам кунанд. Дар ин зина, тавассути масъалаҳои сатҳи ба хотир гирифтани хонандагонро муайян намуда, барои тақвину бахшидани он усулҳои таъсирбахштар-ро истифода баред. Биёед, якчанд намунаро бо ҳам таҳлил мекунем.

Намунаҳо:

1. Мисолҳоро аз руи формулаҳои ба сутунҳои мувофиқ нависед.

$(a - v)^2 = a^2 - 2av + v^2$	$(a + v)^2 = a^2 + 2av + v^2$	$(a^2 - v^2) = (a - v)(a + v)$
$(3a + 2v)^2 = 9a^2 + 12av + 4v^2$	$4a^2 - 9v^2 = (2a - 3v)(2a + 3v)$	$(2a - 3v)^2 = 4a^2 - 12av + 9v^2$

$$(3a + 2v)^2 = 9a^2 + 12av + 4v^2,$$

$$4a^2 - 9v^2 = (2a - 3v)(2a + 3v),$$

$$(2a - 3v)^2 = 4a^2 - 12av + 9v^2.$$

Агар рукҳои арзёбии ташаккулдиҳандаро истифода барем, аз хонандагон хоҳиш намоем, ки қоидаҳои формулаи зарби мухтасарро ба ёд оварда қароронро санҷанд. Сипас дафтарашонро ба ҳампахлӯяшон дода, аз онҳо хоҳиш намоянд, ки қароронро дида бароянд. Ҳамчунин аз хонандагон сабаби гузоштани мисолҳоро дар сутунҳо мепурсем.

Масалан, барои ҷӣ Шумо $(2a - 3v)^2 = 4a^2 - 12av + 9v^2$ -ро дар сутуни $(a - v)^2 = a^2 - 2av + v^2$ гузоштед. Хонандагон интихобашонро шарҳ медиҳанд ва ин ба мустаҳкам кардани дониши хонандагон мусоидат мекунад. Ҳамчунин, хатоҳои хонандагонро ба ин васила таҳлил карда метавонем. Яъне, барои ҷӣ $4a^2 - 9v^2 = (2a - 3v)(2a + 3v)$ -ро ба сутуни $(a^2 - v^2) = (a - v)(a + v)$ гузоштед?

Мақсади ин масъала муайян намудани дараҷаи ба хотир гирифтани қоидаҳои формулаи зарби мухтасар аст. Дар ҳолате ки аксари хонандагон формулаи зарби мухтасарро ба сутунҳои нодуруст гузошта бошанд, бояд барои ба хотир гирифтани ва азхуд кардани формулаи зарби мухтасар дигар навиҳои машқҳоро истифода мебарем.

Масъалагузорӣ дар зинаи фаҳмидан

Хонанда мазмуну маънои маълумотро тавассути тафсирукунии маълумот азхуд мекунад.

Дар ин зина хонанда бояд кӯшиш кунад, ки маълумоти гирифтаашро дарк кунад. Инро метавон тавассути масъалагузорӣ ба роҳ монд. Масъалаҳои бояд ба тафсири қоида, воқеа, маълумот ва ахборот равана шуда бошанд.

Биёед, ба якчанд намунаи масъалаҳои ин зина ошно мешавем.

Масалан:

1. Ба чойҳои холи ифодаи мувофиқ гузored.

1. $(2a + 3b)(2a - 3b)2a = \dots$

а) $8a^3 + 18b^2a$; б) $18a^3 + 8b^2a$; в) $8a^3 - 18b^2a$; г) $18a^3 + 8b^2a$.

Мо метавонем, чунин навъи масъалаҳоро тартиб диҳем. Баъд аз пурра сохтани ифодаҳо, аз хонандагон хоҳиш менамоем, ки интиҳобашонро шарҳ диҳанд, муҳокима ронанд. Ин имконият фароҳам меорад, то масъала пурра таҳлил гардад.

Масъалагузорӣ дар зинаи истифода намудан.

Хонанда маълумот (дониш)-ро дар шароити вазъияти дигар истифода мекунад. Аслан он ҳангоми навиштани ҳалли мисолҳо, кори хаттӣ, кори санҷишӣ ва ғайра аён мегардад. Яъне дониши дар хотир гирифта ва азхудкардаи хонанда барои ба даст овардани мақсадҳои дигари таълим кӯмак мерасонад.

Масъалагузорӣ дар ин зина муҳим буда, дониш, ахборот ва маълумоти гирифтаи хонандагонро дар амал татбиқ карда, барои ҳосил шудани малакаҳо замина мегузорад.

Биёед, якҷоя якчанд намунаро таҳлил мекунем.

Масалан:

1. Ба монанди мисол намуна оред.

а. $a^2 - 6a + 9 = (a - 3)^2$;

б. _____ ; в. _____ ; г. _____.

2. Формулаҳои зарби мухтасарро истифода бурда, ифодаҳоро ба зарбшавандаҳо чудо кунед;

а) $a^2 + 4ab + 4b^2 =$;

б) $a^2 - 4a + 4 =$;

в) $b - 2\sqrt{b} + 1 =$;

г) $x^2 - 1 =$.

Масъалагузорӣ дар зинаи таҳлил кардан.

Хонанда маълумоти омӯхташро ба қисмҳо чудо мекунад то онро хубтар фаҳмад. Ин зина ба гурӯҳи дараҷаи фикрронии баланд дохил мешавад.

Масъалагузорӣ дар зинаи баҳо додан.

Хонанда дар асоси мулоҳизаҳои амиқ, интиқод ва ташҳисот тасмим мегирад. Ин зина низ ба дараҷаи баланди тафаккур мансуб мебошад. Арзёбии дониш, маълумот, дастовардҳо, таҳлилу таҳқиқ унсурҳои асосии ин зина мебошанд.

Масъалагузорӣ дар зинаи эҷод кардан

Хонанда бо истифода аз чизҳои пештар омӯхтааш ақидаҳо ва маълумоти нав эҷод мекунад.

Саволгузориҳои мақсадҳои таълимӣ дар дарси математика

Саволҳо барои муайян намудани дараҷаи азхудкунии маводи таълим, мавзӯ ва ҳамчунин барои водор намудани хонандагон ба амиқтар омӯхани масъала истифода мешаванд. Тавассути саволҳои пурмазмун муаллим метавонад, дараҷаи фаҳмиши хонандагонро ташҳис намояд.

Саволу ҷавоб рӯки асосии муколима маҳсуб меёбад. Муколама дар навбати худ фазои таълимро пурра месозад. Тавассути саволҳои пурмазмун муаллим метавонад, дараҷаи фаҳмиши хонандагонро ташҳис намояд. Дар арзёбии ташаккулдиҳанда саволҳои эҷодӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Ҷавобҳои дурусту нодуруст барои амиқ фаҳмидани маънӣ ёрӣ мерасонанд. Яъне, тавассути ҷавобҳо ва муҳокимарониҳо хонандагон малакаи амиқ фикр карданро такмил медиҳанд.

Саволҳои фактологӣ наметавонанд дараҷаи фикрронии хонандагонро баланд бардошта, муҳокимарониро дар синф вусъат диҳанд. Масалан, саволи «Муодилаи квадратӣ чанд ҳал дорад»? Формулаҳои зарби мухтасар чанд то аст?

Саволгузориҳои самаранок чунин хусусиятҳо дорад:

- хонандагонро ба фикр кардан водор менамояд;

- муҳокимаро ба миён меорад;

- гуногунфикрро тақозо мекунад;

- шавқ ва кунҷковии хонандагонро пайдо мекунад.

Биед ҷавоби саволҳоро ба панҷ гурӯҳ муттаҳид менамоем:¹

1. Силсилаҷавобҳо
2. Тафсир
3. Дуруст ва нодуруст
4. Аз ҷавоб оғоз кардан
5. Ақидаи муҳолиф
6. Силсилаҷавобҳо

7. Дар ин навъи саволгузорӣ омӯзгор ба як савол якчанд ҷавоб пешниҳод карда, хонандагонро ба муҳокима даъват мекунад. Ин навъи саволҳо дар тестҳо васеъ истифода бурда мешаванд. Лекин дар тестҳо танҳо як ҷавоб ҳамчун ҷавоби дуруст интихоб карда мешавад. Дар синф бошад ин навъи саволҳо барои ҷалби хонандагон ба фикру мувоҳида кардан ва муҳокима рондан истифода бурда мешавад.

Намунаҳо

1. *Ададҳои сода бо кадом мақсад омӯхта мешаванд?*

Барои ададҳои содари донем.

Барои ёфтани махраҷи умумӣ.

Барои ёфтани КТУ.

Барои ёфтани ХКУ.

2. *Муодилаи квадратӣ дар қуҷо истифода мешавад?*

Барои ҳалли муодилаи тригонометрӣ.

Барои ҳалли муодилаи логорифмӣ.

Барои ҳалли муодилаи нишондиҳандагӣ

Хонандагон метавонанд ҷавобҳои интихобкардашонро шарҳ диҳанд ва ё фикри худро доир ба ин масъала иброз намоянд. Мақсади асосӣ бедор кардани шавқи хонанда ба фикр кардан ва ҷавоб ҷустан аст. Ҳамчунин Шумо метавонед аз хонандагон хоҳиш намоед, ки чунин саволҳо омода намоянд.

2. *Тафсир*

Барои ба роҳ мондани чунин усули саволгузорӣ ақидаеро пешниҳод мекунед ва аз хонандагон мепурсед, ки ба ин фикр розӣ ҳастанд ё не.

Намунаҳо:

1. Пеш аз ифодаҳои ратсионалӣ формулаҳои зарби мухтасарро омӯхтан лозим аст. Шумо ба ин фикр розӣ ҳастед ё не?

2. Масъалаҳоро бо ёрии муодила ҳал кардан хубтар аст. Шумо ба ин фикр розӣ ҳастед ё не. Чаро?

3. *Дуруст ва нодуруст*

Ба хонандагон ду намуна нишон дода, якеро дуруст ва дигареро нодуруст мегӯем ва мепурсем, ки чаро ин *дуруст* ва он *нодуруст* аст.

Намунаҳо

1. *Чаро мисоли якум дуруст ва мисоли дуюм нодуруст аст?*

$$(1) \sqrt{\frac{x-2}{5-2x}} \geq 0.$$

$$(2) \sqrt{\frac{x-2}{5-2x}} \leq 0.$$

2. *Чаро дар мисоли якум ҳарфии S суммаро ва дар мисоли дуюм бошад бо ҳарфии S масоҳатро ишорат мекунанд?*

$$(1) S = \frac{e_1}{1-q}.$$

$$(2) S = a \bullet e$$

¹ Clarke S. Active Learning through Formative Assessment. Hodder Education. 2008

Чунин воситаи саволдихӣ барои амиқ омӯхтани масъала ёрӣ мерасонад. Ҳамчунин дар хонандагон малакаҳои ҳалли масъала, арзёбии дониш ва иброи ақида қарданро инкишоф медиҳад.

3. *Аз ҷавоб оғоз қардан*

Ҳангоми таҳияи чунин саволҳо аввал ҷавобе пешниҳод қарда мешавад. Сипас аз хонандагон пурсида мешавад, ки саволи ин ҷавоб кадом аст ва чаро шахс чунин посух додааст.

Намунаҳо:

1. Функсияи $Y = X^2 + 2$ функсияи ҷуфт аст. Ба кадом савол чунин ҷавоб додан мумкин аст?

2. Дар муодилаи $X^2 + 4X - 12 = 0$, $a=1, b=4, c=-12$ аст. Ба кадом савол чунин ҷавоб додан мумкин аст?

Ин усули саволгузорӣ барои дар хонандагон ҳосил қардани малакаи таҳлили сабабҳоро ташаккул медиҳад. Ҳамчунин дониши пешинаи хонандагонро ёдрас менамояд.

5. *Ақидаи муҳолиф*

Дар ин навъи саволгузорӣ пешниҳоди ақидае, ки муҳолифи ақидаи масъала (савол) аст маъмул мебошад.

Намунаҳо

1. Қимати решаи квадратӣ адади манфӣ мешавад?

2. Танҳо ададҳои иррационалӣ даврии беохир мешаванд?

Омӯзиши роҳҳои баландбардории самаранокии дарси математика дар таълими математикаи мактаби таҳсилоти умӯми мавқеи махсус дорад. Ин омӯзиш барои таҳқиқи самаранокии усули таълими математика роли муҳимро мебозад. Ин чунин омӯзиши усули масъалагузории дарси математика дар зинаҳои мақсадҳои таълимӣ бо истифода аз таксаномияи Блум, оид ба зинаҳои таълими саволгузории мақсадҳои таълимӣ дар дарси математика иҷро намудан, худбаҳодихӣ дар чараёни дарси математика ва муайян намудани воситаҳои арзёбии ташаккулдиҳанда ҳангоми ҳалли мисолу масъалаҳо барои ба мақсади гуфта шуда расидан кумак намуда, тафаккури зеҳнии хонандагонро ҳангоми омӯзиши математика ташаккул медиҳад.

Адабиёт:

1. Алиев Б. Алгебра (китоби дарсӣ барои синфи 8-ум). - Душанбе, 2005.
2. Алимардонов А., Сарқоров С., Муборакшоев К., Ҷонмирзоев Э., Дилёбов Д. Таълими математика дар синфи 5 (роҳнамои муаллим). - Душанбе: Принт-Хаус, 2007. - 84 с.
3. Барномаи математика барои синфҳои 5-6. - Душанбе, 2002.
4. Қурбонов С., Нугмонов М., Ниёзов Ф., Ҷумъаев К. Маърифати таълим, ҷустуҷӯ ва бозёфт. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни математика. - Душанбе, 2012. - 79 с.
5. Қурбонов С.Р., Фатхуллоев Р. «Арзёби ташаккулдиҳанда». - Душанбе, 2010.
6. Мухторов З., Муҳиддинов Ф. Асосҳои технологияҳои навини таълим. - Душанбе, 2007.
7. Муллоев А. Дарси муосир ва талаботи он. - Душанбе, Масъалаҳои маориф №5-6, 2009.
8. Муҳиддинов Қ. Банақшагирии раванди таълиму тарбия. - Душанбе, «Аржанг», 2010.
9. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ. - Душанбе: «Сифат», 2014. -110 с.
10. Нугмонов М., Қурбонов С. ва диг. Стандарти фанни математика барои синфҳои 5-9 ва роҳнамои омӯзгор. - Душанбе, 2012. - 60 с.
11. Нугмонов М., Бобоалиев А., Олимов М., Раҷабов Т., Шарипов С. Маводи дидактикӣ аз математика барои синфи 5. Дастур барои муаллим. - Душанбе, 2010. - 78 с.

Назаров А.П.

Nazarov A.P.

Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Кафедраи технологияи иттилоотии ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Candidate of pedagogical sciences, docent

Department of Information Technology, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

Рачабзода Х.Х.

Rajabzoda H.Kh.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Institute for Development of Education named after A. Jomi of the Academy of Education of

Tajikistan

**ЯКЕ АЗ УСУЛҲОИ ТАРТИБДИҲИИ МУОДИЛАҲО БО ИСТИФОДА АЗ МЕТОДИ
ПУЛОТ БАРОИ СИНФҲОИ 3 ВА 4
ONE OF THE METHODS OF ORDERING EQUATIONS USING THE PULOT METHOD
FOR GRADES 3 AND 4**

Аннотатсия: Дар мақола муаллифон аҳамияти тартибдиҳии муодилаҳо ва дар экрани компютер инъикос намудани онҳо дар ҷараёни таълими фанни математикаи синфҳои ибтидоӣ бо талаботҳои ташаккули салоҳиятҳои фанӣ тавассути таҷдиди назар намудани методи гузаронидани кори санҷиши оид ба арзёбии дониши хонандагон синфҳои 3 ва 4 вобаста ба мукоисакунии ададҳои натуралӣ оварда шудааст. Дар мақола мафҳуми “муносибати бо салоҳият ба таълим” мавриди муҳокимаи умум қарор гирифтааст, маълумоти муфид пешниҳод сохта, моҳият, мақсад тавсиф дода шуда, роҳҳои амалӣ намудан ва мукамалгардонии он дар шароити муосир пешниҳод гардидаанд, ки омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ метавонанд аз он истифода намоянд.

Abstract: In the article, the authors emphasize the importance of drawing up equations and displaying them on a computer screen in the process of teaching mathematics to primary schoolchildren, considering the methodology for conducting tests to assess the knowledge of students in grades 3 and 4. The article provides a useful overview of the concept “competence-based approach to learning,” describes its essence and purpose, and also proposes ways of its implementation and improvement in modern conditions that can be used by teachers of primary education institutions.

Калидвожаҳо: арзёбии дониш, таҳсилот, забони барномасозии C++ Builder, фаъолият, рақобат, индуктивӣ, арзёбӣ, барномаи компютери сохташуда, моделсозӣ, худбаҳодихӣ.

Key words: knowledge assessment, education, C ++ Builder programming language, activity, competition, inductive, assessment, embedded computer program, modeling, self-assessment.

Дар доираи салоҳиятҳои фанӣ ва мавзӯии математика дар синфҳои ибтидоӣ муодилаҳо ва тарзи ҳалли онҳо таълим дода мешаванд. Тавре маълум аст, мақсади таълими муодилаҳо ва ҳалли онҳо аз шиносоии хонандагон бо мафҳуми муодила ва ҳосил намудани маҳорату малакаҳо оид ба муодилаҳо мебошанд. Дар раванди таълими математика хонандагон маҳорату малакаҳои ҳосил кардаи худро оид ба муодила инкишоф дода, тақмил ва мустаҳкам менамоянд. Қобилияти таҳлил ва мулоҳизаронии худро инкишоф ва мустаҳкам менамоянд. Бояд қайд кард, ки асоси қобилияти таҳлил ва мулоҳизаронии хонанда дар натиҷаи гузаронидани амали охирон – санҷиши ҳалли (решаи) ёфтшудаи муодила инкишоф дода мешаванд. Ин худ гувоҳӣ аз он медиҳад, ки санҷиши дурустии решаи ёфташудаи муодила дар раванди ҳалли муодилаҳо ҳатмӣ аст. Аз баски муодилаҳои дар синфҳои 3 ва 4 омӯзонидашаванда асосан аз амалҳои арифметикии ҷамъу тарҳ ва зарбу тақсим иборатанд, хонандагон дар раванди ҳалли онҳо инчунин малакаю маҳорати ҳисоббарорихи худро тақвият медиҳанд.

Бо мақсади он, ки хонандагон то кадом дараҷа муодилаҳои дар дарсҳои гузашта омӯхта шударо ҳал карда метавонанд, омӯзгори фан метавонад дар оғози дарсҳои навбатӣ дар доираи то 5-7 дақиқа кори мустақилонаи ҷорӣ гузаронад. Ин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дараҷаи азхудкардаи салоҳиятҳои мавзӯиро оид ба ҳалли муодилаҳо маълум намояд. Бо ин мо маълум карда метавонем, ки оё хонандагон “муодилаҳоро медонанд ё не” ва “муодилаҳоро ҳал карда метавонанд ё не”.

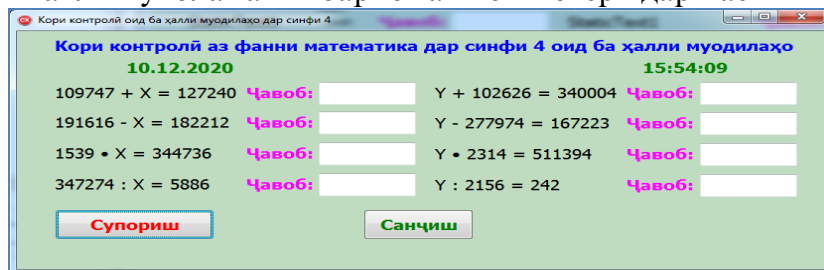
Вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки омӯзгорон дар раванди гузаронидани корҳои мустақилонаи қорӣ аз математика доир ба ҳалли муодилаҳо дар синфҳои 3 ва 4 ба мушкилиҳои зиёд дучор мегарданд. Тариқи дастӣ тафтиш намудани қори мустақилона низ вақтро мегирад. Ин ҳама дар низоми анъанавии гузаронидани корҳои мустақилона мебошад. Низоми тестӣ низ мушкилиҳои зиёдро ба миён меорад. Ҳар ду низоми номбаршуда арзёбии объективонаи дониши хонандагонро оид ба ҳалли муодилаҳо таъмин карда наметавонанд.

Дар асри технологияҳои иттилоотӣ барномасозӣ низ босуръат инкишоф ва рушд меёбад. Барномаҳои компютери сохта мешаванд, ки барои гузаронидани корҳои мустақилона дар раванди таълими ҳалли муодилаҳо истифода бурда мешаванд. Дар қори мазкур технологияи тартибдиҳии муодилаҳо ва дар экрани компютер инъикос намудани онҳо бо истифода аз методи Пулот дар синфҳои 3 ва 4 омӯхта мешавад. Яке аз навгонии қори мазкур дар он аст, ки бо истифода аз барномаи компютери сохта шуда раванди фардикунонии гузаронидани корҳои мустақилона таъмин карда мешавад. Арзёбии объективонаи дониши хонандагон ва салоҳиятҳои мавзӯии онҳо таъмин карда мешаванд. Мушкилиҳои номбаршуда бартараф карда шуда, меҳнати омӯзгор хело сабук мегардад. Омӯзгор худро хело озодтар ва оромтар ҳис мекунад.

Ҳар як хонанда муодилаи худро аз экрани компютер ба дафтараи навишта, онро ҳал мекунад. Ҳалли муодила, ки ёфта шуд, онро хонанда дастӣ ба майдони матнии аз тарафи рости “Ҷавоб:” дохил мекунад. Акнун хонанда бояд дурустии ҷавоби дохилкардаашро фаҳмад ва баъдан қорро давом диҳад.

Бо мақсади инкишоф ва такмили тартиби маҳорату малакаи ҳисоббарории хонандагон, гирифтани донишҳои нави математикӣ ва мустаҳкамкунии онҳо, дар синфи 4-ум муодилаҳо оид ба ёфтани тарҳкунанда ё тарҳшавандаи номаълум, зарбшавандаи номаълум, тақсимкунанда ё тақсимшавандаи номаълум омӯзонида мешаванд. Муодилаҳое, ки дар онҳо ёфтани тарҳкунанда ё тарҳшавандаи номаълум талаб карда мешавад, бо истифода аз методи Пулот ва риояи салоҳиятҳои фанӣ дар барномаҳои компютерӣ тартиб додан мумкин аст, ки ба ёфтани ҷамъшавандаи номаълум монанд аст. Барои хонандагони синфи 4-ум, ҳангоми пешниҳоди муодилаи намуди $a - x = b$, бояд онро ба инобат гирифт, ки $a > b$ бошад. Ҳангоми пешниҳоди муодилаи намуди $x - a = b$ ягон шарт гузошта намешавад, зеро барои дилхоҳ қимати натуралии a ва b муодила ҳалли ягонаи натуралиро дорост.

Шакли муколамагии барномаи компютерӣ дар Расми 1 оварда шудааст.

Расми 1

Омӯзонидани ҳалли муодилаҳо дар раванди таълими математика ба рушди уфқҳои математикӣ ва тафаккури хонандагон мусоидат менамояд. Нутқи хонандагон ва диққати хонандагонро инкишоф медиҳад, ба монанди “барои ёфтани тарҳшавандаи номаълум фарқро бо тарҳкунанда ҷамъ мекунад”. Ё худ ҳангоми ҳалли муодила, дар аввал хонанда ба он диққат медиҳад, ки дар муодила чӣ номаълум аст. Малақаҳои ҳисоббарории хонандагонро мустаҳкам менамояд. Дар раванди омӯзонидани ҳалли муодилаҳо дар шакли гурӯҳӣ ва ҷуфтӣ қобилияти қорӣ хонандагонро инкишоф додан зарур аст. Ба масъалаҳои таълимӣ ва рушддиҳанда низ диққат додан зарур аст. Қори мазкур бошад, раванди гузаронидани корҳои мустақилона ва контролиро инфиродӣ мегардонад, чунки аз барномаҳои компютерӣ истифода мебаранд. Арзёбии дониши

хонандагон ба таври объективӣ сурат гирифта, таълими салоҳиятҳои фаннию мавзӯӣ дар сатҳи баланд гузаронида мешавад.

Адабиёт:

1. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки / М. Нугмонов. - Душанбе, 2011. - 290 с.
2. Назаров А.П. Арзёбии салоҳиятҳо ва таъмини объективияти санчиши дониши хонандагон зимни гузаронидани кори хаттӣ оид ба ҳалли муодилаҳои квадратӣ / А.П. Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). -2019. -№6. -С. 181 – 188.
2. Назаров А.П. Технологияи компютери гузаронидани кори хаттӣ оид ба ҳалли системаи муодилаҳои хаттӣ дуномаълума / А.П. Назаров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2018. -№ 1/4 (57). - С. 133 – 138.
3. Назаров А.П. Технологияи таъмини объективияти санчиши дониши хонандагон оиди ҳосила бо истифода аз технологияи компютери хозиразамон / А.П. Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои табиқ -2017. -№1/5. -С. 103-108.
4. Назаров А.П. Объективияти санчиши дониши хонандагон аз фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ дар муносибати босалоҳият / А.П.Назаров, Ҳ.Х. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). -2019. -№10. -Қисми 2. -С. 176 – 182.
5. Назаров А.П. Нақши технологияи иттилоотӣ дар тадбиқи муносибати босалоҳият дар раванди омӯзиши математика дар синфҳои ибтидоӣ / А.П.Назаров, Ҳ.Х. Раҷабов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. -2019. -№1 (25). -С. 99 – 102.
6. Қурбонов С. Маърифати таълим, ҳустуҷӯ ва бозёфт. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни математика / С. Қурбонов, М.Нугмонов, Ф.Ниёзов, К.Қ. Ҷумъаев. – Душанбе, 2012. –79 с.
7. Шуайбова О. Математика. Китоби дарсӣ барои синфи 3-юм / О.Шуайбова, А.Ҳамидова, М.Одилова [ва диг.]. –Душанбе: Маориф, 2018. -208 с.
8. Шарифов Ҷ. Асосҳои дидактикии ташаққули малакаҳои кори мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим / Ҷ. Шарифов. - Курғон-теппа, 2014. - 245 с.
9. Родионов М.А. Пути и средства организации текущего самоконтроля младших школьников в процессе обучения математике / М.А.Родионов, Э.Х. Акчурина // Вестник Поморского университета. Серия гуманитар. и соц. науки. -2008. -№3. -С. 95.

Гулмочоев Д.К.

Gulmochoyev D.K.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Institute for Development of Education named after A. Jomi of the Academy of Education of
Tajikistan

ИСТИФОДАБАРИИ МЕТОДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ФАННИ ГЕОГРАФИЯ

USE OF INNOVATIVE METHODS IN THE PROCESS OF STUDYING GEOGRAPHY

Аннотатсия: Дар мақола оиди мазмун ва методҳои инноватсионӣ сухан рафта, моҳияти инноватсия дар таълими фанни география махсус қайд карда шудааст. Дар замони пешрафти илму техника таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бидуни техникаву технологияи навин тасавур кардан ғайри имкон аст, чунки истифодаи навгонӣҳо дар таълим боиси баланд гаштани салоҳияти хонандагон ва боло рафтани сифати таълиму тарбия мегардад. Инчунин, фикру андешаҳо аз таҳқиқоти гузаронидашуда оиди муҳтавои китобҳои дарсӣ ва сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ оварда шудааст.

Abstract: The article discusses the content and methods of innovation, with special emphasis on the importance of innovation in the teaching of geography. In the age of scientific and technical progress, it is impossible to imagine education in secondary schools without new equipment and technologies, as the use of innovations in education leads to an increase in the competence of students and the quality of education. Also, opinions are expressed from the research conducted on the content of textbooks and the quality of education in secondary schools of the country.

Калидвожаҳо: инноватсия, таълим, методика, география, навгонӣ, салоҳият, хонанда, омӯзгор, муассиса.

Keywords: innovation, education, methodology, geography, novelty, competence, pupil, teacher, institution.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Имрӯз дар ҷаҳон рушди илму технология ва ҷараёни корҳои инноватсионӣ суръати рӯзафзун пайдо карда истодааст. Ва табиист, ки мо низ аз ин раванди пешрафту тараққиети ҷаҳони мутамаддин дар канор буда наметавонем».

Дар рафти таърихи башарият география заминҳо ва халқҳои навро кашф намуд, барои омӯзиши сарватҳои сайёраамон имконият фароҳам овард, ки ҳамаи ин бе навгонӣ ба амал омаданад ғайриимкон буд. Дар замони ҳозира низ, пешрафти илми географияро бе инноватсия тасаввур кардан имкон надорад.

Илми ҳозиразамон барои география имкон дод, ки навгонихоро дар амал татбиқ намояд ва аз методҳои зерин иборатанд:

- методи мушоҳидаи фосилавӣ-наворгирии ҳозиразамони фазоӣ (аэрокосмическая съёмка) барои навсозии харитаҳои географӣ, расонидани кӯмак ба хоҷагии қишлоқ ва ҳифзи табиат;

- методи пешгӯиҳои географӣ- Ҷаҳолияти инсон, заминро ба ҷӣ ҳолат бурда мерасонад;

- методи омӯрӣ- имконияти беҳтаринро барои дастрас шудан ба донишҳои мавҷудаи олам дар бораи шумораи аҳоли, зичии аҳоли, иқтисодии давлатҳо ва ғайра фароҳам овард;

- методи таҳқиқот ва мушоҳидаҳои саҳроӣ- бо пешрафти техника ва нақлиёти ҳозиразамон имконият ба амал омад, ки ноҳияҳои дастнорас аз худ карда шаванд

Дар ҷараёни Ҷаҳолияти педагогӣ инноватсия маънои ворид кардани навоарӣ дар мазмуни таҳсилот, усул ва шакли таълим, ташкили Ҷаҳолияти якҷояи омӯзгору хонандагон мебошад. Навгонҳои педагогӣ- навоарӣ дар Ҷаҳолияти педагогӣ, тағйирот дар мазмун ва технологияи таълиму тарбия бо мақсади баланд бардоштани самаранокии таҳсилот мебошад.

Ҷаҳолияти инноватсионии омӯзгор дар мактаби муосир бо назардошти талабот ва стандартҳои нав беш аз пеш ақтуалӣ мешавад. Инноватсия чизи нав, як навсозӣ, эҷоди маҳсулоти нав мебошад. Инноватсияро ҳамчун Ҷаҳолияти, ки ба дарёфт ва татбиқи ғояҳои нав бо мақсади тавсеаи Ҷаҳолияти педагогӣ, баланд бардоштани сифати таълим, тақмили методологӣ ва ташкили раванди таълим мефаҳманд. Ҷаҳафи асосии инноватсия баланд бардоштани сифати кор мебошад. Ҷаҳолияти инноватсионӣ дорои принципҳои асосӣ мебошад:

1. Эҷод ва истифодаи маҳсулоти зеҳнӣ. 2. Дар ҷараёни таълим муаллим барои худ ё барои синф чизи нав меорад. 3. Ҷамғирии Ҷаҳолиятҳои асосии таълимӣ ба корҳои иловагӣ. 4. Афзоиши тавачҷӯҳи кӯдакон ба таҳсил.

Ҷаҳолияти касбии омӯзгор нопурра аст, агар он танҳо ҳамчун таҷдиди усулҳои кории як замонҳо азхудшуда сохта шуда бошад. Ҷунин Ҷаҳолият на танҳо барои он ноқис аст, ки аз имкониятҳои объективии мавҷуда барои ба даст овардани натиҷаҳои таҳсилоти олии истифода намекунад, балки барои он, ки ба рушди шахсияти худ муаллим мусоидат намекунад. Бе эҷодкорӣ устод - устод нест.

Ҷаҳолияти инноватсионӣ ба се блоки асосӣ тақсим карда мешавад:

1. техникаӣ
2. таълимӣ
3. беруназсинфӣ.

Инноватсияи техникаӣ

Дар ҷаҳони муосир, пешрафти техникаӣ ба натиҷаҳои бесобиқа ноил гардид. Он ба ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон дахл кард ва мактаб низ истисно набуд. Масалан, ҷой додани тахтаҳои интерактивӣ дар мактабҳо маъмултар шуда истодааст. Онҳо ба муаллим ёрии калон мерасонанд, зеро он ба омӯзгор имкон медиҳад, ки харитаҳои интерактивиро дар мавзӯҳои гуногун истифода барад, маводи видеоиро дар шакли васеъ тамошо кунад, барои дарс презентатсия эҷод намояд, имтиҳони мутақобила ва худшиносии хонандагонро анҷом диҳад, корҳои илмӣ гузаронад, дар якҷоягӣ бо хонандагон дар

дарс аз интернет истифода барад. Хонанда худаш тасмим мегирад, ки барояш чӣ қолиб аст ва метавонад бо навиштани ҳодисае, ки ба ӯ тавачҷӯх дорад ва хондани маълумоти мукамалтар, донишро дар ин самт ташаккул диҳад. Он гоҳ вай метавонад корҳои илмиро таҳти роҳбарии омӯзгор анҷом диҳад. Доштани маҳсулоти таълимӣ, боиси дар донишҷӯён пайдо шудани фикри навоварона мегардад, ки онҳо метавонанд минбаъд онро рушд диҳанд ва ба ин васила метавонанд лоиҳаҳои худро ба конфронсҳо фиристанд.

Дар муддати тӯлонӣ, видео-лексияҳо бо ёрии камераҳо ва дигар дастгоҳҳои техникаӣ истифода мешуд, ки дар ин ҷо на танҳо фаъолияти техникаӣ, балки навоварӣ низ истифода мешуданд. Дар партави дастовардҳои наватарини техникаӣ, донишҷӯён имконият доранд, ки мустақиман лексияҳо хонанд ва дар онҳо фаъолона ширкат варзанд. Дар синфҳои поёни дар баробари корҳои таълимӣ, бозӣ низ истифода мешавад.

Инноватсияи таълимӣ

На танҳо навовариҳои техникаӣ шӯҳрат пайдо мекунанд. Муаллим бояд кӯшиш кунад, ки дарс барои кӯдак фаромӯшнашаванда ва шавқовар гузарад. Яке аз навиштиҳои таълимӣ кори эҷодӣ дар шаклҳои мухталиф мебошад:

1. Тартиб додани диаграммаҳо, ҷадвалҳо, кроссвордҳо.
2. Ҳалли вазифаҳои тестӣ.
3. Тартиб додани ибораҳои мантиқӣ.
4. Баҳисобгирии иҷрои кор.
5. Худбаҳодихӣ ва баррасӣ аз гузаштани мавзӯ.

Новобаста аз кадом мавзӯе, ки фаъолияти эҷодӣ нишон медиҳад, пур кардани маводи пуркардашуда барои кӯдак қолибтар ва осонтар аст. Аз ин рӯ, шумо метавонед дар охири дарс вақт гузоред, то хонандагонро бо ягон навовариҳо ҳавасманд кунед. Ин навовариҳо ду вазифаи муҳимро иҷро мекунанд: кӯмак ба омӯзгор дар санҷиши дониши хонандагони худ ва сарфаи вақт, ки ҳеҷ гоҳ аз ҳад зиёд нест. Чунин корҳо ба муаллим имкон медиҳанд, ки назорати кӯдаконро амалӣ намуда, моҳиятро шарҳ диҳанд ва бо маводи зарурӣ шинос шаванд.

Лоиҳаҳои таълимӣ ба таври васеъ истифодашаванда, ки бо фаъолияти таълимӣ алоқаманданд, берун аз синф сурат мегиранд. Онҳо метавонанд шакли дарси қолибро дар музейҳо ё намоишгоҳҳо гиранд. Чунин дарсҳо, ки дар осорхонаҳо, намоишгоҳҳо ва ғайра баргузор мешаванд, бо истифода аз таҷҳизоти интерактивӣ аёнтар ва қолибтаранд. Кӯдакон бояд фаъолона ширкат варзанд, пас онҳо фаъолияти зехнии фаълтар доранд ва онҳо ба омӯхтани мавзӯи интихобкарда манфиатдоранд.

Бо истифода аз муҳити атроф экскурсияҳо ташкил кардан мумкин аст, ки барои омӯхтани маҷмааи табиӣ минтақа имконият фароҳам меоранд. Хонандагон ба олами наботот ва ҳайвоноти минтақаи худ тавачҷӯх хоҳанд кард. Дар мактаби миёна шумо, инчунин, метавонед ба институтҳои тадқиқотӣ, ки лабораторияҳои худро доранд, экскурсияҳо ташкил кунед, ин барои хонандагон хеле қолиб хоҳад буд, инчунин кори роҳнамоии касбӣ мебошад.

Мубоҳиса инчунин бо фаъолияти инноватсионӣ алоқаманд аст.

Ин як пешниҳоди якҷанд коршиносонест, ки нуқтаи назари гуногунро пешниҳод мекунанд. Муҳокимаро дар ҳар як дарс ташкил кардан мумкин аст. Нуқтаи навбатӣ қорҳои интеллектуалӣ мебошанд. Инҳо харитаҳои мебошанд, ки ба шахс имкон медиҳанд, иттилоотро самаранок созад ва қоркард кунад. Онҳо ба шахс имкон медиҳанд, ки эҷодкорӣ ва нерӯи зехнии худро фикр кунад ва истифода барад. Онҳо метавонанд истифода шаванд барои пешниҳоди презентатсияҳо, инчунин қабули қарорҳо, аз ёд кардани миқдори зиёди иттилоот. Муаллим метавонад чунин супориш диҳад, харитаи зехнӣ дар синф тартиб диҳед. Харитаи зехнӣ ин намоиш дар рӯи қоғаз дар бораи усули муассири фикрронӣ, дар хотир доштан, ҳалли масъалаҳои эҷодӣ,

инчунин қобилияти пешниҳод ва возеҳ баён кардани равандҳои коркарди иттилооти худ, тағирот ба онҳо ва такмил додани онҳост.

Навоварии дигар, харитаҳои ақлӣ, роҳи алтернативии навиштан ба матн, рӯйхат ва диаграммаҳо мебошанд. Онҳо барои тасаввур кардани тафаккур кулай, муассир мебошанд ва аломати алтернативӣ мебошанд. Харитаҳои ақл барои гирифтани ақидаҳои истифода мешаванд. Сигналҳои истинод, муаллим барои ҳудаш фикр мекунад, онҳо эътимод мебахшанд, ки ин мавод фаромӯш нахоҳад шуд, занҷири мантиқӣ сохта мешавад, дар марказ воқеае кашида мешавад ва пас амалҳо (метавонанд дар шакли дарахт тасвир карда шаванд).

Ин харитаҳои зехнро ҳам дар синф ва ҳам дар корҳои беруназсинфӣ истифода бурдан мумкин аст. Фарқи асосии харитаҳои хотиравӣ ва дигар усулҳои визуализатсия пеш аз ҳама он аст, ки харитаҳои хотир хотираро фаъол мекунад. Рӯйхатҳо, матни мустақкам, дарахтон ва диаграммаҳо яқинанд. Аз тарафи дигар, харитаҳои ақлӣ барои фаъол кардани дарк тавассути гуногунрангӣ аз ҳама василаҳои имконпазир истифода мебаранд: ғафсии хатҳои гуногун, рангҳои гуногуни шохаҳо, калиди дақиқ интихобшуда, калимаҳои ки барои шумо шахсан пурмазмун мебошанд, истифодаи тасвирҳо ва аломатҳо. Усули харитаҳои ақлӣ на танҳо ба тартиб даровардани иттилоот, балки инчунин барои беҳтар дарк кардан, фаҳмидан, дар хотир доштан ва ҳамбастагии он мусоидат мекунад.

Шакли таҳсилоти фосилавӣ, ҳамчун як намуди инноватсия, ҳанӯз чандон фаъолона истифода намешавад, аммо оянда ба он тааллуқ дорад. Бо омӯзиши фосилавӣ, раванд барои кӯдакон хеле ҷолиб аст. Фазаи иттилоотӣ сохта мешавад, ҳама чиз дар сайт автоматӣ карда шудааст, дар саҳифа ҳамаи китобҳои дарсӣ мавҷуданд, тестҳо дар онҳо ҳастанд, ки донишҷӯ ба он ҷавоб медиҳад, ҷавобҳо баҳогузорӣ карда мешаванд ва баҳо дар журнали электронӣ сабт карда мешавад.

Корҳои беруназсинфӣ

Дар ин самт имкон дорад, ки тамоми ҳаёлотҳои худро дар фаъолияти инноватсионӣ бароварда созед. Кӯдакон лоиҳаҳоеро омода мекунад, ки хеле ҷолиб мешаванд. Ҳар кас нуқтаи назари худро дорад, онҳо барои ҳалли лоиҳаи худ аз ягон намуди эскизҳо, презентатсияҳои компютерӣ ва ғайра истифода мебаранд. Кӯдакон таҷрибаи қадамҳои аввалини ҷустуҷӯро меомӯзанд.

Лоиҳаи мактаби интеллектуалӣ. Дар мактаб кӯдакон гурӯҳҳои худро иборат аз 7 нафар таъсис медиҳанд, онҳо вебсайти худро доранд. Ба кӯдакон мавзӯӣ дода мешавад, онҳо аз истгоҳҳо бо номҳои гуногун мегузаранд. Ҳар ҳафта иштирокчиён супориш мегиранд ва дастаи онҳо вазифаҳои супурдашударо ҳал мекунад, масалан, буклет тартиб дода, онро дар вебсайт ҷойгир мекунад, сипас презентатсия тартиб медиҳад. Лоиҳа як моҳ давом мекунад. Дар раванди ин лоиҳа, кӯдакон ҷадвалҳоро пур мекунад, сипас онҳо усули ҳамлаи мағзи сар, нақшаи мубоҳисаро истифода мебаранд, пас дифои интерактивӣ мавҷуд аст ва натиҷа дар сайт ҷойгир карда мешавад.

Омодагӣ ба фаъолияти инноватсионӣ дар шароити муосир муҳимтарин сифати муаллими касбӣ мебошад, ки бидуни он ба маҳорати баланди педагогӣ ноил шудан ғайриимкон аст. Барои иҷрои фаъолияти инноватсионӣ, муаллим бояд нақшаи корӣ дошта бошад, ки дар асоси стандартҳои асосии таҳсилот таҳия ва рушди лоиҳа ва таҳқиқотро ифода кунад, малакаи донишҷӯён тибқи талаботи Стандарти Давлатии Таълим, ташкили фаъолияти лоиҳавии мактаббачагон дар муҳити муосири иттилоотӣ ва таълимӣ, ТИК дар татбиқи фаъолияти назорат ва арзёбии омӯзгорон ва донишҷӯён, нақши манбаҳои электронии таълим дар раванди омодагӣ ба аттестатсияи ниҳонии давлатии хатмкунандагон татбиқ карда мешаванд.

Истифодаи технологияи инноватсионии ҳозиразамон аз ҷумла технологияи иттилоотӣ – комуникатсионӣ, мултимедиа, проэкторҳо, тахтаҳои электронӣ, компютер, интернет ва ғайра имконият медиҳанд ки рафти дарс бо аёнӣтарин гузарад, дарсҳо фаҳмо гузаранд, дар ингуна дарсҳо хонанда ҳам мешунавад ва ҳам мебинад, ба зами

он менависад, ки ин аз чанд ҷиҳат муассир мебошад. Хонанда бошууруна, мустақилона супориширо иҷро мекунад ва шавқи ӯ нисбати фанҳои таълимӣ зиёд шуда, қобилияти азхудкунии дар хонанда баланд мегардад ва боварӣ ҳосил менамояд, ки ҳар як фанро аз худ карда метавонад.

Истифодаи методҳои инноватсионӣ дар таълим яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия мебошад. Омӯзгори ҳозиразамон бояд аз техника ва технологияи ҳозира ба таври кофӣ истифода бурда тавонад, чун ки бе истифодаи техникаю технологияи инноватсионӣ таълим дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз мақсад берун аст.

Чуноне, ки аз гуфтаҳои боло бар меояд, таълими фанни География дар шароити ҳозиразамон бояд бо истифодаи методҳои инноватсионӣ (техникӣ, таълимӣ, беруназсинфӣ) гузаронида шавад.

Дар натиҷаи таҳқиқоте, ки дар муассисаҳои таълимии ноҳияҳои Рашту Тоҷикобод, шаҳрҳои Ваҳдат ва Душанбе гузаронидем, оиди истифодаи методҳои инноватсионӣ дар таълим ва сифати таълим, чунин хулосаҳо бароварда шуд:

1. На ҳамаи муассисаҳои таълимӣ бо воситаҳои техникӣ таъминанд.
2. Аз воситаҳои техникӣ мавҷудбуда самаранок истифода бурда намешавад.
3. Системаи таълими кабинетҳои фанӣ дар ягон муассисаи таълимӣ истифода бурда намешавад, бо сабабҳои зиёд будани шумораи хонандагон дар синф ва дигар омилҳо, ки ин боиси паст гаштани сифати таълим мегардад.
4. Норасоии ашёҳои таълимӣ (харитаҳо, овезаҳо, макетҳо, глобус) асбобҳои ҷенкунанда ва самтмуаянкунӣ.
5. Ба таври нокифоя истифодабарӣ аз методи корҳои беруназсинфӣ.

Адабиёт:

1. Бычков А. В. Инновационная культура-профильная школа-2005, №6
2. Бабуринов В.Л. География развития инновационных процессов. М- Наука 2002 г.
3. Магомедова Р.А. Инновационная деятельность учителя географии. -М- 2018
4. Маҳкамов Д., Бобохонов Х. Инноватсия дар таълим. - Душанбе-2017 с
5. Раҳимов М, Самиев А. Усули таълими география.-Душанбе. 2012 с.
6. Сёмина И.А. Применение инновационных методов обучения географии. Интеграция образования. -№2 -2015 г.
7. Маводҳои таҳқиқотии дар сафари хизмати ҷамънамуда аз н.Рашту Тоҷикобод, шаҳрҳои Ваҳдат ва Душанбе.

Амирова Гулнисо Гулмировна

Amirova Gulniso Gulmirovna

Таджикский Государственный институт языков имени Сотима Улугзаде
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ ПО РАЦИОНАЛЬНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ ENVIRONMENTAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN ON THE RATIONAL USE OF NATIONAL RESOURCES

Аннотация: В статье представлена конкретная информация о природе Таджикистана и приведены примеры того, как приумножить и восстановить природные ресурсы нашей страны и улучшить экологическое образование студентов. Экологическое образование в средней школе должно иметь здоровое и серьезное отношение к окружающей среде, и что они должны сосредоточить свою деятельность не на нанесении ущерба природе, а на устранении всякого вреда и ущерба, что человек, как неотъемлемая часть органического мира, должен не только в полной мере использовать его, но также изучать законы природы и мудро управлять ими.

Abstract: This article provides specific information about the nature of Tajikistan and provides examples of how to increase and restore the natural resources of our country and improve the environmental education of students. This article shows that environmental education in secondary schools should have a healthy and serious attitude towards the environment, and that they should focus their activities not on

harming nature, but on eliminating all harm and damage, that humans, as an integral part of the organic world, must not only make full use of it, but also study the laws of nature and manage them wisely.

Ключевые слова: образование, экология, биология, воспитание, природные ресурсы, окружающая среда, общество, школа, растения, животные, забота, здоровье человека.

Key words: education, ecology, biology, upbringing, natural resources, environment, society, school, plants, animals, care, human health.

Как известно, экологическая ситуация в мире сегодня беспокоит всех. Это связано с тем, что правильное отношение общества к окружающей среде ухудшается, люди все берут у природы ради обогащения, но не заботятся об этом. В результате климат меняется, угрожая планете, поскольку деревья, растения, животные, птицы и полезные ископаемые истощаются.

Если люди узнают законы природы, не вредят ее развитию, приобретают знания о ней, могут предвидеть, какой будет природа в будущем, помогают природе и сохраняют ее зеленой и процветающей, как прежде. Необходимо воспитывать такое же бережное отношение школьников к миру животных и птиц. Животные и птицы являются частью созданий, созданных природой, то есть любовь детей к природе означает также защиту всех животных.

«Образование - это целенаправленный процесс воспитания и обучения, который, по сути, отвечает интересам человека, общества, государства и природы». Следует отметить, что сегодня и в будущем в процессе воспитания подрастающего поколения серьезное внимание следует уделять охране окружающей среды и природы, которые изучаются экологической наукой. Говорят, что Земля - мать богатства, а природа - отец богатства. Защита обоих - одна из обязанностей педагогов. Педагоги должны быть знакомы с требованиями экологического образования.

Экология как форма общественного сознания является частью биологической науки и изучает законы взаимодействия и двусторонних отношений между животными, растениями и окружающей средой. Человечество стремится поддерживать чистоту, уравнивая целостность природы и предотвращая нарушение биологических взаимодействий и баланса. Равноправие человека в своей активной творческой деятельности поступает естественным путем, разрушает его и использует природные ресурсы в своих интересах. Экология - это греческое слово (oikos), означающее дом, жилище, место жительства и логику науки. Термин экология впервые был предложен в 1866 году немецким ученым Эрнесом Геккелем [1, с.24].

В двадцатом веке из-за растущего воздействия человека на природу экология приобрела особое значение как научная основа для живых организмов. С 1970-х годов применяется экология человека или социальная экология, изучающая законы взаимодействия общества и окружающей среды, а также вопросы природы. В настоящее время вопрос экологического образования стал одним из важнейших вопросов не только для школ, но и для общества и всех людей.

Цель экологического образования - привить подрастающему поколению знания, отражающие бережное отношение к окружающей среде. Экологические проблемы существуют как универсальная проблема. Только с помощью и сотрудничеством всего мира возможно сохранить атмосферу чистой и свободной от загрязнения и разумно использовать ресурсы Земли. Поскольку природа является источником жизни, все человечество должно заботиться о ее сохранении.

Гуманитарные науки вносят значительный вклад в формирование экологического сознания студентов. В преподавании языка и литературы, истории, социологии, государства и права учитывается неправильное отношение человека к природе.

Предки таджикского народа советовали нам быть осторожными с четырьмя элементами, необходимыми для жизни - водой, воздухом, почвой и огнем. Без них жить невозможно. Единственный способ правильно взаимодействовать с окружающей средой и природными явлениями - показать экологическое просвещение и обучение. В связи с этим

необходимо проводить мероприятия, которые приведут к повышению экологической культуры студентов и населения [1, с. 30].

Знакомство учеников с природой нашей страны следует начинать с изучения местности вокруг школы и местности, где она расположена. Чтобы преподавать экологическое образование во время производственной поездки, учащимся необходимо определить, какие формы окружающей среды окружают их школы. Для этого учитель может использовать больше местных материалов. Например, богатые водные ресурсы Республики Таджикистан, которые в последние годы по инициативе Президента нашей страны привлекли внимание всего мира, или недра нашей страны, многие из которых еще не исследованы, и так далее. Это расширяет представление учащихся о разнообразии природных ресурсов нашей страны и дает возможность разработать способы их изучения.

Экологическое сознание формируется как составная часть научного мировоззрения студентов в процессе экологического образования. Экологическое образование дается с целью преподавания различных предметов. Юные школьники обогащают свои экологические знания за счет изучения родного языка, чтения, естественных наук и труда.

Экологическое образование включает в себя следующие знания: факты, данные, выводы, заключения, взаимосвязи и изменения, которые происходят в меняющейся фауне и флоре. Эмоции и эстетическая приверженность также применимы к экологии. Они призывают людей быть осторожными с природой, осознавать негативные последствия воды, земли, воздуха и других природных элементов, защищать их от загрязнения и разрушения, потому что без них не может быть жизни [6, с. 10].

Учителя должны в полной мере использовать методическое пособие «Экологическое образование и экономика», подготовленное и изданное Институтом педагогических наук Таджикистана. Согласно программе, в общеобразовательных школах начато преподавание предмета «Экология», в дальнейшем планируется проведение всероссийских олимпиад среди школьников по этому предмету. В этом важном документе подчеркивается, что учителя должны шире использовать ценное историческое наследие нашего народа для экологического образования учащихся.

Экологическое воспитание - сложная задача, начиная с того дня, когда ребенок выходит на природу, потому что он будет наслаждаться этим всю оставшуюся жизнь. Цель экологического образования - привить подрастающему поколению определенные нормы рационального отношения к природе, привить чувство ответственности за нее и ее бережное использование. Однако содержание школьного экологического образования не отражено в одном предмете. Это следует делать совместно с другими дисциплинами физики, химии, географии и др. [2, с. 12].

Экологическое образование учит людей понимать законы природы, ценить богатства природы, правильно их использовать и заботиться о них, преумножать свою красоту, то есть любить природу. Следует отметить, что природа очень важна для человека, ведь человек дышит воздухом природы, ребенок получает от природы воду, солнечный свет, пищу для своего развития. Природа - источник производства (жилье, одежда, еда и т. д.). Чистая природа сохраняет человека здоровым и здоровым.

Пыльный воздух приносит болезни. Транспортные средства, промышленные предприятия загрязняют воздух, которым дышат люди.

Удо природы в том, что она очищает воздух. Это делают деревья и травы природы. Экологическое образование устанавливает правильные отношения между учениками, обществом и природой, а также защищает окружающую среду, которую наши предки использовали для добрых дел. В то же время экологическое образование учит студентов избегать уничтожения растений, животных и птиц, загрязнения воды и земли в природе.

В первые дни своей жизни человек никогда не думал, что сжигание лесов и интенсивное использование пастбищ приведут к разрушению природы. Влияние человека на растения и животных (природу) бывает прямым и косвенным. Вырубка лесов, истребление диких животных, орошение, строительство промышленных объектов, строительство

искусственных водоемов, химизация сельского хозяйства и другие меры не повлияют на дикую природу. Поэтому мы должны принять все необходимые меры для того, чтобы не только мы, но и будущие поколения имели возможность пользоваться всеми благами, которые даровала прекрасная природа нашей страны.

Для решения этих вопросов школа уделяет особое внимание экологическому просвещению учащихся и в соответствии с педагогическими установками ставит следующие задачи:

- знание демократических принципов справедливого природопользования;
- формирование ответственности за природу;
- принимать активное участие в охране природы;
- развитие навыков использования природных ресурсов на основе научных данных;
- изучать способы неразрушения природы;
- бережное отношение к природе и бережное ее использование;
- изучить научно-технические основы взаимодействия человека с природой.

Экологическое образование - это сложная проблема, которая зависит от экономических, социальных, юридических, гигиенических, моральных и психологических проблем. Экологическое образование основано на правильном понимании изучения природных ресурсов, взаимоотношений общества и природы и их взаимодействия [4, с. 93].

В Коране большое внимание уделяется экономному использованию воды, и он считает большим грехом загрязнять ее. Большая часть поверхности Земли (98%) - это вода, из которых только 2% - это питьевая вода. Таджикистан расположен у источника воды, где производится 60% воды Центральной Азии.

Наряду с решением других вопросов образования общеобразовательные школы также играют важную роль в воспитании школьников в духе защиты животных. Молодое поколение нужно воспитывать в духе заботы о животных, заботы о них и увеличения их численности. Детская и молодежная литература, газеты и журналы, радио и телевидение являются основными средствами пропаганды экологического образования. Экологическое образование с интеллектуальным образованием как часть научного мировоззрения о правильном понимании мира; трудовое образование как определяющий фактор истинного экологического сознания; эстетическое воспитание как проявитель чувства красоты природы; Нравственное воспитание как развитие чувства ответственности перед природой неразрывно связано с людьми.

Воспитательная задача знаний по экологии - формирование у студентов нравственно-эстетического отношения к природе. Чувство долга и ответственности проистекает из чувства восхищения красотой реального мира, которое побуждает читателей заниматься природоохранной деятельностью. Знание своей дороговизны дает им глубокое чувство патриотизма. Задача организации - побудить студентов к защите природы, они задействованы в строительстве учреждений, землепользовании, сборе лекарственных растений, и вся эта работа должна выполняться в строгом соответствии с законом об охране природы. Знание особенностей окружающей среды привлекает студентов к борьбе за мир, за мирную жизнь людей, против смертоносных войн человечества, ведущих к разрушению всей страны и всего живого [4, с.109].

Экологическое и эстетическое образование привлекает внимание студентов к защите природы, любит ее и наслаждается ею. Общественная работа побуждает студентов любить и защищать природу. Все это в сочетании с видами и системами деятельности, которые могут предоставить информацию об экологическом образовании. Целью систем является развитие у студентов представления об экологии как совокупности знаний, мышления, чувств и воли, что способствует формированию экологической культуры и готовности к природоохранной деятельности.

Читатели узнают об особенностях производства, его взаимосвязи с окружающей природной средой, принципах и структуре смягчения вредного воздействия технологического процесса, потенциале безотходного производства, имеющего большое

экономическое и экологическое значение. Значительный вклад в формирование экологического сознания студентов имеют гуманитарные и эстетические дисциплины. История, социология, основы государства и права обсуждают жестокость и дикость природы, ее жестокую эксплуатацию. В ходе изучения этих дисциплин студенты узнают о недостатках природоохранной работы в нашем обществе, о законах, регулирующих отношение людей к природе.

Экологическое образование с интеллектуальным воспитанием - как часть мировоззрения, общего мировосприятия; с трудовым образованием - как детерминант истинного экологического сознания; с эстетическим воспитанием - как проявитель чувства красоты природы; имеет прочную связь с нравственным воспитанием - как воспитатель чувства ответственности перед природой и людьми. Основными показателями экологической сознательности являются понимание современных экологических проблем, чувство ответственности за охрану природы, природоохранную деятельность, развитие чувства любви к природе, способность видеть красоту и наслаждаться ею.

Экологическое воспитание у школьников средней школы должно заключаться в серьезном и здоровом отношении к окружающей среде, и оно должно фокусировать свою деятельность не на нанесении ущерба природе, а на устранении всякого вреда [5, с. 104].

Мы не должны забывать, что природа существовала до появления человека и будет существовать без нее, но люди (общество) не могут жить без природы.

Слоган «Адам - царь природы» следует заменить лозунгом «Природа, дом». Следует помнить, что человек жив с природой.

Перед учителями общеобразовательных школ страны стоит очень важная задача - воспитание и забота об окружающей среде и ее будущем, положении и роли каждого человека в природе, способах определения ее защиты, умении оценивать себя и своих сверстников по отношению к окружающей среде и общество доверено.

Для решения этого вопроса Правительство Республики Таджикистан не занимает нейтральную позицию и уделяет особое внимание его реализации и принимает необходимые меры. Например, Конституция Республики Таджикистан в статье 13 гласит: «Охрана природы, ее ресурсов, памятников истории и культуры и их рациональное использование - обязанность каждого гражданина».

23. 02. 1996 г. №93 и от 17. 10. 1996 г. № 462 Правительство приняло постановление «О реализации Программы экологического просвещения населения Республики Таджикистан до 2000 года и в перспективе до 2020 года».

На основании этого решения Министерство образования и науки Республики Таджикистан определило преподавание экологии в общеобразовательных школах в размере 34 часов. В высших учебных заведениях республики очень хорошо организовано изучение экологии, в основном на факультетах биологии, которая преподается по специальной программе, но на неспециализированных факультетах эта проблема изучается очень мало, чего недостаточно.

Для реализации этой программы необходимо повысить экологическую осведомленность населения и организовать обучение учащихся средних школ, которые станут специалистами в различных сферах жизни общества.

Следует отметить, что экологическое просвещение играет важную роль в защите и обогащении природных ресурсов. Основными показателями экологической сознательности являются объяснение современных экологических проблем, чувство ответственности за охрану природы, природоохранную деятельность, развитие чувства любви к природе, умение видеть и наслаждаться прекрасным [6, с. 76].

Одним словом, экологическое образование учит правильному взаимоотношению учеников с обществом и природой, охране окружающей среды, что наши предки считали одной из самых священных задач. В то же время экологическое образование учит студентов воздерживаться от уничтожения растений, животных и птиц, загрязнения воды и земли в природе, что является грехом.

Литература:

1. Абдуллозода Х. Экология.- Душанбе, «ДДЗТ», 2017. с.131.
2. Государственная программа комплексного развития образования и экологического просвещения населения Республики Таджикистан на 2015-2020 годы. / Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2.04.2015 -№ 178 /.- 25стр.
3. Давлатов А. Основы экологии.- Душанбе, «Эр-граф», 2005. С.392.
4. Забиров Р.Г. Экология: учебник для студентов вузов. Душанбе «Эр-граф», 2013.480с.
5. Конституция Республики Таджикистан - Душанбе, -2012. 40с.
6. Сафаров Х., Файзалиев М. Основы экологии и охраны окружающей среды.- Душанбе, 2001.- 2001, 416с.
7. Каландаров А.С. Общая экология (образовательный комплекс) -Душанбе, 2013. 150с.
8. Эргашов А. Общая экология (учебник) -Душанбе, 2011.200с.
9. Юнусов. Ю. Общая педагогика. - Душанбе, 2000. 200 с.

**Чонмирзоев Э. Ч., Бурхонов Б.
Jonmirzoev E. J., Burhonov B.**

Донишкадаи такмили ихтисоси бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ВМКБ
Institute for Advanced Training of Education Workers in GBAO

РОҶҶОИ ФАЪОЛГАРДОНИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ ДАР ДАРСИ МАТЕМАТИКА

WAYS TO ACTIVATE PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN MATHEMATICS

Аннотатсия: Дар барномаҳои таълимии ҳозиразамони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба таълими босалоҳият диққати махсус дода шудааст. Барои рушд додани салоҳиятҳои эҷодкорӣ, тафаккури интиқодӣ, ҳамкорӣ ва коммуникативӣ хонандагон шароити имконоте, ки ба мақсадҳои гузошташуда ҷавобгӯ мебошанд муҳим аст. Ҷомеаи муосир бо суръати баланд тағйир меёбад ва ин тағйирот хусусияти ҷаҳонишавӣ ва мутамаддунӣ дорад.

Abstract: Special attention is paid to competent education in modern secondary school curricula. For the development of creative abilities, critical thinking, cooperation and communication, it is important for students to have the conditions and opportunities that meet the set goals. Modern society is changing rapidly, and these changes are global and civilized.

Калидвожаҳо: чистонҳо, тезгӯякҳо, бозиҳои математикӣ, усулҳои фаъоли таълим, хонандагон, омӯзгор, фикр, ташаббус зиракӣ, хушёрӣ, ҳозирҷавобӣ ва хушзеҳнӣ

Keywords: riddle, patter, math games, active teaching methods, students, teacher, thought, initiative, intelligence, alertness, nimbleness and cheerfulness

Барои беҳтар намудани таълиму тарбия ҳар як омӯзгор вазифадор аст, ки аз шаклҳои фаъоли дарс истифода бурда дарсҳоро пурмазмун ва шавқовар гузаронад. Шогирдон ҳам нисбат ба омӯзгор ва фанни ӯ дар натиҷаи ба дараҷаи баланд ва фаҳмо гузаронидани дарс шавқу ҳаваси зиёд пайдо мекунад.

Бозиҳои дидактикӣ дар ҳаёти кӯдакони хурдсол аҳамияти махсуси муҳим доранд. Аз таҷриба ба ҳулосае омадам, ки ҳар як дарс бояд бе бозӣ нагузарад.

а) Хонандагони синфҳои ибтидоӣ тез монда мешаванд, агар омӯзгор доир ба маводи таълимии имрӯза, ягон намуди бозиро ташкил наояд, хонандагон хасташавиро ҳис намекунад.

б) Бозӣ диққати хонандагонро зиёд карда дар онҳо нисбат ба фанҳои алоҳида шавқу рағбат пайдо мекунад.

в) Бозиҳои гуногуни математикӣ кӯдаконро дар дарс хеле ва хеле фаъол мегардонад ва ҳатто хонандагони қафомондаро ба ҳаракат медарорад.

г) Бозиҳои фикр, ташаббус, хотир ва шуури кӯдаконро инкишоф дода, онҳоро аз хастаю дилгиршавӣ боз медоранд.

Кӯдак ба остонаи мактаб бори аввал қадам гузошта, рафтору кирдори пешинаашро якбора дигар ё тағйир дода натавониста, дар дарс фаъол нест, фақат ба бозӣ зиёдтар майл дорад. Аз ин рӯ ба омӯзгор зарур аст, ки дар дарсҳои худ бештар бозиҳои математикӣ, чистон, тезгӯякҳо, истифода барад. Тезгӯякҳоро аввал оҳиста-оҳиста ва баъд тез-тез бояд талаффуз наоянд.

Шаш шишаю бист шиша бисту шаш шиша.

Сад сағ ба се сағ як саду се сағ.

Сад сар як сар яксар дарди сар.

Панчу ду панч понздаҳ чилу чору шонздаҳ.

Истифодаи чистонҳо дар таълим ба кӯдакон фоидаи махсус бахшида, зиракӣ, хушёрӣ, ҳозирҷавобӣ ва хушзехнӣ барин хислатҳоро бедор мекунад. Дар синфи якум хангоми гузаштани рақамҳои 3, 6, 7, 8 чунин чистонҳои гуногунро дар дарс истифода бурдан қулай мебошад.

Се бародар дар роҳ аст,

Аз ӯ ҳама эҳтиёт аст,

(чароғаки раҳнамо)

Се гунчишкак парранда,

Чор булбул сароянда,

Ҳар дуи он чамъ шуд,

Бигу кадом адад шуд.

(7)

Ду сабат олу, чор сабат зардолу,

Ҳар дуи он чамъ шуд

Чамъ- чамъ чанд шуд. (6)

Ду ҳалқача зичи ҳам шуд.

Бигу кадом адад шуд.

(8)

Барои аз ҳастагӣ баровардани шогирдон ҳар як омӯзгор метавонад бозиҳои гуногунро мувофиқи синну соли кӯдакон ҳудаш тартиб дода кӯдаконро дар дарсҳои ҳаррӯза ғаёл гардонад.

Дар синфи якум хангоми омузонидани адади 10 то доираи 100 чунин бозиҳоро гузаронидан мумкин аст.

1. Дугоник. Ба хонандагон супориш дода мешавад, ки суммаи кадом гуруҳи дугоникҳо ба 10 баробар мешавад? Хонандагон меғоянд: - «Ду панҷ» $5+5$

- Боз чӣ? Панҷто ду:

$2+2+2+2+2$

- Боз чӣ? Бачагон дар ҷавоби саволи сеюм мушкелӣ мекашанд, зеро адади якхелае, ки 10-ро ташкил медиҳад ба хотирашон намеояд. Он гоҳ варақчаи рақами 1-ро нишон диҳед. Яъне даҳто адади як ҳам адади даҳро ташкил мекунад: $1+1+1+1+1+1+1+1+1+1$

2. Бози чуфт ё тоқ:

Ададаи гирифташуда аз 10 нагузарад. Хонандагонро ба 2 гуруҳ

ҷудо кардан зарур аст. Гуруҳи 1- «Амина», гуруҳи 2- «Мавлуд»

«Амина» меғояд: «Оилаи мо аз 6 нафар иборат аст, мо чуфтем ё тоқ?»

- Гуруҳи «Мавлуд» ҷавоб медиҳад: «Чуфт»

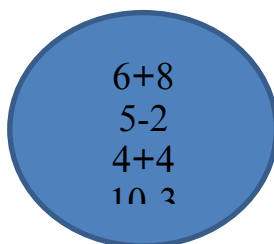
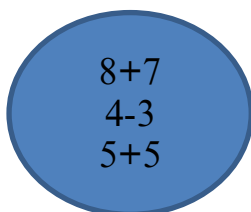
- «Мавлуд» - меғояд дар синф 8 то миз ва 9 то курсӣ

- Гуруҳи якум тез ҷавоб медиҳанд, партаҳо чуфт ва мизҳо тоқ.

Дар қуттӣ 9 дона қаламҳои ранга ҳаст «Чуфт ё тоқ?». Гуруҳҳо бо навбат ҷавоб медиҳанд. Кадом гуруҳе, ки зиёдтар ҷавоби дуруст диҳад, ғолиби бозӣ ҳисоб карда мешавад.

3. Бози «Гӯб»

Дар ин бозӣ хонандагон аз рӯи ҷойгиршавии мизҳо қатори якум ва дуҷум иштирок мекунанд. Дар вақти сар шудани бозӣ бо навбат аз ду қатор як нафарӣ ба назди тахтаи синфӣ баромада тез ва беҳато ҷавоб навишта мешинад ва боз навбати хонандаи дигар, кадом қаторе, ки тез ба охир мерасонад, ғолиби бозӣ ҳисоб карда мешавад.

Роҳҳои фаъолгардони хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ ташкили бозиҳои гуногун дар дарс мебошад. Ин бозиҳо рағбати хонандагонро ба дарс афзуда ба ташаққули фаъолияти таълимии онҳо ёрӣ мерасонад.

Бозиҳои математикӣ зиёд буда, дар ҳар як дарс мақоми муайян мегузоранд. Омӯзгор онҳоро вобаста ба мавзӯҳо, мувофиқи фаҳмиш ва қобилияти хонандагон ташкил менамояд, ки аҳамияти калони тарбиявӣ доранд.

Адабиёт:

- 1) О. Шуайбова., Ғ. Ҳалимов Б. Бурҳонов., ва ғ, Математика. Китобҳои дарсӣ, синфҳои 1 ва 2, Душанбе-2015.
- 2) Усулҳои фаъоли таълим (Дастури методӣ барои омӯзгори синфҳои ибтидоӣ), Хоруг-2004.
- 3) Г. П. Поляк, Методикаи таълими арифметика. Душанбе-1980.

Маҳсудалиева Саида Mahsudaliyeva Saida

омӯзгори калони кафедраи тиббӣ-биологии
муассисаи таълимӣ - коллеҷи тиббии ғайридавлатии н.Рӯдакӣ
Senior Lecturer of the Medical-Biological Department
Educational institution - Non-governmental medical college of Rudaki district

ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН HYDROELECTRIC POWER RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Аннотатсия: Дар ин мақола муаллиф оиди захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, бунёди НБО-и Роғун, иқтисодии асосии гидроэнергетикӣ кишвар, бунёди нерӯгоҳҳои хурду миёна ва бузург, хатҳои интиқоли қувваи барқ ва таъсиси системаи ягонаи энергетикӣ мамлакат, татбиқи лоиҳаи CASA-1000 ва ислоҳоти ШСХК “Барқи тоҷик” ва ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фикру мулоҳизаҳои худро навиштааст.

Abstract: In this article, the author discusses the hydropower resources of the Republic of Tajikistan, the construction of Rogun HPP, the country's main hydropower capacity, the construction of small, medium and large hydropower plants, transmission lines and the establishment of a unified energy system, CASA-1000 project Tajik” and the goals of the Government of the Republic of Tajikistan.

Калидвожа: Захираҳои обӣ, НБО, нерӯгоҳҳои обӣ, гидроэнергетика, стратегияи миллии, техникаю технология, метр куб.

Keywords: Water resources, HPS, hydropower, hydropower, National strategy, technology, cubic meters.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳои мебошад, ки дар он захираҳои об нисбатан фаровонанд. Ҳар сол дар қаламрави он 64 миллиард метри мукааб оби равон ташаққули меёбад, ки қариб 60 фоизи захираҳои оби Осиёи Марказиро ташкил медиҳад. Аз чунин ҳаҷми бузурги об камтар аз 10 фоизи он барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷумҳурӣ сарф шуда, ҳаҷми боқимондаи он ба кишварҳои поёноб қорӣ мегардад. Бо вучуди захираҳои фаровони об таъмини як қатор ноҳияҳои мамлакат бо оби тоза ба масъалаи душвор табдил ёфтааст ва беш аз 40 фоизи аҳолии Тоҷикистон ба оби тозаи ошомидани дастрасии маҳдуд дорад. Ҷумҳурӣ айнаи ҳол аз рӯи нишондиҳандаҳои қиёсии замини кишт ва истифодаи об ба ҳар сари аҳоли дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҷои охириро ишғол менамояд. Дар баробари ин, дар Тоҷикистон фалокатҳои табиӣ, нарасидани қувваи барқ, камбудии маблағ дар соҳаи истифодаи об ва омилҳои дигар, ки ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва экологии кишвар таъсири харобиовар мерасонанд, ҷой доранд. Чунин ҳолат бо вучуди кӯшишҳои

Ҳукумати ҷумҳурӣ ҷиҳати пешгирии он, ба раванди пешрафти Тоҷикистон монеа мегардад.²

Маҳз аз ҳамин лиҳоз, ҳалли масъалаҳои марбут ба об чун ҷузъи ҷудонашавандаи Барномаи миллии стратегияи рушд ва Барномаи стратегияи кам кардани сатҳи камбизоатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дода шудаанд. Бо назардошти мушкilotи зикршуда, Тоҷикистон инчунин дар доираи татбиқи Ҳадафҳои рушди ҳазорсола ба ҳайси яке аз кишварҳои озмоишӣ қарор гирифтааст. Дар доираи татбиқи ҳадафҳои, ки дар ин барнома муқаррар карда шудаанд, танҳо барои то соли 2015 ба қадри ду баробар коҳиш додани теъдоди аҳолие, ки ба оби тозае ошомидани эҳтиёҷ дорад, қариб як миллиард доллари америкой зарур аст.

Чалби ширкату созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар роҳи бунёди НБО-и хурду бузург ва қабл аз ҳама НБО-и Роғун. Бунёди НБО-и Роғун барои мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, маҳз оғози баҳрабардории ин нерӯгоҳ имкони амалӣ гардидани стратегияи давлатии расидан ба истиқлолияти энергетикиро фароҳам оварда, талаботи пурраи кишварро ба нерӯи барқ таъмин менамояд ва дар маҷмӯъ ба вазъи иҷтисодии мамалакат таъсири назаррас мерасонад. Маҳз бр ҳамин мақсад дар охири соҳои 2000-ум Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон талош намуд, бо дастгирии мардуми шарифи кишвар ва чалби сармоягузории ширкатҳои хориҷӣ бунёди НБО-и Роғунро тақон бидиҳад. Ҳушбахтона, соли қабл ширкати италявӣ “Салини Импрегило” (Salini Impregilo) бунёди нерӯгоҳро ба ўҳда гирифта, қорҳои сохтмони оғоз намуд.

Аз аввали рӯзҳои пайдо шудани масъалаи таҷдиди сохтмони НБО-и Роғун танҳо кишвари Ўзбекистон бевосита ба ин иқдом муҳолифат намуда, ба сохтани он бо як навъ ҳарос назар мекард, ки ҳатто борҳо роҳбарони баландпояи ин кишвар аз минбарҳои байналмилалӣ оид ба қатъ кардани раванди бунёди нерӯгоҳи мазкур изҳори назар карда буданд. Бонки ҷаҳонӣ барои ҳаматарафа омӯхтани лоиҳаи НБО-и Роғун дар зарфи 2-сол бо чалби қоршиносон мониторинг гузаронида, дар ниҳояти қор ҳулосаи мусбати худро барои бунёди нерӯгоҳ бар зарари ҳеч як кишварҳои ҳамсоя, пеш аз ҳама Ўзбекистонро бовар кунонд, ки бунёди НБО-и Роғун барои он кишвар хатар эҷод нахоҳад кард. Ҳатто Президенти кишвар борҳо, тақорба тақор, изҳор намуд, ки бунёди нерӯгоҳ бар зарари ҳеч як кишвари ҳамсоя нахоҳад буд. Боиси ҳушнудист, ки имрӯзҳо муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон торафт густрариш меёбанд. Мисоли равшани он баргузории намоиши маҳсулои Ҷумҳурии Ўзбекистон дар пойтахти кишвар- шаҳри Душанбе дар моҳи апрели соли қорӣ ва аз сар гирифта шудани иртиботи ҳавоии байни ин ду кишвар мебошад.

Бо дарназрдошти захираҳои табиӣ мавҷуда Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои дурнамои умедворкунандаи рушд мебошад. Чунончи, иқтидори умумии гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон 527 млрд.Вт/соат-ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба талаботи кунунии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба нерӯи барқ 3- маротиба зиёд мебошад. Хусусияти муҳими гидроэнергетика дар он аст, ки он энергияи потенциалии обро истифода намуда, ҳуди онро ҳамчун захираи масрафшаванда масраф намекунад. Ин амал ба ҳаҷм ва сифати табиӣ об таъсир намерасонад. Ҳамасола, ҳудуди 30-35 км³ об тавассути нерӯгоҳҳои барқии обии кишвар гузашта, дар маҷмӯъ 16-17 млрд.кВт нерӯи барқ истеҳсол карда мешавад, ки ба 3-4% иқтидори умумии билқувваи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар мебошад. Аз рӯи мавҷудияти захираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷойи 8-умро (пас аз Ҷумҳурии халқии Хитой, Федератсияи Россия, Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, Бразилия, Ҳиндустон ва Канада) ва аз лиҳози баробар тақсимшавии захираҳо дар саросари кишвар мақоми аввалро касб

² Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. (Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ). – Душанбе. «Ирфон», 2012, С-209.

менамояд. Иқтидори асосии гидроэнергетикии кишвар, асосан аз ҳисоби рӯдхонаҳои Вахш, Панҷ, Ому, Кофарниҳон ва Зарафшон сарчашма мегирад.³

Дар соҳаи энергетика, ки соҳаи афзалиятноку муҳими иқтисоди кишвар ба шумор меравад, дар даврони соҳибистиклолӣ барои инкишофи он як қатор тадбирҳои муассир аз қабилӣ: ба роҳ мондани ҳамкориҳои митақавию умумичаҳонӣ, фазои мусоиди саромягузорӣ, азнавсозию барқароркунии иқтидорҳои истехсоли ва шабакаҳои интиқоли нерӯи барқ амалӣ карда шудаанд, ки саҳми Пешвои миллат дар ин самт хеле бузург аст. Хусусан, чихати ҳалли норасоии нерӯи барқ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани рушди босуботи иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ва дар ин замина ноил гардидан ба истиклолияти комили энергетикӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар ба шумор меравад, қорҳои барқарорсозиву сохтмонӣ дар иншоотҳои хурду азми тақдирсоз тибқи талаботҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шуда, чараҳои ҳамкориҳо дар ҳоли инкишоф мебошанд.

Муҳимтарини лоиҳаҳои номбурда мавриди истифода қарор гирифтани иқтидорҳои нави истехсоли нерӯи барқ, аз қабилӣ нерӯгоҳҳои барқии оби Сангтӯда-1 (670 МВт), Сангтӯда-2 (220 МВт), Маркази барқу гармидихии Душанбе-2 (400 МВт), Помир-1 ва нерӯгоҳҳои барқии оби хурд (30 МВт), сохтмони зеристгоҳҳои барқии 500 кВ “Душанбе-500”, “Суғд-500”, “Дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 500 кВ дар НБО-и Норақ”, зеристгоҳҳои барқии 200 кВ “Лолазор”, “Хатлон”, “Айнӣ”, “Шахристон”, “Шахринав”, “Дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 220 кВ дар НБО-и Норақ”, хати интиқоли барқи 500 кВ “Чануб-Шимол”, хатҳои интиқоли барқи 200 кВ “Лолазор-Хатлон”, “Тоҷикистон-Афғонистон”, “Хучанд-Айнӣ” ва “Қайроқум-Ашт” ба шумор мераванд.

Оғози бунёди сарбанди нерӯгоҳи барқии оби Роғун рӯйдоди муҳими таърихӣ дар ин самт мебошад, ки бо иштироки бевоситаи Пешвои миллат дар бастанӣ маҷрои рӯдхонаи Вахш чомаи амал пӯшид. Расидан ба ин рӯз ҳам меҳнати шабонарӯзии Президенти мамлакат буд, ки ба тариқи муқолама ё худ дипломатияи об бо кишварҳои поёноб барои амалӣ намудани ин лоиҳа сурат гирифт.

Дар ин самти авзалиятнок имконияту зарфиятҳои дигар низ ба қор андохта мешаванд. Соли 2009 Роҳбари давлат дар Паёми худ ба парламенти кишвар зикр намуд, ки таъмини иҷрои барномаҳои мухталифи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва дар сатҳи устувор нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ, ки аз Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2015-ум бармеоянд, ба ҳалли мушкилоти энергетикӣ кишвар вобаста буда, дар ин самт бояд вазифаҳои зерин амалӣ карда шаванд:

«Яқум, бунёди нерӯгоҳҳои хурду миёна ва бузург, хатҳои интиқоли қувваи барқ ва таъсиси системаи ягонаи энергетикӣ мамлакат.

Дуюм, бо роҳи таъмиру таҷдиди иншооти гидроэнергетикӣ ва барқарорсозии иқтидори онҳо, инчунин шабакаҳои интиқоли барқу газ, гузаштан ба истифодаи технологияҳои каммасрафи энергия ва таъмин кардани рушди бонизомӣ соҳаи энергетика.

Сеюм, бо истифода аз тамоми захираву имкониятҳо ва қалби саромягузории дохиливу хориҷӣ дар давоми се соли оянда пурра бо газӣ табиӣ истехсоли худӣ ва дар қор соли оянда бо нерӯи барқ таъмин кардани эҳтиёҷоти мамлакат ва дар ҳамин асос таъмин намудани истиклолияти энергетикӣ Тоҷикистон». Эмомалӣ Раҳмон ба мақсади дастгирии бештари рушди энергетика ва ҳамқорӣ дар ин соҳа идеяи таъсис додани Консорсиуми байналмилалӣ гидроэнергетикӣ пешниҳод намуда буд, ки то ҳол моҳияти худро аз даст наодоаст.

Ҳамчунин, мувофиқи нақша дар ояндаи наздик мавриди истифода қарор гирифтани дигар иншооти нави нерӯ ва хатҳои интиқоли барқ ба монанди НБО-и Себзор (10 МВт), таҷдиди нерӯгоҳҳои барқии оби Норақ, Сарбанд, Қайроқум, Оқсу ва

³ Исоев Д.Т. Об манбаи ҳаёт маҷалаи Энергетика ва саноат Душанбе 2012. С-28.

сохтмони хатти интиқоли барқи 500 кВ дар ноҳияҳои тобеи марказ, сохтмонҳои хатти интиқоли барқи 220 кВ “Айнӣ-Рӯдакӣ”, “Қайроқум-Суғд” 500 кВ, дастгоҳҳои кушода ва барқарорсозии зеристгоҳҳои барқии 220/500 кВ Равшан, Румӣ, Бойғозӣ, Регар, қорӣ намудани низоми худкори идоракунии ва назорати нерӯи барқ дар вилояти Суғд, Хатлон ва ноҳияҳои тобеи марказ, татбиқи лоиҳаи CASA-1000 ва ислоҳоти ШСХК “Барқи тоҷик” пешбинӣ гардидаанд.

Илова бар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чиҳати таъмини босуботи нерӯи барқ барои аҳоли ва иқтисодиёти кишвар татбиқи концепсияи 10/10/10/10-ро ба нақша гирифтааст, ки расидан ба ҳадафҳои зеринро пешбинӣ менамояд:

- Баланд бардоштани иқтидори лоиҳавии низоми электроэнергетикаи кишвар то ба 10 гВт;

- Баланд бардоштани ҳаҷми содироти нерӯи барқ ба кишварҳои минтақа то ба 10 млрд.кВт/соат;

- Коҳиш додани талафоти нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ то ба 10%;

- Диверсификатсияи иқтидорҳои низоми электроэнергетикаи ҷумҳурӣ то ба 10% тавассути зиёд иқтидори дигар манбаҳои энергия (ангишт, нафту газ, ва манбаҳои барқароршавандаи энергия).

Ҷанӯз дар замони Шӯравӣ тақсимои об байни ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна сурат гирифта буд. Аз рӯи он барои Тоҷикистон аз 10 то 14 ҳазор метр³ истифодаро дошт. Боқимондари бошад, ҷумҳуриҳои дигар истифода мебаранд. Он замон Тоҷикистон бояд бар ивази он барқу газ ва ё ангиштсанг мегирифт. Вале пошхӯрии Шӯравӣ масъаларо дигар кард. Баъзе аз кишварҳо вазифаҳои дар наздашон бударо фаромӯш карданд. Ҷарчанд байни ин кишварҳо борҳо гуфтушунид сурат гирифт, вале то ҳоло ҳалли мусбати худро наёфтааст. Истифодаи нооқилонаи об ҳам дар Тоҷикистон ҳам дар кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ давом дорад. Масалан, Туркия, Исроил ва Ҷопон кишварҳои мебошанд, ки обро сарфакорона истифода мебаранд. Дар Исроил барои обёрии 1 гектар замин аз 4 то 6 ҳазор метри кубӣ об истифода мешавад. Дар Тоҷикистони мо бошад, барои обёрии як гектар замини пахтазор беш аз 14 ҳазор метри кубӣ истифода мешавад. Мо тахминан 3 маротиба бештар обро истифода бурда, ҳосили кам ба даст меорем. Барои сарфаи об иваз намудани техникаю технологияи нав низ мувофиқи мақсад мебуд.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. (Зери назари Ҷамроҳон Зарифӣ). – Душанбе. «Ирфон», 2012, саҳ.209.
2. Исоев Д.Т. Об манбаи ҳаёт маҷалаи Энергетика ва саноат Душанбе 2012. Саҳ.28.
3. Рациональное использование водно-энергетических ресурсов ббк 22.3+22.1+24 п-14

ОМУҶИШИ ТАЪРИХИ МАТЕМАТИКА-ОМИЛИ МУҶИМИ ТАШАККУЛҶБИИ
ҶАҶОНБИНИИ ХОНАНДАҶОН
STUDYING THE HISTORY OF MATHEMATICS IS AN IMPORTANT FACTOR IN SHAPING
STUDENTS' WORLDVIEWS

Аннотатсия: Дар мақола аҳамияти омӯзиши таърихи пурғановати математика, махсусан математикаи Осиёи Миёна ва Шарқ, маълумотҳо оид ба алломаҳои риёзӣ ва кашфӣҳои онҳо дар соҳаи илми риёзӣ, пешниҳодҳо оид ба ворид намудани элементҳои таърихи математика Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар ёни таълими математика баён гардидааст.

Abstract: The article emphasizes the importance of studying the rich history of mathematics, especially mathematics in Central and East Asia, information on the mathematical sciences and their discoveries in the field of mathematical science, proposals for the introduction of elements of the history of mathematics in the Middle East and Central Asia.

Калидвожа: риёзӣ, элементҳо, мероси илмӣ, таърихи илм, мафҳум, методология, таҷриба, омӯзиши, аҳамият, дониш, маълумот.

Keywords: mathematics, elements, scientific heritage, history of science, concept, methodology, practice, study, significance, knowledge, information.

«Арҷ гузоштан ба фарҳангу таърихи бостониӣ миллат ва омӯхтани он, инчунин, аз худ кардани мероси ҷовидонаи садҳо ва ҳазорон нафар фарзандони фарзонаи халқамон, яъне шоирону адибон ва олимону мутафаккирони барҷастаи миллат вазифаи ҳар як соҳибватан мебошад»
Эмомалӣ Раҳмон

Дар амалигардонии ҳадафҳои «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму фан»(с.2020-2040), ки бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидааст, тавачҷуҳ кардан танҳо ба рушди илмҳои дақиқ ва мусаллаҳ гардонидани толибилмон бо навғониҳои илму техника кифоя набуда, эътибор додан ба омӯзиши таърихи илмҳои риёзӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад.

Муҳимият ва ҷиддияти ин масъала, дар он зохир мегардад, ки то вақтҳои охир мероси илмӣ ва фарҳангии илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқро танҳо ба арабҳо мансуб мешумориданд. Гарчанде, мероси илмию фарҳангии таърихи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, тоҷикон васе паҳн шуда бошад, ҳам асрҳо тарғиб мекарданд, ки математика тавассути асарҳои олимони Юнони Қадим ва Европа ташаккул ёфтааст.

Ҷунончи, дар курси мактаби миёна номи танҳо Евклид, Пифагор, Архимед, Виет, Нютон ва дигарон бо забон гирифта мешуданд. Масалан, агар номи Ал-Хоразмӣ хотирнишон шавад ҳам, онро ҳам ҳамчун олими араб мешумориданд.

Мо таҳти истилоҳи «арабҳо» олимони Шарқи Наздик ва Миёнаро дар назар дорем, ки онҳо баъди истилои арабҳо дар асри VIII асарҳои худро бо забони арабӣ, забони дин ва давлат (чи тавре, ки олимони Европа асарҳои худро бо забони латинӣ эҷод мекарданд) таълиф менамуданд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар асрҳои XVIII-XIX аз ҷониби як қатор олимону муҳаққиқон ихтирооти калон иҷро гардид, ки онҳо ба таърихи риёзӣ мамлакатҳои Шарқи Миёна ва Шарқи Наздик, махсусан ба мамлакатҳои Осиёи Миёна тааллуқ доранд.

Тавассути асарҳои Л. А. Сейидо (1808-1875), Ф. Розен (1805-1837), Ф. Вепка (1826-1864), Г.Зутер (1884-1922), Э. Витеман (1825-1928), К.Шой (1877-1925) доир ба математикаи Шарқи асримиёнагӣ маводи фаровони амалӣ ташхис шудааст. Аз ҷумла, туфайли ба забонҳои аврупоӣ тарҷума ва интишор шудани асарҳои математикии Ал-

Хоразмӣ, Умари Хайём, Ал-Берунӣ ва дигар олимони Осиёи Миёна онҳо ҳаёти дубораи худро аз сар гузарониданд.

Таҳқиқоти олимони даврони шӯравӣ собит кард, ки халқҳои Осиёи Миёна дар соҳаи таърихи математикаи ҷаҳонӣ мероси хело ҳам оламшумул ва ғанӣ доранд. Олимони даври шӯравӣ аввалин шуда алломаҳои шарқи асримиёнагӣ, аз ҷумла математикаи асримиёнагиро дар инкишофи андешаи математикии ҷаҳонӣ дуруст муайян карданд. Дар омӯзиши эҷодиёти мактаби математикии Улуғбек ин олимони навигариҳои зиёд дохил карданд. Шарқшиноси бузурги шӯравӣ В.В.Бартолд тавассути асарҳои худ «Улуғбек ва Хоҷа Аҳрор», «Улуғбек ва замони ӯ», «Маданияти исломӣ» ва «Таърихи ҳаёти маданияи Туркистон» ва ғайраҳо барои таҳқиқи омӯхтани таърихи мактаби илми Самарқанд заминаи хуб гузошт.

Шиносоӣ бо таърихи илму фан барои ҳар як фард муҳим бошад, вале барои омӯзгоре, ки тамоми ҳастияшро бо ин фан алоқаманд кардааст, донишдани қонуният ва даврҳои асосии инкишофи он аҳамияти махсус дорад.

Омӯзгорон аз таҷрибаи хеш медонанд, ки ворид шудан ба таърихи фанни омӯхташаванда, нақлҳои кутӯҳ аз таърих ва ба вучуд омадани мафҳумҳо, ҳосият, андеша ва натиҷаҳои фанӣ дар хонандагон чӣ гуна рӯҳбаландӣ ва «чунбиш»-ро ба амал меорад. Инчунин маълум аст, ки ҳалли масъалаҳои ҷандсад сол пеш пешниҳодшудаи донишмандонро хонандагон бо қадом эҳсосот ҳал менамоянд.

Ҳавасмандии бештарро ба фанни таълимӣ, ҳамзамон ташкил намудани шароити муфид барои азхуд намудан ва дар хотир нигоҳ доштани маводи омӯхташаванда муайян менамояд. Аз бар намудани донишу маълумотҳо аз таърихи математика ба омӯзгор дар фаъолияти ояндаи ӯ хело зарур мебошад. Хусусан, доштани маълумот аз таърихи математика, ба ӯ дарк кардани арзишҳои донишҳои математикӣ, ки бевосита бо тағйирёбии талаботи давру замони рӯй медиҳанд, фароҳам меорад. Аз ин ҷо мо барои худ хулоса мекорем, ки минбаъд ҳам мазмуни таълими математика бетағйир наемонад. Аз ин рӯ, суҳбатҳоро, ки омӯзгор оид ба таърихи математика бо хонандагон мегузаронад, муҳим ба ҳисоб рафта, онҳо дар ҷавонӣ имконияти бедор намудани қобилияти азхудкунӣ ва бовариро бо имконияти худ бештар мегардонанд. Донишҳо аз таърихи математика барои омӯзгор дар муайян намудани аҳамияти математикаро дар инкишофи фанҳои дигар имконияти бештарро фароҳам меоранд. Мо пеш муайян кардем, ки таърихи математика дар татқиқи асосҳои методологии масъалаҳои ҳуди математика, махсусан дар пайдоиши мафҳумҳо ва нақши онҳо дар тараққиёти математика қувваест, бузург.

Хулосаҳои, ки ҳанӯз солҳои 50-уми гузашта аз тарафи муҳақиқони таърихи фан ҷиҳатҳои дигари таърихи математика қайд шудааст, дар он аст, ки аҳамияти он барои тараққиёти ҳуди математика ва омӯзиши амиқи равандҳои инкишофи тафаккур муҳим аст, «барои он, ки фан дар барои тафаккур масъалаҳои худро ҳал карда тавонад, мумкин аст, ки масъалаи чӣ тавр таърихан инкишоф ёфтани тафаккур ҳаматарафа омӯхта шавад. Дар бораи он фикр кардан мебоист, ки ҳангоми навиштани таърихи фан дар омӯзиши метод ва усулҳои тафаккур ҷои махсус бояд барои таърихи фан дода шавад. То ин дам³».

Насли ҳозираи тоҷик вазифадор аст, ки ба гузаштаи илми худ, фаъолияти олимони он шинос шуда, ин хазинаи хирадро ба манфиати халқи худ истифода барад.

Барои ташаккули қобилияти фикрронии насли наврас математикони ин сарзамин хизматҳои босазо карданд.

Математикони Осиёи Миёна аввалин шуда системаи даҳии позитсиониро дар тамоми ҷаҳон паҳн намуданд, системаи ҳисоби шастии бобулиёнро такмил доданд, алгебраро ҳамчун фанни алоҳида (асри IX) ҷудо карданд, таълимотро дар бораи касрҳои инкишоф доданд; онҳо аввалин шуда касрҳои даҳиро кашд намуданд (асри XV), қимати адади π -ро дар дараҷаи ниҳоят саҳеҳ ҳисоб карданд, тригонометрияро чун мусалласоти инкишоф доданд ва онро фанни алоҳида сохтанд.

Гарчанде ки нақш ва аҳамияти кашфиётҳои олимони Шарқи Наздику Осиёи Миёна дар минтақаҳои инкишофёфта муайян шуда бошанд ҳам, аммо онҳоро олимони

Осиёимиёнагӣ ҳисоб намекарданд, яъне то чанд муддат муаррихон-математикони Аврупои Ғарбӣ олимони Шарқи Наздику Миёнаро эътироф намекарданд ва онҳоро ба «арабҳо» нисбат меоданд.

Таҳти истилоҳи «арабҳо» олимони Шарқи Наздик ва Миёна дар назар дошта шудааст, ки онҳо пас аз истилои арабҳо дар асри XVIII асарҳои худро ба забони арабӣ, забони дин ва давлат (чӣ тавре ки олимони аврупоӣ ба забони лотинӣ эҷод мекарданд) таълиф менамуданд.

Танҳо баъди Инқилоби Октябр барои омӯхтани мероси маданияи бекорхобида, барои раванқи маданияти миллӣ шароит фароҳам оварда шуданд. Тадқиқ ва омӯзиши таърихи илми Осиёи Миёна диққати олимони мутахассисони соҳаи илмро ба худ ҷалб намуд ва дар ин ҷода қорҳои илмӣ-тадқиқотии зиёд гузаронида шудаанд.

Дар ин ҷода таҳқиқотҳои олимони машҳури собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба монанди А.П. Юшкевич, Б.А. Розенфельд, Г.Н. Қорӣ-Ниёзов, П.Г.Булгаков, Г.П. Матвиевская, А.К.Кубесов, М.М. Рожанова, С. Х. Сироҷиддинов, Х.Х.Тиллашев, М.Э.Бадалов, Г.Д. Мамедбейлӣ ва дигаронро қайд кардан ҷои мебошад. Дар асоси таҳқиқотҳои онҳо бо мақсади омӯзиши дастнависи олимони - табиашиносони Шарқи наздик ва Осиёи Марказӣ дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мактаби илмӣ таъсис дода шуда, ба туфайли онҳо инкишофи илм дар Аврупо вусъат гирифтааст. Дар ин мактаб олимони зиёд ба камол расидаанд.

Олимони ҷумҳуриямон Г.С.Собиров, А.Комилӣ, И. Хочиев, И.Д.Файзиев, Х.Ф. Абдуллозода, Л.М.Фридман, У.К.Шерматова, М.Н.Нуъмонов, Қ.Б. Қодиров ва дигарон дар ҳамин мактаб ба камол расидаанд⁸.

Дар даҳсолаҳои охир дар ин соҳа асарҳои илмӣ зиёд ба майдон омаданд. Дар масъалаи зерин таҳқиқотҳои педагогии олимони ҷумҳуриямон А.Э.Сатторов, Б.Р.Қодиров, Х.Афзалов, М.Орипов, А. Паҳлавонов ва дигаронро қайд кардан ба маврид аст⁸.

Бо таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна шинос намудани хонандагон ба ташаккули ҷаҳонбинии насли ҷавон, тарбияи ҳисси ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ мусоидат менамояд. Ҳисси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар хонандагон пеш аз ҳама дар ҷараёни таълими онҳо, дар дарс ва машғулиятҳои беруназдарсӣ тарбия карда мешавад.

Ақидаҳои ватандӯстӣ, шуури миллӣ дар талабагон дар асоси донишҳои амиқ ва ҳамаҷониба дар бораи гузаштагонӣ дурахшони он ташаккул дода мешавад. Донишҷӯи осори гузаштаю ҳозираи мамлакати худ дар хонандагон ҳисси меҳри Ватан ва ҳештанштноси мустаҳкам мегардонад.

Тадқиқотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки дар тараққи ёфтани математика дар халифати араб (асрҳои аз IX то XIV) дар 500 соли охир саҳми олимони математика, намояндагони Осиёи Миёна ва Шарқ хело беназир буд.

Кашфиёти олимони риёзидони асримиёнагии Шарқ дар соҳаҳои илми математика аз зеринҳо иборат буданд:

а) дар соҳаи арифметика:

- 1). Системаи шастрақамаи позитсиониро такмил доданд;
- 2). Кашф намудани касрҳои даҳӣ;
- 3). Қоркарди усулҳои аз адад баровардани реша;
- 4). Аввалин дар таърихи математика барои ҳамагуна нишондиҳандаҳои натуралӣ истифода намудани формулаи бинومي Нютон;

- 5). Васеъ намудани мафҳуми адади ҳақиқӣ (мусбат);

б) дар соҳаи алгебра:

- 6). Алгебра ба фанни алоҳидаи математикӣ табдил додан;
- 7). Дар геометрияи ченкунӣ ва тригонометрия алгебраи ададиро истифода намудан ва кашф шудани як усули махсуси ҳалли як муодилаи кубӣ;

- 8). Тартиб додани назарияи геометрии ҳалли муодилаҳои кубӣ.

в) дар соҳаи геометрия:

9). Таҳқиқотҳои муҳим дар соҳаи таърихи геометрияи ғайриевклидӣ оиди назарияи хатҳои рости параллелӣ;

г) дар соҳаи тригонометрия:

10). Ташкил намудани системаи тригонометрияи ҳамвор ва сферикӣ;

11). Ҳисоб кардани қадвалҳои хело ҳам дақиқ ва пурраи тригонометрӣ.

Хизматҳои олимони риёздони Осиёи Миёна ва Шарқ дар тараққиёти илмҳои дақиқ беназир аст. Ҳанӯз аз дарсҳои аввали алгебраи мактабӣ хонандагон огоҳ ҳастанд, ки калимаи «алгебра» аввалин бор аз тарафи олими намоёни Осиёи Миёна Мӯсо ал-Хоразмӣ ба илм дохил карда шудааст. Аз калимаи «ал-ҷабр» калимаи ҳозираи «алгебра» пайдо шуд.

Қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии инсон тавассути инкишофи фанҳои математика, астрономия ва дигар илмҳои табиӣ ва барои ин такомули ҳисоббарориҳо ва пайдо гардидани усулҳои нав ба инкишоф ва васеътар бурдани таҳқиқотҳои илмӣ-амалӣ сабаб гардиданд. Дар ин соҳа олимони мардумони гуногун дар Осиёи Марказӣ, Бағдод ва дар дигар минтақаҳо қорҳои эҷодии муштарак ҳам бурданд ва ба натиҷаҳои зиёди илмӣ низ ноил гаштанд.

Барои мутамарказ намудани олимони фанҳо дар даври ҳукмронии халифа Маъмун (813-833) дар Бағдод «Байтул-Ҳикмат» («Хонаи донишмандӣ») ташкил гардид. Дар назди он китобхонаи калон ва расадхона (обсерватория) сохта шуд. Дар расадхона олимони ба мушоҳидаҳо ва сохтани асбобҳои гуногуни ситорашуносӣ машғул буданд. Ба қор дар «Байтул-Ҳикмат» олимони зиёд аз мамлакатҳои гуногун ҷалб шуда буданд, аз ҷумла аз Осиёи Марказӣ: Муҳаммад Хоразмӣ, Аҳмад Фарғонӣ, Аббос Ҷавҳарӣ ва дигарон дар ин даргоҳи илм бо фаъолияти илмӣ машғул буданд.

Чун замони ҳукмронии арабҳо буд, натавонанд забони давлатӣ - арабӣ, балки забони илм, яъне забони фан низ арабӣ буд. Аз ин сабаб, олимони Осиёи Миёна ва олимони дигар миллатҳо: форсҳо, ўзбекон, тоҷикон, туркманҳо, озарбойҷонҳо ва дигарон низ асарҳои худро бо забони арабӣ менавиштанд ва дастхатҳои онҳо низ асосан бо забони арабӣ то замони мо нигоҳ дошта шудаанд.

Дар ин давр ба омӯзиш, таҳлил ва навиштани шарҳҳо ба асарҳои олимони машҳури Юнон ва Ҳиндустон эътибори бештар дода мешуд.

Тарҷумаи асарҳои олимони Юнон ва Ҳиндустон ба забони арабӣ байни олимони мавқеъӣ бештар дошт. Масалан, «Ибтидо»-и Евклид (асри III то милод), «Дар бораи қура ва цилиндр», ва «Ченқуниш давра»-и Архимед (Иқлидус) асри III то милод), «Алмагест»-и Птоломей (асри II) ба забони арабӣ тарҷума гардид ва ба дигар асарҳои илмӣ зиёде шарҳҳо навишта шудаанд. Шогирди Хоразмӣ Собит ибн Қурро як чанд асари риёздонии юнонро ба забони арабӣ тарҷума кардааст. Танҳо нусхаҳои арабии «Дар бораи ҳафт кунҷ» ва «Леммаҳо»-и Архимед, китобҳои III, VI, VII-уми «Ибтидо»-и Евклид то замони мо омада расидаанд.

Олимони риёздони Осиёи Миёна донишҳои ба дастовардаашонро сайқал дода, соҳаҳои таҳқиқотҳои гуногунро дар математика кашф намуданд ва бо кашфиётҳои нав илми риёзиро ғанӣ гардониданд.

Вале, дар таърихи математика баъзе ақидаҳои ғалат ҳам мавҷуд буданд. Масалан, ақидае мавҷуд буд, ки гӯё математикони Осиёи Миёна дар асрҳои IX ва XV ба навгониҳо не, балки танҳо бо омӯзиши асарҳои математикони юнон машғул буданд ва танҳо дар ҳолатҳои алоҳида хулосаҳои пешинаро мукамал гардониданд.

Аммо, беасос будани чунин ақидаҳоро натиҷаи таҳқиқотҳои зиёди дар соҳаи таърихи математика бурдаи олими намоёни шӯравӣ А.П. Юшкевич собит намуд. Ӯ дар мақолааш «Математикаи халқҳои Осиёи Миёна дар асрҳои IX ва XV» чунин қайд кардааст: «Масъалаи асосӣ дар ин аст, ки математикони Осиёи Миёна (асрҳои IX-XV) на танҳо ба асарҳои олимони гузашта таъсири микдорӣ расониданд ё давом додаанд, балки ба таҳқиқотҳои нави математикӣ равиши нав бахшиданд, ба сохтани математикаи нав аз ҷиҳати сифат оғоз намуданд ва барои ҳамин фанро бо кашфиётҳои аҳамияти аввалиндараҷа бой гардониданд».

Таърихи математика–таърихи инкишофи ғояҳои математикӣ ба ҳисоб меравад. Вале, тарғибгарони ин ғояҳо аввало ҳуди намояндагон, олимони ҳар як давр ба ҳисоб мераванд. Дар чараёни омӯзиши осори ниёгонамон, бо тасаввуротҳои умумии инкишофи илми математика, алоқамандии илми математика ва ҳаётро дар мисолҳои мушаххаси инкишофи он ошно мегардем. Ин алоқамандӣ аввало дар ҳалли масъалаҳои, ки аллома саҳм гузоштааст, ва бо забони илмие, ки ӯ бо мо гап мезанад, намоён мешавад. Дар ин бора академик С.И.Вавилов чунин қайд мекунад: «Таърихи илм бо таърихи ғоя маҳдуд набуда, он бо одамони зинда пайваста буда, баробар бо хусусиятҳои онҳо, бо қобилияти онҳо ва шароитҳои иҷтимоии мамлакат ва давру замон вобаста аст».

Дар руйхати алломаҳои бузург, ки бо меҳнати сангини онҳо илми математика ба вучуд омадааст, мутафаккирони ва олимони зиёди Осиёи Марказӣ низ ҳастанд. Аз ҷумла, кашфӣҳои оламшумули математикони Осиёи Марказӣ, ки дар асрҳои VIII-XV эҷод карданд, басо муҳим арзёбӣ мегардад. Маҳз дар ҳамин давр фанҳои инкишоф ёфтаанд, ки онҳо асоси илмии математикаро ташкил дода, дар ҳоли ҳозир номи математикаи элементариро гирифтаанд.

Мо ҳақ дорем бо гузаштаи илми худ, бо олимони математика ва кашшофони Осиёи Миёна фахр кунем. Дар қатори онҳо Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ (783-850) ва Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмад ал-Берунӣ (973-1048), Абӯнаسر Муҳаммад Таркон ал-Фаробӣ (870-950), Муҳаммад ибни Муҳаммад Абулвафо (940-998), Абдулҷуд Муҳаммад ибни Лайс (асри XI), Абунаسر Мансур ибни Алӣ (асрҳои X-XI), Абӯалӣ Ҳусейн ибни Абдуллоҳ ибни Сино (980-1037), Ал-Хутайлӣ ибни Турк ё Абдулҳамид ибни Восеъ (асри IX), Муҳаммад Ҳамид ибни ал-Хидир ал-Хӯҷандӣ (тақр.с.1000 вафот кардааст), Абусаид ал-Аббос ал-Ҷавҳарӣ (асри IX), Салоҳиддин Мӯсо ибни Муҳаммад Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Ғиёсиддин Ҷамшед ибни Масъуд ал-Кошӣ (тақр.с.1430 вафот кардааст), Аловуддин Алӣ ибни Муҳаммад Алӣ Қушчӣ (соли 1474 вафот кардааст), Насируддин Тӯсӣ: Хоҷа Муҳаммад ибни Муҳаммад Абӯ-ҷаъфар Насируддин Тӯсӣ (1201-1264), Муҳаммад Тӯрағай Улуғбек (1398-1449), Умари Хайём-Ғиёсиддин Абдулфаттоҳ ибни Иброҳим Умари Хайём (1048-1131), Латиф Муҳаммад ибни Бобо (маъруф бо номи Бобокалон ас-Самарқандӣ, асри XVII), Муҳаммад Начмуддинхон (асрҳои XVI-XVII) ва номи нафарони зиёдеро овардан мумкин аст, ки онҳо дар шароити душвор на баҳри шухрати шахсӣ ва ё давлатмандӣ, балки ба манфаати халқи худ исроркорона меҳнат кардаанд, чунки ба ояндаи дурахшони Ватани худ боварӣ доштанд. Масалан, Хайём дар рисолаи алгебравии худ дар бораи мавқеи олимони суҳан ронда, аз гардиши фалак шикоят мекунад. «Мо шоҳиди ҳалок гардидани олимони будем. Аз инҳо шумораи ками бисёр азиятдида мондаанд. Дар ин давра барои тақомул додани илм тақдирӣ саҳт ба онҳо монест шуд. Қисми зиёди онҳо, ки шакли зоҳириашон олимсимо буд, ҳақиқатро рӯпӯш намуда, дар илм соҳтакорӣ мекарданд ва худро донишманд меҳисобиданд. Ва агар онҳо шахсеро дучор оянд, ки ҳақиқатро дӯст медораду онро ҷустуҷӯ дорад, мекӯшанд ва шахсе, ки дурӯғ ва риёкориро рад мекунад, онҳо вайро манбаи таҳқир ва масҳараи худ мепиндоштанд»³.

Чунин ҳолат на фақат ба замони Хайём хос аст. Масалан, Насириддини Тӯсӣ дар асри XIII чунин навиштааст: «Ман аксарияти бобҳои китобамро дар шароити ниҳоят вазнин, ки аз он бадтар набояд шавад, дар ҳолати ошуфтагӣ навиштам. Ман китоби мазкурро дар чунин шароите навиштам, ки ҳар лаҳза он ғазби фаришта оташи дӯзахро меафрӯхтанд ва аз болои он оби ҷӯшон мерехтанд. Дақиқае нест, ки ҳолати ошуфтагӣ ва нооромӣ маро афзун накунад. Ҳақиқатан олим ҳақ буд, ки чунин гуфтааст: «Ман худро дар ҳалқаи бадбахтӣ мебинам. Ман сангам дар миёни ин ҳалқа». Ман ҷӣ қор ҳам мекардам, вақте, ки дар тӯли тамоми ҳаётам ғайр аз ҳодисаҳои пушаймонӣ ва андӯхи доимӣ вақти холиро надидаам»².

Аз ҳаёт ва фаъолияти олимони Осиёи Миёна, ки эҷодиёти онҳо дар шароити ниҳоят вазнин гузаштааст, мисолҳои зиёд овардан мумкин аст.

Дар айни замон омӯзиши таърихи илми ватанӣ нишон медиҳад, ки олимони ватандӯсти мо, бо тафаккур, мардонагӣ, истидогарӣ ва матонати худ ҳамаи

душворихоро бартараф карда, тавонистанд ва дар замони худ дар бисёр соҳаҳои математика мавқеи асосиро ишғол намоянд.

Баёни таърихи гузаштагони мо, саҳми арзандаи онҳо дар илми математика дар талабагон ифтихори миллӣ ва ҳисси ватанпарастиро тарбия мекунад.

Ҳангоми омӯзиши саҳифаҳои таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар чараёни дарс ва чорабиниҳои берунадарсӣ, мисолҳои дурахшони мероси маданияи халқи худ, комёбиҳои математикҳои алоҳидаи ин сарзаминҳоро ба хонандагон нишон дода, ҳамеша робита ва мақоми математикони Осиёи Миёнаро дар илми ҷаҳонӣ қайд кардан лозим аст. Ва он ақидаеро қайд кардан ниҳоят муҳим аст, ки мероси маданияи ва илмӣ ҳар як халқ, аз ҷумла халқҳои Осиёи Миёна ва тоҷик аз ҷумла меросу ҳазинаи тамоми халқҳои собиқ мамлақати шӯравӣ мебошад.

Мисли халқҳои Осиёи Миёна комёбиҳои тамоми халқҳои бародари мамлақати мо ва тамоми ҷаҳон ва дар навбати аввал халқи рус ва дигар халқҳоро истифода мекунад.

Яке аз усулҳои муҳими методии истифодаи элементҳои таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар таълими математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд муқаррар намудани робитаи байни фанҳои математика ва таърих бошад. Ин принсип аз он иборат аст, ки элементҳои таърихи математика ба курси математикаи мактабӣ на ҳамчун фани мустақил, балки ҳамчун заминаи муайяни таърихӣ дохил карда шавад ва зимни он сабабҳои таърихӣ инкишофи математика, сабабҳои нашъунамо ва таназзули илм дар ин ё он давраи таърихи халқи тоҷик нишон дода шавад. Бо ин, ҳама диалектикаи тараққиёти математикаро чун илм ошкор намудан, дар ҷои даркорӣ таърихи математикаро бо инкишофи ҳозираи он дар мамлақати мо ва дар тамоми ҷаҳон алоқаманд кардан зарур мебошад.

Чунин шакли истифодаи элементҳои таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар таълими математика ба ташаккули ҳисси ифтихори миллӣ баҳри халқи худ, ҳисси ватандӯстӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас ва толибилмони ҷумҳурии мо кумак мерасонад.

Донишҷӯи осори гаронбаҳои олимони риёзидони Осиёи Миёна ва Шарқ дар хонандагон шавқу завқро нисбат ба илми математика афзун мегардонад.

Бинобар ин, ворид намудан ва омӯзиши элементҳои таърихи пурғановати математикаи Осиёи Миёна ба стандарт ва барномаи таълимии фан талаботи замон буда, омӯзиш ва ташҳиси онҳо дар баробари таърихи умумии математикаи ҷаҳонӣ мақому манзалати аҳамияти математикаи Осиёи Миёнаро дар таърихи умумии ин фан бештар муназвар мегардонад.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки талаботи мазкур дар сурати ба барномаи таълимӣ ворид гардидани элементҳои таърихи математикаи Осиёи Миёна иҷро мешаванд.

Адабиёт :

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019). «Шарқи Озод»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД КТН, хиёбони Саъдии Шерозӣ, 16. 47 саҳ.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26 январи соли 2021). Нашриёти «Шарқи Озод»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД КТН, хиёбони Саъдии Шерозӣ 16. 48 саҳ.
3. Хайём О. Первый алгебраический трактат. Перевод С.А. Красновой и Б.А. Розенфельда. «Историко-математические исследования», вып. XV, с.70
4. Туси Мухаммад Насирэддин. Сборник по арифметике с помощью доски и пыли. Перевод С.А. Ахмедова и Б.А. Розенфельда. «Историко-математические исследования», вып. XI, 1963, с.25
5. М. Аҳадова Ёрта Осиёлик машҳур олимлар ва уларнинг математикага доир ишлари. –Т.: «Ўқитувчи», 1983.-216 с.

Пармонов Алибой Эргашович

Parmonov Aliboy Ergashovich

Кандидат педагогических наук, доцент
Ташкентский текстильный институт лёгкой промышленности
(Ташкент, Узбекистан)
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Tashkent Textile Institute of Light Industry
(Tashkent, Uzbekistan)

**ОБУЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ РАДИАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И
ПРОТИВОРАДИАЦИОННОЙ ЗАЩИТЫ
TRAINING OF THE POPULATION OF RADIATION SAFETY AND ANTI-RADIATION
PROTECTION**

Аннотация: В данной статье приведены основные понятия о радиации, о радиационной безопасности и противорадиационной защиты, комплексные меры обучения населения, представлены инновационные методы обучения радиационной безопасности, перечислены обучающие программы и курсы.

Abstract: This article presents the basic concepts of radiation, radiation safety and radiation protection, comprehensive training measures for the population, presents innovative methods of teaching radiation safety, lists training programs and courses.

Ключевые слова: Радиация, радиационная безопасность, противорадиационная защита, безопасность населения, радиационное облучение, радиационный контроль, источники излучения, радиационная доза.

Key words: Radiation, radiation safety, anti-radiation protection, public safety, radiation exposure, radiation control, radiation sources, radiation dose.

Широко известно, что радиационная безопасность — это дисциплина, которая появилась с началом развития атомной промышленности. Ее основной целью считается охрана здоровья населения от воздействия излучения. То есть, главным образом это относится к лицам, работающим с техногенными источниками радиационного излучения. Введено и такое понятие как радиационный контроль — это сбор данных о радиационной обстановке, существующей на предприятии, который подразделяется на дозиметрический и радиометрический, производится инструментальным и расчетным способами. Важно учитывать систему обеспечения радиационной безопасности, которая включает принципы для чрезвычайных ситуаций и общие. К общим принципам можно отнести:

- нормирование (соблюдение максимально допустимых без нанесения вреда здоровью индивидуальных доз облучения);
- обоснование (ограничение, вплоть до полной остановки, любой деятельности, связанной с радиационным излучением, экономическая, общественная и другая выгода которой не превышает возможного вреда здоровью населения);
- оптимизация (поддержание по возможности на самом низком уровне функционирования источников излучения и сокращение числа сотрудников, подвергающихся вредному воздействию при эксплуатации этих источников). Нужно правильно понять, что обучение населения радиационной безопасности входит в комплекс мер, способствующих ее обеспечению, наряду с правовым, инженерно-техническим и санитарно-гигиеническим контролем. Такое обучение проводится для повышения квалификации сотрудников компаний, занимающихся обеспечением радиационной безопасности и контроля, эксплуатирующих источники ионизирующего излучения, производящих учет и контроль радиационных веществ и отходов. В данный момент среди населения (студентов) обеспечивается качественное дополнительное образование с использованием новейших технологий и методических разработок. Ориентированное обучение на результат — это подготовка специалистов, конкурентоспособных на

современном рынке труда, владеющих знаниями, умениями и навыками в сфере радиационной безопасности и контроля. Также обучение должно включать в себя следующие учебные курсы и программы:

- Радиационная безопасность при обращении с генерирующими источниками излучения и производственный контроль;
- Радиационный контроль и радиационная защита;
- Проектирование помещений для источников радиационного излучения, расчет защиты от радиационного излучения; «POLISH SCIENCE JOURNAL» SCIENCECENTRUM.PL ISSUE 3(36) PART 3 ISBN 978-83-949403-4-8 212
- Проектирование промышленных источников ионизирующего излучения и средств индивидуальной защиты, их конструирование и производство;
- Дозиметрические и радиометрические измерения, и т. д. Целевой аудиторией курсов должны являться сотрудники соответствующих служб и подразделений промышленных предприятий, специалисты, ответственные за учет и контроль радиационных веществ и радиоактивных отходов, сотрудники лабораторий (заводских, аналитических и научно-исследовательских), и все, кому может быть интересно обучение в этой сфере. При обучении радиационной безопасности и противорадиационной защиты учитываются следующие этапы:

1. Эффективное обеспечение радиационной безопасности. Нормативно-правовая база регулирования вопросов радиационной безопасности. Известно, что радиация в малых дозах присутствует во многих областях повседневной жизни человека и его работы — люди подвергаются облучению на производственных предприятиях, в самолетах и в других ситуациях. В большинстве таких случаев дозы радиации, поглощаемые организмом, являются микроскопическими и потому безвредными для здоровья. Однако в случае, если человек постоянно работает на предприятии, где присутствует повышенный радиационный фон, это может оказать серьезное негативное влияние на его организм. Именно поэтому к таким предприятиям действующее законодательство предъявляет особые требования в области обеспечения радиационной безопасности.

2. Нормативно-правовая база регулирования вопросов радиационной безопасности. Ключевым документом, устанавливающим условия эксплуатации радиоактивных объектов в Узбекистане, является Федеральный закон от 31.08.2000 N120-II «О радиационной безопасности населения». Указанный нормативно-правовой акт определяет, что организация, чья деятельность является источником и населения, проживающего в непосредственной близости от такого объекта, повышенной радиационной опасности, должна принимать все необходимые меры для обеспечения радиационной безопасности непосредственно на территории своего объекта, а также в отношении задействованного в производственной деятельности персонала

3. Обеспечение радиационной безопасности. Комплекс мер радиационной безопасности представляет собой многоуровневую систему, которая должна учитывать все аспекты возможного негативного воздействия радиации на окружающую среду и людей. Поэтому обеспечением безопасности такого объекта должен заниматься персонал, прошедший специализированное обучение в области радиационной безопасности в уполномоченной образовательной организации. При этом необходимо, чтобы обучающая программа учитывала специфические особенности производственного процесса на предприятии, которые обуславливают возможный характер облучения — например, это может быть использование рентгеновских аппаратов или производство атомной энергии. Во всех этих и других «POLISH SCIENCE JOURNAL» SCIENCECENTRUM.PL ISSUE 3(36) PART 3 ISBN 978-83-949403-4-8 213 случаях сотрудники должны быть компетентны в вопросах ограничения вредного воздействия излучения в условиях конкретного предприятия. В частности, система мер, которая обеспечивает радиационную безопасность на объекте, в общем случае складывается из следующих мероприятий:

- строгое соблюдение условий эксплуатации радиационного объекта, включая зонирование пространства согласно проекту и принятие мер по физической защите действующих источников радиации;
- наличие действующей системы контроля уровня радиации в помещениях, на территории объекта, на границах санитарных зон и на прилегающих территориях, а также регулярная проверка используемых материалов и технологий на соответствие установленным требованиям;
- строгий отбор персонала для работы с источниками излучения по физическим характеристикам и наличие системы ограничений допуска к такой работе;
- неукоснительное соблюдение техники безопасности при работе с опасными объектами;
- регулярное информирование персонала о методах работы с источниками радиационной опасности и техниках защиты от вредного воздействия, а также проведение обучающих мероприятий по защите от радиации;
- наличие эффективно действующей системы инструментов и методов радиационной защиты населения и окружающей среды от излучения. Нельзя забывать, что с момента Чернобыльской аварии прошло больше 30 лет, но последствия ощущаются до сих пор. Кроме влияния на экосистему и человека есть еще один эффект - страх перед атомной энергетикой и связанной с ней радиацией. Что изменилось в радиационной безопасности со времен Чернобыля, какие дозы облучения опасны, можно ли вообще жить рядом с АЭС.

2 Вообще, появляется конкретный вопрос: Когда люди поняли, что радиация опасна? В 1895 году Вильгельм Конрад Рентген открыл рентгеновское излучение, которое практически сразу стали использовать в медицине. Уже через год Анри Беккерель открыл естественную радиоактивность солей урана. С этого момента началось активное исследование радиации. Через несколько лет Пьер и Мария Кюри открыли радий, а вместе с этим — целебные свойства радия, его способность ускорять процесс заживления тканей. Радий стали воспринимать как «эликсир жизни»: появились кремы, помады, зубные пасты с радием. Его добавляли в воду, таблетки, хлеб. Эта эйфория в обществе продолжалась несколько десятилетий. Таким образом, обучение ответственных за радиационную безопасность и противорадиационную защиту включает в себя следующие требования и обязанности:

- Ответственные за радиационную безопасность: Руководящие должности предприятия (замы директоров, главные инженеры, их замы), которые в дальнейшем могут быть назначены ответственными за РД. Они обязаны взаимодействовать с контролирующими органами, составлять отчетности, вести финансирование РД в организации, утверждать рабочие моменты (инструкции и т.д.); «POLISH SCIENCE JOURNAL» SCIENCECENTRUM.PL ISSUE 3(36) PART 3 ISBN 978-83-949403-4-8 214

- Ответственные за радиационную безопасность и радиационный контроль: в обязанности входит непосредственная работа с ионизирующими излучениями (производство измерений, ведение документации радиационного контроля);

- Ответственный за радиационный контроль сырья, металлоизделий, строительных материалов и отходов: учитывается программа, предназначенная для организаций, производящих строительные материалы (в т.ч. сыпучие материалы, бетон, гранит, цемент и т.д.), металлоизделия и металла, а также отходы (включая металлолом);

- Проектирование помещений для размещения источников ионизирующего излучения: программа, предназначенная на специалистов, которые отвечают за разработку рентген-кабинетов и других помещений, оборудованных источником ионизирующих излучений.

Литература:

1. А.Н. Стожаров. Радиационная медицина. Учебно-методическое пособие. Издание третье. Минск, 2007 г. Стр. 75-78.
2. В.Г. Родненков. Основы радиационной безопасности: для студентов инженерно-технических ВУЗов. Учебное пособие. Минск, 2011. Стр. 25-39.
3. В.Ф. Ластовкин. Основы радиационной безопасности. Учебное пособие. Нижний Новгород. 2017 г.

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ PROJECT ACTIVITIES IN MATHEMATICS LESSONS

Аннотация: Статья посвящена актуальным вопросам преподавания математики в школе. Обществу нужен выпускник, самостоятельно мыслящий, умеющий видеть и творчески решать возникающие проблемы. В связи с этим рассмотрение темы «Проектная деятельность школьников по математике» является актуальной.

Abstract: The article is devoted to topical issues of teaching mathematics at school. Society needs a graduate who thinks independently, is able to see and creatively solve emerging problems. In this regard, consideration of the topic "Project activities of schoolchildren in mathematics" is relevant.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, проектно-исследовательская деятельность, творческие способности, стимуляция умственной деятельности, интернет-ресурсы, личностно-ориентированный подход, презентация.

Keywords: information and communication technologies, design and research activities, creativity, stimulation of mental activity, Internet resources, person-centered approach, presentation.

Актуальность данной темы заключается в том, что 2020-2040г.г. в целях укрепления процесса изучения естественных, точных и математических наук, а так же развития технического мышления подрастающего поколения и молодежи, Президентом Республики Таджикистан Э. Рахмон было принято: «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в науке и образовании», это дает возможность педагогическим коллективам учебных заведений выбирать и конструировать педагогический процесс по любой модели, включая авторские. В этом направлении идет и прогресс образования: разработка различных вариантов его содержания, использование возможностей современной дидактики в повышении эффективности образовательных структур; научная разработка и апробирование в практике новых идей и технологий. Работая над проблемой повышения эффективности обучения и развития способностей учащихся, я убедилась в том, что наибольшей эффект достигается при использовании инновационных образовательных технологий. Предлагаю вашему вниманию свою тему о проектной деятельности на уроках математики.

Современное образование ориентировано на развитие личности. Обществу нужен выпускник, самостоятельно мыслящий, умеющий видеть и творчески решать возникающие проблемы. К сожалению, учащиеся не всегда могут ориентироваться в динамично развивающемся информационном пространстве, извлекать необходимые данные и факты, продуктивно использовать их в своей работе.

Выходом из этой проблемной ситуации может стать организация учебно-воспитательного процесса на основе исследовательской деятельности школьников. Для успешного существования природа наделила человека способностью к исследовательскому поведению. Приоритетной задачей развития образования выступает воспитание активной личности, которая способна к продуктивным решениям. В Таджикистане актуально внедрение в образовательный процесс технологий проектно-исследовательской деятельности учащихся, которые обеспечивают проявление и развитие творчества школьников.

Одной из составных частей профессиональной подготовки учителя-математики является умение грамотно организовать исследовательскую и проектную работы со школьниками, привлечь их к изучению родного края с целью развития математического мышления, воспитания осознанного и грамотного отношения к математике.

Исследовательская деятельность обеспечивает доступ к различным информационным ресурсам и способствует обогащению содержания обучения, придает ему логический и поисковый характер, а также решает проблемы поиска путей и средств активизации познавательного интереса учащихся, развития их творческих способностей, стимуляции умственной деятельности. В связи с этим рассмотрение темы «Проектная деятельность школьников по математике» является актуальным.

При поддержке средствами информационно-коммуникационных технологий можно использовать проектную деятельность, можно увидеть её преимущества перед традиционной методикой. Прежде всего, данная проектная деятельность позволяет формировать ключевые компетенции учащихся. Так же реализуются принципы личностно-ориентированного обучения, когда учащиеся могут выбрать дело по душе в соответствии со своими способностями и интересами. Проект дает возможность обеспечить содержательное единство тем проектов по предмету. Через проект можно оказать помощь другим учителям и учащимся, которые могут воспользоваться готовыми проектами в своей работе. В итоге это положительные результаты в учебно-воспитательном процессе.

Инновационной составляющей внедрения современного проектного обучения является привлечение всех учащихся школы к проектной деятельности:

- на уровне класса, с учетом личностно-ориентированного подхода;
- уровень образовательных ступеней начальной, средней и старшей школы;
- общешкольный уровень (участие в научно-практической конференции, посвященной Дню науки, фестивале проектных работ);
- представление на муниципальном, региональном уровнях.

Развитие новых информационно-коммуникационных технологий требует иного подхода к преподаванию школьных предметов. Увеличивающийся поток информации лучше усваивается учениками, если он излагается в доступной, наглядной форме. Этим требованиям отвечает работа с презентациями. Готовые презентации по математике могут быть предложены учителем в качестве наглядного и краткого пособия при изучении нового материала, закреплении знаний, коррекции знаний. Наиболее эффективной является работа в сотрудничестве «ученик — учитель математики — учитель информатики». При этом создаются условия для реализации творческого потенциала учащихся, развития интереса к предмету. Ученик, сам, создавая презентацию, переосмысливает получаемую информацию и передает ее одноклассникам. При этом повышается качество знаний самого ученика. Изложение материала в форме презентаций занимает немного урочного времени, при этом не теряется эффективность обучения. Это наиболее ценно при повторении материала и подготовке к экзаменам. Приобретаемые навыки работы с научной литературой, интернет ресурсами способствуют не только учебной деятельности и выбору профессии, но и обогащают жизненный опыт подростка. Учитель, работая в сотрудничестве с учениками, создает методическую копилку презентаций, которую можно использовать и при изучении новых тем, и при повторении, и при индивидуальной коррекции знаний.

Проект-это ограниченное по времени, целенаправленное изменение отдельной системы с установленными требованиями к качеству результатов, с возможными ограничениями расходования средств и ресурсов и со специфической организацией.

Проектная деятельность учащихся тесно связана с учебным предметом «Математика». На уроках математики и во внеурочной деятельности по этому предмету дети с увлечением представляют свои проекты, выполненные самостоятельно.

Характеристики проекта:

1. Наличие сложных и многочисленных заданий
2. Уникальная последовательность событий.
3. Ограниченность ресурсов и бюджета
4. Конечность - даты начала и окончания работ установлены.
5. Установленный порядок выполнения заданий.
6. Ориентация на достижение конечной цели.

7. Результат-получение конечного продукта или предоставлении услуг.

Проектирование — это предварительная разработка основных деталей предстоящей деятельности учащихся и педагогов.

Проектный урок — это деятельность учителя по созданию проекта урока, то есть создание плана урока или технологической карты урока, выбора технологии его проведения, механизмов, позволяющих организовать деятельность обучающихся, подчиненную цели урока.

Проектная деятельность учащихся — это учебно-познавательная, творческая или игровая деятельность, результатом которой становится решение какой-либо проблемы, представленное в виде его подробного описания (проекта).

Метод проектов - это из области дидактики, частных методик, если он используется в рамках определенного предмета. Метод — это дидактическая категория. Это совокупность приемов, операций овладения определенной областью практического или теоретического знания, той или иной деятельности. Это путь познания, способ организации процесса познания. В основе метода проектов лежит развитие познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, умений ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления. Поэтому, если мы говорим о методе проектов, то имеем в виду именно способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы (технологии), которая должна завершиться вполне реальным, осязаемым практическим результатом, оформленным тем или иным образом. Метод проектов всегда предполагает решение какой-то проблемы. Решение проблемы предусматривает, с одной стороны, использование совокупности, разнообразных методов, средств обучения, а с другой, предполагает необходимость интегрирования знаний, умений из различных областей науки, техники, технологии, творческих областей.

Результаты выполненных проектов должны быть, что называется, «осязаемыми», то есть, если это теоретическая проблема, то конкретное ее решение, если практическая — конкретный результат, готовый к внедрению. На самом деле метод проектов может быть индивидуальным или групповым, но, если это метод, то он предполагает определенную совокупность учебно-познавательных приемов, которые позволяют решить ту или иную проблему в результате самостоятельных действий, учащихся и предполагающих презентацию этих результатов.

Главные цели введения метода проектов на уроках математики:

Показать умения отдельного ученика или группы обучающихся использовать приобретенный на уроках математики в школе исследовательский опыт;

- реализовать свой интерес к предмету математики;
- приумножить знания по математике и донести приобретенные знания своим одноклассникам;
- продемонстрировать уровень обученности по математике;
- совершенствовать свое умение участвовать в коллективных формах общения;
- подняться на более высокую ступень образованности, развития, социальной зрелости.

Изменения в образовании и преобразования в обществе требуют от школьного педагога нового подхода к процессу обучения. В современных условиях жизни не достаточно просто владеть набором знаний, умений и навыков, надо уметь их приобретать все в большем объеме, уметь применять их в реальной жизни, реальной ситуации.

Принципы организации проектной деятельности:

- проект должен быть посильным для выполнения;
- создавать необходимые условия для успешного выполнения проектов, то есть учителю
- необходимо вести подготовку учащихся к выполнению проектов;
- обеспечить руководство проектом со стороны педагогов — обсуждение выбранной темы, плана работы;

- в том случае, если проект групповой каждый учащийся должен четко показать свой вклад
- в выполнение проекта, т. к. каждый участник проекта получает индивидуальную оценку;
- обязательная презентация результатов работы по проекту в той или иной форме.

Ученическое проектирование — это процесс работы над учебным проектом, процесс достижения намеченного результата в виде конкретного «продукта» (проекта).

Проектный метод направлен на:

- развитие критического мышления;
- развитие творческого мышления;
- умения работать с информацией;
- умения работать в коллективе;
- владение культурой коммуникации.

Ученическое проектирование становится популярной формой организации творческой активности учащихся в образовательных учреждениях различного уровня. В пользу его применения педагоги находят многочисленные и самые разнообразные аргументы. Таким образом, включение школьников в проектную деятельность учит их размышлять и прогнозировать, формирует адекватную самооценку. В качестве средства обучения проектная деятельность позволяет управлять как содержанием проекта, так и уровнем его сложности. Метод проектов в деятельности учителя по предмету «математика» имеет широкое применение.

Возможные типы работ и формы их представления

Типы проектов: исследовательский, прикладной (практико-ориентированный), информационный, творческий, социальный, конструкторский, инженерный.

Исследовательский проект напоминает по форме научное исследование. Этот тип проектов изначально направлен на сбор информации о каком-то объекте, ознакомление участников проекта с этой информацией, ее анализ, обобщение фактов, предназначенных для широкой аудитории. При этом акцент на теоретической части проекта не означает отсутствия практической части. Примером такого проекта может служить проект по истории.

Прикладной (практико-ориентированный) проект отличает четко обозначенный с самого начала предметный результат деятельности участника (участников) проекта. Пример: проект закона, справочный материал, программа действий, наглядное пособие и т. д.

Информационный проект направлен на сбор информации о каком-либо объекте или явлении проекты требуют хорошо продуманной структуры и возможности ее коррекции по ходу работы. Продуктом такого проекта может быть, например, публикация в СМИ.

Творческий проект предполагает свободный, нестандартный подход к оформлению результатов работы. Такие проекты, как правило, требуют самых больших усилий от их авторов, часто связаны с необходимостью организовывать работу других людей, но зато вызывают наибольший резонанс и, как следствие, больше всего запоминаются. Примером такого проекта может служить постановка спектакля, подготовка выставки, видеофильм и т. д.

Социальный проект предполагают сбор, анализ и представление информации по какой-нибудь актуальной социально-значимой тематике.

Конструкторский проект – материальный объект, макет, иное конструкторское изделие, с полным описанием и научным обоснованием его изготовления и применения.

Инженерный проект – проект с инженерно-техническим содержанием. Например, комплект чертежей по разработке инженерного функционирования (инженерного решения) какого-то объекта с описанием и научным обоснованием его применения.

Формы представления результатов проектной деятельности (продукт деятельности):

- - макеты, модели, рабочие установки, схемы, план-карты;
- - постеры, презентации;
- - альбомы, буклеты, брошюры, книги;

- - реконструкции событий;
- - печатные статьи, эссе, рассказы, стихи, рисунки;
- - результаты исследовательских экспедиций, обработки архивов и мемуаров;
- - документальные фильмы, мультфильмы;
- - выставки, игры, тематические вечера, концерты;
- - сценарии мероприятий;
- - веб-сайты, программное обеспечение, компакт-диски (или другие цифровые носители) и др.

Примерные темы проектов по предмету «математика»:

1. Геометрические формы в искусстве.
2. Графы и их применение в архитектуре.
3. Матричная алгебра в экономике.
4. Задачи механического происхождения. (Геометрия масс, экстремальные задачи)
5. Математический бильярд.
6. Вероятностно-статистический подход к компьютерной обработке данных.
7. Моделирование экологических процессов.
8. Вирусы и бактерии. (Геометрическая форма, расположение в пространстве, рост численности.)
9. Финансовая математика.
10. Чертежи, фигуры, линии и математические расчеты в кройке и шитье.
11. Рисунки на координатной плоскости
12. Методы построения графиков уравнений и соответствий
13. Функционально-графический подход к решению задач
14. Магические квадраты
15. Софизмы и парадоксы
16. Построение плоских кривых в полярных координатах
17. Математический цветник: розы Гвидо Гранди
18. Математические характеристики египетских пирамид
19. Математические головоломки и кроссворды
20. Чудо-задачник.
21. 13 способов решения квадратных уравнений
22. Несколько способов доказательства теоремы Пифагора
23. Виды задач на логическое мышление
24. Прямая и обратная операции в математике
25. Решение логических задач
26. Единые законы математики, искусства и природы
27. Математика и законы красоты
28. Математика вокруг нас
29. Использование оригами в жизни человека
30. Линейная функция в математике и физике
31. Искусство составлять уравнения.
32. Диофантовы уравнения.
33. Треугольник Паскаля.
34. Вектор в математике и физике.
35. Применение возможностей оригами для решения геометрических задач на построение
36. Математика и спорт
37. Эллиптическая криптография и эллиптические кривые
38. Геометрия в архитектуре Англии.

Обществу нужен выпускник, самостоятельно мыслящий, умеющий видеть и творчески решать возникающие проблемы. В связи с этим рассмотрение темы «Проектная деятельность школьников по математике» является актуальной.

Литература:

1. Т. В. Городилина. Проектная деятельность как метод развития самосознания и коммуникативных компетенций учащихся в информационной среде в системе ФГОС / Т. В. Городилина // Стандарты и Мониторинг в образовании. — 2014. — № 6.
2. Горский, В. А. Учебно-исследовательская деятельность школьников [Текст]: монография / В. А. Горский

Халилова Севиль Вейсовна
Khalilova Sevil Veysovn

Федеральное государственное казённое общеобразовательное учреждение «средняя общеобразовательная школа № 6» г. Душанбе
Federal state educational institution "secondary educational school № 6", Dushanbe

СОСТАВЛЯЮЩИЕ КАЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО МАТЕМАТИКЕ **COMPONENTS OF A QUALITATIVE MATH EDUCATION**

Аннотация: В данной статье говорится о том, что нужно, чтобы образование стало качественным, составляющие качественного образования. Качественное образование – это не только проблема работников образования, но и всего общества в целом.

Abstract: This article talks about what is needed for education to be of high quality, components of quality education. Quality education is not only a problem for educators, but for society as a whole.

Ключевые слова: *Качество образования, информационные технологии, образовательные технологии, кадры, культура, воспитание, востребованность.*

Keyword: Quality of education, information technology, educational technologies, personnel, culture, upbringing, demand.

Президент Таджикистана Эмомали Рахмон в своем Послании Маҷлиси Оли Республiки Таджикистан от 26.12.2019 г. объявил 20-летие развития естественно-математических наук в сфере науки и образовании Таджикистана и призвал повысить качество образования. «Руководителям и работникам сферы образования необходимо поднимать уровень и улучшить качество обучения на всех ступенях образования, также усилить контроль за освоением учениками современных знаний, побуждать подростков и молодежь на чтение художественных и научных книг, укреплять их творческие способности. В связи с этим предлагаю с целью большего улучшения налаживания изучения естественных, точных и математических наук, а также развития технического мышления подрастающего поколения 2020-2040гг объявить «20-летием изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования». (1)

Одной из главных задач образования, декларируемых Концепцией модернизации российского образования, также является повышение качества. «Модернизация образования является в настоящее время ведущей идеей и центральной задачей образовательной политики. Модернизация образования - это комплексное обновление всех звеньев системы с соответствиями современной жизни, при сохранении и умножении лучших традиций отечественного образования. Два центральных направления модернизации - кардинальное обновление содержания и экономики образования. Ее стержневые задачи - повышение доступности, качества и эффективности образования. Без решения этих задач образование не сможет выполнить свою историческую миссию – стать двигателем поступательного развития страны, генератором роста ее человеческого капитала.(4)

Любая реформа образования-это прежде всего реформа содержания образования. Все остальное-изменения в системе образования, то есть в его инфраструктуре.(2)

За последние годы современная школа претерпела ряд изменений. При этом уровень образованности, к сожалению, не повысился. Более того он продолжает снижаться. И сегодня как никогда остро стоит вопрос о повышении качества знаний у обучающихся.

Сейчас, в век современных технологий, возникает необходимость повышения компьютерной грамотности населения, на рынке труда ощущается дефицит, так называемых, «технарей», научно-технический прогресс диктует формирование кадров нового поколения,

специалистов nano-технологий, робототехники, изобретателей. В связи с этим мы, учителя математики, ощущаем ответственность перед обществом.

Для достижения современного качества образования необходимо:

- * оптимизация учебной, психологической и физической нагрузки учащихся;
- * обеспечение дифференциации и индивидуализации обучения;
- * использование нравственного потенциала искусства как средства духовного развития личности;
- * введение профильного обучения в старшей школе;
- * усиление роли дисциплин, обеспечивающих социализацию учащихся;
- * развитие дистанционного образования;
- * государственная поддержка школ для одаренных детей;
- * создание эффективной государственно-общественной системы экспертизы и контроля качества учебной литературы;
- * создание государственной системы оценки качества образования.

При этом развитие качества образования предполагает постоянное совершенствование следующих составляющих:

- организации образовательного процесса;
- квалификации педагогических работников.

Качество образования - это востребованность полученных знаний.

Качественным можно считать образование, если определенные достижения имеют не только учащиеся, но и преподаватели как участники образовательного процесса.

Хорошее качество образования для преподавателей связано с освоением учителем различных образовательных технологий. От того, как и какими технологиями обучения школьников владеет педагог, насколько гибко он может изменить свои методы в зависимости от тех или иных особенностей учащихся, зависит качество обученности и обучаемости школьников.

К современным образовательным технологиям отнесены:

- развивающее обучение;
- проблемное обучение;
- разно уровневое обучение;
- коллективная система обучения;
- исследовательские методы обучения;
- проектные методы обучения;
- технологии модульного и модульно-блочного обучения;
- обучение в сотрудничестве (командная, групповая работа);
- информационно-коммуникационные технологии;
- здоровье сберегающие технологии.

Стоит сделать акцент на исследовательской и проектной деятельности. Эта технология способствует развитию мотивационно - смысловой сферы личности, формирует умение учиться, самостоятельно добывать знания и осмысливать их, что обеспечивает формирование главного результата обучения – умения учиться. Данная деятельность создает благоприятные условия для развития критического мышления, творческих способностей. (3)

Каждый педагог должен понимать ту роль, которую он может сыграть в формировании личности ученика. Педагог должен быть готов использовать средства информатизации и информационные технологии в обучении, в воспитании и развитии своих учеников. Чтобы формировать информационную культуру у учащихся, учитель и сам должен обладать такой культурой. Одна из главных задач школьного образования сегодня — подготовить учащегося к быстрому восприятию и обработке больших объемов информации, вооружить его современными средствами и технологиями работы, сформировать у него информационную культуру. И этим должен заниматься каждый педагог, а не только учитель информатики.

Возникает один из главных вопросов о подготовке кадров, а отсюда один из наиболее важных вопросов о поднятии престижа педагогических вузов, об определении статуса

учителя в обществе (п.8 Концепции модернизации образования о повышении социального статуса, государственной поддержки и профессионального уровня работников).(4) Здесь необходима работа средств массовой информации (которые порой дискредитируют имя Учителя). Это передачи, художественные и документальные фильмы, беседы, встречи, статьи, постановки ит. д., необходимо формирование общественного мнения. Это, конечно, и экономический аспект. Когда этот вопрос будет решен должным образом, тогда можно будет поставить вопрос и об отборе. А сейчас в педагогические вузы идут единицы, быть учителем не престижно и по зарплате.

Также, чтобы учитель мог качественно, творчески работать, надо, чтобы он занимался своей непосредственной деятельностью- ОБУЧАТЬ! Надо освободить его от всякого рода вопросов, не относящихся к этому, освободить от бумажной рутины.

Качество образования –это качество жизни человека.

«Ученик – это не сосуд, который нужно наполнить, а факел, который надо зажечь.» Поэтому его нужно научить получать знания самостоятельно, анализировать ситуацию, делать выводы, находить решение для задачи или проблемы, которую он не решал.

Наша задача находить и применять методы, способствующие этому.

Широкое применение инновационных технологий, ИКТ, дифференцированного обучения создает условия для повышения качества обучения, познавательной активности школьников.

Основная цель ИКТ состоит в качестве обучения. С помощью компьютерных технологий можно решить следующие задачи: усиление интенсивности урока; повышении мотивации учащихся, мониторинг знаний.

При этом давайте обратимся к опыту самых престижных западных школ. Это, в основном, тот самый бесценный опыт, наработанный советской школой образования. Он должен оставаться основой.

Образование – это не только овладение технологиями, получение набора знаний, это, как сказал педагог-новатор Пол Томас,- в первую очередь опыт общения.(5) Повышение культуры общения: учитель-ученик, учитель-учитель ит. д., - это тоже наша задача. И здесь большую роль играют опять же средства массовой информации, которые на 30% влияют на воспитание.

Результат обучения – это не только развитие способностей и возможностей обучающегося, это и развитие его личности. «Образование- это прежде всего человеческое переживание».(5) Воспитание –это главная составляющая образовательного процесса. Качественное образование, качественно продуманная система будет влиять на воспитание. Качественный урок, качественные учебники, личность педагога - все это составляющие воспитательного и образовательного процесса.

Успешность обучения зависит от наличия устойчивой мотивации. Образование должно быть востребованным в обществе, знания применимы. Не только работники образования. Но и все общество в целом должны стремиться к тому, чтобы образование стало качественным, приносило пользу.

Киплинг писал: “Образование – величайшее из земных благ, если оно наивысшего качества. В противном случае оно бесполезно».

Литература:

1. Послание Президента РТ Эмомали Рахмон МО от 26.12.2019 Издательство «Шарки озод». Аппарат Президента РТ. 47 ст.
- 2.Днепров. Э.Д. «Образовательный стандарт- инструмент обновления содержания общего образования» Москва, 2004г,104стр.;
- 3.Е.Федоровская «Организация исследовательской и проектной деятельности», дистанционный курс в рамках проекта «Катализатор интеллекта», 2019 г. МАН «Интеллект будущего», г. Калуга;
- 4.Концепция модернизации современной российской школы. Информационный сервер Правительства РФ, Москва,1999г.;
- 5.Пол Томас из статьи «Где учатся дети самых умных людей.»,2017г., «Аргументы и факты».

Кодиров Б.Р. Kodirov B.R.

Борисоглебский филиал федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Воронежский государственный университет"
Borisoglebsk Branch of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education
"Voronezh State University"

Давлатов Д.А. Davlatov D.A.

Саидов Г.А. Saidov G.A.

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент
Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent

**РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ВЫСШЕЙ
МАТЕМАТИКИ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ**

**DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVITY IN HIGHER MATHEMATICS CLASSES
BY MEANS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES**

Аннотация: в данной статье рассматривается проблема развития креативности студентов на занятиях высшей математики средствами информационно-коммуникационных технологий. В статье авторы приводят особенности, личностные черты, благоприятствующих развитию креативности студентов средствами информационно-коммуникационных технологий на занятиях высшей математики. Особое внимание в своей работе авторы уделяют роли эвристических приёмов, которые влияют на развитие креативности студентов средствами информационно-коммуникационных технологий на занятиях высшей математики.

Abstract: This article discusses the problem of developing students' creativity in higher mathematics classes by means of information and communication technologies. In the article, the authors lead features, personality features conducive to the development of students' creativity by means of information and communication technologies in higher mathematics. Special attention in their work, the authors pay the roles of heuristic techniques that affect the development of students' creativity by means of information and communication technologies in the classroom of higher mathematics.

Ключевые слова: креативность, творчество, обучение, студент, преподаватель, высшая математика.

Keywords: creativity, training, student, teacher, higher mathematics.

Человек с развитым творческим мышлением может не только обеспечить себе подходящее место в общества, но и внести свой вклад в его развитие. В связи с этим образование в целом, а также математическое, предъявляет высокие требования к формированию творческой активности студентов, открывая перед выпускниками высших учебных заведений возможности для создания новых способов и видов деятельности, ориентирует их на изучение новых профессиональных сфер, а также переориентация их профессиональной деятельности.

Традиционное образование по высшей математике в вузах нашей республики основано на непрерывном и последовательном усвоении знаний и зависит от плодотворной работы студентов без учета личных и творческих возможностей. На самом деле, современным высококвалифицированным специалистам необходимо работать в сложных и быстро меняющихся ситуациях научно-технического прогресса в сочетании с глубокими знаниями, навыками научных исследований и творчеством. Знания, передовые общие умения и способности необходимо постоянно обновлять. Современным высокообразованным молодым специалистам нужны нестандартные творческие решения. Нужно быть готовым к решению новых профессиональных задач, которые позволяют творчески развиваться.

Понятие «креативность» (от лат. creatio - создание, созидание), которое аналогично понятию «творчество», тесно связано с творчеством, творческой деятельностью, которая создает что-то качественно новое. Кроме того, креативность – это возможность создать что-либо новое, реализация чего-либо нестандартным образом, это может быть использование новых приемов и методов, создание произведения искусства [1, с. 12].

Понятие «креативность» было впервые использовано Д. Симпсоном в 1922 год, оно служило определением способности людей отказаться от стереотипов. Однако креативность активно изучается психологами со второй половины XX века. Сегодня существуют различные взгляды на понятие «креативность». Исследователи данного понятия выдвигают различные его определения. На сегодняшний день «креативность» изучена не в полной мере.

«Креативность» присуща каждому человеку. Каждый человек владеет творческими способностями, как и умением говорить, писать, мыслить. Важна не сама ценность результата, а его новаторство, новшество деятельности для самого создателя. Самостоятельность, творческий подход студента при решении задач также является творческим видом деятельности, а значит и студент является творческой личностью.

Обучение высшей математики в вузе направлено на развитие у студентов профессиональных навыков, математической культуры, креативного мышления, интеллектуального развития, общей культуры.

Высшая математика строится на базе знаний, полученных студентами еще в школе. Цель преподавателей сохранить, полученные студентами ранее знания, дополнить и углубить их, что позволит студентам расти как в профессиональном так и личностном плане в различных областях математической деятельности. Это возможно не только студентам с высоким уровнем подготовки, но и слабым студентам. Такое обучение строится на индивидуальном и дифференцированном подходе, с учетом уровня подготовки каждого студента, их способностей и умений. Изучение высшей математики в вузе может вызвать свои трудности и у студентов с высоким уровнем школьной подготовки, поскольку программа дисциплины направлена на усвоение знаний на различных уровнях абстракции.

Использование информационных и коммуникационных технологий на занятиях высшей математики позволяет учащимся общаться, улучшать коммуникативные навыки и повышать самооценку, что ведет к развитию творческих способностей.

Как правило, следующие факторы препятствуют развитию творческих способностей учащихся с помощью информационных и коммуникационных технологий на занятиях высшей математики:

- исключить риск;
- конформность;
- не одобрять воображение, фантазию и исследовательскую оценку;
- преклонение перед авторитетами;
- стереотипы в мышлении и поведении;
- стремиться к успеху любой ценой [6, с.54].

На занятиях высшей математики среди характеристик личности, способствующих развитию творческих способностей учащихся с помощью информационных и коммуникационных технологий, мы выдвигаем следующие черты:

- богатое воображение, умение и желание строить планы на будущее;
- богатое подсознание (видение снов различного содержания, наличие подсознательной чувствительности, переживание синестезии и т. д.);
- отсутствие конформности;
- отсутствие страха выглядеть странно и необычно;
- полная уверенность в своих силах;
- преобладают радостные эмоции и даже определенная степень агрессивности, склонность к риску;
- развитость чувства юмора.

Эвристика - это пример одного из ключевых способов развития творческих способностей учащихся с помощью информационных и коммуникационных технологий на занятиях высшей математики.

Процесс обучения высшей математики может строиться с использованием эвристической технологии, которая содержит определенные характеристики, позволяющие

эффективно выстраивать процесс обучения. Данная технология направлена на создание новой системы поведения, определяет новые модели объектов и явлений.

В контексте нашего университета эвристические беседы являются наиболее выразительной формой развития творческих способностей студентов с помощью информационных и коммуникационных технологий на занятиях высшей математики, каждый из которых состоит из серии взаимосвязанных вопросов, каждый из которых служит шагом к решению, студентам необходимо выполнять поисковую образовательную деятельность для решения вопросов.

Использование информационных и коммуникационных технологий на занятиях высшей математики для развития творческих способностей учащихся во многом определяется следующими факторами:

В первую очередь, проводить занятия следует в помещении хорошо проветриваемом и с хорошим освещением, оснащенном необходимым оборудованием для проведения занятия: доска, мел. Педагог должен следить за собой и своими эмоциями, поскольку студенты отлично чувствуют настроение педагога.

Во-вторых, выстраивать занятие следует с периодическими паузами, что позволит студентам не переутомляться, а их мыслительная деятельность не будет перегружаться, а значит процесс обучения будет более эффективным.

В-третьих, лекционный материал должен быть доступно изложен, нацелен на повышение интереса студентов к теме. Поэтому при разработке материалов лекций необходимо распределить информацию по различным модулям: в конце лекции следует кратко изложить содержание следующей темы, потому что «идентифицируемая» информация поможет заинтересовать студентов.

В-четвертых, студентов необходимо поощрять за продуктивную работу, это помогает ему осознавать, что он владеет необходимыми знаниями и навыками для выполнения домашних заданий, и он будет продуктивно идти к достижению поставленной цели.

В-пятых, задача студентов сводится не просто к овладению знаниями предмета для реализации творческой образовательной деятельности, а изучению эвристических приемов реализации творческих задач.

На занятиях высшей математики среди условий, способствующих развитию творческих способностей учащихся с помощью информационных и коммуникационных технологий, мы также выделили:

- ситуации с неопределенным количеством времени или незавершенностью;
- разрешение и поощрение множества вопросов;
- стимулирование ответственности и независимости;
- акцент на собственных мыслях человека, его чувствах и идеях.

Поэтому применение информационных и коммуникационных технологий на занятиях высшей математики:

- студенты могут получить не только удаленный доступ к учебным материалам, но и большому объему справочной информации, как дополнительным материалам;
- предоставляет студентам возможность общаться через Интернет с педагогом, другими студентами;
- сегодня возможно, чтобы студенты, находящиеся вдали от учебных центров (университеты, колледжи, лицеи), могли слушать и смотреть лекции, участвовать в видеоконференциях или консультациях, проводить эксперименты в компьютерных лабораториях и т. д.
- управление и контроль процесса обучения; учащиеся должны сначала убедиться, что они поняли учебный материал, который изучают, поняли и запомнили основные правила и научились применять их для решения практических задач. С другой стороны, не менее важна активная роль онлайн-учителя, ведь его задача - не только обеспечить знаниями студента, но и (как при очном обучении) решить, как скорректировать онлайн-обучение. План занятий для наилучшего усвоения пройденного материала.

- предоставить возможности для создания эффективных симуляторов, средств визуализации и максимально использовать различные способы представления информации: текст, графика, видео, звуковое сопровождение, анимация, так называемые «мультимедиа-ресурсы».

Литература:

1. Гнатко, Н. М. Проблема креативности и явление подражания / Н. М. Гнатко. — М., 1994.
2. Дорфман Л.Я. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве / Л.Я. Дорфман, Г.В. Ковалева // Вопросы психологии. — 1999. - № 2. - С.101-105.
3. Козленке, В. Н. Проблема креативности личности / В. Н. Козленко // Психология творчества ; под ред. Я. А. Пономарева. — М. : Наука, 1990.
4. Макарова И.Б. К проблеме развития творческой индивидуальности будущего учителя: / И.Б. Макарова // Модернизация образования: проблемы и перспективы. - Оренбург, 2002. -Ч.2. - С. 323-329.
5. Митченкова О.В. Развитие креативности студентов в воспитательном пространстве вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / О.В.Митченкова. – Оренбург, 2010. – 22 с.
6. Пономарев, Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. — М. : Наука, 1976.

Исмонов Сухроб Курбонovich

Ismonov Suhrob Kurbonovich

Сардори сикли тактикаи кушӯнҳои махсуси кафедраи «тактика» Донишкадаи ҳарбии

Вазорати Мудофиа

Head of the Tactics Cycle of the Special Forces, Department of Tactics, Military Institute of the Ministry of Defense

ХУСУСИЯТИ ТАШКИЛИ АЛОҚА ДАР ШАРОИТҲОИ МАХСУС COMMUNICATION CHARACTERISTICS UNDER SPECIAL CONDITIONS

Аннотатсия: Мақола мазкур доир ба асоси ташкили алоқа ва идоракуниро дар ҳар намуди ҷангҳои ҳозиразамони умумикӯшунии ҷузъҳои тирандозӣ ва танкӣ таъмини техникӣ алоқа, инчунин талаботҳо ва дастурҳо оид ба муҳофизати манзума, ҷузъҳои алоқаро муайян менамояд.

Abstract: This article describes the basis for the organization of communications and management in all types of modern general warfare of artillery and tank components, as well as the requirements and guidelines for the protection of communications components.

Калидвожаҳо: сим, радио, мавзех, обу ҳаво, шароит, ҷузъу том, алоқа, умумикӯшунӣ, тирандозӣ.

Keywords: wire, radio, location, weather, conditions, components, communications, general combat, shooting.

Минтақаҳои кӯҳӣ

Ҳангоми ташкили алоқа дар кӯҳҳо, ба инобат гирифтани зарур аст:

- паст шудани суръати ҳучуми кӯшунҳо ва амали онҳо дар самтҳои парокандагӣ;
- баланд бардоштани нақш ва мустақилияти ҷузъу томҳои хурд;
- набудани имконияти манёвр дар фронт;
- таъсири кӯҳҳо, ки ба пастшавии дарознокии алоқа, оварда мерасонад;
- мушкилот дар интихоби ҷойи паҳншавии радио, стансияҳои радиорелей ва тропосферӣ, инчунин мушкилоти ҳаракати онҳо ба ҷойҳои паҳншавӣ;
- мушкилот дар таҷҳизонидани муҳандисии элементҳои системаи алоқа, дар паҳншавӣ ва мустақамкунии дастгоҳҳои моҳворавӣ-бурҷӣ ва чуқур хобонидани кабел ба замин;
- пастшавии суръати гузоштани хатҳои алоқавӣ симӣ ва зиёд намудани сарфи кабел;
- мушкилоти манёври қувва ва воситаҳои алоқа дар фронт ва умқ;
- мушкилоти дастрас намудан ба стансияҳои мобайни радиорелей, тропосферӣ, нуқтаҳои хизматрасонии пурқувваткунии сӯзишворӣ, хӯроқа, об ва дигар маводҳои моддӣ, ки барои фаъолияти қори ҳайати шахсӣ ва истифодаи хатҳо заруранд; мушкилоти ташкил намудани алоқавӣ фелдгерӣ-почтавӣ вобаста ба маҳдудии имкониятҳои хатҳои роҳ. Ғайр аз ин, эҳтимолияти фаромадани ярҷ ва селоб, таъсиси

мавзеҳои дараҷаи баланди радиатсия ҳангоми таркишҳои ядрои ва муддати дурудароз мондани маводҳои захролудшуда дар дашту водиҳо, якбора тағйир ёфтани боду ҳаво, сатҳи баланди монеаҳои атмосферӣ, кам шудани тавоноии муҳаррик ва зиёд шудани сарфи сузишворӣ, мушкilotҳои иловагиро дар ташкил ва таъмини алоқа ворид мекунанд.

Алоқа дар қўхҳо, ки бо воситаҳои радио ташкил шудааст, асоси мебошад. Барои баланд бардоштани устувории он бо элементҳои асосии тартиби ҷангӣ, бояд бо самтҳои радиогӣ ва истифодаи стансияҳои МК бо мохвораҳои самти амалӣ, ки бояд дар мавҷи фазои кор кунанд, ташкил карда шавад. Дар МУК диапазон, истифодаи қитъаи пасти радиф, мақсаднок мебошад. Шароити беҳтар барои гузаштани мавҷҳои радиогӣ дар қўхҳо, дар ҳолатҳои барпо карда мешаванд, ки баландии қўх ва масофа то стансияи радиогии наздик, ба дарозии мавҷи радио ё аз он кўтоҳтар мебошад.

Стансияҳои радиогиро аз рӯи имконият дар баландии қўхҳо, ки ба сӯи муҳбир равона гардидааст, ҷойгир намудан лозим аст. Дар шабакаҳои пинҳонӣ, ҳангоми зарурӣ нуқтаҳои ретранслясионӣ паҳн карда мешаванд, аз ҷумла бо истифодаи васеътари воситаҳои ҳавоӣ-аболобардор, идораи масофавии воситаҳои радиогӣ истифода бурда мешавад.

Ба инобат гирифтани лозим аст, ки ғору ҷариҳои, ки дар самти муҳбир ҷойгир шудаанд, қачу қилеб ҳам бошанд, дарозии алоқаро дароз мекунанд.

Алоқаи воситаҳои радиорелей, байни нуқтаҳои идораи дивизия бо самтҳо, ташкил карда мешавад.

Алоқаи воситаҳои симӣ, дар шакли пешина барои ҳучум ташкил карда мешавад. Дар рафти ҳучум, алоқа бо воситаҳои симӣ, асосан ба манфиати хизматӣ комендантӣ дар ағбаҳо, ҳангоми гузаштани тангҷой ва ғорҳо, инчунин барои алоқаи дохилӣ (идораи масофавӣ) дар нуқтаҳои идоракунӣ, истифода бурда мешавад.

Шароитҳои вазнини истифодаи воситаҳои ҳаракаткунанда, зарурияти хизматрасонии мунтазам ва таъмири воситаҳои нақлиётӣ ва барпо намудани захираҳои онҳоро, талаб менамояд.

Истифодаи васеъро барои алоқа, ҷарҳболҳо фароҳам меоранд.

Ҳангоми интихоби ҷойи паҳнкунии узелҳо, стансияҳои радиорелей ва тропосферӣ, мавзеҳои ҷамъшавии ҷузъу томҳои алоқа, имконияти фуруравии ярҷ, селҳоро ба инобат гирифтани лозим аст. Паҳншавии (ҷойгиршавӣ) онҳо ҳангоми серобшавии дарёҳо, дар мавзеҳои ғарқшуда ва маҷрои обанборҳо қўҳии қоқшуда, роҳ дода намешавад. Барои баланд бардоштани ҳифзи узелҳо ва стансияҳои алоқа, ғорҳо, ағбаҳо истифода бурда мешаванд.

Қисмҳои ҳарбӣ ва ҷузъу томҳои алоқа, ки дар қўхҳо амал мекунанд, бо лавозимоти махсуси қўҳӣ таҷҳизонида шуда, тайёрии заруриро мегузаранд. Ҳангоми набудани лавозимоти табелии қўҳӣ, ҳайати шахсӣ бояд қобилияти тайёр намудани онҳоро дошта бошад.

Мавзеҳои ҷангал

Ҳангоми ташкил ва таъмини алоқаи ҷангии ҳамлакунанда дар ҷангалзорӣ қалон, хусусиятҳои зеринро ба инобат гирифтани лозим аст:

➤ барпокунии ва таъмини алоқа дар қисмҳои ҳарбие (ҷузъу томҳо), ки дар самтҳои пароканда, пайроҳҳо ва сари роҳ амал мекунанд, мушкilot мегардад;

➤ ташкили алоқа бо қўшунҳои ҳамкорикунанда, ки аз фронт ҳучум мекунанд, бо қисмҳои ҳарбӣ ва ҷузъу томҳои даврзананда, бо десантӣ ҳавоии тактикӣ ва қўшунҳои десантӣ-ҳамлаовар.

Ҳангоми амал дар ҷангалҳо, таъмини алоқа бо отрядҳои таъмини ҳаракат, ки ба ҳар самт бо мақомоти разведкаи ҳавоӣ, радиой ва радиотехникӣ ҷудо гардидаанд, муҳимоти махсус пайдо мекунанд. Ғайр аз ин, дар ҷангалзор, аз сабабе, ки шоҳаҳои дарахтон воситаҳои энергияи радиой ва радиорелейро фуру мебаранд, дарознокии алоқа кам гардида, аз ҳисоби амали зиёд нурпошии дарахтон, амали интерференсияи мавҷҳои радио пайдо шуда, интихоби ҷой барои паҳншавии стансияҳои радиой, радиорелей ва тропосферӣ, мушкilot мегардад.

Дараҷаи истифодабарии воситаҳои алоқаи гуногун барои алоқа таъмини идора дар ҷузъу томҳо, ҳангоми ҳучум дар ҷангалзор бо шароитҳои мушаххаси вазъияти ҷангӣ, гузаришҳо ва масоҳати майдонҳои ҷангал, ҳолати роҳҳо, муайян карда мешавад.

Истифодаи васеъ барои таъмини алоқа дар дивизия, ҳангоми ҳучум дар майдонҳои ҷангалзор, нуқтаҳои идораи ҳавоии идоракуни ва ретранслятсионӣ, пайдо мекунад.

Ҳангоми ташкили алоқаи воситаҳои радиои зарур аст:

➤ таъсиси ҳайати муҳбирони шабакаҳои радиои мувофиқи ҳайати ҷангие, ки бо самтҳо амал мекунад;

➤ барои алоқа бо отрядҳои даврзананда, истифода бурдани стансияҳои радиои пурқувват; паҳн намудани стансияҳои радиои дар ҷойҳои, ки гузариши беҳтари мавҷҳои радиоиро таъмин мекунад;

➤ истифодаи моҳвораҳои афканиши самти;

➤ истифодаи васеи нуқтаҳои заминӣ ва ҳавоӣ ретранслятсионӣ.

Ҳангоми ташкили алоқа бо воситаҳои симӣ, хати кабелиро на камтар аз 50-100 м аз роҳҳо ва нимароҳҳо, гузоштан лозим аст. Барои таъмини корҳои линеи дидбонон, гузоштани кабел бояд бо қайдҳо дар дарахтон (тарошидан, нишона), ишора карда шаванд.

Дар мавриди таъмини алоқаи фелдегерӣ-почтавӣ, ба сифати воситаҳои ҳаракаткунанда, нақлиётҳои зиреҳпӯш ва ҷарҳболҳои алоқа васеъ истифода бурда мешаванд. Тавақуфҳои мошинҳои стансияҳои алоқаи фелдегерӣ-почтавӣ, дар наздикии чорроҳҳо, нишастгоҳҳои ҷарҳболҳо бошад дар майдонҳои ҷангалҳо ва дар баъзе ҳолатҳо дар роҳҳо. Нишастгоҳҳо бояд бо аломатҳои тафриқавии намоён муҷаҳҳаз гардонида шаванд.

Сардори алоқаи дивизия (полк) ва командири қисми ҷарбӣ (воҳидҳо)-и алоқа ҳангоми омодагӣ ҷиҳати таъмини алоқа бояд чораандешӣ кунанд: чораҳо оиди ба ҳимояи дастгоҳҳо, стансияҳо ва ҷойҳои истироҳати ҳайати шахсӣ аз оташгирӣ, моддаҳои радиактивӣ ва захролудкунанда; ташкили захираҳои сӯзишворӣ, равшанҳои молиданӣ ва лавозимоти истифодашаванда; ташкили муҳофизати хатҳо ва стансияҳои алоқа; пешбинӣ намудани хизмати навбатдорӣ дастгоҳҳои муҳандисӣ ва *кашонанда* барои зуд баровардани техника ва ҳайати шахсӣ ҳангоми ба вучуд омадани монеаҳои ҷангалӣ ва дар ҳолати захролудшавии радиоктивӣ, химиявӣ ва бактериологӣ(биологӣ)-и минтақаҳои ҷойгиршавии хатҳои алоқа.

Минтақаҳои саҳроӣ

Ҳангоми ташкили алоқа дар саҳро бояд би инобат гирифта шавад:

➤ зарурияти таъмини идораи қисмҳои ҷарбӣ ва воҳидҳои, ки дар хати васеъ ва умқи (миёнатари) тартиботи ҷангӣ амал мекунад;

➤ фаъолияти қўшунҳо дар самтҳои ҷудоғона;

➤ кам намудани гузариши техника ҳангоми гузаштани монеаҳои қумзор, минтақаҳои санглох, ҷаррӣ ва шӯрзаминҳо;

➤ таъсири тўфонҳои қумӣ (хокӣ), ки сабаби ба мавҷи алоқа таъсир расонидан гашта, ба сифати алоқаи воситаҳои алоқа таъсир мерасонад, таъсири тўфонҳои қумӣ (хокӣ)-и ҳарорати баланд ва зуд тағйир ёфтани истифодаи нақлиёт, воситаҳои алоқа ва дастгоҳҳои бо барқ коркунанда; эҳтимолияти захролудшавии пуршиддат ва бардавоми радиактивии минтақа; норасоии об ва сӯзишворӣ;

➤ мушкилот дар муҷаҳҳазгардонии муҳандисӣ ва маскировкаи ҷузъиёти системаи алоқа.

Ҳангоми ташкили алоқа диққати асосӣ ба алоқа бо разведка, ки дар умқи ва паҳнои хати пешӣ ҷанг (фронт) ҷойгир гардидааст, нигаронида мешавад; бо десантони ҳавоии тактикӣ, бо отряди хати пеш, отрядҳои давр зада гузаранда ва махсус; бо қисмҳои ҷарбии қувваи асосӣ, худашон амал мекунад; бо қисмҳои ҷарбии ракетӣ зенитӣ (зенитӣ артилерӣ), инчунин авиатсияи ҷарбӣ.

Ҳангоми ташкили алоқа дар сахроҳои паҳнияшон зиёдтар нисбати шароитҳои анъанавӣ, бояд радиостансияҳои МК, стансияҳои МУК-и боқувват ва антенаҳои баландиқтидор истифода шаванд.

Барои баланд бардоштани устувории алоқа хатҳои алоқаи ёрирасон, нуқтаҳои қабул ва ретранслятсионӣ, аз ҷумла дар воситаҳои парвозӣ-баландбардор. Дастгоҳҳои антенавӣ-сутундор бояд бо таҷҳизоте ҷиҳозонида шавад, ки иловатан маҳкам кардани онро дар ҳок таъмин кунад.

Воситаҳои алоқа бояд аз таъсири ҷангҳои ҳок ва шуоъҳои офтоб эҳтиёткорона ҷимоя карда шаванд.

Симҳои хати алоқа ҷун қоида, дар шароити намоёни маҳдуд ҳобонда шуда, бояд бо аломатҳои намоён нишонгузори карда шаванд. Паҳнкунии симҳои хати алоқа бо риояи қоидаҳо оид ба ҳифзи онҳо аз таъсири муҳити атроф амалӣ карда мешавад.

Ҳангоми ташкили алоқаи фелдгерӣ-почтавӣ, ба сифати воситаҳои сайёр бояд нақлиёти тасмавӣ (гусеничный) бо имконияти баланди гузариш ва ҷарҳболҳо истифода бурда шаванд.

Барои амалиёт дар сахро омодагии ҳайати шахсӣ воситаҳои алоқа ва ба вучуд овардани алоқаи эҳтиёти боқувват лозим аст. Ҳизматрасонии техникӣ аз рӯи имконият бояд ҳар ҷи бештар гузаронида шавад. Хатҳои алоқа, стансияҳо ва дастгоҳҳо мувофиқи маҳал бояд бо воситаҳои муҳандисӣ ва ниқобпӯшӣ дар мувофиқа бо маҳал, таъмин карда шаванд.

Минтақаҳои шимолӣ

Ҳангоми бурдани амалиёти ҷангӣ, алоқа дар дивизияи минтақаҳои шимолӣ бояд идораи мунтазами қўшунҳоеро, ки дар паҳноии фронт бо самтҳо, дар шароитҳои вазнини иқлимӣ амал мекунанд, таъмин мекунад. Ҳангоми ташкили алоқа ба инобат гирифтани лозим аст: ҷараёнҳои мунтазами иносферӣ ва геомагнитӣ, инчунин мавҷзаниҳои тўфонӣ таъминоти алоқаро мушкӣл менамоянд; тўфонҳои магнитӣ таъминоти алоқаи симиро мушкӣл намуда, сабаби ба вучуд омадани шиддатҳои хавфнок мегардад; минтақаҳои мушкӣлгузар, ноҳамвориҳои дарёгузар, кўлҳо ва ботлоқзорҳо, гузоштани хатҳои кабелӣ, манёври ҷузъу томҳои алоқаро мушкӣл мегардонанд; пастшавии метеорологӣ истифодаи хатҳои алоқаи симӣ ва дастгоҳҳои антенаи моҳворавиро мушкӣл гардонидани сабаби вайроншавии онҳо мегардад; ҳарорати паст ва шамолҳо дар зимистон сабаби тул кашидани паҳнкунии узелҳо ва хатҳои алоқа гардида, муҳофизати онро мушкӣл мегардонад; шабҳои қутбӣ (полярные ночи) мавқеъгириӣ ва рўзҳои қутбӣ бошанд, паҳнкунии маҳфии ҷузъҳои системаи алоқаро мушкӣл мегардонанд.

Барои баланд бардоштани устувории алоқа дар минтақаҳои шимолӣ зарур аст: истифодаи радиостансияҳои диапазонҳои мавҷи дур ва МУК ва антенаҳои самтноқ; ташкили нуқтаҳои ретранслятсионӣ ва азнав қабулкунанда, аз ҷумла дар воситаҳои ҳавоии борбардор; пешбинии ҷорабиниҳо оиди ҳифзи антенаҳо аз шамол ва тўфонҳо; пешбинӣ намудани қшонидани стансияҳо бо ядақмошинҳо ба ҷойи паҳнкунӣ; таъмини отрядҳои даврзадагузаранда ва дигар ҷузъҳои тартиботи ҷангӣ, ки аз қувваҳои асосӣ ҷудо амал мекунанд бо радиостансияҳои маҳсус барои қабули аломатҳои (сигналҳо) стансияҳои ҷарҳзанандаи нуқтаи идоракунии Ситоди болоӣ; хатҳои алоқаи симӣ ҳангоми паҳнкунӣ бояд барои осон шудани пайдосозии онҳо ҳангоми барфтудатардӣ бо ҳодаҷўбҳо нишонагузори карда шаванд, барои гузоштани кабелҳои саҳроӣ аз рӯи имконият ҷарҳболҳоро истифода бурдан лозим аст; барои таҷҳизонидани муҳандисии узелҳо ва стансияҳои алоқа констрuksияҳои стандартӣ, сангҳо, халтаҳои кум ва ғ. истифода бурдан лозим аст.

Сардори алоқаи дивизия (полк) ва командири қисми ҳарбӣ (ҷузъу том)-и алоқа ҳангоми тайёрӣ барои таъмини алоқа дар мавзёҳои шимолӣ ғайр аз гузаронидани ҷорабиниҳои доимӣ вазиғадор аст: ҳайати шахсӣ ва техникаи алоқаро барои кор дар шароитҳои мушкӣли иқлимӣ омода созад; андешидани ҷораҳо ҷиҳати таъмини саривактии ҷузъу томҳо бо сару либос ва пойафзоли гарм, хаймаҳои гарм, дастгоҳҳои гармдихӣ ва равшанидиханда, лижа; андешидани ҷораҳо оид ба баланд бардоштани

гузаштани мошинҳои махсус ва тасмавӣ; ташкили омодагии ҳайати шахсӣ барои таъмини алоқа дар шароитҳои бераҳӣ, сербарфӣ, бўронҳо, ҳарорати пасти шабҳои кутбӣ, ҷараёнҳои мунтазами иносферӣ ва геомагнитӣ.

Барои ташкили алоқаи фелдегерӣ-почтавӣ ба сифати воситаҳои ҳаракат дар минтақаҳои шимолӣ бояд истифодаи мошинҳои зирхпуш ва мошинҳои ҳарҷогузар, ҷархболҳо ба инобат гирифта шавад.

Адабиёт:

- 1 Шнепс М. А. От IN к IMS. О российской Системе-112: нерешенные задачи //International Journal of Open Information Technologies. – 2014. – Т. 2. – №. 1. – С. 1-11.
2. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 4 мая 2012 г. N 716-р. Концепция федеральной целевой программы "Создание системы обеспечения вызова экстренных оперативных служб по единому номеру "112" в Российской Федерации на 2012 - 2017 годы".
- 3.В.К. Копытко, В.Н. Шептура. К вопросу об инновационном развитии системы связи группировки войск (сил) на театре военных действий. <http://www.electronics.ru/journal/article/403>
4. Связисты российской военной базы в Абхазии осваивают новейший мобильный комплекс связи «Редут».
5. ОАО «Концерн «Созвездие» определено головной организацией по системам связи в ВС РФ, 09.08.2013.
6. А.П. Сухотеплый, А.Е. Давыдов, О.К. Савицкий, В.Н. Лукьянчик. К вопросу создания стационарной компоненты наземного эшелона ОАЦСС ВС РФ на территории РФ и сопредельных государств в условиях сетевых войн. 10.12.2012.

**Ҳамрокулов Х., Ҳамрокулов К.
Hamrokulov H., Hamrokulov K.**

Шуъбаи маорифи ноҳияи Деваштиҷ
муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 20-и ноҳияи Деваштиҷ
Devashtich District Education Department
Secondary school № 20 of Devashtich district

ОБ – НЕЪМАТИ БЕБАҲО (МЕҲВАРИ ДАРСИ МАТЕМАТИКА) WATER - A PRECIOUS BENEFIT (THE FOCUS OF A MATH LESSON)

Аннотатсия: Дар мақола таҷрибаи алоқаманд намудани маълумоти оморӣ доир ба об, инчунин тартиб додани мавод оид ба ташаббуси ҷоруми Асосгузори сулҳу ваҳдат Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба Даҳсолаи Байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028»-ро, ки онро омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ дар дарсҳои математика истифода карда метавонанд, оварда шудааст.

Annotation: The article discusses the experience of linking statistical data on water, as well as compiling materials on the fourth initiative of the Founder of Peace and Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon on the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018-2028". , which can be used by teachers of secondary schools of the country in mathematics lessons.

Калидвожаҳо: пешниҳод, об, ҳаёт, даҳсола, устувор, амал, башарият, инкишоф, талабот, сарфкорӣ

Keyword: supply, water, life, decade, action, sustainability, humanity, development, demand, spending

Ҳар як омӯзгор ба дарс ба таври худ бо дараҷаи гуногуни салоҳиятнокии омода мегардад. Вазифаи омӯзгор танҳо аз таълим додан иборат нест. Омӯзгор барои фароҳам овардани фазои мусоид ба таълим дар синф низ масъул аст. Яке аз мақсадҳои муносибати босалоҳият ба таълим низ мутобиқ сохтани натиҷаҳои таълим ба талаботи ҳаёти имрӯзаро дар бар мегирад.

Яъне, дар натиҷаи таълим хонанда дониш, малака ва маҳорати

бадастovarдаашро барои ҳалли мисолу масъалаҳои ҳаётӣ дар амал истифода бурда тавонад ва омӯзгор бошад, ҳангоми зарурат усули таълимро тағйир дода, раванди таълимро самаранок гардонанд.

Хонандагон бояд аз рӯйдодҳои айёми хеш огоҳ бошанд ва ҳамкадами давр бошанд. Омӯзгорон барои расидан ба ҳадафҳои дарс ва чорабиниҳои беруназсинфӣ аз маълумоти омӯри, маводи рӯзномаю маҷаллаҳо ва дастурҳои методӣ ба таври васеъ ва пурсамар бояд истифода намоянд. Бо ин мақсад ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ ва мустақамкунии дарс омӯзгор мувофиқи мавзӯи дарс дар фосилаи 4-5 дақиқа аз маводи рӯзномаю маҷаллаҳо истифода бурда метавонад. Барои вазифаи хонагиву кори мустақилона чунин супоришҳоеро баррасӣ бояд намуд, ки хонандагони сустихон ҳам онҳоро бо шавқу завқ мустақилона иҷро карда тавонанд.

Қайд кардан ҷоиз мебошад, ки 21-уми декабри соли 2016 Маҷмаи Умумии СММ Қатъномаи А/RES/71/222-ро зеринунвони “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” солҳои 2018-2028” бо иттифоқ ва дастгирии 177 кишвари узви СММ қабул намуд. Чӣ тавре ки ба Шумо маълум аст, ташаббус оид ба эълони Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” бори аввал аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар рафти Форуми 7-уми ҷаҳонӣ об дар Ҷумҳурии Корея ироа шуда буд. Мутобиқи Қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018-2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” эълон мешавад, ки он аз 22-юми март соли 2018 шурӯъ шуда, 22-юми март соли 2028 ба анҷом мерасад. (22-юми март Рӯзи ҷаҳонӣ захираҳои об мебошад).

Ҳадафи асосии он ҷалб намудани диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаҳои тозагии об ва кадр намудани ин неъмат ба баҳо рағна кардан буда, барои расидан ба ҳадафҳои устувор заминаи васеъ фароҳам овардан мебошад.

Аз ин лиҳоз, вазифаи мо омӯзгорон, бо роҳу воситаҳои гуногуни педагогӣ, тавассути гузаронидани чорабиниҳои илмӣ-оммавӣ рағна намудани мақсадҳои барномаи қабулшудаи СММ, дар хонандагон ташаккул додани тарбияи эҳтиром ва муносибати дуруст ва сарфақорона дар истифодаи захираҳо, тоза нигоҳ доштани манбаъҳои он, дуруст ва самаранок истифода бурдани об ва роҳҳои муҳофизати манбаъҳои об донишу ва малақаҳои зарурӣ пайдо кардан мебошад.

Яке аз роҳу усулҳои расидан ба ин мақсадҳо дар муассисаи таълимӣ ин гузаронидани дарс ва баргузориҳои корҳои беруназсинфӣ мебошад.

Аз ин рӯ, лозим донистем, ки дар асоси маълумотҳои дар рӯзномаю маҷаллаҳо нашр гардида, яқчанд мисолу масъалаҳоро дар бораи об тартиб дода, пешкаш намудем, ки то омӯзгорон тавонанд дар асоси онҳо маводи тақсимотӣ (варақчаҳо), тестҳо тартиб дода ё дар вақти гузаронидани корҳои санҷишӣ, пурсиши вазифаи хонагӣ ва дар лаҳзаҳои мустақамкунии дарс истифода баранд ё аз рӯи онҳо супориши хонагӣ пешниҳод намоянд.

Намунаҳои чунин супоришҳо пешниҳод менамоем.

1. Агар соли 1804 аҳолии ҷаҳон 1 миллиард нафар бошад, пас имрӯз он ба 7,5 миллиард нафар расидааст. Аҳолии ҷаҳон то имрӯз чанд фоиз ва чанд маротиба зиёд шудааст?

2. Талаботи физиологии шабонарӯзии одам ба об 3-5 литр мебошад. Дар як шабонарӯз барои аъзои оила шумо чанд литр об сарф мешавад?

3. Дар асоси ин мисол ҳисоби миёнаи миқдори сарфшудаи обро дар як шабонарӯз дар деҳа, ҷамоати шаҳрак/деҳот, шаҳр/ноҳия ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кунед?

4. Як оила (5нафар) барои мақсадҳои хоҷагию маишӣ дар як шабонарӯз тақрибан 450-600 литр об сарф мекунад. Оила дар як моҳ ё як сол чӣ қадар обро сарф мекунад?

5. Дар асоси ин мисол ҳисоби миёнаи миқдори сарфшудаи обро дар як шабонарӯз барои деҳаатон, ҷамоати деҳот/шаҳрак, ноҳия, вилоят ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намоед (аҳолии Тоҷикистон 9,5 миллион нафар)?

6. Шаҳрҳое, ки аҳолиаш як миллион нафар буда, дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 625 ҳазор тонна об сарф кунад, аҳолии Тоҷикистон ё ҷаҳон дар як моҳ ё як сол чӣ қадар об сарф мекунад? (аҳолии ҷаҳон 7,5 миллиард нафар)

7. Дар асоси ин мисол ҳисоби миёнаи миқдори оби сарфшударо барои як шабонарӯз мувофиқи талаботи оилаатон ва ё деҳатон аниқ кунед?

8. Ҳаҷми умумии оби Замин 1400 млн. километри кубӣ буда, танҳо 35 миллион километри кубии он оби софро ташкил диҳад, ба ҳар сари аҳолии ҷаҳон чанд литр оби тоза рост меояд?

9. Аз як ҷумаки вайронаи оби дар хона буда, дар як сония ду қатрагӣ об чакида истад, дар 12 дақиқа як истакони ҳаҷмаш 200 грамм пур мешавад. Агар сари вақт ҷумакро таъмир накунем, дар як соат як литр об сарф мешавад. Дар як моҳ ё як сол чанд литр об сарф мешавад?

Ҳал: 1 сония - 2 қатра, 12 дақиқа – як истакон, як соат =60 дақиқа;

$60:12=5$ стакан = як литр; як шабонарӯз $5 \cdot 24= 120$ стакан= 24 л. Як моҳ

$30 \cdot 24=720$ л, як сол $365 \cdot 24л= 8760$ л

10. Аз ҷумаки вайрони хонаи дигар кам-кам об мечакад ва дар давоми як рӯз 180 литр об мерезад. Дар 10 рӯз, як моҳ ё сол аз ин ҷумаки вайрон чанд литр об мерезад?

А) (1800л,5400л,65700л); В) (1800л,55000л,65880л); С) (80л,5580л,65700л)

11. Агар як одам барои хӯрокпазӣ, нӯшидан, оббозӣ ва ҷомашӯӣ 100л обро истифода барад, дар 10 рӯз 1800 литр сарф мешавад. Бо ин миқдор оби сарфшуда чанд нафар одамро таъмин намудан мумкин аст?

12. Агар об аз ҷумак ё қубур қатра-қатра чакаду онро сари вақт таъмир накунем, ба ҳисоби миёна дар давоми як моҳ 18200 литр об талаф мешавад. Агар як одам дар як шабонарӯз 3-5 литр об сарф кунад, ин 18200 литр обро чанд рӯз истифода бурдан мумкин аст?

13. Аз ҷумакҳои вайрон дар давоми як шабонарӯз 180 литр об чакида меистад. Агар ҷунин ҷумакҳои вайрон дар маҳалла (деҳа)-и шумо аз 200-то зиёд бошад, ҳисоби миёнаи миқдори оби дар як шабонарӯз ё сол сарфшударо муайян кунед?

14. Чӣ тавре, ки маълум аст, хангоми дар зироаткорӣ истифода намудан аз системаи номукаммали ирригатсионӣ талафоти об 40%-50%, каналҳои рӯкашшуда 20%-30% ва аз қубурҳо ҷорӣ шудани об 10% кам мешавад.

Аз 20 литр оби ҷоҳи амудӣ, ки то сари замини киштзор аз ҷуйҳои номукамал, рӯкашшуда ва қубурҳо ҷорӣ мешавад, чанд литр сарф мешавад, ҳисоб намоед ва ададҳои ҳосилшударо муқоиса кунед?

15. Як одам дар вақти шустушӯӣ дандон, ришгири ва собункунӣ аз ҷумаки кушода дар як дақиқа 7-8 литр обро сарф мекунад. Ӯ ин корро 25 дақиқа давом диҳад, чанд литр обро сарф мекунад?

А) (170л-190л); В) (175л-200л); С) (175л-195л)

16. Агар як одам дар вақти шустушӯӣ дандон, ришгири ва собункунӣ аз ҷумаки кушода дар як дақиқа 7 литр обро сарф кунад ва ба ҳамаи корҳо 25 дақиқа вақт сарф кунад, чанд литр обро сарф мешавад, Агар барои ин корҳо ӯ обро дар зарф гирифта истифода барад, 3 литр об сарф менамоянд. Дар як шабонарӯз як одам чанд литр обро сарфа мекунад?

А) (120л); В) (100л); С) (115л); Д) (75л).

17. Одам дар вақти оббозии як дақиқагӣ 20 литр обро истифода мекунад. Барои оббозии 25 дақиқагӣ чанд литр об истифода мешавад?

18. Одам дар вақти оббозии як дақиқагӣ 20 литр обро истифодаи сарф кунад. Агар ӯ, ин обро ба зарф гирифта истифода барад, зиёда аз 35 литр об сарф мешавад. Дар як шабонарӯз оилаи 5 нафара чанд литр обро сарфа мекунад?

А) (2325л); В) (2000л); С) (2205л); Д) (2375л).

19. Дар асоси ин мисолҳо ҳисоби миёнаи миқдори оби дар як шабонарӯз сарфшудаи оила ва деҳаатонро аниқ кунед?

20. Дар вақти ҷумаки кушода дар як дақиқа 7-8 литр об сарф шавад, ва хангоми пухтани хӯрок, шустушӯии косаву табақ ва дигар зарфҳои ошхона 35 дақиқа вақт сарф шавад, ҳамагӣ чанд литр об сарф мешавад?

А) (200л-260л); В) (245л-280л); С) (235л-265л); Д) (225л-280л).

21. Ҳангоми тайёр кардани таом, шустани меваю сабзавот, косаву табақ ва дигар зарфҳои ошхона, ба чойи чумаки кушода оби зарфи калон истифода шавад ва ба ҳар як кори иҷрошуда 60 литр об сарф мешавад. Як оила ҳамагӣ чанд литр обро сарф мекунад?

А) (120л); В) (180л); С) (135л); Д) (240л).

Дар асоси ин мисолҳо таъкид намудан мумкин аст, ки дар деҳа нисбат ба шаҳр камтар об истифода мешавад. Чунки, дар деҳот қорҳои зиёди бо об вобаста иҷрошавандаи хонадон бо истифода аз оби дар зарфгирифташуда иҷро мегардад (масъалаи сарфакорӣ).

22. Мувофиқи ҳисоби олимони соҳа ҳаҷми умумии оби тоза ба 1386 миллион километри кубӣ баробар буда, аз он 97,47 % ба қарри замин ва океанҳо қорӣ мешавад. Аз 1386 миллион километри кубӣ об кадом миқдорашро аҳолии ҷаҳон истифода мебарад?

23. Агар 115,6 километри кубӣ оби Арал 65 % ба ҳиссаи Тоҷикистон рост меояд. Ин чанд литрро ташкил медиҳад ва ба ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон чанд литрӣ рост меояд?

24. Мувофиқи ҳисоби олимони соли 2000–ум норасоии солони об дар ҷаҳон 230 миллиард метри мукаббро ташкил дода бошад, то соли 2025-ум ин рақам ба 2 триллион метр мукаббро ташкил мекунад. Норасоии об то соли 2025-ум чанд маротиба ё чанд фоиз меафзояд?

25. Ҳар сол дар Тоҷикистон 64 миллиард метр кубӣ оби тоза ҳосил мешавад, ки он барои эҳтиёҷоти танҳо 10-12 %-и аҳолиё басанда аст. Аҳолии Тоҷикистон дар як сол чанд литр обро истифода мебарад ва ин ба ҳар як сари аҳоли чанд литрӣ рост меояд?

26. Ҳар як инсон дар як сол ба ҳисоби миёна қариб 60 тонна обро истифода барад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як моҳ ё сол чанд тонна об истифода бурда мешавад?

27. Дар ҳудуди Тоҷикистон 1300 адад кӯлҳо мавҷуд мебошад, ки ҳаҷми умумии оби онҳо 46,3 километри мукаббро ташкил медиҳад. Аз оби захирашуда 20 километри мукабб оби ошомиданӣ бошад, оби тозаи ошомидани кӯлҳо чанд фоизро ташкил медиҳанд?

28. Агар захираи оби тоза дар Тоҷикистон 20 километри мукабб буда, аз ин 17,3 километри мукаббаш ба кӯли Сарез рост ояд, ин чанд фоизи оби тозаи ҷумҳуриямонро ташкил медиҳад?

29. Оби кӯли Сарез яке аз обҳои тозатарин дар ҷаҳон буда, ҳаҷми умумии он 17,3 миллиард метри кубӣ бошад, аҳолии Тоҷикистон ё ҷаҳон ин оби тозаро чанд сол истифода мебарад? (Агар як одам дар як сол ба ҳисоби миёна қариб 60 тонна обро истифода барад).

30. Агар оби як километри мукабб ба як миллиард тонна об баробар бошад, ин об барои шикастани ташнагии аҳолии Сайёра ба чанд сол мерасад?

31. Агар миқдори фойданокии ҳаҷми оби обанбори НБО-и Роғун 13,3 километри кубӣ бошад ва танҳо 6,7 километр кубӣ оби захирашаванда барои истеҳсоли нерӯи барқ ва барои обёрии 320 ҳазор гектар заминҳои поёноб сарф шавад, аз ҳисоби оби захирашуда боз чӣ қадар заминҳоро обёрӣ кардан мумкин аст?

Омӯзгор бо ҳал намудани ин мисол дар дарсҳои худ ба хонандагон на фақат дониш медиҳанд, балки ба онҳоро бо ин иншооти бузурги аср ошно карда, муҳимияти НБО-и Роғунро барои халқҳои Осӣи Миёна ва мардуми Тоҷикистон нишон дода, аҳамияти стратегияи НБО-и Роғунро дар инкишофи минбаъдаи Тоҷикистон муаррифӣ мекунад ва салоҳиятҳои барои дар руҳияи зебопарастӣ ва маданияти сарфаю сариштакорӣ истифода бурдани об ва нерӯи барқ тарбия намудани наврасон ҳиссагузор мегардад ва хонандагонро риоя намудани сарфаю сариштакорӣ даъват менамояд.

32. Дар ҳудуди Тоҷикистон 13000 пиряхҳои хурду бузург мавҷуд буда, дар 40 соли охир аз таъсири гармшавии иқлим беш аз 1000 пирях аз байн рафта бошад, ин 1000 пиряхи обшуда чанд фисади умумии пиряхҳои Тоҷикистонро ташкил медиҳанд?

33. Муайян шудааст, ки дарозии умумии дарёҳои Россия 9 миллиону 648 километр ва дарозии умумии дарёҳои Тоҷикистон 28500 километр аст.

Муайян кунед, ки дарозии умумии дарёҳои Россия аз дарозии умумии дарёҳои Тоҷикистон чанд маротиба дароз ё чанд фоиз зиёд мебошад?

34. Узвҳои одам аз хумла, сар, дил, хигар, шуш, гурда ба об эҳтиёхи калон доранд. Аз ин лиҳоз одами 60 килограмм вазн дошта, дар шароити муътадил зиёда аз 2,5 литр оби тоза менӯшад. Агар аз 9,5 миллион аҳолии хумхурӣ 3 миллионаш 60 килограмм вазн дошта бошад, дар як шабонарӯз чанд литр оби тоза менӯшад?

Дар асоси ин мисол ба хонандагон мефаҳмонем, ки 25-30 сол пеш аз бисёр хӯю дарёҳо бемалол об нӯшидан мумкин буд. Имрӯз бошад, порую ифлосиҳои чӯю дарёҳоро дида, касе ба даст расонидан ба об хуръат намекунад. Ҳатто, халтаҳои селофанӣ ва зарфҳои полеэтилинии истифодашударо бе ягон азоби вичдон ба дарё, хӯйҳо ва Замин ҳаво медиҳанд. Бо чунин амал рӯйи Замин ва обҳо руйнӯш шуд. Дар натижа бухоришавии обҳо ва обҳои қабри Замин ва боришотҳо кам шуда истодааст. Барои пурра нест шудани ин маводҳои селофан ва зарфҳои полеэтилинии 100 то 500 сол дарқор мешавад. Калонсолон мегуфтанд, ки ба об туф кардану чизе партофтан ва ба тарафи хӯю рӯфтан ва мағзоба партофтан «убол» ва дар пеши уқёнус истода бошӣ ҳам, як қатра обро исроф нақун. Аммо сад афсус, ки имрӯз як қисми мардум аз ин панду насиҳатҳо беҳабару дур шуда, ба инобат намегиранд ва ҳатто ба фарзандону набераҳояшон насиҳат намекунанд.

35. Дар асоси таҳлили олимони ҳар мукаабметр оби партов 40-60 мукаабметр оби тозаро ифлос мекунад. Ин оби партов аз худ чанд маротиба зиёд ё фоиз оби тозаро ифлос мекунад?

36. Дар асоси таҳлили олимони инсоният дар асри 14 барои худ 40-60 литр обро истифода бурда бошад, ҳоло 300-400 литр об истифода бурда истодааст. Истифодабарии об дар асри 21 чанд маротиба ё чанд фоиз афзудааст?

37. Агар барои истиҳсоли як тонна гандум 1500 метри мукааб ва барои истиҳсоли як тонна пахта 30000 метри мукааб об сарф шавад, барои як миллион тонна гандум ва 600000 тонна пахта истиҳсол кардан, чанд метри мукааб об сарф мешавад?

38. Миқдори умумии оби Замин ба 1400 миллион километр мукааб баробар мебошад. Оби аз хониби одамони истифодашаванда 39500 километр мукаабро ташкил намояд, ин оби истифодашаванда чанд фоизи оби умумии Заминро ташкил медиҳад?

39. Кишвари мо дорои захираи калони пиряхҳо мебошад, ки 64 фоизи захираҳои обии Осиёи Марказиро ташкил медиҳад. Аз ин пиряхҳо дар навбати худ дарёҳои хурду калони зиёде сарчашма мегиранд ва аз дарёҳо соли наздик ба 82 миллиард метри мукааб об ҷорӣ мешавад. Миқдори умумии захираҳои обии Осиёи Марказиро ёбед?

40. Дар ҳудуди хумхурии мо 947 дарёҳои хурду калон мавхӯд буда, дарозии умумии онҳо 28500 км аст. Агар дарозии умумии ҳудуди кишвар 3000 км бошад, дарозии умумии дарёҳо аз дарозии умумии ҳудуди кишвар чанд маротиба ё чанд фоиз зиёд аст?

41. Дар ҳудуди хумхуриямон 65,11 километр мукааб об ҷорӣ мешавад, ки 51,2 километр мукааби он аз ҳисоби пиряхҳои ҳудуди хумхурии мебошад.

Ин миқдор чанд фоизи ҳамаи оби ҷоришавандаи ҷумхуриро ташкил медиҳад?

42. Дар ҳудуди хумхурии 65,11 километр мукааб об ҷорӣ мешавад. Аз ин миқдор танҳо 11,9 километр мукааб об дар ҳудуди хумхурии истифода шавад, ин аз миқдори умумии оби ҷоришавандаи ҷумхурии чанд маротиба кам ва чанд фоизи онро ташкил медиҳад?

43. Ҳаҷми захираи оби пиряхҳои дар ҳудуди вилояти Суғд воқеъ буда 460 километр мукаабро ташкил мекунад, ки ин миқдор нисбат ба захираи оби дарёҳо 13 баробар зиёд аст. Захираи оби дарёҳои дар вилояти Суғд ҷоришударо ёбед?

44. Ҳамаи оби дарёҳои дар кишвар воқеъ буда 52 километр мукаабро ташкил медиҳад, ки аз он зиёда аз 11 километр мукааб барои обҳои зироатҳои гуногун ва дигар соҳаҳои истифода бурда шавад. Ин чанд фоизи ҳамаи оби кишварро ташкил мекунад?

45. Агар сарфи назар аз захираҳои кофии об дар хумхуриамон, имрӯз тахминан 57 фоизи аҳоли манбаҳои бехатари оби нушук ва 30 фоизи он ба шароити хуби санитарӣ дастрасӣ дошта бошад, чанд нафар аҳолии мамлакат бо об таъмин мебошад?

46. Агар пойгоҳҳои обкашии ноҳияи Зафаробод дар як сония 48 мукааб метр обро ба баландии 170 метр кашанд, онҳо дар ҳаҷми муосир ҳамто надоранд. Ин пойгоҳҳои обкаши дар як соат, як шабонарӯз, як моҳ ё дар як сол чӣ қадар об мекашанд?

47. Дар асоси таҳлили олимони аҳолии Осиёи Миёна дар соли 1956 беш аз 20 миллион нафар буд, имрӯз бошад, тақрибан зиёда аз 83,5 миллион нафар ва то соли 2050 наздик 173 миллион мешудааст, ки аҳолии Осиёи Миёна дар ин давр чанд фоиз ё чанд нафар зиёд мешавад?

48. Агар дар оғози солҳои 1960-ум минтақаи Осиёи Миёна дар як сол тақрибан 60 километри мукааб обро истеъмол карда бошад, имрӯз ин шумора ба 110 километри мукааб афзоиш ёфта бошад, ин чанд маротиба ба чанд фоиз афзиш ёфтааст?

49. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир дастрасии тақрибан 1,2 миллион нафар аҳолиро ба оби ошомиданиӣ бо сифат ва 600 ҳазор нафарро ба оби ошомиданиӣ бехатар таъмин гардонда бошад, ин чанд фоизи аҳолии кишварро ташкил медиҳад?

50. Кӯли Байкал дар ҳудуди Россия ҷойгир ва миқдор (ҳаҷм)-и обаш ба 23000 километр мукааб баробар аст. Агар миқдор (ҳаҷм)-и оби кӯли Сарез ба 17,3 километр мукааб баробар бошад, (ҳаҷм)-и умумии кӯли Байкал аз миқдор (ҳаҷм)-и умумии кӯли Сарез чанд маротиба ё чанд фоиз зиёд аст?

Овардани чунин далелу рақамҳо водор месозад, ки наврасон ва ҷавонони имрӯза нисбат ба ин масъала эътибори хиддӣ зоҳир намоянд ва инсоният имкониятҳоро барои истифодаи оқилонаи захираҳои гидроэнергетикӣ ҳаматарафа кор бурда, барои пешравии иқтисодию иқтимоии хомеа ва ҳифзи муҳити зисте, ки мо ва ояндагони мо дар он муҳит қору зиндагӣ хоҳанд кард, саҳмгузор бошанд.

Омӯзгорон бо истифодаи маводи дар боло зикршуда **аввало** ба хонандагон на фақат дониш медиҳанд, инчунин, завқу шавқи донишомӯзии онҳоро ба дарс, донишу ҳаҷонбинӣ ва салоҳиятҳои зебопарастӣ ва маданияти сарфаю сариштакорона истифодабарии обро ба зеҳни хонандагон хой медиҳанд. Дар зеҳни онҳо руҳияи зебопарастӣ, маданияти сарфаю сариштакорона истифода бурдани об ва нерӯи барқро ҷо намуда, кадр намудани об ва неъмат ба беаҳо будани онро тарбия менамояд.

Дуюм, мо омӯзгорон аз он хушнудем, ки масъалаи омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ба сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бардошта шуда, дар ин хусус аз хониби Асосгузори сулҳу ваҳдат миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Фармон дар бораи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» дар солҳои 2020-2040 ба имзо расид, ки ин қадами хиддӣ дар ин ҳода аст.

Аз ин рӯ, мо омӯзгорон вазифадор ҳастем, ки дар шароити имрӯза дар фаъолияти таълимии худ робитаи байни фаннӣро боз ҳам вусъаттару холибтар намуда, эҳодкорӣ, фикрронии мустақил ва шавқу завқи хонандагонро ба омӯзиши ин фанҳо таҳким бахшида, қорҳои беруназсинфӣ ва дарсро холибтару шавқовар ташкил намуда, алоқамандии фаннӣ риёзиро ба фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва дигар фанҳо вусъатмандтар намоем.

Адабиёт:

1. Маводи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, барои солҳои 2018-2028, ш. Душанбе 20-22 июни соли 2018
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019). «Шарҳи Озод»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД КТН, хиёбони Саъдии Шерозӣ, 16. 47 саҳифа
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26 январи соли 2021). Нашриёти «Шарҳи Озод»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД КТН, хиёбони Саъдии Шерозӣ, 16. 48 саҳифа

Маҳкамова Машхура
Mahkamova Mashkhura

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Institute of Education named after A.Jomi of the Academy of Education of Tajikistan

АСОСҶОИ МЕТОДИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҶОИ
ИБТИДОӢ
METHODOLOGICAL BASIS OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY
SCHOOLS

Аннотатсия: Дар мақола хусусиятҳои таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ, ҳамчунин таҳлил, омӯзиш ва истифодаи амалии мероси мутафаккирони бузурги форсу тоҷик вобаста ба таълими ин фан бо мақсади беҳтар татбиқ намудани ислоҳоти соҳа равона шудааст.

Annotation: This article analyzes the specifics of teaching mathematics in the primary grades, as well as the analysis, study and practical application of the heritage of great Persian and Tajik thinkers related to the teaching of this subject in order to better implement the reform of the field

Калидвожаҳо: тафаккур, ташаккул, дониш, малака, арифметика, математика, самт, синфҳои ибтидоӣ, курси математикаи ибтидоӣ, маводди геометрӣ, масъалаҳои матнӣ.

Keywords: thinking, formation, knowledge, skills, arithmetic, science, mathematics, direction, elementary school, elementary mathematics course, geometry, text problems.

Таҳлили стандарти фанӣ нишон медиҳад, ки дар он хусусиятҳои хоси таълими математика, пайдарҳамии чараёни таълиму дурнамои он ишора шуда, масъалаҳои асосии таълими фан дарҷ гаштааст: “Курси математикаи мактаби таҳсилоти ибтидоӣ хусусиятҳои ба худ хос дошта, масъалаҳоеро ҳаллу фасл мекунанд, ки пайдарҳамии чараёни таълим ва дурнамои онро таъмин менамояд. Вазифаҳои асосии курси математикаи мактаби ибтидоӣ аз инҳо иборатанд:

–ташаккули тасаввурот оид ба ададҳои натуралӣ, малакаҳои устувори ҳисоб бо ададҳои натуралӣ ва нул, таълими татбиқи ададҳои натуралӣ дар ҳалли масъалаҳои амалӣ;

–фарогирии таҷрибаҳои аввалини амалиёти математикӣ, ки ба шаклҳои геометрӣ, тасвири онҳо, ченкунии бузургиҳои геометрӣ ва муодилаю нобаробарӣ вобастаанд;

–ташаккул додани малакаҳои ибтидоии шарҳи амалиёти фардӣ ва инкишофи малакаҳои шифоҳӣ, таълими истифодаи аломатҳо ва номҳои асосӣ;

–мусоидат ба инкишофи шахсияти кӯдак, инкишофи тафаккур, ташаккули фаъолиии интеллектуалӣ ва коммуникативии мактабиён;

–ёрӣ ба ташаккули тасаввурот оид ба математика ҳамчун илм, ба ҷамъбасти ҳодисаҳои воқеӣ ва дарки муҳити воқеӣ;

–ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳо, ки барои хонанда дар ҳаёт ва давом додани таҳсил дар мактаби асосӣ заруранд”[14,с.35].

Таҳлили адабиёти илмию методӣ доир ба методикаи таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳад, ки самтҳои дар боло ишорашуда, далели хусусиятҳои хоси фанни мазкур мебошанд. Дар самти методикаи таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ пажӯҳишгарони рус П.У. Байрамукова, С.А. Зайцева, Л.П. Стойлова, А.В. Белошистая, муҳаққиқони тоҷик М. Нугмонов, Г. Собиров, Э. Ҷонмирзоев, Қ.Т.Бурҳонов ва дигарон гарчанде ақидаҳо гуногунро иброз дошта бошанд ҳам, аммо муҳимияти омӯзиши ин самтҳо ба таври хос дар қорҳои худ инъикос намудаанд. П.У. Байрамукова ба масъалаҳои ташаккули муносибати эҷодӣ ба таълими математикаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, қобилияти баҳодихии системаҳои

гуногуни пешниҳоди мавод аз нуқтаи назари педагогика, психология ва дидактика барои омӯзгоронро пешниҳод намудааст. Ҷ сохтори курси математикаи синфҳои ибтидоиро дар шаш хусусият мебинанд, ки чунин дарҷ намудааст: “Курси математикаи ибтидоӣ хусусиятҳои хоси сохтори худро дорад.

Хусусияти 1. Маводи арифметикӣ мазмуни асосии курсро ташкил медиҳад...

Хусусияти 2. Маводи курси ибтидоӣ концентриалӣ (дорои маркази умумӣ) оварда мешавад...

Хусусияти 3. Масъалаҳои назария ва саволҳои дорои хусусияти амалӣ ба ҳам алоқаманданд ...

Хусусияти 4. Мафҳумҳои математикӣ, хосиятҳо, қонуниятҳои он дар алоқамандӣ омӯхта мешаванд ...

Хусусияти 5. Курси математика тавре таҳия шудааст, ки дар раванди омӯзиш ҳар як мафҳум рушди худро дорад ...

Хусусияти 6. Таҷриба нишон дод, ки масъалаҳо ва саволҳои ба ҳам алоқамандро дар муқоиса баррасӣ намудан мувофиқи мақсад аст”[12,с.9-12].

Муҳаққиқи рус С.А. Зайцева бошад, дар масъалаи методикаи таълими “масъалаҳои матнӣ” дар системаи гуногуни омӯзиш, ҳамчунин ташаккули малакаҳои мустакилонаи ҳал карда тавонистани “масъалаҳои матнӣ” дар асоси моделсозӣ тавачҷуҳи бештар намудааст. Тибқи андешаҳои ин муҳаққиқ дар доираи дилхоҳ мавзӯи малакаи хонандагон тавассути машқҳо, ки системаи муқаммали пайдарпайи дошта, супориш қадам ба қадам душвор мегардад, ташаккул дода мешавад. Аз ҷумла, чунин дарҷ мекунад: “Малакаҳо тавассути машқҳо ташаккул меёбанд ва мустаккам карда мешаванд, ки онҳо бояд системаи аниқи вазифаҳои нисбатан мураккабро таъмин кунанд ва набояд маҷмӯи тасодуфии амалҳои монанд бошанд”[6,с.14].

Вобаста ба таҳлили талаботи стандарт ва барномаи фанни математикаи синфи ибтидоӣ маводи геометрӣ низ як ҷузъи таркиби омӯзиши ин фан аст. Барои бештар ба роҳ мондани таълими он тайи солҳои тӯлонӣ олимони кор мебаранд ва роҳҳои гуногунро пешниҳод менамоянд. Қисме аз олимони бар ин андешаанд, ки дар баробари пайдо кардани тасаввуроти аввалини геометрӣ дар ин самт, мақсадҳои муҳими дигари кор бо маводди геометрӣ истифодаи он ҳамчун яке аз воситаҳои визуализатсияи ҳангоми баррасии баъзе далелҳои арифметикӣ мебошад. Илова бар ин, дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши математика робитаи байни арифметика ва геометрия ба роҳ монда мешавад, то доираи донишҳои арифметикии аз ҷониби хонандагон ба дастамада васеъ карда шавад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде маводди геометрӣ дар тамоми солҳои таҳлили синфҳои ибтидоӣ омӯхта шаванд ҳам, аммо ташаккули баъзе малакаҳои амалии он вобаста ба сохтани фигураҳо (шаклҳо)-и геометрӣ ва андозагирӣ дар хонандагон хеле заиф рушд ёфтаанд. Агар яке аз сабабҳои асосии ин омил тарзи таълими анъанавӣ боис шуда бошад (дар назар аст, ки омӯзгорон танҳо ба омӯзиши маълумоти назариявии маводи геометрӣ бештар тавачҷуҳ мекунанд), ба назари мо паҳлӯи дигари он дар муайян накардани мушкilotи хонандагон ва саривақт нарасонидани кумакҳо аз ҷониби омӯзгор мебошад. Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки ин мушкilot ҳатто солҳои тӯлонӣ идома дорад ва дар ин масъала Ю.М. Колягин низ чунин менигорад: “Таҷриба нишон медиҳад, ки сарфи назар аз мавҷудияти маводи геометрӣ дар курси математикаи синфҳои I-III, аксарияти хонандагон дар охири синфи III дар бораи мафҳумҳои геометрӣ танҳо маълумотҳои аввалиндарачаро медонанд, ки дар синфҳои ибтидоӣ гузаштаанд.

Илова бар ин, маълумотҳои мазкур хусусияти парокандагии (фрагментии) азхудкунӣ доранд. Хонандагон дар бораи истилоҳҳои геометрии дар барнома пешбинишуда дониши кофӣ надоранд, ҳамчунин онҳо на ҳамеша хусусиятҳои асосии шаклҳои геометрии маъмулро фарқ карда метавонанд. Масалан, хонандагони синфҳои ибтидоӣ аксар вақт тафовути байни хати рост ва хати шикаста, росткунҷаю квадрат ва гайраҳоро фарқ намекунанд”[9,с.177].

Бояд қайд намуд, ки таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ ва илмӣ нишон медиҳанд, ки саҳми донишмандони асримиёнагии форсу тоҷик дар рушди нумӯи илми математика хеле назаррас аст. Онҳо қӯшиш ба харҷ меоданд, ки шогирдони худро ба масъалаҳои моҳияти илмидошта ҷалб намуда, барои ҳалли вазифаҳои риёзии дар ҳаёти рӯзмарра ба вучуд омада равона намоянд. Муҳаққикон Сираждинов С.Х. ва Матвиевская Г.П. доир ба нақши Ал-Хоразмӣ дар рушди масоили илмии арифметика, алгебра, геометрия чунин менигоранд: “Рисолаи арифметикии Ал-Хоразмӣ ба рушди илм дар кишварҳои Шарқ ва сипас дар Аврупо таъсири бузург гузошт. Он ба модели асосӣ табдил ёфт, ки тибқи он дар тӯли асрҳо олимони шарқ китобҳои дарсиро оид ба арифметика навиштаанд”[13,с.23].

Абӯрайҳони Берунӣ дар таърихи тамаддуни инсоният, махсусан дар илмҳои математика, астрономия, география, геодезия, геология, минерология, илмҳои тиб, таърих, филология, таърихи дин, фалсафа ва монанди ин, ки дар соҳаи илму маърифати замонаш омӯхта мешуд, мақоми хосе ишғол кардааст. Берунӣ аз худ осори гаронбаҳое боқӣ гузоштааст, ки онҳо ба пешрафти илми асрҳои миёна таъсири муайяне расонида, қӯшиш ба харҷ додааст то назария ва амалияи илмро ба ҳам пайвандад. Барои муҳаққикон дар соҳаи омӯзиши арифметика “Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-иттинҷим”- и Берунӣ, ки онро ба ду забон – арабӣ ва форсии дарӣ (тоҷикӣ) навиштааст, арзише бебаҳо дорад. Дар он шарҳи асосҳои риёзиёт оварда шудааст, аз ҷумла ҳамаи фаслҳои арифметика ва фарогирии қисмати амалии онро низ дарҷ намудан лозим аст. Китоби мазкур дар шакли саволу ҷавоб таълиф шудааст, яъне Берунӣ доир ба масоили арифметикӣ саволҳо гузошта, пасон ҷавоб ба онро пешниҳод менамояд. Масалан, Берунӣ ба саволи “Адад чист?” чунин ҷавоб додааст: “Адад ин тааддуд иборат аз адад аст. Бинобар ин воҳид ба маҷмӯи ададҳо дохил намешавад, бо ҳамин сабаб онро адад наменоманд”[3,с.38]. Ва ё ба суоли “Воҳид чӣ тавр тақсим мешавад ва ба кадом ҳиссаҳо?” Берунӣ чунин ҷавоб медиҳад: “Воҳиди мутлақ тақсимнопазир аст, аммо воҳиде, ки дар масоили мушаххас истифода мегардад, шартан воҳид номида мешавад. Ҳангоми чен кардан ва андозагирии ҳаҷм, масоҳат ва дарозӣ воҳид ба адади зиёде тақсим мешавад; чунин воҳид аз воҳидҳои нисбатан хурд иборат аст. Дар илми нучум воҳидро ба шаст ҳисса тақсим мекунад; воҳидҳоро дараҷа, ҳиссаҳои дақиқа меноманд...”[3,с.38].

Бояд зикр намуд, ки хусусиятҳои назариявӣ ва методологии омӯзиши курси математика дар рисолаҳои фалсафӣ ва ахлоқии яке аз бузургтарин донишмандон, шоир, равоншинос, файласуф, омӯзгор ва адиби бузурги форсу тоҷик Абуалӣ ибни Сино равшан дарҷ гардидааст. Бо шарофати таҳқиқ, омӯзиш ва тарҷумаи рисолаҳои Сино аз забони арабӣ ба русӣ, аз ҷониби доктори илмҳои фалсафа Саидрахмон Сулаймонӣ, барои муҳаққикон имкони бештари омӯзиш ба вучуд омад. Асари мазкур имкон медиҳад, ки муҳаққикон ва хонандагонро ба омӯзиши андешаҳои Абуалӣ ибни Сино ошно созад, ки дар бораи он мувоҳишаҳо ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб хеле бисёранд. Абуалӣ ибни Сино барои шарҳи назария аз мисолҳои хеле сода ва фаҳмо истифода бурда, исботҳои мушаххас меорад. Дар мисоли зерин мо натавонем алоқамандии байни фанҳои физика ва математика, ки имрӯз меомӯзанд, балки ҳамгироии омӯзиши ин ду фанро низ дида метавонем: “Агар ҳаракат нашавад, ки бартарият ва пайдарҳамиро дар масофа ба вучуд орад, пас вақт шумора надошт. Аммо, вақт ҳаракатро бо ду роҳ ҳисоб мекунад: усули якум он аст, ки [вақт] онро андоза мекунад [ҳаракат] ва дуввум миқдорро тавассути вақт, нишон медиҳад. Нишондиҳии миқдор баъзан чунин аст, ки чизи ченшаванда тағирёбандаро нишон медиҳад ва баъзан чунин нишон медиҳад, ки тағирёбанда он чизеро, ки чен карда мешавад нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, баъзан масофа ченаки ҳаракатро нишон медиҳад “ду фарсанг (воҳиди дарозӣ, ки ба 2250 метр баробар аст – шарҳи мо) роҳ” ва баъзан ҳаракат андозаи масофаро нишон медиҳад ва мегӯянд: “Дар масофаи парвози тир”. Аммо яке бузургӣ (масофа)-ро нишон медиҳад ва дигаре миқёси ҳаракатро нишон медиҳад”[2,с.441].

Дар масоили таҳқиқоти мазкур диққати моро омӯзиши фанни математика ва рушди он дар муқоисаи арифметикаи Юнони қадим ва Осиёи Миёна бештар ҷалб намуд. Собиров Г. фарқияти омӯзиши математикаи юнониҳои қадимро дар мавҷуд будани фанҳои арифметикаи назариявӣ (“риёзиёт”) ва амалӣ (“логистика”) дониста, дар математикаи Осиёи Миёна бошад, мавҷуд набудани ҷудокунии арифметикаро дарҷ намудааст. Ҳамчунин ӯ қайд менамояд, ки дар асрҳои IX– X математикони Осиёи Миёна асарҳои математикии олимони Юнон ва Ҳиндустони қадимро ба забони арабӣ тарҷума карда, номи онро мухтасар “ҳисоб” номидаанд. Ба андешаи ӯ тақсимои математикаро ба се предмети асосӣ – арифметика, алгебра ва геометрияро “ба воситаи номаълум ҳал кардани масъалаҳо” ба миён овардааст: “Дар назди математикони асрҳои IX – X –и Осиёи Миёна мафҳуми дигар, ба воситаи номаълум ҳал кардани масъалаҳо ба миён омад. Баъд онҳо предметҳои нав фикр карда баромада, онҳоро “Ҷабр ва муқобила” (алгебра) ва “Илми ҳандаса” (геометрия) номиданд. Хулоса, математика дар асрҳои IX – X дар Осиёи Миёна ба се предмети асосӣ – арифметика, алгебра ва геометрия ҷудо шуд”[5,с.45].

Аз овардани далелҳои болоӣ мехостем, якчанд хулосаҳои аввалаи муҳимро баён намоем. Якум, аз лиҳози таҳқиқи ҷанбаҳои методологии илми математика бояд ба рушди таърихии он таваҷҷуҳи хоса намуд, ки дар он нақши мутафаккирони Шарқ арзиши хеле муҳим дорад. Таҳқиқоти тайи солҳои охир баргузор намудаи олимони тоҷик нишон медиҳад, ки дар масоили мазкур ҳам донишҷӯёни муассисаҳои олии кишвар ва ҳам хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёни умумӣ тасаввуроти кофӣ надоранд. Ҳамчунин, омӯзиши маълумотҳои таърихӣ-математикии олимони асримиёнагии форсу тоҷик пеш аз ҳама барои омӯзгорони фанни математика хеле муҳим буда, дар ғайб гардонидани методикаи таълиму омӯзиши онҳо нақши муассире мегузорад. Далели андешаҳои мазкурро рисолаи номзади илмҳои педагогӣ Абдулақимова Ҷанатоӣ Ҳакимовна тақвият мебахшад: “Чӣ тавре ки таҳқиқоти баамалномада нишон медиҳад, аксари хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва ҳатто донишҷӯёни факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров ба маводи таърихӣ-математикӣ, беш ва пеш аз ҳама бар маводи таърихӣ донишмандони асримиёнагии форс-тоҷик ниёз доранд. Натиҷаи корҳои санҷишӣ, тарзи саволномапурсӣ, ақидаи омӯзгорони фанни математика роҷеъ ба методи истифодакарда далолат медиҳанд. Корҳои мақсаднок, саривақтӣ, салоҳиятнокӣ ва ташкилии дурусти истифодаи маводи таърихӣ-математикӣ барои таълими хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аҳамияти калони педагогӣ ва илмӣ дорад”[1,с.136].

Гарчанде дар таҳқиқоти мазкур осори донишмандони маъруфи асримиёнагии форсу тоҷик аз назари илми педагогика муоина шуда, ҷанбаҳои таълиму тарбиявии раванди таълими математика баён шуда бошад ҳам, масъалаи муҳим аз нигоҳи таҳқиқоти мо баррасӣ нагаштааст: ба математикаи амалӣ тақия намудан дар осори донишмандони маъруфи асримиёнагии форсу тоҷик ва воситаҳои арзёбии натиҷаҳои таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ. Бинобар ин, масъалаи дуҷома, ки мехостем қайд намоем, доир ба ҷанбаҳои методологии математика аз нигоҳи риёзидонони давраи мазкур ба математикаи амалӣ тақия карда, дигаргунӣҳоро дар илм ворид намудаанд. Яъне зарурати амалии ҳисоб, ҷенкуни дар корҳои рӯзгору ҷома ва ҳалли дигар масъалаҳои ҳаётӣ ба омӯзиши амалии фан водор намуд, ки он дар натиҷа ҳамчун илм ривоч ёфт.

Бо дар назардошти он ки олимони даврони Шӯравӣ масъалаҳои омӯзиши математикаро дар Осиёи Миёна бо маълумотҳои доштаи худ таҳлил намуда буданд, назари дигаре низ хеле ривоч ёфта буд. Махсусан, тарзи таълими фанҳои дақиқ дар мадрасаҳо, таваҷҷуҳи кам ба он, набудани мутахассисони баландхаттисос ва муассисаҳои олий барои омода кардани мутахассисон дар ин соҳа, набудани китоби дарсии математика ва сатҳи пасти дониши аҳолии масъалаҳои асосии ин таҳлилҳо маҳсуб меёфт. Масалан, Штокало И. З. дар ин бора чунин менависад: “Пеш аз инқилоби сотсиалистии Октябр дар Осиёи Миёна ягон донишқадаи олий вучуд надошт.

Мактабҳои динӣ асосан бо шарҳи қуръон сару қор доштанд; теъдоди ками мактабҳои русӣ мавҷуд буданд ва дар онҳо математика ҷои ноаёнро ишғол мекард. Бо забони миллатҳои маҳаллӣ китобҳои математикӣ вучуд надоштанд. Тибқи маълумотҳои барӯйхатгирии соли 1897 3,9 ҷисади тоҷикон, 2,1 қазоқҳо, 1,9 узбекҳо, 0,7 қирғизҳо, 0,6 ҷисади туркманҳо босавод буданд. Дар чунин шароит таҳсилоти математикиро аз таҳияи луғати математикӣ, навиштани китобҳои дарсии одитарин ва тайёр кардани муаллимон аз аҳолии маҳаллӣ бояд оғоз мекард»[15,с.42].

Бо дар назардошти таҳлили андешаҳои мазкур ва ҳулосаҳои қаблӣ гуфтан мумкин аст, ки ҳамин таҳлилҳо боис ба он гардиданд, ки мутобиқсозии маводди таълимии математикаи даврони мазкур яке аз заминаҳои муҳими давра ба давра ворид кардани назарияҳои бештар ба таълими фан ва умуман ба таҳсилоти математикӣ дар ҷумҳурии мо гардиданд.

Адабиёт:

1. Абдулақимова Ҷ. А. Методикаи истифодаи маводи таърихӣ дар ҷараёни таълими математика дар донишгоҳҳои тамоюли омӯзгорӣ. /Ҷ. А. Абдулақимова: дисс. ... ном. илм. педаг. – Бохтар, 2018 – 158 с.
2. Абуали ибн Сина, Избранное, том 1-ый «Восточная философия», Перевод и комментарии Саидрахмона Сулаймони. - Душанбе – Ашгабат, 2003.
3. Берунӣ, А. Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат- ит-танчим. – Душанбе: Дониш, 1973. – 286 с.
4. Бурҳонов Қ.Т. Методикаи таълими масъалаҳо доир ба мавзӯи ҳаракат дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ/ Қ.Т. Бурҳонов // ПаёмиДонишгоҳи Омӯзгорӣ. – 2014. - № 2(57). – с. 3-8.
5. Г. Собиров. Инқишофи математика дар ОсиёиМиёна (асрҳоиXV – XVII), нашри 2. – Душанбе: “Ирфон”, 1966. – 136 с.
6. Зайцева С.А. Методика обучения математике в начальной школе/ С.А. Зайцева, И.Б. Румянцева, И.И. Целищева. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2008. – 192с.
7. Историко-математические исследования, Выпуск IV, под редакцией Г.Ф.Рыбкина, А.П.Юшкевича. – М: Техничко–теоретической литературы, 1951. – 512 с.
8. Историко-математические исследования, Выпуск IV, под редакцией Г.Ф. Рыбкина, А.П.Юшкевича. – М: Техничко–теоретической литературы, 1951. – 512 с.
9. Колягин Ю.М. Методика преподавания математики в средней школе. Частные методики. Учеб. Пособие для студентов физ.-мат. фак. пед. ин-тов./ Ю.М.Колягин, Г.Л. Луканин, Е.Л. Мокрушин и др. М: Просвещение», 1977, 480 с.
10. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как наука: Монография (переработанное и дополненное). – Душанбе: «Ирфон», 2011. -290 с.
11. Омар Хайям. Трактаты / Пер. с араб. и вступ. статья Б.А. Розенфельда. – М.: Вост.лит., 1961 – 338 с.
12. П.У. Байрамукова. Методика обучения математике в начальных классах: курс лекций/ П.У. Байрамукова, А.У. Ургенова –Ростов н/Д: Феникс,2009. – 299 с.
13. Сираждинов С.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Хорезми – выдающийся математик и астроном средневековья: Пособия для учащихся. – М.: Просвещение, 1983. -79с.
14. Стандарти фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ / Ф. Ниёзов, М. Зиёев, А. Алиев, Б. Нусратов ва диг. [матн]. - Душанбе: Маориф, 2017. - 116 с.
15. Штокало И. З. История математического образования в СССР. – Киев: Наукова Думка, 1975, 385 с.

Ҷонмирзоев Э. Ҷ.

Донишкадаи тақмили ихтисоси бозомӯзии қормандони соҳаи маориф дар ВМКБ
The Institute for professional development of education workers in GBAO

Burhonov B.

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруг
Khorog State University

ҚОИДАҲОИ АСОСИИ ТАҲИЯИ ТЕСТ АЗ ФАНИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ THE MAIN PRINCIPLES OF THE TEST DEVELOPING FROM MATHEMATICS FOR PRIMARY CLASSES

Аннотатсия: Дар ин мақола тарҳрезии тестҳо ва интихоби навъи супоришҳои тестӣ маълумот дода мешавад. Мақсад, натиҷаҳо, салоҳият, нишондиҳандаҳо ва саволу супоришҳоро муайян мекунад. Доир ба мавзӯъ якҷанд ақидаро баён карда метавонанд ва намудҳои гуногуни тестро тартибдода метавонанд. Ҷавобҳои дуруст ё нодурустро интихоб карда метавонанд.

Abstract: In the article is giving an information about the development of the tests and to choose the types of test tasks. It defines goals, results, competencies, indicators and the questions and tasks. It is important to give some ideas on the topic and develop different kinds of the tests. To choose correct and incorrect answers.

Калидвожаҳо: Тест, усул, намуд, интихоби ҷавоб, қоидаҳои асосии тест, қоидаҳои сохтани тест, қоидаҳои гузаронидани тест, қоидаҳои таҳлили тест, пӯшида, кушода, намудҳои дуруст ё нодуруст, мувофиқгузрӣ ва ғайра.

Keywords: Test, method, type, the answer choice, the main regulations of the test, the principals of making test, the ways of testing, the ways of test analyses, close, open, correct or incorrect types, connection etc.

Тест чист? Тест - ин масъалаи стандартишуда, ки натиҷаи он ба арзёбии дониш, малака ва маҳоратҳои хонандагон нигаронида шудааст. Мақсади тест танҳо аз назорат ва баҳогузори ба дониш, малака ва маҳорати хонандагон нест. Он барои ташҳиси ҳолат ва мушкилоти кори хонандагон бо маводи таълим дар ҳар як марҳилаи азхудкунӣ: донишани мафҳумҳо, қонуниятҳо ва малакаҳо, ки истифода мешаванд иборат аст.

Санҷиши тести дар ҳамаи лаҳзаи дарс истифода бурдан мумкин аст. Мисол, гузаронидани *тести ибтидоӣ* — гирифтани маълумот доир ба сатҳи мавҷудаи дониши хонандагон; *тести ҷорӣ* — барои баргараф кардани норасоиҳо ва тақмили донишу маҳоратҳо; *тести ҷамъбасти* — басистемадарорӣ, ҷамъбасти маводи таълим, санҷиши дониш, малака ва маҳорати бадастомада.

Таҳияи тест аз рӯи меъёрҳои зер сурат мегирад:

1. Илмӣ (Барои чӣ? Бо кадом мақсад?)
2. Этимоднокӣ (то кадом андоза натиҷаҳои бадастомада боварибахш буда, тасодуфӣ нестанд).
3. Объективӣ (мазмун масъалаҳои тест асоси илмӣ дошта, барои арзёбии ҳаққонии дониш, малака ва маҳоратҳо нигаронида шуда бошад).

Ду навъи масъалаҳои тестӣ вучуд дорад – тестҳои навъи кушода ва пӯшида. Хусусияти фарқкунандаи масъалаҳои тести навъи кушода (пурра намудани ҷавоб, ҷавоби озод) дар он аст, ки хонандагон ҳангоми иҷро он як ё якчанд калима (рақам, ҳарф, ибора, ҷумла) нависанд.

Навъҳои пӯшида (интихоби зиёди ҷавобҳои дуруст, мувофиқат, муайян кардани пайдарҳамӣ, ҷавобҳои ҷойгузин) бошад, намунаи зиёди ҷавобҳоро ба савол дар назар дорад: интихоби як ё якчанд ҷавоби дуруст, интихоби дуруст/нодурусти ҷавобҳо аз рӯйхат.

Ҳангоми тартиб додани тест тартиби муайянро риоя намудан лозим аст:

1. Муайян намудани мақсади санҷиши тестӣ:

- баҳодиҳии дониш оид ба мафҳумҳо, истилоҳҳо ва воқеаҳои махсус;
- санҷиши маҳорати кушодани мафҳумҳо, муайян намудани мазмун ва ҳаҷм;
- санҷиши дониш оид ба қонунҳо, назария, формулаи математикӣ ва малакаи тадбиқи он дар амал;
- маҳорати ёфтани монандӣ ва фарқият;
- маҳорати маводро ба таври графикӣ, схемавӣ ва бо реча нишон додан.

2. Муайян намудани санҷиши тестӣ — ибтидоӣ, ҷорӣ, ҷамъбасти.

3. Интихоби шакли супориш, ки аз мазмун ва мақсади санҷиши тестӣ вобастагӣ дорад.

4. Унсурҳои асосии супоришҳои тестӣ дастур, матни супориш ва калид (дар дасти муаллим меистад) ба шумор меравад.

5. Хусусиятҳои фаъолияти фарди хонандагонро дастур муайян менамояд: барои иҷро фаҳмо ва дастрас бошад.

6. Ҳангоми таҳияи супоришҳои тестӣ аз тавсияҳои зерин истифода намудан мумкин аст:

- матни асосии супориш аз 8-10 калима зиёд набошад;

- ҳар тест як ақида, як фикрро баён намояд;
 - супориш бояд кӯтоҳ, аниқ, фаҳмо бошад;
 - шарти масъала набояд думанно дошта бошад;
 - масъалаҳо аз сода ба мураккаб ҷо ба ҷо гузошта шавад;
 - ҳар як масъала ва ҷавоб он тавре таҳия шавад, ки ба он танҳо шахсони маводро азхудкарда ҷавоб дода тавонанд;
 - масъалаҳо тарзе таҳия шаванд, ки ҷавобҳо тавассути фикрронӣ ба даст оянд ва ҷавобҳои нодуруст бештар хатоҳои маъмулии хонандагонро дарбар гиранд;
 - ҷавобҳои дуруст бо тартиби тасодуфӣ ҷойгир бошанд;
- ҷавоби як савол аз ҷавоби саволҳои дигар вобаста набошад;
 ҷавобҳо бе маъно ва луқмапартой надошта бошад.

Ҳангоми тарҳрезии тестҳо ба интихоби навъи супоришҳои тестӣ бояд диққати махсус дода шавад. Новобаста аз интихоби навъҳои супоришҳои тестӣ қоидаҳои зерин бояд ба эътибор гирифта шаванд.

Қоидаҳои асосии тест

- Боварӣ ҳосил намоед, ки супоришҳои тестӣ мақсад ва натиҷаҳои таълиме, ки дар раванди таълим аз худ шудаанд, фаро мегиранд.
- Барои таҳияи супоришҳои тестӣ нишондиҳандаҳои салоҳиятнокиро, ки дар стандартҳои фаннӣ оварда шудаанд ба эътибор гиред.
- Аз истифодаи қолабҳои супоришҳои тестие, ки хонандагон ягон маротиба истифода набурдаанд, худдорӣ кунед. Хонандагон бояд бо ҳамаи қолабҳои супоришҳои тестие, ки шумо истифода бурдани ҳастед, шинос бошанд. Шумо метавонед ин воситаҳоро дар раванди таълим ҳамчун машқҳои мустаҳкамкунии дониш, малака ва маҳорат истифода баред. Инчунин ин воситаҳоро ба мақсади арзёбии ташаккулдиҳанда истифода баред, ин имконият медиҳад, ки хонандагон бо шакли супориш шинос шаванд ва онро пешаки машқ кунанд.
- Баъд аз додани дастурҳо оид ба пур кардани тест, як маротиба бо хонандагон супоришҳои тестиرو аз назар гузаронед. Талаботи супоришҳоро муҳокима кунед. Инчунин ҳолҳое, ки дар натиҷаи дуруст иҷро кардани ҳар як навъи супориш дода мешаванд, бо хонандагон муҳокима намоед.

Қоидаҳои сохтани тест

- Ҳамаи супоришҳои тестӣ бояд фаҳмо ва мушаххас бошанд. Калима ва ибораҳои мураккабро истифода набаред. Боварӣ ҳосил намоед, ки ҳар як супориши тест як ақидаи пурраро фаро гирифта, як ҷавоби дурустро талаб мекунад. Ҳар як супориши тест бояд пурра фаҳмо ва аз дигар супоришҳои тест вобаста набошад.
- Боварӣ ҳосил намоед, ки тести шумо дар маҷмӯъ навъҳои гуногуни супоришҳои тестиرو (масалан, интихоби озод, эссе, мувофиқгузори, дуруст ё нодуруст) фаро мегирад. Ин имконият медиҳад, ки тести таҳиякардаи шумо эътимоднок гардад.
- Барои иҷрои тест ба хонандагон дастури мушаххас ва фаҳмо дода шавад.
- Саволҳо бояд барои инъикоси як ақида ё мавзӯи игаронда шуда бошанд. Саволҳои тестӣ бояд барои муайян кардани он ки хонанда ахбори мушаххасро медонад ё амали муайянро иҷро карда метавонад таҳия карда шаванд.
- Агар шумо супоришҳои тестие, ки интихоби ҷавоби дурустро талаб мекунанд таҳия кардан хоҳед, он гоҳ боварӣ ҳосил намоед, ки ҷавобҳои нодуруст ба ҷавоби дуруст аз ягон ҷиҳат монандӣ доранд ва ин ба хонандагон имконияти фикр карданро фароҳам меорад. Ҷавобҳои нодурусте, ки ба мавзӯи санҷидашаванда мувофиқ нестанд истифода набаред.
- Миқдори саволу супоришҳои тестиرو пешниҳод кунед, ки ба вақти барои хонандагон ҷудошуда мувофиқ бошад. Одатан барои як саволу супориши тестӣ 2-3 дақиқа вақт барои хондан, фаҳмидан ва иҷро кардан тавсия мешавад.

– Агар миқдори холҳои саволҳои, ки навиштани ҷавобро талаб мекунад назар ба дигар саволу супоришҳо зиёдтаранд, пас ин холҳоро дар бари саволу супоришҳо нависед.

Қоидаҳои гузаронидани тест

– Гузаронидани тест дар ҳол пас аз тамоми шудани марҳалаи муайяни таълимие (боби таълим, силсилаи дарсҳо), ки барои ташаккули малакаҳои санҷидашаванда бахшида шудаанд, хуб аст. Агар аз замони ба охир расидани марҳалаи вақти зиёд гузарад имконияти ба таври самаранок гузаронидани санҷиш аз даст меравад.

– Чуноне ки қайд шуда буд барои иҷрои тест ба хонандагон вақти кофӣ пешниҳод намоед. Барои раҳнамоӣ ва фаҳмондани супоришҳои тест омода бошед.

– Барои гузаронидани тест дар синф фазои ором ташкил намоед, то ҳамаи хонандагон ба иҷрои тест озодона машғул шаванд.

Қоидаҳои таҳлили (аз аналитикгузарониш) тест

–Иҷрои умумии супоришҳои тестиро таҳлил намоед, яъне кадом самтҳо ё мундариҷа барои хонандагон осон ва кадом унсурҳоро барои хонандагон мушкил буд.

–Ҳар як супориши тестиро дар алоҳидагӣ таҳлил намоед: чанд нафар хонанда онро иҷро карда тавонистанд, миқдори холҳои гирифтаи хонандагон супориш. Ин имконият медиҳад, ки дурустӣ, эътимодноки ва мутобиқ будани супориши тестиро санҷед.

–Пас аз ҳар марҳалаи гузаронидани тест супоришҳои тестиро таҳлил ва тақмил диҳед.

–Дар хотир дошта бошед, ки саволу супоришҳои тести хубтарҳезишуда эътимоднокии арзёбии шуморо таъмин намуда, ба самаранокии қарорҳои, ки дар асоси он қабул карда мешаванд, мусоидат мекунад.

Тартиб:

– Мақсади таълимие, ки санҷидани ҳастед муайян кунед.

– Ақида ё саволи асосӣ таҳия намоед.

– Чор ҷавоб, ки яке аз онҳо дуруст аст, тартиб диҳед. Ҷавобҳои нодуруст бояд ба ҷавоби дуруст хеле наздик бошанд.

Намуна:

1. Суммаи кадом ифода ба 5 баробар аст.

а. $2 + 4 =$

б. $4 + 3 =$

в. $7 - 2 =$

г. $9 - 3 =$

Дуруст ё нодуруст

Шарҳ: Чунин супориши тестӣ ба мақсади муайян кардани дарки маънии ахбори шунида ё матни хонда дода мешавад. Дар он як ақидаи дуруст ё нодуруст пешниҳод шуда, аз хонанда хоҳиш карда мешавад, ки онро муайян намоянд.

Тартиб:

- Мақсад ва натиҷаҳои таълимие ки санҷидани ҳастед муайян кунед.

- Ба кадом салоҳият ва нишондиҳандаҳои стандарти фанни мувофиқ будани мақсадҳои таълимро муқарар намоед.

- Дараҷаи қобилияти маърифатие, ки саволу супоришҳоро таҳия карда мешавад, муайян намоед.

- Доир ба мавзӯ (матни хонда, ахбори шунида) якчанд ақида баён намоед, ки дуруст ва нодуруст бошанд.

- Онҳоро тағи ҳам нависед ва дар бари ҳар яке онҳо катакча кашед ва калимаҳои дуруст ва нодурустро нависед.

- Хонандагон пас аз хондани матн дуруст ё нодуруст будани ақидаҳоро муайян менамоянд.

Намуна:

- 1) Кадом ифода дуруст ва кадом ифода нодуруст ҳал карда шудааст.
 - а. $4 + 3 = 8$ □ дуруст; □ нодуруст
 - б. $4 + 4 = 8$ □ дуруст; □ нодуруст
 - в. $5 + 4 = 8$ □ дуруст; □ нодуруст
 - г. $10 - 2 = 8$ □ дуруст; □ нодуруст

Мувофиқгзорӣ

Тавассути супориши тестии мазкур хонандагон ду қисми як масъала (калима, ибора, ҷумла, мафҳум, алоқамандии мантиқӣ)-ро ба ҳам мувофиқ мегузоранд.

Тартиб:

- Мақсад ва натиҷаҳои таълимие ки санҷиданӣ ҳастед муайян кунед.
- Ба кадом салоҳият ва нишондиҳандаҳои стандарти фанни мувофиқ будани мақсадҳои таълимро муқарар намоед.
- Дараҷаи қобилияти маърифатие, ки саволу супоришҳоро таҳия карданиед муайян намоед.
- Як қисми калима, ибора, мафҳум, ифодаҳоро дар сутуни А ва қисми дигари онҳоро дар сутуни Б нависед.
- Тартиби пайиҳамии сутуни А ба сутуни Б бояд мувофиқ набошад.
- Сатрҳои сутуни А-ро бо рақам ишора карда, дар бари рақамҳо хати кӯтоҳ кашед.
- Сатрҳои сутуни Б-ро бо ҳарфҳо ишора намоед.
- Аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки мафҳумҳои сутуни А-ро бо сутуни Б мувофиқ гузоранд. Хонандагон танҳо ҳарфҳои тартибии мафҳумҳои сутуни Б-ро дар бари мафҳумҳои мувофиқи сутуни А менависанд.

Намуна:

- 1) Ифодаҳоро бо суммашон мувофиқ гузоред.

Сутуни А	Сутуни Б
___ 1. $12 + 84 =$	а. 9
___ 2. $68 - 10 =$	б. 90
___ 3. $18 : 2 =$	в. 58
___ 4. $93 - 3 =$	г. 102
___ 5. $122 - 20 =$	д. 96

Пур кардани ҷойҳои холӣ

Супориши тестии мазкур аз хонандагон талаб менамояд, ки калимаи дурустро ба ҷойи холии ҷумла гузоранд.

Тартиб:

- Мақсад ва натиҷаҳои таълимие ки санҷиданӣ ҳастед муайян кунед.
- Ба кадом салоҳият ва нишондиҳандаҳои стандарти фанни мувофиқ будани мақсадҳои таълимро муқарар намоед.
- Дараҷаи қобилияти маърифатие, ки саволу супоришҳоро таҳия карданиед муайян намоед.
- Доир ба мавзӯи интихобкардаатон ҷумла ё ақидае таҳия намоед. Як калимаи асосӣ ё калидири аз ҷумлаи навиштаатон тоза кунед. Ба ҷойи калима хат кашед.
- Аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки ба ҷойи холӣ калимаи мувофиқ ёбанд.

Воситаи санҷишии 1. Масъаларо бо амалҳои ҷамъ ва зарб ҳал карда тавонанд.

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Масъаларо бодикқат хондан.
2. Номи бозичаҳо ва нархи онҳоро муайян кардан.
3. Аз рӯи нархи додашуда ифода тартиб додан.
4. Роҳҳои гуногуни ҳалли масъаларо пешниҳод намудан.
5. Фикрро бо далелҳо исбот кардан.

Намуна:

$$30 * 3 + 5 = 95$$

$$30 + 30 + 30 + 5$$

Ҷавоб: Мунира лӯхтак, компютер, суратгирак ва соябон мегирад.

Воситаи санчишии 2: Аз рӯи шарт матни масъаларо таҳия карда тавонанд.

Духтар – 117 нафар

Писар - ? 4 маротиба зиёд

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

- а) шarti мухтасарро хондан
- б) аз рӯи шарт матн тартиб додан
- в) ифода тартиб додан
- г) ҷавоби худро бо ҷавоби ҳамсинфон муқоиса намудан

Духтар – 117 нафар

Писар - ? 4 маротиба азиёд. Чанд нафар зиёд?

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Шумораи писаронро муайян кардан
2. Аз рӯи шарт матн тартиб додан
3. Писарон назар ба духтарон чанд нафар зиёданд?
4. Ифода тартиб додан
5. Кори худро муаррифӣ намудан

Воситаи санчишии 3: Аз рӯи нақша матни масъаларо тартиб дода, онро ҳал карда тавонанд

Дар як куттӣ	Шумораи куттиҳо	Ҷамағӣ кг
Олу- 8 кг	Якхела	48 кг
Нок -9кг		? кг

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Ҷадвалро истифода бурда фикрро хаттӣ навиштан
2. Саволи масъаларо муайян кардан
3. Ифода тартиб додан ва ҳал кардан
4. Ба савол ҷавоб навиштан
5. Кори худро ба дигарон муаррифӣ кардан

Воситаи санчишии 4: Шаклҳои геометрро фарқ карда тавонанд.

1. Панҷкунҷаеро тасвир намоед
2. Ду хатро тавре гузаронед, ки аз ин панҷкунҷа 1 секунча ва 2 росткунҷа пайдо шавад.

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Панҷкунҷа кашидан
2. Ду хат гузарондан
3. Дуто росткунҷа ҳосил намудан
4. Кори иҷрокардаро ба дигарон фаҳмондан

Воситаи санчишии 5: Таркиби рақамҳоро муайян карда тавонанд.

20 21 22 23 24 25

Дар шаш истакон бо тартиби ракамҳои дар боло додашуда олу буд. Мунира, Олим ва Дилбар дутогӣ истакон гирифтанд, ки дар натиҷа ба ҳамма баробар олу расид. Бо тирча истаконхоро тавре пайваст кунед, ки ҳосили ҷамъи онҳо баробар шавад.

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Матни масъаларо бодикқат хондан
2. Бо хатчаҳо ададхоро пайваст кардан
3. Ба ҳамин монанд мисолҳо пешниҳод намудан

Воситаи санҷишии 6: Аз рӯи як савол саволҳои дигар тартиб дода тавонанд

Дар сабад себ буд. Боз ба сабад 11 дона нок монданд. Баъд аз он, ки аз сабад нисфи мевахоро гирифтанд, дар он 16 мева монд. Дар сабад аввал чанд дона себ буд?

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Шарти мухтасари масъаларо тартиб додан
2. Ифода тартиб додан
3. Ҷавобро навиштан
4. Фикрро ба дигарон муаррифӣ намудан
5. Фикрро бо андешаи дигарон муқоиса ва исбот кардан

Воситаи санҷишии 7. Мақсади таълим: Аз рӯи нақша масъаларо ҳал намоянд ва масъалаи баръакс тартиб диҳанд:

Шакл дар як соат	Миқдори соат	Миқдори умуии шаклҳо
?	7 соат	63 дона
?	?	70 дона

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Чизи маълумро муайян кардан
 2. Саволи масъаларо гуфтан
 3. Қори яксоатаи устуро муайян намудан
 4. Барои 70 дона шаклро сохтан чӣ қадар вақт сарф мекунад
 5. Ҷои саволхоро дигар кардан ва масъалаи баръакс тартиб додан
- 1) $63 : 7 = 9$ шакл дар як соат
 - 2) $9 + 1 = 10$ (шакл)- дар як соат тайёр мекунад
 - 3) $70 : 10 = 7$ (соат).

Воситаи санҷишии 8. Масъалаҳо

Ба мағозаи сабзавотфурӯшӣ бо ду мошин картошка оварданд. Дар мошини якум 38- куттӣ ва дар мошини дуюм назар ба мошини якум 6 куттӣ зиёдтар. Ҳар як куттӣ 8 кг бор дошт. Ба мағоза чанд кг картошка оварданд?

Барои ҳалли масъала мо бояд аввал чӣ кор кунем?

1. Матни масъаларо бодикқат хонем
2. Агар калимаҳои душвор дар матн бошанд, маънои онҳоро шарҳ диҳем
3. Ададҳои маълумро муайян мекунем
4. Номаълумро муайян мекунем
5. Талаботи саволи масъаларо меҳонем
6. Шарти мухтасар (ё ҷадвал) тартиб медиҳем
7. Ҳалли масъаларо меёбем
8. Ба саволи масъала ҷавоб менависем

Хонандагон матни масъаларо хонда, ҳар яке мустақилона (ё дар гурӯҳ) шарти мухтасари онро тартиб доданд.

Хонандагони гурӯҳи якум чунин шарт тартиб медиҳанд.

Шарти мухтасар:

Мошини якум- 38 куттӣ

Мошини дуум- ? 6 куттӣ зиёдтар назар ба мошини якум

Як куттӣ – 8 кг

Ҳамагӣ - ? кг картошка

Гурӯҳи дуум масъаларо ба чунин намуд пешниҳод мекунад.

Дар куттӣ	Миқдори куттиҳо	Ҳамагӣ кг
M ₁ - 8кг	38 кутти ←	?
M ₂ - 8кг	? 6 куттӣ зиёдтар →	?

Гурӯҳҳо ҳалли масъаларо ба таври зерин пешниҳод намуданд.

$$8 \cdot 38 = 304$$

$$38 + 6 = 44$$

$$8 \cdot 44 = 352$$

$$304 + 352 = 656 \text{ кг}$$

Ҷавоб: ҳамагӣ 656 кг картошка оварданд.

Воситаи санҷишии 9. Масъала барои муайян кардани мафҳумҳои геометрӣ

Масъаларо дар намуди муодила ҳал карда тавонанд

Дарозии росткунҷа 24 см, бараш 9см кӯтоҳтар. Периметри росткунҷаро ёбед.

Шарти мухтасар:

Дарозӣ- 24 см

Бар – ? 9 см кӯтоҳтар $p - ?$

Меъёрҳои ҳалли масъаларо ба хотир оварда менависанд

Барои ёфтани периметри росткунҷа чӣ кор кардан лозим?

1. Ба хотир овардани қоидаи ёфтани периметр

Дар ин ҷо периметри росткунҷаро бо «р»- ишора мекунем.

Намуна: $p = 2(a + b)$

$$p = 2(24 + (24 - 9))$$

$$p = 2(24 + 15)$$

$$p = 2 \cdot 39$$

$$p = 78$$

Ҷавоб: Периметри росткунҷа 78 см.

Воситаи санҷишии 10. Лифт аз ошёнаи якум ба ошёнаи сеюм дар 6 сония мебарояд.

Дар чанд сония лифт аз ошёнаи якум ба ошёнаи 5-ум мебарояд?

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ:

1. Муайян кардани вақт дар як ошёна

2. Ёфтани ҷавоб ба саволи масъала

Намуна:

Ошёнаи сеюм- 6 сония

Ошёнаи 5-?

Намуна:

$$6 : 3 = 2 \text{ (баромадан ба як ошёна)}$$

$$2 * 5 = 10$$

Ҷавоб: ба ошёнаи 5-ум дар 10 сония мебарояд.

Воситаи санҷишии 11. Масъалаҳо барои ёфтани нарх, миқдор, арзиш

Як килограмм гӯшт 18 сомонӣ. Чор килограмм гӯшт чанд сомонӣ мешавад?

Нарх	Миқдор	Арзиш
18	4	?

Намуна:

$$N \cdot M = A$$

Ҳал:

$$18 \cdot 4 = 72$$

Ҷавоб: 4 кг гӯшт 72 сомонӣ мешавад.

Барои ёфтани арзиш чӣ кор кардан лозим аст?

Барои ёфтани арзиш нархро ба миқдор зарб кардан лозим аст.

Барои харидани 8 кг ранги фарш 256 сомонӣ сарф карданд. Нархи як кг рангро муайян кунед.

Нарх	Микдор	Арзиш
?	8	256

Намуна:

$A : M = N$

Ҳал:

$256 : 8 = 32$

Ҷавоб: 4 кг гӯшт 72 сомонӣ мешавад.

Адабиёт

1. Алиев А.Б., Зиёев М.Н., Олимова Ф.К., Эрматова У.С., Зоолишоева Б.Ф., Ниёзов Ф. М. Ташкили чараёни таълим дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълим барои курсҳои такмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2010;

2. Калмыкова З.И. Психологические принципы развивающего обучения. М., 1979.

Сангинов Б.Н.

Sanginov B.N.

Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №43, шаҳри Конибодом
Среднее общеобразовательное учреждение №43, город Канибадам

ИСТИФОДАИ МЕТОДИ РАТСИОНАЛИЗАТСИЯ (ДЕКОМПОЗИТСИЯ) ДАР ҲАЛЛИ МУОДИЛАҲО ВА НОБАРОВАРИҲО APPLICATION OF THE METHOD OF RATIONALIZATION (DECOMPOSITION) WHEN SOLVING EQUATIONS AND INEQUALITIES

Аннотатсия: Истифодаи методи ратсионизатсия ҳангоми ҳалли нобаровариҳои иррационалӣ, нобаровариҳои модулар, нишондиҳандагӣ ва логарифмӣ имконият медиҳад, ки онҳо ба нобаровариҳои нисбатан сода табдил дода шуда, бо роҳи усули интервал(фосила)ҳо ҳал карда шаванд.

Abstract: The use of the rationalization method in solving irrational inequalities, modular, exponential and logarithmic inequalities allows them to be transformed into relatively simple inequalities and solved by the interval method.

Калидвожаҳо: нобароварӣ, рационализатсия, эквивалент, методи интервалҳо, система, логарифм, модуль, муқоиса, нишондиҳанда, формула.

Keywords: inequality, rationalization, equivalence, interval method, system, logarithm, modulus, comparison, index, formula.

Методи ратсионизатсия

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми ҳалли мисолу масъалаҳои душворҳал аз омӯзгор дониш ва малакаи иловагиро талаб карда мешавад.

Ба мақсади расонидани кумаки амалӣ методи ратсионизатсия (декомпозиция) ро бо мисолҳои мушаххас баён менамоем.

Методи ратсионизатсия (декомпозиция) имконият медиҳад, ки баъзе аз нобаровариҳои иррационалӣ, модулар, нишондиҳандагӣ ва логарифмӣ душворҳал ба нобаровариҳои нисбатан сода табдил дода шуда, ҳалли онҳо бо усули интервал(фосилаҳо) ёфта шавад.

Таъриф. Методи ратсионизатсия гуфта, методи иваз намудани нобаровариро ба дигар нобаровариҳои ба он эквивалент ё баробарқувва бударо меноманд, ки он нисбатан сода буда ба осонӣ ҳал карда мешавад.

Нобаровариҳои эквивалент ё баробарқувва дорои решаҳои якхелаанд. Ҳалли онҳо бо ҳам мувофиқат мекунад.

Омӯзиши ин методро марҳила ба марҳила оғоз менамоем:

1. Фарз мекунем, ки нобаровариҳои

модуларӣ $>$ "калон", \geq "калон ё баробар", $<$ "хурд", \leq "хурд ё баробар" зерин
дода шуда аст:

$|f| - |q| \vee 0$ (1) ва дар ҷойи аломати " \vee " яке аз аломатҳои муқоиса: омаданаш мумкин аст.

Барои муайяни бигзор, нобаробарӣ намуди $|f| - |q| > 0$ -ро дошта бошад ва барои дигар аломатҳои муқоиса низ чи хеле ки ҳозир нишон медиҳем, айнан ҳамин хел нишон дода мешавад.

Дар бораи соҳаи қиматҳои имконпазир дар ин ҷо ҳеҷ чиз навиштан шарт нест, чунки модули барои дилхоҳ қиматҳои f ва q муайян аст.

Ҳар ду тарафи нобаробариро ба адади мусбати $|f| + |q|$ зарб мекунем, зеро ҳангоми ба адади мусбат зарб кардани нобаробарӣ, аломати нобаробарӣ тағйир намеёбад.

Инак, дорем:

$$(|f| - |q|)(|f| + |q|) > 0,$$

Аз формулаи зарби мухтасар: $(a-b)(a+b) = a^2 - b^2$ ва хосияти модули: $|c|^2 = c^2$ истифода намуда, ҳосил мекунем:

$$|f|^2 - |q|^2 > 0; f^2 - q^2 > 0; (f - q)(f + q) > 0.$$

Ҳамин тариқ, мо аз нобаробарии модулдори нисбатан душвор, нобаробарии нисбатан содаи $(f - q)(f + q) > 0$ -ро ҳосил намудем.

Фаҳмост, ки ҳалли ин нобаробариро ҳамчун мешаванд.

Дар оянда мо метавонем, баробарқувваги (эквиваленти)-и зеринро нависем:

$$|f| - |q| \vee 0 \Leftrightarrow (f - q)(f + q) \vee 0 \quad (2)$$

Формулаи (2) барои (1) методи ратсионализатсия номида мешавад.

Мисоли №1. Нобаробариро ҳал кунед: $|x + 3| \leq 5$.

Ҳал: Барои формулаи (2)-ро татбиқ намуда, ин мисолро ҳал кардан аввал, дар намуди фарқ менависем: $|x + 3| - 5 \leq 0$, ва ҳамин тариқ: $(x + 3 - 5)(x + 3 + 5) \leq 0$

Табдилоти заруриро амалӣ намуда, ҳосил мекунем: $(x - 2)(x + 8) \leq 0$

Бо методи интервалҳо ҳал намуда, яқбора ҷавобро менависем.

Ҷавоб: $x \in [-8; 2]$.

Мисоли №2. Нобаробариро ҳал кунед:

$$|3x - 2| \geq |x^2 + 3x + 7|.$$

Ҳал: Боз ҳам мувофиқи ҳамон схема ҳал мекунем. Ба намуди фарқ навишта, формулаи (2) методи ратсионализатсияро татбиқ мекунем:

$$|x^2 + 3x + 7| - |3x - 2| \leq 0;$$

$$(x^2 + 3x + 7 - (3x - 2))(x^2 + 3x + 7 + 3x - 2) \leq 0;$$

Табдилоти заруриро амалӣ намуда, ҳосил мекунем:

$$(x^2 + 9)(x^2 + 6x + 5) \leq 0$$

Зарбшавандаи якум: $x^2 + 9 > 0$ аст, бинобар он:

$$(x^2 + 9)(x^2 + 6x + 5) \leq 0 \quad | : x^2 + 9 \\ x^2 + 6x + 5 \leq 0$$

Роҳи ҳалли осони нобаробарии охири он аст, графикои он параболоаест, ки шохаҳои ба боло равона аст, тири абсисаро дар нуқтаҳои -5 ва -1 мебурад, дар порчаи $[-5; -1]$ шарти нобаробарӣ иҷро мешавад.

Ҷавоб: $x \in [-5; -1]$.

Эъзоҳ: Барои формулаи (2) ҳолати хусусиро дида мебароем, яъне ҳангоми $q=0$ будан:

$$|f| - |q| \vee 0 \Leftrightarrow (f - q)(f + q) \vee 0;$$

$$|f| - |0| \vee 0 \Leftrightarrow (f - 0)(f + 0) \vee 0;$$

$$|f| \vee 0 \Leftrightarrow f^2 \vee 0.$$

2. Ба нобаробарии намуди дигар мегузарем, ки бо методи ратсионализатсия ҳал кардан мумкин бошад.

Фарз мекунем, ки фарқи решаҳо дода шудааст:

$$\sqrt{f} - \sqrt{q} \vee 0 \quad (3)$$

Барои муайяни, биёед фарз мекунем, ки яке аз аломатҳои \vee аломати \leq бошад, барои дигар аломатҳо низ чунин тасдиқоте, ки нишон медиҳем, чой дорад.

Инак, дорем: $\sqrt{f} - \sqrt{q} \leq 0$. Дар ин ҳолат, дар бораи соҳаи қиматҳои имконпазир бояд фаромӯш накард, ки ифодаҳои зерин решаи квадратӣ бояд ғайриманфӣ бошанд, яъне бояд талаб кард, ки $f \geq 0$, $q \geq 0$ бошад. Ҳар ду тарафи нобаробариро ба суммаи ин решаҳо зарб карда ҳосил мекунем:

$$(\sqrt{f} - \sqrt{q})(\sqrt{f} + \sqrt{q}) \leq 0$$

Аз формулаи зарби мухтасар: $(a-b)(a+b) = a^2 - b^2$ ва хосияти дараҷа: $(\sqrt{c})^2 = c$ истифода намуда, ҳосил мекунем:

$$(\sqrt{f})^2 - (\sqrt{q})^2 \leq 0;$$

$$f - q \leq 0.$$

Ҳамин тариқ, эквиваленти зеринро ҳосил намудем:

$$\sqrt{f} - \sqrt{q} \leq 0 \Leftrightarrow \begin{cases} f - q \leq 0; \\ f \geq 0; \\ q \geq 0. \end{cases}$$

Барои нобаробарии дилхоҳи (3) методи ратсионализатсия чунин аст:

$$\sqrt{f} - \sqrt{q} \vee 0 \Leftrightarrow \begin{cases} f - q \vee 0; \\ f \geq 0; \\ q \geq 0, \end{cases} \quad (4)$$

Мисоли №3. Нобаробариро ҳал кунед: $\sqrt{x-3} \leq \sqrt{5-x}$.

Ҳал: решаҳоро ба як тарафи нобаробарӣ мегузаронем: $\sqrt{x-3} - \sqrt{5-x} \leq 0$.

Акнун метавонем, гузариши баробаркувваи системаи (4)-ро амалӣ намоем, ки дар натиҷа пайдо мекунем:

$$\begin{cases} x - 3 - (5 - x) \leq 0; \\ x - 3 \leq 0; \\ 5 - x \leq 0; \end{cases} \begin{cases} 2x - 8 \leq 0; \\ x \geq 3; \\ x \leq 5; \end{cases} \begin{cases} x \leq 4; \\ x \geq 3; \\ x \leq 5. \end{cases}$$

Ҷавоб:

$x \in [3; 4]$.

3. Фарз мекунем, нобаробарӣ дар намуди функсияҳои нишондиҳандагии зерин дода шудааст:

$$a^f - a^q \vee 0, \quad (5)$$

ки дар ин ҷо $a > 0$ аст. Чӣ хеле ки дида истодаем, нобаробарӣ нобаробарии нишондиҳандагӣ мебошад. Ҳолати мушаххаси $a^f - a^q > 0$ -ро дида мебароем. Аз курси математикаи мактабӣ медонем, ки барои ҳалли нобаробариҳои нишондиҳандагӣ

асосҳоро баробар карда, агар асос $0 < a < 1$ бошад, аломати нобаробарбарӣ ба муқобилаш иваз карда шуда, дараҷаҳо бе тағйир ва бе асос чунин навишта мешаванд: $f < q$. Дар ҳолати $a > 1$ будан, аломати нобаробарӣ иваз намешавад: $f > q$.

Ҳамин тариқ, мо ду системаҳои нобаробариҳои зеринро пайдо намудем:

$$\begin{cases} \left\{ \begin{array}{l} a < 1; \\ f < q; \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} a - 1 < 0; \\ f - q < 0; \end{array} \right\} \leftrightarrow \begin{cases} (a - 1)(f - q) > 0 \\ (a - 1)(f - q) > 0 \end{cases} \\ \left\{ \begin{array}{l} a > 1; \\ f > q; \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} a - 1 > 0; \\ f - q > 0; \end{array} \right\} \leftrightarrow \begin{cases} (a - 1)(f - q) > 0 \\ (a - 1)(f - q) > 0 \end{cases} \end{cases}$$

Хотиррасон мекунем, ки ҳосили зарби ду адади манфӣ (ҳолати якум) ва ҳосили зарби ду ададҳои мусбат (ҳолати дуюм) ҳамеша адади мусбат аст, ки эквивалентӣ тасдиқ гардид. Ҳамин тариқ, барои намуди умумии нобаробариҳои нишондиҳандагӣ дорем:

$$a^f - a^q \vee 0 \leftrightarrow (a - 1)(f - q) \vee 0, \quad (6)$$

ҳангоми $a > 0$ будан.

Ҳолати хусусиро дида мебароем, $a^f - 1 \vee 0$ яъне, бигзор $q=0$ бошад, он гоҳ нобаробарӣ намуди зеринро мегирад:

$$a^f - 1 \vee 0; a^f - a^0 \vee 0; \leftrightarrow (a - 1)(f - 0) \vee 0, (a - 1) * f \vee 0.$$

4. Нобаробариҳои логарифмиро низ бо методи ратсионализатсия ҳал кардан мумкин аст. Фарз мекунем, ки нобаробариҳои логарифмии зерин дода шуда бошад:

$$\log_a f - \log_a q \vee 0 \quad (7)$$

Барои муайяни, биёед фарз мекунем, ки яке аз аломатҳои \vee аломати \leq бошад, барои дигар аломатҳо низ чунин тасдиқоте, ки нишон медиҳем ҷой дорад.

Инак, дорем: $\log_a f - \log_a q > 0$.

Дар ин ҳолат дар бораи соҳаи қиматҳои имконпазир бояд фаромӯш накард, ки асосии логарифм $a > 0, a \neq 1$ ва ифодаҳои зерин логарифмӣ $f > 0, q > 0$ бояд бошанд. Боз ҳам аз курси математикаи мактабӣ медонем, ки барои ҳалли нобаробариҳои логарифмӣ асосҳоро баробар карда, агар асос $0 < a < 1$ бошад, аломати нобаробарбарӣ ба муқобилаш иваз карда шуда, ифодаҳои зерин логарифмӣ бе тағйир ва бе асос чунин навишта мешаванд: $f < q$. Дар ҳолати $a > 1$ будан, аломати нобаробарӣ иваз намешавад: $f > q$.

Ҳамин тариқ, мо ду системаҳои нобаробариҳои зеринро пайдо намудем:

$$\begin{cases} \left\{ \begin{array}{l} a < 1; \\ f < q; \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} a - 1 < 0; \\ f - q < 0; \end{array} \right\} \leftrightarrow \begin{cases} (a - 1)(f - q) > 0 \\ (a - 1)(f - q) > 0 \end{cases} \\ \left\{ \begin{array}{l} a > 1; \\ f > q; \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} a - 1 > 0; \\ f - q > 0; \end{array} \right\} \leftrightarrow \begin{cases} (a - 1)(f - q) > 0 \\ (a - 1)(f - q) > 0 \end{cases} \end{cases}$$

Хотиррасон мекунем, ки ҳосили зарби ду адади манфӣ (ҳолати якум) ва ҳосили зарби ду ададҳои мусбат (ҳолати дуюм) ҳамеша адади мусбат аст, ки эквивалентӣ тасдиқ гардид.

Ҳамин тариқ, барои намуди умумии нобаробариҳои логарифмӣ дорем:

$$\log_a f - \log_a q \vee 0 \leftrightarrow (a - 1)(f - q) \vee 0, \quad (8)$$

ҳангоми $a > 0, a \neq 1$ ва $f > 0, q > 0$ будан.

Ҳолатҳои хусусиро дида мебароем:

а). Агар $\log_a f - 1 \vee 0$ бошад, он гоҳ адади 1-ро дар намуди логарифмаи асос ва ифодаи зерин логарифмиаш якхела навишта, схемаи (8)-ро татбиқ намуда, ҳосил мекунем:

$$\log_a f - 1 \vee 0; \log_a f - \log_a a \vee 0 \leftrightarrow (a - 1)(f - a) \vee 0,$$

ҳангоми $a > 0, a \neq 1$ ва $f > 0$ будан.

б). Агар $\log_a f \vee 0$ бошад, он гоҳ аз логарифма адади 0-ро тарҳ намуда, адади 0-ро дар намуди логарифмаи асосаш a ва ифодаи зери логарифмиаш 1 навишта, схемаи (8)-ро татбиқ намуда, ҳосил мекунем:

$$\log_a f \vee 0; \log_a f - \log_a 1 \vee 0 \leftrightarrow (a - 1)(f - 1) \vee 0,$$

ҳангоми $a > 0, a \neq 1$ ва $f > 0$ будан.

в). Агар суммаи логарифмаҳо дода шуда бошад:

$$\log_a f + \log_a q \vee 0.$$

Дар ин ҳолат, яке аз логарифмаҳоро дар намуди фарқ бояд навишт, яъне аз ҳосиятҳои логарифма истифода намуда, мо метавонем: $\log_a q$ -ро дар намуди $-\log_a \frac{1}{q}$

$$\text{нависем. Дар ҳақиқат, } \log_a q = -\log_a q^{-1} = -\log_a \frac{1}{q}.$$

Инак, схемаи (8)-ро татбиқ намуда, ҳосил мекунем:

$$\log_a f + \log_a q \vee 0; \log_a f - \log_a \frac{1}{q} \vee 0 \leftrightarrow (a - 1) \left(f - \frac{1}{q} \right) \vee 0,$$

ҳангоми $a > 0, a \neq 1$ ва $f > 0, q > 0$ будан.

Мисоли №4. Нобаробариро ҳал кунед: $\frac{\log_3(3x+2)}{\log_5(2x+3)} \leq 0.$

$$\text{Ҳал: соҳаи қиматҳои имконпазир: } \begin{cases} 3x + 2 > 0; \\ 2x + 3 > 0; \\ 2x + 3 \neq 1. \end{cases} \begin{cases} x > -\frac{2}{3} \\ x > -\frac{3}{2} \\ x \neq -1 \end{cases}$$

Мувофиқи ҳосиятҳои логарифм:

$$\frac{\log_3(3x+2)}{\log_5(2x+3)} \leq 0; \frac{\log_3(3x+2) - \log_3 1}{\log_5(2x+3) - \log_5 1} \leq 0.$$

Бо назардошти соҳаи қиматҳои имконпазир ва схемаи (8) ҳосил мекунем:

$$\frac{(3-1)(3x+2-1)}{(5-1)(2x+3-1)} \leq 0; \quad \frac{3x+1}{2x+2} \leq 0$$

Ҳамин тариқ, ба мисоли дода шуда эквиваленти зеринро ҳосил намудем:

$$\begin{cases} \frac{3x+1}{2x+2} \leq 0 \\ x > -\frac{2}{3}; x > -\frac{3}{2}; x \neq -1. \end{cases}$$

Аз методи интервалҳо истифода намуда, нобаробарии аввали системаро ҳал карда ҳосил мекунем: $x \in (-1; -\frac{1}{3}]$

Инак, бо назардошти соҳаи қиматҳои имконпазир, ҷавоби мисолро менависем.

Ҷавоб:

$$x \in \left(-\frac{2}{3}; -\frac{1}{3}\right].$$

Мисоли №5. Нобаробариро ҳал кунед:

$$x(|x^2 - 1| - 2|x - 1|) < 0.$$

Ҳал. Эвиваленти $|f| - |g| \vee 0 \leftrightarrow (f - g)(f + g) \vee 0$ (2)

-ро истифода намуда, мисолро бо методи ратсионализатсия ба осонӣ ҳал мекунем.

Адади мусбати 2-ро ба модули дохил намуда, мувофиқи эквиваленти (2) ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned}x(|x^2 - 1| - |2x - 2|) &< 0; \\x(x^2 - 1 - (2x - 2))(x^2 - 1 + 2x - 2) &< 0; \\x(x^2 - 2x + 1)(x^2 + 2x - 3) &< 0; \\x(x - 1)^2(x + 3)(x - 1) &< 0; \\x(x - 1)^3(x + 3) &< 0;\end{aligned}$$

Аз методи интервалҳо истифода намуда, нобаробарии охириро ҳал карда, дорем:

Ҷавоб: $x \in (-\infty; -3) \cup (0; 1)$.

Мисоли №6. Нобаробариро ҳал кунед: $4^{\sqrt{x}} - 9 \cdot 2^{\sqrt{x}} + 8 < 0$.

Ҳал. Гузориши $2^{\sqrt{x}} = t > 0$ – ро амалӣ намуда, ҳосил мекунем:

$$t^2 - 9t + 8 < 0$$

Аз ин ҷо, ба осонӣ дидан мумкин аст, ки графики функсияи квадратӣ параболоаест, ки шоҳаҳош ба боло равона буда, тири абсиссаро дар нуқтаҳои 1 ва 8 бурида мегузарад, яъне дорем: $1 < t < 8$. Ба гузориши аввала баргашта қиматҳои x -ро меёбем (методи ратсионализатсия лозим нашуд):

$$1 < 2^{\sqrt{x}} < 8; 2^0 < 2^{\sqrt{x}} < 2^3; 0 < \sqrt{x} < 3.$$

Биёед дар ҳамин ҷо методи ратсионализатсия, эквиваленти (4)-ро истифода намоем, бояд қимати зери решаи квадратӣ ҳамеша ғайриманфӣ бошад ва аз нобаробарии охири:

$$\begin{cases} x > 0; \\ \sqrt{x} < 3; \end{cases} \begin{cases} x > 0; \\ \sqrt{x} - \sqrt{9} < 0; \end{cases} \begin{cases} x > 0; \\ x < 9; \end{cases}$$

Ҷавоб: $x \in (0; 9)$.

Мисоли №7. Нобаробариро ҳал кунед: $\log_{\log_x 2x}(5x - 2) \geq 0$.

Ҳал. Барои ба душвории мисол баҳо додан, онро мустақилона ҳал кунед.

Инак, ҳалли нобаробариро аз маҳдудиятҳо, ки онро соҳаи қиматҳои имконпазир меномем, ки он на он қадар дуруст аст, лекин ба ин мафҳум одат кардаем, меёбем:

1). Ифодаи зери логарифмӣ: $5x - 2 > 0$; $x > \frac{2}{5}$.

2). Асоси логарифм: $\log_x 2x > 0$; $\log_x 2x - \log_x 1 > 0$;

мувофиқи методи ратсионализатсия: $(x-1)(2x-1) > 0$; $(x-1)(x-\frac{1}{2}) > 0$.

2.1). Дар асоси логарифм боз ифодаи зери логарифмӣ ҳаст, ки $2x > 0$; $x > 0$.

2.2). Дар асоси логарифм боз асоси дигар ҳаст, ки $x \neq 1$ ($x > 0$ нишон дода шудааст).

Аз методи интервалҳо истифода намуда, маҳдудиятҳоро якҷоя карда, соҳаи қиматҳои имконпазири мисоли мазкурро чунин навиштан мумкин аст:

$$x \in \left(\frac{2}{5}; \frac{1}{2}\right) \cup (1; +\infty). \quad (*)$$

Соҳаи қиматҳои имконпазири мисолро ёфтем ва бо (*) ишорат намудем. Акнун метавонем аз методи ратсионализатсия истифода намуда, ҳуди нобаробарии логаримиро ҳал кунем. Инак, адади нулро аз тарафи чапи нобаробарӣ тарҳ намуда, онро дар шакли логарифма аз адади 1 навишта, ратсионализатсия карда ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned}\log_{\log_x 2x}(5x - 2) &\geq 0; \log_{\log_x 2x}(5x - 2) - \log_{\log_x 2x} 1 \geq 0; \\(\log_x 2x - 1)(5x - 2 - 1) &\geq 0; (\log_x 2x - \log_x x)(5x - 3) \geq 0;\end{aligned}$$

$$(x-1)(2x-x)(5x-3) \geq 0; x(x-1)\left(x-\frac{3}{5}\right) \geq 0$$

Ҳалли нобаробарии охирон: $x \in \left(0; \frac{3}{5}\right] \cup (1; +\infty)$.

Бо назардошти (*) ҳалли умумии мисолро менависем.

$$\text{Ҷавоб: } x \in \left(\frac{2}{5}; \frac{1}{2}\right) \cup (1; +\infty).$$

Маводи мақолаи мазкур барои хонандагоне, ки ба математика шавқи зиёд доранд, хонандагони болаёқат ва инчунин, барои иштирокчиёни озмунҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, дохилшавандагони мактабҳои байналмилалӣ, барои аспирантҳо, устодони мактабҳои олии ва миёнаи махсус, инчунин ба ҳамин шавқмандони математика хеле муфид хоҳад буд.

Адабиёт:

- 1.Балаян Э.Н. Математика: Решение неравенств и повышенной сложности методом рационализации. Издательство: Феникс, 2015г – 216с.
2. Голубев В.И. Решение неравенств методом рационализации. Издательство: МЦНМО, 2018г – 80с.
- 3.Олехник С.Н., Потапов М.К., Пасиченко П.И. Уравнения и неравенства. Нестандартные методы решения. М.:Дрофа, 2001г- 187с.
- 4.Седракан Н.М., Авонян А.М. Неравенства. Методы доказательства. М.: Физматлит, 200г- 201с.
- 5.Супрун В.П. Математика для старшеклассников. Нестандартные методы решения задач.М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.-272с.

Азимова Н. С.

Azimova N.S.

Таджикский государственный университет, права, бизнеса и политики
Tajik State University of right, Business and Politics

СИСТЕМНО- ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ВЫСШЕЙ МАТЕМАТИКИ В ВУЗЕ

SYSTEM AND ACTIVITY APPROACH AS THE BASIS OF THE METHODOLOGICAL SYSTEM OF PREPARATION OF STUDENTS WHEN LEARNING HIGHER MATHEMATICS AT THE UNIVERSITY

Аннотация: В статье рассматривается системно- деятельностный подход в обучении математики в вузе. Автор отмечает, что системно- деятельностный подход является как основа методической системы подготовки студентов при обучении высшей математики в вузе Системный подход к учебному процессу предполагает предварительную теоретическую и методическую подготовку педагогов.

Abstract: The article discusses the system-activity approach to teaching mathematics at a university. The author notes that the system-activity approach is the basis of the methodological system of training students in teaching higher mathematics at the university. The systematic approach to the educational process presupposes preliminary theoretical and methodological training of teachers.

Ключевые слова: специалист, высшая математика, системно- деятельностный подход, совершенствование, качества образования, принципы, формирование, организация.

Keywords: specialist, higher mathematics, system-activity approach, improvement, quality of education, principles, formation, organization.

Современная концепция образования изложена в Государственных программах в Республике Таджикистан. Среди основных целей и задач программы обучения - «подготовка высокообразованных и высококвалифицированных специалистов, способных к профессиональному развитию и профессиональной мобильности в условиях информатизации общества и разработке новых наукоемких технологий». Таким образом,

высшим учебным заведениям необходимо создавать условия образовательного процесса для подготовки таких специалистов.

Современный специалист должен иметь ряд компетенций: предметных, общекультурных, коммуникативных, профессиональных и т.д. Формирование такого широкого профиля навыков и умений осуществляется в учебном процессе в вузе. При этом математика играет важную роль, особенно в изучении исходных объектов и создании новых.

Таким образом, актуальность определяется растущей потребностью общества в повышении качества подготовки специалиста и необходимостью поиска новых средств для совершенствования управления образовательным процессом и повышения качества образования на основе системно-деятельностного подхода к обучению.

Анализ существующих программ и методов обучения позволяет выделить ряд проблем при изучении курса высшей математики. Для решения подобных задач необходимо разработать модель курса высшей математики на основе системного подхода и теории деятельности и при соблюдении следующих принципов [2].

- 1) принцип системного построения содержания курса высшей математики;
- 2) принцип описания курса высшей математики в единстве общего, особенного и единичного;
- 3) принцип оптимального сочетания фундаментальности и профессиональной направленности обучения высшей математике в техническом вузе;
- 4) принцип предметной деятельности при изучении высшей математики;
- 5) принцип развивающего обучения;
- 6) принцип единства основ педагогической и студенческой подготовки с учетом особенностей каждого субъекта процесса.

Модернизация образования в соответствии с описанной системой принципов открывает новые возможности для развития личности, образования, культуры и общества в целом. Системный подход к учебному процессу предполагает предварительную теоретическую и методическую подготовку педагогов.

Согласно системно-деятельностному подходу в основе повышения качества образования лежат три взаимосвязанных процесса: организация деятельности студентов, в том числе индивидуальной самостоятельной деятельности, управление этой деятельностью и контроль. Построение этих процессов и организация взаимосвязи между ними осуществляется за счет возможности проектирования информационных и коммуникационных технологий.

Повышение качества обучения математике в вузе может быть достигнуто, если [1].

- формировать и развивать важнейшую составляющую учебной деятельности- учебную мотивацию: познавательный интерес, творческую активность, развитие навыков самоконтроля, самоорганизацию студента, использование информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе, позволяющих обеспечить каждому индивидуальное обучения;

- изменить организацию познавательного процесса, перенеся его на систему мышления;

- рациональная организация учебно-познавательной деятельности студентов в процессе обучения;

- индивидуализация учебного процесса и применение принципиально новых средств познания;

- организовать процесс обучения теоретическим основам математики, совмещение аудиторной и внеаудиторной деятельности студентов посредством системы учебных материалов, УМК, справочников, дополнительной литературы, всех материалов для получения качественного образования.

Системно-деятельностный подход опирается на активные методы обучения, в том числе методов стимулирования познавательной деятельности обучающихся. Строятся они в основном на диалоге, беседе, интегрированных уроках, самостоятельных работах, предполагающем коммуникацию студентов для разрешения той или иной проблемы.

В преподавании математики системно-деятельностный подход требует формирования практических умений применения теории. Это переход от простой передачи знаний к развитию творческих способностей каждого студента, раскрытию им своих возможностей, подготовка к жизни в современных условиях, а также придание образовательному процессу воспитательной функции в широком смысле этого слова [3].

Шуркова М.В. в своем исследовании отмечает, что для повышения качества математической подготовки студентов необходимо методическое сопровождение курса математики. Исследователь раскрывает основные принципы составления системы упражнений по математическому анализу. По мнению автора система упражнений должна обеспечивать усвоение студентами содержания курса, основных понятий, утверждений и теорем, а также методов решения практических задач. Данная система должна быть полной и сформирована в порядке возрастания сложности математических заданий. Вводный курс математического анализа должен обеспечивать плавный переход студентов к методам математического анализа и особенностям использования математических терминов. Система упражнений должна быть ориентирована на профессионально направленность обучения [4,с.10].

Согласно системному подходу укажем основные направления совершенствования деятельности преподавателей кафедр математики вуза по реализации профессионально направленного обучения математике студентов технических направлений:

- повышение математических знаний преподавателей кафедр математики вуза;
- знакомство преподавателей математики с особенностями техники и технологии, изучаемых студентами;
- разработка программ взаимосвязей математики с общепрофессиональными и специальными дисциплинами;
- составление преподавателями математики задач и заданий студентам с прикладным содержанием и т.п.

Проблемные самостоятельные работы по математике. Самостоятельные работы вне расписания служат средством для организации проблемно-прикладного контекста в обучении студентов. Проблемность заключается в том, что студент не знает, какими методами и способами действовать, чтобы выполнить задание, не представляет, какой результат он должен получить. Он размышляет, воображает, пытается спрогнозировать результат работы, делает предположения, определяет и выполняет план действий, достигает результата, сравнивает его с требованиями задачи, корректирует работу, формализует результат - занимается творческой деятельностью.

Уровни сформированности способов действий при выполнении самостоятельных работ:

- *Первый уровень:* следование образцу, правилу, алгоритму без необходимости понимать, почему надо действовать именно так.
- *Второй уровень:* действие с пониманием оснований того способа, который необходим для решения задачи
- *Третий уровень* преобразование освоенного способа действия применительно к новому контексту.

Системно- деятельностный подход рассматривается нами как основа методической системы подготовки студентов при обучении высшей математики в вузе, которое реализуется за счет организации самостоятельной деятельности студентов и повышения мотивации к обучению, на основе интеграции учебного процесса; обеспечивающая повышение качества и интенсификацию процесса обучения математике в условиях увеличения объема часов спецдисциплин в вузе.

Список литературы:

1. Буслова Н. С. Системно-деятельностный подход как средство повышения качества обучения теоретическим основам информатики в условиях информационно-предметной среды педагогического вуза 2006: Автореф. дис.. канд. пед. наук. -Омск, 2006.-25 с.

2. Епишева О.Б. Технология обучения математике на основе деятельностного подхода: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 2003. - 223 с.
3. Харламов И.Ф. Педагогика: Учебник. 7-е изд. - Минск: Университетское, 2002. - 560 с.
4. Шуркова М.В. Профессионально-педагогическая подготовка будущих учителей математики на практических занятиях по математическому анализу в педагогическом вузе : Автореф. дис.. канд. пед. наук. -Москва, 2008.-23 с.

Каримов А.М.

Karimov A.M.

ходими илми Шӯъбаи фанҳои табию риёзӣ ва технологияи иттилоотии Пажӯҳишгоҳи
рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

Researcher of the Department of Natural, Mathematical Sciences and Information Technology
of the Institute of Education Development named after A. Jomi of the Academy of Education of
Tajikistan

**МАСЪАЛАҲОИ МУҲИММИ ИЛМҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ ДАР ЗАМОНИ
МУОСИР ВА РОҶҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО
IMPORTANT PROBLEMS OF THE NATURAL SCIENCES IN MODERN TIME AND
THEIR SOLUTIONS**

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф диққати асосиро ба омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ, омилҳои сифати самарабахши таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ дар муассисаҳои таълимӣ равона намуда, барои тақвият бахшидани дарсҳои табиатшиносӣ бахри хонандагони муассисаҳои таълимӣ изҳори назар намудааст.

Abstract: In this article, the author focuses on the study of natural and exact sciences, factors of the effective quality of teaching natural and exact sciences in educational institutions, and also emphasizes the need to strengthen natural science lessons for students of educational institutions.

Калидвожаҳо: методология, илм, табиатшиносӣ, дониш, мафҳум, ҳамгирӣ, фарқият, фарогирӣ, таълим, маориф.

Key words: methodology, science, natural sciences, knowledge, concept, integration, difference, coverage, training, education.

Асри XXI замони пешрафти бегонаи илм ва техникаву технологияҳои навин мебошад. Дар чунин шароит рушди минбаъдаи ҳар кишвар аз дастгирӣ ва дар истехсолот қорӣ қардани дастовардҳои илмӣ вобастагии амиқ дорад. Зеро дар шароити кунунӣ тавачҷуҳ ба нерӯи зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ аҳамияти беш аз пеш пайдо қарда, ба нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар таъсири амиқ мерасонад.

Имрӯз бе илму инноватсия, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва ташаккули ҳаҷонбинии техникӣ қадаме ба пеш гузошта намешавад.

Мо дар доираи рушди илмҳои муосир саноатикунонии босуръати кишварро ҳадафи қоруми стратегияи мамлакат эълон намудем.

Дар ин раванд, мақсад дорем, ки истифодаи технологияҳои муосирро дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ густариш дода, тафаккури техникӣ аҳолӣ, дар навбати аввал, қавонро тақвият бахшем, барои пешрафти илмҳои бунёдӣ ва техникӣ технологияи фазои мусоид фароҳам оварем.[1]

Самтҳои стратегияи навсозии мактаби таҳсилоти умумӣ, пеш аз ҳама, ба таълими фанҳои табиатшиносӣ иртибот доранд, зеро маҳз ҳамин самти дониши башар суръати рушди илмӣ-техникӣ ҳар як давлатро муайян мекунад ва мақоми онро дар арсаи ҳаҷонӣ баланд мебардорад. Сифати нави таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ танҳо дар асоси дониш, маҳорату малакаи муосирӣ дар қараёни намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ маърифатии хонандагон ташаккул ёфта, баъдан ба системаи универсалии маърифат ва фаъолият табдил меёбад. Ин танҳо дар асоси системаи принсипан нави омӯзиш имконпазир аст, ки натиҷаи он бояд дониши муназзам ва маҳорату малака, малакаю маҳоратҳои таҷрибавӣ умумӣҳаҷонӣ бошад. Танҳо дар ин

замина метавонад тафаккури табиӣ-илмӣ, меъёри асосии сифати дониши табиӣ-илмӣ бошад.[2]

Дар бораи қорӣ намудани курси "Табиатшиносӣ", ки "омезиши" биологияро бо курсҳои физика, химия, география ва астрономия дар синфҳои 1-7 пешбинӣ мекунад, мутахассиси маъруфи соҳаи генетика, академик Н.П.Дубинин ва ҳамкоронашон изҳори андеша намудаанд. Ба ақидаи онҳо биология ҳамчун як фанни мустақил бояд дар тӯли тамоми солҳои таҳсил дар мактаб омӯхта шавад ва таълими фан бо назардошти баргаштан ба мафҳумҳои асосӣ, вале дар сатҳи сифатан баландтар афзоиш ёбад. Комилан аён аст, ки заминаи ибтидоии ҳамгирии донишҳои илмӣ дар мактаб гузошта мешавад. Дар ин робита, баррасии масъалаи тамоили умумии илм дар самти ҳамгири кардани он ба мафҳумҳои муосир, ки ба навсозии маориф равона шудаанд, фавран муҳим аст.

Асосҳои методологӣ ва моҳияти концепсияҳои, ки ба навсозии таълими илмӣ мактаб нигаронида шудаанд, таҳлил карда мешаванд. Афзалиятҳои концепсияи нави таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ, пеш аз ҳама омӯхтани пешакии фанни физика ва химия пеш аз фанни биология мебошад. Ин мафҳум, ки дар заминаи қонунҳои умумии рушди табиат сохта шудааст, стратегияи ягонаи ташаккули донишҳои илмиро дар сатҳи назариявӣ кафолат медиҳад ва асоси ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон мегардад.

То ба имрӯз мутахассисони варзида оид ба стратегияи ҳамгирии таълими илмӣ ба як хулоса наомадаанд. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқро танҳо бо ёрии курсҳои интегратсионӣ ба сатҳи сифатан нав баровардан мумкин аст, баъзеи дигар нуқтаи назари баръакс доранд ва дар онҳо манфӣ мебинанд. Танҳо аён аст, ки проблемаи тақвияти ҳамгири байни субъектҳои сикли табиатшиносӣ аз сифр ба миён наомадааст ва сарчашма мегирад: талаботи амалия ҳамгирии доимо бештари дониши илмҳои гуногунро талаб мекунад ва барномаҳои миёна ва миёна маълумоти оӣ ба талабот ҷавобгӯ нестанд.

Омӯзиши қойгоҳи курсҳои интегратсионӣ дар системаҳои таълимии Ғарб дар асарҳои Б.Д.Комисаров, Н.М.Воскресенская ва дигарон диққат дода шудааст, ки натиҷаҳои ҷолиб дар ин масъала дар нашрияҳо инъикос ёфтаанд.[3]

Ҳамин тариқ, проблемаи ҳамгирии донишҳои табиатшиносӣ дар мактаб, ки бо ниёзҳои иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа муайян карда мешавад, фавқулода муҳим ва дар айни замон мушкил аст. Ҳалли он ҳадди аққал талаб мекунад:

- таҷдиди назарияи иерархия, мундариҷа ва муносибати чунин курсҳои фарқкунанда, ба монанди физика, химия, биология ва география.

Бо назардошти талаботи дар боло зикршуда ва дигарҳо, самти дуввуме таҳия шудааст, ки азнавсозии куллии тамоми таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ ва ба қонунҳои объективии рушди табиат мувофиқ кардани онро пешбинӣ мекунад. Ин самт ба концепсияи нави таълими табиатшиносӣ асос ёфтааст, ки муаллифи он академики Академияи таҳсилоти Русия А.В.Усова мебошад. Тибқи гуфтаи ин муҳаққиқ, мақсади қорӣ кардани курсҳои интегратсионӣ бо вазифаи умумичахонии онҳо ҳамчун курсҳои систематикӣ (биология, физика, химия, география), ки азхудкунии донишҳои таҷрибавӣ ва назариявиро дар назар доранд бояд мантиқан аз нигоҳи илмӣ ва таърихӣ мушаххас бошанд.

Омезиши курсҳои омӯзишии систематикӣ (фанӣ) ва интегратсионӣ (байнисоҳавӣ) ба назар як шартӣ муҳими ташаккулёбии зеҳни мактаббачагон ва донишҷӯён, рушди қобилияти тафаккури онҳо берун аз ҳудуд мебошанд.

Омӯзиши мавзӯҳо дар сикли табиатшиносӣ аз курси мукаммали физика оғоз карда шавад. Пас аз физика, химия, география ва биология омӯхта мешавад. Дар синфҳои болоӣ дар доираи курси интегратсионии "Табиатшиносӣ" ба низом даровардан ва ҷамъбасти кардани донишҳои табиатшиносӣ ба назар гирифта шудааст (аммо ин курс физика, химия ва биологияро дар синфҳои болоӣ иваз намекунад). Омӯзиши мукаммали

физика ба шумо имкон медиҳад, ки дар сатҳи назариявӣ дониш гиред ва аз он барои фаҳмонидани моҳияти падидаҳо ва қонунҳои кимиёвӣ истифода баред. Дар навбати худ, дониши ибтидоии физикӣ ва химиявӣ имкон медиҳад, ки моҳияти падидаҳои биологие, ки дар табиати зинда рух медиҳанд, ошкор карда шавад. Ҳамин тариқ, имконпазир мегардад, ки дар таълими мактаб муттасилӣ, робита ва вобастагии илмҳои табиатшиносӣ, диалектикаи рушд ва ҳамкориҳои онҳо инъикос ёбад.[4]

Ҳалли масъалаи стратегӣ дар соҳаи таълими табиатшиносӣ равона карда шудааст, ки зиддиятро дар бораи ташаккул ва рушди илми биологӣ пешбинӣ кардааст, вақте ки дар марҳилаи аввал он бидуни таълим ба дониши назариявӣ ва усули амалии фанҳои физика ва химия худ ба худ инкишоф меёбад.

Дар асоси ин зиддият ва барои ҳалли ин масъала тавассути навоариҳои тактикӣ, муаллифи концепсия ба ҳулосае меояд, ки дониши муосири биологӣ илмиро бидуни таълим ба мафҳумҳо, қонунҳо ва назарияҳои физикӣ ва кимиёвӣ ташаккул додан мумкин нест. Аз ин бармеояд, ки барномаҳои таълимӣ, барномаҳо ва мундариҷаи китобҳои дарсии табиатшиносиро дар мактабҳои миёна ба кулӣ таҷдиди назар кардан зарур аст.

Системаи нави таълими табиатшиносӣ ба муқаррароти зерини назариявӣ ва методӣ асос ёфтааст:

1. Рушди минбаъдаи ҷомеа бидуни ҳалли мушкилоти экологӣ, ки тағироти куллии тамоми таҳсилоти табиатшиносиро талаб мекунад, самтгирии ҳамаи фанҳои даврони табиӣ барои афзоиши таваҷҷӯҳ ба таълими экологӣ, ошно кардани хонандагон бо асосҳои илми технологияҳои муосири аз ҷиҳати экологӣ тоза имконнопазир аст.

Технологияҳои муосир ба истифодаи ҳамаҷонибаи дастовардҳои илмҳои табиӣ асос ёфтаанд, ки барои хонандагон - мутахассисони ояндаи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ пешбини шудааст, ки бо ин мушкилоти ҷо доштаро ҳал мекунад.

2. Зарурати мавҷударо байни мундариҷаи фанҳо дар сикли табиатшиносӣ дар мактабҳои асосӣ ва миёна, аз як тараф ва сатҳи рушди илмҳои дахлдор, аз тарафи дигар, коҳиш додан зарур аст. Ин тафовути байни мундариҷаи курси мактабӣ аз биология ва сатҳи рушди илми биологияи муосир махсусан муҳим аст. Дар ҷараёни биология танҳо ҷиҳати физикӣ равандҳои физиологӣ ва биохимиявӣ баррасӣ карда мешавад, дар ҳоле ки дарки моҳияти онҳо дониши фундаменталии физикӣ ва химиявиро талаб мекунад, ки хонандагон надоранд. Дар айни замон, ҳалли бисёр масъалаҳои мубрами инсоният танҳо дар асоси дарки механизмҳои биологӣ дар сатҳи молекулавӣ ва субмолекулавӣ имконпазир аст.

3. Азнавсозии курси биология ноғузир боиси аз нав сохтани мундариҷа ва сохтори курсҳои физика ва химия, инчунин тағир додани ҷойгоҳи онҳо дар барномаи таълимӣ мегардад. Биология бояд ба донишҳои физика ва химия асос ёбад. Физика дар табиатшиносӣ пешсаф аст. Мафҳумҳо, қонунҳо ва назарияҳои бунёдии он дар биология ва химия "қор мекунанд". Дар рушди таърихӣ илмҳои табиӣ, физика ҳамчун асоси рушди илмҳои дигар хидмат кардааст. Ва дар табиатшиносии муосир кашфиёти далелҳои нави илмӣ ба алоқаи наздики ҳамаи илмҳои табиатшиносӣ ва истифодаи васеи усулҳои таҷқиқоти физикӣ асос ёфтааст (таҳлилҳои рентгении структурӣ ва люминесцентӣ, спектроскопияи молекулавӣ ва ғ.).

4. Мазмуни муосири субъектҳои даврони табиӣ ифшои робитаи шаклҳои физикӣ, кимиёвӣ ва биологӣ материяро ба хонандагон, умумияти мафҳумҳои фундаменталии табиӣ-илмӣ, қонунҳо, назарияҳо, умумияти усулҳои таҷқиқот, ташаккули манзараи ягонаи табиӣ-илмӣ ҷаҳон. Ин норасоии ҷиддитарини мундариҷа ва сохтори ашё дар давраи табиӣ бартарафсозии фавриро талаб мекунад.

5. Зарурати азнавсозии куллии курси физика дар мактаби асосӣ вучуд дорад, зеро таълими ҳатмӣ (бепул) дар мактаби муосир, мувофиқи қонунҳои амалкунанда, дар 9 синф маҳдуд карда шудааст. Вобаста ба ин, зарурати дар курсҳои физика, химия ва биологияи синфҳои 10-11 ҳал кардани баъзе масъала ба зинаи мактаби асосӣ ворид сохтани барномаҳои таълимии фанҳои дахлдор ба миён омадааст. Ба ин масъалаҳо

дохил мешаванд: падидаи радиомавҷо, фаъолият изотопҳои радиоактивӣ, табиати квантии радиатсия ва азхудкунии энергия аз ҷониби атом, таъсири майдонҳои электрикӣ ва магнитӣ ва радиатсионӣ ба организмҳои зинда, олами наботот, ҳайвонот.

Аз муқаррароти дар боло овардашуда бармеояд, ки баланд бардоштани сатҳи таълими табиатшиносии мактаббачагони муосир, ба сатҳи рушди илм ва ниёзҳои ҷомеа мувофиқ кардани танҳо дар шароити азнавсозии куллии мундариҷаи ҳамаи мавзӯҳои мавзӯҳои сикли табиӣ ва аз нав дида баромадани пайдарпайии омӯзиш имконпазир аст. Ин талаб мекунад, ки омӯзиши пешакии курсҳои физика ва химия таъмин карда шуда ташаккули, саривактии заминаи концептуалии хонандагон, ки барои бомуваффақият омӯхтани курси биологияи муосир зарур аст, таъмин карда шавад.

Ҳамзамон, бояд ҳамгунагии мафҳумҳои фундаменталӣ, қонунҳо, назарияҳо, усули таҳқиқот, муносибати диалектикӣ падидаҳои физикӣ, кимиёвӣ ва биологӣ ошкор карда шаванд.

Навоварии ин мафҳум, пеш аз ҳама, дар он аст, ки он ба ду ғояи муҳимтарини методологӣ асос ёфтааст ва имкон медиҳад, то таълими табиатшиносӣ ба сатҳи нави сифат бароварда шавад. Аввалин - ибтидоӣ ва асосӣ - идея (таълим) -и материализми диалектикӣ дар бораи робитаи генетикии шаклҳои гуногуни ҳаракати материя, иерархия ва муттасилии онҳо мебошад. Мувофиқи ин таълим, бунёди шакли физикии ҳаракати материя мебошад, ки дар ҷараёни инкишофи худ шакли мураккабтар - шакли химиявӣ ҳаракатро, ки дар навбати худ шакли биологӣ мебошад, "ба вучуд овард". Эволютсияи материя дар таърихи пайдоиш ва рушди илмҳои табиӣ: физика, химия, биология инъикос ёфтааст. Принсипҳои асосии ташаккул ва рушди илмҳои принсипҳои ташаккул ва рушди шаклҳои мувофиқи ҳаракати материяро, ки онҳо дарк мекунанд, пурра инъикос мекунанд.

Моҳияти ғояи дуюм, ки дар асоси концепсияи нави таълими табиатшиносӣ қарор дорад, дар омезиши оқилонаи чунин самтҳои рушди донишҳои илмӣ, ба монанди фарқият ва ҳамгирӣ мебошад. Дар мактаби асосӣ, мувофиқи ин мафҳум, таълим дар асоси таълими тафриқавии фанҳои физика, химия, биология ва ҷуғрофия сурат мегирад. Ҳамзамон, дар синфҳои 10-11 курси интегратсионии "Табиатшиносӣ" ҷорӣ карда мешавад, ки барои ба низом даровардан ва ҷамъбаст кардани донишҳои дар синфҳои 5-9 азхудкардаи хонандагон дар мавзӯҳои давраи табиӣ пешбинӣ шудааст.

Омезиши диалектикӣ равишҳои дар боло овардашуда, имкон медиҳад, ки пай дар пай ва мундариҷаи фанҳои табиӣ дар мактаб омӯхташуда ва сатҳи рушди илми муосирро мутобиқ созад, инчунин талабот, дар рушди илмӣ-техникӣ мусоидат хоҳад намуд.

Татбиқи нави таълими табиатшиносӣ ҳалли маҷмӯи масъалаҳои назариявӣ ва методологиро муайян менамояд:

- зарурати ба асосҳои илмӣ асоснок кардани пайдарпайии нави омӯзиши мавзӯҳои даврони табиӣ: физика, химия, биология, ба ҷойи мавзӯи анъанавӣ: биология, физика, химия;
- муайян кардани мафҳумҳо, қонунҳо ва назарияҳое, ки барои ҳамаи субъектҳои давраи табиӣ муштарақанд, пайдарпай дар ошкор намудани мундариҷаи онҳо;
- таъмини ягонагии тафсири мафҳумҳо, қонунҳо ва назарияҳои умумӣ, асолати амали онҳо дар ҳар як мавзӯи таълимӣ мутобиқи хусусиятҳои шаклҳои омӯхташудаи ташкили масъала ва шаклҳои ҳаракат;
- таъмини муттасилӣ дар ташаккул ва рушди мафҳумҳои бунёдии табиатшиносӣ ва малақаҳои таҳсилотию маърифатии умумӣ;
- ошкор кардани имкониятҳо ва роҳҳои ошкор сохтани робитаи падидаҳои физикӣ, кимиёвӣ ва биологӣ, ошкор кардани таъсири равандҳои физикӣ ва кимиёвӣ ба рушди организмҳои зинда;
- таҳияи усули ягонаи ташаккули малақаҳои таълимию маърифатии барои субъектҳои даври табиӣ асосёфта дар асоси назарияи фаъолият ва принсипи муттасилӣ;

- таҳияи меъёрҳои самаранокии усулҳо ва шаклҳои таълим дар асоси таҳлили зина ба зинаҳои ташаккули малакаҳо ва таҳлили модда ба сифати азхудкунии мафҳумҳо;

- рушди шаклҳои самаранокии такмили ихтисоси муаллимоне, ки дар озмоиш иштирок мекунанд.

Таҷрибаҳои гузаронидашудаи омӯзгорӣ оид ба санҷидани самаранокии педагогии татбиқи концепсияи нави табиатшиносӣ дар мактаби асосӣ (9-сола) дар асоси омӯзиши пешакии курси физика аз синфи панҷум нишон дод, ки модели таҳиякардаи хеле муассир аст. Татбиқи ин модели таълим дар амалияи мактаб на танҳо сифати баландтари дониши хонандагон аз рӯи ҳамаи ҷанҳонҳои табиӣ, балки сатҳи баланди ташаккули малакаҳои таълимӣ ва маърифатиро низ таъмин менамояд.

Азхудкунии хонандагон мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳои фундаменталии табиатшиносиро дар синфҳои 5-6 барои омӯзиши системаҳои биологӣ сатҳҳои гуногуни ташкил на танҳо дар сатҳи эмпирикӣ, балки дар сатҳи назариявӣ заминаи илмӣ фароҳам меорад. Дар баробари ин, на танҳо дастгоҳи концептуалии курсҳои физика ва химия, балки усуле низ азхуд карда мешавад, ки ба кас имкон медиҳад дар бораи ашё ва падидаҳои олами атроф дониши илмӣ гиранд. Муҳимтарини онҳо равиши функционалӣ мебошад, ки татбиқ ва азхудкунии он дар курсҳои физика ва химия имкон медиҳад, ки ҳангоми омӯзиши функсияҳои физиологӣ дар организмҳои зинда самаранок истифода ва амиқтар карда шавад, то моҳияти онҳо дарк карда шавад.

Таҷриба инчунин нишон дод, ки мафҳуме, ки дар асоси қонунҳои умумии рушди табиат сохта шудааст, худ заминаи методологии таҳияи барнома ва маводи таълимӣ барои ҳамаи субъектҳои давраи табиӣ мебошад ва стратегияи ягонаи ташаккули дониши илмӣ дар сатҳи назариявиро қафолат медиҳад. Дар ниҳояти қор, ин стратегия аз ҷониби хонандагон аз худ карда мешавад ва заминаи методологии шинохти воқеияти объективӣ ва заминаи ҷаҳонбинии илмии онҳо мегардад.

Адабиёт:

1. Э. Раҳмон аз суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо олимони кишвар 18.03.2020 11:47, шаҳри Душанбе.
2. Хрипкова А.Г., Мягкова А.Н., Калинова Г.С. Дар бораи ташкили курси ҳамгирошудаи "Табиатшиносӣ" // Биология дар мактаб. - 1988. - № 5.
3. Зверев И. Д. Интегратсия ва "мавзӯи интегратсионӣ" // Биология дар мактаб. - 1991. - № 5.
4. Усова А.В. Концепсияи нави таълими табиатшиносӣ ва шароити педагогии татбиқи он. - Челябинск: Нашриёти ЧГПИ "Факел", 1995.

ҚИСМАТИ 3.
ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ САМАРБАХШИ ТАЪЛИМ
ДАР МАРҶАЛАИ РУШДИ МАКТАБИ МУОСИР
РАЗДЕЛ 3.
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ
НА ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ
SECTION 4.
IMPROVING EFFECTIVE LEARNING METHODS AT THE STAGE
OF DEVELOPMENT OF A MODERN SCHOOL

Каримова И.Х. Karimova I.Kh.

вице-президент АОТ, академик. Vice president of AOT, academician

Негматов С.Э. Negmatov S.E.

главный специалист отдела оценки образования АОТ, профессор.
Chief specialist of the department education assessment of AOT, professor

КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ
ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: В настоящей статье рассматриваются основные принципы формирования необходимых качеств компетентности и компетенции субъектов образования (учитель-ученик) при изучении грамматики русского языка в таджикской школе. Авторы отмечают, что для этого необходимо конкретизировать само понятие «компетентности». Трактовка и определение данного понятия позволило конкретизировать понимание и авторской позиции в отношении компетентности учителя и ученика в условиях дву и многоязычия.

Abstract: This article examines the basic principles of the formation of the necessary qualities of competence and competence of educational subjects (teacher-student) when studying the grammar of the Russian language in a Tajik school. The authors note that for this it is necessary to concretize the very concept of “competence”. The interpretation and definition of this concept made it possible to concretize the understanding and the author's position in relation to the competence of a teacher and a student in conditions of bilingualism and multilingualism.

Ключевые слов: компетентность, компетенция, грамматика, русский язык, родной язык, умение, навык, учитель, ученик, школьник, способность, осуществление, реализация, коммуникативность.

Key words: competence, competence, grammar, Russian language, native language, skill, skill, teacher, student, schoolchild, ability, implementation, implementation, communication.

Актуальность настоящей статьи обусловлена новыми требованиями, предъявляемыми к профессиональной квалификации педагога на современном этапе развития образования в Республике Таджикистан. Обязательным условием эффективности введения Государственного стандарта на ступенях основного и среднего общего образования является профессиональная компетентность педагога, соответствующая требованиям, предъявляемым к педагогическому персоналу образовательных учреждений.

Для соблюдения этого условия необходимо обеспечить постоянное научно-методическое совершенствование учебного процесса и повышения квалификации учителей русского языка в области теории и практики организации учебно-воспитательного процесса в соответствии с новыми требованиями, предъявляемыми к результатам общего образования и воспитания на современном этапе.

Деятельностный подход в области совершенствования профессиональной компетентности учителя представляет собой совокупность приёмов обучения, направленных на побуждение к профессиональной активности и развитие познавательного потенциала, на совершенствование навыков самоанализа и самообразования, открытость по отношению к различным современным инновационным подходам и технологиям, на формирование исследовательской культуры педагога. Совершенствование профессиональной компетентности учителя русского языка в таджикской школе представляет собой совокупность приёмов обучения, направленных на совершенствование навыков сотрудничества, профессионального взаимодействия с участниками образовательного процесса.

Что же собой представляет профессиональная компетентность учителя русского языка в таджикской школе? Это, прежде всего:

1. Способность разрабатывать и реализовывать учебную программу по русскому языку в образовательном учреждении.
2. Готовность применять современные методики и технологии, методы диагностирования достижений обучающихся для обеспечения качества учебно-воспитательного процесса.
3. Способность решать коммуникативные задачи и духовно-нравственного развития личности школьника.
4. Способность использовать возможности русской языковой среды для формирования речевой деятельности учащихся и обеспечения их культуры речи.
5. Способность организовывать сотрудничество участников образования, поддерживать активность и инициативность, самостоятельность субъектов обучения, их творческие способности.
6. Способность выявлять и использовать возможности межкультурной коммуникации в целях обеспечения диалога языков и культур.
8. Готовность использовать теоретические и практические лингвистические знания для определения и решения задач в области формирования языковой личности.

Как видно, одним из ключевых факторов, определяющих результативность обучения русскому языку в таджикской школе, является профессиональная компетентность учителя, динамика ее развития, которая инициируется сложными педагогическими, психологическими и методическими факторами его деятельности и способности.

В республике происходят существенные перемены в осмыслении общих проблем обучения русскому языку в таджикской школе. Они нашли отражение в содержании Государственного стандарта по предмету «Русский язык»; Государственной программе «О мерах совершенствования преподавания и изучения русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на период 2015-2020 гг.».

Разрабатываются новые систем обучения, форм проверки и оценки знаний учащихся, умений, навыков по русскому языку. К сожалению, предметные цели курса русского языка желают оставлять лучшего. Они все еще слабо соотносятся с жизненными потребностями школьника, не отражают ценностные ориентиры, не мотивируют углубление знаний, не направлены на интенсивное речемыслительное, интеллектуальное и духовное развитие личности. Все это означает, что процесс преподавания русского языка в таджикской школе во многом можно усовершенствовать за счет развития профессиональной компетентности учителя.

Эффективность процесса обучения русскому языку в таджикской школе может быть обеспечена на фоне высокой профессиональной компетентности и педагогического мастерства учителя. Компетентность учителя русского языка как субъекта образовательного процесса характеризуется его готовностью к выполнению своих профессиональных функций, гармоничным единством социальных установок и его психолого-педагогической подготовки. Компетентностный подход позволяет определить уровень знания учителя русского языка, выяснить насколько он способен:

- решать задачи обучения, воспитания и развития в их диалектической взаимосвязи и единстве;
- привлекать внимание школьников и заинтересовывать их изучаемым языком;
- учитывать возраст и психологические особенности школьников, уровень их развития и на основе этого обеспечить индивидуальный и дифференцированный подход;
- строить свои взаимоотношения со школьниками на гуманной, демократической основе;
- сочетать теорию и практику в преподавании русского языка;
- в совершенстве владеть своим «орудием» труда - речью, словом.

Вопросам исследования педагогической компетентности учителя русского языка уделяется пристальное внимание в современных психолого-педагогических исследованиях (Букреева И.В., Михеева Т.Б., Бахарева Е.В., Лейниш Т.Л., Янушевский В.Н, Рогулина Е.В., А.В. Батаршев, С.Я. Батышев, В.Ф. Башарик, В.С. Безрукова, А.П. Беляева, С.М. Годник, О.И. Донина, Ю.А. Кустов, И.Я. Курамшин и другие).

Кроме того, большое внимание вопросам формирования коммуникативной компетенции уделяли как русские (Н.И. Гез, А.Г. Крупко и др.), так и отечественные исследователи (Ф.Шарифзода, И.Х.Каримова, Т.В.Гусейнова, У.Р.Юлдошев, Юлдашева М.Р.).

Проведенный нами анализ специальной научной литературы по проблеме организационно-педагогических условий профессиональной компетентности учителей русского языка в таджикской школе позволяет сделать вывод о том, что фактически этот вопрос еще специально не исследовался.

Сущность профессиональной компетентности учителя русского языка в состоит в высоком профессиональном мастерстве по отношению к личностному развитию школьного субъекта обучения, многоаспектной деятельности с определенным набором компонентов, совокупность которых представляет собой качественную характеристику учащегося и структуры его свойств: лингвистической, социально-культурной и технологической, организационной, педагогической, коммуникативной и иных новообразований, в ходе которой и происходит ее интериоризация.

Ниже мы намерены остановиться на процесс обучения грамматике русского языка в таджикской школе с позиции главных субъектов образования (учитель – ученик). Полноценная коммуникация учащихся не может происходить при отсутствии грамматики. Иначе говоря, посредством грамматических средств ученик выражает свои мысли на изучаемом языке. Грамматика в силу обобщающего характера своих законов, облегчает путь к овладению языком. Благодаря грамматическим средствам общения ученик учится воспринимать, понимать, действовать и воздействовать в конкретной ситуации общения.

С точки зрения компетентности учителя обучение грамматике русского языка в таджикской школе – это создание учащимся необходимых возможностей для овладения грамматическими явлениями речи как составной части иноязычного образования. Грамматика нужна учащимся для того, чтобы они были способны:

- правильно строить русскую речь;
- правильно понимать высказывания и действовать;
- уметь контролировать построение высказывания;
- уметь выбирать требуемые грамматические формы и конструкции.

Для всего этого нужно уметь активно использовать морфологические и синтаксические явления для достижения высокого уровня продуктивных речевых умений. Таким образом, цель обучения грамматике – это формирование у школьников грамматических навыков как одного из важнейших компонентов речевых умений говорения, аудирования, чтения и письма.

Компетентность и компетентностный подход при обучении грамматике имеет принципиальное значение для учителя в плане осуществления им функциональных возможностей языка. Пожалуй, ни один из аспектов обучения языкам не был на протяжении многих лет предметом столь интенсивных обсуждений и дискуссий, как грамматика.

Грамматика понималась по-разному, она играла и продолжает играть неординарную роль при обучении родному языку, русскому или другим иностранным языкам.

Грамматика в многовековой истории развития образования была и остается самостоятельной областью знаний. Понятие «грамматика» (греч. *grammatike*) первоначально обозначало «искусство чтения и письма». Дело в том, что в средние века «свободное искусство» *grammatika* (лат.) считалось одним из составных частей и неотъемлемого компонента образования. Грамматика ставила цель научить владению родным языком и другими языками, сообщить сведения по языку, в том числе, при чтении текстов, развивать процесс формирования мышления и тренировки ума.

В настоящее время эта тенденция превратилась в требование обучать учащихся не всему объёму грамматики и не ради самой грамматики, а коммуникативной грамматике соответственно задачам и условиям развития речевой деятельности учащихся и осуществления коммуникативной компетенции. Именно в грамматике учащиеся делают больше всего ошибок. Поэтому необходимо формировать и совершенствовать грамматическую компетентность, используя эффективные коммуникативные методы и приемы.

Объективно существует такое положение, что человек всегда говорит по правилам, т. е. в соответствии с определенными закономерностями языка, которые объективируются в правилах. Говорящие не всегда осознают эти правила: грамотные и безграмотные говорят одинаково по правилам, хотя с разной степенью грамотности. Можно ли точно передать мысль при помощи простого набора лексических единиц? Нет, нельзя! Лексические единицы лишь называют предмет или явление. Отношения же между ними отражаются в грамматических значениях, в умении использовать правильные грамматические конструкции.

Значение изучения грамматики русского языка заключается ещё и в том, что оно помогает учащимся-таджикам при изучении русского языка лучше осознать грамматический строй родного языка, развивает логическое мышление, наблюдательность, способность к анализу и обобщению. Иначе говоря, в процессе изучения грамматики реализуются возможности и способности учащихся в совокупности с приобретенными навыками и умениями.

Для того чтобы научиться говорить на русском языке, надо овладеть его грамматическим аспектом, правилами и закономерностями. Грамматика, как уже говорилось, «не является самоцелью, она – одно из важнейших средств овладения языком, неотъемлемый компонент всех видов речевой деятельности».

Обучение языку как универсальному средству общения, полагает А.А.Леонтьев, предполагает знание языка как функциональной системы, т. е. системы языковых средств, в их «рабочем состоянии, в той деятельности, ради которой они только и существуют» [Леонтьев, с.26].

Что нужно делать, чтобы привести языковые средства в русском языке в «рабочее состояние»? Тем путём, каким дети усваивают свой родной язык? Или путём зубрёжки? Последним способом проблему невозможно решить, так как трудно выучить всё. Учеными-психологами доказано, что лучше и в большом объёме запоминается лишь в условиях полного восприятия.

Процесс усвоения русского языка у таджикского школьника, начинающего изучать его в школе, не может идти так же, как это наблюдается при усвоении родного языка. Он уже владеет родным языком, у него уже сложилась система восприятия языковой картины мира, обусловленная родным языком, сформировались многие когнитивные процессы, и его мышление не может в полной мере работать, когда он приступает к изучению русского языка. Он неизбежно проводит сравнения, обобщает, делает выводы, и помощь ему в этом может оказать грамматика.

Только специально организованное обучение грамматическому аспекту русского языка и формирование речевой компетенции превращает процесс в продуктивный и

сознательного акта общения. Оно должно быть таким, чтобы у учащихся складывались определённые грамматические знания, что на русском языке, также как и на родном, нельзя говорить, пользуясь одними языковыми категориями. Таджикоязычный носитель пользуется в своей речи богатым комплексом языковых средств русского языка, существенно отличающихся от средств родного языка, но вполне понятных и доступных, если для овладения ими грамматика осваивается на коммуникативной основе. Более того, в процессе усвоения разнообразных грамматических структур больше места должно быть отведено аналитической работе с языковым материалом.

Интересную методику, построенную на компетентностно-деятельной основе изучения языка, предлагают и зарубежные авторы. Во всех исследованиях отмечается идея о том, что структура языка вводится в сознание детей с помощью различных моделей предложения, отражающих реальный языковой мир [Филатова, с.56]. Следует отметить, что использование символики в виде геометрических фигур нашло отражение во многих учебниках по русскому языку, разработанных на принципах коммуникативности, структурно-функционального метода и моделирования при организации компетентностного подхода в изучении грамматического материала.

В 5-9 классах таджикской школы у школьников наблюдается определенный языковой и речевой опыт. В таком случае необходимость использования материальных опор отпадает, а на смену приходят другие схемы – чисто языковые. Коммуникативный подход к овладению грамматикой напрямую коррелирует с когнитивным подходом, в рамках которого языковое функционирование рассматривается как мыслительный познавательный процесс.

В методике преподавания русского языка когнитивный подход реализуется через последовательное осуществление принципа сознательности, успешная реализация которого ориентирует учащихся на самостоятельное изыскание знаний по русскому языку, призывая на помощь, и не без основания, свой родной язык. Такая способность учащихся в компетентностном плане и стимулирование собственной коммуникативной деятельности при обучении русской грамматике важно потому, что «единственным источником полноценной мотивации при обучении данному языку в условиях полноценного отсутствия языковой среды является ориентировочно-исследовательская деятельность в отношении самого языка» [Филатова, с. 58].

Задача обучения грамматике – научить учащихся использовать её в коммуникативных целях. Это означает овладение способностями и способами изменять формы слов и сочетать слова в предложении, выработать грамматические навыки.

В реализации компетентностного подхода учителя в обучении грамматическому аспекту языка есть еще много нерешенных вопросов, которые решаются различными методами и по-разному. Наиболее актуальными в настоящее время являются следующее:

- 1) отбор грамматических явлений и последовательность их усвоения;
- 2) способы презентации грамматических явлений в зависимости от вида речевой деятельности, в которой они используются;
- 3) виды упражнений для автоматизации грамматических явлений и формирования грамматических навыков;
- 4) роль и место правил в обучении грамматике;
- 5) соотношение работы по структурам (аналогии) и правил при обучении грамматике.

Проблему обучения грамматическому минимуму для обучения русскому языку учащихся школ с таджикским языком преподавания и распределение грамматического материала нельзя считать решённой. Можно отметить факторы, которые следует иметь в виду, когда тот или иной грамматический материал предлагается для изучения на определённом концентре обучения. К таким основным факторам можно отнести:

- 1) соблюдение принципа изучения материала от лёгкого к трудному;
- 2) приоритет коммуникации, необходимость изучать, прежде всего, грамматические аспекты, без которых невозможно обеспечить коммуникативную ценность (умение говорить, понимать речь на слух, читать, писать);

3) достаточный объем словарного запаса, который может обеспечить возможность коммуникативного процесса и довести его до уровня автоматизма [Матюхина, М.В., Михальчик, Т.С., Прокина, Н.Ф., с. 111].

Если в начальном этапе обучения учащиеся обладают ограниченным запасом лексики и новое грамматическое явление не может в связи с этим быть употреблено в различных ситуациях или проиллюстрировано достаточным количеством примеров, то его изучение следует повторить. В противном случае обучение может принять несознательную форму, вместо того, чтобы развивать у учащихся способности практического пользования грамматическим материалом в речевой деятельности.

Обучать грамматике русского языка означает процесс формирования компетентности и специфических механизмов речи, где у учащихся одновременно складываются определённые грамматические знания в «рабочем состоянии» (А.А.Леонтьев), т. е. обучать так, чтобы это была грамматика «в голове» [Филатова, с. 61].

Вместе с тем следует избежать излишнего теоретизирования. В этом плане можно отметить следующее:

1. Рассматривать обучение грамматике не как самоцель, а как средство для овладения способами словоизменения, словообразования, словорасположения, т. е. структурного оформления речи.

2. Отобрать активный и пассивный грамматический минимум, усвоение которого обеспечит относительно правильное грамматическое оформление речи.

3. Обеспечить прочное и автоматизированное владение грамматическим минимумом.

На наш взгляд, можно выделить в обучении грамматике русского языка в школах с таджикским языком преподавания две основные цели:

- во-первых, научить учащихся в способности грамматически правильного оформления устно-речевых высказываний, концентрируя при этом основное внимание на содержание высказывания;

- во-вторых, научить учащихся распознаванию грамматических явлений при чтении и аудировании, направляя основное внимание на извлечение содержательной информации.

Этой цели должен соответствовать грамматический минимум, критерием отбора которого обычно выступают такие показатели, как его частотность и употребительность в речи, а также его обобщённость, т. е. способность распространяться на то или иное количество аналогичных грамматических явлений [Филатова, с.61].

В школьных условиях нет реальной возможности для овладения учащимися всем грамматическим строем русского языка в силу его обширности и трудности формирования грамматической компетенции. Если иметь в виду, что создание грамматической компетентности сопряжено с затратой значительного количества времени для выполнения упражнений, то овладеть всеми явлениями русского языка до степени автоматизированного пользования ими в условиях школьного обучения маловероятно. Необходимы определенные, весьма значительные ограничения в отборе грамматического материала и, прежде всего, тех грамматических явлений, которыми учащиеся должны владеть активно - в продуктивных и рецептивных видах речевой деятельности [Гез, с. 177].

В лингвистической литературе, рассматривающей вопросы типологического сопоставления грамматического строя русского и таджикского языков, выделяются, с одной стороны, сходные черты, с другой - различия на всех уровнях (морфемно-морфологическом и синтаксическом) грамматических систем этих языков.

На морфемно-морфологическом уровне их сходство наблюдается, прежде всего, в наличии особых грамматических средств: морфем (именных и глагольных флексий). Отсутствие системы склонений имени существительного и прилагательного в таджикском языке, несомненно, облегчает овладение этими частями речи в русском языке. Однако значительную трудность представляет для таджикского учащегося употребление предлогов, которые несут основную функцию выражения соответствующих отношений, передаваемых падежными окончаниями в русском языке [Гез, с.252].

В глаголе общим для русского и таджикского языков являются категории времени, категории числа, лица, наклонения, залога, а в русском - вида. Однако в каждом конкретном языке эти категории реализуются по-разному, в русском в основном через систему флексий, в таджикском языке как флективно, так и аналитически (личные окончания глаголов, вспомогательные глаголы и основной глагол, а также порядок слов). Эти расхождения вызывают значительные трудности при овладении механизмом образования и употребления глагольных времен, особенно прошедших, в русском языке [Сысоев, с.39].

В русском языке особую трудность вызывают овладение временными формами глаголов с учетом категории вида и наклонения, а также согласование временных форм. Немалую трудность представляют для учащихся также образование и употребление сложных аналитических форм глагола, состоящих из вспомогательного (изменяемого) глагола и причастия II смыслового глагола, а также их местоположение в предложении.

Наибольшее расхождение наблюдается между русским языком, имеющим относительно свободный порядок слов, с одной стороны, и таджикским языком, в котором местоположение слов в разных типах предложений строго фиксировано.

Все эти расхождения в морфолого-синтаксическом аспекте, как уже упоминалось, в значительной мере обуславливают трудности понимания и употребления грамматических явлений русского языка в продуктивных и рецептивных видах речевой деятельности.

Строгий учет этих трудностей поможет более рационально построить учебный процесс, выбрать более эффективные пути введения языкового материала, объяснения и закрепления его в целях формирования соответствующих грамматических навыков, а также развития речевых умений [Гез, с. 184].

Таким образом, значение реализации компетентностного подхода при обучении грамматике русского языка в таджикской школе велико. Для того чтобы выработать у школьников способность осуществления коммуникативной компетенции, научить их общению на русском языке, надо овладеть полноценными грамматическими умениями и навыками.

Литература:

1. Гез Н.И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе /Н.И. Гез, М. В. Ляховицкий, А.А. Миролубов, С.К. Фоломкина, С.Ф. Шатилов. – М.: Высш. школа, 1982. – 373с.
2. Леонтьев, А.А. Высказывание как элемент психолингвистики и теории коммуникации /А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1979. – 240с.
3. Матюхина, М.В., Михальчик, Т.С., Прокина, Н.Ф. и др. Возрастная и педагогическая психология /М.В. Гамезо. – М.: Просвещение, 1984. – 256с.
4. Сысоев, П.В. Интегративное обучение грамматике /П.В. Сысоев// Иностранные языки в школе. – 2003. - №6. – с. 25 - 31.
5. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация. – М.:Инфра-М. 2005. – 272.с.
- 6.Куприна Т.В. Развитие межкультурной коммуникативной компетентности студентов при изучении иностранного языка: дис. На соиск. учен. степ. канд. пед. Наук. – Екатеринбург, 2006. – 2006. - 220 с.

БАҶZE УСУЛ ВА ТАРЗҲОИ ОМУҶИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ
SOME METHODS AND WAYS OF LEARNING ENGLISH

Аннотатсия: Дар мақола сухан дар бораи интихоби усул ё худ тарзҳои омӯзиши забони англисӣ меравад. Чуноне муаллиф ибраз мекорад, усулҳои омӯзиши забони англисӣ зиёданд. Аз қабилӣ: курсҳои омӯзишӣ, китобҳо, маводҳои интернетӣ, бозиҳои гуногун, телефони мобилӣ. Вале омӯхтани забон пеш аз ҳама аз шавқу ҳавасу иродаи худи инсон вобаста аст, зеро шавқу ҳавасу иродаи қавӣ набошад, ягон усул самара намебахшад.

Abstract: The article discusses the choice of ways or methods of learning English. As the author points out, there are many ways to learn English. Such as: training courses, books, Internet materials, various games, smartphone, etc. However, language learning depends, first of all, on one's own interests and will, because without a strong will, no method will be effective.

Калидвожаҳо: усул, тарз, курсҳои омӯзишӣ, забони англисӣ, шавқу ҳавас, интихоб, муошират.

Keywords: method, method, training courses, English, hobbies, choice, communication.

Забон беҳтарин воситаи муошират, омӯзиши таърих, урфу одат, анъана ва фарҳанги мамлакат, имконияти пайдо намудани касби хуб мебошад. Аз ин рӯст, ки Пешвои миллат, Президенти муаззами кишварамон Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид мекунанд: « - Аз устодону омӯзгорон ва падару модарон талаб карда мешавад, ки диққати наврасон ва хонандагону донишҷӯёнро барои аз бар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд, забонҳои хориҷӣ ва омӯзиши технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро ба роҳ монанд».

Вале албатта набояд фаромӯш кард, ки пеш аз омӯхтани забони ғайр бояд забони модариро хуб донист. Зеро яке аз шартҳои асосии омӯзиши забон инро талаб менамояд. Яъне ҳар як инсон пеш аз он, ки бо забони дигар сухан ронад, бояд донандаи хуби забони модарии хеш бошад. Дар ин маврид бисёр хуб гуфтааст, шоири классик Тошхӯча Асирӣ: «Ҳар кас ба забони худ сухандон гардад, дониستاني сад забон осон гардад».

Дар давоми суханони шоир педагоги чех Я. А. Коменский низ дуруст ибраз мекорад, ки « - Забони хориҷиро дар асоси забони модарӣ бояд омӯхт, зеро касеро ки забони модариро намедонад, кӯшиши забони хориҷӣ омӯхтан, ҳамонест, ки чун тифлро пеш аз роҳгардӣ ба зини асп нишондан».

Зарурияти омӯзиши забонро волидайн низ хуб дарк намуда, кӯшиш менамоянд, то фарзандон баъд аз хатми мактаб лоақал озодона бо забонҳои русӣ ва англисӣ сухан ронанд. Онҳо мекунанд, ки дониستاني забони хориҷӣ на танҳо уфукҳои дониши фарзандро васеъ мегардонад, инчунин афзалиятҳои назаррас мебахсад, вале гумон аст, ки кӯдакон аз нақлҳо дар бораи ояндаи муваффақ, имконияти сафарҳо ва шиносҳои нав, қор дар ширкатҳои байналмилалӣ ё муоширати озод бо сокинони кишварҳои англисизабон илҳом гиранд. Ба таври дигар, фарзандон ин афзалиятро мутаасифона, дар кӯдакӣ дарк наменамолянд.

Чуноне устодон Каримова И., Шарифзода Ф ва Неъматов С дар китобашон қайд менамоянд: - «Дар баробари забонро омӯхтан, инсон ҳамзамон ба фарҳанги нави инноватсионӣ ворид мешавад, сарвати азими маънавии дар забонҳо ҷойдоштаро ба даст меорад. Яъне, вазифаҳои таълими забонҳо бо вазифаҳои ҳамзабони кишвар, фарҳанг ва зиндагии он пайванди ногусастанӣ доранд».

Албатта, усул, тарзу восита ва технологияи омӯзиш ҳоло зиёданд, вале мо кӯшиш менамоем, ки дар ин мақола чандтои онҳоро намуна орем, то фарзандонро ба омӯзиши забони англисӣ дилгарм карда бошем.

Омӯзиши забон тавассути бозӣ

Маълум аст, ки кӯдаки муосирро бо дарсҳои анъанавии дорони дахҳо машқҳои дилгиркунанда ба дарс ҷалб намудан қори осон нест, бинобар ин мо, пеш аз ҳама, таъкид менамоем, ки беҳтарин ва муассиртарин роҳи омӯзиши забон бозӣҳои гуногун мебошад: муҳити ором ва фазои дилрабо ба беихтиёрон аз худ қардани дониши зарурӣ кӯмак мерасонад.

Истифодаи бозӣҳои гуногун, хусусан бозӣҳои дидактикӣ дар дарс раванди таълимро ҷолибу шавқовар намуда, забон омӯзиро барои толибилмон осон мегардонад. Ҳамзамон яке аз мақсадҳои муҳими ин усул аз он иборат аст, ки шавқи маърифатии хонандагон баланд гардида, дар давоми бозии дидактикӣ, онҳо ба имтиёзҳо насиб гардида, ҳамчун иштирокчиёни фаъл малакаҳои маърифатии худро сайқал медиҳанд. Машқҳои, ки ба ин усул асос ёфтаанд, на танҳо раванди омӯзиши забони хориҷиро барои хонандагон маърифатӣ месозанд, балки ба муаллим барои рангин ва фаъл қардани дарсҳо кӯмак мерасонанд.

Ғайр аз ин бозӣҳои гуногун ба муошират, мустаҳкам намудану ба низом овардани дониш, аз худ қардани роҳҳои ҳалли забон омӯзӣ, ташаккули муносибати мусбии хонанда ба мавзӯҳои забони хориҷӣ, рушди фаъолияти маърифатӣ нигаронида мешаванд.

Карикатура ва сурудҳои дӯстдошта бо забони англисӣ.

Қадам кӯдак тамошои филми тасвириро дӯст намедорад? Пас чаро ин вақтро муфид нагузаронем? Намунаи беҳтарин дидани карикатураҳои шинос бо забони хориҷӣ пайваста ба он сурудҳои одӣ бо забони англисӣ, албатта, ба ҳар як кӯдак писанд хоҳанд омад. Ин ҷо қайд қардан ба маврид аст, ки дар кӯдакӣ зеҳни кӯдак тез аст, бинобар ин хангоме ки кӯдакони бо дилхоҳ забон яъне хоҳ забони тоҷикӣ, русӣ ва ё англисӣ саргарми тамошои филми тасвирианд, дар ниҳояти қор калимаву ҷумлаҳоро дарҳол аз худ менамоянд.

Истифодаи телефони мобилӣ

Телефони мобилиро низ метавон ҳамчун воситаи муассири омӯзиш истифода намуд. Маълум аст, ки кӯдакони бештар ба истифодаи телефон майл доранд, пас чаро онро ҳамчун воситаи омӯзиш истифода набарем. Тавассути телефон метавон малакаҳои муфидро ба кӯдак омӯзонд. Яъне истифода аз он бо бозӣҳо, барномаҳои ҷолиб ва дигар барномаҳои маърифатие вақтро гузаронд, ки дар натиҷа омӯзиши забон ҷун истироҳати фароғатӣ табдил меёбад, албатта, ба шарте ки ин бо забони англисӣ сурат гирад.

Курсҳои забон омӯзӣ

Хушбахтона ҳоло сартосари ҷумҳурӣ курсҳои кӯтоҳмӯҳлат зиёданд, ки тавассути онҳо метавон кӯдакониро ба омӯзиши забон ҷалб намуд. Афзалияти ин гуна курсҳо бештар дар он аст, ки дарсҳо ба намуди суҳбати озод оиди дилхоҳ мавзӯҳои гузаронда мешавад ва дар ҷамъбасти ин мавзӯҳои муқолаҳо ва саволу ҷавобҳо байни иштирокчиён сурат мегиранд. Гуфтан ба маврид аст, ки дар ин гуна курсҳои омӯзишӣ мутахассисони беҳтарин дарс медиҳанд ва вобаста ба синну сол ва хусусиятҳои равонии кӯдак тарзи зарурии муосирро интихоб менамоянд. Ба ғайр аз омӯхтани калимаҳо ва сохторҳои нав, кӯдакони навиштан, хонданро меомӯзанд ва самараовар он аст, ки матнҳо бо забони англисӣ шунавонда мешаванд. Дар давоми дарсҳо беҳтарин маводи видеоӣ, намоишҳои ҷолиби даққат, бозӣҳои нақшофарӣ ва дигар усули таълим истифода мешаванд. Хуллас, дар муҳити бароҳат ва дӯстона дар курсҳои омӯзишӣ кӯдак худро озод ҳис мекунад.

«Омӯзиши табиӣ»

Як тарзи омӯзиши забон усули «омӯзиши табиӣ» ном дорад, ки онро усули "ғарқшавӣ" низ меноманд. Ин усул, фароҳам овардани "муҳити лингвистӣ" -ро таъмин

мекунад. Бо иборай дигар, ғарки забон шудан, ё худро аз ҳар тараф бо забони англисӣ ихота кардан аст.

Ин усул на танҳо барои омӯхтани забон, инчунин дар бораи он фикр карданро меомӯзнад. Омӯзиш тавассути ин усул ҳатто тарзи тафаккурро ба забони англисӣ тағйир медиҳад.

Ғайр аз он, бо истифода аз ин усул, шумо ҳар рӯз бо забони англисӣ тамос мегиред.

Мисол, кӯдакони хурдсол сухан гуфтанро чӣ тавр меомӯзанд. Тасаввур кунед, ки кӯдаки навзод ҳанӯз забонро намедонад, ўро аз ҳар тараф суханронии нофаҳмо ихота кардааст. Яъне ў оҳиста-оҳиста, дар асоси бодикқат гӯш кардан, мушоҳида кардан, забонро меомӯзад. Аввалан ин албатта аз аллаи модар сарчашма мегирад.

« - Барои он забони модарӣ мегӯем, мегӯянд устод Муҳамадулло Лутфуллозода, ки он аз табиати шири поку сафеди модар бармеояд. Мехрубонӣ, навозишу сарзаниши модар ҳам ба воситаи чеҳра ва забон ифода меёбад». Ҷое дигар ба гуфтаҳои ӯшон зам менамоянд: «арзандатарин ҳадяи модар ба фарзанд забон аст». Дар ҳақиқат забону модар, ё худ модару ватан ба худ тавъаманд, яъне якеро бе дигаре тасаввур кардан ғайриимкон аст».

Сипас тифлак, ки калон шудан гирифт, забонро аз суханони дигарон, баробари шинос шудан бо муҳити атроф меомӯзад, чунки забон ҳаматарафа ўро ихота кардааст. Ин, албатта, якбора сурат намегирад, кӯдак аввал калимаҳои алоҳида, сипас ибораҳоро такрор мекунад, дар ниҳоят ба сохтани ҷумлаҳо ва суханронии раво оғоз мекунад. Аз ин рӯ усули ғарқшавиро боз усули "табӣӣ" меноманд. Яъне ҳар қадаре ки дар атрофамон бо забони англисӣ ҳарф зананд, ҳамон қадар осонтар ва зудтар бо забони англисӣ гап заданро меомӯзем. Мутаассифона, мо имкони инро надорем, бинобар ин метавон тавассути варақаҳо калимаҳои забони англисиро навишта дар ҳар ҷои хона гузорем. Ҳар боре ки бо ин варақаҳо рӯ ба рӯ мешавем, хоҳ ноҳоҳ ба чашм мерасад ва мунтазам калимаҳо аз ёд мешаванд.

Филмҳо ва намоишҳои телевизионӣ

Филмҳо ва намоишҳои телевизиониро бо забони англисӣ тамошо мекунем. Албатта, сараввал ҳама чизро, ки дар экран гуфта мешавад, намефаҳмем, аммо беаҳамияти зоҳир нанамоем, филмро бодикқат чанд маротиба тамошо карда, оқибат ҳам аз филм лаззат мебарем, ҳам забонро меомӯзем.

Агар мақсад гузорем, ки забони англисӣ омӯзем, хабарҳои телевизион ва радиоро бо забони англисӣ шунавем, рӯзнома ё маҷаллаҳоро бо забони англисӣ мехонем. Ҳамин мақсадро назди кӯдакон низ мегузорем.

Усули синфӣ

Дар хона нишаста, тасаввур кунед, ки дар синф нишастаед, аҳли хонавода, фарзандон ва дигар хешу табор гӯё ки ҳамсинфони шумо ҳастанд, дар хона муҳитеро фароҳам оред, ки ҳама бо ин забон сухан ронанд. Баъзан фазои равиши дарсро дар хона омода намоед, бигзор яке омӯзгор шавад, дигарон хонанда. Агар дарси хонагиро хуб ташкил намоед, кӯдакон низ ҳавасманд мешаванд.

Омӯзиш тавассути интернет

Забони шабакаҳои иҷтимоӣ ва сайтҳоеро, ки зуд-зуд ворид мешавед, ба забони англисӣ иваз кунед. Ба махфил ё гурӯҳи дӯстдорони забони англисӣ онлайн ё ғайрифаъол ҳамроҳ шавед, гурӯҳи тавачҷӯеро пайдо кунед, то шумо дар бораи чизе сухбат намоед.

Дар вақтҳои бекорӣ аз маводҳои интернет истифода баред. Ҳоло бисёр вебсайтҳо ҳастанд, ки ба омӯзиши забони онлайнӣ ё худ зинда тааллуқ доранд. Дар хидмати шумо садҳо муаллимони забони англисӣ ҳастанд, ки метавон интиҳоб кард. Шумо метавонед ҷустуҷӯи худро аз рӯи нарх, вақти дастрас мувофиқа намоед. Технологияҳои дар сайт истифодашаванда дарсҳои инфиродии онлайнро бениҳоят

кулай месозанд: Дар ин ҳолат шумо ба Skype, ягон барнома ё замимаи дигар ниёз надоред, зеро сайт аллакай ҳама чизи лозимаро дорад.

Дар асл, роҳи осон ва ягонаи омӯхтани забонро набояд интизор шуд. Чаро? зеро ҳама гуногунанд. Баъзан азхудкунии забони хориҷӣ аз синну сол, ҷои зист, таҷрибаи гузашта, вақти шумо барои омӯхтани забон, эҷодкорӣ ва омилҳои мухталиф вобаста аст.

Шояд нафаре бо шунидани китобҳои аудиоӣ ба омӯхтани забони хориҷӣ ба ин ноил мегардад. Дигаре ба машғулиятҳои анъанавии синфӣ бартарӣ медеҳад. Касе донишро бомуваффақият аз китобҳои дарсӣ мегирад ва чорумин калимаҳо ва ибораҳоро аз филмҳо бидуни тарҷума қабул мекунад. Забони англисиро ба ҳама соҳаҳои ҳаёти фарзандон ворид намудан лозим аст. Бигзор забони англисӣ на танҳо як дарси муқаррарӣ, балки муҳити фарзандон гардад. Вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки ба кӯдак фаҳмонем, ки дарсҳои забони англисӣ на аз ду машғулияти 45 ё 60 дақиқай иборат аст, балки имкони пайдо кардани ҷаҳони нав ва ҷолиб мебошад. Намоиши филмҳо бо забони англисӣ, сурудҳои караоке, маҳфилҳои забонмӯзӣ, истироҳат дар хориҷа метавонанд ба муҳити воқеии забон табдил ёбанд. Яъне интихоби беҳтарин усул, пеш аз ҳама, ба шумо вобаста аст, аз он ки малакаву маҳорат, тарзи фикрронӣ ва кадом усул бештар ба шумо писанд аст.

Агар шумо дар мактаб, донишгоҳ ё дигар муассисаи таълимӣ фаъолият намоед, кӯшиш кунед, ки бо ҳамсабақони худ бо забони англисӣ суҳбат кунед.

Пеш аз он ки ба забони хориҷӣ сухан ронед, бояд дониши аввалияро аз худ кунед, вагарна маълум нест, ки аз кучо оғоз кардан лозим аст. Тибқи як қатор таҳқиқот, омӯхтани забон монанди сохтани хона аст. Ба шумо як таҳкурсии дар шакли ҷумлаҳои содда лозим аст Мисол: I go to home. Ман ба хона меравам. Шумо тадричан ба сохтори мураккаби грамматикӣ таъя хоҳед кард.

Ҳангоми омӯхтани забон, шумо ҳатман дар суханронӣ, аниқтараш, дар ҷумлаҳо хато мекунед, изҳори нигаронӣ накарда, омӯзишро ҳамин гуна давом диҳед, хато кардан ва ислоҳ намудан тадричан дар оянда муваффақ шудан аст, ки ин худ раванди омӯзиш аст.

Агар шумо натавонед дар дарсҳои муқаррарӣ ширкат варзед, муаллимеро ёбед, ки ба шумо алоҳида дарс диҳад. Барои санҷиши дониши худ манбаҳои хуби онлайнро пайдо кунед, ба монанди сайтҳо бо супоришҳои интерактивӣ ё тестҳо.

Барои омӯзиши забони англисӣ ҳамарӯза вақти муайян чудо кунед.

Нагузored, ки чизҳои омӯхтаатонро фаромӯш кунед. Барои тоза кардани хотира калимаву ибораҳои азхудкардаатонро такрор ба такрор хонед. Мисол, як рӯзи ҳафта бояд танҳо ба баррасии маводи гузашта бахшида шавад.

Дар мавриди интихоби китоб, интихоб васеъ аст, китоб худ ганҷест, ки моро бо асрори олами воқеӣ, дунёи ҳаёли рангини муаллиф, пардаҳои сеҳрангези оламу одам ошно месозад. Вай даричае, равзанаест, ки мо тибқи он олами ҳастиро кашф менамоем, «чизи дар худ» - ро ба «чизи барои мо» мубаддал мекунем. Файласуф ва сиёсатшиноси машҳури римӣ Марк Сисерон мегӯяд: « - Хонаи бе китоб - ҷонест бе рӯҳ». Албатта омӯзиш тавассути китоб беҳтарин усул аст, зеро дилхоҳ маводро дар забони асл, аз забони муаллиф хондан кайфияту лаззати дигаре мебахшад.

Ҳангоми интихоби китоб, боварӣ ҳосил кунед, ки дар ниҳояти қор муваффақ хоҳед шуд, ғайр аз ин китоб бояд ба ҳадафҳои мушаххаси шумо мувофиқат намояд.

Инсон дар ҳама маврид кӯшиш менамояд, усули осонтарини омӯхтани забонро интихоб намояд. Вале омӯхтани забон, пеш аз ҳама, аз шавқу ҳавасу иродаи худи инсон вобаста аст. Агар ҳамин шавқу ҳавасу иродаи қавӣ набошад, ягон усул самара намебахшад.

Адабиёт:

1. Беляева Л. А., Иванова Н.В. Презентация Powerpoint и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2008. № 4.
2. Заика Е.В. Комплекс интеллектуальных игр для развития мышления учащихся. Вопросы психологии №6, 1990.
3. Лутфуллоев М. Методҳои таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ/ Душанбе, 1986.
4. Муҳамадулло Лутфуллоев. «Осор» - ҷилди 4, Душанбе – 2013. «Собириён. 513 саҳ.
5. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка.
6. Каримова И.Х., Шарифзода Ф., Негматов С. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования в РТ. Душанбе 2018. «Нигор».

Имомназаров Давлатназар Imomnazarov Davlatnazar

мудири Шӯъбаи омӯзиши стандарт, нақша, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Head of the Department of Standards, Plans, Curricula and Textbooks of the Institute of
Education Development named after Abdurahmoni Jomi

НАҚШАИ ТАЪЛИМИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ. МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚ THE PLAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF GENERAL EDUCATION. IMPLEMENTATION CHALLENGES AND PROSPECTS

Аннотатсия: Дар мақола дар бораи татбиқи нақшаи таълимии амалкунанда маълумот дода шуда, истифодаи роҳҳои самарабахши аз нигоҳи илмӣ асоснокӣ он дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла, таълимгоҳҳои намуди нав маълумот дода шудааст. Дар баробари он, таваҷҷуҳи сарварони таълимгоҳҳо ба дастовард ва мушкилоти татбиқи ҷузъҳои таркибии пешбинишудаи нақшаи таълимӣ равана шудааст.

Abstract: In the article the scientific ground of expediency is given the use of operating curriculum in general and new types of schools of Republic of Tajikistan, and also author of dive attention on present difficulties in correct distributions of the school components envisaged by this curriculum.

Калидвожаҳо: стандарт, таҳсилот, пешрафт, таълим, омӯзиш, таъҷиҳӣ, базавӣ, заминаҳо, равия, сарборӣ, дастрасӣ, душворӣ

Keywords: Standard, education, loading, difficulties, choice, needs, profile, humanitarian, difficulties.

Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси муҳтавои ҳуҷҷатҳои, ки мазмуни таҳсилотро муайян менамоянд, ташкил медиҳад. Яке аз ин гуна ҳуҷҷатҳо “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2015-2020, 2018-2019 ва солҳои минбаъда” (қарори МВМ ва ИҶТ аз 01.10.2018, 18/39 бо тағйироту иловаҳо) маҳсуб ёфта, он дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», “Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (тағйироту иловаҳо аз 25.09.2018, № 483), “Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (тағйироту иловаҳо аз 25.09.2018, № 484), дигар санадҳои меъриии ҳуқуқии соҳаи маориф бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва равонии хонандагон, пешрафти илми муосир, педагогикаю психология, талаботи санитарии эпидеиомологии кишвар, рушди устувори ҷомеава таъмини беҳдошти саломатии хонандагон таҳия гардидааст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳия, мувофиқ намудани Нақшаи таълимӣ ба талаботи хонанда, ҷомеа ва замони муосир дар шароити ислоҳоти соҳа, аз ҷумла татбиқи муносибати босалоҳият ба

таълим, таҳияи стандартҳои фаннӣ, барномаҳои таълимии насли нав тадбирҳои зарурӣ андеша, олимон, коршиносон, кормандони раёсат ва шуъбаҳои мориф ва омӯзгорони эҷодкори зиёдеро ба муҳокимаи он ҷалб карда тавонист ва дар раванди иброи андеша бартарӣ ва норасоии он нисбат ба Нақшаҳои таълимии солҳои гузаштаи кишвар ва кишварҳои хоирчи дуру наздик муайян карда шудаанд ва дар асоси пешниҳодҳои муфид тағйиротҳои зарурӣ ба он ворид карда шуданд, ки ба баланд гардидани сифати таҳсилот то андозае мусоидат хоҳад кард.

Зикр бояд намуд, ки дар нақшаи мазкур номгӯи фанҳо, миқдорисоатҳои таълимӣ дар давоми ҳафта, солвобаста ба забони таҳсил барои ҳар як фанни таълимӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ нишон дода шудаанд, ки он ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ имконияти тақсимоти дурусти соатҳои чудошударо дар асоси дифференциатсия ва вариантнокӣ дар давоми солҳои таҳсил фароҳам меорад.

Нақшаи таълимиизаминавӣ (Замимаи 1), воқеан, асоси Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии амалкунандаро ташкил медиҳад. Дар Нақшаи таълимии мазкур қайд карда шудааст, ки маҷмӯи соатҳои таълимии пешбинишудаи ҳар як фанни таълимии таълимгоҳҳо набояд аз миқдори соатҳои нақшаи таълимии заминавии ин ё он фан кам бошад ва он муттасаддиёни таҳияи нақшаҳои таълимии муассисаҳои таълимии мушаххасро ба роҳи дуруст раҳнамун месозад. Ҳаҷми сарбории таълимӣ, ки дар Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ вобаста ба зинаҳои таҳсилот ва забони таҳсил оварда шудаанд, дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, ҳадди ақали таълим пазируфта шуда таъмини риояи онҳо таҳти назар қарор дода шудааст [4,3].

Мақсади асосии Нақшаи таълимии мазкур, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сифати таҳсилот, қонеъ гардонидани талабот, ниёз ва эҳтиёҷоти хонандагон дар гирифтани донишҳои замонавӣ, чорӣ намудани таълими равиявӣ бо назардошти омодагии хонандагон ба дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ, ба амал баровардани дифференциатсияи таҳассусӣ дар зинаҳои мухталифи таҳсилот арзёбӣ мегардад.

Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ кори худро асосан аз рӯи Нақшаи таълимии дар замимаҳои 2,2.1,2.2,3,3.1,3.2,4,4.1,4.2 нишон додашуда ба роҳ мондаанд, ки ба шароити имконоти муассиса ва муқаррароти амалкунанда асосан ҷавобгӯ мебошад.

Нақшаи таълимии заминавии (замимаи 1) пешниҳодшуда баробарии муайян байни донишҳои *табишю риезӣ* (116 соат-38,5%) ва *гуманитариро* баъзе бартарии донишҳои сикли фанҳои гуманитарӣ (145 соат- 48%) ва гурӯҳи фанҳои “Санъат” 17 соат- 5,6%,”Тарбияи ҷисмонӣ ва ОИХ”- 24 соат – 7,9% дар зинаи якум, дуюм ва зинаи сеюми таҳсилот асосан таъмин менамояд. Пешравиҳо дар таълими фанҳои гуманитарӣ мушоҳида карда мешавад ва бартарии таҳсилоти гуманитарӣ дар ду зинаи таҳсилот (якум ва дуюм) аз он ҷиҳат қобили қабул аст, ки маҳз фарҳанг ва маълумоти гуманитарӣ *асоси ташаккули шахсиятро* дар ин зинаҳо таъмин месозанд [5,6-8].

Миқдори *соатҳои фанҳои табишю математикӣ дар синфҳои 10-11* (замимаҳои 4,4.1,4.2) тибқи нақша (33 соат- 48,5%) ва фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарӣ (29 соат- 42,6%) ро ташкил медиҳад. Фарқияти таълими фанҳои *табӣ-математикӣ* дар замимаҳои нишон додашудаи зинаи сеюми таҳсилоти Нақшаи таълимии амалкунанда нисбати фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарӣ ҳамагӣ 5,9% бо бартарии андаки фанҳои табӣ-математикӣ ташкил медиҳад ва он, албатта, ба манфиати хонандагон хоҳад буд. Вале зарурати омӯзиши фанҳои табишю математикӣ дар шароити имрӯзаи таҳсилот ва рушди бемайлоии техникаю технология ба маротиб афзудааст ва таваҷҷуҳ зоҳир накардан ба он ба қафомонии бештари ин фанҳо дар таҳсилот ва рушди устувори минбаъдаи кишвар таъсири худро гузошта метавонад. Аз ин рӯ, хуб мебуд, агар дар сурати бозбинӣ намудани Нақшаи таълимӣ воридсозии тағйирот ба сифат ва миқдори соатҳои таълими фанҳои табӣ-математикӣ (технологӣ) бо назардошти рушди пешрафти босуръати техникаю технология, зуҳури илм, дар баробари худомӯзии бештар ба назар гирифта мешуд ва соати таълимии онҳо зиёд карда мешуд (на аз

ҳисоби фанҳои дигар, балки аз ҳисоби зиёд кардани сарбории ҳафтаинаи он). Ва ин тафовут дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ва тавассути он ба худомӯзию худташаккулдиҳӣ равона сохтани фаъолияти хонандагон дар солҳои ояндаи наздикба эътибор гирифта шуда, ақалан, то ба 10% расонидани фарқияти таълими фанҳои табиӣ-математикӣ, баҳусус, дар деҳоти кишвар (71% аҳоли) аз сабаби шароити имконият надоштани таҳсил дар равияҳо, кушодани гимназияю литсей, муассисаҳои таҳсилоти умумии ғайридавлатӣ ва аз марказҳои илмӣ-техникӣ дур воқеъ будани онҳо мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода мешуд.

Ҳамзамон, бо мақсади ба роҳ мондани фаъолияти пурсамар ва риояи талаботи ягона дар самти татбиқ дар дохили Нақшаи таълимии пешниҳодшуда инчунин нақшаҳои таълимӣ *барои литсей* дар синфҳои таълимашон ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ, қирғизӣ ва туркманӣ (замимаҳои 5,5.1,5.2,5.3,5.4,5.5,5.6,5.7,5.8), *нақшаҳои таълимии гимназия* (замимаҳои 6,6.1,6.2,6.3,6.4,6.5,6.6,6.7,6.8) ва нақшаҳои таълимии *равияи ҷамъиятӣ-гуманитарӣ* (замимаҳои 7,7.1,7.2, *равияи табиӣ-математикӣ* (замимаҳои 8,8.1,8.2,8.3), *равияи технологӣ* (замимаҳои 9,9.1,9.2) ва дар дохили равия *зерравияҳои соҳавӣ* (филологӣ, таъриху ҳуқуқ, физикаю математика, биология ва география, химия ва биология, агротехнология, индустриалӣ-технологӣ) пешниҳод гардидаанд, ки баъзеи онҳо дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳои ҷаҳон ба нақшаи мазкур дохил шудаанд ва мавриди татбиқ қарор доранд, ки истифодаи онҳо дар шароити кишвари мо асосан қаноатбахш пазируфта мешавад [4,8-9].

Гузашта аз ин, дар Нақшаҳои таълимии барои гимназияю литсейҳо пешниҳодшуда (замимаҳои 5.3,5.4,5.5,5.6,5.7,5.8,6.6.1,6.2,6.3,6.4,6.5,6.6,6.7,6.8) тавозуни соатҳои таълимии *литсей* нисбат ба гимназия дар синфҳои 5-9 (фанҳои дақиқ – 48,2%) ва соатҳои *таълимии гимназия* нисбат ба литсей (фанҳои гуманитарӣ 66%) -ро ташкил медиҳад, ки он дар шароити мунтазам тағйир ёфтани майлу рағбат ба омӯзиши фанҳои таълимӣ (интиҳоби касби оянда) ва гузоштани қадамҳои нахустини мақсаднок дар равона сохтани таълим ба шавқу завқи хонандагон, баҳусус, *дар синфҳои 5-тибқи* нақшаи мазкур то андозае ба танзим дароварда шуда бошад ҳам, дар шароити кунунӣ аксарияти таълимгоҳҳо ҳанӯз ба он аз ҳар ҷиҳат омода нестанд, хусусан таълимгоҳҳои деҳот. *Аввалан*, ҳанӯз омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимӣ маводи иловагии иттилоотии ҳозиразамон, замима ба китобҳои дарсӣ, маблағи зарурӣ барои маводи тақсимотӣ, методӣ ва ғайра барои хонандагон ва омӯзгорон баҳри роҳандозии таълими босифат (технологияи муосири таълим) аз рӯи замимаҳои пешниҳодшудаи нақшаи таълимии гимназия ва литсейҳо (зинаҳои дуҷум ва сеюми таҳсилот) надоранд. Ҳанӯз ҳам вобаста ба ташкили таълим дар ин ё он *муассисаи намуди навинтиҳоб* ва дастрас намудани маводи мазкур ба уҳдаи омӯзгорон гузошта шудааст, ки он, пеш аз ҳама, ба фаъолияти омӯзгорон ва хонандагон душвории иловагӣ (дарёфти мавод) замъ менамояд, зеро на ҳамаи онҳо бо сабабҳои маълум маводи мазкурро дастрас карда метавонанд, баҳусус, дар таълимгоҳҳои деҳот. *Дуюм*, базаи моддию техникаи аксарияти гимназия ва литсейҳо бо ғани гардонида нашудаанд, яъне кабинетҳои таълимии онҳо ҳанӯз бо таҷҳизоти зарурӣ мучаҳҳаз нагардиданд, аз ҷумла лабораторияҳо. Аз ин сабаб, новобаста ба он ки таълимгоҳҳои кишвар пурра дар соли таҳсили 2020-2021 аз тамоми фанҳои таълимӣ ба муносибати босалоҳият ба таълим гузаштанд, аммо раванди таълим ҳаӯз ҳам ба назарияомӯзӣ нигаронида шудааст, на ба рушди маҳорати амлии хонандагон. *Сеюм*, чи тавре, ки дар боло қайд карда шуд, дар бисёр таълимгоҳҳои намуди нав миқдори синфҳо ва шумораи хонандагон дар солҳои охир ҷунон афзудааст, ки дар марҳилаи кунунӣ тафовути онҳо аз муассисаҳои таҳсилоти умумӣ қариб аз байн рафтааст. *Чорум*, имрӯз таълимгоҳҳои мазкур ба захираи кадрӣ дорои нерӯи созанда, маҳорати баланди касбӣ, салоҳияти пешбурди фаъолияти пурсамар (бо истифода аз технологияи нави таълим) бо хонандагони дорои қабилити баланд ва фавқулодаи зехнӣ ниёз доранд (омӯзгорон дар раванди дарсҳо хонандагонро наомӯзонанд, балки ба онҳо танҳо қўмакрасонанд). *Панҷум*, баъзе литсейю гимназияҳо дар ду баст таҳсил менамоянд, ки он ба ташкили корҳои иловагии беруназсинфии таълимӣ ва тарбиявӣ, машғулият аз рӯи шавқу ҳаваси хонандагон ва сифати онҳо таъсир мерасонад ва

гузаронидани онҳоро мураккаб ё ғайримкон мегардонад. *Шашум*, таълим дар литсей ва гимназияҳо, пеш аз ҳама, ба рушди қобилияти зеҳнӣ, баланд бардоштани шавқу завқ ва ба интиҳоби касби ояндаи хонанда нигаронида шудааст, баҳусус, дар литсей. Вале, қобилиятҳои зеҳнӣ, майлу рағбати хонандагон ба омӯзиши фанҳои мушаххаси таълимӣ (интиҳоби касб) гуногунанд ва дар ин синну сол (синфҳои 5-6-7) шавқу завқ ба интиҳоби касби ояндаи онҳо мунтазам тағйир меёбад ва онро ба эътибор гирифтани ба манфиати кор хоҳад буд (Д.И.).

Ҳамзамон, омӯзиш, мушоҳида ва таҳқиқоти фаъолияти баъзе литсейу гимназияҳо дар зинаҳои дуум ва сеюми таҳсилот нишон медиҳад, ки дар вақтҳои охир дар аксарияти таълимгоҳҳои номбурдатаваҷҷуҳибештар ба зиёд намудани миқдори синфҳои мувозӣ (теъдоди ин синфҳо дар баъзе таълимгоҳҳо то ба 7 синфӣ ва баъзан аз он ҳам зиёд расонида шудааст) ва шумораи хонандагони дорои қобилияти муқаррарӣ ва баъзан хонандагони суҷхон дар синфҳои мазкурба назар мерасад (нигаред ба миқдор ва сифати дониши аксари хонандагони интаълимгоҳҳо).

Мушкилоти дигари татбиқи Нақшаи таълимии мазкурро *интиҳоб ва ташкили таълим дар равияҳо* ташкил медиҳад, ки имрӯз масъулини раёсату шӯбаҳои маориф ва ҳам директорони таълимгоҳҳо дар маҳалҳо бояд роҳҳои ҳалли мушбии онро ҷустуҷӯ ва дарёфт намоянд, зеро натиҷаи омӯзиши вазъи ташкили таълим дар равия ва самарайи он нишон медиҳад, ки на ҳамаи онҳо ҳанӯз ба таҳсил дар равияҳо ба таври ҷиддӣ рӯ овардаанд ва аксарияти хонандагонро ба он фаро гирифтаанд (гарчанде он дар солҳои охир андак афзудааст). Албатта, дар шароити гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим, фарогирӣ ба таълим аз рӯйи майлу рағбати омӯзиши дақиқи фанҳои мушаххаси интиҳобкарда ва тавассути он гузоштани заминаи устуворбахри омода намудани шогирдон ба таҳсили муваффақона дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ва кишварҳои пешрафта ва дар маҷмӯъ ба *дарёфти мавқеи (ҷойи) ҳеш дар ҳаёт*, баҳусус, дар зинаи сеюми таҳсилот бояд ба таври ҷиддӣ таҳти назари масъулини муассисаҳои таълимӣ қарор дошта бошад.

Таҳлилҳои натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳанд, ки баъзе мушкилоти интиҳоб ва роҳандозии таълим дар равияҳо инҳоянд:

- раёсат, шӯбаҳои маориф ва директорони таълимгоҳҳо, баҳусус, таълимгоҳҳои деҳот вобаста ба шароит ва имконот дарёфти роҳҳои таълим дар равияҳоро ҳанӯз ба таври ҷиддӣ ҷустуҷӯ накардаанд, зеро ба он ҳанӯз ҳам омода нестанд;

- омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ баҳри ба роҳ мондани таълими босифат дар равияҳо ба маводи иловагии иттилоотии илмӣ, методӣ ва таълимии иловагии замонавӣ, аз ҷумла, моделҳои таълим, замимаҳо ба китобҳои дарсии мавҷуда, маводи иловагии ёрирасони аёнӣ ва тақсимотӣ, хонандагон бошанд, ба замимаҳо ба китобҳои дарсӣ, маводи иловагии тақсимотӣ, дастрасӣ ба иттилооти иловагӣ барои иҷро намудани корҳои фардӣ дастаҷамъона дар шароити таълим дар равияҳои ғайридоранд;

- ҳавасмандии нокифояи роҳбарони иттиҳодияҳои методии омӯзгорони таълимгоҳҳо (фаъолияти мазкурҳанӯз маблағгузорӣ карда намешавад) дар дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилот ва расонидани кумак ба омӯзгорони фанӣ, аз ҷумла, дар таҳияи нақша, дастур, моделҳои таълим ва ба роҳ мондани таълими самарабахш дар равияҳо дар таълимгоҳҳо (натиҷаи пурсишномаҳо);

Хушбахтона, дар нақшаҳои таълимии амалкунанда барои синфҳои таълимашон ба забонҳои аққалиятҳои миллӣ низ таълим дар равияҳо дар замимаҳо дар солҳои охир нишон дода шудаанд, ки иқдоми арзишманд маҳсуб меёбад.

Дар “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020, 2018-2019 ва солҳои минбаъда” миқдори соатҳои қисми иловагии нақшаи таълимӣ (*маблағгузорӣ аз ҳисоби падару модарон*) барои се зинаи таҳсилот пешбинӣ шудааст ва ташкили гузаронидани онҳо бо хоҳиши падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) ва майлу рағбати хонандагон дар асоси шартнома амалӣ мегардад, ки қомилан дуруст аст. Таълими мазкур тавассути таҳияи барномаҳои алоҳидаи таълимии мушаххаси фанҳои, ки дар стандарти давлатии таҳсилот пешбинӣ нагардидаанд ва ё омӯзиши амиқи мавзӯҳо аз рӯйи фанҳои алоҳидаи дар нақшаи

таълимӣ овардашуда дар доираи талаботи қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд, дар муассисаҳои таҳсилоти алоҳида ба роҳ монда шудааст. (албатта, хуб мебуд, агар дар оянда барномаҳои алоҳидаи таълими мушаххаси фанҳое, ки барои қисми иловагии нақшаи таълимӣ пешниҳод мегарданд, дар стандарти давлатии таҳсилот нишон дода мешуданд. Зеро, пеш аз ҳама, он, *якум*, дар татбиқи амалии сиёсати давлат дар соҳаи маориф заминаи устувор гузошта метавонад. *Дуюм*, вобаста ба талаботи замон, ниёзу эҳтиёҷоти хонандагон, рушду пешрафти ҷомеа таълими иловагии фанни мушаххаси бунёдӣ дар қаламрави кишвар ба танзим дароварда мешуд. *Сеюм*, сифати барномаҳои таълимии фанҳои мушаххаси қисми иловагии нақшаи таълими пешниҳодшуда мавриди омӯзиш ва хулосабарорӣ қарор дода мешуданд.

Бояд зикр кард, ки миқдори соатҳои қисми иловагии нақшаи таълимӣ дар асоси Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда дар синфҳои 1-4- дар як ҳафта 4 соат, дар синфҳои 5-9 ва 10-11 то 8 соатро ташкил медиҳад [5,4-6]. Ба манфиати кор мебуд, агар таълимгоҳҳои кишвар гузаронидани таълими иловагиро бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ, талаботи санитарӣ-эпидемиологӣ, *аввалан*, баъди истеъмоли ғизои нифирӯзӣ ва истироҳат, сайругашт дар ҳавои тоза, бозӣ, машғулиятҳои варзишӣ ва ғайра ба нақша мегирифтанд. *Дуюм*, ҷадвали гузаронидани онҳоро бо назардошти нақшаҳои фардии беруназсинфии хонандагон (иштирок дар кори маҳфилҳои фанӣ, сексияҳои варзишӣ, фаъолияти яқоя дар корҳои лоиҳавӣ ва ғайра) тартиб медоданд. *Сеюм*, хотирнишон бояд сохт, ки ба хонандагони зинаҳои якум ва дууми таҳсилот (синфҳои 1-4 ва 5-6-7) супоришҳои зиёди хонагии ҳаҷман калон ва душворфаҳмизӣ тавсия дода намешавад. Гузашта аз ин, ба эътибор гирифтани иҷрои вазифаҳои хонагии ҳаррӯзаи хонандагон, ки вақти муайяни онҳоро мегирад) низ амри зарурист. *Чорум*, хуб мебуд, агар дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим аз синфи 1 сар карда, фаъолияти хонандагон дар баробари корҳои фардӣ ва дастаҷамъона, кор дар ҷуфтҳо ва гурӯҳҳои хурд ва калон таҳти роҳбарӣ ва назорати омӯзгор дар раванди таълим, пеш аз ҳама, ба ташаккули маҳорати омӯзиши мустақилона, худомӯзӣ ва худташаккулдиҳӣ тавассути иҷрои супоришҳои фаъолу гуногунпахлӯ равона мегардид, *на ба “бодикҷат” гӯш кардан, нақл ва хулосаи омӯзгорро оид ба ин ё он мавзӯ шунидан ва дар дарсҳои зиёди иловагии қолабӣ, яқнавохт ва яқранга иштирок кардан.*

Мушкилоти дигари татбиқи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда”, ки ба баланд бардоштани сифати таҳсилот ва рушдисалоҳиятҳои асосии хонандагон метавонад монеа бунёд месозад, *иназ меъёр зиёд будани шумораи хонандагон дар синфҳо* мебошад ва дар соли таҳсили 2020-2021 дар таълимгоҳҳои алоҳида (синфҳои шумора ба 45-50 нафарва баъзан аз он ҳам зиёд расидааст. Ва он ба таълимгоҳҳои намуди нави давлатӣ (литсейу гимназияҳо...) ва муассисаҳои таҳсилоти умумии алоҳида низбештар тааллуқ дорад. Баъзе сарварони гимназия ва литсейҳо, ки миқдори синфҳои мувозӣ ва шумораи хонандагони синфрозӣ намудаанд, онро ба “*рақобатпазир*” будани муассисаҳои хеш ва миқдори камимуассисаҳои таҳсилоти умумии маҳали хеш мансуб медонанд. Ҳоло он ки теъдоди зиёди муассисаҳои номбурда (литсейу гимназияҳои давлатӣ) дар заминаи собиқ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъсис дода шудаанд ва дар баъзе ҳолатҳо он боиси муҳочирати дохилӣ ва сарсонӣ саргардон гардидани хонандагони гирду атрофи ин муассисаи таълимӣ гардидааст (хулосаи пурсишномаҳои омӯзгорон ва падару модарон).

Сабабҳои воқеии ба вучуд омадани ин ҳолатҳо асосан омилҳои зерин ба ҳисоб мераванд:

- мавқеи нокифояи раёсат ва шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо дар риояи талаботи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” дар самти гурӯҳбандӣ кардани хонандагони синфҳои миқдоран зиёд ба синфҳои мувозӣ, зергурӯҳҳо, аз ҷумла дар литсей ва гимназия ва ғайра;

- нарасидани синфхона ва ҷойи нишаст (МТМУ) ва аз тарафи дигар рӯя накардани муқаррароти Низомнома, Оинномаи муассисаи таълимӣ (қисми 2 банди 28 Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҲҚТ аз 01.06.2016, №237), ки тибқи он дар синфхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 25 нафар хонанда муайян карда шудааст”[8, 101];

Ҳамзамон, мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки бо сабаби нарасидани синфхонаҳо, фаъолият дар 2-3 баста сабабҳои дигари баъзе муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла литсейу гимназияҳо, хонандагон ба зергурӯҳҳо (синфҳо) чудо карда намешаванд, гарчанде дар қисми 2 банди 32-и Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки дар сурати зиёд будани шумораи хонандагони синф дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳр аз 25 нафар ва дар муассисаҳои таҳсилоти умумии деҳот аз 20 нафар ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо аз фанҳои забони давлатӣ дар синфҳои 2-11, забони русӣ дар синфҳои 2-11, забони хориҷӣ дар синфҳои 3-11, технология дар синфҳои 5-11, технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 7-11 ва дар машғулиятҳои амалии фанҳои, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи нақшаи таълимӣ муайян мекунад, ба ду гурӯҳ чудо кардани синф иҷозат дода мешавад [4,4-5]. Хуб мебуд, агар шароити имконият дар муассисаҳои таълимӣ бахри чудо намудани синфҳо ба зергурӯҳҳо дарёфт карда мешуд.

Лозим ба ёдоварист, ки “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда” ва тағйироту иловаҳои ба тозагӣ ба он воридгардида нисбати нақшаҳои дигари амалкардаи солҳои пешин ба хонандагон имконияти озоди бештар зимни интиҳоби равияҳо, таҳсил дар гимназия ва литсейҳо, мактабҳои Президентӣ, муассисаҳои таълимии муштарак ва дигар намуди муассисаҳои таълимӣ таъмин месозад.

Гузашта аз ин, дар нақшаи мазкур пешбинӣ гардидани омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ (дар синфҳои 1,2,3,4), *Технологияи иттилоотӣ* дар синфҳои 5-6 аз ҷониби хонандагон, волидон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар иқдоми муфид пазируфта шуда, он, *аввалан*, то андозае ба коҳиш додани таносуби омӯзиши фанҳои дақиқ нисбат ба фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ ва баробар намудани ҳаҷми сарбории ҳафтаинаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо мамлакатҳои Аврупо, Русия ва дигар давлатҳо мусоидат карда тавонист. *Дуюм*, таълими фанҳои *Технологияи иттилоотӣ* имконияти рушди қобилиятҳои зеҳнӣ ва ташаккули салоҳиятҳои таълимӣ, бахусус, рушди тафаккурии мантиқӣ ва фарҳанги техникаи хонандагонро дар шароити рушди техникаю технологиятаъмин мегардонад. *Сеюм*, дар синфҳои таълимашон ба забони русӣ, узбекӣ, қирғизӣ ва туркманӣ таълим дар равияҳо ба роҳ монда шудааст, ки иқдоми арзишманд маҳсуб ёфта, хонандагон метавонанд раванди таълимиро ба қонеъ сохтан шавқу завқ ва комёб гардидан ба ҳадафҳои хеш равона созанд.

Дар Нақшаи таълимии амалкунандапроблемаи синтез ва имконияти то ҳадди имкон *ҳамгиро* намудани фанҳои Забони тоҷикӣ ва хониш, Санъат ва меҳнат дар зинаи якуми таҳсилот ва дар раванди дарсҳо алоқаманд намудани фанҳои таълимӣ дар самти донишҳои гуманитарӣ ва табиӣю илмӣ, нигаронидани таваҷҷуҳи хонандагон ба таълими *ҳамгиро*ю дарки олами маънавӣ, идеяҳо, мақсадҳои олий, шаклҳои ниғаҳдошт ва тағйирпазирии оқилонаи муносибат иқдоми зарурӣ пазируфта мешавад, ки боиси хушнудист.

Натиҷаи пажӯҳиш нишон медиҳад, ки таълими *ҳамгиро*, воқеан, ҳамакҷа аз шӯҳаҳои раванди инноватсионӣ арзёбӣ гардида, имрӯз дар ҷараёни он натавон ба таълим, балки ба ҷустуҷӯи заминаҳои такмили роҳҳои оmodасозии шахсияти баркамолу соҳибмаълумот бахри рушду нумуи ҷомеа, дарёфти мавқеи хеш дар ҳаёт таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир карда мешавад, гарчанде солҳои охир он аз ҷониби миқдори муайяни омӯзгорон мавриди танқид қарор дода шудааст. Мусаллам аст, китаҳсилотибосифатасирушдиҳамаҷонибаинсонватавассути он ҷомеаротаъминмесозад. Мавқеитаҳсилотибосифат, аз ҷумлатаълимиҳамгиро, дар ҷомеаирушдёбандаймрӯзҳо ба маротибустуворгардидааст.

Мушкилотидигари татбиқи Нақшаи таълимӣ ба чудо намудани таҳсил дар *литсейу гимназияҳо дар зинаи якуми таҳсилот*(синфҳои 1-4) тааллуқ дошта, тақсимои соатҳои таълимии онҳо, китоби Нақшаи таълимӣ (замимаҳои 5,5.1,5.2,6,6.1,6.2) пешбинӣ гардидааст, аз нақшаи таълимии замимаҳои 2,2.1,2.2 ягон тафовуте надоранд,пас овардани замимаҳои нақшаи таълимии мазкуртанҳо ба хоҳири мавҷудияти онҳо дар нақшаҳои таълимии кишварҳои ҳамсоя мебошад, на аз рӯи зарурат[4,13-45].

Ҳамзамон, хуб мебуд,*агар,вазъи системаи таҳсилоти кишвар(фанҳои алоҳида ё гурӯҳи фанҳо)*мавриди омӯзиш, таҳқиқу таҳлил аз ҷониби барномаҳои гуногуни миллӣ ва байналмилалӣ қарор дода шуда, роҳҳои бартарафсозии мушкилоти онба таври мушаххас муайян карда мешуданд. Ва зиёду кам кардани соатҳои нақшаи таълимӣ, ҳаҷми маводи иттилоотӣ, мураккабгардонии мундариҷаи маводи таълимӣ, дароз ё кам кардани соли таҳсил дар натиҷаи ҳулосаҳои аз нигоҳи илмӣ асоснок бо назардошти баъътиборгирии хусусиятҳои хосси кишвар, аз ҷумла, анъанаҳои миллии маориф, иқлим, хусусиятҳои синнусолӣ, физиологӣ, рушди ҷисмонӣ, вижагиҳои иҷтимоӣ шуғли асосии аҳоли, фикру андешаҳои олимон, коршиносон, хонандагон, омӯзгорон, падару модарон ва баътиборгирии хусусиятҳои психологӣ хонанда, омӯзгор ва падару модаронамалӣ мегардид, ба манфиатитамоми тарафҳои ба таълимутарбия фарогир ва дар маҷмӯъ ҷомеа хоҳад буд.

Дар робита бо ин, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир дар баъзе Барномаҳои байналмилалӣ ширкат намуда барои дақиқ ва воқебинона муайян намудани сифати таҳсилот ва итминони комил пайдо кардан дар бораи натиҷаҳои боътимод (боварибахш) гузаронидани арзёбии миллӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла, тавассути иштирок дар барномаҳои омӯзиши *тамоюлҳои фанҳои математикӣ ва табиӣ* дар сатҳи байналмилалӣ (TIMSS) ва *омӯзиши омилҳои пеширафти саводнокӣ хониши (дарки маънӣ)* (PIRLS) вобаста ба шароити имконияти моддии кишварпешбинӣ намудааст,кион барои муқоисаи ҷиддии вазъи низоми маорифи кишвар бо маорифи кишварҳои дуру наздик заминаи устувор мегузорад.

Гузашта аз ин, таҳлили натиҷаҳои арзёбии миллӣ ва байналмилалӣ, муайян сохтани мушкилоти (проблемаи) системаи таҳсилоти кишвар бо назардошти ҳулосаҳои асосноки илмӣ-таҳқиқотии коршиносон ва олимони соҳа, андешаҳои омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳо имконияти воқеӣ барои ворид сохтани тағйироту иловаҳо ба мазмуни таҳсилот (стандартҳои фанӣ, нақша, барномаҳои таълимӣ, давомнокии ҳафта,соли таҳсил) фароҳам оварда мешавад ва бо ин васила дар ҳар як давраи муайян вазъи сифати таҳсилот таҳти назорати ҷиддӣ қарор мегирад.(шояд дар 5 ё 10 сол як маротиба гузаронидани он имконпазир хоҳад буд).

Албатта, сатҳи нокифояи сифати таҳсилот, дараҷаи дониш, малака, маҳорати хонандагонро танҳо тавассути мактабу омӯзгор ва зиёд ё кам намудани миқдори ҳафта, соатҳои таълимӣ, соли таҳсил, сарбории харрӯзаи хонандагон бартараф сохтан душвор аст. Аз ин рӯ, дар шароити ислоҳоти соҳа, воридшавӣ ба низоми таҳсилоти ҷаҳонӣ бештар рӯ овардан ба ташаккули маҳорати омӯзиши мустақилона, бедор намудани шавку завқи худомӯзию худташаккулдиҳӣ, мучаҳҳазгардонии кабинет ва лабораторияҳои муассисаҳои таълимӣ, рушди маҳорати касбии омӯзгорон, кам намудани миқдори хонандагон дар синфхонаҳо дар солҳои минбаъда, ҳамкориҳои судманди мактаб, оила ва ҷомеа амри воқеист(*нигаред ба нақшаи таълимии Ҷумҳурии Қирғизистон, ки дар соли таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда ба таҳсили 5-рӯза дар синфҳои 1-11 гузаштааст ва давомнокии соли таҳсил (аз 1.09 то 25.05)*) [7, с 4-5]ва дар ҷумҳуриҳои Россия, Латвия, Эстония, Литва, Беларус, Молдавия, Озарбайҷон, Қазоқистон, Қирғизистон ва ғайра *давомнокии 33-34 ҳафтара ташкил медиҳад*).

Натиҷаи омӯзишимулоҳизаюандешаҳои коршиносони соҳа, омӯзгорони эҷодкор,сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон ва хонандагон оид ба сифат ва вазъи татбиқи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили2018-2019 ва солҳои минбаъда” аз ҷунин пешниҳодотиборатанд(натиҷаи пуршишномаҳо):

- гурӯҳи коршиносон, олимон ва омӯзгорон ибраз медоранд, ки миқдори саотҳои ин ё он фан дар нақшаи таълимӣ ҳанӯз ҳам кам аст. (Онҳо асосан *муаллифони стандарт ё китобҳои дарсӣ ё омӯзгорони фанҳои мазкур мебошанд*);

- гурӯҳи дигар дар ақидаанд, ки миқдори саотҳои таълимии фанҳои алоҳида дар нақша зиёд аст. (Онҳо *коршиносон, муаллифони стандарт, китобҳои дарсӣ ва омӯзгорони фанҳои дигаранд*);

- миқдори муайяни коршиносон, олимон, омӯзгорону волидон хоҳиш доранд, ки таълими *Қоидаҳои ҳаракат дар роҳ, Технологияи иттилоотӣ* дар синфҳои 3-4, *Хониши беруназсинфӣ дар як ҳафта як маротиба, Забони чинӣ* ва ғайра ҳамчун фанҳои алоҳида бо нишондоди саотҳои дарсӣ ба нақшаи таълимӣ ворид карда шаванд ва миқдори саотҳои таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ аз ҳисоби зиёд намудани сарбории ҳафтаинаи таълимии хонандагон мавриди омӯзшиш қарор дода шавад (*пешниҳодоти омӯзгорон ва падару модарон*);

- теъдоди муайяни коршиносон, омӯзгорон, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон пешниҳод менамоянд, ки ба зергурӯҳҳо чудо намудани хонандагон тибқи муқаррароти амалкунанда дар таълимгоҳҳо, баҳусус дар синфҳои ҳатмкунанда (синфҳои 9-11) дар шароити нарасидани ҷойи нишаст ба таври ҳатмӣ пешбинӣ шавад.

Адабиёт:

1. Қарори Ҳукумати ҚТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҚТ», № 494 аз 1.08.2015. «Ахбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015, с.123-130.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».- Душанбе: 2013,
3. Луговская И. Р. Школьное обязательное образование Северных стран. Архангельск: Изд-во ПГУ, 2001. 96 с.
4. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” (қарори МВМ ва ИҚТ аз 01.10.2018, 18/39)
5. Нақшаи таълимии федералии заминавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Федератсияи Россия барои солҳои 2018-2019.-Москва: 2018(ФММ ИФР аз 12.05. 2018, № 27025)
6. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Қирғизистон барои солҳои 2018-2019 (*Фармоиши ВМИ ҚК аз 9.07.2018, № 403*).-.-Бишкек, 2018.
7. Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҲҚТ аз 01. 06.2016, №237). «Ахбороти Вазорати маорифи ҚТ». – Душанбе: 2015, с.101.

Худоқулов Хол Жумаевич
Khudoqulov Khol Zhumayevich
Доктор педагогических наук

профессор кафедры «Педагогика и общая психология» Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Doctor of Pedagogical Sciences
Professor of the Department of Pedagogy and General Psychology, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

РЕЧЕВАЯ КУЛЬТУРА СРЕДИ ЛЮДЕЙ **SPEECH CULTURE AMONG PEOPLE**

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы разговорной речи на литературном языке, красноречия, мягкости и искренности в соответствии с правилами каждого языка, а также формирование и воспитание молодежи в соответствии с историческим и духовным наследием нашего народа.

Abstract: This article discusses the issues of colloquial speech in the literary language, eloquence, gentleness and sincerity in accordance with the rules of each language, as well as the formation and education of young people in accordance with the historical and spiritual heritage of our people.

Ключевые слова: Красноречие, мягкость и искренность, правила языка, манеры, грубость, эгоизм, высокомерие, вежливость и смирение, мышление, понимание, культура речи, манеры, происхождение.

Keywords: Eloquence, gentleness and sincerity, language rules, manners, rudeness, selfishness, arrogance, politeness and humility, thinking, understanding, culture of speech, manners, origin.

*“Сўз кучидан йиқилур минор ҳам, дор ҳам,
Сўз бирла чиқар инидан илон - мурдор ҳам”*

Абу Шукр Балхий

Добродетель, украшающая человека, - это мораль. Моральная наука обсуждает сложные проблемы между добром и злом. Подобно тому, как каждый является миром, его мораль настолько сложна, что мы не можем назвать его вторым миром. Поэтому особое внимание уделяется поведению каждого человека в обществе, культуре речи, и эти моменты сегодня являются актуальной проблемой. Хорошему легко быть плохим, а плохому - хорошим. Человек, идущий по правильному пути, обязательно достигнет цели своей мечты. Дар «AQL», данный человеку в мире, является такой мощной силой, что с его помощью человек может самообразоваться в любой ситуации, преодолевать любые страдания, любое зло, даже самые сложные проблемы с даром «AQL», называет для знаний. Совершенство интеллекта определяется чтением, изучением, анализом, восприятием, верой и приобретением жизненного опыта. Подобно тому, как превращение молодого деревца в плодоносное дерево зависит от ухода за ним, так и человеческое дитя может вырасти в совершенного человека, его нужно возвращать из-за его жесткости. Пока человек жив, он не может жить только тем, что ест и пьет, хорошо одевается, живет благополучной жизнью, ему нужна духовная и культурная пища. Он должен состоять из науки, интеллекта, искусства и литературы, профессии, трудолюбия. Человек - разумное существо, поэтому у него много качеств. Одна из его самых красивых и привлекающих внимание черт - это хорошие отношения с людьми, а овладение искусством публичных выступлений - ключевой актуальный вопрос.

Сладость и красноречие - драгоценные камни человеческого сердца.

Мудрость мудрых: «Не смотри в лицо, смотри на слово» - верна. Если человек чист, свободен от зависти, добр и сострадателен, его внешняя привлекательность будет выглядеть красиво и радовать человеческий глаз, даже если она не заметна. Для такого человека естественно выглядеть уродливым, непривлекательным невооруженным глазом, даже если он красив внешне, красив и уникален по своей красоте, но по природе ядовитый, грубый, эгоистичный, эгоцентричный, высокомерный.

Хусейн Ваз Кашифи говорит: «Признак хорошего характера - это двенадцать вещей: первый признак - доброта; второй - если честно; третий - не винить другого человека; четвертый - исправить человека, если он действует неправильно; пятое - принятие извинений, когда человек признает свою вину и приносит свои извинения; шестой - взять на себя ношу за других; седьмой - не преследовать только свои интересы; восьмой - быть открытым, ласковым; девятое - удовлетворение потребностей нуждающихся; десятое - быть вежливым и скромным». Обычно добродушные, культурные люди внимательны и чутко относятся к людям. В народе есть мудрое высказывание: «Сукхандон начинается с приветствия, работа начинается с дисциплины». Действительно, беседа, начавшаяся с приветствия, казалось, возвращала дурные намерения, открывала закрытые двери и рассеивала разлад. Открытый, добрый, вежливый человек будет расчетливым и расчетливым.

Лучше поговорить с человеком, обладающим такими прекрасными качествами, чем поговорить с вспыльчивым, грубым ученым.

Основная цель статьи, представленной вашему вниманию сегодня, - научить молодежь искусству бегло говорить, следуя правилам литературного языка, без использования диалектных и сленговых слов.

Теоретические аспекты статьи - следовать нашим древним традициям, уделять большое внимание учениям наших предков о воспитании детей, их поведении, речи, как вести себя перед людьми, о чем думать и объяснять свои цели на словах. никогда не позволял людям

вмешиваться в разговор, хвастаться, даже если они не просили об этом, и стараться выглядеть умными. Эти вещи считались самым важным аспектом воспитания детей.

Откровенно говоря, поведение, культура и духовность детей среди молодежи сегодня не везде идеальны. Потому что в этих домах нет восточного воспитания, вообще восточных обычаев, которые считаются забытым или устаревшим вероисповеданием. Однако тот факт, что эти забытые узбекские традиции преобладают над нашими новыми верованиями и новыми представлениями, что европейцы увлечены восточным этикетом, теперь явно подтверждается.

Человеческая красота и человеческое достоинство измеряются такими качествами, как его человечность, мягкость, красноречие, способность заботиться о других и не отказывать себе в уважении и уважении. Среди наших людей есть поговорка: «Даже если у вас нет пшеничного хлеба, вы должны иметь пшеницу». Да, действительно, когда язык человека сладок, он уважает его, большой или маленький, и слушает его. Сладкий язык ведет человека к счастью, дает духовную пищу сердцу и душе. Поэтому учить сладость нужно с юных лет. И сладкое, и плохое слово исходят из одних уст. Этот рот должен быть склонен к ласковым разговорам. Слово - мощная сила. Правильное использование ведет к добру, а неправильное - ко злу. И мир маленькой семьи, и мир всего земного шара зависят от силы слова. Когда люди несчастны, благословения приходят как из дома, так и из страны. Война начинается. Ученики мудреца:

- Что мы можем сделать, чтобы жить в мире и комфорте? они спросили.

Мудрый:

«Не говори никому ни слова, просто молчи», - ответил он. Студенты:

"Мы всегда молчим, это возможно?" Покажи другой путь? Они сказали. Мудрец посоветовал:

- Если вы не можете молчать, говорите, но говорите коротко и осмысленно, чтобы не вылетали плохие слова. Плохое слово может сбить с толку слушателя, поэтому избегайте его.

Байт: Когда вы говорите ласково, вы добры, а когда говорите неуместно, вы несчастны.

Через слово понимаются мысли и идеи людей, а через культуру речи раскрывается этикет человека, его происхождение, образование, данное его родителями и учителем. Как вода и воздух необходимы человеку для выживания, так и сладость и красноречие необходимы в его духовном развитии, и его значение велико. Сладость - Ораторское искусство - жемчужина человеческого сердца. История свидетельствует о том, что Хазрат Алишер Навои, Абдурахмон Джамии, Абдукадир Бедиллар разрешали конфликты между народами и объединили их. Вот почему людям нужно с раннего возраста учиться быть милыми, меньше говорить, больше думать, понимать, что одно слово имеет большое значение и силу. С давних времен известно, что есть желающие сладким словом и сходящие с ума горьким словом. Наши мудрые предки говорят о красноречивости:

Красноречие, добрые слова, такие как «Да благословит Бог того, кто говорит в нужное время, кто пользуется возможностью, кто избегает неуместных слов, и кто здоров» - смягчают человеческие эмоции, дарят душевный покой, престиж, счастье, благополучие. Вот почему мудрецы сказали: «Сладкие слова - пища для души». Человек, способный говорить, выражает свои слова и фразы таким образом, чтобы не задеть сердца и умы других. В то же время он показывает свои манеры.

Язык - продукт человеческого мышления. Это средство раскрытия человеческой культуры, интеллектуальной красоты, хороших, образцовых, завидных качеств. Да, конечно, в этом слове есть слово. Говорят, что человек поднимает крыло и поднимает его в небо. Есть слова, которые делают его черной землей и приводят в ярость. Говоря о мудром языковом этикете, педагог сказал: «Восхваляя правдивую и правильную, короткую и содержательную речь, он решительно осуждал высокомерие и клевету, особенно неуместную и ложную. Человек, неосторожный со своим языком, может доставить себе неприятности. Интересно, что это слово по-разному влияет на человеческий организм. Чтобы всегда быть молодым и

сильным, человек не должен обижать других, разбивать себе сердце и быть добрым к себе. Человек не знает, что такое старость, по двум причинам. Одно - доброта, другое - добрые слова. Наследие, оставленное человеком на земле, - хорошее слово. Он сам уйдет из жизни, и его ласковые слова будут длиться вечно. Внимательность - тоже добродетель. Во время разговора будьте вежливы, смотрите на содержание разговора и характер собеседников, находите значимые, полезные слова и говорите одно за другим, это повышает престиж человека среди людей, делает его почетным. Великий туркменский поэт Махтумкули:

Именно это он имел в виду, когда писал: «Спи немного, поспи немного, скажи немного, много слов окажется в твоих руках».

Место речевой культуры среди молодежи в современное время. Хорошая речь - тоже большое искусство. Подобно тому, как всему есть предел, существует сфера этикета во всех аспектах человеческой деятельности, включая искусство публичных выступлений. Чтобы говорить хорошо, ласково, вежливо, нужно обратить внимание на следующее:

1. Логика, красота и богатство слова играют важную роль в поиске своего места в обществе и уважении людей. Они внимательно прислушивались к словам добрых людей. Они хотят слушать снова и снова.

2. Сладость - это еще и благословение для владения искусством красивого красноречия - у людей, которые ласково говорят, будет много друзей и братьев. Сладкое и мудрое слово - пища для жизни и твердый ключ к дружбе.

3. Сладость - красноречие продлевает жизнь.

4. Также нужно знать норму речи. Говорить слишком много - невежливо. Молчание - хороший этикет, короткое, ясное выражение - великое искусство. Слово жемчужина. Гавхар - это мелочь.

Хусейн Ваз Кашифи говорит: «Человек, который имеет хорошие манеры и придерживается этикета разговора, привлекает любовь всех, и куда бы он ни пошел, его будут уважать и уважать». Язык - мощная вещь, а речь - его основа. Поступая так, писатель пытается объяснить причины нашей речи, которая привела к бедности. Хотя это заявление было сделано очень давно, оно еще не потеряло своей ценности. Действительно, падение речевой культуры сегодня особенно заметно среди молодежи - следующего поколения. Тот факт, что иностранные слова входят в их речь через телевидение или радио, делает невозможным понять, на каком языке они иногда говорят. Потому что они легко видят в своей речи смесь английского, русского и узбекского языков, а негативные изменения в нашей речи могут привести к упадку нашего узбекского языка, который развивался веками.

Язык - зеркало нации. Сохранение языка - человеческий долг каждого. К счастью, наш родной язык - узбекский - получил статус государственного в нашей республике. Инцидент произошел 21 октября 1989 года. Это привело к признанию нашей идентичности, что в будущем приведет к дальнейшему развитию узбекского языка. Каждый должен выучить свой язык в совершенстве, потому что внимание к языку - это внимание к ветру. Сегодня узбекский язык поднимает свой статус в мире и в ООН. Но изменение речи вызывает изменение нашего языка. Чем больше развивается речь, тем красивее становится язык. К сожалению, пренебрежение языком некоторыми молодыми людьми в настоящее время приводит к ухудшению их речи. Нельзя отрицать, что развитие информационных технологий также делает определенные успехи в области радио и телекоммуникаций, и они имеют большое значение для людей. Но некоторые из выступающих по радио и телевидению влияют на миллионы людей своими неуместными словами и действиями, потому что новички не обладают достаточными знаниями, безразличны к своему языку и речи. Мудрые сказали: «О дитя ... Есть четыре вида слов: во-первых, слова, которые не нужно знать или произносить; второй - слова, которые нужно знать и говорить; третье - слова, которые вам не нужно знать, но вы можете сказать; четвертый - слова, которые можно знать, но не нужно произносить».

Однако, как гласит пословица, от этого слова зависит благо мира. Как для говорящего, так и для слушающего такое слово есть много преимуществ. Слова, которые можно знать и

произносить, которые будут известны, заставят вас осознать вину друга. Непристойно говорить это, когда ум думает.

«Дитя, всегда говори правильное слово. Избегайте спешки. Слушайте каждое слово, не торопитесь. Не говори бездумно, говорите каждое слово вдумчиво, чтобы не пожалеть о сказанном. Не говори холодных слов. Холодное слово - это семя, из которого возникает вражда », - сказал Кайкавус.

Поскольку наше государство стремится воспитывать квалифицированных специалистов, мы должны, в первую очередь, уделять больше внимания их языку и речи. Здесь каждый должен обратить внимание на свою речь. Нам нужно обогатить нашу речь хорошими словами.

Короче говоря, это искусство - уметь передать каждое слово, каждую фразу так, чтобы это проникло в сердце. Эта особенность - в стремлении к благородной цели - во многом поможет воспитать следующее поколение в духе гуманности, а культура ораторского искусства повысит престиж и потенциал каждого специалиста в народе.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О Стратегии действий» по пяти приоритетным направлениям дальнейшего развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы, Приложение 1.-Т.: Узбекистан, 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Мы решительно продолжим наш путь национального развития и поднимем его на новый уровень. - Т.: Узбекистан, НМИУ, 2017. 592-б.
3. Каримов И.А. Высокая духовность - непобедимая сила. -Т.: Манавият, 2008.
4. Абу Насир Фаруби. Город знатных людей. -Т. :; А.Кодырий, 2013.
5. Абдулла Авлони. Турецкий гюлистан - или мораль. -Т.; Узбекистан, 2012.
6. Аль-Бухари. Шедевры писателя. - Ташкент: Узбекистан, 2012 - 198 с.
7. Иномова Н. Духовно-нравственное воспитание детей в семье. - Т.: Наука, 1999.
8. Махмудов М.Х. Мечта об идеальном предке человека. - Т.: Писатель, 2002. - 280 с.
9. Кайковус. Кошмар. - Т.: Учитель, 2011. - 85 с.
10. Кудратов Т. Основы речевой культуры. - Т.: Фан, 2013.
11. Хусейн Ваз Кашифи. Хорошие манеры и красноречие. - Т.: Навруз, 2011 г.
12. Худойкулов Х.Ю. Ответственность родителей, учителей и руководителей в формировании этикета поведения и общения в обществе. - Т.: Навруз, 2014 г.

Боронова С.Б.

Boronova S.B.

**к.п.н. Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода,
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda,**

НОРМА СЛОВОУПОТРЕБЛЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ А. П. ЧЕХОВА THE NORM OF WORD CONSUMPTION OF PHASEOLOGICAL NEOLOGISMS OF A.P. CHEKHOV

Аннотация: В статье рассмотрена основная масса слов из произведений А.П. Чехова, которая в словесной ткани выступает в разнообразных и многочисленных сочетаниях. Это просторечная и книжная лексика. Слова вступают в синтагматические отношения определяемого и определяющего и влияют друг на друга. Чехов изменяет традиционный фразеологический фон компонента, вводя в сочетание с ним лексику общеупотребительного характера. Многие книжные фразеологические контексты у писателя не выходят из русла сложившихся норм словоупотребления, но подобные слова у Чехова не так значительны по сравнению с теми, в которых он развивает и видоизменяет фразеологический фон в соответствии с целями новаторства.

Abstract: The article deals with the main mass of words from the works of A. p. Chekhov, which acts as a verbal fabric in various and numerous combinations. This is a colloquial and bookish vocabulary. Words enter into the syntagmatic relations of the definable and the determinant

and influence each other. Chekhov changes the traditional phraseological background of the component, introducing common vocabulary in combination with it. Many book phraseological contexts in the writer do not go out of line with the established norms of word usage, but such words in Chekhov are not so significant compared to those in which He develops and modifies the phraseological background in accordance with the goals of innovation.

Ключевые слова: писатель, фразеологизм, неологизм, значение слова, классификация, просторечие, влияние, связанные единицы.

Keywords: writer, phraseology, neologism, word meaning, classification, vernacular, influence, related units.

Основная масса слов в словесной ткани выступает в разнообразных и многочисленных сочетаниях. Это просторечная и книжная лексика. Слова вступают в синтагматические отношения определяемого и определяющего и влияют друг на друга. В связи с усложнениями свободных лексических значений появляются фразеологически связанные. А Просторечный глагол "треплют" в сочетании с книжным компонентом вступает в новые фразеологические связи: "Выписать из Англии водолазов, а из Нью-Йорка аппараты! Пока там гирию ищут, стороны экспертов треплют". Так выделяются фразеологические контексты. Таким образом, "жизнь" оборота в целом может быть установлена с учётом лексических значений других слов. В составе фразеологизмов используются слова, уникальные в своих сочетаниях. Они интенсивно развивают фразеологические связи. При смысловом перемещении слова появляется новый тип сочетания. Чехов изменяет традиционный фразеологический фон компонента, вводя в сочетание с ним лексику общеупотребительного характера: (Достанется на орехи. Тебе-то, положим, всё равно, тебе хоть трава не расти, а мне- пожалуйте-с на войну". Соединением лексики высокого книжного порядка с общеупотребительной создаются многие новообразования: "Старик обыкновенно предаётся страху безмолвствуя, Гриша же не может без того, чтоб не раздражать себя и отца длинными словоизвержениями; он не успокоится, пока не на ругает себя вконец". На основе обычных структур "трепать языком", "предать забвению" возникают новые формы: "трепать экспертов", "предаться страху".

В связи с изложенным материалом возникают вопросы. Какие фразеологизмы писатель использует без существенных структурно-семантических изменений? Какие обороты и в каких контекстах подвергаются изменениям? Каков характер новообразований, созданных писателем?

Многие книжные фразеологические контексты у писателя не выходят из рула сложившихся норм словоупотребления, но подобные слова у Чехова не так значительны по сравнению с теми, в которых он развивает и видоизменяет фразеологический фон в соответствии с целями новаторства. Необычное словоупотребление вводит автора в область создания новых контекстов. Можно проследить процесс взаимодействия книжной лексики с лексикой различных стилевых систем. Именно в авторском фразеологическом образовании прослеживаются новые соотношения лексических средств, новые формы их взаимодействия. Книжная лексика может употребляться в однородных в стилистическом плане контекстах, и не эти закрепившиеся контексты создают своеобразие слога. Они не несут ярко выраженных функций обличения, осмеяния, пародии, которые присущи фразеологическим новациям. С этой целью следует обратиться к тем словосочетаниям, в которых представлены различные словарные пласты: *"Перед публикой вертится он, как чёрт перед заутренней; бегают, изгибаются, хихикают, играет глазами и словно кокетничает своими угловатыми манерами и растёгнутыми пуговками"*, *"Вот видишь, свинья, что ты наделал! Ну, что мне теперь делать! Мне к генеральше Шевелицыной пора, анафема ты такая"* Здесь наблюдается объединение книжной и разговорной (просторечной) лексики в одну синтагму. Это ведёт к образованию сочетаний, наиболее ярких в семантическом и стилистическом планах. Опорное слово - основной материал для метафоризации. При этом нельзя умалять роли книжных слов, которые являются основой словоупотребления. Достаточно убрать зависимый компонент, как экспрессия исчезнет. Другими словами книжная лексика оттеняет и обостряет

восприятие метафорически употребляющихся просторечных слов. Происходит сближение стилистически отдалённых речевых средств. Это же слово писатель может внедрять в однородное в стилистическом плане окружение: "Откажи ты этому пузатому лабазнику, кацапу этому! Плюнь ты на эту анафему толстомордую, чтоб ему ни дна, ни покрышки!" Возникает своеобразное возвращение на укоренившийся лексический уровень. Введением оборота в иное лексическое окружение считалось бы соединение с лексикой официально-делового или публицистического стилей. Итак, индивидуально-чеховским приёмом расширения фразеологического фона следует признать принцип сочетания слов одного стилистического пласта с лексикой другого стилистического характера. [5,89]

Особый акцент следует сделать на фразеологических контекстах, в которых употребляются неологизмы. Все сочетания, которые возникают в определённых контекстах, есть не что иное, как продукт авторского творчества. Таким образом, в языке произведений Чехова совмещается лексика различных стилей. Можно выделить несколько типов фразеологических контекстов, но этим не исчерпываются виды соотношений лексических пластов. В структурном отношении сочетания неоднородные. Публицистическая лексика объединяется с бытовой, предметная с книжной, просторечная с бытовой: "восставал и горячился против умственной сферы и мыслительного горизонта", "питаюсь наукой", "проваливающихся от конфуза сквозь землю". Фразеологическая связь слов базируется на грамматических связях. Образование нового оборота осуществляется с учётом структурных и семантических возможностей грамматических категорий.

Обратимся к способу, когда происходит расширение значения и синтаксических связей у слов абсолютного употребления. Этот процесс актуален, так как в качестве опорного компонента синтагмы выступает лексика общеупотребительного и просторечного характера: "тузы первой гильдии". Чехову приходится значительно расширять круг привлекаемых лексических средств, чтобы получить новые, более яркие выражения. Фразеологические связи чрезвычайно важны, так как лучше выясняется основная роль слов во фразеологическом образовании, определяются закономерности семантических процессов при включении слова в особое контекстуальное окружение.

Для фразеологического новаторства Чехова характерно осложнение конкретного значения более абстрактным. Используется, но реже, приём семантического смещения оттенков путём сочетания слов предметного значения. В стилистическом плане важность подобных способов очевидна. Существительное "тузы" ("тузы первой гильдии") вне языковой конструкции имеет точно определённое значение. При перемещении существительного в более отвлечённую сферу возникает неологизм. Компонент не теряет своё исконное значение, но на существующее значение наслаивается новое, фразеологически обусловленное.

Разностилевая лексика функционирует и в сочетаниях "атрибут + субъект". По мере развития слога Чехов расширяет круг лексем и использует различные типы словосочетаний. Писатель обогащает словарный состав оборотов и создаёт выразительные образы. У раннего Чехова редки случаи функционирования одного слова в разных фразеологических контекстах, но в зрелые годы творчества наблюдаем функционирование компонента, повторяющегося в различных контекстах: "умственный труд", "умственные наслаждения", "умственный огонь". Со временем состав эпитетов обогащается: "почтительное резюме", "возвышенного мошенника". Путём приёма сопоставления находятся наиболее сильные эпитеты, которые закрепляются в том или ином сочетании. Такой способ необходим при характеристике персонажей: "кухаричьих дон-жуанов", "кухонных бонвиванов". Автором разработан целый комплекс метких прилагательных, использующихся с целью создания особой образности. [1,45]

При последующем развитии фразеологических связей происходит существенное изменение в употреблении относительных прилагательных. Они становятся качественно - относительными. На признак относительности наслаивается признак качества. В таких прилагательных сочетаются два значения слов: предметное и фразеологически связанное:

"памятных дел мастер". Конструктивной разновидностью сочетаний являются особые выражения, в которых зависимые слова употребляются не в качестве атрибута, а в качестве определительного элемента: "лошадиному способу путей сообщения". Такой вариант также продуктивен. С целью создания образной характеристики наиболее распространёнными являются выражения, в которых эпитет выражается просторечной или конкретно-бытовой лексикой: "анафема толстомордая". Способ семантического выравнивания используется автором для сохранения языковых норм: "декольте IV класса". Не распространены обороты, в которых лексика художественного стиля сочетается с публицистической или терминологической.

Способы создания и функционирования фразеологизмов в различных контекстах многочисленны. Образование новых оборотов происходит за счёт расширения фразеологических связей. Следуя принципу стилового контраста, Чехов соединяет официально-деловую и разговорную лексику ("канцелярскиизмышления"), публицистическую и бытовую ("восставал и горячился против умственной сферы и мыслительного горизонта"), предметную и книжную ("питаюсь наукой"), публицистическую и просторечную ("познакомиться посредством сих старческих иероглифов"), просторечную и книжную ("глядеть простыми человеческими глазами"), разговорную и книжную ("затеять интригу").

А.П. Чехов использует в составе фразеологических оборотов слова нейтрально - универсальные, функциональных стилей литературного языка, а также просторечия, диалектную и эмоционально-экспрессивную лексику. Сравним: "Запрягаешь, этак, пять - шесть троек, насаждаешь туда бабёнок и—ах вы, кони, мои кони, мчитесь сокола быстрее!"; "А ты что за допросчик такой? Ступай туда, откедова пришёл! Вороти оглобли "Прежняя невеста желала выйти за человека, который солидный, с капиталом"; "Декольте несколько велико". - "По форме, братец! Декольте IV класса". [4, 10].

Несомненно, писатель отказывает себе в использовании жаргонных и арготических слов, изначально поставив язык художественного произведения на службу культуре общества. Особенно интересную в стилистическом плане работу он осуществляет с нейтральной лексикой, актуализируя и стилизуя её. С экспрессивно-стилистической точки зрения язык представляет собой причудливые переплетения разговорно-бытовых, межстилевых и книжных фразеологических неологизмов. При отборе писатель руководствуется их принадлежностью к определённому функциональному стилю, эмоционально-экспрессивной окрашенностью. Здесь одинаково активны как "высокая" лексика, так и лексика более сниженного характера. Основу речевой ткани художественных произведений раннего периода составляют нейтральные, или межстилевые фразеологические новации. Неверно полагают те, кто считает такую словесную ткань невыразительной и бесцветной. В работе над словом изобразительными функциями автор наделяет и семантически нейтральные слова.

Придавая языку художественного произведения выразительность, писатель использует многочисленные приёмы художественной актуализации нейтральных компонентов [6,7]. Применяется образное наполнение нейтральных единиц в расширенном контексте. Имея определённое ситуативное содержание и возобновляясь с помощью повтора, многие фразеологические обороты обогащаются новыми, необычными смысловыми оттенками. В своих художественных поисках автор идёт путём углубления образных употреблений и словарных (лексических) значений. Подобная актуализация необходима, так как она отражает языковые процессы, воспринимающиеся в сложной и глубокой перспективе целого. Результат — проявление многоплановости, столкновение прямого и переносного значений, буквализация (оживление образа), уточнение, чаще расширение содержания в целом: "Сел намедни со старухой чай пить и -ни боже мой, ни капельки, ни синь—порох, хоть ложись да помирай"; "Кошки скребли его музыкальную душу, и тоска по рыжей защемила его сердце". Функционирует индивидуально-авторская семантизация. Чехов - новатор имеет свой особый метод, заключающийся в использовании семантических

приращений, углублении значений фразеологических оборотов. Возможность семантического приращения очевидна в особом обновлённом контекстуальном окружении, способствующем усилению эмоционально-экспрессивных возможностей фразеологического оборота: "Сентиментальную и доверчивую толпу можно убедить в том, что театр в настоящем его виде есть школа. Но кто знаком со школой в истинном её смысле, того на эту удочку не поймает"; "Но Трифон Семёнович далеко не тот, да и к тому же в это утро душа его с особенной жадностью вкушала хладный сон, как это делала она всегда, когда хозяин её чувствовал себя в проигрыше". Используется создание семантико-стилистических контрастов и метафорических значений: "Что у трезвого на душе, то у пьяного на языке". Применяется вовлечение оборота в экспрессивно окрашенный контекст, при этом фразеологизм синонимичен компоненту свободного употребления: "Философствовать может только образованный человек, который курс кончил, а ежели ты дурак, невысокого ума, то ты сиди себе в уголку и молчи в тряпочку..." Употребляется изменение тональности оборотов при включении в стилистически окрашенный контекст: "Вы умеете давать волю своим белым рукам и длинному языку, но не умеете видеть слёз". Различные способы актуализации "наслаиваются" один на другой, взаимодействуют. [3, 10].

Таким образом, своеобразие стиля Чехова создаёт не только насыщенность языка разговорно-бытовыми оборотами, но и широкое использование, обогащение нейтрального словаря, приобретающего в контексте смысловую значительность и эмоциональность.

Литература:

1. Абрамович И.М. Об индивидуально — авторских преобразованиях фразеологизмов и отношении к ним фразеологического словаря // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. - М. - Л.: Наука, 1964. - С. 213 - 218.
2. Авалиани Ю.Ю., Гурсунов Б.Т. Синтаксис разговорной речи. — Самарканд: Самаркандский гос. ун-т им. А. Навои, 1978. - 61 с.
3. Аверина М.А. Фразеологизмы — союзы сравнительной семантики как одно из средств создания интертекстуальности // Русский язык: исторические судьбы и современность. Труды и материалы. - М.: Издательство Московского университета, 2004. - С.199-120.
4. Адамсон И. Фразеологизм и прагматическая ситуация // Русский язык: исторические судьбы и современность. Труды и материалы. -М.: Издательство Московского университета, 2004. - С. 200.
5. Айолло Б.Г. О некоторых фразеологических новообразованиях в прозе А.П. Чехова // Уч. зал. Азербайджанск. пед. ин-та русского языка и литературы. Вып. 5, ч.2. — Аз.: Азербайджанск. пед. ин-т русск. яз. и лит., 1957. - С. 63 - 76.
6. Александров Н.М. К вопросу о составе фразеологического словаря академического типа // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. - М. - Л.: Наука, 1964.-С. 224-226.
7. Аничков И.Е. Идиоматика идиом и идиоматика идиоматизмов // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы. - М. - Л.: Наука, 1964. - С. 37 - 56.
8. Бабкин А.М. Русская фразеология, её развитие и источники. - Л.:наука, Ленинградское отделение, 1970. - 263 с.

Чамолбии Ҳ.

Jamolbii H.

Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кулоб

ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

Assistant of the chair of foreign languages of Kulob State University

named after Abuabdulloh Rudaki

УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ИНТЕНСИВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКӢ ВА СИФАТИ ДОНИШИ

ХОНАНДАГОН

**METHODS OF INTENSIVE TEACHING ENGLISH BASED ON IMPROVING THE
EFFICIENCY AND QUALITY OF STUDENTS KNOWLEDGE**

Аннотатсия: Муаллиф дар мақолаи худ усулҳои таълими интенсивии забони англисӣ дар асоси баланд бардоштани самараноки ва сифати дониши хонандагонро

тахқиқ мекунад. Муаллиф нишон медиҳад, ки омӯзиши забони англисӣ ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, зеҳнӣ, маърифатии хонандагон мусоидат мекунад. Муаллиф дар мақолаи худ қайд кардааст, ки ташкили шаклҳои гуногуни таълим ба мақсади ташаккули дидактикӣ бевосита таъсир мерасонад.

Abstract: The author in his article examines the methods of intensive teaching English based on increasing the efficiency and quality of students' knowledge. The author shows that learning English contributes to the formation of creative, mental, cognitive abilities of students. And also the author in his article indicates that the organization of various forms of education has a direct impact on the formation of didactic goals.

Калидвожаҳо: омӯзиш, фаъолият, забони хориҷӣ, қобилияти эҷодкорӣ, методҳо (усулҳо), омӯзгор, инкишофи хонандагон, рақобат, малака, маҳорат, қобилиятҳои гуфтугӯӣ, шахсият, тафаккур, нутқ, ҳамкорӣ, рефлексия, навъҳои дарс, қори мустакилона, майлу ҳавас, технология, бозӣ.

Key words: training (teaching), activities, English language, creativity, methods, teacher, student development, competition, skills, abilities, communication skills, personality, thinking, speech, cooperation, reflection, types of lessons, independent work, motives, technology, games.

Ҳаёти муосир бе донишҷӯи забони хориҷӣ ва фарҳанги забонҳои хориҷӣ ғайриимкон аст. Инкишофи қобилиятҳои эҷодӣ, фароҳам овардани шароит барои худшиносӣ ва худмаблағгузори кӯдакон яке аз самтҳои муҳимтарини таълими муосири забон мебошад. Омӯзиши бармаҳал ҳамчун давраи омӯзиши забони хориҷӣ фаҳмида мешавад, ки имкон медиҳад асосҳои салоҳияти коммуникатсионӣ барои рушди минбаъда ва тақмили минбаъдаи ин фан фароҳам оварда шаванд. Барои гузоштани пояҳои салоҳияти коммуникатсионӣ вақти кофӣ лозим аст, зеро донишҷӯён бояд аз қадамҳои аввал бо забони муошират ҳамчун воситаи муошират шинос шаванд. Ин маънои онро дорад, ки онҳо бояд фаҳмидани забони хориҷиро тавассути шунавоӣ (гӯш (шундан) ёд гиранд, фикрҳои худро тавассути забони омӯхташон (гуфтан) баён кунанд, хонанд, яъне матнҳои забони хориҷиро дарк кунанд, ҳудашон хонанд ва нависанд, яъне истифодаи графика ва имлои забони хориҷиро ёд гиранд. ҳангоми иҷрои супоришҳои хаттӣ, ки ба азхудкунии хониш ва гуфтугӯ равона карда шудаанд ва ё кодиранд андешаҳои худро дар шакли хаттӣ баён кунанд. Воқеан, барои гузоштани таҳкурсии ҳар як намуди номбаршудаи фаъолияти нутқ, зарур аст, ки воситаҳои забонӣ, ки фаъолияти ҳар яки онҳоро дар сатҳи ибтидоии коммуникатсионӣ таъмин мекунад, зарур аст, ки ба мо дар оянда ба марҳилаи сифатан нави рушди онҳо ворид гардад. [2:43]

Ҳадафи асосии фанни “Забони англисӣ” ташаккули малакаи коммуникатсионӣ, яъне қобилият ва хоҳиши омӯхтани муоширати байнихамдигарӣ ва фарҳангии забони хориҷӣ бо забонҳои модарӣ мебошад. Раванди таълими забони англисӣ на танҳо барои ба хонандагон фароҳам овардани имконияти дигари тарзи муошират таҳия шудааст. Вай бояд хонандагонро бо ҷаҳони фарҳанги дигар муаррифӣ кунад. Ташаккул ва рушди ҳавасмандгардонии ҷуғрофӣ минтақавӣ, ки ба ҳавасмандӣ ба ҳаёти ҳамсолон дар хориҷа, ба фарҳанги кишвари омӯзиши забон ва мардуми он асос ёфтааст, яке аз принципҳои пешрафта мебошад. Ташаккули салоҳияти таҳсилоти умумӣ ба ташаккули услуби фардӣ фаъолияти маърифати хонандагон мусоидат мекунад [1:98]

Яке аз усулҳои омӯзиши бошиддати забони хориҷӣ ин луғати шахсии худ мебошад. Ин ба хонандагон дар азхудкунии босуръати забон ва рушди малакаҳои таҳсилоти умумӣ кӯмаки қалон мерасонад. Дар ҳар як синф хонанда луғати шахсии худро пеш мебарад, ки ба се сутун тақсим карда шудааст. Сутуни англисӣ дар сутуни якум, транскрипсияи он дар дуввум ва тарҷумаи калимаҳо дар сеюм навишта мешавад. Чунин қор барои омӯзиши калимаҳо ва ибораҳои зарурӣ натиҷаи хуб медиҳад.

Дар байни усулҳои гуногуни ташкили усулҳои омӯзиши интенсивӣ, хонандагон ба технологияҳои бозӣ бештар тавачҷӯх доранд, зеро онҳо нутқро ба меъёрҳои табиӣ

наздик мекунанд ва ба коркарди самараноки маводи барномавӣ мусоидат мекунанд. Таълими зудтари забон тавассути технологияи бозӣ ба рушди шахсияти хонанда таъсири мусбӣ мерасонад.

Бозӣ усули анъанавии эътирофшудаи омӯзиш ва таълим аст. Ин як воситаи беҳамтои омӯзиши зуд барои хонандагон аст. Бозӣ ба ниёзҳо ва хоҳишҳои табиии кӯдак мувофиқ аст ва аз ин рӯ бо кӯмаки ӯ хушнуд хоҳад шуд. Ба туфайли бозӣҳо, ҳама равандҳои маърифатии хонандагон фаъол мешаванд: диққат, хотира, тафаккур ва қобилияти эҷодӣ инкишоф меёбанд.

Бозӣҳои таълимӣ барои рафъи ҳастагӣ кӯмак мерасонанд, монеаҳои забонӣ ва равандро баргараф мекунанд, шавқу рағбатро ба мавзӯъ афзун мекунанд ва ба шумо имкон медиҳанд, ки ба чизи асосӣ - азҳудкунии малакаҳои суханронӣ дар ҷараёни як ҳолати табиӣ ҳангоми бозӣ тамаркуз кунед. Чизи асосӣ ҳангоми гузаронидани бозӣ дар фаза эҷод кардани муҳити дӯстона ва вазъи муваффақият барои хонандагон мебошад [4;98]

Дар ҳар як дарс ман ҳама намуди технологияҳои бозиро истифода мебарам, масалан, дар синфи 7 дар мавзӯи "Боғҳои миллӣ" ман бозии "баскетбол" -ро истифода кардам. Панели баскетбол ва 15 гардиши рангоранг сохтаам, ки дар паси он калимаҳо навишта шудаанд. Хонандагон як-як баромада, голҳои калимаҳоро тарҷума карданд. Чунин бозӣ ба азҳудкунии тези калимаҳо, рушди хотираи ӯ, ҳаёлот ва ҳисси коллективизм мусоидат мекунад. Хонандагон бештар оромӣ осуда, фаъолтар, ботамкин ва муошираташон осонтар мешаванд. Хулосааш ин аст, ки бозӣ усули омӯзиши пуршиддат мебошад, ки эҷодиёти хонандагонро инкишоф медиҳад, ҳавасмандиро ба омӯختани забони хориҷӣ ташаққул медиҳад.

Яке аз захираҳои пуршиддати ҷараёни таълим ба забони англисӣ ташкили системаи ягонаи дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ дар ин мавзӯъ мебошад. Машғулиятҳои бозӣ маводи таҳқиқшударо ҷамъбаст намуда, онро илова мекунанд, ба хонандагон натиҷаҳои азҳудкунии забонро нишон медиҳанд ва дар тақмили минбаъдаи малакаҳо саҳм мегузоранд. Хусусияти иҷтимоии таълим ва тарбия дар мактаб, дастовардҳои усулҳои интенсификации таълим моро водор карданд, ки ба масъалаи муносибатҳои шахс ва коллектив дар ҷараёни азҳудкунии фаъолияти коммуникатсионии хориҷӣ назар афканем. Омодаҳои хонандагон дар ҳолатҳои гуногун яке аз вазифаҳои муҳимтаринест, ки дар мавзӯи корҳои дарсӣ дар назди ӯст. Мувофиқи маълумотҳои психологияи муосир, барои хонандагони синфҳои 5-6, фаъолиятҳои бозӣ пешсафанд, дар синфҳои 7-9, фаъолиятҳои маърифатӣ ва арзиш ба назар мерасанд; дар мактабҳои миёна, фаъолияти муошират низ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Аз ин рӯ, муваффақияти омӯзиши забони англисӣ дар марҳилаи ибтидоӣ асосан аз интиҳоби моҳирона ва ташкили бозӣҳо вобаста аст, ки азҳудкунии устувори маводи забон ва муоширати нутқиро дар асоси он таъмин мекунад. Бозӣҳои хеле маъмул ин мусобиқаҳо, бозӣҳои нақшакашӣ мебошанд, ки қобилияти кӯдакро дар тасаввур кардан ва таъдил додан, бозӣҳо бо истифодаи намудҳои гуногуни зоҳирӣ ба назар мегиранд. [3] Дар асоси ин, ин усули технологияи бозӣ дар давоми дарси кушоди дарси 6 дар мавзӯи: "Саломатӣ", истифода шудааст. Дар ин дарс ман намуна (макет)-и моҳиро бо вазифаҳо омода кардам, яъне дар қафо пешниҳодҳо (ҷумлаҳо) буданд. Вазифаи хонандагон: сайд кардани моҳӣ бо асои магнитӣ ва тарҷумаи ҳукмҳо ба забони англисӣ, додани маслиҳат ба шахси бемор. Ба ин кори шавқовар ба кӯдакон хеле маъқул шуд ва онҳо аз сайд кардани моҳӣ ва тарҷумаи онҳо шод буданд. Бо ёрии чунин бозӣ, хонандагон дар як маърака ҳама маслиҳатҳои имконпазирӣ дигаронро аз ёд карданд.

Аз ин рӯ, бо истифода аз ин усул, шумо метавонед ба хонандагон на танҳо маслиҳат додан ва тарҷума карданро омӯзонед, балки инчунин сухангӯи босуръатро беҳтар кунед.

Шаклҳои асосии кор дар синфи 5 ин муколама, гуфтугӯ, тавсифи тасвирҳо, кор бо табъҳо мебошанд. Дар синфҳои 6-7 ин шаклҳо минбаъд такмил дода мешаванд. Дар синфи 6 оиди мавзӯи "Обу ҳаво" ман расмҳо ва чистонҳо тартиб додам. Албом гирифта ва тирезаи хурд бурида, тасвир дар мавзӯ дар варақи оянда гузошта мешавад. Ба хонандагон савол дода мешавад: "Инак, он чӣ фасл аст? Онро ёбед." ("Look! What season is it? Guess it.") Хонандагон бояд фаҳманд, ки кадом сол дар тиреза пинҳон шудааст. Чунин манзараи тасаввур тахайюлотӣ забонии калимаро инкишоф медиҳад.

Хондани забони англисӣ хонандагонро ба худ ҷалб мекунад. Раванди хониш ба ташаккули шахсият таъсири бузург мерасонад.

Ба андешаи ман, ман ба усули омӯзиши интенсивӣ машқҳои фонетикӣ, нутқро дохил кардам. Бо ёрии он хонандагон кӯшиш мекунанд, ки садоҳо, ибораҳои навро аз ёд кунанд. Ҳангоми ин машқҳо ҳама вазифаҳои имконпазир, оятҳо, масалҳо, тарҷумаи калимаҳо, ибораҳо истифода мешаванд. Хонандагон дар ҳақиқат ин чизро дӯст медоранд ва дар давоми тамоми дарс ба танзим дароварда мешаванд. Саривақт ҷалб намудани хонандагон ба ин мавзӯ, тавачҷӯҳ ба забон ва рушди малакаҳои нави хонишонандагон хеле муҳим аст.

Усули таълими интенсивӣ бо аз ёд кардани қофияҳо, масалҳо, гуфторҳо, драматизатсияи муколамаҳо бомуваффақият омезиш меёбанд. Пеш аз ҳама муҳим аст, ки фаъолиятҳои гуногунҷабҳаи коммуникатсионӣ, ки қобилияти хонандагонро ба худ ҷалб мекунад ва онро тавре ташкил кардан лозим аст, ки хонандагон аз натиҷаҳои ба даст омада қаноатмандӣ ба даст оранд, то огоҳӣ аз муваффақият ва ҳисси ифтихор фаъолияти онҳоро дар марҳилаҳои минбаъдаи корҳои тарбиявӣ ҳавасманд кунанд. Усули коллективии кор, новобаста аз синну сол, ба ташаккули шахсият таъсир расонида, рушди малака ва донишҳои онҳоро муайян мекунад.

Ҳафтаи англисӣ яке аз намудҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ усули таълими интенсивӣ мебошад. Аз таҷрибаи ман дар мактаб бармеояд, ки корҳои беруназсинфӣ ба тезтар ва амиқтар азхуд намудани забон ва рушди эҷодии хонандагон мусоидат мекунанд. Ҳангоми гузаронидани мусобиқаҳо бо забони адабӣ, ҳатто хонандагони аз ҳама фаъол ба ин озмун ҷалб карда мешаванд.

Барои ҷалби хонандагон ба эҷодкорӣ, онҳоро бо маводҳои ҷолиби табиати бозӣ таъмин кардан лозим аст. Хоҳиши рақобат кардан ба ҳамдигар, санҷиши азхудкунии дониш ва малакаи бошиддат дар мусобиқа, имкони омӯختани чизи нав, ҳисси масъулият барои даста ба хонандагон тамоми фаъолиятҳоро дар тӯли Ҳафтаи забони англисӣ бо ҳислати огоҳона асоснок мекунад.

Озмунҳои гуногун, бозиҳо, олимпиадаҳо ва концертҳо барои такрори шадиди маводи қаблан омӯхташуда ва мустаҳкам намудани малакаҳои ҳосилшуда кӯмак мерасонанд. Ҳар сол ман як ҳафта аз забони англисӣ мегузаронам. Ҳадафҳои ҳафта аз ҳавасманд кардани хонандагон ба омӯзиши бошиддати забони хориҷӣ ва таъмини самти амалии таълим иборат буд. Дар Ҳафтаи забони англисӣ "Брифинги англисӣ" чорабинӣ баргузор гардид, ки ҳадафи он васеъ кардани ҷаҳонбинии хонандагон буд.

Пас аз таҳлили ин ҳодисаҳо ман ба хулоса омадам, ки хусусияти эҷодии вазифаҳо ва фаъолиятҳои дар тӯли ҳафта пешниҳодшуда ба омӯзиши пуршиддат, азхудкунии беҳтар ва азхудкунии зухуроти гуногуни грамматикӣ, тавсеаи захираи лексикӣ, рушди нутқи монологӣ ва муколамавӣ мусоидат мекунад ва инчунин имкониятҳои васеъро фароҳам меорад барои кор бо хонандагони мактаб.

Бо мақсади беҳтар намудани кор бо хонандагони болаёқат, ташаккули ҳавасмандӣ барои рушди худ, барои рушди қобилиятҳои эҷодии шахс шароит фароҳам оварда мешавад. Дар ин робита, хонандагон дар фаъолияти лоиҳаҳо дар соҳаҳои гуногун ҷалб карда мешаванд. Бо чунин муваффақиятҳои бузург конфронсҳо барои чунин хонандагон баргузор мешаванд.

Ин шаклҳои анъанавӣ, вале боэтимоди ташкили усулҳои омӯзиши пуршиддат мебошанд. Бо кӯмаки онҳо барномаҳои таълимӣ амалӣ карда шуданд ва мундариҷаи таълим тавассути истифодаи технологияҳои дахлдори педагогӣ таҷдид карда шуд. Дар қор технологияҳои зерин истифода мешуданд: сарфаи саломатӣ, бозӣ, тарроҳӣ, анъанавӣ. Технологияҳои истифодашуда имкон медиҳанд, ки ҳалли мушкилоте, ки барои таълими шахсият нигаронида шудааст, самаранок амалӣ карда шавад:

- дар баланд бардоштани сатҳи худташқилкунӣ, такмили ихтисос ва худмаблағгузори хонандагон мусоидат намояд;

- азхудкунии маводи таълимиро аз ҷониби ҳар як хонанда дар минтақаи инкишофи наздиктарин, дар асоси хусусиятҳои таҷрибаи субъективӣ ӯ, таъмин намояд;

- ба ташаккули тафаккури интиқодии хонандагон, ташаккули фарҳанги коммуникатсионӣ ва мувоҳисавии онҳо мусоидат кунад.

- баланд бардоштани сифати дониши хонандагон.

Равишҳои ҳозиразамони методологии таълими забони хориҷӣ пешниҳод мекунанд, ки усулҳои омӯзиши пуршиддат ба ҷараёни муоширати воқеӣ ба қадри имкон наздик бошанд. Ин маънои интиқоби мавзӯҳо ва ҳолатҳои муоширатро, ки ба ҳавасмандӣ ва ниёзҳои хонандагон мувофиқат мекунад ва ба ин васила заминаи психологӣ муошират бо забони хориҷӣ фароҳам меорад. Истифодаи чунин усулҳо ба он оварда мерасонад, ки хонанда ба фаҳмидан ва сухан гуфтан бо забони англисӣ шурӯъ мекунад ва ӯ ин калимаҳо ва ибораҳои, ки ӯ аллакай медонад, дар ҳолатҳои дигари "беэтино" истифода карда метавонад. Дар ин ҳолат, ҳангоми муошират бо гуфтугӯӣ модарӣ, вақте ки шумо метавонед калимаҳо ва ибораҳои омӯхташударо истифода баред, хонанда ба мушкилиро ба ру намешавад. Хонанда аллакай малакаҳои мушаххаси муоширатро таҳия кардааст, вай медонад, ки чӣ гуна забони хориҷиро ҳамчун воситаи муошират истифода барад. Ташаккул ва рушди малакаҳои коммуникатсионӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини истифодаи усулҳои таълими интенсивии забонҳои хориҷӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати дониши хонандагон асос ёфтааст. Барои ҳалли ин мушкилот омӯзгор бояд қодир бошад, ки принсипи коммуникатсия - яке аз усулҳои муҳими омӯзиши бошиддатро ба қор барад. Ҳалли ин мушкилот, шумо метавонед ба як тарқиқ дарс ё дарс ба забони англисӣ ҳамчун раванди иртиботи воқеии зинда табдил ёбед.

Барои он, ки дарс бештар ба монанди муоширати воқеӣ сурат гирад, бояд на танҳо ҳолатҳои муоширати бозӣ, балки аз ҳолатҳои ғайрирасмӣ, ки натиҷаи робита байни устод ва шогирди ӯ ба вучуд омадаанд, истифода бурдан лозим аст. дар ин ҳолат, муаллим танҳо ташкилотчи ва назоратчи мешавад, ӯ иштирокчи муошират мегардад.

Дар ҳолатҳои "ғайрирасмӣ" мо маънои онҳоро ифода мекунем, ки барномарезӣ надоранд, яъне онҳо аз ҷониби китоби муаллим ё дастури таълимӣ танзим карда намешаванд. Онҳо аз вазъияти барномавӣ дар стихиявӣ ва табиати ҳамбастагии суханронии пайдошуда фарқ мекунанд. Ҳангоми дарс ҳолатҳои ғайрирасмӣ доимо ба миён меоянд ва вазифаи муаллим ин дидани онҳо, дуруст ташкил кардани муоширати нутқ, ҷалб кардани хонандагон ё як гурӯҳи донишҷӯён дар он аст ва албатта дар чунин ҳолатҳо малакаи муоширатро инкишоф медиҳад. Ташаббусқори чунин гуфтугӯӣ гуфторӣ, пеш аз ҳама, муаллим аст. Самаранокии ташаккул ва рушди минбаъдаи малакаҳои коммуникатсионии хонандагон танҳо ҳамоно вақт меафзояд, ки агар муаллим забони хориҷиро ҳам ба сифати василаи муошират ва ҳам ҳамчун воситаи таълим истифода барад. Муаллим бояд доимо бо шогирдон дар бораи вазъиятҳои мухталиф муколама кунад. Барои ба даст овардани самарани ҳадди аксар, омӯзгор бояд, хусусан дар аввал, дар ҳоле ки хонандагон то ҳол бо забони хориҷӣ муошират карданро ёд нагирифтаанд, боиси пайдоиши ҳолатҳои муайяни ғайрирасмӣ мешаванд. Ин зиракии бузургро талаб мекунад, аммо ин танҳо дар аввал аст ва пас худи ҳаёт торафт чунин ҳолатҳоро ба вучуд меорад. Қайд кардан муҳим аст, ки ҳолатҳои робитаи ғайрирасмӣ

дар дарс бо ҳолатҳои бозӣ ё ҳикоят, ки дар асоси барнома ё китобҳои дарсӣ асос ёфтаанд, рақобат намекунанд, аммо ҳолатҳои ғайрирасмӣ, ба андешаи ман, ҳатмӣ мешаванд - гарчанде ки унсури асосии дарси забони хориҷӣ нест.

Аҳамияти ин усулҳоро набояд аз ҳад зиёд қайд кард. Бартариҳои омӯзиш дар он аст, ки шумо метавонед ҳама усулҳои омӯзиши пуршиддати забони хориҷиро истифода баред. Бешубҳа, сурудҳо дар омӯзиши забони хориҷӣ аҳамияти бузург доранд. Онҳоро ҳамчун *close texts* (матнҳои пушида) истифода бурда метавонанд - матнҳо бо унсурҳои бедарак, ки хонандагон пас аз шундани суруд пур мекунанд ё онҳоро мустақилона тағир медиҳанд ё илова мекунанд [5;87]. Сурудҳоро дар гурӯҳҳои калон ё хурд, бо ритмҳои гуногун метавон истифода бурд. Масалан, хонандагон аввал оҳиста, баъд баландтар садо медиҳанд ва баъдан боз садо медиҳанд. Техникаи дигар бо сурудҳои гуногун суруд меҳонад: шавқовар, ғамгин ва ҳатто бад. Шумо метавонед ба хонандагон имконият диҳед, ки мусиқиро дар тасаввуроти худ дар бораи қадом рангҳои мусиқӣ гӯш кунанд ва сӯҳбат кунанд ё аз онҳо хоҳиш кунед, ки ҳангоми гӯш кардани мусиқӣ ҳис кунанд ё тасаввур кунанд. Чунин кор барои аз нақшаи анъанавии азхудкунии забонҳои хориҷӣ, ки дар онҳо омӯзиши стереотипҳо мавҷуд аст, кӯмак мекунад. Омӯзиш дар сатҳи баланди интенсивии фаъолияти коммуникатсионӣ сурат мегирад, ки бо азхудкунии амиқ ва устувори маводи лексикӣ ва грамматикӣ фарқ карда мешавад. Истифодаи ин усул ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар раванди гирифтани забон ширкат варзанд. Хонандагон бармеангезанд, ки уфқҳои забонии худро зуд васеъ кунанд ва маводи навро барои онҳо ношинос омӯзанд. Истифодаи ин усул ба шумо имкон медиҳад, ки раванди бошиддати азхудкунии забони хориҷиро фаъол созед, то самарабахштар шавад. Ин самти методологӣ хонандагонро ба эҷодкорона фикр кардан таълим медиҳад, банақшагирии мустақилонаи амалҳои худро дар бар мегирад ва инчунин ба иштироқи фаъолонаи хонандагон ба ҳаёти воқеӣ мусоидат мекунад.

Аз таҳқиқоти ман бармеояд, ки ҳамаи усулҳои дар боло зикршудаи омӯзиши пуршиддат дар фаъолияти ман дар мактаб натиҷаи амалӣ доранд ва новобаста аз хусусиятҳои синну солӣ ба омӯзиши забони хориҷӣ таъсири мусбӣ мерасонанд. Навоварии истифодаи онҳо дар кор дар он аст, ки хонанда аллақай аз дарси аввал сар карда, қобилияти назорати худ мундариҷаи таълимро дорад. Изҳороти муаллим барои ҳалли онҳо дониши фанҳои гуногунро талаб мекунад, принсипи таълими ҳамгириро татбиқ мекунад, барои аз бунбасти мактаб дур мондани мактаб ва аз барномаи таълимӣ берун рафтан кӯмак мекунад.

Бо дарназардошти он, ки фаъолияти инфиродии хонандагон ба забони англисӣ аксар вақт мустақил аст, як системаи хуб фикркардашудаи тайёр кардани хонандагон ва истифодаи воситаҳои аёнӣ зарур аст. Индивидуализатсияи корҳои дарсӣ бо забони хориҷӣ таҳияи супоришҳои зиёдтарӣ, варианти ин супоришҳоро бо назардошти континент ва шароит дар бар мегирад. Ин ва дигар усулу методҳои ба ин монанд метавонанд ҳавасмандии хонандагонро ба меҳнат афзоиш диҳанд, фаъолиятҳои онро фаъол созанд ва сифати дониш, малакаи худро беҳтар кунанд.

Агар муаллим забони хориҷиро дуруст истифода барад, самаранокии истифодаи усули таълими такмил дода мешавад. Муносибати истифодаи ин усул аҳамияти шахсӣ дорад, хонандагон кӯшиш мекунанд, ки шакл ва усулҳои нави муошират, шинохти одамони дигар дар муошират, ташкили муносибат бо ҳамсолон ва калонсолонро омӯзанд. Чунин таълими забони англисӣ ба рушди хонанда ҳалал намерасонад, балки ба рушди зеҳни ӯ таъсири назаррас мерасонад. Ин таъсир дар дастовардҳои муваффақияти калони илмӣ, дар нишон додани натиҷаҳои беҳтар дар санҷишҳои мактаб, инчунин сатҳи баланди ташаккули малақаҳои ҳалли мушкилот ва тафаккури эҷодӣ зоҳир мешавад. Робитаи байни ташаккули қобилияти забонҳои хориҷӣ ва рушди бомуваффақияти маърифатиро набояд нодида гирифт, зеро ҳузури он як далели қавӣ ба манфиати омӯзиши барвақти забони англисӣ мебошад. Хусусияти равшани омӯзиш

(яъне омӯзише, ки дар мактаби ибтидоӣ оғоз ёфтааст, на мактаби миёна) он аст, ки кӯдаконе, ки пеш аз хурдсолӣ забон меомӯзанд, эҳтимолан талаффуз надоранд. Аммо, ҳарчи зудтар ба ёд гирифтани забони хоричӣ шурӯъ мекунед, ҳамон қадар бехтар аст. Барои гузоштани мақсадҳои воқеӣ ва эҷод кардани усулҳои самараноки таълими забони хоричӣ дар синфҳои ибтидоӣ, фаҳмидани он лозим аст, ки хонандагони ҷавон чиро медонанд ва кодиранд.

Адабиёт:

1. Гальскова Н.Д. Программы иностранные языки, Москва "Просвещение", 1997 г.
2. Нигматов З.Г. "Технология совершенствования и подготовки педагогических кадров", выпуск 7, Казань "Татарское книжное издательство", 2006 г.
3. Савина С.Н. "Внеклассная работа по иностранным языкам в средней школе", Москва "Просвещение", 1991 г.
4. Стронин М.Ф. "Обучающие игры на уроках английского языка", Москва "Просвещение", 1981 г.
5. Малкина Н.А. "Актуальные проблемы преподавания иностранных языков и подготовки учителя", Мурманск, 2001 г.

Назир Назир

Nazirov Nazir

номзади илмҳои сиёсатшиносӣ

Мудирӣ шӯбаи фанҳои ҷомеашиносии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф

ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Candidate of Political Science

Head of the Department of Social Sciences of the Institute for the Development of Education named after A. Jomi

**ТАЪЛИМИ ДУРУСТ ВА БОСАМАРИ ФАНҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ДАР
ТАҲСИЛОТИ МУОСИР ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ
ХОНАНДАГОН
CORRECT AND EFFECTIVE TEACHING OF SOCIAL SCIENCES IN MODERN
EDUCATION AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS
'PERSONALITY**

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф моҳияти омӯзиши фанҳои ҷомеашиносиро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ, нақши онро дар ташаккули шахсияти муҳассилин нишон дода, таъкид намудааст, ки барои беҳдошти сатҳу сифати таълими фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ омӯзгорони соҳибихтисос ба риштаи таълиму тарбия ҷалб карда шаванд. Ҳамчунон ибтидо дошта шудааст, ки омӯзиши фанҳои мазкур дар пояи ахлоқи миллӣ, арзишҳои миллӣ ва фарҳанги миллӣ ҳадафи асосии таълими фанҳои ҷомеашиносӣ мебошад.

Abstract: In the article, the author highlights the importance of teaching social sciences in general and higher education institutions, its role in the formation of students' personalities, and emphasizes the need to train qualified teachers to improve the level and quality of teaching social sciences in educational institutions of the country. It was also noted that the study of these disciplines on the basis of national ethics, national values and national culture is the main goal of teaching social sciences.

Калидвожаҳо: ҷомеашиносӣ, фарҳанг, ҳуқуқ, таърих, таҳсилот, таълим, ҷомеа, ахлоқ, арзишҳои миллӣ, анъанаҳои миллӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ.

Keywords: sociology, culture, law, history, education, education, society, ethics, national values, national traditions, educational institutions.

Дар таърихи ҳар як давлат даврони тақдирсоз ва гардишҳои ҳалқунанда вучуд доранд, ки онҳо дар самти навсозии сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии он давлат, инқилоби тафаккур, ҳудудҳои миллӣ ва рушди қамолати миллат аҳамияти хосро соҳиб мегарданд. Дар таърихи давлати мо истиқлолияти Тоҷикистон ба даврае рост омад, ки дар сайёра ҳодисаҳои бузурги сиёсӣ ва фарҳангӣ оғоз ёфтанд. Ҷаҳонишавии ва

бархӯрди тамаддунҳо ва рушди бемайлони технолоҷӣ дар олами сиёсӣ мушкилиҳои зиёдеро ба миён оварданд. Ин буд, ки истиқлолияти мо низ ба осонӣ ба даст наомад. Ҷанги шаҳрвандӣ, бархӯрди дохилии сиёсӣ, низоъҳои мазҳабӣ барои ҷомеаи тоҷик мушкилиҳо эҷод намуданд. Танҳо дар дахсолаи дуҷуми асри XXI ҷумҳури оромии сиёсиро ба даст овард ва кунун дар ҳамаи рӯкҳои давлатдорӣ устувор қадам гузошта истодааст.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли моро лозим аст дар лаҳзаҳои душвори тақдирсоз ва ҷаҳони ғурӯзагон истиқлолияти сиёсӣ, арзишҳои милли, меъёрҳои ахлоқӣ милли, анъанаву фарҳанги милли худро дифоъ намуда, ба сӯи рушди сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ устувор қадам занад. Яъне, агар дар маҷмӯъ бигӯем, дар пеши ҷомеаи тозаистиклоли мо вазифаҳои умдаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ меистад ва аз ҷи тавр ҳал намудани ин вазифаҳо ояндаи кишвар вобаста аст. Имрӯз ҷомеаи тозаистиклоли моро лозим ва зарур аст, ки рӯ ба сӯи маърифат орад. Дар ин самт саҳми муассисаҳои таҳсилотӣ дар мадди аввал меистад, зеро маҳз аз мактаб-таълимгоҳ тарбияи ахлоқию маърифатӣ оғоз меёбад. Маҳз, мактаб пояҳои ибтидоии тарбияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои милли, ташаккули шахсияти муҳассилинро мегузорад, яъне мактаб хишти аввалро мегузорад ва аз ҷи гуна гузоштани хишти аввал ояндаи ҷомеа вобаста аст ва ҷи гуна шахсиятҳоро ба воя расонидан маҳз аз таълиму тарбияи мактаб поягузори мешавад. Ба роҳ мондани таълими дуруст ва босамари фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ин роҳи ягонаи ҳалли вазифаҳои душвори дар пеши ҷомеаи тозаистиклол истодаи мо мебошад.

Ба роҳ мондани таълими дурусти фанҳои ҷомеашиносӣ, тарбияи ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, ташаккули рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллию таърихӣ аз ҷумлаи чунин вазифаҳои муҳими макотиби имрӯза мебошанд. Дар як вақт ташаккули шахсияти босалоҳият, ки тавонад дар рушди ҷомеа саҳм гузорад, яке аз вазифаҳои муҳими фанҳои ҷомеашиносӣ доништа мешавад.

Дар Консепсияи китобҳои дарсӣ пешниҳод гардидааст, ки сифати таълими фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар асоси технологияи муосири таълим бо назардошти ташаккули салоҳиятҳои хонандагон мутобиқи талаботи стандартҳои давлатии таълим, ба инобат гирифтани синну соли хонандагон ба роҳ монда шавад. Боиси тазаққур аст, ки ба роҳ мондани ҷараёни таълими ин фанҳо на танҳо дар асоси омода намудани барномаи таълимӣ, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, китобҳо барои муаллимон, маҷмӯаи харитаҳо замимаҳои электронӣ сурат гирад, балки ташкили фазои ягонаи илмӣ ва таълимӣ дар интернет низ ба назар гирифта шавад. Масалан, дар ҷараёни таълими фанни таърихи халқи тоҷик фазои ягонаи сиёсиву фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик ташкил карда шавад.

Яке аз вазифаҳои муҳими дар назди муассисаҳои таъҳсилоти умумӣ истода ин тарбияи ватандӯстии ҳар як хонанда мебошад. Ин ҷо бояд тазаққур дод, ки тарбияи ватандӯстӣ ин тарбияест, ки дар натиҷаи он шаҳрвандон Ватан, яъне ҷумҳурии соҳибистиклоли худро дӯст дошта баҳри дифои он, рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии он софдилона заҳмат мекашанд. Яке аз омилҳои муфид барои тарбия намудани наврасону ҷавонон дар рӯҳи ватандӯстӣ ва дуруст ба камол расонидан ин тибқи муносибати босалоҳият ба роҳ мондани омӯзиши фанни «таърихи халқи тоҷик» мебошад. Ба туфайли соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон, хушбахтона омӯзиши таърихи миллат, Ватан ва мақоми он дар ҷомеа вазифаи муҳими таълим баргузида шудааст. Воқеан, таърих ин хотираи инсон мебошад. Бинобар он, ҳар як фард бидуни омӯзиши таърихи кишвари худ аслу насаб ва маърифати буму ҷомеаашро пойдору бегазанд нигоҳ дошта наметавонад, аз решаи хеш дур ё канда шуда, ба вартаи гумномӣ ё фано қадам мениҳад. Яъне, инсон таърихи гузаштаи худро фаро нагирад, табиист, ки аз зоти худ роҳи тайкарда дастовардҳои сиёсиву фарҳангӣ ва бурду бохти мардумонаш ноогоҳ монда, чун махлуқи одамсурат, вале бепарво, бемасъулият, бенишон умр ба сар мебарад. Имрӯз, ки мардуми кишвар ба худшиносӣ ва барқарор кардани хотираи таърихӣ хеш ниёз дорад, вазифаҳои маводи таълимӣ низ бояд чунин бошанд:

-барои ба даст овардани дониши мустаҳкамаи таърих мусоидат намояд;

-ташаккул додани тасаввурот ва ҷаҳонбинӣ дар бораи марҳилаҳои асосии рушди давлати сермиллати Тоҷикистон;

-таърихи халқи тоҷик ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таърихии ҷаҳон нишон дода шавад;

-моҳияти ҷараёни таърихро ҳамчун таҳаммули ҷидду ҷаҳди бсиёр наслҳо кушода диҳад.

Ҳадафи асосии таълими таърихи миллат ин дар хонандагон бедор намудани ҳиси худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, садоқат ба Ватану миллат, эҳтироми беандоза ба гузаштаи мутамаддину арзишҳои миллӣ мебошад. Ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон бояд тайёр бошад, ки дар кишварҳои дигар таъриху фарҳанги ғании халқи худро муаррифӣ намояд ва нишон дода тавонад, ки мирӯз ӯ номбардори сазовори ин миллати фарҳангофар мебошад. Насли ояндаи тоҷик бояд аз дирӯзи дурахшони худ ифтихор намояд ва бояд имрӯзи худро чунин бисозад, ки он боиси ифтихор бошад.

Имрӯз ҳар як хонанда вазифадор аст, ки бо кӯмаки амалии омӯзгорон таърихи Ватанро аз нигоҳи нав омӯзад. Дар рафти омӯзиш бояд пеш аз ҳама ба омилҳои зерин:

-аз худ кардани таҷрибаи муфиди таърихӣ;

-таҳлили объективонаи мушкилиҳо, камбудихо ва қачравихо дар гузашта;

-равшану возеҳ донишони вазифаҳои имрӯза ва ояндаи ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон-

диққати махсус дода шавад.

Маълум аст, ки қарни XXI дар миқёси ҷаҳон дар назди шаҳрвандони ҷумҳирамон масъалаҳои ҷиддие мегузорад. Барои ҳалли онҳо шаҳрвандон бояд таърихи худро хуб дониста, дорои маданияти баланди умумӣ-сиёсӣ, ахлоқи ҳамида, ватандӯстии ҳақиқӣ, интернационалисти меҳнатдӯст, боодобу хушахлоқ, муборизи тантанаи арзишҳои умумибашарӣ бошанд. Танҳо омӯзиши сабақандӯзонаи таърих, расидан ба қадри давлати миллӣ ва дигар арзишҳои волои халқамон кӯмак мекунанд то беадолатихое, ки нисбати халқу миллати мо шудаанд, такрор нагарданд. Он захмхое, ки дар сароғози бунёди давлати шӯравӣ аз табартаксими ҳудуди таърихии тоҷикон бар қалби миллати мо нишастаанд ва ин табартаксим асосан бо саҳми тоҷикони аслу насабгумкарда ва бегонапараст сурат гирифтааст, ханӯз хуншоранд. Дар ин замина андешаманди испанӣ Ҷорҷ Сантан хеле хуб гуфтааст: «Ононе, ки аз таърих дарс намегиранд, маҳкум ба такрораш мебошанд [6, 517].

Ин ҷо бевосита қайд кардан лозим аст, ки тавачҷӯҳи мавзӯи асосии илмҳои ҷомеашиносӣ ба фарогирии ҳастии ҷомеаи инсонӣ марбут аст. Дар фарқият аз соири илмҳои дигар ҷомеашиносӣ дар омӯзиши ҷомеа аз ҳама бештар ба вижагии сифати муносибати байни одамон ва мақоми дар он ишғолкардашон диққат медиҳад. Зеро бо ҳалли ин масоил инсон имкони дарёфти ҷавоби он суолҳоеро, ки ӯ пайваста оид ба сабаби барқарор намудани ҷомеа, зарурати он, гуногунии мақсадҳои ишғол кардаи одамон дар он, нобаробарии таъмини ниёзи моддиву маънавӣ ва ғайра аз худ медиҳад, ба даст меорад. Бинобарин ҳам, ин фан ҷомеаро на иборат аз ҷомеаи механикии одамон, балки ҷузъҳои бонизомии байни худ ба муносибати гуногунсатҳа воридгаштае медонад, ки тағйири онҳо боиси дигаргуниҳо дар робитаҳои иҷтимоӣ ва мақоми дар ҷомеа ишғолкардаи одамон мешавад[3,52].

Фарҳангшиносӣ яке аз ҷузъҳои асосии фанҳои ҷомеашиносӣ ба шумор меравад. Омӯзишу таълими фарҳанг низ дар рушди худшиносии миллӣ, ҳувият ва ҷаҳонбинии хонандагон нақши бориз дорад. Таълими фанни «фарҳангшиносӣ» барои фарогирии заминаҳои фарҳангӣ-таърихии тамаддуни миллӣ ва муосир бо назардошти ташаккули ҳадафмандии самтгирии фарҳангиву башардӯстонаи хонандагон ва аз ин роҳ ҷиҳати такмили маънавии онҳо дар давраи ҷаҳонишавӣ равона гардидааст. Фанни мазкур барои ба даст овардани дониши амиқ перомуни махсусиятҳои фарҳангии ҷомеа, фазову мароми фарҳангӣ, типҳои шаклҳои фарҳанг, ҳамчунин барои рушди дарки ахлоқиву зебоишиносии омӯзандагон ва барангехтани тавачҷӯҳи он ба фарогирии мероси гаронбаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ихтисос дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки таълими фарҳангшиносӣ барои ба шахсият табдил ёфтани хонандагон саҳми хоса дорад, зеро хусусиятҳои башардӯстии инсониятро танҳо тавассути омӯзиши таърихи фарҳанг дарк кардан мумкин аст. Инсон дар даврони тағйироти доимии фарҳанг зиндагӣ карда, ягонагии умумибашариву ҳамешагии фарҳангро дарк мекунад. Шароити фарҳангӣ тақозо менамояд, ки инсон ҳамеша суннатҳои башарии гузаштаро, ки дар онҳо фарҳанг воқеияти рамзӣ ҷудо аз табиату иҷтимоӣ дар фазои инсоният ҷой дода шудааст, фаро гирад. Бо ин робита донишҳои башарӣ дар асл фарҳангсозии инсон ба шумор меравад. Ягон соҳаи дигари илмҳои муосир ба ҷузъ фарҳангшиносӣ ҳама зухуроти васеъ ва гуногунҷанбаи инсонро фаро гирифта наметавоанд. Зеро маҳз бо кӯмаки мафҳуми «фарҳанг» ҷомеаҳои инсонии дар фосилаҳои дурбуда дар доираи башарии «мо» шомил гардида, ба маърази намоиш гузошта мешавад. Фарҳангшиносии муосир вазифадор аст он ҳатогиеро, ки аз набудани маълумоти классикӣ ба вучуд омадааст, пур кунад. Зеро бидуни маълумоти гуманитарии классикӣ дарки фарҳанги умумибашарӣ, ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар шароити кунунӣ то ба вучуд омадани таҳсилоти гуманитарӣ нақши фарҳангшиносӣ ба ҳайси доиратулмаорифи маълумоти муқаддамотӣ доир ба асотир, адён таърихи ҳунар ва улум боқӣ мемонад. [8,22]. Омӯзиши фанни фарҳангшиносӣ ба ҳайси назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи тамоми донишҳои башарӣ махсуб мешавад.

Дигар рукни барои шахсият гардидани муҳассилин асосии фанҳои ҷомеашиносӣ фанни ҳуқуқ мебошад. Донишҳои ҳуқуқӣ барои ҷомеа хеле зарур аст ва маҳз аз мактаб оғоз намудани омӯзиши ин дониш натиҷаи назаррас ба бор меорад. Дар ҷомеа зистан, фаъолият кардан, мубодилаю муошират кардан бидуни дониши ҳуқуқӣ ғайриимкон аст. Зеро агар шахс аз донишҳои ҳуқуқӣ бархурдор набошад, мақому манзалат ва масъулияти худро дар ҷомеа дарк намекунад. Маҳз қонун ин танзимкунандаи низоми ҷомеа мебошад ва дониши ҳуқуқӣ ба инсон имкон медиҳад, ки қонунҳои мавҷудбудаи ҷомеаро бидонад, мувофиқи таҳмилоти онҳо қору фаъолият намояд ва воқеан инсонии огоҳ буданро нишон диҳад. Бесаводии ҳуқуқӣ оқибатҳои манфӣ дорад ва шахс дар ҷомеа худро дифоъ карда наметавонад, ба ҷӣ ҳуқуқ доштани худро намедонад ва пеш аз ҳама озодии худро аз даст медиҳад. Барои шахсият шудани хонандагон ва минбаъд дар ҷомеа фаъолиятгу зиндагӣ намудани онҳо омӯхтани донишҳои ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Аз ин рӯ зимни таълими ин фан ба дараҷаи таълифоти китобҳои дарсӣ бояд диққати махсус дода шавад. Таълим тибқи китобҳои дарсии ин фан пеш аз ҳама ҳадаф ба он равона карда шавад, ки хонандагон аз меъёрҳои ҳуқуқии дар ҷомеа амалкунанда бархурдор шаванд. Бархурдор будан аз донишҳои ҳуқуқӣ ин ҳудогоҳии ҳуқуқии ҳар як фард аст ва он имкон медиҳад, ки озодии нисбии худро таъмин намояд.

Ҳадафи асосии таълиму тарбия дар самти гирифтани донишҳои ҳуқуқӣ барҳам задани ҳислатҳои манфии инсоният мебошад. Мақсаду мароми ҳидоят ва даъватҳои таълим дар мактаби муосир тақвиятбахшанда барои бартараф кардаи васваса ва заифҳои инсоният, ки аз табиати ҳуди ӯ, арзишҳои ахлоқӣ, зеҳнӣ, ба хотири рушди ирода, маънавиёт, ҷаҳонбинӣ ва худшиносии шахсият бармеояд, нигаронида шудааст.

Бояд хотиррасон намоем, ки таъкиди равоншиносии маъруф Уиллям Ҷеймсро ҳаргиз фаромӯш кардан даркор нест, ки мегӯяд: «Тақдири мо дар дасти ҳуди мост. Дӯзах, ки дар ҳаёти дунёи дигар дар китобҳои динӣ ёдрас мегардад, на бадтар аз дӯзахест, ки дар ин дунё худамон бо роҳи тарбияи нодуруст дар ҷомеа ба миён меорем[1,16].

Дар назди муассисаҳои таҳсилоти ҷумҳурӣ дар замони тақдирсозии муосир як қатор вазифаҳои душворҳалли муҳим меистанд. Мактаби муосир бояд насли наврасро ба роҳи дуруст ҳидоят намояд ва лаёқат ва ниҳони онҳоро барои эҷодкорӣ ва навҷӯӣ ҷараён бахшад. Дар ин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат-Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид намудааст: «Дар марҳалаи кунунии тарақиёти Тоҷикистон тавачҷӯҳи рӯзафзун ба соҳаҳои илму маориф, татбиқи васеи дастовардҳои илму техника ва технологияи муосир, тарбия намудани ҷавонону наврасон дар рӯҳияи арзишҳои милливу умумибашарӣ, тайёр кардани кадрҳои ҷавобгӯ

ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва таъмини робитаи амиқи илму истехсолот аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин мебошад [4].

Ба ҳамин тарик, барои дар оянда ба шахсияти тавонон табдил ёфтани насли наврас муассисаҳои таҳсилоти умумиро лозим меояд, ки дар таълими фанҳои ҷомеашиносӣ бештар тавачҷӯх зоҳир намоянд. Баҳри беҳдошти баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ омӯзгорони соҳибихтисос ба риштаи таълиму тарбия ҷалб карда шаванд. Инчунин маводи таълимии ҷомеашиносӣ, бояд аз тарафи муаллифони баландихтисос таҳия гарданд. Онҳо пеш аз истифода бо омӯзгорони собиқадори фанӣ муовификат карда шаванд. Зеро ба воя расонидани шахсияти комили аз ҳуқуқҳои худ бархӯрдор ин худ татбиқи бомуваффақияти сиёсати давлат ва истифода аз нурӯҳои зеҳнии насли ояндасоз яке аз муҳимтарин равандҳои дурнамои рушди давлати тоҷикон мебошад, ки барои ноил гардидан ба ин мақсад рушди илмҳои ҷомеашиносӣ дар мадди аввал меистад.

Адабиёт:

1. Афғонов М. Зарурияти таърихии масъалаҳои муосири таҳсилоти умумӣ. с.12-15.
2. Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020.
3. Маҳмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе, 2010.-442 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Ш. Душанбе, 26 деабри соли 2019.-47 с.
5. Раҳмон Э. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. Душанбе, 2009.
6. Сайидзода З. Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ. Душанбе, 2016. 302с.
7. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, 3334 тасдиқ шудааст.
8. Сулаймони С. Фарҳангшиносӣ. Душанбе: «Ирфон», 2020. 200с.

Джураев Шавкат Тошкuvatович
Dzhurayev Shavkat Toshkuvatovich

Кандидат педагогических наук, доцент
Ташкентская военная академия вооруженных сил
Республики Узбекистан
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Tashkent Military Academy of the Armed Forces
Republic of Uzbekistan

ДУХОВНЫЙ ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА В ЕГО ЭТИКЕ ОБЩЕНИЯ **THE SPIRITUAL IMAGE OF A MAN IN HIS ETHICS OF COMMUNICATION**

Аннотация: В этой статье духовный образ человека отражается в его культуре общения. В процессе общения человек выражает свои взгляды, представления и чувства по поводу окружающего мира, образа жизни общества, его социальной, экономической, духовной жизни. Чистота и содержание общения, усиление его влияния на поведение и духовное развитие детей в семье во многом зависит от взаимодействия родителей и их взаимодействия с детьми.

Abstract: In this article, the spiritual image of a person is reflected in his culture of communication. In the process of communication, a person expresses his views, ideas and feelings about the world around him, the way of life of society, its social, economic, spiritual life. The purity and content of communication, the strengthening of its influence on the behavior and spiritual development of children in the family largely depends on the interaction of parents and their interaction with children.

Ключевые слова: Духовный образ, культура общения, социальные отношения, пословицы, хадисы, мудрые изречения, поучения, шедевры нравственности, чести, престижа и красноречивости.

Key words: Spiritual image, culture of communication, social relations, proverbs, hadiths, wise sayings, teachings, masterpieces of morality, honor, prestige and eloquence.

Духовный образ человека выражается в его культуре общения. В процессе общения выражает свои чувства, внутренний гнев, мечты и надежды. Следовательно, развитие общества, формирование людей в целом не происходит без их взаимодействия, сотрудничества и взаимодействия друг с другом.

Общение - важная форма взаимодействия, отражающая внутренний и внешний мир человека. В процессе общения человек выражает свои взгляды, представления и чувства по поводу окружающего мира, образа жизни общества, его социальной, экономической, духовной жизни.

По мере того как меняются социальные отношения и условия жизни членов общества, меняются их представления, представления, мировоззрение, этикет и моральные нормы в отношении материального мира. Такое изменение основано на общих интересах и доброй воле людей.

С появлением человеческого общества возникла потребность в общении между людьми. Взаимодействие членов общества друг с другом стало основой всестороннего развития этого общества. Подобно тому, как каждый исторический период имел свой этикет и правила поведения, также существовала потребность в общении между мужчинами и женщинами, родителями и детьми, мальчиками и девочками.

Какие типы общения существуют между членами нашего сообщества?

К ним относятся родители в семье, которая является маленькой ячейкой нашего общества, взаимодействие со взрослыми, общение между родителями и детьми, девочками и мальчиками, членами семьи, соседями, родственниками, друзьями, в общественных местах во время учебного процесса, свадьбы, культурные мероприятия, события и транспорт. В нашем восточном этикете наши великие ученые, знать и знать были хорошо знакомы с культурой общения, правилами и заповедями и призывали людей к доброте, взаимной доброте и нравственности.

Наша культура общения воплощает в себе обычаи, традиции и моральные нормы нашего народа, которые сохранялись веками, и ведет людей к духовной зрелости в форме пословиц, хадисов, изречений мудрости, учений, шедевров морали.

Один из хадисов о морали гласит: «Будьте честны во всех своих делах и будьте добры к людям» и призывает все категории людей быть искренними и честными. Прелюдия к общению с родителями, сестрами, друзьями, учителями, родственниками и т. Д. - после приветствия с ними начинается настоящее общение.

Как сказал имам аль-Газали: «Относитесь к малышам так, как вы ожидаете, что они будут относиться к вам».

Чистота и содержание общения в семье, усиление его влияния на поведение и духовное развитие детей в семье во многом зависит от взаимодействия родителей и их взаимодействия с детьми. Семейное взаимодействие - жизненная потребность, основа для подготовки ребенка к социальной и культурной жизни. Чистая духовная среда может быть создана в такой семье только в том случае, если отношения родителей друг с другом по материальным, организационным, образовательным и личным вопросам в семье основаны на чистом, искреннем взаимном уважении мужа к своей жене. Безразличие отца к матери, равнодушие матери к отцу, грубость друг к другу, различные трудности в преодолении жизненных трудностей, в воспитании ребенка, в материальной поддержке семьи приводят к разрыву семейных отношений и возникновению нездоровой семьи.

В частности, терпение в отношениях родителей - это способ думать о семейных делах и решать их вместе с умом, добротой друг к другу, равным обращением с детьми, равной любовью и уважением к родственникам и соседям с обеих сторон. обладая положительными качествами, такими как как взгляд, словарный запас, правдивость - вот качества, обеспечивающие чистоту нравов в семье.

Родители обращаются друг к другу как «ададжонси» или «тети», «спасибо», «пожалуйста», «иди хорошо» или «приходи благополучно», «добро пожаловать»?

Использование таких слов исправляет отношения между всеми членами этой семьи, повышает уважение и любовь детей к своим родителям, помогает родителям быть идеальными для них.

В культуре общения у детей есть свои обязанности перед родителями. Ребенок пытается следовать примеру взаимоотношений родителей, бабушек и дедушек, бабушек и дедушек в семье. Если вы хотите посоветоваться со взрослыми по поводу какой-либо работы в семье, вы должны стараться говорить так, чтобы их не оскорбляли, думая о том, что они скажут в зависимости от своего настроения и времени. Девочке не следует забывать советоваться с матерью, а сын - с отцом по личным вопросам, и не иметь привычки говорить вещи, которые не подходят и матери, и отцу.

Сладкий язык - это средство общения между родителями, детьми и другими членами семьи.

Человек обретает честь и престиж через язык. «Обратите внимание на язык, обратите внимание на ветер». Правила общения также выражены в таких народных пословицах и поговорках, как «Да не будет пшеничного хлеба, да будет ослиное слово», «Горький язык - ядовитая змея, сладкий язык - жертва жизни», Больному нужно сладкое слово, дураку нужен глаз».

Когда общение с родственниками, соседями, друзьями и знакомыми начинается с улыбки, взаимного уважения, между ними возникает чувство счастья. Милое правильное слово, содержательный разговор заставит друга, родственника, соседа, знакомого снова заговорить с вами.

Большая часть повседневной жизни человека тратится на работу, учебу и другие виды общественной деятельности. Он работает и учится в общении с коллегами, сверстниками, руководителями, организаторами. Залог счастливого возвращения в семью, долголетие - сердечное взаимодействие руководителя и коллег по работе, сверстников. Высокомерие лидера, его грубость, его высокомерие образованного, богатого человека и его пренебрежение к подчиненным негативно сказываются на нервах всей команды. Это создает нездоровую среду, в которой работа или учеба в такой среде наносят ущерб здоровью человека, даже духовному здоровью семьи. Где бы он ни был, он должен общаться как человек, а не в соответствии со своим положением, положением, состоянием, возрастом и так далее. Взаимный комплимент гостя и хозяина, соблюдение этикета гостеприимства, не выступать перед взрослыми, не быть неловким, не спорить с ними в общении несовершеннолетних - одно из важных измерений духовной культуры.

В общественных местах, в общественном транспорте, на различных общественных церемониях, чтобы быть хорошо воспитанным, хорошо говорить, придерживаться культуры речи, человек повышает свое достоинство, заслуживает внимание и восхищение людей.

Каиафа увещевает своего сына: «Пусть ваша речь перед народом будет прекрасна, и пусть люди примут ее. Дайте людям понять, что вы достигли высокого уровня своим словом, потому что они знают карьеру человека на словах. Они не знают ранга слова через человека, потому что состояние каждого скрыто под его словом. То есть в одной фразе можно произнести одно слово, и тот, кто его услышит, будет разочарован, а тот, кто услышит слово в другой фразе, будет разочарован»

О дитя, говори многозначительно, когда говоришь, это признак красноречия.

Слушайте каждое слово, не торопитесь. Не говори, не думая. Говорите каждое слово вдумчиво, чтобы не пожалеть о сказанном. Не стесняйтесь слышать ни слова. Независимо от того, полезно это слово или нет, слушайте его, чтобы дверь слова не закрылась для вас и польза слова не закончилась.

Не говори холодного слова ... Много знай, мало говори: если знаешь немного, много не говори, потому что умный человек много не говорит, тихое сидение - залог здоровья.

В общественных местах, на свадебных церемониях, в общественных местах отдыха необходимо быть осторожным с посторонними людьми и продумывать каждое слово. В таких местах неуважительно говорить аморальные вещи. Пытаться подслушать разговоры

окружающих - худшее, что вы можете сделать и стать вором. Необходимо прислушиваться к словам пожилых людей, хранить молчание и внимательно прислушиваться к их мнению ».

В общении - это еще и искусство терпеливо выслушивать слова разговора до конца. Это признак нецивилизованности - нетерпеливо перебивать собеседников, выражая их разные мнения и взгляды.

Искренность, чистота, чистота общения во многом зависит от согласия собеседников, единства взглядов, дружеских отношений. Потому что: «Сидеть с двумя хорошими людьми - это как сарай мускуса, а с плохим человеком - как кузнец попирает тебя. Ароматный запах исходит от человека, у которого есть мускусный амбар, его можно купить или насладиться ароматным запахом. Шляпа кузнеца может обжечь вашу одежду или вызвать неприятный запах, если вы над ней будете смеяться.

Хороший друг - хороший адвокат. Даже если вы ничего не получите от Аттора, вы все равно его почувствуете ».

Есть много мудрости в том, чтобы говорить вежливо, смиренно, не обижая человека, находя правильное слово в разговоре.

Так сладкое изречение вдохновляет человека испытывать радость жизни, а горькое слово охлаждает сердце от жизни.

Итак, следование культуре общения и этикету ведет человека к величию. Он заслуживает уважения в жизни.

Этикет - мера человеческой красоты, искренней доброты к человеку. Последовательное соблюдение этого критерия сближает людей, укрепляет взаимное доверие. Поэтому в нашей стране, может быть, на основе искренней доброты к другим это нужно делать искренне, с благодарностью и беспристрастно. Это одно из важных требований хороших манер. Доброта, доброта и сострадание необходимы всем нам, особенно тем, кто занимает руководящие должности.

На самом деле этикет начинается со слов: «Ассаламу алейкум, ваалайкум ассалам». Эти слова выражают искреннее уважение и уважение друг к другу в наших отношениях, знакомых или незнакомых. Не отвечать на приветствие или смотреть на него безразлично - признак высокомерия. Есть люди, которые, приветствуя их, делают вид, что не слышат. Они, кажется, не понимают, что приветствовать обязательно, если оно обязательно.

Красота узбекского этикета не только в искренних приветствиях, но и в том, как мы обращаемся друг к другу. В семьях, воспитанных в духе восточной культуры и традиций, к ребенку в колыбели подходят со вздохом. В Ферганской, Наманганской и Андижанской областях отцы даже оплакивают своих детей. И вы, и вы выйдете из одного рта. Поскольку поцелуй - это искреннее уважение и уважение к другим, что мы можем сделать, чтобы обращаться друг к другу!

Узбекский этикет, особенно женский, требует не грубить в любой ситуации, а быть очень вежливым и уважительным. Этикет также требует, чтобы, хотя каждый хотел, чтобы его уважали и уважали другие, он или она должны были поместить уважение других в нужное место. Ведь само слово или фраза оказывает на человека положительное или отрицательное воздействие, в зависимости от того, как оно звучит.

В заключение, в диалоге узбекского народа, как и у других народов, много слов похвалы. Изучение культурного наследия нашего народа, которое является одним из древних обычаев и традиций нравов и общения, является одним из главных условий культуры независимости.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О Стратегии действий» по пяти приоритетным направлениям дальнейшего развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы, Приложение 1.-Т .: Узбекистан, 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Мы решительно продолжим наш путь национального развития и поднимем его на новый уровень. - Т .: Узбекистан, НМИУ, 2017. 592-б.
3. Каримов И.А. Высокая духовность - непобедимая сила. -Т .: Манавият, 2008.

4. Абу Насир Фаруби. Город знатных людей. –Т .,: А.Кодырий, 2013.
- 5.Абдулла Авлони. Турецкий гюлистан - или мораль. –Т,: Узбекистан, 2012.
6. Иномова Н. Духовно-нравственное воспитание детей в семье. - Т .: Наука, 1999.
- 7.Кайковус. Кошмар. - Т .: Учитель, 2011. - 85 с.
8. Хусейн Ваз Кашифи. Хорошие манеры и красноречие. - Т .: Навруз, 2011 г.
- 9.Худойкулов Х.Ю. Ответственность родителей, учителей и руководителей в формировании этикета поведения и общения в обществе. - Т .: Навруз. 2014 г.
- 10.Худойкулов Х.Ҷ. Педагогика и психология, Ташкент, Дзайн-Пресс, 2011г.

Ҷонбобоева М. Ғ.
Jonboboyeva M.Gh.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

**ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ**
**IMPLEMENTING A COMPETENCE APPROACH IN PRIMARY EDUCATIONAL
INSTITUTIONS**

Аннотатсия: Дар ин мақола оиди салоҳияту салоҳиятноқӣ суҳан ронда шудааст. Яке аз тадбирҳои басо муҳим гузариш ба низоми нави таълим - низоми таълими салоҳиятноқӣ мебошад. Мақсади асосии ҷорӣ намудани ин усул пеш бурдани раванди таълим буда, ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгу намудани раванди таълим дар муассисаҳои таълимии кишвар мебошад. Дар ин навъи усули таълим доираи фикрронии хонанда, ҷаҳонбинии он васеъ мешавад, соҳиби дониши баланд, маҳорат ва малака мегардад.

Abstract: This article discusses competence and its development. One of the most important measures is the transition to a new system of education – a competency-based education system. The main purpose of introducing this method is to promote the educational process and bring the educational process in line with international standards in the country’s educational institutions. In this type of teaching method, the student’s range of thinking, worldview expands, acquires high knowledge, skills and abilities.

Калидвожаҳо: салоҳият, таълим, дониш, ташаккул, фикрронӣ, маҳорат, малака, ҷаҳонбинӣ, эҷодкорӣ, қобилият, таҷрибаи амалӣ, тенологияи педагогӣ.

Keywords: competence, education, knowledge, formation, thinking, skills, abilities, worldview, creativity, ability, practical experience, pedagogical technology.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумурии Тоҷикистон таъкид гардидааст: “Дар марҳилаи кунунии пешрафти Тоҷикистон ба соҳаҳои илму маориф ва ҳуқуқбунёду дунявӣ нақши калидӣ мебозад” [1.22].

Дар шароити имруза ислоҳоти соҳаи маориф босуръат амалӣ мегардад, ки дар доираи он дар муассисаҳои таълимӣ диққати асосӣ аз донишҳои фаннӣ, маҳорат ва қобилият ба ташаккули салоҳиятои умумӣ ва касбӣ гузаронида мешавад.

Муҳимтарин падидае, ки дар даҳсолаи сеюми соҳибистиклолии кишвар дар соҳаҳои маорифи кишвар ба амал омад, ин истифодаи васеи тенологияи муосири таълим ва гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим, махсусан дар зинаи таҳсилоти умумӣ мебошад.

Имрӯзҳо дар раванди ислоҳоти маориф ташкили дарс ҳамчун омиле созандаву бунёдкор баҳри беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълиму тарбия вазифаи муҳим ва масъулиятнокро доро мебошад. Дар тамоми давраи таҳсилот татбиқи падидаҳои тоза ва муосир шаклу усулҳои навинро талаб менамояд. Дар ташкил намудани дарси самаранок талаботе ба миён меояд, ки риояи он ба омӯзгор ба гузаронидани дарси замонавӣ шароит фароҳам меоварад. Ин талабот мунтазаму босифат гузаштани дарс

мебошад ва ба шогирдон сифатнокии тайёрии ӯро барои аз худ намудани барномаи таълим дода метавонад.

Омӯзиши ҳар як фанни таълими он дар мактабҳои ҳамагонӣ ва дар макотиби олий хусусиятои фарқкунанда ва хоси худро дорад. Агар мо омӯзгорон роҳҳои осони таълимро чӯё бошему тавачҷӯҳи шогирдонро ба дарсҳои худ ҷалб карда тавонем, бовар аст, ки хонандагону донишҷӯён ин фанро меомӯзанд ва дӯст медоранд ва имконият ҳам мешавад ки муносибати салоҳиятнок ба таълим дучанд гардад, аз ҳама муҳим он аст, ки хонандаро ғаъол намуда, ба худбаҳодхӣи водор месозад.

Ҳар як омӯзгор дар бораи усули ғаъоли таълими босалоҳият бояд маълумоти дақиқ дошта, роҳҳои татбиқи онҳоро хуб дарк карда бошад ва дар дарсҳояш аз онҳо ба таври васеъ истифода намояд.

Салоҳият натиҷаи таълиму тарбия дар шакли таҷриба (ичрои амал дар сатҳи маҳорат) баён карда мешавад.

Махсусан, ин мафҳум дар раванди таълиму тарбия мавқеи муҳим ва арҷмандеро сазовор мебошад. Ҳар як омӯзгорро зарур аст, ки ба умқи ин мафҳум ва моҳияти он тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуда, ҳар як дарсӣ таълимиву тарбиявиро дар асоси талабот ва принципҳои он ба анҷом расонад.

Омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, ки заминагузор дар тарбияи насли наврас мебошад, шарту талаботи салоҳиятнокиро ҳатман маҳаки асосии ғаъолияти кории педагогии хеш қарор диҳад.

Дар синфҳои ибтидоӣ қорӣ намудани методи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки рӯҳан ва маънавиёти кудаконро ба таври мушаххасу боз дар зами ин талаботро нисбати оно бештар мегардонад. Дар методи салоҳиятнокӣ бештар хонандангон гап зананд, ҳамчунин фикру мулоизаҳои хонандагон батаври озод шунида шавад, ҳамзамон дар байни ҳамсабакон муоширати озода илмӣ, баҳсу мунозирао дар доираи мавзӯ барасӣ гардида ва мисли ҳамон ба дарсҳоро ба таври пурра омода шуда бошанд, зеро дар радифи ҳамаи инҳо барои боз ҳам мукамалтар намудани методи салоҳиятнокӣ омӯзгорони пуртаҷриба методҳои дигари худро низ метавонанд дар давоми дарс рӯйи қор оваранд.

Инчунин ҳаминро бояд қайд намуд, ки тамоили ҷаҳонишавӣ ва ворид шудан ба фазои ягонаи таҳсилот дар назди низоми маориф масъалаҳои зиёдеро мегузорад, ки яке аз он ворид намудани тағйирот ба таълими ананавӣ вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа мебошад. Аз дигар тараф, бо назардошти пешрафти илм ба назария ва амалия, принципҳои дидактикии таълим тағйиру иловао ёфтанд, ки онро ба эътибор гирифтани зарур аст. Дар ин ҳола, муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим айни муддао аст.

Вазиҷаи омӯзгор дар марҳилаи кунунии таълим бештар ба роҳнамоии хонанда мусоидат ба мустақилона ба даст овардани дониш, масъулиятшинос намудани хонанда табдил меёбад. Вақте ки муаллим роҳҳои таъсиррасонӣ ба хонандагонро муайян мекунад, ӯ бояд ҳолати эҳсосӣ ва равонӣ, сатҳи рушди фарҳангӣ ва синнусоли ва зеҳнии онҳоро ба назар гирад. Бо ҳамин роҳ салоҳияти хонандагон барои интиҳоби технологияҳои педагогӣ дар раванди таълим ташаққул меёбад [3:8].

Барои қасе пӯшида нест, ки ҷамъият дар назди хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи қасби талаботҳои ниҳоят баланд мегузорад. Аввал он, ки онҳо ба дониши дар раванди таҳсил ҳосилнамудаашон баҳои сазовор дода тавонанд. Пас, дониши ноилгардидашонро ғаъолон дар ҳаёт истифода бурда, аз низоми дониши гирифтааш дар раванди вазъияти гуногуни ҳаётӣ, баъдан ба шароити иҷтимоӣ – ҳешро мутобиқ сохта тавонанд.

Имруз масъала дар бораи навсозии низоми таълим дар асоси муносибати босалоҳият дар тамоми зинаҳои таълим ниҳоят тезутунд гузошта шудааст. Дар раванди ин муносибат, мутобиқи ақидаи педагогони машур. Е.А. Коган, В.В. Латев, О. Е. Эльқонин пеш аз ҳама бояд дар бораи мазмуни таълим чораҳо андешида шавад.

Иваз намудани муносибати донишдиҳии таълими босалоҳиятноки ифодакунандаи навсоии низоми нави таълим ва майл пайдо намудан ба стандарти ҷаҳонии таҳсилот мебошад. Муносибати босалоҳият дар ҷои аввал огоҳии ахбории хонандагон, балки маҳорати ҳал кардани мушкилоти мушаххасро мегузорад. Донишҳои фанӣ дигар наметавонанд мақсад бошанд, балки тобегихоро иҷро намуда, мавқеи майлқуниро ба ҷо меоранд [3, 8-14].

Методи салоҳиятноки бо методи ахборотӣ-инкишофӣ хеле рабт дорад, ки дар заминаи инкишофи фикрии хонандагонро метавон такмил дод. Методи салоҳиятноки дар раванди фаъолияти устувори худ ба якҷанд методҳо таъҷ мекунад, ки он ҳам барои равшанфикрии донишомӯзон ва ам ҷисмониву гуруҳии онҳо манфиятовар аст. Тавре гуфтаанд, ки тарбияи кудакон синну солро интиҳоб намекунад, маз дар ҳамин радиф бузургон чандин солҳо қабл барои парвариши кудакон аз синни хурдсоли панду ҳикматҳо гуфтаанд.

Омӯзгорон бояд дар дарсҳои салоҳиятноки ҳамаи хонандагонро озод гузоранд ва дар онҳо ҳисси ватандӯстиву меҳанпарастиро афзун намоянд. Ба тариқаи мисол омӯзгорон метавонанд ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳикояҳо ва достонҳои таърихӣ ҳалқи хешро супориш диҳанд ва онҳо кам-кам то андозае аз китобҳои таърихӣ огоҳӣ пайдо карда бошанд. Яке аз сарашмаҳои ҳамаи таълиму тарбия, ки дар китобҳои “Қобуснома”-и Кайковус, “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Қарамони ҳалқи тоҷик Темурмалик”-и устод Айнӣ, “Восеъ”-и Сотим Улуғзода ва дигарон, ки барои ҷавонмардӣ, тавонӣ ва тарбияи насли наврас рӯи қор меояд, бояд хонандагон бештар аз ҷунин асарҳо дидан карда омӯзанд.

Озод Иноятхон дар китоби “Тарбият”-и худ оид ба таълиму тарбияи фарзанд ҷунин мегуяд: “Омузиш ва парвариш барои кудак ҳеҷ гоҳ барвақт нест. Рӯҳу равони навзод монанд ба навори суратгирӣ, покизаву дастнозада, ҳар гуна таассурот дар он ба таври ҳамеша нақш мешавад ва дидаву шунидаҳои пасин наметавонанд ҷунин асар гузоранд. Аз ин ру, агар падару модар ё омӯзгор ин нуқтаро аз ёд бубаранд ва аз рузҳои нахуст ба тарбияи навзод қор нагиранд, бузургтарин имконро аз даст медиҳанд” [13].

Воқеан фикру мулоҳизаҳои адиб дуруст аст, ки набояд дар раванди таълиму тарбия худдорӣ кард. Салоҳиятноки дарс гузаштан ба хонандагон маҳз аз иқматҳои пурбор ва равшанакӯиди оғоз меёбад. Маълум мешавад, ки бояд на омӯзгори синфҳои ибтидоӣ балки амаи омӯзгорон метавонанд дар заминаи ин ҳамеша дар ҷустуҷӯи як навоари нави сатҳи маънаӣ низ бошанд.

Муносибати босалоҳият ба таълим дар ин замина яке аз воситаҳои бениҳоят таъсиргузор доништа мешавад. Муносибати босалоҳият ба таълим асосан бар пояи истифода ва амалӣ кардани се рӯкни маърифат – дониш, маҳорат ва малака ба роҳ монда мешавад. Таърихи истифодаи муносибати салоҳиятнок ба гузаштаи дур мансуб аст. Ҳанӯз Конфутсий дар ин маврид гуфта буд, ки 200 азор мисраъ донишноки қадимаро аз ёд карда, қобилияти ҳалли оддитарин масъалаи ҷомеаро надошта бошӣ, ин аҳмакиё беш нест.

Муносибати таълим ба салоҳиятноки асосан ба ташаккули малакаҳои асосии маърифатӣ, ҳаёти иҷтимоии кудак ё ин ки хонанда равона карда мешавад. Агар низоми қаблӣ маҷмӯи донишро фаро мегирифт (донишҳои асосии фан, донишҳои асосии ҳаёт), акнун мо диққати асосии раванди таълимро ба ташаккули салоҳиятҳо равона мекунем. Салоҳият ин маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратест, ки барои ҳалли ягон масъала равона карда мешавад. Дар ин ҷо натавонанд хонанда савод мегирад, балки низ таҷриба ҳосил мекунад.

Тақиқотчиён ва услубшиносон мафҳуми салоҳиятнокиро муайян намуда, қайд менамоянд, ки салоҳият ин ҳосилнамоии маҳорати оддӣ нест. Ин як қадар сифати мураккаби шахсият мебошад, ки дар худ дониши баланд, ҷаонбинии умумӣ, дониши махсуси касбиро талаб менамоянд. Муносибати босалоҳият фардро маҷбур месозад, ки

таълимро дар тамоми ҳаёт давом диҳад, махсусан, вақте, ки ба он зарурият пайдо мегардад. [4;17].

Дар таълими салоҳиятноки дикқати асоси ба ташаккули малакаҳо равона карда шудааст, яъне хонанда фаъолияти худро бояд нишон дода тавонад ва дар пайи ислоҳи хатоҳои худ бошад. Агар мо пеш ба миқдори муайяни мавзӯҳо дикқат меодем, холо бошад, ба ташаккули малакаҳои асосии ҳаёти дикқат медиҳем, чунки дар раванди дарсҳо бояд бештар малака ва маҳорати хонанда ташаккул ёбад. Дар таълими салоҳиятноки муаллим мувофиқи шароит ва қобилияти хонандагон мавзӯҳоро ташреҳ мебахшад.

Боз ҳаминро бояд қайд намуд, ки зарурати психологӣ муносибати босалоҳият ба таълимро, пеш аз ҳама инкишофи босуръати илмӣ технолоҷӣ ва ҷаҳонии итилоот тақозо мекунад. Чунки муносибати босалоҳият ба амалия равона аст, мақсад ба даст овардани дониши судманде мебошад, ки мушкилоти замонро ҳал кунад, бояд дар раванди таълим ҳолати азхудкунии психологӣ дониш ба назар гирифта шавад. Ҳамаи донишҳои психологӣ ба он бояд равона карда шавад, ки илм ҳазм шуда ва маҳорату малака инкишоф дода шавад. Назария ва амалия орад, ки хонанда қудрати ҳал кардани мушкилоти ҷомеаро доро гардад.

Дар рафти муносибати босалоҳият баробари дониш додан, азхудкунӣ, ҳазмкунӣ ва хулоса бароварда тавоништан ва сипас, ба даст овардани малакаву маҳорат бар пояи дониши азхудкарда, ба ҷанбаҳои психологӣ масъала низ аҳамият дод.

Муайян кардани тарзи тафаккур, истифодаи ҳаҷм, кӯчонидан ва тақсимои дикқат, ва аз хулосабарорӣ бояд ба бархурдор гаштан аз маҳорат ва малака равона ва минбаъд мавриди амал қарор дода шавад. Дар як вақт ин ҳама ба ҳалли мушкилӣ равона шавад ва хонанда на танҳо дар ҷомеа қудрати ҳал карда тавоништани мушкилотро дошта бошад, балки шахсият шавад ва мавҷудияти ӯ на мушкили ҷомеа, балки барои он муфид бошад.

Муносибати босалоҳият – ин муносибате мебошад, ки дикқатро ба натиҷаи таълим бештар ҷалб намуда ба сифати натиҷа, суммаи азхудкунии ахбор камтар саруқор дорад. Дар ин ҷо бештар ба тавоноии фаъолияти инсон дар ҳолати гуногуни мушкилоти дикқат дода мешавад.

О. В. Филимова таъкид менамояд: «Дар натиҷаи татбиқ намудани муносибати босалоҳият мактаббача бояд шахсияти муоширатӣ гардад – ӯ ба одаме табдил ёбад, ки аз нуқтаи назари омодагии ӯ ба муошират мавод наҷӯяд, балки ба муошират ҳамеша омода бошад». [3; 8-14].

Ғайр аз ин, дараҷаи ташаккулёбии малакаи фаъолияти гуфтугӯӣ (дараҷаи салоҳияти муоширатӣ) нишондиандаи маданияти умумии инсон шуда хизмат мекунад. Салоҳияти муоширатӣ аз ҷониби М. Н. Вятюгнев ҳамчун интиҳоб ва татбиқи барномаи рафтори гуфтугӯӣ қарор гирифта гардидааст. Салоҳияти муоширатӣ аз иқтисоди инсон дар ин ё он ҳолати муоширатӣ, аз тавоноии синфбандии ҳолат дар вобастагӣ аз мавзӯ, вазифа, мавқеъгирии муоширатӣ, инунин одаткунӣ ба суҳбат иборат мебошад. [6;30].

Дар муносибати босалоҳият ба таълим зарурати иқтисодии он муҳим аст. Дар ҷаҳони муосир масъалаи манфиати дониш ва илм дар мадди аввал меистад. Қобилияти дар ҷомеа худро аз ҷиҳати иқтисодӣ таъмин карда тавоништан ва ҳамчун шахсияти ахлоқӣ қудрати дар ҷомеа зистан доштани хонанда мақсад ва ҳадафи асоси таълим мебошад. Хонанда бояд дарк кунад, ки дониш маҳорат ва малакаи ба даст оварда ба қадом самти амалия равонааст ва ин донишу маҳорат мушкилотро ҳал мекунад ва хонанда ба ҷомеа чи суде меорад.

Иваз намудани муносибати донишдиҳии таълим бо салоҳиятноки ифодакунандаи навсозии низоми нави таълим ва майл пайдо намудан ба стандарти ҷаҳонии таҳсилот мебошад. Муносибати босалоҳият дар ҷои аввал на огоҳии ахбории хонандагон, балки маҳорати ҳал кардани мушкилоти мушаасро мегузорад. Донишҳои

фаннӣ дигар наметавонанд мақсад бошанд, балки тобегиرو ичро намуда, мавкеи майлкуниро ба ҷо меоранд [8;14].

Омузиш ва расонида додани ҳар як маълумот ё худ дарсҳои методӣ-илмӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва дар синфҳои болоӣ мактабӣ ҳамчун илм ва муқоиса бар ин ҳамчун тарзу усули маълумот як методи муайяни худро доранд. Ҳамзамон принцип ва методҳои ба худ хосро доштани он метавонад, ба фикру мулоҳиза ва ҷаҳонбинии гуногуни ҳар як қудди мактабхон таъсири амики илмӣ ё ҷаҳонбиниро гузорад. Зеро маҳз метод аст, ки бо роҳҳои муқаммал ва васеъ фаҳмонидани ҳар як масъалаҳои муқаммал аз ҷониби тарбиятгар ба тарбиятгирандагон нақши ноғуссастанӣ дорад. Таҳлили барасиҳо ва озмоишҳои психологӣ ба мо нишон додааст, ки аз рузи давраи муайяни хониш ва омузонидани дарсҳо омузгор нақши асосиро мебозад. Дар ин натиҷа омузгор, роҳнамо ва тавонно бояд бошад, зеро маҳз мувофиқи илми психологӣ аксарияти хонандагон ба ҷӣ гунагии омузгор эътибори ҷиддӣ хоҳанд дод. Методҳое, ки ҳар як устодон барои худ пеша намудаанду вобаста ба принципҳои илмии худ фаъолият мебаранд ба донишомӯзон таъсири худро амик мегузорад. Яке аз мисолои оддӣ дар раванди таълими синфҳои ибтидоиро мавриди тадқиқи қарор диҳем, дар ин замина маълум мешавад, ки то ҷӣ андоза педагог метавонад дар заминаи омузонидани синфҳои хурди мактабӣ ба фикри том, синфҳои ибтидоӣ то ҷӣ андоза методҳои муталифи худро қорқард қарда метавонад.

Методи салоҳиятноки, ки худ якҷанд сол қабл дар муассисаҳои миёнаи умумии кишвар қорӣ қарда шуд, яке аз мақсад ва ҳадафи асосии қорӣ намудани ин принципҳои мақкур ва аҳамияти омузиши дарсҳо бо тарзи салоҳиятноки, ин барои қаланд бардоштани маънавиёти хонандагон ва дар ҳамин замина барои озодбаёнии хонандагон ба ҳисоб мерафт.

Дар методи салоҳиятноки бештар хонандангон гап зананд, ҳамчунин фикру мулоизаҳои хонандагон бо таври озод шунида шавад, ҳамзамон дар байни ҳамсабақон муоширати озоди илмӣ, баҳсу мунозираҳо дар доираи мавзӯи барасӣ қардида ва мисли қамон ба дарс ба таври қурра омода шуда бошанд, зеро дар қардифи қамои инҳо барои боз қам муқаммалтар намудани методи салоҳиятноки омузгорони қуртаҷриба методҳои дигари худро низ метавонанд руӣ қор оваранд.

Ҷунонқи маълум аст, истифодаи теологияи муосири таълими низ метавонад ба самти азудқунии дурусти дониш аз ҷониби хонандагон ва ташаққул ва рушди салоҳиятҳои онҳо (нигаронида шудааст) қумак намояд. Хонандагон қангоми истифодаи теологияи муосири таълим на танҳо маълумот меқиранд, балки неру пайдо меқунанд, ки мустақилона дар ҳолати гуногуни ҳаёти воқеӣ амал қунанд. Теологияи муосири таълим барои қирифтани донишҳои зарури ва ташаққули салоҳиятҳо қумак мерасонанд ва сифати таълимо бештар қарда, фаъолияти маърифатӣ ва эҷодии хонандагонро боло мебаранд [2; 12].

Фарқи асосии дарсҳои анъанави аз дарсҳои салоҳиятноки дар муносибати “омузгор –хонанда” аст. Омузгор аз услуби “фамҳмондиҳӣ” ба услуби “қамқорӣ” меқузарад ва диққати асосиро на ба таҳлили натиҷаҳо, балки ба фаъолияти маърифатии хонанда равона меқунанд.

- Мавкеи хонанда низ тағйир меёбад, хонанда аз “ичроқунандаи боғайрат” ба “эҷодқори фаъол” табдил меёбад.
- Дар низоми таълимии салҳоиятноки дар давоми дарс бештар хонандагон фаъол мебошанд
- Хонандагон фикри худро озодона баён меқунанд
- Ба қоидаҳои маълуми суҳангуи (одоби муошират) риоя меқунанд
- Машқҳои додашударо метавонад худаш ё бо қамсинфонаш ҳал намояд
- Нутқи хонандагон аз қар қиҳат инқишоф меёбад.

Савияи

дониши онҳо қаланд меқардад

- Фаъолияти таълим бештар инкишофи фикрҳои хонандагон равона карда, бо усулҳои гуногуни таълим онҳоро шавкманд кардан мебошад.
- хонандагонро ба гуруҳҳо ҷудо намуда бо тарзи мусобика дарс гузаштан
- Бозиҳои шавковари мусобикавӣ
- Бо ағниятҳо (плакато, карточкаҳо, расмо ва ғайра) фаҳмотар гузарондан
- Дар давоми дарс омӯзгорон ва ҳам хонандагон метавонанд техникаҳои ҳозиразамонро яъне доскаи электронӣ, ноутбукро истифода баранд

Истифодаи тенологияи муосири педагогӣ дар раванди таълим ҳамзамон имкон медиҳад, ки фаъолияти таълимӣ аз ҳам фарқ кунанд (яъне таълими тафриқавӣ роҳандозӣ гардад) ва ин равандҳо фардӣ карда шаванд. Зимни он ба хонандагон имконияти бештари мустақилият дар интиоби усулҳои ба даст овардани иттилооти таълимӣ дода мешавад.

Истифодаи тенологияи муосир дар таълим ба омӯзгор низ дар навбати худ имкон медиҳад, ки на танҳо таълимро сифатнок намояд, балки чараҳои таълимро ҳам оптималӣ гардонад. Вазифаи омӯзгор дар марилаи кунунии таълим бештар ба роҳнамоии хонанда мусоидат ба мустақилона ба даст овардани дониш, масъулиятшинос намудани хонанда табдил меёбад. Вакте ки муаллим роҳи таъсиррасонӣ ба хонандагонро муайян мекунад, у бояд ҳолати эҷодӣ ва равонӣ, сатҳи рушди фарҳангӣ ва синнусолӣ ва зеҳнии онҳоро ба назар гирад. Бо ҳамин роҳ салоҳияти хонандагон барои интихоби тенологияҳои педагогӣ дар раванди таълим ташаккул меёбад [3;8].

Ҳадафи ин тенология ташаккули салоҳиятҳои шасиятии хонандагон дар чараҳои таълим мебошад. Зимни истифода аз он омӯзгор сатҳи ибтидоии дониши хонандагонро муайян мекунад, онҳоро назорат мекунад, ва ба онҳо гуфтугӯ, муколамаро ба роҳ мемонад. Ҳангоми омода кардани маводи таълими барои дарси назариявӣ ё дарси амалӣ омӯзгор ба таври муфассал бояд фикр кунад, ки чи гуна маводи таълимӣ бо таҷрибаи шахси ва донишҳои хонандагон робита хоҳанд дошт [4;2].

Кобили таъкид аст, ки раванди таъмини чараҳои таълим бо тенологияҳои иттилоотӣ бо мақсади ташкили системаҳои таълимию методӣ, ки ба рушди неруи зеҳнии хонандагон, ташаккули салоҳияти мустақилона гирифтани дониш ва иҷрои корҳои илмию таҷриботӣ нигаронида шудааст, сурат мегирад. Истифодаи тенологияи иттилоотӣ ба омӯзгор ва хонанда имкон медиҳад, ки дар худ салоҳиятҳои иттилоотию иртиботиро ташаккул диҳанд.

Ҳамин тариқ, татбиқи тенологияҳои муосири таълимӣ дар таълиму тарбия хонандагон имкон медиҳад, ки шахсияти сатҳи мувофиқ, босалоҳият ва дар оянда дар бозори меҳнат рақобатпазир омода гардида, минбаъд барои иҷрои вазифаҳои касбӣ ва иҷтимоӣ тамоми имконот ва салоҳиятҳои заруриро дошта бошад.

Бешубҳа салоҳият ин маҷмуи сифатҳои бо ҳам алоқаманди шасият (донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо, усули фаъолият), ки барои иҷрои босифату самараноки фаъолияти муайян равона шудааст ва мафҳуми салоҳиятнокӣ ин дорои салоҳиятҳо буданро ифода мекунад.

Омӯзгори хушсалиқа дар дарсҳо имкон дорад, ки дар мавридои лозимӣ ба хонандагон рӯч ба дастовардҳои даврони Истиклолият дар соҳаи мактабу маориф маълумотҳои мушаххас бидиҳад. Насли навраси имрӯза бояд донанд, ки он дастовардҳое, ки дар замони Истиклолият бо дастгирии Президенти Ҷумурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу вадати миллӣ – Пешвои миллат, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон мактабу маориф ба даст овардааст, назаррас мебошад.

Адабиёт:

1. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 1. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Кодиров Н., Иргашева М., Зиёев К. -Душанбе, 2016.-65с.

2. Байденко А. Компетенции в профессиональном образовании // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3-13.
3. Банакшагирии дарс дар асоси стандарто, китоби дарсӣ ва замимао (Дастур барои омузгор). Модули 2. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Кодиров Н., Иргашева М., Зиёев К.- Душанбе, 2016.-73с.
4. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.
5. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. UNESCO,1996.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как
7. результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.- М.:Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004
8. Лутфулоев М. Педагогикаи милии алки тоҷик(осори педагогӣ , чилди 6).–Душанбе. –2015, 704 с.

Сабилова Фариза Сайфитдиновна

Sabirova Fariza Saifitdinovna

**соискатель кафедры русского языка Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода
researcher of the Department of Russian language of Tajik State Institute of Languages
named after Sotim Ulugzoda**

**Семантическая классификация русских глаголов с приставкой от- в таджикском
языке (на материале «Русско–таджикского словаря»)
Semantic classification of Russian verbs with the prefix ot- in Tajik
(based on the "Russian-Tajik Dictionary")**

Аннотация: В современной научной грамматике существуют различные определения грамматического значения глаголов, но наибольшее распространение получило определение грамматического значения совершенного и несовершенного вида. В статье рассматриваются глаголы с приставкой от- в их семантика и структурный анализ в таджикском языке. Приведена небольшая группа простых глагольных основ, в которых видовое соотношение образуется противопоставлением морфем -и-, -а-, -я- при соответствующем чередовании согласных. Проанализированы средства выражения русских глаголов с приставкой от- на конкретных примерах их художественной литературы русского и таджикского языков.

Abstract: In modern scientific grammar, there are various definitions of the grammatical meaning of verbs, but the most widespread is the definition of the grammatical meaning of the perfect and imperfect form. The article discusses the verbs with the prefix ot- in their semantics and structural analysis in the Tajik language. A small group of simple verbal stems is given, in which the species ratio is formed by opposing the morphemes -, -, -я- with the appropriate alternation of consonants. The means of expression of Russian verbs with the prefix from are analyzed on specific examples of their fiction in the Russian and Tajik languages.

Ключевые слова: глагол, совершенный и несовершенный вид, категория, значение, особенность, русский язык, таджикский язык, семантический, приставки, многозначность, грамматический строй, префикс, образование глаголов.

Keywords: verb, perfect and imperfect form, category, meaning, feature, Russian, Tajik, semantic, prefixes, polysemy, grammatical structure, prefix, verb formation.

Семантическая классификация производных глаголов с приставкой **от-** наиболее разнообразна по способам словообразования. В процессе исследования мы встретились с различными способами передачи русских глаголов с приставкой **от-** выражающими разные лексические значения.

В ходе работы мы использовали статистический метод исследования способов передачи русских глаголов с приставкой **от-** в таджикском языке. Таким образом мы выяснили число переведенных русских глаголов с приставкой **от-** (на материале Русско–таджикского словаря (Арзуманов С.Д., Ахрори Х.А., Бегбуди М. под.ред. Асимова М.С. - М.: 1985) в таджикском языке, которые представлены в таблице № 1:

Все эти способы передачи нами разделены на три большие группы:

Таблица №1

Способы передачи	Количество
I. Глаголом	536
II. Словосочетанием	133
III. Вариативным способом, т.е. глаголом и словосочетанием	369
Итого:	1038

1. Как видно из статистической таблицы, наиболее употребительным является глагольный способ передачи русских глаголов с приставкой **от-** в таджикском языке, более подробно рассмотрим данную группу, например: ответвиться - *шоха задан, чудо шудан*; откатиться - *гелидан*; отшипиться - *кушода шудан*; отлипать - *канда шудан, хестан*; отскакивать - *чаҳидан, частухез кардан, паридан*; отвалиться - *фуру рехтан*; отволакивать - *кашола кардан*; оттеснить - *ақаб рондан*; отлагать - *пасандоз кардан*; отбегать - *тохта шудан*; отпадать - *афтодан, галтидан, рехтан*; откидать - *андохтан, партофтан, дур андохтан, барандохтан, гирифта партофтан*; отбрасывать - *партофтан*; откинуть - *андохтан, партофтан, барандохтан, дур андохтан, гирифта партофтан*; откачнуться - *чунбондан, алвонч хурдан*; оттащить - *кашидан, кашондан, қанор кашидан*; отшагивать - *гаштан, тай кардан, паймудан*.

Таблица №2

Глагол	Статистика примеров	Количество приставочных глаголов
Простые глаголы	16	536 (51,6 %)
Сложно-именные глаголы	200	
Сложнодеепричастные глаголы	106	
Варианты:		
а) простой глагол; б) сложно-именной глагол	136	
а) простой глагол; б) сложно-деепричастный глагол	45	
а) сложно-именной глагол; б) сложно-деепричастный глагол	33	
Итого: выборка 536 из 1038		

Как видно из таблицы, на первом месте по частотности стоит первый способ передачи, т.е. глагольный (536 из 1038, или 51,6 %).

Первая группа: **глагол**.

1. Простые глаголы (16 из 536).

Например: **простые глаголы:**

отливать – *рехтан, андохтан, тофтан, тобидан, дурахшидан, отчерпнуть* – *рехтан, гирифта, отщемить* – *пучидан, оттащить* – *кашидан, кашондан, откачнуться* – *чунбидан, откинуть* – *андохтан, партофтан, барандохтан, отбрасывать* – *партофтан, откидать* – *андохтан, партофтан, барандохтан, откидать* – *андохтан, партофтан, отпадать* – *афтодан, галтидан, рехтан, отскакивать* – *чаҳидан, паридан, отлипать* – *хестан, отселить* – *кучондан, откатиться* – *гелидан, отселиться* – *кучидан*.

2. Сложно-именные глаголы (200 из 536)

Например: **сложно-именные глаголы:**

отпоить – *фарбеҳ кардан, отпотчевать* – *меҳмон кардан, отзавтракать* - *ноништа карда шудан, отбарабанить* - *нагора зада шудан, отмякать* - *тар кашидан шудан, оттаиваться* – *об карда шудан, отхлестать* – *тозиена задан, шаллоқ задан, лат кардан, отстрачивать* – *қайчи кардан, отвариваться* – *обпаз карда шудан, оттачиваться* – *тез карда шудан, отмачиваться* – *тар карда шудан*.

3. Сложно-деепричастные глаголы (106 из 536)

Например: **сложно-деепричастные глаголы**

отщелкнуть – қарсос занонда кушодан, отвертеть – тоб дода баровардан, отполировываться – суфта карда шудан, отбеливать – шустагарӣ карда шудан, отлавировать – шино карда дур шудан,

Вторая группа: **варианты.**

1. а) простой глагол;

б) сложно-именной глагол (136 из 536)

Например: а) **простой глагол**

б) **сложно-именной глагол**

отучать – гардондан, партондан, даст кашидан, тарки одат кунондан, отказаться – нахостан, рози нашудан, отображать – нигоштан, тасвир кардан, муҷассам сохтан, отрыгивать – партофтан, оруз додан, қай кардан, открывать – кушодан, дастрас шудан, кушода шудан, отрастать – расидан, дамидан, баромадан, дароз шудан, отпереть – кушодан, яла кардан, отпахивать – кушодан, во кардан, отрастить – расондан, мондан, калон кардан.

2. а) простой глагол;

б) сложно-деепричастный глагол (45 из 536)

Например: а) **простой глагол**

б) **сложно-деепричастный глагол**

отвертеться – тоб хӯрда баромадан, кушода шудан,

3. а) сложно-именной глагол

б) сложно-деепричастный глагол (33 из 536)

Например: а) **сложно-именной глагол**

б) **сложно-деепричастный глагол**

2. Следует отметить, что на втором месте наиболее часто для передачи русских глаголов с приставкой **от-** в таджикском языке используются словосочетания, более подробно рассмотрим данную группу, например:

Таблица №3

Словосочетание	Статистика примеров	Кол-во приставочных глаголов
Деепричастие + глагол	46	133 (7,8 %)
Существительное + глагол	37	
Наречие + глагол	26	
Местоимение + глагол	22	
Числительное + глагол	2	
Итого: выборка 133 из 1038		

1. Деепричастие + глагол (56 из 133).

Например: **деепричастие + глагол:**

отломать – шикаста ҷудо кардан, отплыть – шино карда дур шудан, отвинтить – тоб дода кушодан, отбиться – шикаста ҷудо кардан, отклеивать – ҷудо карда гарифтан, оттаскиваться – кашонда бурда шудан, отдувать – пуф кардан, отхлынуть – бархурда ақиб рафтан, отвиваться – тофта кушода шудан, отбраниваться – ҷавобан ҳақорат додан, отвоевать – ҷанг карда пас гирифтани, оттряхивать – афшонда тоза кардан, таконидати тоза кардан, отволакиваться – кашолакунон бурда шудан,

2. Существительное + глагол (37 из 133).

Русские глаголы с приставкой **от-** могут передаваться в таджикском языке не только отдельными словами, но и при помощи словосочетания:

Например: **существительное + глагол:**

отзаниматься – машғулиятро тамом кардан, отзимовать – зимистонро гузарондан, отхотеть – хафсала пир шудан, откровенничать – руирист изҳор кардан, отсудиться – судбози кардан, отпрепарировать – дору тайёр кардан; отшуметь – ғавго карда шудан, отдурачиться – шӯхи карда шудан, отужинать – шӯрбо хӯрда шудан, хӯроки шом хӯрдан,

отработаться – корро тамом кардан, кор карда шудан, отбомбиться – бомба партои карда шудан, отторговать – савдоро тамом кардан, отгрузать – ҳамлу нақл кардан, отхаркаться – гулӯ афшондан, отрыгаться – таъсири бад расондан, натиҷаи бад додан, отлинять – нӯст партофтан, откосить – заминро даравидан, откушать – хӯрок хӯрда шудан.

3. Наречие + глагол (36 из 133).

Например: **наречие + глагол:**

отгостить – муддате мехмон шудан, откладывать – як су мондан, отпахать – каме шудгор кардан, чанде замин рондан, отпиваться – андаке нушидан, отслаиваться – қабат-қабат чудо шудан, отсадить – алоҳида – шинондан, отковылять – лангон-лангон рафтан, отдёргивать – якбора ақиб кашидан, отдуться – хаиш-хаиш кардан, отхлебнуть – яклухт хӯрдан, откатать – тез тай кардан, отскакать – тозон рафтан, оттолкать – ақиб рондан, отстаивать – то охир истодан, отмалчиваться – хомӯи нишастан, отглатывать – як лухт нӯшидан, отпивать – андак нушидан, қадре хӯрдан, отдергивать – якбора кушодан, якбора ақиб кашидан, отсесть – чудо алоҳида нишастан, оттесняться – ақиб ронда шудан, отшивырривать – якбора дур андохтан, якбора тела кардан.

4. Местоимение + глагол (22 из 133)

Например: **местоимение + глагол:**

отшатнуться – худро якбора ақиб кашидан, отмежеваться – замини худро роиш кашидан, отслониться – худро дур кашидан, отдаться – худро бахшидан, отмыться – худро шустан, откреститься – худро аз бало халос кардан, отрекомендоваться – худро шиносондан.

5. Числительное + глагол (2 из 133)

Например: **числительное + глагол:**

отметать – ба як канор андохтан, отбросать – як-як партофтан.

Следует отметить, что значения русских глаголов с приставкой от- могут передаваться в таджикском языке не только приставочными глаголами, а также различными изафетными конструкциями, возникшими в процессе истории развития языка.

Литература:

1. Русская грамматика 1 том Шведова Н.Ю., Издательство «Наука», М.: 1982.
2. Русско-таджикский словарь: Свыше 72000 слов/ С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др.; Под ред. М.С. Асимова. – М.: Рус. яз., 1985. -1280с.
3. Словарь русского языка. В 4-т. под ред. А.И. Евгеньевой. 2-е издание (М.: Т-2 1983.).
4. Расторгуева В.С. Керимова А.А. Система таджикского глагола – М.: Наука, 1964. -291с.; (АН СССР, Ин-т языкознания).
5. Вопросы сопоставительной типологии иностранного языка. г. Душанбе.: 1976.
6. Таджикско-русский словарь. –М.: Гос-ное изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 789с.
7. Успенская Л.В. Основные структурные особенности современного таджикского языка по сравнению с русским языком. – Межреспубликанская научная конференция по вопросам улучшения преподавания русского языка в национальных школах. – Ташкент, 1958.-с.34-51.
8. Холматова С.Д. Способы передачи русских, префиксальных глаголов на таджикский язык. - Душанбе:1969.Канд. дисс.

Шамсиев У.Б.

Shamsiev U.B.

Доцент Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор психологических наук (DSc)
Associate Professor of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Doctor of Psychological Sciences (DSc)

Юсувалиева А.Я.

Yusuvalieva A.Ya.

Магистрант Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Master's degree student of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НА САМОСОЗНАНИЕ РЕБЕНКА
THE INFLUENCE OF FAMILY INTERACTION ON THE CHILD'S SELF-AWARENESS

Аннотация: В представленной статье анализируются современные взгляды ученых на проблему формирования взаимоотношений ребенка с окружающими, обосновываются теоретический и эмпирический материалы по исследуемой проблеме, а также влияние семейных отношений на психоэмоциональное состояние ребенка.

Abstract: The article analyzes the modern views of scientists on the problem of the formation of the child's relationship with others, substantiates the theoretical and empirical materials on the problem under study, as well as the influence of family relations on the psycho-emotional state of the child.

Ключевые слова: Семейные отношения, психоэмоциональное состояние ребенка, тревожности и агрессии у детей дошкольного возраста.

Key word: Family relations, psycho-emotional state of the child, anxiety and aggression in preschool children.

На основе изучения большого объема литературы выявляется степень влияния характера семейных отношений на психоэмоциональное состояние ребенка. Авторами рассматривается эмоциональная составляющая семейных отношений как ведущий компонент в определении их конструктивности, описываются семейные отношения, влияющие на уровень тревожности и агрессивности детей дошкольного возраста, диагностируется отношение родителей (прежде всего, матерей) к разным сторонам семейной жизни (семейной роли), тревожность и агрессия дошкольника. Используя различные психологические методики, в статье исследуются родительские установки и реакции, их тревожность и агрессия, имеющие место в семейных отношениях, анализируется связь между психоэмоциональным состоянием ребенка и характером семейных взаимоотношений.

В настоящее время одной из приоритетных социальных задач является развитие и реализация трудового и интеллектуального потенциала молодежи в интересах Государство, создание условий для успешной социализации и эффективной самореализации молодого поколения. В связи с этим существенным практическим запросом становится воспитание нравственной, независимой, креативной, зрелой личности. Значительную психолого-педагогическую роль здесь призвана сыграть семья.

Современная семья является важнейшей социальной средой формирования личности и ключевым институтом психологической поддержки и воспитания, отвечающим за воссоздание определенного образа жизни, мыслей и отношений. Именно в ней формируются гуманистические нравственные начала в ребенке, она является исходной «школой» отношений с людьми. Но психологический дискомфорт, нестабильная эмоциональная атмосфера в семье, педагогическая некомпетентность родителей могут привести к

формированию неадекватной и негативной Я-концепции подростка.⁴ В западной психологии решение проблемы идентичности ведется в рамках понятий «Я-концепция», «образ-Я». При этом в той или иной степени «Я-концепция» принимается за вариативный эквивалент идентичности. В целом, следует отметить, что в западной психологии использование понятия «Я-концепция» - широкомасштабное, далеко неоднозначно трактуемое психологами. По мнению В.М.Каримова,⁵ «Я-концепция» (self-concept) - более или менее осознанная устойчивая система представлений индивида о самом себе, включающая физические, эмоциональные, когнитивные, социальные и поведенческие характеристики.

Центральным звеном в теории личности К. Роджерса является категория самооценки. Понятие «родительское отношение» имеет наиболее общий характер и указывает на взаимную связь и взаимозависимость родителя и ребенка. Родительское отношение включает в себя субъективно-оценочное, сознательно-избирательное представление ребенка, которое определяет особенности родительского восприятия, способ общения ребенком, характер приемов воздействия на него. Е.О. Смирнова,⁶ раскрывая специфику детско-родительских отношений, считает, что, во-первых, они характеризуются сильной эмоциональной значимостью как для ребенка, так и для родителя. Во-вторых, имеет место амбивалентность в отношениях родителя и ребенка (родитель должен, с одной стороны, уберечь ребенка от опасности, а с другой стороны, дать ребенку опыт самостоятельности во взаимодействиях с внешним миром). На данную двойственность в отношениях указывает в своей эпигенетической концепции и Э. Эриксон, называя ее «двойственной интенцией», которая совмещает в себе чувственную заботу о нуждах ребенка с чувством полного личного доверия к нему, и лишь сам ребенок устанавливает необходимый баланс между требованиями родителей и своей инициативой. А.С. Спиваковская пишет о внутренней конфликтности детско-родительских отношений («существенный кризис»): взрослеющий ребенок стремится к отделению от родителей, которые всячески пытаются его удержать возле себя, при этом желая его развития и взросления.

Семья – это социальное пространство развития личности. Семейные отношения являются той средой, которая формирует личность ребенка и детерминирует его психическое развитие (А.А. Бодалев, Кон И.С., Мацковский М.С., Мид М., Мудрик А.В., Мухина В.С., Собкин В.С., Спиваковская А.С., Столин В.В., А.Г. Харчев, Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. и др.). Важнейшим компонентом этой детерминации является позиция ребенка в системе семейных отношений.⁷ В семье, как социальной системе, существует распределение субъектных функций или позиций участников семейных взаимодействий. В связи с все более усложняющейся системой социальной жизни, общество предъявляет более высокие требования к индивиду и к формированию его субъектной позиции, что с неизбежностью увеличивает нагрузку на семью, как систему воспитания и подготовки человека к активной социальной жизни. Деформация семьи в системе общества отражается в изменении ее функций в воспитании личности человека. Разные типы семейной организации в современной России проявляют себя в формировании различных типов психологии людей, воспитанных в данных семьях.⁸

Ряд ученых (В.Н. Дружинин, А.Н. Елизаров) предполагают, что одной из главных проблем современной семьи является регуляция противоречий, которые в ней возникают. Материнское и отцовское отношение к ребенку должны представлять собой диалектическое единство. Только его своеобразие и необходимый баланс может создавать оптимальные условия для полноценного развития личности ребенка.

⁴ Койшибаева, И.А. Особенности самооценки современных подростков: национальная специфика (на примере подростков России, Украины, Казахстана) [Текст] //И.А. Койшибаева// Научные проблемы гуманитарных исследований - Пятигорск, 2009.- Вып.11(1).-С.31-36.

⁵ Каримова В.М. Мехр ва муруват оиладан бошланиди – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 28 б.

⁶ Смирнова Е.О. Детская психология. М: Владос, 2006. - 368 с.

⁷ Варга А.Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции. //Вестник МГУ, Психология, № 4, 1985. С.32-37

⁸ Голод С.И., Клещин А.А. Состояние и перспективы развития семьи. Теоретико-типологический анализ. Эмпирическое обоснование. СПб.: СПбФ ИС РАН, 1994. —44с.

На основе анализа литературы (С.С. Жигалин⁹, В.С. Мухина¹⁰, Р.В. Овчарова¹¹, Ф. Райе¹², А.А. Реан¹³) по проблеме отношений между родителями и детьми, мы заключаем, что влияние родителей осуществляется через отношение к ребенку, тип воспитания и восприятие себя как родителя, которые во взаимосвязи складываются в родительскую позицию. Можно выделить особенности современного этапа исследования родительских позиций (Т.А. Гурко, И.Ф. Дементьева, И.С. Кон, О.В. Молоховская, Т. Холдрен): отсутствие конкретности формулировки понятия «родительская позиция», отсутствие дифференцированности специфики материнской и отцовской родительских позиций; наличие данных о влиянии родительской позиции на младших школьников и подростков и отсутствие подобных исследований в семьях дошкольников.

Семья может выступать в качестве как положительного, так и отрицательного фактора воспитания. Положительное воздействие на личность ребенка состоит в том, что никто, кроме самых близких для него в семье людей – матери, отца, бабушки, дедушки, брата, сестры, – не относится к ребенку лучше, не любит его так и не заботится столько о нем. И вместе с тем никакой другой социальный институт не может потенциально нанести столько вреда в воспитании детей, сколько может сделать семья.

Семья – это особого рода коллектив, играющий в воспитании основную, долговременную и важнейшую роль. У тревожных матерей часто вырастают тревожные дети; честолюбивые родители нередко так подавляют своих детей, что это приводит к появлению у них комплекса неполноценности; несдержанный отец, выходящий из себя по малейшему поводу, нередко, сам того не ведая, формирует подобный же тип поведения у своих детей и т.д. В связи с особой воспитательной ролью семьи возникает вопрос о том, как сделать так, чтобы максимизировать положительное и свести к минимуму отрицательное влияние на детей.

В настоящее время проблема психофизического благополучия детей в условиях семьи приобретают особую актуальность, так как является одной из важнейших составляющих государственной политики сохранения здоровья нации.

Семья оказывает решающее влияние на психическое развитие детей. Когда ребенок появляется на свет, хочется, чтобы он был здоров и хорошо развивался психически. И только позднее, задумываясь о том, каким человеком он станет. Со временем ребенок овладевает общими, свойственными человеку формами поведения среди людей и развивается как индивидуальность. Принимая положительное взаимоотношение со своими родителями и близкими, ребенок будет развиваться благополучно. Ведь хорошее отношение со стороны родителей жизненно необходимо ребенку и если он воспитывается в семье, где царит любовь и ласка, это благоприятно влияет на его развитие.

В заключение отметим, что влияние родителей на развитие ребенка очень велико. Дети, растущие в атмосфере любви и понимания, имеют меньше проблем, связанных со здоровьем, трудностей с обучением, общением со сверстниками, и наоборот, нарушение детско-родительских отношений может привести к формированию различных психологических проблем и комплексов. Из психолого-педагогической литературы, мы видим, что основными условиями успеха в воспитании детей в семье можно считать нормальную семейную атмосферу, которая характеризуется как:

- осознание родителями своего долга и чувства ответственности за воспитание детей, заключающегося на взаимном уважении отца и матери, постоянном внимании к учебной, трудовой и общественной жизни своего ребенка, помощь и поддержка ему в трудных ситуациях, и бережном отношении к достоинству каждого члена семьи;

⁹ Жигалин, С.С. Формирование адекватных родительских позиций как способ коррекции воспитательной практики семьи подростка: автореф. дис. канд. психол. наук / С.С. Жигалин. Екатеринбург, 2004 - 27 с.

¹⁰ Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. Вузov / В.С. Мухина. М.: Академия, 1999. - 456 с.

¹¹ Овчарова, Р.В. Психология родительства: Учеб. пособие для студ. высших учебных заведений/ Р.В. Овчарова. М.: Издательский центр Академия, 2005. - 368 с.

¹² Райе, Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райе. -СПб.: Питер, 2000. 624 с.

¹³ А.А. Реан. СПб.: Питер, 2008. - 432 с.

- организация жизни и быта семьи, в основе которой лежит равноправие всех членов, привлечение детей к решению хозяйственных вопросов жизни семьи, ведению хозяйства, привлечение к труду;

- взаимная принципиальная требовательность, доброжелательность в обращении, задушевность, любовь и жизнерадостность в семье. Итак, семейные отношения являются источником психического заболевания, влияющего на развитие ребенка. Поэтому родители должны понимать, что семейная атмосфера является решающим фактором становления личности ребёнка, а также, то, что дальнейшее развитие ребенка, отношение к себе, к своей семье и к окружающим людям во многом зависит от отношения к ребенку родителей и других членов семьи, от удовлетворения его психических потребностей.

Однако есть и такая категория детей, которые в качестве привлекательного образа для себя выбирают образ в прошлом. Желание возвратиться в прошлое связано с глубоким осознанием того, что с возрастом увеличивается и ответственность детей, связанная с жизнью взрослых. Негативная оценка по отношению к образу взрослого в будущем, желание возвратиться в беззаботное детство и всегда оставаться в роли любимого ребенка свойственно некоторым детям этого возраста, причина этому сознание ребенка и ожидаемая неадекватная оценка по отношению к взрослым. Анализ качественных и количественных отношений выбора детей показал взаимозависимость формы “Я”, правившему самому себе и “привлекательный Я”. Например, у детей, которые имеют систему представлений “Я+” период “отрочества” --- “Меня” + ---- “Я – старчество”, желание стать взрослым в той или иной степени имеет противоречия и амбивалентность, это с одной стороны отражает понимание могущества мира взрослых и положительные стороны представления о них, с другой стороны стремление быть взрослым характеризуется потребностью воссоединения ребенка с миром взрослых. Это дает возможность ребенку представить состояние “Я-сейчас” и “Я в будущем” как модель существования в будущем и устойчивого мировоззрения в мире социальных отношений¹⁴.

На основании практических и теоретических заключений, вытекающих из исследований, можно дать следующие рекомендации.

1. Не закрывайте глаза на проблемы и противоречия – слушайте детей и говорите с ними;
2. Не угнетайте себя – так как если вам плохо, то и ребенку тоже не будет сладко;
3. Не отвращивайтесь от детей, даже если они виновны в чем-то.

Литература:

1. Алешина Ю. Индивидуальное и семейное консультирование. – М., 2010. – 208 с.
2. Бурменская Г.В., Карабанова О.А., Лидере А.Г. Возрастно-психологическое консультирование (Проблемы психического развития детей). – М. 2012. – 136 с.
3. Плоткин М.М. Социально-педагогическая помощь детям из неблагополучных семей //Педагогика, 2010. №1. – С.47 – 51.
4. Мухамедрахимов Р.Ж. Мать и дитя: психологическое взаимодействие. СПб. 2013. – 288 с.
5. Бекоева М.И., Хуриева М.Ю. Институт родительства как психолого-педагогический феномен: материнское и отцовское воспитание //Вестник Северо Осетинского государственного университета имени Коста Левановича Хетагурова. 2014. № 3. С. 127-132.
6. Амбалова С.А., Бекоева М.И. К вопросу о психологических особенностях учебной деятельности и агрессивном поведении младших школьников //Азимут научных исследований. 2016. Т. 5. №5 (12). С. 183-185. 11.
7. Гусова А.Д. Психологические особенности современной семьи //Азимут научных исследований. 2016. Т. 5. №5 (12). С. 206-209.
8. Каримова В.М. Мехр ва мурувват оиладан бошланади – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 28 б.

¹⁴ Шамсиев У.Б. Семейное холдинг – психологический механизм социализации ребенка автореферат (DSc)

М.М.Ошимова

M.M.Oshimova

Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Candidate of pedagogical sciences, docent

Ш. Фуломова

Sh.Gulomova

ассистенти кафедраи педагогика ва психология
assistant of the Department of Pedagogy and Psychology
Донишқадаи Давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

**ОМУЗИШИ ПСИХОЛОГИИ ИНКИШОФИ ДИҚҚАТИ НАВРАСОН,
ҚАВОНОН ДАР ҚАРАЁНИ ТАЪЛИМ
PSYCHOLOGICAL STUDY OF DEVELOPING THE ATTENTION OF
TEENAGERS, YOUTH IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

Аннотатсия: Диққат дар қараёни таълим ва тарбияи насли наврас нақши муҳимро мебозад. Зеро имрӯз ба ҳама маълум аст, ки нисфи зиёди хонандагон дар қараёни таълим сустхон мебошанд. Ҳол он, ки ҳамаи стандарт ва барномаҳои таълимӣ барои хонандагоне тартиб дода шудаанд, ки қобилияти муқарарии азхуднамудани онҳоро доранд. Аз ин маълум мешавад, ки сустхонии қисми бештари хонандагон аз қобилияти пасти ақлии онҳо вобаста нест, чунки мазмун ва мундариҷаи маводҳои таълимӣ на барои хонандагони лаёқати баланди ақлӣ дошта тартиб дода шудаанд.

Abstract: Attention plays an important role in the process of education and upbringing of the younger generation. Because today it is known that more than half of pupils are slow in the learning process. However, all standards and curricula are designed for pupils who have the normal ability to master them. From this it is clear that the slowness of the majority of pupils does not depend on their low intellectual abilities, because the content of educational materials is not designed for pupils with high intellectual abilities.

Калидвожаҳо: диққат, хонанда, таълим, мавод, барнома, қобилият, ақл, мундариҷа, сустхон.

Keywords: attention, pupil, teaching, material, program, ability, mind, content, slow.

Диққат дар қараёни таълим ва тарбияи насли наврас нақши муҳимро мебозад. Зеро, имрӯз ба ҳама маълум аст, ки нисфи зиёди хонандагон дар қараёни таълим сустхон мебошанд. Пурсида мешавад, ки чаро нисф зиёди хонандагон наметавонанд, ки ба таври бояду шояд маводҳои таълимиро аз худ намоянд. Ҳол он, ки ҳамаи стандарт ва барномаҳои таълими барои хонандагоне тартиб дода шудаанд, қобилияти муқарарии азхуднамудани онҳоро доранд. Аз ин маълум мешавад, ки сустхонии қисми бештари хонандагон аз қобилияти пасти ақлии онҳо вобаста нест, чунки мазмун ва мундариҷаи маводҳои таълимӣ на барои хонандагони лаёқати баланди ақлӣ дошта тартиб дода шудаанд.

Бо мақсади муайян намудани сабабҳои сустхонии хонандагон тадқиқотҳои зиёд гузаронида шудааст. Масалан, психологи Амрикоӣ А.Х. Маслоу тадқиқотҳои худро оид ба сустхонии хонандагон гузаронида маълум намуд, ки сабаби асосии сустхонии насли наврас ин маҳорати пасти муаллимон аст, ки наметавонанд диққати хонандагонро ба мазмун ва мундариҷаи маводи дарсӣ ҷалб намояд. Муаллимон ба ҷое он, ки диққати хонандагонро ба мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ ҷалб намоянду дар шогирдон мароми хонданро ташаккул диҳанд, онҳо тавассути муносибат ва муоширати дурушт ва таҳқир нисбати шахсияти шогирдон, майлу хоҳиши ба дарс диққат додану мароми хондани шогирдонро несту нобут месозанд.

Психологи фаронсавӣ Д. Поя оид ба муайян намудани сабабҳои сустихонии хонандагон тадқиқотҳо гузаронида, нишон медиҳад, ки сабаби асосии сустихонии шогирдон ин парешондиққати хонандагон дар ҷараёни дарс мебошад. Муаллими соҳибкасб тавассути ташкил намудани ҳиссиёти стеникӣ дар худ ва дар шогирдон муҳити солими педагоги – психологиро дар раванди дарс ташкил намуда, шавқу завқ ва диққати шогирдонро ба маводи таълимӣ равона менамояд.

Тадқиқотҳои Блум нишон медиҳад, ки хонандае ба мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ дар раванди дарс диққат медиҳад, то 70 дар сади маводро метавонад аз худ намояд. Дар ҳолати баръакс, агар хонанда ба мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ дар раванди дарс диққат надихаду худаш тавассути худомӯзӣ бо тамоми имкониятҳои дошташ ва сидқан маводро биомӯзад, он гоҳ фақат то 30 дар сади онро метавонад аз худ намояд. Яъне, нақши муаллим ва маҳорати педагогии ӯ дар азхуднамоии дониш, маҳорат ва малака ниҳоят баланд аст [1, с. 30-35].

Тадқиқотҳои психологҳо нишон медиҳанд, ки сифати таълим ва тарбия аз маҳорати педагогии муаллим ва дараҷаи ба мазмуни маводи таълимӣ ҷалб шудани диққати шогирдон вобастагӣ дорад. Мушоҳидаҳои муқаррарӣ низ исбот менамоянд, ки одатан хонандаҳое аълохон мешаванд, ки дар партаи якум ё дуум ва баръакс аз парешондиққати хонандаҳои дар партаҳои охири синф вобаста аст.

Ҳамин тавр, бояд гуфт, ки имрӯзҳо масъалаи инкишофи диққат ва гузаронидани корҳои ислоҳнамоӣ бо наврасони нуқсонҳои парешондиққатӣ дошта, яке аз масъалаҳои муҳими психологияи амалӣ ва синнусолӣ ба шумор меравад. Омӯзгорон ҳангоми таълиму тарбияи наврасон, барои ба раванди таълиму тарбия ҷалб ва равона кардани диққати шогирдон қайд менамоянд, ки “Ба дарс диққат намоед” истифода мебаранд. Вале бояд гуфт, ки муаллими соҳибкасб намегӯяд, ки ба дарс диққат намоед, балки ҷараёни дарсро чунон хуб ташкил менамояд, ки хонанда худ бе хабар ба пуррагӣ вориди мазмуни маводи дарсӣ шуда, дигар наметавонад ва намехоҳад, ки диққаташро ба дигар тараф кӯчонад. Зеро, хонанда дар ибтидои дарс, тавассути максадгузорӣ ва зарурати дарсро дарк намудан, бо сарфи қувваи иродавӣ дар худ диққати ихтиёриро пайдо намуда, кӯшиш менамояд, ки мазмун ва мундариҷаи дарсро аз худ бикунад [1, с. 50].

Имрӯзҳо тамоми кормандони соҳаи маорифро саволи ҷаро ҳамаи хонандаҳо “аълохон” намешаванду шумораи зиёди онҳоро “сустихонҳо” ташкил медиҳанд, ба ташвиш меоварад. Бояд гуфт, ки барои ба ин савол ҷавоб гардонидан тадқиқотҳои гуногун гузаронида шудааст. Бештари олимони ақидадоранд, ки сабаби асосии ба мазмун ва мундариҷаи дарс беддиққати зоҳир намудани наврасон – ин аз тарафи устодон баҳои паст додан ба фаъолияти шогирдон ва танқиду танбеҳ додани хонандагон мебошад. Аз тарафи дигар мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки муаллимони майл ба ондоранд, ки хонандагонро ба ҷои руҳбаланд кардан, баръакс бо гуфтору амали ноҷои худ руҳафтада мекунанд. Аз тарафи муаллимони нисбати шахсияти шогирдон бештар чунин суҳбатҳои руҳафтадакунанда, ба мисли: “Ин сар аст ё каду?”, “Ҷаро ту ин қадар бефаҳмӣ?” ва ғайра. Ҳол он, ки бузургон мегӯянд, ки: “Муаллими хуб дар симои шогирд муҳандис, духтур ва олимони намоёни ояндаро мебинад” [2, с.30].

Бояд қайд намуд, ки чунин тарзи баҳогузори муаллим ба кори кардаи хонанда ба нест шудани майлу хоҳиши ба мактаб рафтан ва нест шудани мароми хондани шогирд мешавад. Баъди 20 -30 маротиба чунин ҷамъбасти намудан ва баҳогузорӣ ба кори кардаи шогирд, дар қалби шогирд нафрат ба омӯзиш пайдо мешаваду наврас дигар ба дарс, ҷараёни таълим ва мазмуни он диққат намедиҳад. Аз нуқтаи назари илми психология чунин тарзи баҳогузорӣ нодуруст аст. Агар муаллим хоҳад, ки шогирдонаш дар оянда боз ҳам хубтару бештар вазифаҳои хонагиашро иҷро намоянд, он гоҳ муаллим бояд ба шогирдон баҳои манфӣ нею балки баҳои мусбӣ диҳаду хонандаро руҳбаланд намояд. Одатан муаллимони соҳибкасб тавассути баҳодиҳӣ бо чунин ибораҳо шогирдонро руҳбаланд мекунанд: “Офарин агар ту ҳар рӯз вазифаҳои хонагиатро иҷро намой, яке аз

бехтарин хонанда дар синфатон мешавӣ!” ё “Бисёр хуб, кори кардаат ба ман маъкул шуд, агар боз ба ин камбудихо эътибор дода онҳоро ислоҳ намоӣ, баҳои корат баландтар мешавад” ва ғайра. Баҳои мусбии муаллим ба фаъолияти хонанда ва кӯшишу ғайрати ӯ таъсири чиддӣ мерасонад. Зеро, баҳои мусбӣ ба кори кардаи шогирд, ибтидои фаъолияти шогирд мешаваду боиси бодикқати шогирд. Шогирди ҳавасманд бо майлу хоҳиши бештар вазифаи хонагиро иҷро менамояд. Баҳои манфӣ бошад хонандаро пасив мекунад. Дар шогирд боварӣ нисбат ба имкониятҳои худ нест мешавад. Афсӯс, ки як иддаи муаллимон ба камбудихои ҷойдошта дар кори кардаи шогирд эътибори бештар дода, кори кардаи хонандаро зеро танқид қарор медиҳанд.

Муаллим гумон мекунад, ки дар оянда шогирд ин хатоҳоро такрор нахоҳад кард, вале тадқиқотҳои психологон баръаксашро нишон медиҳанд. Хонанда аз танқиди муаллим дар ҳузури ҳамсинфонаш рӯҳафта шуда, мароми хонданаш нест мешаваду дигар ба дарс диққат намедодагӣ мешавад. Тадқиқотҳои гузарондаи мо ҳам ин далелро исбот мекунад, ки дар аксари шогирдон дараҷаи пасти мутамарказият ва устувории диққат мушоҳида мешавад. Мувофиқи дастовардҳои илми психология муаллим бояд аввал ҷиҳатҳои мусбии кори иҷро намудаи шогирдро ба эътибор гирифта, ба фаъоли ва кӯшиши хонанда баҳо дода, ақалан ба тарзи шифои ба хонанда “Офарин” бигӯяду сипас қайд бикунанд, ки агар дар оянда ҳамин камбудихои ночизи дошташро такрор накунад, баҳояш боз ҳам баландтар мешавад. Чунин тарзи ҳавасманднамоӣ, ғамхорӣ ва меҳру муҳаббат нисбати шогирдон ва дар ҳузури ҳамсинфонаш таъриф кардани хонанда, дар хонандагон мароми хонданро ташаккул медиҳад [7, с. 45].

Баъзан мо мушоҳида менамоем, ки муаллимон ҳангоми баррасӣ кардани камбудихои наврас дар ҷараёни сӯҳбат бо волидайн одатан такрор ба такрор таъкид менамоянд, ки “писаратон дар ҷараёни дарс бодикқат нест”, “ҳамаи хатогиҳои писаратон аз парешондиққатист” ва монанди инҳо. Бояд қайд намуд, ки бо ин гуфтори худ муаллимон бемаҳорати худро намоиш медиҳанд. Муаллими соҳибкасб ҳеҷ намегузорад, ки диққати хонанда аз маводи таълимӣ ба дигар тараф парешон шавад.

Бояд гуфт, ки бедикқатию парешондиққати наврасон ва ҷавонон яке аз сабабҳои асосии паст гардидани дараҷаи донишазхудкунии онҳо ба шумор меравад. Хатогиҳои, ки наврасон ва ҷавонон аз “парешондиққати” худ ҳангоми хондан, навиштан, ҳисоб кардан содир мекунанд, ҳам барои муаллим ва ҳам барои худи онҳо хело таасуфоваз буда, яке аз мояҳои сарзанишу маломатшунавии наврасон, ҷавонон ва норозигии волидайн мебошад.

Наврасони бедикқат ҳаргуна хатогӣ содир намуда, диққаташонро ғайриихтиёр аз фаъолияти асосӣ ба фаъолияти дуҷумдараҷа сеҷумдараҷа ё ҳодисаҳои ба масъалаи таълим алоқаманд набуда, ҷалб менамоянд. Сабаби асосии ингуна ҳолати парешондиққатӣ – шавқовар ва диққатҷалбкунанда набудани дарси аз тарафи муаллим ташкилкарда мебошад. Ингуна наврасон аз овонӣ наврасӣ ҳангоми иҷрои амал ё ягон фаъолият дар рӯҳияи бодикқатӣ тарбия карда намешаванд. Баъзан худи калонсолон низ ҳангоми иҷрои супоришҳои хонагӣ диққатӣ наврасонро бо додани саволҳои бемаврид, парешон менамоянд. Сабаби дигари парешондиққати наврасон, ҷавонон хасташавӣ, аҳволи бад, ангезаҳои хело диққатҷалбкунанда (ба мисли шабакаҳои интернетӣ, телефони мобилӣ, бозиҳои компютерӣ), паҳш шудани майлу рағбат, шавқу ҳавас ба дарсҳои хастакунандаи муаллимон мебошад.

Парешондиққатӣ боиси гирифтани дониши номукаммали наврас мегардад, ки дар натиҷаи он ӯ ба ҳеҷ вазҳ маълумоти додаистодаи муаллимиро пурра аз худ карда наметавонад ва ҳамагуна шавқу ҳаваси таълимгириашро аз даст медиҳад.

Бартараф ва ислоҳнамоии парешондиққати наврасон аз омӯзгор сабру тоқат ва суботкорию устуворӣ, заҳмати зиёдро талаб менамояд. Аз ҳама муҳим шавқу завқи наврасону ҷавононро бедор карда тавоништан ва аз даст надодани муддати вақтест, ки дар он чунин камбудии наврасону ҷавононро ислоҳ кардан мумкин аст.

Айни замон қариб, ки тамоми муаллимони мактаб, донишкада ва донишгоҳҳо соҳибкасб нестанд, хангоми фаъолияти таълимӣ бо мушкилии бедикқатии шогирдон дучор меоянд. Аксарияти мушкилиҳои таълимӣ ба ноухдабароии ин ё он хонанда дар мутамарказ карда натавонистани диққат ба мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ мебошад.

Бинобар ин, ба раванди инкишоф додани бодикқатии шогирдон, ҳанӯз аз давраҳои аввали хониш ба онҳо аҳамияти ҷиддӣ додан зарур аст. Имрӯзҳо омӯзгорони мактабҳо, донишкадаву донишгоҳҳо бояд бодикқат бошанд ва бо ин восита мо имконияти бартараф намудани бисёр мушкилиҳое, ки ба протсессии диққат алоқаманд аст, метавонем бартараф намоем. Дар навбати худ бомуваффақият иҷро шудани дигар равандҳои маърифатӣ аз хуб инкишоф ёфтани хусусиятҳои диққат хело зич вобастагӣ дорад. Ташаккули бодикқатӣ аз синни томактабӣ сар мешавад ва сипас дар мактаб, донишкада ва донишгоҳҳо давом меёбад. Муаллим бояд диққати хонандагонро дар ҷараёни дарс идора намояд, шароитҳои фароҳам оварад, ки ба тараққиёти диққат дар ҳолатҳои гуногун мусоидат намояд, диққати ихтиёрии онҳоро машқ диҳад, шавқу завқашонро ба кори аҷоибу дастрас бедор кунад, то ки диққати баъдиихтиёри ба даст оварда шавад. Дар вақти дарс ба тараққӣ додани ҳаҷм ва тақсмоти диққати хонандагон бояд ба эътибор дод, ташаккули сифатҳои иродавӣ, инкишофи устуворӣ ва кӯчонидани фаъолияти психикиро ба объектҳои диққат таъмин намуд.

Ҳамин тариқ, тараққиёти ҳамаҷонибаи диққат ба дараҷаи азхудкунии дониш, маҳорат ва малака аз ҷониби хонандагон таъсири мусбӣ бахшида дар ташаккули шахсияти онҳо нақши муҳимро низ мебозад.

Аз танқиду шарманда кардани хонанда дар ҳузури ҳамсинфонаш мо хонандаро на ба дарسخонӣ ва фаъолӣ, балки ба бадбинию нафратоварӣ нисбати хондану мактаб ҳидоят менамоем. Аз рӯ, дар ҷараёни таълим ва тарбия муаллимро мебояд пуртахаммул буда, мувофиқи дастовардҳои илм амал карда, тавассути таърифу руҳбаланднамоӣ сифати таълим ва тарбияро баланд бардорад. Дар ин сурат шогирдон бо завқӣ баланд ба мазмун ва мундариҷаи дарс диққат дода, дар худ бодикқатиро ташаккул медиҳад.

Адабиёт:

1. Адрианова А.Е. Психологические проблемы неуспеваемости. – СПб.: Питер, 2006.
2. Леонтьев А. Н. Развитие внимания. – М.: Владос, 2008.
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте - М.: 1988.
4. Вейн А.М. Внимание человека. – СПб.: Питер, 2000.
5. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия /Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. Изд. 2-е. – М.: Академия. – 2003.
6. Выготский Л.С. Высшие психические функции. – М.: Просвещение, 1982.
7. Гальперин П. Я. Экспериментальное формирование внимания. – М.: Просвещение, 1992.

Мирбобоева Бибиваҳӣ Mirboboeva Bibivahi

Ходими пешбари илмии шуъбаи мактаби (синфи) камнуфус ва таҳсилоти ақаллиятҳои миллии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Leading Researcher of the department of ungraded schools (classes) and education of national minorities of the Institute for the Development of Education named after A. Jami, Academy of Education of Tajikistan

САМАРАБАХШИИ ТАЪЛИМИ ҲАМГИРО ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ EFFECTIVENESS OF INCLUSIVE EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL

Аннотатсия: Дар мақола роҳҳои самарабахшии таълими ҳамгиро дар синфҳои ибтидоӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф қайд менамояд, бо тақозои замон соҳаи маориф имконият пайдо намуд, ки аз усулу қолабҳои кухнаи кор раҳӣ ёфта, ба шаклу усулҳои наву замонавии таълим рӯ оварад. Дар ин ҷода корҳои зиёд ба сомон расонида шуданд, ки яке аз ин навгониҳо таҳқиқу асоснок намудани таълими ҳамгиро мебошад.

Abstract: The article discusses ways to improve the effectiveness of inclusive education in primary school. The author notes that taking into account the requirements of the time, the education system was able to get rid of old methods and models of work and move to new, modern forms and methods of teaching. A lot of work has been done in this direction, one of which is research and substantiation of integrated education.

Калидвожаҳо: таълими ҳамгиро, синфҳои ибтидоӣ, усулҳои муосири таълим, фанҳои бо ҳам наздику авлодӣ, омӯзгор, хонанда, дарс, барномаи таълимӣ.

Keywords: integrated education, primary school, modern teaching methods, related disciplines, teacher, student, lesson, curriculum, questions and tasks.

Замони муосир тақозо менамояд, ки самаранокии раванди таълиму тадрис аз нигоҳи тафаккури нав ҳамачониба арзёбӣ гардад. Чунки дунёи мӯъҷизаофарро инсонҳо наметавонанд бо тафаккури якранг дарк намоянд. Имрӯз бояд ба навоариҳои илм ва маориф бо диди нав назар намуд. Омӯзгорон барои ҳал намудани масъалаҳои мубрами раванди таълиму тарбия бояд роҳу усулҳои навро ҷустуҷӯ намоянд.

Суръати бошитоби тараққиёти илм, талаботи ҷаҳони муосир, ҷомеа ва замони масъалаи ташаккули донишҳои зеҳнии наврасону ҷавонро ба миён мегузорад. Ҷамъбасти донишҳои зеҳнӣ ба муҳассилин имкониятҳои фарохро ба вучуд оварда, нисбати худ боварибахш будани донишхоро тақозо менамояд. Дониш ва амал байни худ алоқаи зич доранд. Фаъолиятро бе дониш тасаввур кардан мумкин нест. Дар асоси донишҳо маҳорат ташаккул меёбад. Маҳорат ин дар амал татбиқ шудани донишҳо мебошад. Дониш ва маҳорат аз ҳам вобастаанд. Ҳамон вақт азхудкунии донишҳою фаҳмишҳо зоҳир мегардад, ки агар толибилм мустақилона фикр ронда, мустақилона кор карданро омӯзад. Яке аз муҳимтарин шартҳои тақмили ташаккули донишҳои зеҳнии толибилмон тақмили шакли усулҳои таълим мебошад, ки бо ин роҳ қобилияти равонии хонандагон ҳамачониба инкишоф ёфта, донишҳои зеҳнӣ ва маҳорату малакаи онҳоро ташаккул медиҳад.

Қобили тазаққур аст, ки навсозии таҳсилот чун тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ ба талаботе вобаста аст, ки онро замона дархост менамояд. Аз ин рӯ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин таъкид намудааст: “Таҳким бахшидани иқтисоди илмии кишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеҳсоли ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодиву техникаи вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад” [8, 25].

Бояд қайд намудан зарур аст, ки нақши донишҳои зеҳнӣ дар ташаккли ҷаҳонбинии илмии хонандагон ниҳоят калон аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки инкишофи тафаккури эҷодӣ дар ҳама гуна намудҳои фаъолияти амалии кӯдак зарур буда, инчунин воситаи муҳим барои ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон мегардад. Аз ин ҷост, ки мактаб бояд ба шогирдонаш мустақилона фикр ва амал кардан, ба вазъият ва ҳалли масъалаҳо муносибати эҷодӣ карданро омӯзонад. Ҳалли ин масъалаи мазкур муносибат ва истифодаи роҳҳои нави таълимро талаб менамояд.

Дар охири асри XX бо кӯшишҳои донишмандон – педагогҳо низоми устувори тасаввурот ба вучуд омад ва мафҳуми «ҳамгиронамӣ дар раванди педагогӣ» - ро ошкор сохт. Дар маҷмӯъ зерин мафҳум дар як фанни таълим муттаҳид кардани донишҳои мукамалгаштаи ин ё он бахши илмӣ фаҳмида мешавад.

Аз ин рӯ, бо тақозои замони соҳаи маориф имконият пайдо намуд, ки аз усули қолабҳои кӯҳнаи кор раҳӣ ёфта, ба шакли усулҳои нави замонавии таълим рӯ оварад. Дар ин ҷода корҳои зиёд ба сомони расонида шуданд, ки яке аз ин навгониҳо таҳқиқи асоснок намудани таълими ҳамгиро мебошад.

Ҳамгирӣ баръакси тафриқа буда, он омезишдиҳандаи фанҳои бо ҳам наздику авлодӣ мебошад. Академик Файзулло Шарифзода вобаста ба низоми маълумоти ибтидоӣ мафҳуми «ҳамгиронамӣ» - ро чунин шарҳ додааст: «Аввалан, ташаккули

тасаввуроти мукамал дар бораи ҷаҳони атроф дар мактаб (ин ҷо ҳамгиронамоӣ ҳамчун мақсади таълим баррасӣ мешавад). Дувум, дарёфти заминаи умумии донишҳои фанӣ мебошад (ин ҷо ҳамгиронамоӣ воситаи таълим аст). Дар сатҳи донишҳои фанӣ анъанавии аллакай мавҷуд буда кӯдакон тасаввуроти нав ба навро дар бораи ҷаҳони атроф гирифт, ба таври муназзам онҳоро мукамал ва васеъ месозанд. Севум, натиҷаи он рушди таълимгиранда аст. Барои таълимгирандагон мушоҳидаи объектҳои омӯзишӣ ҳамчун унсури ҷудогона боқӣ наместонад. Таълимгиранда муқоиса намуда, хулосаҳо бароварда, объекти омӯзишро ҳаматарафа таҳлил менамояд» [8, с. 241- 242].

Дар замони муосир ҳамчунин ба масъалаи истифодаи ҳамгиронамоӣ дар раванди таълим дар муассисаҳои маълумоти миёна ва касбӣ низ диққати зиёд дода мешавад. Муносибати ҳамгиронамоӣ дар таълим имкон медиҳад, ки кӯшишҳои хусусию касбии донишҷӯён ба ҳам алоқаманд шаванд ва ин ба он мусоидат менамояд, ки худбаҳодихӣ ташаккул ёбад ва баландшавии сифати тайёр кардани мутахассисон таъмин гардад.

Рӯ овардан ба таълими ҳамгиро бесабаб нест. Яке аз чунин навҷӯиҳо дар роҳи самаранок намудани таълими ибтидоӣ ҳамгиро гардидани фанҳои бо ҳам наздик аз қабилӣ забони модарӣ ва хониш, санъату меҳнат ва ғайра ҳам дар ҳамин аст. Тавачҷуҳ намудани мактаби муосир ба ин усули таълим метавонад дараҷаи маърифат ва маънавияти хонандагонро афзун ва таъмин гардонад, ба рушди инкишофи тафаккури хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат намояд ва ниҳоят ба вазъи муносибати хониши бошуурона замина гузорад. Таълими ҳамгиросии фанҳо ба омӯзгор имконият медиҳад, ки барои омӯзонидани ин ё он мавзӯё вақтро фаровон истифода барад.

Барои дарк кардани мазмуну мӯҳтавои ҳар матн дар ҳамгиро сохтани дарсҳо аз муаллим роҳу усулҳои нави ҷустуҷӯ карданро тақозо менамояд. Ў бояд дар дарсҳо аз асбобҳои аёнии мавҷуда ё худсохт ва муосир мунтазам истифода барад. Инчунин таълими мазкурро усули махсуси таълим доништа, байни он ва алоқаи байнифанӣ дарсҳои омехта тавофут гузошта тавонад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таълимии кишварамон таълими ҳамгиро ба роҳ монда шудааст. Бартарии таълими ҳамгиро ва китоби дарсии «Забони модарӣ» - и ин синфҳо аз китоби муқаррарии ҷопи солҳои пешин дар он аст, ки китоби мазкур ҳам аз ҷиҳати шаклу мазмун ва ҳам аз ҷиҳати маводи дар он гирдовардашуда дар раванди таълим хонандагонро ба амалиёти ғайбӣ ва эҷодкорона водор месозад.

Маълум аст, ки ибораи «забони модарӣ» дар барномаи таълими ин фан тому яқлуҳт мебошад, ки дар таркиби худ таълими савод, хониш, грамматика, имло, ҳусни хат ва хониши беруназсинфиро фаро мегирад. Қайд кардан зарур аст, ки таълими ҳамгиро дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ мақсаду вазифа, талабот ва хусусиятҳои ҳоси худро дошта, роҳу усулҳои мушаххасро тақозо мекунад. Дар ҷараёни таълими ҳамгиро на танҳо сохти дарсҳо, инчунин лаҳзаҳои дарс низ ба дигаргунӣ дучор гардиданашон мумкин аст, ки вобаста ба мазмуни мавзӯи ин ё он қисми дарс вақти бештарро талаб менамояд.

Ҷиҳати хуби китобҳои дарсии ҳамгиро боз аз он иборат аст, ки маводе, ки барои қироат аз асарҳои адабони классикӣ ва муосир интихоб гардидаанд, дар онҳо доир ба бузургонамон, мероси пураарзиши онҳо, таърихи халқи тоҷик, иду ҷашнвораҳои суннатии ниёгон, ахлоқи ҳамидаи мардуми Машриқзамин маълумоти муҳтасари ибтидоӣ дода шудаанд, ки ба ҳештаншиносӣ ва тарбияи башардӯстонаю ватандӯстии хурдсолон таъсири мусбат мерасонанд.

Аҳамияти таълими ҳамгиро боз дар он аст, ки воҳидҳои грамматикӣ ва дигар мафҳумҳои забонӣ аз дохили матнҳои алоқанок, ки онҳо ба каломии устодони сухан тааллуқдоранд, ба тамоми талаботи забони модарӣ ҷавобгӯянд ва онҳо дар ҳақиқат воситаи тавоноии инкишофи нутқ ва рушди тафаккури хонандагон шуда метавонанд.

Талаботи дарси забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ асосан аз он иборат аст, ки хонандагон ифоданок ва бурро қироат кардани матн, баровардани хулосаҳои лозимӣ, аз матн ҷудо кардани фикри асосӣ, эпизодҳои манфӣ ва мусбатро шинохта тавонанд.

Омӯзгорон бояд паҳлӯҳои гуногуни матни таълимӣ ва дараҷаи тайёрии талабагонро пешакӣ биомӯзанд. Дар асоси чунин тайёри ва омӯзиш нақшаи таълимии дарсӣ аз ҷониби омӯзгор таҳия мегардад, дар он тамоми фаъолияти саволу супоришҳо ба инобат гирифта мешавад, ки ин нақшаи дарсӣ фарогири фонетика, лексика, грамматика, имло ва хониши ифоданок аст.

Бояд тазаккур дод, ки таълими ҳамгиро ва доираи фаъолияти омӯзгор ба инкишофи ақл ва тафаккури зехнии шогирдон таъсири мусбат расонида, ба инкишофи ҳаматарафаи хонандагон, аз ҷумла, дарки маънифаҳмӣ кӯмак мекунад ва инчунин метавонад роҳнамои омӯзгори синфҳои ибтидоӣ гардад. Муҳаққиқ Файзулло Шарифзода қайд менамояд, ки таҳқиқоти илмӣ дар самти равшанӣ ва педагогика имкони онро пеш овардааст, то иқрор намоем, ки таълими таҷарубӣ ба ҳамгиронамӣ зарур аст, махсусан барои мактабиёни хурдсол. Ҳамзамон маълумоти ибтидоӣ метавонад зинаи аввале бошад, ки ҳамгиронамӣ байнифаннӣро ҳамчун замина барои рушди оянда дар давраҳои баъди хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъмин созад.

Масъалаи ҳамгиронамӣ таълим ва тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ҳам дар назария ва ҳам дар амалия муҳим ва муассир аст. Муҳимияти он ба талаботи иҷтимоӣ нисбати мактаб ва бо тағйироти мавҷуда дар илму истеҳсолот алоқаманд аст. Яке аз самтҳои нави тақомули таълим дар мактаби ибтидоӣ ташкил ва гузаронидани дарсҳои ҳамгирогашта мебошад. Дарси ҳамгирогашта аз истифодаи алоқаҳои байнифаннии анъанавӣ фарқ менамояд. Предмети таҳлил дар он объектҳои гуногун мебошанд, ки маълумот дар бораи моҳияти онҳо дар фанҳои мухталифи таълимӣ ҷо гирифтааст.

Бояд қайд намуд, ки масъалаи робитаи байнифаннӣ дар педагогика масъалаи тоза нест ва ҳалли он бо андешаҳои фалсафӣ дар раванди тафриқабандӣ ва ҳамгиронамӣ донишҳои илмӣ дар ин ё он сатҳи рушди иҷтимоӣ асоснок мегашт. Вазифаҳои истифодаи робитаи байнифаннӣро дар раванди таълим дар давраҳои гуногун донишмандон чун Я.А.Коменский, Д.Локк, И.Гербарт, А.Дистерверг, К.Д.Ушинский ва дигарон нишон додаанд.

Дар адабиёти муосири педагогӣ бештар аз 30 тавсифи категорияи «робитаи байнифаннӣ» ва муносибатҳои гуногун барои асоснок намудан ва табақабандии он дида мешавад. Вобаста ба масъалаи мазкур донишмандони зиёде ба таҳқиқ машғул гашта, нуктаи назари худро доир ба тавсир, функсияҳо, шаклу намудҳои алоқаҳои байнифаннӣ баён кардаанд. Аммо тафсири дақиқтари категорияи «робитаи байнифаннӣ» аз ҷониби Г.Ф.Федоретс чунин шарҳ дода шудааст: «Робитаи байнифаннӣ категорияи педагогӣ буда, барои муайян намудани муносибатҳои синтезшуда, ҳамгирогаштаи байни объектҳо, зухурот ва равандҳои воқеӣ истифода мешавад, ки инъикоси худро дар муҳтаво, шаклҳо ва методҳои раванди таълиму тарбия ёфта, функсияи таълимӣ, рушддиҳанда ва тарбиятиро иҷро менамоянд» [10, с. 88].

Дар мактаби ибтидоӣ робитаи байнифаннӣ метавонад вобаста ба таркиби донишҳои илмӣ муқаррар гардад (санадӣ, мафҳумӣ, мушаххас). Робитаи байнифаннии мафҳумӣ барои ташаккули мафҳумҳои илмӣ аҳамияти хосе дорад. Масалан, дар дарси табиятшиносӣ кӯдакон бо мафҳуми дарахтони паҳнбарг ва сӯзанбарг ошно мешаванд, дар дарси санъати тасвирий ин мафҳум дар тасвири кашидани расми шоҳаҳои дарахти паҳнбаргу сӯзанбарг мушоҳида мешавад, дар дарси меҳнат дар гачқорӣ ба назар мерасад, ҳамзамон ин мафҳум дар тафаккур ҳифз ва тақвият дода мешавад.

Маҳорати дар нутқ аз луғатҳои азёдшуда ва шарҳёфта истифода кардан як паҳлӯи хеле муҳими инкишофи забонии мактабиёни хурдсол ба шумор меравад. Маҳз истифодаи мунтазам ва бошууронаи калимаву мисраъҳо, дигар унсурҳои нав дар нутқ ва аз ҷониби омӯзгор ҳавасмандгардонии ин гуна иқтибоскуниҳо мактабиёнро рӯҳбаланд менамояд ва онҳо ба нутқи худ ва атрофиён бодикқат гӯш медиҳанд, камбудию нуқси нутқро ҳассосона ошкор мекунанд. Дар натиҷа унсурҳои забони адабиёти бадеӣ (хониш) ба таркиби омӯзиши имло ва грамматика узван ва табиӣ

пайванд мегарданд, ки ин натиҷаи таълими ҳамгиро аст ва танҳо дар шароити таълими ҳамгироии забони модарӣ муяссар мегардад. Иқтибосу истифодаи калима, ибора, мисраъҳо, зарбулмасалу чистонҳо, ривоятҳо дар нутқи шифоҳию таҳрирӣ маҳз он силоҳест, ки ҳам омӯзиши бомуваффақи назариявӣ ва амалии забони модарино таъмин менамояд ва ҳам натиҷаи дилхоҳи ин омӯзиш буда, самара ва маҷрои инкишофи забони мактабиёноро муайян менамояд.

Бояд гуфт, ки дар давоми таҳсил дараҷаҳои инкишофи забонро хонандагон зина ба зина азхуд мекунанд ва сол ба сол таҳсили забони онҳо мукамалтар, ғанитар ва ифоданоктар мегардад. Онҳо аз луғату ибора, ҷумлаю воситаҳои забонӣ ҳарчи бошууронатар, моҳиронатару зеботар ва пурмазмуну бомантиқтар кор хоҳанд гирифт, ки аз инкишофи тадриҷӣ ва бемайлоии онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Як масъалаи муҳими дигаре, ки зарурати ворид намудани тағйиротро тақозо менамояд, ин ба сохтори масъала ва таҳлилҳои амиқи илмию методӣ ҳамҷониба назар кардан аст. Зеро бо ворид шудани муносибати нав ба таълим ба ҳамгироии истифодаи донишҳои хонанда дар ҳаёт мусоидат мекунад ва ба баланд бардоштани сифати таълим оварда мерасонад.

Гузариши донишҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки маҳорати касбии омӯзгор баланд гардад, зеро аз ӯ усулҳои технологияи нави раванди таълиму тарбия ва муносибати босалоҳият ба таълим талаб карда мешавад. Муносибати босалоҳият ба таълим муносибати хонандаро ба таҳсил, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, ҳамчунон хонандагону маводи таълимиро муайян мекунад. Дониш ва салоҳияти татбиқ кардани ин хусусиятҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки сатҳи зарурии азхудкунии малака ва рушди салоҳиятҳои хонандаро таъмин сохта, барои ташаккули шахсияти масъулиятшинос, ботарбия ва бомаърифат заминаи мусоид фароҳам орад. Бинобар ин, салоҳият маҳорати татбиқи маводи назариявии омӯхташуда дар ҳаёт буда, натиҷаи амалии таълим арзёбӣ мегардад.

Муҳаққиқ, академик Муҳаммад Лутфуллозода дар китоби “Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо” чунин қайд намудааст: “Муаллим ин хосияти ташаккулро ҳам дар худ ва ҳам дар замири шогирдон тарбия менамояд. Барои ин, ӯ пеш аз ҳама ба дониши касбияш машғул мешавад, ки бе он комёб шудан амрест муҳол” [7, с.88].

Аз ин рӯ, омӯзгорро зарур аст, ки салоҳияти касбии худро ҳамеша ташаккул диҳад ва дар фаъолияти амалии худ онро моҳирона истифода барад. Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда бояд чунин хулоса баровардан лозим аст, ки ташаккули тасаввуроти мукамали тасвири ҷаҳон дар хонандаи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ имрӯз бе ҳамгироинамоии мӯҳтавои таълим номумкин аст. Ҷояи ҳамгироинамоӣ дар асоси умумият ва ягонагии қонунҳои табиат, яклухтии эҳсоси субъектҳои ҷаҳони ихтоташуда пайдо мегардад. Донишҳои таълимӣ дар асоси азхуд намудани донишҳои мусоидат карда, имкон медиҳад, ки вақт самаранок истифода гардад.

Дар шароити имрӯза технологияи таълим тақозо менамояд, ки омӯзгор бояд шогирдони худро бо донишҳои ҷавобгӯӣ талаботи замони нав бархурдор намояд. Дар таълими муосир ва шароити навин омӯзгор на танҳо вазифаи муаллим, устод ва тарбиятгарро ба ҷо орад, балки ӯ ҳамчун пажӯҳишгар дар фаъолияти худ аз принципҳои муосири таълиму тарбия, ки таълими анъанавиро бо муносибати босалоҳият мепайвандад, бо истифода аз технологияи муосири итлоотӣ-иртиботӣ роҳу усулҳои муосири таълимро ҷустуҷӯ намояд. Ин тағйироти кулӣ зарурати баланд бардоштани сатҳи бозомӯзӣ ва таҳассуси касбии омӯзгоронро ба миён меорад, ки ба баланд гардидани салоҳияти касбии онҳо замина мегузорад.

Ҳамгироӣ имкон медиҳад, ки кӯдак мустақилона дониш омӯзад, шавқ пайдо кунад ва дараҷаи тафаккурашро рушд диҳад. Муҳимтар аз ҳама, ӯ ба худ ва таҳсили худ, ба ояндаи худ бо назари таҳлилу танқид баҳо медиҳад, ки ин ибтидои худшиносии наврасон аст. Дар дили онҳо азме пайдо мегардад, ки донишҳои дошташонро дар зиндагии имрӯз ва оянда ба нафъи ҷомеа истифода баранд.

Аз ин рӯ, барои омӯзгорон зарур аст, ки аз ҳамаи сарчашмаҳои илмию методӣ, усулҳои муносири таълим, аз таҷрибаи ҳаётии хеш ва маҳорати касбии худ самаранок истифода намоянд ва дар замири шогирдони худ инсондӯстӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, ростгӯӣ, покқичдонӣ, ҳаётдӯстӣ, рафтори маданӣ, худшиносӣ, ватандӯстӣ, инсонгаройӣ, таҳаммулпазирӣ барин хислатҳои неки инсониро парвариш диҳанд.

Адабиёт:

1. Барномаи таълими фанни забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе.: -2016.
2. Байзоев А.М. Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим. Душанбе.: Эр - Граф, 2018.- 40 с.
3. Ганиева Б., Буракова О. Таълими ҳамгиро ва инкишофи қобилиятҳо дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе.: 2009, - 48с.
4. Лутфуллоев М. Дарс. Душанбе.: Маориф, 1995.
5. Лутфуллоев М. Асосҳои ибтидоии таълими забони модарӣ. Душанбе.: Собириён, 2007.- 463 с.
6. Лутфуллоев М. Равиши дарси забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе.: - 1986.
7. Мухаммад Лутфуллозода, Гуломқодир Бобизода. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. Душанбе.: 2018. - 88 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе.: Шарқи озод, 2018. - 48 с.
9. Шарифзода Ф. Педагогикаи назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. Душанбе.: Ирфон, 2010. - 543с.- С.241-242.
10. Шарифзода Ф. Педагогикаи ҳамгиро. Душанбе.: Ирфон, 2010. -510 с.
11. Федорец Г.Ф. Междисциплинарные связи в процессе обучения: учебное пособие / Г.Ф. Федорец. Ленинград.: ЛГПИ им.А.И. Герцена, - 88 с.
12. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Избранные труды в 5-ти томах / Ред. коллегия: М.П. Алексеев и др. / АН СССР. Отд-ние литры и яз. Лексикология и лексикография / Огв. ред. В. Г. Костомаров. - М.: Наука, 1977. - С. 140-161.
13. Виноградов В.В. О теории художественной речи. - М.: Высшая школа, 1971. -240 с.

Shamsieva Manzura

Шамсиева Манзура

PhD student of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
Аспирант Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

FORMATION OF SPEECH MECHANISMS OF BILINGUAL CHILDREN ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВЫХ МЕХАНИЗМОВ ДВУЯЗЫЧНЫХ ДЕТЕЙ

Abstract: It is known that the type of psyche in speech production is clearly manifested in bilingual speech. Thus, cognition, studied from the point of view of the relationship between the mechanism of speech and text, becomes the subject of research in a science that focuses on psycholinguistics, that is, on the relationship between linguistics and psychology. The article describes the features of children's bilingualism, the opinions of scientists expressed in this framework, and the results of an empirical study of the level of formation of speech patterns in the native and foreign languages in bilingual children.

Аннотация: Известно, что тип психики в речевом производстве ярко проявляется в двуязычной речи. Таким образом, познание, изучаемое с точки зрения взаимосвязи механизма речи и текста, становится предметом исследования в науке, занимающейся психолингвистикой, то есть взаимосвязью лингвистики и психологии. В статье описаны особенности детского двуязычия, мнения ученых, выраженные в этой структуре, а также результаты эмпирического исследования уровня сформированности речевых моделей на родном и иностранном языках у двуязычных детей.

Keywords: bilingual, monolingual, speech mechanisms, Uzbek bilinguals, native language, foreign language, vocabulary, Uzbek language, Russian language.

Ключевые слова: двуязычие, одноязычие, речевые механизмы, узбекские двуязычные, родной язык, иностранный язык, лексика, узбекский язык, русский язык.

Since the middle of the XX century in the world, the attitude to children's bilinguism, interest

in its formation began to be observed, and in recent years, in different strata of the population, the positive attitude to this phenomenon is constantly increasing. Today, the formation of bilingualism and multilingualism in foreign countries is considered as an opportunity to preserve languages and cultures. In order to consider early child cognition as a truly normal phenomenon, such as the development of a single-lingual child, it is important to know the attitude of parents and parents who are thinking about the formation of early child cognition. We started our work by studying the level of bilinguals' proficiency in Uzbek and Russian – the formation of the speech mechanism. To do this, pupils were given a task: first listen to, and then read a short story and complete tasks on the text – answer questions, insert missing letters, explain the meaning of the selected words and choose the right preposition. As a tool for identifying the level of formation of speech mechanisms in the native and foreign languages, such a diagnostic tool as the Exercise “Working with text” was used.

As a result, the following was revealed:

1. Everyone knows the Uzbek alphabet, but they read it poorly.
2. Oral speech is spoken at an average level.
3. The letter makes a huge number of errors of various types.
4. Written work on the development of speech is performed at a very low level.

Typical mistakes of bilingual pupils in Russian related to the phenomenon of interference:

1. Replacing or omitting vowels;
2. Phonological differentiation of hard and soft consonants;
3. The accent is placed incorrectly (not on the desired syllable);
4. Graphic errors: mixing letters of different alphabets;
5. Semantic errors;
6. Morphological errors:

- changing the gender of nouns, adjectives, pronouns;

- incorrect choice of case endings;

- irregular forms of pronouns;

- irregular verb forms.

Phonetic features include different articulation of some vowels corresponding to Russian vowels: in the Uzbek language, the stress is fixed on the last syllable, there is no phonological differentiation of hard and soft consonants, and specific vowel articulation.

Among the morphological features of the Uzbek language of pupils is the absence of the gender category, the spelling of prepositions with nouns. These features create difficulties in studying grammatical categories peculiar to the Russian language and contribute to the appearance of errors in the coordination and management of words in the speech of pupils, and numerous errors in the endings of words in writing.

The category of grammatical gender in the Russian language is one of the most difficult questions to study in classes with a multi-ethnic composition of pupils. It is known that pupils of Uzbek nationality make the greatest number of mistakes on the use of grammatical forms in speech. These errors are diverse: instead of the feminine use of the male, is male, female, neuter replaced by men and women, or Vice versa.

The reason for these errors is the lack of an ending for most masculine nouns in the nominative case, as well as the fact that in the native language of pupils, a significant part of nouns in the nominative case do not have an ending (they have a zero ending). Most nouns of the Uzbek language do not contain any indication of the gender category: they are neutral in this respect; they can refer equally to male and female beings. In other words, they could be called words of a general kind. Nouns in the Uzbek language do not have generic endings. They are combined with other words in a sentence without matching in gender. This property is imperceptibly transferred to the pupils of the nouns in the Russian language. To study the generic endings of nouns in the future, you will certainly have to combine nouns with adjectives and verbs. Thus, the issues of matching nouns with adjectives and verbs come to the fore.

The results verify the level of Russian as a foreign language pupils ' bilingual elementary

school and accounting regularities of language interference allows us to help reduce the number of errors in oral and written language skills among pupils through a set of exercises aimed at addressing the above gaps.

As the levels of proficiency in speech activity, we will distinguish:

1. a low level of proficiency is characterized by the ability to complete a task in the amount of less than 60%;
2. average level of proficiency – the ability to complete a task in the amount of 60-80 %;
3. high level of proficiency – the ability to complete a task in the amount of 80 % or more.

Based on these criteria, at the stage of input diagnostics, we identified the percentage of pupils in the control and experimental groups with different levels of foreign language linguistic competence from the total number of pupils in the experimental and control groups. Thus, by the beginning of the approbation, based on the work done on the text, the following data on bilingual (Uzbek) pupils were obtained, which are presented in the following table.

Table 1

Indicator of the level of formation of speech mechanisms at the ascertaining stage

Criteries	Levels		
	High	Average	Low
1) reading	20%	30%	50%
2) speaking	10%	60%	30%
3) listening	10%	50%	40%
4) writing	10%	30%	60%

Table 1 shows the degree of severity of the levels of formation of speech mechanisms in percentage terms. Thus, we see that the experimented Uzbek bilingual pupils have a language training below the average level. The low level can be traced in reading, listening and writing. Bilinguals have difficulty asking questions and answering them correctly (grammatically). Pupils do not perceive speech well enough by ear. Children read slowly, make gross mistakes (stress in the word, phonetic errors). Written speech is at a limited level, (pupils do not know how to correctly write individual words, but the letters of the alphabet are not confused). It is difficult to compose dialogues without a sample, keywords. Monologue speech is well developed: children make short sentences, retell the text a little (but there are grammatical and lexical errors).

Figure 2 shows the level of formation of the speech mechanisms of bilinguals at the ascertaining stage. The data from the diagram shows that the group of bilinguals provided for testing has different results, since the level of formation of pupils' speech abilities is practically not the same and indicates that it is necessary to develop the speech mechanism of pupils taking into account their speech capabilities.

Figure 1

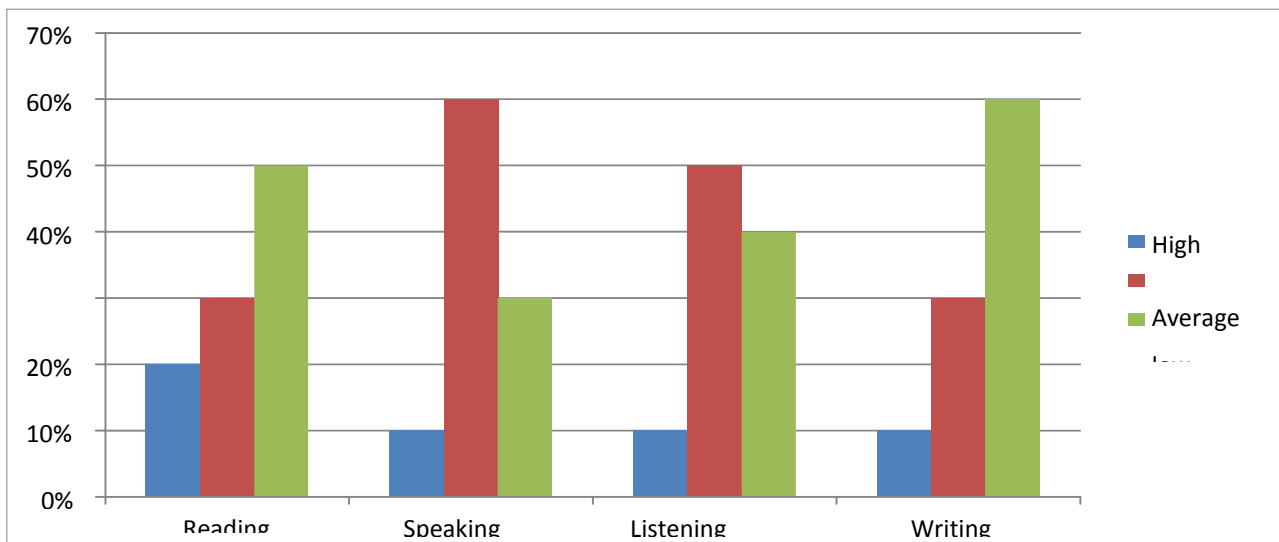

Fig. 2. The level of formation of speech mechanisms of bilinguals at the ascertaining stage

At the second stage of the experiment, we took into account the result of the input test of the level of formation of speech mechanisms, and during our classes, much attention was paid to dialogic speech. In cases of difficulties in the speech of students, we used Russian and Uzbek to explain a particular term. When faced with new terms, we used visual support cards (printed didactic material that presents lexical units that are new to students and necessary in bilingual communication in their native and non-native languages). In extreme cases (in the absence of the necessary card), they resorted to the help of their native (Uzbek) language.

The third stage (final) included the final diagnostic cross-section, collection, analysis and interpretation of the data obtained as a result of the experimental search work. When conducting the final cut, the same types of tasks and their evaluation criteria were used as when conducting the initial cut.

Table 2

Indicators of the level of formation of speech mechanisms at the formative stage

Criteria	Levels		
	High	Average	Low
1) reading	50%	30%	20%
2) speaking	10%	80%	10%
3) listening	20%	60%	20%
4) writing	10%	50%	40%

Figure 3 shows the level of formation of the speech mechanisms of bilinguals at the formative stage. The data from the chart shows that the group of bilinguals provided for testing showed high results at the level of speaking, listening and writing. Reading remained a problem area, because more time was devoted to dialogical speech and writing. Although the reading level increased by 10%. It is necessary, in subsequent classes, to focus on reading texts aloud.

Fig 2

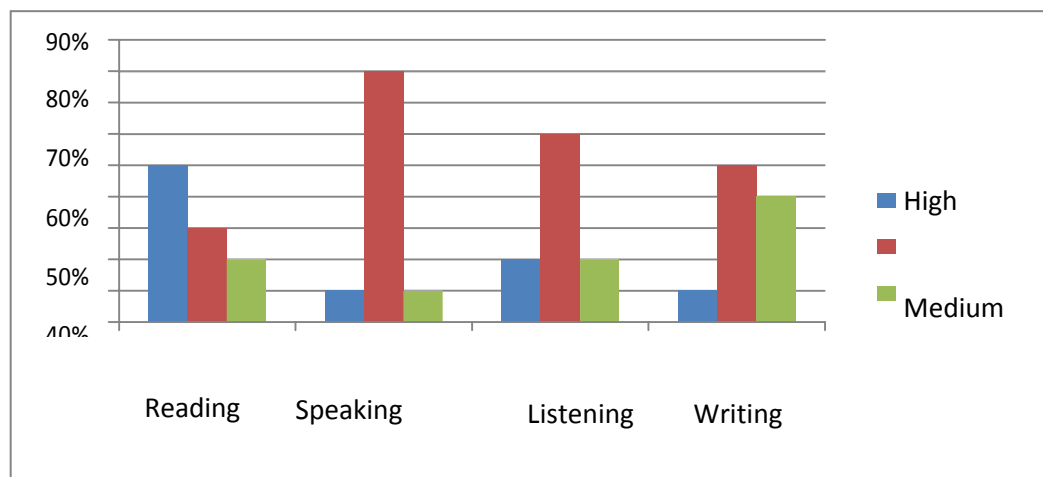

Fig. 3. Comparison of the input and final control of the formation of speech mechanisms in Uzbek bilingual children

Figure 3 shows how the ratio of students who showed high, medium and low levels during the final test has changed (IB-final high level, FA-final average level, FL-final low level) compared to the input check (IH-input high level, IM-input medium level, IL-input low level). The indicators of high (from 13% to 23%) and medium (from 43% to 55%) levels increased. The number of students who showed a low level of development of speech mechanisms fell from 45% to 23%.

The results compared show that at the ascertaining stage the level of formation of the students' speech mechanisms was insignificant, i.e. there is insufficient preparation of children in the Russian language. In addition, if the initial level is low, then by the formative stage there are significant differences.

The level of formation of reading skills has changed:

- 5) high level-improved by 30%;
- 6) average level-remained at the same level of 30%
- 7) low level-decreased by 30%.

The level of formation of speaking skills has changed:

- 1) high level-remained at the same level of 10%.
- 2) the average level is increased by 20%;
- 3) low level-decreased by 20%.

The level of formation of auditory skills has changed:

- 1) high level-improved by 10%;
- 2) the average level is increased by 10%;
- 3) low level-decreased by 20%.

The level of writing skills has changed:

- 1) high level-remained at the same level 10%;
- 2) the average level is increased by 20%;
- 3) low level-decreased by 20%.

In a short period of time (six months), we managed to overcome difficulties in both Russian and Uzbek languages:

- in reading (children began to read faster, in some places they continued to make mistakes in accents – as in the Uzbek language on the last syllable);
- in listening (they learned to hear each other, and even if they did not understand, they were able to ask questions in order to get out of a difficult situation);
- in speaking (the speech of Uzbek bilingual children was more clear, although with an accent, but the sentences were connected, thoughts were formulated without long pauses. Small grammatical errors persisted);
- in the writing (they learned to find mistakes from each other, easily understood what they need to write about in the questionnaire. For competent writing, additional time will still be

required, although the number of errors has decreased in comparison with the ascertaining stage).

The study revealed that teaching bilinguals communication in Russian (as a foreign language) is associated with working on the articulation base, with the formation of phonetic, grammatical and lexical skills, the communicative nature of the exercises, and attention to the syntagmatic possibilities of the word (word combination). Speech in a foreign language can be built on this solid foundation.

Russian and native language typological comparison helps the teacher to better understand the reasons for the errors that result from the interference of the native language, and to correctly identify the tasks that non-Russian students have to solve when learning each grammatical, lexical and other patterns of the Uzbek and Russian languages.

References:

1. Barnes, J. Early Trilingualism. A Focus on Questions / J. Barnes. – Clevedon: Multilingual Matters, 2006. – 256 p.
2. Marchman, V.A., Martínez-Sussman, C. Concurrent validity of caregiver/parent report measures of language for children who are learning both English and Spanish [Текст] / V.A. Marchman, C. Martínez-Sussman // Journal of Speech, Language and Hearing Research, 2002. – Vol. 45. – P. 983–997.
3. Marchman, V.A., Martínez-Sussman, C., Dale, P. S. The language-specific nature of grammatical development: Evidence from bilingual language learners [Текст] / V.A. Marchman, C. Martínez-Sussman, P.S. Dale // Developmental Science. – 2004. – Vol. 7. – P. 212–224.
4. Meisel, J.M. The bilingual child [Текст] / J. M. Meisel // T. K. Bhatia, W.C. Ritchie (Eds.). The handbook of bilingualism. – Oxford, UK: Blackwell, 2004. – P. 91–112.
5. Meisel, J.M. The weaker language in early child bilingualism: Acquiring a first language as a second language? [Текст] / J. M. Meisel // Applied Psycholinguistics. – 2007. – Vol. 28. – P. 495–514.
6. Meisel, J.M. The bilingual child [Текст] / J. M. Meisel // T. K. Bhatia, W. C. Ritchie (Eds.). The handbook of bilingualism. – Oxford, UK: Blackwell, 2004. – P. 91–112.
7. Meisel, J.M. The weaker language in early child bilingualism: Acquiring a first language as a second language? [Текст] / J. M. Meisel // Applied Psycholinguistics. – 2007. – Vol. 28. – P. 495–514.
8. Müller, N., Hulk, A. Crosslinguistic influence in bilingual children: Object omissions and root infinitives [Текст] / N. Müller, A. Hulk // S. C. Howell, S.A. Fish, T. Keith-Lucas (Eds.). BUCLD 24-Proceedings. – Somerville, MA: Cascadilla Press, 2000. – P. 546–557.
9. Paradis, J. Beyond ‘one system or two’? Degree of separation between the languages of French- English bilingual children [Текст] / J. Paradis // S. Dopke (Ed.). Cross-linguistic structures in simultaneous bilingualism. – Amsterdam, Netherlands: John Benjamins, 2000. – P. 175–200.

Гадоев Каримчон Хайруллоевич

Gadoev Karimjon Khairulloevich

н.и.п., дотсент

Шамсова Бибихосият Қудратовна

Shamsova Bibikhoziyat Kudratovna

унонҷӯи кафедраи методикаи таълим

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ДОНИШҚҶЌН ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ МЕТОДИ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСИ FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS AS METHODOLOGICAL PROBLEM IN TEACHING ENGLISH

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба таҳқиқи масъалаи робитаи забон ва фарҳанг хангоми таълими забони англиси бахшида шудааст. Риштаҳои суҳан атрофи мафҳумҳои «чӯзӯҳои лингвофарҳанги» ва «салоҳияти байнифарҳанги» дар заминаи таълими салоҳиятноки рафта, истифодаи онҳо дар таълими забони англиси нишон дода шудааст. Муаллифон кушиш намудаанд, ки мушкилоти дар ин самт чӯйдоштаро муайян карда, чанд роҳи ҳалли онро пешниҳод намоянд. Муҳиммияти салоҳияти фарҳанги ва

байнифарҳангӣ дар рафти омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар мақола ба таври равшану возеҳ инъикос ёфтааст.

Abstract: This article is devoted to the study of the relationship between language and culture in teaching English. The concepts of "language components" and "intercultural competence" are discussed in the context of teaching competencies and their use in teaching English. The authors tried to identify the existing problems in this area and propose several solutions. The article clearly reflects the importance of cultural and intercultural competence in the study of foreign languages.

Калидвожаҳо: таълим, метод, забони англисӣ, салоҳият, фарҳанг, байнифарҳангӣ, робитаи забон ва фарҳанг, афзалият, муқоиса, истифодабарӣ.

Keywords: Teaching, method, English, competence, culture, intercultural, linguistic and cultural communication, preferences, comparison, use.

Айни замон фазои таҳсилот дар Тоҷикистон тағироти сифатиро аз сар мегузаронад. Дар раванди таҷдиди таълим нақши махсус ба таълими филологӣ равона мегардад: забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамчун предмети омӯзиш ва ҳамчун падидаҳои фарҳанги хориҷӣ. Нақши забони англисӣ нисбат ба дигар фанҳои таълимӣ хеле васеътар мешавад: дар шароити муносири дарсҳои забони англисӣ метавонад ва бояд ҳамчун як падидаи махсуси таҷассумгари хотираи таърихӣ ва эстетикӣ халқҳои англисзабон, манбаи дониш дар соҳаҳои гуногуни фарҳанги инсонӣ ва миллӣ [3].

Мувофиқи усули салоҳиятнокӣ дар системаи таълим, мактаб бояд дар шогирдон омодагиро ба тағирёбӣ ба вучуд орад, чунин сифатҳоро ба мисли босуръатӣ, созандагӣ ва қобилияти омӯзиш инкишоф диҳад. Табиист, ки бо рушди пешрафти технологияҳои инноватсионӣ ҳадафҳои таълим низ ба кулӣ тағир меёбанд. Мазмуну мундариҷаи таҳсилоти имрӯзаро се зина муаррифӣ мекунад: масъалаҳои умумифаннӣ, мундариҷаи соҳаи таҳсилот ва мундариҷаи фанҳои алоҳида. Дар ин робита, салоҳиятҳои калидӣ (аз рӯи мундариҷа барои ҳама фанҳо амалишаванда), умумифаннӣ (аз рӯи мундариҷа, соҳаи таҳсилот амалишаванда), байнифаннӣ ва салоҳиятҳои фаннӣ фарқ карда мешаванд. Усули салоҳиятнокӣ яке аз воситаҳои муносири рушди мундариҷаи таълимӣ ба шумор меравад. Азҳудкунии салоҳиятҳои ҳаётан муҳим ба инсон имконият медиҳанд, ки дар ҳолати муносири мавқеи худро пайдо кунанд, қобилияти иҷро кардани заруратҳои замони муносири ба зудӣ ташаккул диҳад [11, с. 9].

Таълими забони англисӣ ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд дар заминаи санади муҳиме, ки мақсаду мундариҷаи таҳсилотро дар мамлакат муайян месозад, Стандарти давлатии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии тақлими таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020, Низоми таълими салоҳиятнокӣ ва дигар санадҳои соҳаи маориф ба роҳ монда шавад. Дар «Низоми таълими салоҳиятнокӣ» нишон дода шудааст, ки «Салоҳият – маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ) ва маърифатӣ равона карда мешаванд» [6, с.9]. Салоҳият ё салоҳиятнокӣ хусусияти сифатии дарккунии донишест, ки дар раванди таълим ташаккул ёфтааст, усулҳои умумии фаъолият, малакаҳои маърифатӣ ва амалӣ, салоҳиятҳо, ки қобилияти (омодагии) шахсро барои истифодаи фаъолона ва эҷодкорона инъикос мекунанд.

Салоҳият ин як системаи арзишҳо, дониш ва малакаҳост, ки дар соҳаҳои азҳудшуда таҷдид шудаанд ва қобилияти ба таври қофӣ дар фаъолияти инсон ҳангоми ҳалли масъалаҳои ба миён омаданро мавриди истифода қарор дода шаванд.

Миёни мафҳумҳои салоҳият ва салоҳиятнокӣ фарқ гузошта, А.В. Хуторской таърифҳои зеринро пешниҳод мекунад: «Салоҳият маҷмӯи сифатҳои шахсии ба ҳам вобаста (дониш, малака, одатҳо, усулҳои фаъолият) мебошад, ки барои доираи дахлдори ашё ва равандҳои барои амали истехсолӣ нисбат ба онҳо зарурӣ муқаррар

карда мешаванд.» «Салоҳиятноқӣ – ин шахси дорои салоҳияти мувофиқ, ки муносибати шахсии ӯро ба мавзӯи фаъолият дар бар мегирад» [9].

Ҳамин тариқ, салоҳият бояд ҳамчун талабот ва меъёри таълимии хонандагон дарк кардида, салоҳиятноқӣ бошад, ҳамчун сифатҳои воқеан ташаккулёфтаи шахсӣ ва таҷрибаи ҳадди ақали онҳо фаҳмида шавад.

Низоми таълими салоҳиятноқӣ, низомест, ки дар он диққати асосӣ ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаётӣ, ҳақиқӣ, функционалӣ) равона мешавад. Низоми таълими салоҳиятноқӣ ба саволҳои: “Хонанда чӣ кор карда метавонад?” “Хонанда кадом амалҳоро иҷро карда метавонад?” Донишдагон ё дониш дар низоми таълими салоҳиятноқӣ чӯзӣ таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, муқоиса кардан ба намуна, ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад [6, с.9].

Усули босалоҳият дар таълим ба мо имкон медиҳад, ки як системаи нави методи таълими забони англисиро бо мақсади ташаккули салоҳияти байнифарҳангии хонандагон, инчунин системаи баҳодихии сатҳи ташаккули ин салоҳиятро ташкил намоем. Барои ин, муаллим бояд дар фаъолияти касбии худ ба рушди муносибатҳои байнифарҳангӣ, дарки хонандагон вобаста ба забону фарҳанг аҳамияти махсус диҳад.

Маълум аст, ки забон ҳамчун яке аз хусусиятҳои асосии миллат фарҳанги миллиро ифода мекунад ва фарҳанг ҳангоми таълими забон метавонад предмети омӯзиш гардад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки дар адабиёти методологӣ нуктаи назар дар бораи зарурати муносибати фарҳангӣ дар таълими забонҳо маълум гашта истодааст. Муносибати фарҳангӣ ба таълим ба маънои васеъ ҳамчун ташкили раванди таълими забони англисӣ, василаи шиносоии хонандагон бо фарҳанги миллии мамӯлики англисзабон дар назар дошта шудааст.

Муносибати фарҳангӣ дар методикаи таълим, аз як тараф, аз худ кардани таҷрибаи зиндагии халқи забон омӯхташаванда (англис), фарҳанг, анъанаҳои милли, дин аз ҷониби хонандагон дар ҷараёни омӯзиши забони англисӣ, аз тарафи дигар, ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, эстетикӣ, афкор, ҳиссиёт, рафтор, амали хонандагонро пешниҳод менамояд. Ин равиш омезиши забон ва фарҳангро дар раванди ташаккули салоҳияти коммуникативӣ ва байнифарҳангии хонандагон, ғайр дардонидани фонди луғати онҳо, ҷӯзӣҳои фарҳангӣ, истилоҳоти таърихӣ санъат, фароҳам овардани заминаҳои муошират ва ташаккули суҳанрониро дар соҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ таъмин менамояд [2].

Татбиқи муносибати фарҳангӣ «истифодаи ҷӯзӣҳои асосии самти фарҳангиро дар назар дорад, ки солҳои охир дар методикаи таълими забони русӣ бештар маълуманд. Инҳо, масалан, чунин истилоҳот ва мафҳумҳо, аз қабилҳои заминаи фарҳангии дарс, матни фарҳангӣ, матни таърихӣ санъат ва ғайра мебошанд» [3].

Барои рушди салоҳияти байнифарҳангии хонандагон дар заминаи муносибати фарҳангии таълими забони англисӣ ду самтро муайян кардан мумкин аст. Самти аввал, ин таълим додани забони англисӣ дар заминаи фарҳанги мамлакатҳои англисзабон, маърифат, фаҳмиши фарҳанги англисии дар забон инъикосёфта мебошад. Дуввум, дарки фарҳанги халқи англис дар муқолаи фарҳангҳо, огоҳӣ аз асолати ин халқият, бузургии забони англисӣ, ҷойгоҳи он дар муқоиса бо дигар фарҳангҳо ва забонҳои сатҳи ҷаҳонӣ мебошад. Мехостем вобаста ба ин ду самт маълумоти мухтасар пешниҳод намоем.

Самти аввал бо ворид намудани ба мундариҷаи фанни «Забони англисӣ» маводҳои, ки дар поён мушаххас карда шудаанд:

- 1) ақидаи олимону муҳаққиқон, нависандагон, аҳли илму фарҳанг дар бораи забони англисӣ, фарҳанги мардуми англис;
- 2) маводи экстралингвистӣ (ғайрилингвистӣ);
- 3) матнҳо, маводҳои аудиоӣ ва видеоӣ бо ҷӯзӣҳои милли ва фарҳангӣ;

4) қолибҳои нутқӣ, аз ҷумла одоби сухану муошират, маълумот дар бораи фарҳанги англис, ҳаёт, анъана ва урфу одатҳои халқи англис; дар бораи арзишҳои маънавӣ ва моддӣ халқи англис ҳамчун ҷомеаи миллӣ ва фарҳангӣ;

5) воҳидҳои забони англисӣ;

6) мафҳумҳои фарҳанги маънавии халқи англис.

Муколамаи фарҳангҳо дар таълими забони англисӣ ба концепсияи тасвири лингвистии ҷаҳон асос ёфтааст. Муқоисаи забони модарӣ бо забони англисӣ хонандагонро водор месозад, ки ба нозуктарин тобишҳои маъноҳои забони модарӣ ворид шаванд, асолати онро дарк кунанд.

Гуфтаҳои боло метавонанд мундариҷаи салоҳияти байнифарҳангиро дар таълими забони англисӣ муайян намоянд. Илова бар ин, ҳангоми таълими забони англисӣ истифодаи воҳидҳои луғавӣ дорои аломатҳои фарҳанги англис аз манфиат дур нест.

Зарурати ташаккули салоҳияти байнифарҳангӣ ва дарки салоҳияти фарҳангӣ ҳамчун ҳадафи таълими муосир дар асарҳои Э.А. Быстрова, А.Д. Дейкина, Т.К. Донская, С.И. Львов ва дигарон дарҷ гадидаанд.

Э.А. Быстрова салоҳияти фарҳангиро дар мисолаи забони русӣ шарҳ дода таъкид менамояд ки «огоҳӣ аз забони модарӣ ҳамчун як шакли ифодаи фарҳанги миллӣ, дарки робитаи забон ва таърихи халқ, вижагиҳои миллию фарҳангии забони русӣ, аз худ кардани меъёрҳои одоби суханронии русӣ, фарҳанги муоширати байни миллатҳо; қобилияти шарҳи маъноӣ калимаҳо бо ҷузъи миллӣ-фарҳангӣ мебошад» [1, 74].

Ба гуфтаи Г.М. Кожаспирова, салоҳияти фарҳангӣ маҷмӯи ғояҳои инсонӣ дар бораи ҷаҳон буда, тафаккури миллии шахсиятро дар забоншиносӣ, ягонагии донишҳо, фаъолият ва муносибат ба арзишҳои миллиро ташаккул медиҳад [4].

Асосҳои назариявии рушди салоҳияти байнифарҳангӣ дар заминаи як қатор муқаррарот асос ёфтаанд, ки моҳияти ин категорияро инъикос мекунад:

1) забон ва фарҳанг бо ҳам нисбатан ва ҷудонашавандаанд. Забон шакл ва оинаи фарҳанги миллӣ мебошад. Фарҳанг ба забон дохил карда шудааст;

2) забон шакли асосии нигоҳдории дониш дар бораи фарҳанги халқ ва воситаи донишдони ин дониш аст. Забон дар ҳама сатҳҳо қобилияти муаррифӣ, сабт ва ҳифзи маълумоти фарҳангӣ ва таърихро дорад;

3) забон дар ташаккули менталитети этнос, мардум, миллат бевосита фаъолона иштирок мекунад;

4) якҷоя омӯхтани забон ва фарҳанг рушди ҳуввияти миллӣ, ташаккули ғояҳо дар бораи модели фарҳангии миллӣ ҳамчун арзиши моддӣ ва маънавӣ дар муқоиса бо дигар фарҳангҳо, ташаккули тасвири миллии лингвистии ҷаҳонро таъмин менамояд [10, с. 1464-1465].

Забон ҳамчун як оинаи фарҳанг амал мекунад, ки дар он шароити воқеии зиндагии ғӯянда, ҳуввияти иҷтимоии этнос, мардум, миллат, менталитет, хислати миллӣ, системаи арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ, урфу одатҳо, муносибат, биниши ҷаҳон [1, с. 31].

Робитаи фарҳанг ва сохтори лингвистӣ тасвири худро дар сохтори салоҳияти фарҳангӣ пайдо мекунад, ки он ду ҷузъи асосиро дар бар мегирад:

- дониш (концепсияҳои лингвофарҳангӣ, қолибҳои иҷтимоию фарҳангии рафтори нутқӣ ва воҳидҳои забонӣ бо ҷузъи миллӣ-фарҳангӣ);

- малакаҳо (таҳлили воҳидҳо бо ҷузъи миллӣ-фарҳангӣ ва истифодаи мувофиқи воҳидҳои миллии аломатгузори забон, қолибҳои рафтори нутқ) [1, с.35].

Ҷузъҳои зерини салоҳияти фарҳангиро профессор Т.Ф. Новикова пешниҳод кардааст:

1) ҷузъи дониш, аз ҷумла мафҳумҳои лингвомаданияи концепсия, дискурс, қолибҳо ва формулаҳои одоби сухан ва ғайра;

2) ҷузъи фаъолият, қобилияти таҳлили воҳидҳои лингвистии дорои аломатҳои миллӣ, дискурсо;

3) чузъи ҳавасмандгардонӣ-арзишӣ - «огоҳӣ аз забон ҳамчун арзиши шахсӣ; муносибати бошууро на ба интиҳоби воҳидҳои забонӣ; талош барои такмили забоншиносӣ)» [7, с.43].

Дар сохтори салоҳияти фарҳангии Н.Л. Мишати на маҷмӯи дониши мунтазам дар бораи фарҳангро, ки бо забони милли таҷассум ёфтааст ва омодагӣ ба тафсири арзиши донишҳои лингвистиро дар муколамаи фарҳанго ҳамчун асоси ташаккули низоми устувори дастурҳои ҳаҳонбинии арзишӣ барои донишҷӯ дар бар мегирад [5, с. 80].

Ба гуфтаи Т.М. Пахнова, салоҳияти фарҳангӣ маънои онро дорад, ки:

1) забони модарӣ асоси фарҳанги милли ва муҳимтарин василаи шиносӣ бо сарватҳои гуногуни он мебошад; муносибат ба забон. Нигоҳе ба забони модарӣ инъикоси сифатҳои маънавий ва ахлоқии шахс аст; забон, сухан на танҳо хислатҳои муҳимтарини инсонро инъикос мекунад, балки ўро ҳамчун шахс ташаккул медиҳад;

2) азхуд кардани забон ҳамчун воситаи муошират - ин маънои азхуд кардани фарҳанги нутқ (фарҳанги муошират, рафтори сухан); рафтори нутқи ҳар як шахс он аст, ки бояд муҳити нутқро ҳамчун заминаи ошноӣ бо фарҳанг, ҳамчун заминаи ҳифзи фарҳанг фароҳам оварад;

3) омӯхтани забони русӣ маънои омӯхтани фарҳанги милли русиро дорад; фаҳмидани он, ки мо тамоми умр забони модарии худро меомӯзем, инчунин эътимоди он аст, ки дар раванди омӯзиши забон мо бо сарватҳои фарҳанги милли дар тӯли ҳаётмон шинос хоҳем шуд: адабиёт, санъат, анъанаҳо, урфу одатҳо, маънавий ва ахлоқӣ арзишҳо [8].

Ҳамин тариқ, талаботи нави сифати таълим дар назди муаллим шаклҳои нави корро мегузоранд. Усули салоҳиятнокӣ ҳамчун яке аз сабабҳои навосии таҳсилот дар шароити имрӯза ба шумор меравад. Салоҳияти байнифарҳангӣ бошад, талаботҳои ҳомаи имрӯза, робитамандии забону фарҳангро дар ҳар як шахс тамин намояд. Раванди ҳаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо моро водор месозад, ки дар омӯзиш ё таълими забонҳои хориҷӣ хоҳалҳоеро ба назар гирем, ки забони омӯхташаванда ба забони модарии ҳонандагон таъсири манфӣ нарасонда, баръакс тасаввуроти забонию фарҳангии онҳоро ғани гардонад.

Адабиёт:

1. Быстрова Е.А. Обучение русскому языку в школе: учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е.А. Быстрова, С.И. Львова, В.И. Капинос и др.; под ред. Е.А. Быстровой. – М: Дрофа, 2004. – 240 с.
2. Дебердеева Т.Х. К вопросу о формировании культуроведческой компетенции [Электронный ресурс] / Т.Х. Дебердеева // ВИПКРО. – Режим доступа: wiki.vladimir.i-edu.ru/images/b/b8/Stat_dederdeeva.doc
3. Захарова Л.И. Использование культуроведческого материала на уроках русского языка // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» [Официальный сайт]. URL: <http://festival.1september.ru/articles/565670/> (дата обращения 15.02.2016)
4. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах / Г.М. Коджаспирова. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 256 с.
5. Мишати на Н.Л. Лингвоконцептология как теоретико-прикладное направление современной методики обучения языку. Linguistic Concept-Building as a Trend in the Theory and Practical Application of Modern Teaching Methodology / Н.Л. Мишати на // Университетский научный журнал. Humanities and Science University Journal. № 2 (2012). – С. 77–88. – URL: http://mishatinanl.ucoz.com/index/stati_v_rinc_teksty/0-24 (дата обращения: 24.02.2016)
6. Низоми таълими салоҳиятнокӣ / Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. – Душанбе - 2016 с.– 36 с.
7. Новикова Т.Ф. Культурологический подход к преподаванию русского языка в аспекте регионализации образования: монография / Т.Ф. Новикова. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – 296 с.
8. Пахнова Т.М. Развивающая речевая среда как средство приобщения к культуре / Т.М. Пахнова // Русский язык в школе. – 2003. – № 4. – С. 8-16.
9. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А.В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – URL: <http://eidos.ru/journal/2002/0423-1.htm> (дата обращения 20.02.2016)

Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён
Shakhloi Abdualisodai Tokhiriyon

номзади илмҳои филология мудирӣ шуъбаи фанҳои филологияи Пажӯҳишгоҳи
рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Candidate of Philological Sciences

Head of the Philology Department of the Institute of Educational Development named
after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan

**Методҳои ворид сохтани навгониҳои илмӣ ба мундариҷаи китоби дарсии адабиёти
тоҷик**

Methods of including scientific novelty in the content of a tajik literature textbook

Аннотатсия: Дар мақола методҳои ворид сохтани навгониҳои илмӣ тавассути таҳия намудан ва ба роҳ мондани сахнаҷаҳо ба мундариҷаи китоби дарсии адабиёти тоҷик оварда шудааст. Истифодаи ин метод малака ва маҳорати мустақилона омӯхтан, аз худ намудан ва амалӣ гардонидани мавзӯи дарсии адабиётро таъмин менамояд. Дар шакли мисолҳои мушаххас ва таҳлили онҳо ворид сохтани чунин навгониҳо дар мақола ҳамчун фарзия пешниҳод намуда шудааст.

Abstract: The article presents methods of introducing scientific innovations through the development and implementation of scenes in a textbook of Tajik literature. The use of this method provides skills and abilities to independently study, assimilate and implement subject literature. The introduction of such innovations in the form of specific examples and their analysis is presented in the article as a hypothesis.

Калидвожаҳо: метод, китоби дарсӣ, адабиёт, таълим, омӯзгор, хонанда.

Keywords: method, textbook, literature, teaching, teacher, reader.

Чараёни таълими фанҳои забон ва адабиёт ба хонандагон – иштирокчиёни бевоситаи раванди таҳсилот имкон медиҳад, ки низоми муайянсозии арзишҳои миллӣ ва ватанпарвариро омӯзанд, хулосҳои амиқ бароранд ва дар тамоми давраҳои дигари зиндагӣ, кор ва фаъолияти худ истифода баранд. Чамбаст намудани таҷрибаи мавҷудаи мусбии қори омӯзгори забон ва адабиёт фарзияро муайян мекунанд, ки ба коркарди технология (методика) - и махсуси таълим ва дар асоси он ошкор намудани сатҳи маърифати маънавию адабии хонандагон-наврасоне, ки бо қорҳои таҷрибавию озмоишӣ фаро гирифта шудаанд, вобаста аст.

Натиҷаи мусбати заҳмати омӯзгори фанҳои филологӣ дар он зоҳир мегардад, агар:

- тарбияи ахлоқии наврасону ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ бомуваффақият чараён гирад;

- дар баробари маърифати ахлоқии хонандагон-наврасон фаъолияти амалии онҳо ташкил карда шавад;

- дар фаъолияти амалӣ, дониш, маҳорат ва малакаҳо устувор гарданд;

- сифатҳои асосии ахлоқии шахсиятии наврас ташаккул ёбанд;

- таҷрибаи муошират, рафтор ва муносибатҳои гуногун ғани гардад.

Қоидаҳои асосии педагогика, психология, фалсафа, афкори ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ходимони адабиёт, таърихи педагогика доир ба масоили тарбияи ахлоқӣ, маълумоти берунамактабӣ ва тарбияи насли наврас ба тадқиқотҳои бунёдии педагогҳо, психологҳо ва ҷомеашиносон доир ба тарбияи худшиносӣ ва ватандӯстии хонандагон, инчунин қонунҳо, консепсияҳо, барномаҳои асосӣ ва стандартҳои маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таълиму тарбияи насли наврасро дар назар доранд, асоси методологии таҳқиқоти илмӣ пажӯҳишгарони самти таълими фанҳои филологиро ташкил медиҳад. Ба хонанда тавассути усулҳои самараноки педагогӣ омӯзонидани мавзӯи ҳамонрӯзаи дарс вазифаи муҳими дар назди омӯзгор гузошташуда мебошад.

Дуруст қайд намудааст олими шинохтаи илми педагогикаи тоҷик С. Шербоев: «Таълими ин мавзӯ, ба шарте, ки дар заминаи мисолҳои барҷаставу маълумоти

мушаххаси назариявӣ ва иҷрои супоришҳои системанок ба роҳ монда шавад, аз ҷумлаи яке аз мавзӯҳои шавқовар ба шумор хоҳад рафт» (С. Шербоев, 2009).

Барои ҳалли масоили гузошташуда ва санҷидани дурустии фарзияи корӣ аз методҳои зерини таҳқиқот истифода бурдан лозим аст: омӯзиш ва таҳлили адабиёти педагогӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ доир ба масоили тадқиқот; омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогӣ; мушоҳидаҳои педагогӣ, қори таҷрибавӣ-педагогӣ; методи сотсиометрия, тартибдиҳӣ, тавсифоти педагогӣ барои омӯзиши сатҳи бомаърифатии ахлоқии хонандагон-наврасон; методҳои пурсиш (мусохиба, интервью, пурсиши шифоҳӣ, анкета, эссе); методи таҳлили омӯрӣ ва ғайра.

«Забон қабл аз ҳама барои он лозим аст, ки талаботи одамонро дар муомилаи якдигар қонеъ созад ва дар ин ҳолат мақсади ҳар як муомила ба он вобаста мебошад, ки одамон якдигарро фаҳманд.

Ҳангоми омӯзиши забон ва адабиёт дар маркази диққат нутқ (шифоҳӣ ва хаттӣ) ва муомила – маҳоратҳои коммуникативии хонанда, истифодаи забон дар ҳолатҳои гуногуни муомила қарор доранд.

Сифати муҳими шахси муосир он аст, ки ӯ маҳорати ба роҳ мондани муколамаи байнишахс дошта бошад. Барои ин зарур аст, ки дар ҳолатҳои гуногуни муомила мавқеи худро бояд муайян кард, одоби сухан гуфтан, гӯш кардан, хондан ва навиштанро бояд фаро гирифт» (Барн. таъл. заб. давл. 2017). Зимни пажӯҳиш дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян гашт, ки татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар раванди таълими фанҳои филологӣ тавассути иҷрои нақш дар дарс бисёр боманфиат буда, хонандагонро водор месозад, ки доир ба масъалаи гузошташуда андеша кунанд, фикри худро пешниҳод намоянд ва бевосита ба муҳити баргузори воқеа ворид гарданд. Ин аз як тараф салоҳиятнокии хонандаро дар раванди таълим ба таври дилхоҳ таъмин намуда, аз тарафи дигар шавқмандии онҳоро ҷиҳати таълими фанҳои забон ва адабиёт таъмин месозад. Масалан, агар ҳикояти зерин дар китоби дарсӣ дар шакли инсенерока ё ин ки сахнача ворид намуда шавад, ҳуди хонандагон бо ёрии омӯзгор метавонанд дар синф дар муддати хеле кӯтоҳ онро намоиш диҳанд ва пас аз намоиш нақро дар дафтари худ мустақилона нависанд:

Синфи 5. Ҳикоятҳо аз “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ

Хиради Нӯшервони Одил

Иштироккунандагон:

РОВӢ

НӢШЕРВОНИ ОДИЛ

НАВКАРИ НӢШЕРВОНИ ОДИЛ

РОВӢ: Овардаанд, ки Нӯшервони Одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданд ва намак набуд. Навкаре ба русто фиристод, то намак орад. Нӯшервон гуфт:

НӢШЕРВОНИ ОДИЛ: Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва дех хароб нагардад.

НАВКАРИ НӢШЕРВОНИ ОДИЛ: Аз ин қадар чӣ халал ояд?

РОВӢ: Нӯшервон гуфт:

НӢШЕРВОНИ ОДИЛ: Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст, ҳар кӣ омад, бар ӯ мазида (илова) кард, то бад-ин ғоят расид.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,

Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.

Ба панҷ байза, ки султон ситам раво дорад,

Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

Аз нигоҳи психологӣ мо медонем, ки кӯдакон актёрони бехтаринанд ва дар иҷрои нақш малакаи зиёд доранд. Ғайр аз ин, бо истифода намудани сахначаи мазкур омӯзгор метавонад ба хонанда ба таври шавқовар мазмуни ҳикояи асарро муаррифӣ намояд. Бо ин роҳ диққати аҳли синф ба мавзӯ ҷалб гардида, дар баробари ин салоҳияти амалии хонанда таъмин мегардад.

Қайд намудан лозим аст, ки дар ҳама синфҳо ва бо хонандагони синну соли гуногун истифодаи ин усул самараи хуб медиҳад. Масалан, дар китоби адабиёти синфи

7 ҳикояти зерин низ бо тарзи ба сахна гузоштан ва иштироки бевоситаи хонандагон омӯзонида шавад, аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд:

Синфи 7. Ҳикоятҳо аз «Баҳористон» - Абдурахмони Ҷомӣ

Иштироккунандагон:

РОВӢ

ФАЙЛАСУФИ РУМ

ҲАКИМИ ҲИНД

БУЗУРГМЕҲР

РОВӢ: Абдурахмони Ҷомӣ бо шеърӯ сухани худ дар байни мардуми мо шуҳрат ёфтааст. Машҳуртарин китоби мансури ӯ «Баҳористон» аст. Ин китоб дар пайравии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ навишта шудааст ва аз ҳашт боб иборат буда, ҳар боби он аз ҳикоятҳои пандомез, оқилона, ҳикматҳои зиндагӣ, рӯзгори ибратбахши шахсони бузург ва шоирон ба ҳам омадааст. Як боби китоб аз масалҳои ширини амали парандагон ҳикоят мекунад. Ҷомӣ марди ҳикматшинос ва файласуф ҳам буд ва бо панду ҳикматҳо моро насиҳат мекунад ва панду андарз меомӯзад.

ҲИКОЯТ

РОВӢ: Дар маҷлиси Кисро се тан аз ҳукамо чамъ омаданд: файласуфи Рум, ҳаками Ҳинд ва Бузургмеҳр. Сухан ба он ҷо расид, ки саҳттарини чизҳо чист? Румӣ гуфт:

ФАЙЛАСУФИ РУМ: Пирию сустӣ ба нодорию тангдастӣ.

РОВӢ: Ҳиндӣ гуфт:

ҲАКИМИ ҲИНД: Тани бемор бо андуҳи бисёр.

РОВӢ: Бузургмеҳр гуфт:

БУЗУРГМЕҲР: Наздикии аҷал бо дурӣ аз ҳусни амал.

РОВӢ: Ҳама ба қавли Бузургмеҳр бозомаданд. ҲИКМАТ. Се кор аз се гурӯҳ зишт ояд: тундӣ аз подшоҳон ва хирс бар мол аз доноён ва бухл аз тавонгарон.

ҚИТӢА

Ин се кор аст, ки-ш нигорад зишт

Аз се қас хомаи нигоранда:

Тундхӯи подшоҳи қавӣ,

Ҳирси донову бухли доранда.

Педагоги машҳур Я. А. Коменский дар «қоидаҳои тиллоӣ» навишта буд: «ҳама чизро барои қабули ҳиссиёт пешкаш кардан лозим аст...». Талабот дар бораи он ки хонандагон донишро пеш аз ҳама аз мушоҳидаҳои худ ҷаббида гиранд, дар роҳи мубориза бо усулҳои таълими догматикӣ ва схоластикӣ аҳамияти беандоза дошт. Ӯ қайд карда буд: «методи таълим бояд, ки ба як санъат табдил ёбад. Онро бояд дар чунин асоси мустақам гузошт, ки таълим ба пеш равад ва аз натиҷаҳои фиреб хӯрда нашавад» [Я.А.Коменский, 68]. Дар асоси ин гуфтаҳо оид ба масъалаи таълими эҳтиром нисбат ба падару модар низ ин методро истифода бурдан мумкин аст.

Синфи 6. Унсурулмаолии Кайковус

Бобҳо аз «Қобуснома»

Андар шинохтани ҳаққи падар ва модар

РОВӢ: Бидон, эй писар, ки аз мучиби хирад бар фарзанд вочиб аст... худро ҳурмат доштан ва тафакқуд кардан ва низ вочиб аст асли худро таахҳуд кардан ва ҳурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст.

ҲИКОЯТ

РОВӢ: Шунидам, ки дар он рӯзгор, ки Мутаваккил халифа дар Бағдод буд, ӯро банде буд Фатҳ ном, бағоят хубрӯю рӯзбеҳ ва ҳама ҳунарҳову адабҳо омӯхта. Мутаваккил ӯро ба фарзандӣ пазируфта ва аз фарзандони худ азизтар дошт. Ин Фатҳ хост, ки шино кардан омӯзад. Маллоҳон биёварданд ва ӯро дар Дачла шино кардан ҳамеомӯхтанд ва ин Фатҳ ханӯз кӯдак буд ва бар шино кардан далер нагашта буд. Ва аммо ҷунонки одати кӯдакон бувад, аз худ менамуд, ки шино омӯхтаам. Як рӯз ба ниҳонии устод ба Дачла рафт ва андар об част. Ва об тез ҳамеомад. Фатҳро бигардонид. Фатҳ чун донист, ки бо об басанда наёяд, худро ба об гузошт (яъне ба

ихтиёри об худро гузошт) ва бар рӯйи об ҳамерафт, то аз дидаи мардум нопадид гашт. Чун вайро обпорае бибурд, бар канори Дачла сӯрохиҳои оббурда буд. Чун ба канори об ба сӯрохи бирасид, ҷаҳд кард ва даст бизад ва худро андар он сӯрох андохт ва он ҷо бинишаст ва бо худ гуфт, ки то Худой чӣ хоҳад. Бад-ин вақт боре худро аз ин оби хунхор ҷаҳонид ва ҳафт рӯз он ҷо бимонд. Ва аввал рӯз, ки хабар доданд Мутаваккиро, ки Фатҳ дар об ҷасту ғарқа шуд, аз тахт фуруд омад ва бар хок нишаст ва маллоҳонро бихонду гуфт:

МУТАВАККИЛ: Ҳар кӣ Фатҳро мурда ё зинда биёрад, ҳазор динораш бидиҳам ва савганд хӯрд, ки то он гоҳ, ки вайро бар он ҳол ки ҳаст, наёранд, ман таом нахӯрам.

РОВӢ: Маллоҳон дар Дачла рафтанд ва ғӯта мехӯрданд ва ҳар ҷой талаб мекарданд, то сари ҳафт рӯз иттифоқан маллоҳе бад-он сӯрох расид. Фатҳро бидид. Шод гашту гуфт:

МАЛЛОҲ: Ҳамин ҷо бош, то завраке биёрам.

РОВӢ: Аз он ҷо боз гашт ба пеши Мутаваккил рафт ва гуфт:

МАЛЛОҲ: Ё амирулмуъминин, агар Фатҳро зинда биёрам, маро чӣ диҳӣ?

МУТАВАККИЛ: 5000 ҳазор динори нақд бидиҳам.

МАЛЛОҲ: Ёфтам Фатҳро зинда.

РОВӢ: Завраке биёварданд ва Фатҳро бибурданд. Мутаваккил он чӣ маллоҳро ғӯта буд, бифармуд то дарвақт бидоданд. Вазирро бифармуд ва гуфт:

МУТАВАККИЛ: Дар ҳазинаи ман рав, ҳар чӣ ҳаст, як нима ба дарвешон деҳ.

РОВӢ: Он гоҳ гуфт:

МУТАВАККИЛ: Таом оред, ки вай гуруснаи ҳафтрӯза аст.

ФАТҲ: Ё амирулмуъминин, ман серам.

МУТАВАККИЛ: Магар аз оби Дачла сер шудӣ?

ФАТҲ: На, ки ман ин ҳафт рӯз гурусна набудам, ки ҳар рӯз бистто нон бар табаке ниҳода бар рӯйи об фуруд омадӣ ва ман ҷаҳд кардаме, то ду-сето аз он нон баргирифтаме ва зиндагонии ман аз он нон будӣ ва бар ҳар нон навишта буд: «Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф».

РОВӢ: Мутаваккил фармуд, ки дар шаҳр мунодӣ кунед, ки он мард, ки нон дар Дачла афканд, кист?

МУТАВАККИЛ: Бигӯед, то биёяд, ки амирулмуъминин ба ӯ некуӣ хоҳад кард, то натарсад.

РОВӢ: Чунин мунодӣ карданд. Рӯзи дигар марде биёмад ва гуфт:

МУҲАММАД ИБНИ АЛ-ҲУСАЙН АЛ-АСКОФ: Манам он кас.

МУТАВАККИЛ: Ба чӣ нишон?

МУҲАММАД ИБНИ АЛ-ҲУСАЙН АЛ-АСКОФ: Ба он нишон, ки номи ман бар рӯйи ҳар ноне навишта буд, ки Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф.

МУТАВАККИЛ: Нишон дуруст аст. Аммо чанд гоҳ аст, ки ту дар ин Дачла нон меандозӣ?

МУҲАММАД ИБНИ АЛ-ҲУСАЙН АЛ-АСКОФ: Як сол аст.

МУТАВАККИЛ: Ғарази ту аз ин чӣ буд?

МУҲАММАД ИБНИ АЛ-ҲУСАЙН АЛ-АСКОФ: Шунда будам, ки некӣ куну ба об андоз, ки рӯзе бар диҳад. Ва ба дасти ман некии дигар набуд. Он чӣ тавонистам кардам, ҳамекардам то худ чӣ бар диҳад.

МУТАВАККИЛ: Он чӣ шундӣ, кардӣ, бад-он чӣ кардӣ, самара ёфтӣ.

РОВӢ: Мутаваккил вайро дар Бағдод панҷ деҳ мулк дод. Мард бар сари мулк рафт ва муҳташам гашт ва ҳанӯз фарзандони ӯ дар Бағдод мондаанд.

(Матни минбаъдаи андарзхоро ба хонандагон тақсим мекунем, онҳо бо навбат андарзхоро мегӯянд):

Хонандаи 1: Пас то битавонӣ аз некӣ кардан маёсоӣ ва худро ба некуиву некукорӣ ба мардумон намоӣ ва чун намудӣ, ба хилофи намуда мабош.

Хонандаи 2: Ва бар зӯфон дигар мағӯӣ ва ба дил дигар мадор то гандумнамоӣ ҷавфурӯш набошӣ...

Хонандаи 3: Ва асари ғаму шодӣ пеши мардумон пайдо макун ва ба ҳар неку бад зуд шодмону зуд андухгин машав, ки ин феъли кӯдакон бошад...

Хонандаи 4: Ва ҳар шодӣ, ки бозгашти он ғам бошад, онро шодӣ машумор ва ҳар ғаме, ки бозгашти он ба шодист, онро ба ғам машумор.

Хонандаи 5: Ва ба вақти навмедӣ умедвортар бош ва навмедӣ дар умед баста дон ва умедро дар навмедӣ ва ҳосили ҳамаи корҳои ҷаҳон бар гу-заштан дон (яъне ҳамаи ҳодисаҳои дунё гузарандаанд).

Хонандаи 6: Ва то ту бошӣ, ҳақро мункир машав.

Хонандаи 7: Ва агар касе бо ту биситеҳад, ба хомӯшӣ он ситеҳандаро бинишон ва ҷавоби аҳмақон хомӯшӣ дон.

Хонандаи 8: Ва ба ҳунари худ ғарра машав.

Хонандаи 9: Ва ба ҳунару хиради мардумон нигоҳ ҳаме кун... Ҳунар омӯз ва аз омӯхтану сухани нек шунидан нанг мадор, то аз нанг раста бошӣ.

Хонандаи 10: Ва нек бинигар ба неку бад ва айбу ҳунари мардумон ва бишинос, ки нафъу зарари эшон ва суду зиёни эшон аз чист ва то кучост ва манфиати хеш аз он миён бичӯй.

Хонандаи 11: Ва пурс, ки чӣ чизҳост, ки мардумро ба зиён наздик кунад, аз он дур бош ва бад-он наздик бош, ки мардумро ба манфиат наздик гардонад ва тани хешро ба фарҳангу ҳунар омӯхтан одат деҳ. Чизе ки надонӣ, биёмӯзӣ ва ин туро ба ду чиз ҳосил шавад: ё ба кор бастанӣ он чиз, ки донӣ, ё ба омӯхтани он чиз, ки надонӣ.

Хонандаи 12: Дигар тундиву тезӣ макун ва аз ҳилм холӣ мабош. Лекин якбора чунон нарм мабош, ки аз хушиву нармӣ бихӯрандат ва низ чунон дурушт мабош, ки ҳаргизат ба даст бинасованд ва бо ҳама гурӯҳ мувофиқ бош, ки ба мувофиқат аз дӯсту душман мурод ҳосил тавон кард.

Хонандаи 13: Ва ҳеҷ касро бадӣ маёмӯз... Агарчи бегуноҳ касе туро биёзорад, ту ҷаҳд кун, ки ўро наёзорӣ...

Хонандаи 14: Ва асли мардумӣ гуфтаанд, ки камозорист. Пас агар мардумӣ, камозор бош ва дигар кирдор бо мардумон некукирдор.

Ба ҳамин тарз, фаъолияти амалии хонанадагон дар мавриди истифодаи методи иҷро намудани нақш ва ба сахна гузошта шудани ҳикоя, воқеаҳо аз рӯйи барномаи таълимӣ таъмин мегардад ва салоҳиятнокии онҳо дарс ба роҳ монда мешавад. «Таҳсилот низ объекти методология аст, вале он сохтори хеле мураккаб дошта, инсон, шахсиятро фаро мегирад, ки ҳар яке шуури инфиродӣ, идеяҳои хоси худро дорад. Аз ин рӯ, методологияи таҳсилот низ хело мураккаб ва мухталиф аст» (З. Хуршед, 2018).

Дар ҳақиқат ҷустуҷӯи методу усулҳои гуногуни шавқовар дар дарс шуури инфиродии хонандаро ташаккул медиҳад ва барои дар хотир нигоҳ доштани мавзӯи дарс мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. – Душанбе, Шучоиён, 2009. – 456 с.
2. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. - М.: Просвещение, 1980.
3. Барномаи таълими забони давлатӣ дар синфҳои 2-11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2017, 120 сах.
4. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч./Я.А.Коменский
5. Муштавинская И. В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя: учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург, Издание 2-е Серия (Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования) Просвещение – Народное образование. Педагогические науки, 2009, 471с.
6. Хуршед З. Асосҳои фалсафии таҳсилот. Дастури таълимӣ барои аспирантон ва докторантҳои ихтисосҳои педагогӣ. – Душанбе: “Нигор”, 2018. – 112 с.

Джонмахмадова Гулрафтор Шералиевна
Jonmahmadova Gulraftor Sheralievna

заведующая отделом малокомплектных школ (классов) и образования национальных меньшинств ИРО имени Абдурахмана Джами АОТ, к.п.н.
Head of the department of ungraded school (class) and education of national minorities, Institute for Educational Development named after Abdurahman Jami, Academy of Education of Tajikistan, c.p.s.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

METHOD OF USING VIDEO MATERIALS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS AS A TOOL FOR FORMING SPEECH COMPETENCE

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы методики использования видеоматериалов в обучении русскому языку в среднем общеобразовательном учреждении с таджикским языком обучения, их преимущества, виды, формы и методы их применения, этапы работы. Применение видеоматериалов на уроках русского языка способствует не только повышению интереса к изучению языка, но и формирует речевую компетенцию, расширяет кругозор учащихся. Просмотр видеоматериалов более комфортен и приятен учащимся, который также способствует лучшему усвоению и запоминанию материала.

Abstract: This article discusses the issues of the methodology of using video materials in teaching the Russian language in a secondary educational institution with the Tajik language of instruction, their advantages, types, forms and methods of their application, stages of work. The use of video materials in Russian language lessons not only contributes to an increase in interest in learning the language, but also forms speech competence, broadens the horizons of students. Watching videos materials is more comfortable and enjoyable for students, which also contributes to better assimilation and memorization of the material.

Ключевые слова: использование видеоматериалов, этапы работы, речевая компетенция, формирование, процесс обучения, инновационные технологии, видео, восприятие.

Keyword: use of video materials, stages of work, speech competence, formation, learning process, innovative technologies, video, perception.

Независимо от пола, цвета кожи, глаз и религиозной принадлежности человек имеет важнейшее средство человеческого общения - язык. Язык необходим человеку не только для передачи какой - либо информации, но и для выражения чувств и эмоции. Без языка невозможно коммуникация и развитие человеческого общества.

Русский язык как язык межнационального общения в нашей стране изучается, начиная с дошкольных учреждений и во всех учебных заведениях страны: во всех типах средних школ (гимназиях, лицеях, частных школах и др.), кончая высших учебных заведений. Поскольку язык связан с мышлением, русский язык как учебный предмет используется в школе как важное средство развития логического мышления учащихся, способствующее также для формирования общеучебных умений, развитию познавательных интересов, воспитанию личности учащихся.

В соответствии с Государственной программой современный уровень информационных и коммуникационных технологий социально-экономического развития требует поиска новых подходов к управлению сферой человеческого общения, в котором важная роль принадлежит языку. В Республике Таджикистан идёт продолжение госпрограммы и принята Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы. Настоящая Программа определяет правовой, экономический и социальные основы,

представляет собой основные положения совершенствования обучения русскому и английскому языкам в образовательном пространстве Республики Таджикистан в период 2015-2020 гг., определяет цели, задачи и направления ее реализации в учебно-воспитательном процессе, государственные гарантии обучающимся и работникам образовательных учреждений, других организаций системы образования, кадровое, научное, материально-техническое и финансовое обеспечение, международное сотрудничество. В связи с важностью изучения русского языка в республике Государственная программа продолжена на период до 2030 года (утверждена 30 августа 2019 года, № 438)

Для формирования положительной мотивации учащихся по русскому языку, и чтобы добиться наиболее оптимального уровня усвоения учебного материала учителю следует использовать нестандартные формы работы, включать в процесс обучения новые приемы и методы обучения, обращаться к новым техническим средствам обучения. Использование современных образовательных инновационных технологий является обязательным условием обучения современного учащегося, способствующие его интеллектуальному, творческому, нравственному развитию.

Следовательно, необходим анализ, конкретизация и обобщение накопленного опыта, создание новейших лингводидактических идей с учётом педагогических условий, имеющихся в Республике Таджикистан. Причём инновации и инновационные образовательные приёмы, внедряемые в учебный процесс, в обязательном порядке должны не только мотивировать учебную деятельность учащихся, но и быть удобными и экономичными для учителя, понятными ему. Только тогда учитель будет их использовать [5, с. 9].

Проблема совершенствования системы образования была и остаётся приоритетной в развитии общества. В связи с этим Президент страны Эмомали Рахмон почти в каждом своем выступлении уделяет данному вопросу особое внимание и направляет деятельность Правительства Республики на всемерное содействие развитию образования. В частности, в своём выступлении президент отмечает: «XXI век – это век информатики и новых технологий. Таджикистан не должен стать краем, куда можно будет «сбрасывать» устаревшие технологии. Чтобы этого не случилось, следует своевременно позаботиться о молодёжи, которая могла бы освоить новейшие достижения современной цивилизации на её ведущих языках и на основе самых передовых знаний у нас в стране и за рубежом» [10, с. 26].

Термин "видео" от латинского video, имеет значение «смотрю», «вижу». Следовательно, видео - это широкий спектр технологий записи, обработки, передачи, хранения и воспроизведения визуального и аудиовизуального материала на мониторах [8, с. 279].

Видеоматериалы, используемые в процессе обучения, понимаются как один из видов технических средств обучения, обеспечивающий функцию передачи информации, а также получения обратной связи в процессе ее восприятия и усвоения с целью последующего развития у учащихся тех или иных навыков и компетенций на уроках русского языка. В связи с появлением видео и его введение в учебный процесс менялся характер традиционного урока, он стал более живым и интересным, который способствовал расширению общего кругозора учащихся, обогащению их языкового запаса и страноведческих знаний.

На уроках русского языка можно использовать видеозаписи. Использование видеозаписей на уроках русского языка способствует индивидуализации обучения и развитию мотивированности речевой деятельности, компетенции учащихся. Особенность видеоматериалов, как средства обучения русскому языку в том, что она обеспечивает общение с реальными предметами, стимулирующими почти подлинную коммуникацию: ученики как бы становятся участниками всех обыгрываемых с их помощью ситуаций, играют определенные роли, решают "настоящие", жизненные проблемы. В результате использования видеофильмов на уроках русского языка развиваются два вида мотивации:

самотивация, когда видеоматериал интересен сам по себе, и мотивация, которая достигается тем, что ученику будет показано, что он может понять язык, который изучает. Дети удовлетворяются просмотром, и это придает веру в свои силы и желание к дальнейшему совершенствованию. Необходимо стремиться к тому, чтобы ученики получали удовлетворение от фильма именно через понимание языка, а не только через интересный и занимательный сюжет.

Видео помогает также обучить всем видам речевой деятельности (чтению, говорению, аудированию, письму), отвечая принципам развивающего обучения, формирует лингвистические способности (через языковые и речевые упражнения), создает ситуации общения и обеспечивает непосредственное восприятие и изучение культуры и истории страны изучаемого языка.

Следует отметить, что для эффективного процесса обучения русскому языку для учащихся на неродном их языке с помощью видеоматериалов будет эффективным, если учитель тщательно подготовиться к проведению урока русского языка и систематически и рационально использует видео на уроках. Если видеоматериалы будут короткими по продолжительности, т.е. от 30 секунд до 5-10 минут, при этом считается, что 4-5 минут демонстрации видео могут обеспечить напряженную работу класса в течение целого часа. Это обусловлено такой специфической особенностью видеоматериалов, как плотность и насыщенность новой информацией. Для интенсивного изучения целесообразнее использовать короткий отрывок видеоматериала.

На всех этапах урока, процесса обучения русскому языку успешное использование видеоматериала гарантировано практически:

- для презентации языкового материала в реальном контексте;
- для закрепления и тренировки языкового материала в различных ситуациях общения;
- для развития умений устно-речевого общения;
- для обучения русской культуре и выявления межкультурных различий.

Следует отметить, что видеофильм – это не только источник новых информации, но способ влияния на формирование личностного отношения к увиденному и услышанному материалу. Использование видеофильма может способствовать развитию различных сторон психической деятельности учащихся, и прежде всего, внимания и памяти. Во время просмотра в классе возникает атмосфера совместной, коллективной познавательной деятельности. В таких условиях даже невнимательный ученик становится внимательным, потому что для понимания содержания фильма учащимся необходимо приложить определенные усилия. Таким образом, произвольное внимание переходит в произвольное, а интенсивность внимания оказывает влияние на процесс запоминания. Использование различных каналов поступления информации (слуховой и зрительный каналы, моторное восприятие) положительно влияет на прочность запечатления страноведческого и языкового материала. И таким образом ученик может запоминать просмотренный материал на всю жизнь. «Видеофильмы ... реализуют такой важный методический принцип, как соизучение языка и культуры. Их значимость особенно возрастает при изучении русского языка в других странах, в отсутствие русской речевой среды. Воссоздание реальной действительности страны изучаемого языка в этом случае становится доминирующей методической задачей» [6, с. 215].

Видеофильм может сильно эмоционально воздействовать на учащихся, повлиять на формирование личностного отношения к просмотренному. Другим преимуществом видеофильма является непосредственность изображения реальной действительности, особая манера общения ведущего с крупного плана, ненавязчивое предъявление информации, красочность, наличие музыкального фона.

Учащиеся получают большое удовольствие во время обучения при просмотре интересных учебных материалов. В бумажных учебниках не всегда могут найти самые последние новости, соответствующие потребностям детей. Поэтому в процессе обучения все

больше увеличивается объём использования мультимедийных ресурсов (интернет – ресурсов, аудио – и видео файлов, социальных сетей и т.п.). При изучении русского языка как неродного, в том числе особая роль принадлежит кинофильмам. Это практикуется, когда изучаются художественные произведения. Аутентичные материалы можно дифференцировать по жанровым признакам.

1. Экранизации произведений художественной литературы, которые имеют текстовую поддержку в литературном источнике. Художественные фильмы — наиболее интересны для восприятия учащихся. Они наполнены русским колоритом, имеют большое количество лингвистического материала. Также можно использовать и мультипликационные фильмы

2. Музыкальные аудиовидеозаписи также достаточно просты и интересны. Это могут быть образцы народного творчества, романсы и т.д.

3. Записи телевизионных художественно-публицистических передач, документальных программ и сюжетов и документальных кинофильмов. Демонстрация русской речи посредством аудио, видеосредств осуществляется на основе драматизации диалога, разового обмена репликами, а также отдельными монологическими высказываниями. Можно попросить учащихся повторить те или иные речевые элементы, задержать действие в целом на определенное время. Подобное акцентирование внимания полезно делать в наиболее конфликтных и проблемных ситуациях действия на экране. Также интересным и эффективным упражнением здесь представляется озвучивание учащимися мультипликационных фильмов с имитацией голосов героев. С успехом могут быть использованы фотографии, рисунки, таблицы... Аудио и видеосредства способствуют созданию проблемных ситуаций на уроках. Полезна разработка упражнений на ритмику: диктор в нормальном темпе произносит высказывания, а обучающиеся должны воспроизвести их в точно таком же темпе и интонации. Особенно полезными в данных упражнениях являются мультипликационные фильмы, в которых речь героев настолько разнообразна по тембру и высоте голоса, что повторение, имитация их выражений становится для обучающихся интересным заданием. Для действительно эффективного использования видеоматериала необходимо убедиться в том, что:

- содержание используемых видео ресурсов должно быть интересным;
- длительность используемого видеоклипа не должно превышать реальные возможности урока/этапа урока;
- видеоаппаратура должна быть настроена и проверена заранее, привычна в использовании для учителя;
- видеозапись должна быть известна самому учителю.

При использовании видеоматериалов на уроках русского языка решаются следующие задачи:

- повышение мотивации обучения;
- интенсификация обучения;
- активизация учащихся;
- самостоятельная работа учащихся;
- повышение качества знаний учащихся;

Существует огромное количество видеоматериалов, которые можно использовать на уроках русского языка. По стилю передаваемой информации их можно разделить на следующие виды:

- художественные (мультфильмы, различные художественные фильмы, фрагменты спектаклей);
- научно-популярные, публицистические (интервью, документальные и учебные фильмы);
- информационные (реклама, записи новостей, телепередач);
- страноведческие видеоматериалы (видеоэкскурсии).

Как известно, при говорении происходит процесс - от мысли к словам. Сначала у человека возникают мысли, а затем он эти мысли реализует в слова. Учащиеся часто

затрудняются говорить на втором языке не потому, что у них не сформирован какой-то навык, а потому, что они не знают, что и как надо сказать, так как они плохо представляют себе то, что у них должно получиться. Значит, прежде всего, надо добиться того, чтобы иноязычное оформление мыслей присутствовало в сознании учащихся в виде определенных слуховых представлений. Работая с видеоматериалами, можно заметить, что, пересказывая увиденные сюжеты, учащиеся стараются строить свою речь, ответить своими словами. Стоит отметить, что использование видеоресурсов способствует развитию внимания и памяти. Во время просмотра в классе возникает атмосфера совместной познавательной деятельности. В этих условиях даже невнимательный ученик становится внимательным, потому что в начале урока учитель даёт знать о том, что учащиеся сами будут озвучивать прослушанный текст. Для того, чтобы понять содержание фильма, учащийся прикладывает определенные усилия. Наиболее успешным и для учителя и для учащихся может оказаться метод «Озвучивание немого материала». Технология проведения:

1. Учащиеся слушают видеоматериал.
2. При прослушивании записывают ключевые слова и выражения.
3. В группе готовятся к совместному озвучиванию материала.
4. Видеосюжет просматривается при отключённом звуке, затем даётся задание озвучить его, используя ключевые слова.
5. Если учащийся забыл содержание текста, то, смотря на кадры видеоматериала, он может импровизировать свою речь.

В чем преимущество такого метода? Во-первых, у учащихся развивается аудиовосприятие. Предоставляется возможность слушать и запоминать, как на самом деле носители языка произносят те или иные слова. Во-вторых, у ученика возникает необходимость постоянно задумываться: почему слова стоят именно в таком порядке, понимание русского языка идёт на интуитивном уровне. Ученик старается уверенно применять определенные языковые конструкции, основываясь только на своем опыте – просто потому что он знает, что «так говорят». В-третьих, данный метод обогащает словарный, лексический запас. Учащиеся в учебном процессе получают возможность запоминать не просто абстрактные слова, но и запоминать слова в контексте смысла, в котором они были употреблены. В-четвёртых, учащиеся, используя ключевые слова, стараются сами составлять предложения (простые и сложные). Сильные учащиеся, даже не используя ключевые слова и выражения, просматривая немой материал, сами грамотно оформляют свою устную речь. В результате данной деятельности учащиеся начинают понимать русскую речь, лучше говорить на русском языке, т.е. у них развивается речь. Следовательно, учебные видеоресурсы раскрывают широкие возможности для активной работы в процессе формирования речевых навыков и умений учащихся и делают учебный процесс овладения второго языка интересным для учащихся.

Вышеуказанные в работе видеоматериалы можно разделить на две группы: учебные и аутентичные. Под видеоматериалами, с технической точки зрения, подразумевают технологию записи, обработки, передачи, хранения и воспроизведения визуального и аудиовизуального материала на электронных носителях. [9]. С методической точки зрения, видеоматериалы — технические средства обучения, демонстрационные материалы, которые относятся к современным методическим приёмам, применяемым в обучении иностранным языкам. [2, с. 325].

Рассмотрим, что входит в понятие учебные видеоматериалы. Согласно Э.Г. Азимову и А.Н. Щукину под учебным материалом подразумевается «специально отобранный и методически организованный материал, подлежащий презентации и усвоению в процессе обучения, который включает звучащие и письменные тексты, невербальные знаковые сообщения (формулы, графики, схемы), язык жестов и мимики, факты невербального поведения, реалии страны изучаемого языка и т.д.» [1, с. 335].

Согласно Э.Г. Азимову и А.Н. Щукину под аутентичными материалами понимают материалы, не рассчитанные для применения в учебных целях и не адаптированные для

нужд учащихся с учётом их уровня владения языком. [1, с. 24]. Также другие русские авторы говорят о том, что аутентичный материал - это материал, который изначально был предназначен для носителей языка.

Преимуществом учебного видео является то, что в нём учитываются особенности обучающихся на данном этапе изучения неродного языка. В учебных видео используется знакомая лексика и грамматика, а также оно всегда соответствует теме пройденного материала. В таких видео речь произносится медленно, чтобы обучающиеся смогли услышать и понять смысл. В зависимости от выбранной темы, учащиеся знакомятся с культурными особенностями страны изучаемого языка. Так в видео рассказывают и показывают информацию о географии страны, традиционных праздниках, кулинарии, искусстве и т.д.

Недостатком таких видео является то, что они не до конца отображают реальную речь носителей языка. В зависимости от уровня владения языком видео содержат только тот материал, который был пройден учащимися, а это не всегда отражает реальную речь носителей. Использование только учебных видео на уроке может привести к провалу коммуникативной задачи в беседе учащегося с носителем языка. Ведь в реальной жизни носители говорят быстро и используют различные выражения, с которыми обучающиеся еще не знакомы.

При рассмотрении аутентичных материалов выделяют несколько преимуществ. Одним из главных можно выделить эмоциональное воздействие на учащихся, оказывающее мотивирующее действие и позволяющее более ярко и объёмно передавать информацию. Обучающиеся испытывают реальное чувство совершенства, когда они способны постичь материал, предназначенный для носителей языка. Когда они видят, что успешны в понимании живой речи носителей языка, они дополнительно замотивированы искать, смотреть и понимать другие аутентичные материалы, а значит и улучшать свой уровень владения языком. Теперь они прекрасно понимают, что, если приложить немного усилий, практиковаться и выполнять задания преподавателя, понимание «живой русской речи» уже не будет считаться за пределами их возможностей.

Также работа с аутентичными материалами демонстрирует учащимся живой язык, на котором общаются носители языка. При создании видео режиссёры ориентируются на носителей, а это значит, что присутствует разный акцент, люди говорят в нормальном темпе и используют выражения, подходящие для той или иной коммуникативной ситуации. Просматривая фильмы и другие программы, предназначенные для носителей языка, обучающиеся могут увидеть, как живут люди в России - их ценности, культура, обычаи, одежду, еду, а также как они взаимодействуют друг с другом. Если правильно применять аутентичный материал, то он может способствовать высокому уровню усвоения и изучения не только лингвистических конструкций, но также паралингвистических и культурологических особенностей изучаемого языка. Тщательно подобранный видеоматериал может предоставить огромное количество тем для межкультурных дискуссий.

Итак, современная методика преподавания русского языка как неродного выдвигает на первый план обучение речевому общению в качестве основной цели практического языкового курса. Содержание обучения неродному языку включает в себя, главным образом, речевые навыки и умения, обеспечивающие возможность практического пользования языком. Однако работа с видеоматериалами не только обучает речевому общению, но и позволяет избежать однообразия и монотонности, вызывает у учащихся интерес, помогает сделать урок привлекательным и, как следствие, повышает мотивацию к изучению русского языка.

Литература:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Современный словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Русский язык. Курсы, 2018. – 496 с.
2. Артамонова Г.В. Аутентичные видеоматериалы как средство повышения мотивации студентов к самостоятельной работе //Азимут научных исследований: педагогика и психология. Т. 5. 2016. № 4.
3. Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы» от 03.06.2014 г., №427. [Электронный ресурс]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=122131 (Дата обращения 01.06.2018 г.)
4. Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы» от 30 августа 2019 года, № 438.
5. Джонмахмадова Г.Ш. Инновационные технологии в методике преподавания русского языка как неродного (на материале средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения) / Г.Ш. Джонмахмадова/Дисс. ... канд. пед. наук.– Душанбе, 2019. – 176 с.
6. Капитонова Т.И., Серебренникова А.Г. Применение видеозаписи на занятиях по русскому языку. Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе/Н.С. Власова и др. – М.: Русский язык, 1990.
7. Крук Б.И., Журавлева О.Б. Использование видео в дистанционном обучении: для преподавателей и учителей. Изд. 2-е. Новосибирск: Издательские решение, 2017. 137 с.
8. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов./Л.П. Крысин. – 5-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2003. – 856 с.
9. Павлова Е.А. Возможности видео и методика работы с видеофильмом на уроке иностранного языка //Газета «1 сентября»: <http://festival.1september.ru/articles/608967/> (дата обращения: 12.07.2017)
10. Рахмонов Э.Ш. Таджикистан на пороге XXI века / Э.Ш. Рахмонов – Душанбе: Шарки озод, 2001. - 67 с.

Усмонова Мунаввара

Usmonova Munavvara

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, н.и.ф.
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, c.ph.s.

КАЛИМАҲОИ АРХАИСТӢ ВА ТАЪРИХӢ ДАР ПОВЕСТИ “ДАР ҶУСТУҶӢИ КАРИМ-ДЕВОНА”-И ҲАБИБУЛЛО НАЗАРОВ ARCHAIC AND HISTORICAL WORDS IN THE STORY OF HABIBULLO NAZAROV "IN SEARCH OF KARIM-DEVONA"

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур таҳти унвони “Калимаҳои архаистӣ ва таърихӣ дар повести “Дар ҷустуҷӯи Карим-Девона”-и Ҳабибулло Назаров” муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки забони ин повестро омӯхта, вожаҳои архаистию таърихӣ ва зарурати қорбурди онҳоро нишон диҳад. Муаллиф маҳорати адибро дар тасвири ашеҳои кӯҳна ва ҳодисаҳои таърихӣ нишон дода истифодаи бомавридонаи калимаҳои номбурдаро дар асар қайд менамояд.

Abstract: In this article, entitled "Archaic and Historical Words in the Story of Habibullo Nazarov "In Search of Karim-Devona", the author tries to investigate archaic and historical words and the necessity of their use in this story. The author demonstrates the skill of the writer in describing old things and historical events, noting the appropriate use of these words in the above work.

Калидвожаҳо: архаизм, историзм, истеъмоли маҳдуд, тобиши услубӣ, тобиши маъноӣ, забони асар, сухани тасвирӣ, дараҷаи истеъмол.

Keywords: archaism, historism, limited use, stylistic nuances, semantic nuances, languages of the work, descriptive words, degree of consumption.

Як қабати луғати забони адабии муосири тоҷикро калимаҳои архаистӣ ва таърихӣ ташкил медиҳанд. Зикр кардан бамаврид аст, ки тавассути тадқиқи таҳқиқи архаизмҳо дар асари бадеӣ ва ба ин васила муайян кардани ҷиҳатҳои маъноӣ ва услубӣ, инчунин мавриди истифодаи онҳо дорои аҳамияти илмӣ ва амалӣ мебошад. Калимаҳои архаистӣ ва таърихӣ нишоне аз даврҳои пешинаи инкишофёбии ин ё он забони

мавриди тахлиланд, ки тавассути онҳо маъноҳои луғавию тобишҳои услубӣ ва муассирӣ дар нутқ метавонанд, дар забон боқӣ бимонанд. Инчунин калимаҳои архаистию таърихӣ дорои хусусияти этнолингвистӣ мебошанд, ки ин хусусияти онҳо дар урфу оин, тарзи зиндагӣ, муносибатҳои ҳешутаборӣ, қоидаҳои давлатдорӣ мардум инъикос меёбад.

"...баъзе калимаҳо ва ибораҳо вобаста ба шароити таърихӣ аз истеъмол мебароянд ва ё дар истеъмол маҳдуд мегарданд" [Муҳаммадиев 1968, 19], ки дар натиҷа ба лексикаи ғайрифазоли забон дохил шуда мемонанд. Барои ин тағйироти ҷомеа, пешравию он, такмилёбии соҳаҳо ва муносибатҳои гуногун замина фароҳам меоранд. Дар сарчашмаҳои калимаҳои таърихӣ ва вожаҳои кӯҳнашуда-архаизмҳо чунин шарҳ дода шудаанд: "Калимаҳои таърихӣ предмету мафҳумҳоеро ифода менамоянд, ки манбаи материалии онҳо қайҳо барҳам хӯрдааст" ва "Архаизмҳо бо он фарқ мекунад, ки кӯҳнашудаанд ва аз ин ҷиҳат дар забон кам қор фармуда мешаванд, ё қор фармуда намешаванд" [Забони адабии ҳозираи тоҷик 1973, 52-53].

Н. Маъсумӣ чунин нигоштааст: "Принсипҳои истифодабарии гурӯҳҳои гуногуни калимаҳои кӯҳнашуда ва таърихӣ ба андозаи муайян ба характер ва мазмуни ҳодисаҳои дар асар тасвиршаванда алоқаманд аст" [Маъсумӣ 1959, 56]. Р. Ғаффоров "дар бобати ба вучуд овардани обуранги бадеӣ ва ҷилои таърихӣ"-и вожаҳои архаистию таърихӣ ва "вазифаи калони услубиро адо кардан"-и онҳо қайд намудааст [Ғаффоров 1966, 53].

Мо қарор додем, ки калимаҳои архаистӣ ва таърихро аз повести "Дар ҷустуҷӯи Карим-Девона"-и Ҳабибулло Назаров ҷудо намуда, зарурати истифода ва ҷӯи мавриди қорбурди онҳоро дар забони ин асари насрии адиб баррасӣ намоем. Зеро дар асари бадеӣ ба хотири таъсирбахш шудани забони асар аз ҷониби адиб "ҳар ҷиз бо номи муқаррарӣ ва услуби суҳанронии давра гуфта мешавад" [Маъсумӣ, 1959, 102].

Азбаски қисме аз осори насрии Ҳабибулло Назаров дар мавзӯи ҳаёти гузаштаи таърихи халқи тоҷик навишта шудааст, дар эҷодиёти ӯ калимаҳои таърихӣ-тоинқилобӣ ва баъдиинқилобӣ, ки дар худ хусусиятҳои хоси давраи феодалиро таҷассум намудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст. .

Маъсумӣ таъмини "гуногунрангии услубӣ" ва бавучудорӣ "обуранги таърихӣ"-ро дар асари бадеӣ бо калимаҳои кӯҳнашуда алоқаманд медонад [Маъсумӣ, 1959, 78].

Зеро архаизмҳо номҳои кӯҳнашудаи ҳодисаю воқеаҳо, ашёҳо, аломату амалҳои мавҷуда буда, бо гузашти айём ба ин қабати таркиби луғавӣ дохил мешаванд ва дар бисёр маврид онҳоро ё калимаи нав иваз мекунад ва ё умуман бо мафҳуми ифодакунандаи ашё ва ё ҳодиса аз байн мераванд.

Дар повести номбурда ифодаҳои рангоранг буда, воҳидҳои архаистиву таърихӣ он вобаста ба давраи замони тасвир ва ё муқолаҳои персонажҳо хеле фаровон ба қор рафтаанд, зеро "тавассути вожаҳои архаистиву таърихӣ мафҳумҳои ифода мешаванд, ки барои ҳаёти маданӣ, сиёсӣ ва тарзи зиндагонии мардум ниҳоят характерноканд" [Маъсумӣ 1959, 74].

Забон хусусияти муҳарриқӣ дошта, на ҳамеша калимаҳои навро ба миён меорад, балки гоҳо истеъмоли бархе аз калимаҳоро маҳдуд месозад: "Замоне онҳо воҳидҳои фазол буданд, баъдтар ба гурӯҳи ғайрифазол гузаштанд ва имрӯз танҳо барои ифодаи воқеияти гузашта истифода мешаванд." [Матробинов, Ғулумалиева, Усмонова, 2013, 231-232].

Вожаҳои архаистӣ ва таърихӣ барои тасвири давраҳои қаблӣ ҳаёти инсон бо мақсади таъмини ҷаззобӣ ва диқатҷалбкунандагии забони тасвир бештар дар асари бадеӣ мавриди қорбаст қарор мегиранд.

Мутолиа ва таҳлили забони осори Ҳабибулло Назаров нишон дод, ки калимаҳои архаистӣ ва историзмҳо бештар дар повести "Дар ҷустуҷӯи Карим-Девона" қорбаст шудаанд.

Объекти тасвири повести номбурда ҳаёт ва фазолияти симои таърихӣ мебошад, ки дар давраҳои пешазинқилобӣ хеле қашшоқона умр ба сар бурдааст. Дар қорбастӣ

тасвири ҳаёти Карим-Девона, ки таъби шоирӣ дошт, Ҳабибулло Назаров тарзи ҳукуматдории сиёсатмадорону амалдорони пеш аз Инқилоби Октябр ва азияти мардуми оддиро низ ба тасвир додааст, ки он сабаби асосии қорбасти калимаҳои архаистиву таърихӣ дар асар маҳсуб меёбад. Маълум аст, ки раванди азбайравии калимаҳо ҳамчун ҳодисаи забонӣ оҳиста-оҳиста ва батадрич руҳ медиҳад. Пешрафти соҳаҳо ва рушд ёфтани муносибатҳо боис мегарданд, ки ба таркиби луғавии забон тағйирот ворид шавад. Албатта дар баробари тағйирот ворид шудан ба таркиби луғавии забон маҳдудшавии баъзе калимаҳо ба назар мерасад, ки дар натиҷа ин вожаҳо аз истеъмол мебароянд.

Дар асари бадеӣ қаҳрамони асар бояд вобаста ба даври замони зиндагиаш суҳан ронад ва аз ин сабаб адибро зарурат пеш меояд, ки вожаҳои маъмули давраи тасвиршавандаро, ки айни замон аз истеъмол баромадаанд соҳибзабонони муосир истеъмол намеkunанд, биомӯзад ва мувофиқи талаботи тасвир онҳоро ба қор барад. Мисол:

Онҳо дар даст як табақи қалон палав, як дастархон фатири рағанин ва хурмаи пур аз чурғот доштанд [Осори мунтахаб, ҷ.1., 45-46].

Хурма-зарфи сафолинест, ки барои нигоҳ доштани масолеҳи хӯроқӣ, алалхусус ширӣ ба қор мерафт ва хусусияти сардтар нигоҳ доштани онро доро буд.

Ҳезумқашии Бобоҳонбой *мӯкидуз* [Осори мунтахаб, ҷ.1., 49]

Мӯкӣ –пояфзоле мебошад, ки аз пӯсти ошдодашуда тайёр карда мешавад. *Мӯкидуз* аз истеъмол баромада, ҷойи онро мӯзадӯз гирифтааст, ки ин қалима низ айни замон дар забони гуфтугӯӣ серистеъмол нест.

Пагоҳаш саҳари барвақт *мӯзаю рағза* карда, *чакмани* босма пӯшида, бо се аспӣ бабор роҳ гирифтём [Осори мунтахаб, ҷ.1., 54].

Рағза-шол(навӣ матоъ)-и дуруштбофташуда мебошад.

Чакман-либоси рӯйпӯше, ки аз пашм духта мешавад. Вале чакмани босма як навъ либоси рӯйпӯше, мебошад, ки аз матои пашмини дурушт (намадин) тайёр карда шудааст. Босма- навӣ матоъ мебошад, ки дар шароити имрӯза арзи вучуд надорад.

Амлоқдор одами бад буд, бад [Осори мунтахаб, ҷ.1., 24].

Амлоқдор-заминдори қалон ва ё шахси чамъкунандаи андозӣ амлоқ.

Қарбосбоф шарҳ дод, ки дар бозор сарбозони бек шахси аз зиндон гурехтаро кофтуқоб мекарданд [Осори мунтахаб, ҷ.1., 24].

Қарбосбоф-бофандаест, ки матои сафеди дуруштро дар дӯқони дастӣ мебофад.

Зикр қардан бамаврид аст, ки гарчанде замони тасвири ҳикояи “Ало ва Тарғел” ва “Йулдош-қомандир” бо замони тасвири повести “Дар ҷустуҷӯи Қарим-Девона” наздик бошанд ҳам, аз нуқтаи назари дараҷаи истеъмоли қалимаҳои архаистиву таърихӣ забони повести “Дар ҷустуҷӯи Қарим-демона” бойтар аст. Дар ин повест архаизму историзмҳо ҳамчун воҳидҳои ягонаи ифодакунандаи соҳти давлатӣ, маъмурӣ ва муносибатҳои чамъиятӣ-феодалӣ Осӣи Миёна (дар охири асри 19 ва ибтидои асри XX) истифода бурда шудаанд.

Якero бо тухмати надодани бочу хирочи подшоҳӣ ба зиндон андохтаанд: дигарero бо баҳонаи иҷро нақардани супориши амалдор 75 ҷӯб зада, панҷ ҳазор танга *яргу* қардаанд... [Осори мунтахаб, ҷ.1., 71].

Бочу хирочи подшоҳӣ- навӣ андоз. Боч-андозӣ мол буда, хироч-андоз аз замин мебошад.

Субҳи барвақт буд, офтоб ҳам ба дару девор партавафкан шуда, савдогарон, *баққолон*, *саррофон*, қассобон, *атторҳо* ва *баззоҳо* акнун дӯқонҳои худро қушода истода буданд, ки якбора аз растай Ҳалвогарон доду фиғон баланд шуд [Осори мунтахаб, ҷ.1., 72].

Баққол-савдогари маҳсулоти озуқаворӣ; сарроф-он касе, ки пулро бо пул иваз мекунад ва ё пули сараро аз носара фарқ мекунад; аттор-атрфуруш ва *баззозматӯфурӯш* мебошад.

Дар байни гурӯҳ одамони *мириаб* намудор шуданд, ки ҷавони тахминан 14-16-соларо аз дасту пояш кашола карда, ба сӯи *ӯрдаи* подшоҳӣ мебуданд [Осори мунтахаб, ҷ.1., 72].

Мириаб-мансаби ҳарбию маъмурӣ, яъне роҳбари назораткунандагони тартиботи шабонгоҳӣ; *ӯрда*-қалъаву ҳисори ҳокимнишин.

Аз мисолҳои боло пай бурдан мушкил нест, ки нависанда дар тасвири хеш шаклҳои ифода, хусусан вожаҳои архаистиро, мувофиқи ҳосияту хусусияти вожаҳои архаистӣ ва ҳодисаҳои тасвиршаванда ва ашъи мавриди тасвиф ба кор бурдааст.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик унсурҳои архаистӣ аз лиҳози маънӣ ва муносибатҳои маъноӣ тобишҳои махсус ва ҷилоҳои рангин пайдо мекунанд. Маънии баъзе аз онҳо ҳатто тавассути муродифҳояшон равшан мегардад. Зеро синонимҳои онҳо- воҳидҳои ивазкунандашон дар забон аллакай мавқеи устувор пайдо карда, дар ҳама гуна шароити нутқ ба ҷои онҳо васеъ истеъмоли меёбанд. Аммо ин ҳодиса низ истисно нест, ки дар баъзе маврид синонимҳои маънии аслии калимаҳои архаистиро пурра ва ҳаматарафа ифода карда наметавонанд. Аз ин рӯ, маънии унсурҳои архаистӣ дар ин маврид танҳо дар матн муайян карда мешавад. Инро метавонем дар мисолҳои поёнӣ бубинем:

-Хуб, тақсир, гӯён Саидали як халтача дору, як халтача тир, *сумба* ва як *чақмоқи* ҷӯпониро бо як санги *яққодоқи* аз хӯрчинаш бароварда дар назди *туқсабо* гузошт [Осори мунтахаб, ҷ.2. 241-242].

Чақмоқ-сангест, ки ба санги дигар ва ё оҳан зада оташ ҳосил мекунанд; *сумба*-милаи оҳанине, ки бо он милаи милтиқро тоза кунанд

Яққодоқа-(қодоқ ченаки вазн-409,05 гр.); *туқсабо*-мансаби амирӣ.

Зимни омӯзиши архаизмҳои осори адиб муайян намудем, ки маҳорати суҳандониву суҳаншиносии нависанда ва ба ӯ имконият медиҳад, ки калимаҳои архаистиро чун суҳани тасвирӣ бамаврид истифода намояд, яъне онҳоро вобаста ба моҳияти предметӣ тасвир ва ҳодисаву воқеаҳо ба кор бибарад. Тавассути архаизмҳои адиб образҳои сохтааст, ки ҷиҳатҳои услубии забони осори насриашро таъмин намудаанд, рӯзгори тоинкилобию баъдиинкилобии мардуми Осиёи Миёна, тарзи давлатдорӣ ва муносибати ҳокимони даврро бо раият ҳамачониба ба риштаи тасвир кашидааст. Бояд зикр намуд, ки на ҳамаи архаизмҳои муродифи худро доранд ва дар сурати ба кор бурдани муродифи онҳо муҳтавои ин вожаҳо ношкор менамояд, ки дар натиҷа метавонад воқеияти таърихӣ масъалаи тасвиршаванда пурра баён нагардад. Ниҳоят тавассути калимаҳои архаистӣ муҳити тасвиршаванда монанди давраи дар назар дошташуда тасвир мешавад ва ҳонанда ба ин васила дар пеши назари худ давраи мавриди тасвирро тасаввур карда метавонад, ки маҳз ана ҳамин хусусият аҳамияти услубии калимаҳои архаистиро нишон медиҳад.

Чӣ тавре ки маълум аст, калимаҳои таърихӣ дар истеъмоли умум ба кор намераванд, аммо дар тасвири бадеӣ, мавриди тасвири ҳодисаву воқеаҳои пешин бе истифодаи онҳо муаллиф ба мақсади асли намерасад, зеро ин воҳидҳои лексикӣ барои ба таври ҳақиқӣ кушода додани моҳияти масъалаҳои тасвиршаванда ба соҳибқалам кумак менамояд.

Зимни мутолиаи асари бадеӣ ва ё ба забон овардани нақлу ривоятҳои замони қаблӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин гуна калимаҳо бо вучуди аз истеъмоли ғайрӣ дур шуданашон барои забон ногузиранд. Забоншиносон низ тарафдори ин андеша мебошанд: “Ин навъи калимаҳо аз истеъмоли умум баромада бошанд ҳам, аз таркиби луғавии забон тамоман баромада нарафтаанд, балки ҳамчун элементҳои камистеъмоли таркиби луғавӣ зиндаанд” [Мухаммадиев 1964, 17].

Бемаврид истифода кардани ин гуна калимаҳо низ номумкин аст. Корбасти ин калимаҳо бештар дар асарҳои дида мешавад, ки асарҳои пешинро тасвир намуда, адиб ҳодисаҳои тасвиршавандаро мувофиқи дарки хонанда тавассути онҳо эҷод менамояд.

Архаизмҳои объекти муҳокимаи нависанда буда, ҳодисаҳои таърихию дар бар мегирад ва барои офаридани лавҳаҳои таърихӣ, фарҳанг, вазъи иҷтимоии мардум ва таъмини муассирӣ ва ҷаззобии забони асар хизмат мекунад.

Хонанда бо мутолиаи осори адиб, ки қаҳрамонҳои он воқеиянд ва саҳфаҳои таърихии миллатро дар бар гирифтаанд, дар ҳолате қарор мегирад, ки гӯё саҳфаҳои таърихии тоҷиконро варақгардон карда истода бошад. Албатта, барои воқея тасвир кардани ин лаҳзаҳои таърихӣ ва тасвири симоҳои таърихӣ, аз ҷумла шоири халқӣ Карим-Девона, муборизи ҳаёти осоишта Ёўлдош-Командир, Мирзо Ризо-фидой дар роҳи сохтмони давлати Шўравии ҷавон ва Чўтак-қаҳрамони халқи шўравӣ, ки бар зидди фашисти ғаддор дар сарзамини Русия то қатраи охирини хуни хеш ҷангидааст, нақши калимаҳои таърихӣ ва куҳнашуда хеле бузург мебошад. Зикр кардан бамаврид аст, ки калимаҳои куҳнашуда бештар дар повести “Дар ҷустуҷўи Карим-Девона” ба кор рафтаанд. Адиб дар баробари тасвири симои шоири халқӣ, инчунин аз касбу кори мардуми меҳнатӣ, аз ҳаёти пурмашаққати онҳо, аз истисмори синфи болоӣ суҳан меронад. Корбасти вожаҳои, ки мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, бо мақсади возеҳу равшан тасвир намудани симои қаҳрамонҳои офаридаи асар ҳамчун шахсияти таърихӣ рўйи қоғаз омаданд ва дар ин замина нишон додани вазъи сиёсату иҷтимоӣ ва фарҳангии халқ дар нимаи дуҷуми асри XIX тавассути ин калимаҳо қулай мебошад гарчанде, ки манбаи материалӣ онҳо дар забони муосир барҳам хўрдааст. Фаровонии ин гуна калимаҳоро мо ҳатто дар як ҷумла дида метавонем:

Ҷаҳат онро медонистам, ки дар қишлоқи Чинор Сафарбой, арбоб, мулло, имом ҳукмрон буда, дар Бухоро амир, дар Ҳисор бек, миршаб, амлокдор ва қозию раис ҳастанд, ки камбағалонро аз рўи қонуни шариат гунаҳкор карда, якеро бо дурра зада ва яргу мекарданд, дигареро кофир ҳукм карда, ба зиндон меандоختанд ва ба дор мекашиданд [Осори мунтахаб, ҷ.1. 22].

Калимаҳои *миршаб* ва *амлокдор* дар боло маънидод карда шуданд. *Арбоб*- (1.Парвардигор, 2. Соҳиб, молик) арбоби ҳукумат-мансабдорон; *бек*- амалдори калони як минтақа; *қозӣ*- мансабдори шаръӣ, ки масъаларо мувофиқи қонуну қоидаи шариат баррасӣ менамояд; *раис*- мансабдори динии ислом, ки назорати дурустии санги тарозу рафтори мусулмонро мавофиқи аҳкоми дин ба зимма дорад; *дурра*- тасмаи чармини маҳсус, тозиёна; *яргу*-мусодира шудани молу мулки касе аз тарафи подшоҳ.

Дар ҷумлаҳои дигар метавон як ё ду калимаи архаистиро мушоҳида кард:

Эҳтимол, Карим-Девона ҳам яке аз номҳои ҳамон *қаландар* бошад [Осори мунтахаб, ҷ.1., 149].

Ин “қулоҳи *дарवेशӣ*”, ки ман дар бораи он пештар фикре ҳам накарда будам... [Осори мунтахаб, ҷ.1. 149].

Чӣ хеле ки мебинем, калимаҳои боло зикршуда унсурҳои таърихӣ мебошанд, ки дар ифодаи номи мансабҳо, вазифаҳои давлатӣ, гурӯҳҳои иҷтимоии ҷомеа ва баъзе ашёҳои давраи пешазинқилобӣ баъдиинқилобӣ хизмат мекунад ва ҳамзамон ин давраро айнан, мушаххас ва зиндаву ҷоннок ба хонанда пешкаш менамоянд ва ба ин васила вазифаи услубии худро низ ба сомон мерасонанд.

Пас, адибон аз архаизму историзмҳо ҳамчун воситаи муҳими зиндаву ҷоннок ба қалам гирифтани ашё ва ҳодисаву воқеаҳои даврони гузашта истифода мебаранд, зеро калимаҳои архаистӣ ва таърихӣ дар забони асарҳои бадеӣ ҷой ва мавриди истифодаи худро доранд. Ҷабибулло Назаров низ хеле нуктасанҷона дар як қатор ҳикоя ва повесту романҳои хеш тавонистааст, ки калимаҳои таърихӣ ва историзмҳоро моҳирона истифода барад ва ҷаззобияту муассирӣ забони асарҳояшро тавассути он таъмин намояд. Маҳсусан повести “Дар ҷустуҷўи Карим-Девона”, ки симои шоири халқӣ - Карим-Девона, ҳаёт ва мушкилиҳои ӯ, дар баробари ҳодисаҳои бо ин шоир

алоқаманд тасвири ҳаёти мардуми тоҷик унсурҳои архаистӣ ва таърихӣ зиёдеро ба риштаи тасвир кашидааст.

Аз тадқиқи ин навъи воҳидҳои луғавӣ ба хулосаи зерин омадан мумкин аст:

1. Унсурҳои архаистиву таърихӣ дар повести номбурда дар мавридҳои зарурӣ қорбаст шуда, вобаста ба услубу маъно мақсаду мароми эҷодии адибро таъмин намудаанд.

2. Барои таъмини муассирии повес нависанда ва равшан, образноку бадеӣ ба қалам додани қисмати қаҳрамонҳо, қору фаъолияти онҳо, ҳодисаҳои бо онҳо алоқамандбуда, муоширати онҳо бо атрофиён ва ашӯҳое, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо қорбаст мешавад, маҳз калимаҳои қушнашуда ва арзаизмҳо хизмат намудаанд.

3. Тавассути ин навъи воҳидҳои нутқ Ҳабибулло Назаров тавонистааст, ки таъсири аморати Бухороро дар водии Ҳисор ва минтақаҳои гирду атрофи он нишон диҳад ва ба ин васила кӯшиш намудааст, ки як қатор мансабҳои ин давраро, манзури хонанда гардонад.

4. Нависанда дар баробари эҷоди осори гаронбаҳояш тавонистааст, аз сарвати пурқиммати забони халқи тоҷик истифода намуда, ду давраи тараққиёт – пеш аз инқилоб ва давраи баъд аз онро бо истифодаи историзму архаизмҳо барои хонанда ҷолибу шавқовар гардонад.

Адабиёт:

1. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил. – Душанбе, 1966, 224с.
2. Гаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977. - 203с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қ.1 (барои мактабҳои олии). – Душанбе, 1973, 451с.
4. Исмоилов Ш. Инъикоси архаизму диалектизмҳо дар номҳои ҷуғрофӣ. – Душанбе, 1996. - 67с.
5. Камолитдинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. – Душанбе, 1967. -185с.
6. Матробилов С., Ғулӯмалиева Р., Усмонова М., Забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2013. - 340с.
7. Маъсумӣ Н. Инъикоси ҳаёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар лексикаи повести “Марги судхӯр”. Шарқи сурх, №7. – Сталинобод, 1954, с.78-101.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инқишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод, 1959. - 294с.
9. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик, қ.1. – Душанбе 2007. - 242с.
10. Муҳаммадиев М. Дар бораи архаизм ва калимаҳои таърихан маҳдудшуда. Мактаби советӣ, №2. – Душанбе, 1964. - с. 21-27.

Мирхонова Нодира

Mirkhonova Nodira

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Institute for Development of Education named after Abdurahmoni Jomi

ҲАМКОРИИ МУАССИСАИ ТОМАКТАБӢ БО ОИЛА ҲАМЧУН ОМИЛИ БОЛОРАВИИ СИФАТИ ТАРБИЯ ВА ТАЪЛИМ COOPERATION OF PRESCHOOL INSTITUTIONS WITH THE FAMILY A FACTOR INCREASING THE QUALITY OF UPBRINGING AND EDUCATION

Аннотатсия: Муаллиф дар мақолаи худ кайд кардааст, ки муваффақият дар соҳаи таълиму тарбияи томактабӣ мавриде ба вуқӯ мепаёванд, ки фазои ягонаи таҳсилот байни кӯдакистон ва оила ташкил карда шавад. Инчунин, мураббӣ ба волидайн оид ба раванди таълиму тарбия ҳамчониба кӯмак расонанд, он гоҳ метавонад мушкилоти мавҷуда халли худро ёбад.

Abstract: In his article, the author notes that success in the field of pre-school education comes when a single educational environment is created between the kindergarden and the family. Also, educators provide comprehensive assistance to parents in the process of education and upbringing, then the existing problems can be resolved.

Калидвожаҳо: тарбия, таълим, волидайн, мураббия, омӯзгор, кӯдакистон, муассиса, мушкилот, мутахассис.

Keywords: upbringing, education, parents, tutor, teacher, kindergarden, institution, problem, specialist.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» суханронӣ намуда, қайд намудааст: « Таърих гувоҳ аст, ки аз қадимулаём мардуми соҳибтамаддунӣ мо ба тарбияи фарзанд аҳамияти хоса зоҳир намуда, барои дар руҳияи ватандӯстиву хештаншиносӣ, донишандӯзиву маърифатпарварӣ, ҷавонмардиву ахлоқи ҳамида ва нангу номус ба воя расонидани фарзандони худ ҳамеша кӯшиш мекарданд. Зеро маҳз таҳкими оила, таълиму тарбияи наслҳои солиму соҳибмаърифат яке аз воситаҳои рушди ҷомеа, мустаҳкамии қудрати давлат ва побарҷойии тамаддунҳо ба шумор меравад».

Имрӯз муносибати давлат ба оила тағйир ёфтааст ва оила низ дар навбати худ дигаргун шудааст. Вазифаи аҳли ҷомеа, оила ва муассисаҳои томактабӣ аз тарбияи шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта, ки дорои афкори миллӣ ва рафтори ҳамидаи инсонӣ буда, дар асоси беҳтарин анъанаҳои халқ тарбия ёбад, иборат мебошад. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омадааст: «Падару модар омӯзгорони аввалинанд. Онҳо вазифадоранд, ки асоси ташаккули ҷисмонӣ, маънавӣ ва зехнии фарзандонашонро аз хурдсолӣ таъмин намоянд», омӯзгорон дар навбати худ вазифадоранд, ки ба онҳо ёрӣ расонанд.

Ҳаёти кӯдакӣ-беҳтарин давраи зиндагӣ барои инсон ба ҳисоб меравад, чунки ин вақтест, ки кӯдак ҷисман рушд меёбад, саломатӣ ва қобилияти зехнии ӯ босуръат ташаккул ёфта, кӯдак ба ҳама чиз таваҷҷуҳ зоҳир менамояд, ҳама чизро доништан меҷӯяд. Дар ин давра рушду ташаккули кӯдак аз атрофиён, махсусан аз волидайн ва омӯзгорон вобастагии зиёд дорад.

Оила-муҳимтарин донишгоҳи хурди ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, ки ташаккули ҷисмонӣ ва маънавии инсон дар он ҷо поягузори мешавад. Мавқеи оила дар ташаккули шахсият аввалиндараҷа ва муайянкунанда мебошад. Оила кӯдакро бо гизо ва рушди ҷисмонӣ таъмин намуда, аввалин эҳсосотро ба ӯ фароҳам меоварад, барои инсонӣ босалоҳият шуданаш ёрӣ мерасонад, ҳимояшро таъмин месозад, муҳити меҳру муҳаббат барояшон фароҳам меоварад, эҳсосоти бузург ва муносибати самимона медиҳад ва ба ин васила муҳимтарин шароити рушд, ҳиссиёти пурраи равонии шахс, нутқ, зехн ва маънавиётро таъмин месозад. Педагогӣ бузурги рус А.С.Макаренко қайд менамояд, ки «Тарбияи кӯдакони қисмати муҳими ҳаёти мо ба ҳисоб меравад. Фарзандони мо-ин шахрвандони ояндаи кишвари мо ва дунё мешаванд. Онҳо давомдиҳандаи таърих мешаванд. Онҳо падарону модарони ояндаанд ва фарзандони худро бояд тарбия намоянд. Тарбияи дуруст – ин хушбахтии мо ҳангоми пиронсолӣ мебошад, тарбияи нодуруст ин бадбахтии ояндаи мост, андуҳи мо дар назди одамон ва мамлакат мебошад»

Мувофиқи нишондоди олимони соҳаи педагогика ва психология кӯдакони синни томактабӣ зери таассуроти аъзоёни оила мебошанд. Бештар мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти падару модарон дорои донишҳои назариявии таълиму тарбиявӣ доранд, вале дар истифодаи он ба мушкилиҳои зиёд дучор мешаванд. Барои амалӣ гардонидани он ёриҳои мутахассиси муассисаҳои томактабӣ зарур мешавад. Ҳамкориҳои мураббӣён ва волидайн барои хуб донишдани кӯдаки худ ёрӣ расонида, тарбияи дурустро роҳандозӣ менамояд. Аз ин лиҳоз болоравии сифати таълиму тарбияи кӯдакони дар муассисаҳои томактабӣ, пеш аз ҳама дар ҳамкориҳои ҳаматарафаи кӯдаконистон бо оила амалӣ гардида, минбаъд ин ҳамкориҳои онҳо дар мактаб идома меёбад. Асоси қори қоромандони муассисаҳои таълимии томактабӣ тартиби муайяни муносибат бо оила мебошад, ки назари онҳоро ба тарбияи кӯдаконашон дигар намуда, дар раванди таълиму тарбия бо муассиса ҳамкориро фаъл мегардонанд.

Ҳамкорӣ бо оила оид ба тарбияи кӯдаки солим дар муассисаҳои

томактабӣ дар асоси қоидаҳои муайян сурат мегирад. Муассисаи томактабӣ мундариҷаи фаъолият, ташкили қор ва усули таълиму тарбияро дар асоси «Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҳсилоти томактабӣ», «Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак» (аз таваллуд то 6 (7) сола, «Низомномаи томактабӣ», Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабии «Рангинкамон» мувофиқи ҳуҷҷатҳои меъёри ва ҳуқуқии соҳаи томактабӣ ба нақша гирифта дар асоси он амал менамояд.

Муассисаҳои томактабӣ дар навбати аввал, қору фаъолиятро мувофиқи мақсад ва вазифаҳои тарбияю рушди кӯдаки солим дар якҷоягӣ бо мураббӣну волидайн ба роҳ мемонанд.

Волидайнро бо мундариҷа, ташкили қор, усули таълим, ҳама чамъбаҳои саломатӣ дар кӯдакистон шинос менамоянд. Мураббӣён дар фаъолиятҳои беҳтарин таҷрибаи тарбиявии оилаҳои намунавиро истифода мекунанд.

Муҳимтарин масъалаҳо вобаста ба болоравии сифати таълиму тарбия дар кӯдакистонҳо аз инҳо иборатанд:

1. ташкил ва пайдарпайии иҷроиши амал;
2. муносибати алоҳида ба ҳар як кӯдак ва оила;
3. якдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои омӯзгорону волидайн;
4. бардоштани манзалати омӯзгор дар оила ва волидайн дар кӯдакистон.

Таҳлили фаъолияти муассисаҳои томактабӣ ва ҳамкорӣ бо волидайн нишон медиҳанд, ки на ҳама падару модарон дар сатҳи зарурӣ масъалаи таълиму тарбия ва рушди саломатии кӯдаки худро ба пуррагӣ мефаҳманду дорои маърифати воло ҳастанд. Бинобар ин омӯзгорро зарур аст, ки дар шароити замони муосир масъалаҳои зеринро таҳлилу баррасӣ намоянд:

- байни кӯдакистон ва волидайн бояд қадом амалҳо анҷом дода шаванд?
- имкониятҳои барои ҳамкориҳои пурмаҳсул қифист?

- оё масъалаҳои аз тарафи муассисаи томактабӣ қабул гардида, оид ба болоравии бомувафакати раванди тарбия ва рушди солимии кӯдакро пурра таъмин карда метавонанд?

- наздик намудани рағбати омӯзгорон, кӯдакон ва волидайн онҳо раванди асосии қор дар муассисаҳои томактабӣ масъалаи асосӣ шуморида мешавад ё не?

Оилаҳои муосир ба ёрии тиббӣ, педагогӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ назар ба замони гузашта, зиёдтар эҳтиёҷ доранд. Бо ёрии омӯзгор аз худ намудани таҷрибаи муҳими тарбияи оилаҳои намунавӣ – яке аз омилҳои муҳими дастгирии равонии волидайн мебошад. Раванди фаъолияти омӯзгор дар робита ҳамкорӣ бо падару модарон ҳангоми ба асос гирифтани талабот ё мушкилот ба мавзӯ, мақсад ва усули ҳамкорӣ тағирот ворид карда мешавад. Бо ҳамин сабаб мураббӣён бояд падару модаронро оид ба вазифаҳои тарбия ва рушди кӯдак дар асоси инноватсия саривақт огоҳонида шаванд. Мураббӣён ва падару модарон ба таълиму тарбия ва фароғати кӯдакро дутарафа дар кӯдакистон ва оила бояд диққати асосӣ диҳанд. Ба андешаи мо чунин амал рушди ҳаматарафаи кӯдакро дар муошират бо ҳамсолон ва қалонсолон пурра таъмин месозад.

Волидайн бояд дар замони муосир аз навигарии илму техника ва донишҳои педагогии ҳозиразамон оғаҳӣ дошта бошанд. Аз адабиёти ғайри педагогӣ ва равонӣ дар қори таълиму тарбия истифода набаранд. Мувафакати дар соҳаи таълиму тарбияи томактабӣ мавриде ба вуқӯ мепаивандад, ки фазои ягонаи таҳсилот байни кӯдакистон ва оила ташкил карда шавад, инчунин ҳамкорӣ байни мураббӣён ва волидайн оид ба тарбияи кӯдак то ба охир идома ёбад. Натиҷаҳои бадастомада оид ба таҷрибаи рӯзгори оилаҳои намунавӣ натиҷагирӣ гашта, ба манфиати қор истифода бурда шавад.

Агар қорро дар муассисаҳои томактабӣ дар марҳилаҳои зерин анҷом диҳем самараш дучанд зиёд мегардад:

Марҳилаи 1 - чамъоварии иттилоот (ташриф овардан ба оилаҳо, суҳбат, таҳқиқ, пурсишномагузаронӣ, мушоҳида, ҳудо намудани гуруҳҳои мушоҳидавӣ).

Марҳилаи 2 - тадбирҳои умумӣ (фаҳмондадихӣ, воҳурӣ бо мутахассисон)

Марҳилаи 3 – анҷомдиҳии қорҳо бо гуруҳи мушоҳидавӣ оид ба ҷиҳатҳои саломатӣ (ҳал намудани масъалаҳо: машғулятҳо, суҳбатҳо, мушоҳидаҳо, тестҳо, пурсишҳо, ислоҳи усули нодурусти тарбияи волидайн.).

Марҳилаи 4 – кори инфиродӣ (пахн намудани таҷрибаи беҳтарини оилаҳои намунавӣ, муоширати онҳо, машварат, ёрии инфиродӣ ба тарбиятгирандагон ва волидайнӣ онҳо аз тарафи омӯзгор, равоншинос, логопед, дефектолог, духтури оилавӣ, ҷарроҳ ва дигар мутахассисон мувофиқи хоҳиш).

Марҳилаи 5 – таҳлилӣ (мушоҳидаи тағйирот дар рафтори волидайн, муҳокимаи масъала оид ба ҷалби мутахассис ва чорабиниҳои алоҳида).

Марҳилаи 6 – шиносӣ бо натиҷаҳои бадастомада, қабули қарор. Муҳокимаи якҷояи нақшаҳо барои оянда, беҳдошти корҳои таълимӣ тарбиявӣ.

Чунин тарзи ташкили фаъолият марҳила ба марҳила имконият медиҳад, ки тартиби кори омӯзгор бо волидайн ҳамбаста мустақкам гардад. Падару модарон раванди тарбия ва рушди кӯдаконашонро дар асоси дониши хеш, вобаста ба синну сол назорат намуда, шавқу завқ ва қобилиятонро ба ҳисоб гиранд, дар корҳои кӯдакистон фаъолона ширкат варзанд, бовариро нисбати омӯзгор дар кӯдаконашон талқин намоянд. Омӯзгорон бояд диққати волидайнро ба ташаккули ягонаи мақсаду вазифа, тарзу усулҳои тарбия, эҳсосоти мусбӣи онҳо, солимии ҷисмонӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва руҳии кӯдакон ҷалб намоянд.

Ҳамкориҳои муассисаи томактабӣ ва оила аз намудҳои гуногуни қору фаъолият дар муассиса роҳандозӣ мегардад. Онҳо ки аз корҳои ҳаррӯза, ҳарҳафтаина, ҳармоҳа ва чорабиниҳои зарурӣ иборат мебошанд бояд бо ҷалби волидон баргузор гардонидани шаванд.

Ҳамкориҳои волидайнро чунин бояд ташкил дод:

5. бо гурӯҳи падару модарон ташкил намудани (маҷлиси падару модарон, конференсҳо, семинарҳо, роҳпаймой, диспутҳо, мизҳои мудаввар);
6. зергурӯҳҳо (машварати кумитаи падару модарон, вохӯрӣ бо фаъолони гурӯҳҳо);
7. инфиродӣ-фардӣ (суҳбат бо падару модарон оид ба ин ё он мавзӯ)

Баргузор намудани чорабиниҳо бо волидайн дар якҷоягӣ бо

мутахассисон ва кормандони тиб мувофиқи мақсад аст. Конференс бояд дар мавзӯи «Ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон дар шароити кӯдакистон ва оила» гузаронида шавад. Дар рафти конференс мутахассисон ба волидайн мушкilotро баррасӣ намуда, оид ба роҳҳои муфиди таълиму тарбия табодули назар намуда, оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон дар оила ва кӯдакистон, роҳҳои ҳалли мушкilotро баён намоянд.

Баргузор намудани чорабиниҳои якҷоя бо падару модарон бояд ба ҳукми анъана дарояд, ба мисли:

Намоиши якҷояи эҷодиёти кӯдакон ва падару модарони онҳо;

Идҳои «Рӯзи модар», «Рӯзи оила»

Идҳои мусиқӣ-варзишӣ: «Модар, падар ва ман-оилаи варзишгар»

Бозӣ-викторинаҳо «Чӣ?», «Дар кучо?», «Кай?»

Дар муассисаи томактабӣ «Рӯзҳои дарсҳои кушод» бомувафақият баргузор мегардад. Волидайн муташаккилона дар онҳо ширкат варзида метавонанд ҳамроҳи фарзандонашон дар машғулиятҳо, чорабиниҳо, бозиҳо ва сайругашт иштирок намоянд, бо мураббӣён ҳамсуҳбат шуда, фикру мулоҳиза ва таманниётонро нисбат ба омӯзгорон баён кунанд.

Ҳаёти педагогии муассисаи томактабӣ бояд фаъолияти худро дар робитаи наздик бо оила ба роҳ монад. Омӯзгорон мутмаинанд, ки таъсири асосиро барои рушди кӯдак на кӯдакистон, на мактаб, балки оила метавонад дар навбати худ аввал гузарад.

Кӯдакистон бояд дар якҷоягӣ бо падару модарон чунин вазифаҳоро ҳал намоянд:

1. Омӯзиши педагогии психологии волидайн;

2. Омӯзиш ва натиҷагирии таҷрибаи беҳтарини оилаҳои намунавӣ;

3. Тадбирҳои пешгирии қоидавайронкунӣ дар муомила бо кӯдакон ва падару модарон;

4. Ҷалби падару модарон ба иштирок намудани дар ҳаёти кӯдакистон тариқи роҳу усулҳои самарабахш ва амсоли инҳо.

Таблиғи донишҳои педагогӣ тариқи аёнияти ахбордихӣ бурда мешавад. Дар гурӯҳҳо «Гӯша барои волидон» оро дода мешавад, ки он бо маводҳои тарбия ва рушди кӯдак, ахбор оид ба фаъолияти муассисаи томактабӣ, маслиҳатҳои мутахассисон ва ғайра пурра гардонидани мешавад.

Дар давоми сол аз тарафи мудирони кӯдакестон, мураббии калон, ҳамшираи шафқат ва дигар мутахассисон маслиҳатдиҳии инфиродӣ ба падару модарон гузаронида мешавад. Дар чувздонҳои махсус мавод доир ба маслиҳатҳои методӣ барои волидон нигоҳ дошта мешавад, намоиши адабиёт оид ба таълиму тарбияи хурдсолон ташкил карда мешавад.

Омӯзгорон ҳамарӯза тарз ва роҳу усулҳои ҷалби падару модаронро барои тарбияи фарзандони онҳо чустуҷӯ менамоянд, ба мисли баргузориҳои чаласаҳо, маслиҳатдиҳӣ, ороиши тахтаҳои иттилоотӣ, махфилҳо барои падару модарон ва ғайра.

Таҳлили фаъолият дар сатҳи мазкур нишон медиҳад, ки чунин муносибати кор бо волидайн имконияти ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой ва ба болоравии саводи кофии тарбиявии падару модарон мусоидат хоҳад намуд.

Мувофиқи натиҷаҳои таҳлили бадастомада хулоса баровардан мумкин аст, ки шумораи зиёди падару модарон мақсадҳои зеринро доранд:

8. баланд бардоштани сатҳи дониши педагогии худ;
9. васеъ намудани ҷаҳонбинии педагогӣ;
10. ҳалли масъалаи таълим ва тарбияи кӯдакон дар оила.

Ҳамин тавр тарзи корбарии ҷорӣ дар самти мазкур якдигарфаҳмии мураббииёну падару модарон ва кӯдаконро таъмин намуда, калонсолонро ба ҳалли масъалаҳои тарбияи кӯдакон ҷалб менамояд ва ба ҳамин васила ба болоравии сифати таълиму тарбия мусоидат менамояд.

Ҳангоми гуселонидани кӯдак аз кӯдакестон ба мактаб, мо бояд дар хотир дошта бошем, ки муносибати дутарафа байни омӯзгорону кӯдакон ва волидайн онҳо дар муассисаҳои таълимӣ идома ёбад.

Ба назари мо, танҳо вақте мушкилоти муассисаҳои томактабӣ ва мактаби ибтидоӣ ҳалли худро меёбад, ки ин се муассиса ба якдигар робитаи зичу ҳамкорӣ дошта бошанд, якдигарфаҳмии ҳаматарафаи мураббииёну омӯзгорон дар раванди таълиму тарбия таъмин бошад.

Адабиёт:

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». 14 декабри 2010, Душанбе.
2. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ. Душанбе, 2012.
3. Мачидова.Б. Педагогикаи томактабӣ. ш.Душанбе. 2015.
4. Мирхонова. Н. .Оила-асоси тарбия. ш.Душанбе.2015.
- 5.Раҳимзода Х. Ассотиатсияи волидайн ва муаллимон ҳамчун шакли нави идораи мактаб. Нашр. «Саҳбо».- Душанбе: с.2004.
- 6.Маҳмадиева Г. Масъулияти АВО дар ободони мактабҳо бештар мешавд.Мачалаи «Тоҷикистон»,2008.№ 1(3).-с.62.
- 7.Консепсияи миллии тарбия. Қарори ҚТ аз 3 марти соли 2006 № 44. – Душанбе: 2006. – 24 с.
- 8.Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе: Дониш, 1997. – 150 с.
- 9.Примерное содержание воспитания школьников: Рекомендации по организации системы воспитат. работы общеобразовательной школы /О.С.Богданова, Н.А.Баранова, М.Д.Виноградова и др.: Под ред. И.С.Марьенко. – 4-е изд. перер. и доп. – М.: Просвещение, 1980. – 160 с

**ОЦЕНКА И ПРОБЛЕМЫ, ТЕХНОЛОГИИ КАЧЕСТВА СОДЕРЖАНИЯ
ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ
ESTIMATION AND PROBLEMS, TECHNOLOGY OF QUALITY OF THE
CONTENTS OF FORMATION(EDUCATION) IN A CONTROL SYSTEM OF QUALITY
OF FORMATION(EDUCATION)**

Аннотация: В статье автор отмечает, как важны понятия качества образования с целью, понимания показателей работы учреждений профессионального образования.

Abstract: In the article, the author notes how important the concepts of quality of education are for the purpose of understanding the performance indicators of vocational education institutions.

Ключевые слова: *качество, образование, оценка, учреждения, процесс, результат*

Keywords: *quality, education, evaluation, institutions, process, result.*

В настоящее время нет единой точки зрения относительно определения понятий «качество» или эталона, «качество среднего и профессионального образования». В последнее время появились и вошли в жизнь термины или понятия, такие как «качество образования», «качество подготовки специалистов», «качество содержания образования», «качество образовательных услуг», «внутренняя и внешняя система контроля качества подготовки специалистов». В данной статье используются следующие понятия:

Качество образования (в широком смысле) - категория, которая определяет состояние и результативности работы над обучением и образованием в обществе с использованием новых информационных технологий, его соответствие потребностям и ожиданиям общества, отдельных слоев общества в развитии и формировании жизненных, профессиональных, гражданских компетенций личности.

Качество профессиональной педагогической подготовки (качество образования в нешироком смысле) будущего педагога нами трактуется с позиции авторитетного подхода как критерий, характеризующий состояние и результативность процесса образования, его соответствие потребностям и требованиям общества в развитии и становлении профессиональной педагогической компетентности специалиста.

Нормы качества образования - выявленные, признанные, зафиксированные документально системы требований к качеству подготовки специалиста (как результату, как процессу, как образовательной системе), соответствующих потребностям общества и личности в качестве среднего педагогического образования определенной структуры и уровня.

Меры или критерии качества образования - признак степени соответствия качества подготовки специалиста (как результата, как процесса, как образовательной системы) установленным нормам, требованиям, эталонам, стандартам.

Оценка качества образования - процесс, в результате которого определяется степень соответствия образовательного процесса, условий его обеспечения и результатов образовательной деятельности системе требований к качеству образования, зафиксированных в нормативных документах.

Показатели – это система основных характеристик деятельности образовательных учреждений, т. е. реальные характеристики состояния ОУ, преобразованные в процессе его развития; характеризуют потенциальные возможности ОУ и результаты его деятельности.

Критерии – признаки, на основании которых проводится оценка деятельности ОУ по данному показателю; определяют общие требования к деятельности ОУ, установленные на федеральном и региональном уровнях; установлены в соответствии с требованиями нормативно-правовых документов к условиям и содержанию деятельности ОУ по данному показателю.

Индикаторы – количественные или качественные оценки критериев, позволяющие определить текущее состояние ОУ, осуществлять сравнительный анализ установленных нормативов с фактическими данными ОУ.

Компетенция - способность применять знания, умения и практический опыт для успешной трудовой деятельности.

Общая компетенция - способность успешно действовать на основе практического опыта, умений и знаний при решении задач, общих для многих видов профессиональной деятельности.

Профессиональная компетенция - способность успешно действовать на основе умений, знаний и практического опыта при выполнении задания, решении задачи профессиональной деятельности.

Компетентность - наличие у человека компетенций для успешного осуществления трудовой деятельности.[3]

Применительно к образованию под «предметом», «продуктом» или «объектом» следует понимать «качество подготовки». Соответственно, под «удовлетворением определенных потребностей», следует понимать «удовлетворение потребностей в качестве подготовки» тех субъектов деятельности, которые являются «потребителем» образовательных услуг или выпускников образовательных учреждений. К таковым можно отнести работодателей как «потребителей специалистов», поступающих в образовательные учреждения, обучающихся и членов их семей как потребителей образовательных услуг. С другой стороны, работодателей, в роли которых выступают учреждения и организации, общественные организации, федеральные и региональные органы исполнительной власти, в т.ч. осуществляющие управление в сфере образования, можно отнести к категории «заказчиков». Кроме обозначенных групп субъектов деятельности в системе профессионального образования в постоянных взаимоотношениях с ними находятся «провайдеры образовательных услуг» – образовательные учреждения[3]. Социальные нормы по качеству образования выступают в роли оснований для оценки качества. Они могут формироваться как от достигнутого уровня, так и от будущего. Это означает, что социальные нормы по качеству должны преимущественно опираться на построение прогнозных моделей качества подготовки специалистов. Качество подготовки специалистов – динамический процесс, который развивается в результате постоянной оценки и самооценки. Основной целью такой оценки и самооценки должна явиться не просто констатация достигнутого уровня качества подготовки, а повышение этого уровня за счёт целенаправленных и последовательно осуществляемых изменений в соответствии с меняющимися условиями поведения внешней среды. Реализация такого подхода к определению качества подготовки специалистов предполагает необходимость разработки методологического инструментария выявления, изучения и учёта актуальных и перспективных требований всех потребителей. Внедрение федеральных государственных образовательных стандартов СПО третьего поколения предполагало значительные отличия от предыдущих стандартов. В новых стандартах введены понятия «общекультурные компетенции и профессиональные компетенции». На уровне учебного заведения можно говорить о внутреннем и внешнем качестве профессионального образования. Внутреннее качество – это трёхуровневая структура, включающая: проектируемый уровень – качество федерального государственного образовательного эталона; реализуемый уровень – качество реализуемого содержания и процесса, условий образования, а также управления образовательным процессом; достигнутый уровень – качество результата.

Внешнее качество определяется качеством связей учреждения со своими социальными партнёрами. Эта система взаимосвязей влияет на имидж учебного заведения. В соответствии с изложенной структурой качества можно говорить о группе внутренних критериев оценки качества и группе внешних критериев оценки качества.

Важный вопрос при оценке внутреннего качества подготовки специалистов – это вопрос о требованиях к их подготовке. Сегодня они сформулированы в ФГОС СПО. Однако их анализ показывает, что основными пробелами в них являются недостаточно обоснованный характер многих сформулированных компетенций, их перегруженность по многим направлениям подготовки.

Важность проблемы качества переподготовки высококвалифицированных кадров была реализована Президентом России В.В. Путиным. 12 декабря 2012 года он дал поручение Правительству в двухгодичный срок разработать и внедрить национальную систему оценки качества профессионального образования. В профильном комитете Госдумы в октябре 2013 года прошли слушания под названием «Инструменты оценки эффективности и качества профессионального образования: состояние и перспективы совершенствования нормативного обеспечения». Итогом парламентских слушаний стало принятие проекта рекомендаций по формированию Национальной системы оценки качества профессионального образования.

На уровне государственного регулирования в Российской Федерации существуют Федеральный закон «Об образовании Российской Федерации» от 29 декабря 2012 г. N 273, который определяет:

создание условий для организации проведения независимой оценки качества образовательной деятельности организаций, осуществляющих образовательную деятельность (ст.13,95); проведение самообследования, обеспечение функционирования внутренней системы оценки качества образования в рамках компетенций, прав, обязанностей и ответственности образовательной организации, Ст.28.

На региональном уровне Правительство Архангельской области утвердило государственную программу Архангельской области «Развитие образования и науки Архангельской области (2013 - 2018 годы)», постановление от 12 октября 2012 года № 463-пп, где одной из задач развития среднего профессионального образования является модернизация государственно-общественной системы оценки качества профессионального образования.

Федеральный государственный образовательный стандарт среднего профессионального образования основным результативным критерием качества подготовки специалистов звена среднего класса, по которому оценивается эффективность реализуемой образовательной программы, в системе оценки качества, предъявляет требование оценки качества освоения ППССЗ, которая должна включать текущий контроль успеваемости, промежуточную и государственную итоговую аттестации обучающихся (п.8), что, безусловно, не является адекватной оценкой степени готовности выпускника к успешной профессиональной деятельности. Оценка качества подготовки обучающихся и выпускников осуществляется в двух основных направлениях:

- анализ компетенции освоения дисциплин;
- оценка или уровень обучающихся. (п.8)

По ситуации может производиться: оценивание в процессе обучения или специфическое оценивание, проводимое в специально созданных условиях. По субъектам оценивание может быть: внутреннее – кто учит, тот и оценивает; внешнее – оценивает тот, кто не учил; самооценивание - оценивает тот, кто учился.

Оценка образовательных результатов в рамках модульно-компетентностного подхода обладает своими особенностями:

1. Оценка осуществляется независимо по каждому модулю. В рамках ФГОС СПО оценивание представляет собой определение степени соответствия достигнутых образовательных результатов требованиям ФГОС.

2. Целью оценки является установление соответствия имеющихся общих и профессиональных компетенций требованиям ФГОС и требованиям рынка труда, то есть оценивание не фиксация итогов, а точка, за которой следует новый этап развития и повышения качества образования.

В условиях современного рынка труда качество подготовки будущего специалиста и рабочего приобретает статус одного из важнейших показателей работы учреждений профессионального образования и заключается в способности образовательных услуг удовлетворить запросы и ожидания потребителей.

В этом контексте управление качеством профессионального образования в колледже призвано обеспечить реализацию разных функций, одна из которых - оценка процесса обучения и его результатов всеми заинтересованными сторонами (включает наличие индикаторов/критериев эффективности процесса и результата, систему оценки и сертификации уровня обученности, самооценку, проводимую обучающими структурами).

Литература:

1. Дрешер Ю.Н. Как оценить качество подготовки специалиста //Образовательные технологии. – 2014. - №2. Режим оступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-vents/crimea2011/disk/131.pdf>
2. Ибрагимов Г.И. Принципы управления качеством и оценкой образования и их реализация в системе СПО // Среднее профессиональное образование. – 2006. - №2. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n>
3. Ковальчук Г.А. Качество профессиональной подготовки студентов педагогического колледжа //Научные исследования в образовании. – 2006.-№4. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n>
4. Мухаметзянова Г.В. Приоритетные задачи профессионального образования в современной теории и практике // Среднее профессиональное образование. – 2010. - №10. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n>
5. Пермьяков О.Е., Менькова С.В. Диагностика формирования профессиональных компетенций. – М.: ФИРО, 2010. – 114 с.
6. Управление качеством образования: Практикоориентированная монография и методическое пособие / под ред. М.М. Поташника - М.: Педагогическое общество России, 2000 - 448 с.
7. Федеральный закон Российской Федерации от 29 декабря 2012 г. N 273-ФЗ "Об образовании в Российской Федерации" // официальный сайт газеты "Российская Газета".: <http://www.rg.ru/2012/12/30/obrazovanie-dok.html>
8. Шишов С. Е. Мониторинг качества образования в школе [Электронный ресурс] / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. - М.: Российское педагогическое агентство, 1998. - 354 с.

Таджибаева Манзурадзон Tadzhibayeva Manzuradzhon

Зав. кафедрой государственного и иностранных языков
Горно-металлургического института Таджикистана, к.п.н.
Head of the Department of State and Foreign Languages at the
Mining - metallurgical Institute of Tajikistan

Абдулло-зоде Махфуза Abdullozode Makhfuza

Институт развития образования имени А.Джами АОТ
Institute for the Development of Education named after A. Jami

ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ASSESSMENT OF STUDENTS 'ACTIVITIES WHEN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Аннотация: Оценка деятельности студентов необходима, чтобы проанализировать насколько студент овладел материалом. Чтобы мотивировать студентов оценкой, необходимо уметь правильно это делать. Педагогическая оценка в ходе самообразования студентов бывает нескольких типов, что авторы описали в статье.

Abstract: Assessment of students' activities is necessary in order to analyze how much the student has mastered the material. In order to motivate students with an assessment, it is necessary to be able to do it correctly. There are several types of pedagogical assessment in the course of self-education of students, which the authors described in the article.

Ключевые слова: оценка, самообразование студентов, поощрение, иностранный язык, кредитная система обучения, педагогическая оценка.

Keywords: assessment, self-education of students, encouragement, foreign language, credit training system, pedagogical assessment.

Существуют различные виды оценки, которые можно использовать в процессе самообразования студентов при изучении иностранного языка.

Самообразовательная деятельность студентов при изучении иностранного языка в условиях кредитной системы обучения главную роль отмечает значение учебной оценки.

Среди преподавателей распространен способ поощрения студентов, а также порицание через учебную отметку [1,с.72].

Оценка деятельности студентов необходима, чтобы проанализировать насколько студент овладел материалом, умеет применять его на практике, но большинство преподавателей используют ее и как средство мотивации студентов. Чтобы мотивировать студентов оценкой, необходимо уметь правильно это делать. Преподаватель должен понимать, как оценка влияет на студента, в каких ситуациях требуется повышение оценки для поддержки и мотивации студента. Существует ряд распространенных ошибок при оценивании студентов в процессе самообразовательной деятельности:

1. Если преподаватель будет постоянно завышать оценки, то его оценки ничего не будут значить. Это происходит из-за слабой компетентности педагога, мягкого характера.

2. Педагог жадничает на положительные оценки, полагает, что тем непосредственно увеличивает требовательность к уровню познаний, а стало быть, он делает лучше подготовленность студентов в ходе самообразования. Можно было бы согласиться с подобным видением функции оценивания, однако подобные учителя зачастую не скупятся и на занижение оценок.

3. Неактивность преподавателя при оценивании отдельных студентов в ходе самообразования при исследовании иностранного языка, берет на себя вид ярлыка, клейма на его степени познаний. Отмечается, что студенту тяжело выходить за границы, сформировавшейся о нем репутации, у этого преподавателя. Например, в случае если студент учится на тройки, педагог с неохотой будет ставить ему «четверку» за контрольную работу, хотя тот этого и заслуживает, доказывая это характерным профессиональным предубеждением: «Видимо, списал», – и считает «четверку» уколком для собственного профессионального «Я». Или же студент абсолютно всеми силами стремится вытянуть с «четверки» на «пятерку», педагог, непоколебимый, что этот студент не имеет возможность понимать на «отлично», ищет способ «поставить его на место» [4,с.89].

Педагогическая оценка в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования бывает нескольких типов, что можно разделить на классы: предметный, персональный, материальный, моральный, результативный, процессуальный, количественный, качественный.

Предметная педагогическая оценка в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования относится к тому, что выполняет, либо что ранее совершил студент, однако никак не его личности. В этом случае оценке подлежит сущность, предмет работы, ход и итог, однако не сам субъект.

Персональная педагогическая оценка в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования, наоборот, принадлежит к субъекту работы, а не к ее атрибутам, фиксирует личные свойства человека, что обнаруживаются в его деятельности, усердии, умениях, прилежании и т. п. В случае предметной оценки, студент приобретает мотивацию к совершенствованию самообразования и к индивидуальному росту через оценку того, что он осуществляет, а в

случае индивидуальной – через оценивание того, как он это выполняет и какие качества при этом выражает [3,с.10].

Материальная педагогическая оценка в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования содержит в себе различные методы материального стимулирования студентов за достижения в учебе. В качестве материального стимула могут выдаваться денежные ресурсы, привлекательные для студента вещественные ценности и иное, что может служить или демонстрировать ресурсы удовлетворения материальных потребностей студентов [2,с.34].

К моральной педагогической оценке при самообразовании студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии относят похвалу или осуждение, которые определяют действия студентов с точки зрения соотношения с введенными нормами нравственности.

Результативная педагогическая оценка в ходе самообразования студентов при изучении иностранного языка в условиях кредитной технологии образования относится к итогу деятельности, выстраивается на анализе конечного результата, не рассматривая сам процесс деятельности. Работа оценивается по конечному результату, а сам процесс его достижения не учитывается [2, с.34].

В процессе самообразовательной деятельности студентов *процессуальная педагогическая оценка* изученности иностранного языка в условиях кредитной образовательной системы относится к анализу самого процесса получения результата, а не сам конечный результат в готовом виде. Акцентируется внимание на процессе достижения результата, какие методы применялись, какие выводы были сделаны, что стало причиной приобретения новых знаний.

Существующая количественная педагогическая оценка в процессе самообучения иностранному языку в условиях кредитной образовательной системы определяется объемом реализованной деятельности, количеством выполненных заданий, упражнений, проектов.

Качественная педагогическая оценка определяется качеством сделанной работы, верности решения, точности, аккуратности.

Также существуют и определенные методы стимулирования и мотивации деятельности студентов. К ним относят: заинтересованность процессом обучения, выраженным признанием, оценкой, поддержкой, ростом важности, статуса личности.

Эффективной формой одобрения деятельности человека является доброжелательное отношение к нему и его работе. Для каждого человека важно, чтобы им и его деятельностью интересовались другие люди. Он должен видеть, что его ценят, его работа замечена и оценена, что его выделяют из числа многих. Но, если на человека не обращают внимание, его деятельность не пробуждает интерес у других людей, то это вызывает у него негативные эмоции и нежелание в дальнейшем выполнять работу. Преподаватель должен своим вниманием показывать заинтересованность студентом и его работой, поощрять, таким образом поддерживать его к достижению новых результатов, привлекать интерес других людей. Студенты же, в свою очередь, ценят интерес старших к себе, в особенности учителей, добываясь его и применяя для этого различные способы. Иногда с данной целью студенты намеренно создают что-то необыкновенное, совершают определенные действия и в том числе и проступки только для того, чтобы привлечь к себе внимание педагога. Внимание – простой и общедоступный метод педагогического стимулирования студентов, что зачастую сочетается с иными, что будут рассмотрены далее. Часто интересу сопутствует одобрение, которое усиливает стимул.

Одобрение обозначается положительной оценкой того, что совершил, либо планирует совершить студент. Говоря об одобрении, имеют в виду словесную или же невербальную позитивную оценку поступков и деяний лица. К словесной оценке причисляются вербальные выражения, что включают соответствующие оценивающие суждения, а к невербальной – жестикуляцию, мимику и пантомимику, исполняющие аналогичную оценивающую роль. Зачастую словесные и невербальные способы одобрения дополняют друг с друга.

Важную роль играет признание в процессе самообразовательной деятельности, которое отличается тем, что выделяет достоинства у субъекта, оценивает его. В свою очередь признание отличается от интереса, поскольку оно служит для определения предмета, роли оцениваемого субъекта, его достоинства. Оцениваются те качества субъекта, которые отличают его от других.

Воздействие отношения преподавателя к студенту в ходе самообразования при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования.

При позитивном отношении преподавателя студенты более успешны в учебном процессе по сравнению со студентами, к которым педагог относится менее одобрительно. Своего рода психологическое «поглаживание» студентов, что выражается в улыбке, похвальном кивке, заинтересованности преподавателя, приободряют студента, заставляют поверить его в собственные силы и содействуют выходу на более высокий уровень самообразования, а таким образом и академической успеваемости. Положительная мимическая отдача преподавателя либо его краткое одобрение – этого немало. Дружелюбная и радушная улыбка преподавателя вносит важный вклад в развитие учебной мотивации студента.

Воздействие и поддержка однокурсников в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования.

Безусловно, практически для любого студента в группе есть несколько важных сокурсников. Непосредственно они, как продемонстрировали исследования, лично запечатлеваются в сознании студентов. И в этом случае, если данные фигуры являются важными для многих в группе, преподаватель имеет возможность приобрести значительное, не открытое, а опосредованное воспитательное влияние на обучающихся. Например, в случае если студент систематически не осуществляет самостоятельные задания, преподаватель может прибегнуть с просьбой к его товарищу (чье мнение для него важно) оказать воздействие на него и прийти на помощь в приготовлении к занятиям. Таким другом может быть и не только сокурсник. В советский период институт шефства над студентами великолепно улаживал подобные учебные трудности.

Способ массового давления в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования.

Групповое влияние со стороны однокурсников заставляет студента действовать требуемым образом в ходе самообразования при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования, благодаря его нахождению в системе общественных взаимосвязей и взаимоотношений внутри учебной группы.

Педагог обязан отчетливо сознавать структуру внутригрупповых взаимоотношений в группе, и какое положение в ней отводится трудному студенту, понимание коллективной нравственности и ценностей этого учебного коллектива дают возможность воздействовать на него не напрямую, а при помощи группы.

Способ массового давления в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования реализуется только на высочайшем уровне формирования учебной группы, когда массовое осуждение либо согласие имеют важность. Это не значит, что педагог полностью прекратит непосредственно оказывать воздействие на обучающихся; он просто все больше стремится ссылаться на группу, что уже сама практически является носителем воспитательного начала. В учебном процессе способ массового давления в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка фактически трудно использовать, т. к. он содержит чисто воспитательную направленность. Тем не менее, критическая либо восторженная оценка сокурсников может способствовать тому, чтобы лентяй стал любознательным и «жадным» до знаний студентом.

Средства стимулирования самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования.

Достижения в ходе самообразования студентов при исследовании иностранного языка в обстоятельствах кредитной технологии образования при усвоении познаний, развитии умений и навыков, приобретении некоторых индивидуальных качеств непосредственно зависят от стимулирования. Присутствие врожденных задатков к учебе у студента не представляется залогом преуспевания, так как без надлежащей мотивации, только по своей инициативе он не будет включаться в учебную работу, во взаимодействие и, следовательно, будет мало участвовать в тех видах человеческой общественной активности, что ведут за собой его психическое формирование. При нехватке мотивации имеющиеся задатки не трансформируются в способности, а умственное и индивидуальное формирование будет проходить значительно медленнее, чем могло бы при наиболее подходящих обстоятельствах. Подобные обстоятельства призваны гарантировать наибольшую по силе самостоятельную тягу обучающегося к развитию, в конечном счете, становящиеся индивидуальной необходимостью обучающихся в новых познаниях, умениях и навыках, в постоянном личном росте и самосовершенствовании. Для обучения и воспитания студентов существуют значимые запасы, однако на практике они используются не полностью из-за недостаточного уровня мотивации.

Литература:

1. Козиев В.Н. Самообразование и самооценка учителя // Психологические проблемы самообразования учителя: Сб. науч. тр. – М., 1986. С-19.
2. Пидкасистый П.И. Воспроизводящая и творческая самостоятельная деятельность учащихся// Советская педагогика, 1969.- № 5.- С. 60 - 70.
3. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. Проблемы и суждения.- М.: Педагогика, 1971.- 206с.
4. Соколова Е.Т. Восприятие и мотивация в норме и патологии.- М.: МГУ, 1976.- 127с.

**Яхёев Ш., Ризоева Н.
Yahyoev Sh., Rizoeva N.**

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ
Institute for the Development of Education named after A. Jomi

МУНОСИБАТИ ДИФФЕРЕНСИАЛӢ ДАР РАВАНДИ ИНКИШОФИ ХУДШИНОСИИ МИЛӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР DIFFERENTIAL APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SELF- KNOWLEDGE IN MODERN TIMES

Аннотатсия: Хонандагони имрӯза бештар ба техникаву технологияи муосир рӯ овардаанд, ки ин аз як тараф хуб аст ва аз тарафи дигар онҳо аз таълиму тарбия дур мемонанд. Ба ин хотир, омӯзгорон бояд бештар бо усули таълими дифференсиалӣ (тафриқа) рӯ биёваранд. Муаллимон бояд бо асосҳои назария амалии таълими ҳамгиро ва тафриқа мусаллаҳ гардида, дар бедор кардани завқи илмомӯзии хонандагон ва интихоби дурусти касб саҳмгузор бошанд.

Abstract: Today's schoolchildrens are more focused on modern techniques and technologies, which on the one hand is good and on the other hand they are far from education. For this reason, teachers should pay more attention to the method of differentiated teaching. Our teachers must be armed with the theoretical and practical foundations of integrated and differentiated education and contribute to arousing schoolchildrens interest in science and making the right career choices.

Калидвожаҳо: Хонанда, таълим, тарбия, омӯзгор, таълими дифференсиалӣ, олим, мутахассис, дониш, касб, таълими ҳамгиро.

Keywords: Schoolchildren, education, upbringing, teacher, differential education, scientist, specialist, knowledge, profession, integrated education.

Дар замони муосир дар тамоми ҷаҳон фаъолияти соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, техникӣ, табиӣ ва илму маориф дигаргуниҳои зиёд ба амал омаданд, ки ин ба пешрафту тараққиёти давлату миллат заминаи мусоид гузошт.

Дар Концепсияи миллии маълумот калимаи дифференсатсия ба маънои тафриқа, таълими тафриқадор, равияҳои гуногуни таълимӣ омадааст.

Вожаи тафриқа дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин маънидод карда шудааст:

ТАФРИҚА а. تفرقه 1. чудо кардан; чудой андохтан; чудой, парокандагӣ. 2. маҷ. парешонӣ [3.332].

Яке аз соҳаҳои афзалиятноки давлатамон соҳаи маориф ба шумор меравад, ки солҳои охир дар он дигаргунӣ ва навгунӣҳои ҷашмрас дида мешавад. Албатта, масъалаи таълим асрҳои зиёд аст, ки дар баробари пешравиҳо боз мушкилоти зиёдеро бар дӯш дорад. Бояд қайд кард, ки ду намуди таълим – тафриқа ва ҳамгиро имрӯзҳо дар маркази диққати олимони педагогикаи тоҷик қарор дошта, доир ба ин мавзӯҳо асару мақолаҳои зиёде рӯйи чоп омадаанд. Ин масъалаҳо дар асару мақолаҳои олимони шинохтаи соҳаи педагогикаи тоҷик М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода, У.Зубайдов, Қ.Қодиров, Б.Раҳимов, Қ.Абдураҳимов, Қ.Ҳоҷаев, С.Сулаймонӣ, Х.Афзалов, И.Каримова, А.Паҳлавонов ҳаматарафа асоснок карда шудаанд.

Ба ақидаи академик М.Лутфуллоев «имрӯз муҳтаво ва мазмуни илми педагогикаро чор самт муайян мекунад, ки онҳо дар робитаи ҳамдигар бояд ҳал гарданд:

1. Гуманизатсия ё инсонгарии раванди таълим, тамоми фаъолияти низоми маориф.

2. Демократиконии маълумот ва идораи маориф.

3. Тафриқаи (дифференсатсияи) мазмуни маълумот ва раванди таълим.

4. Таълими ҳамгиро (интегратсия) ва ҳамгироии мазмуни маълумот ва методҳои таълим» [2.548-549].

Тоҷикистон аз ин раванди ҷомеа роҳи демократиро пеш гирифта, ба арзишҳои миллии рӯ овард. Дар ниҳоди хонанда худшиносию ифтихори миллии модарзод нест. Онро тарбия бояд кард ва агар аз синну соли хурдӣ сурат бигирад, ҳамон қадар муассир аст. Осори мондагори ниёғони мо ҳамаи ин масъалаҳоро фаро гирифтаанд. Намояндагони бузурги миллати мо дар ганӣ гаштани мазмуни маълумот хизмати босазое кардаанд ва агар ҳамин хизматҳои онҳо дар мазмуни мактабии маълумот ҷо бигирад, он гоҳ ба хонанда шахсият ва фаъолияти ин бузургон аёнтар мегардад. Масалан, хонандагон Абӯалӣ ибни Сино ва Умари Хайёмро на танҳо чун шоир, балки пеш аз ҳама ҳамчун олимони ҳамадон, дар соҳаи анатомия, физиология, кимиё, биология, физика, астрономия ва ғайра шиносанд.

Олимони дар боло зикршуда бо тадқиқотҳои худ нишон доданд, ки педагогикаи ниёғони мо аз усулҳои бехтарини таълим низ бархурдор аст.

Чи тавре ки ба мо маълум аст, педагогикаи ниёгон маънои васеъ дорад. Яъне осори шоирону нависандагони форсу тоҷик дар тӯли таърих дар баланд бардоштани дараҷаи маънавиёти халқ саҳми беандоза гузоштааст ва имрӯз ҳам насли наврасу ҷавон аз ин ганҷинаҳои бемисл ба таври фаровон истифода намуда истодаанд. Дар раванди таълиму тарбия аз ин дурдонаҳо мо чиро барқарор ва пойдор менамоем?

1. Мазмуни маълумотро.

2. Мавқеъ ва нақши арзишҳои миллиамонро дар тарбия.

3. Усулҳо ва тарзҳои нисбатан самараноки таълимро.

Бузургони мо дар бораи таълими тафриқа (гарчанде онҳо ин ибораро истифода набурдаанд) фикрҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд. Дар афкори педагогии ду шахсияти барҷастаи олам ин масъала ба тариқи зайл омадааст, ки он дархӯри замони мо мебошад:

Абӯалӣ ибни Сино: «Устод... бояд бидонад, ки наметавонад ба ҳар шогирд ҳар санъатеро (илм, касб, ҳунар) таъин кунад, балки ҳар кадом аз шогирдон завқу шоистагии омӯхтан ва фаро гирифтани саноати махсусеро доранд. Бояд ба ҳар кас муносиби завқу истеъдодаш саноат омӯхта шавад, вагарна таълиму тарбия натиҷаи матлуб намедихад».

Баъди ду аср Хоча Насриддини Тӯсӣ ин фикри Ибни Синоро дар асари безаволи худ «Ахлоқи Носирӣ» тақвият медиҳад: «Бештар ва шоистатар он аст, ки ба табиати кӯдак назар ва ба тариқи фаросати ӯ, зиракии ӯ эътибор диҳанд ва донанд, ки истеъдод чӣ навъ илм, хунарро барои ёд гирифтани дар ниҳоди ӯ сиришта бошад, ӯро ба он навъи хунар машҳур гардонанд. Зеро ҳама кас ба ёд гирифтани ҳама чиз истеъдод надорад».

Мутаассифона, омӯзгорони имрӯза ба хонандагон маълумоти заруриро дода наметавонанд, то ки онҳо аз рӯйи шавқу завқи худ нисбат ба ин ё он фан муносибати чиддӣ намоянд ва роҳи худро дар оянда муайян кунанд. Аз ин рӯ, муносибати дифференсиалӣ дар таълим имрӯз талабот ва тақозои замон аст ва он дар раванди худшиносии миллии хонандагон таъсиргуздор шуда метавонад.

Хонандагони имрӯза бештар ба техникаву технологияи муосир рӯ овардаанд, ки ин аз як тараф хуб аст ва аз тарафи дигар онҳо аз таълиму тарбия дур мемонанд. Ба ин хотир, омӯзгорон бояд бештар бо усули таълими дифференсиалӣ (тафриқа) рӯ биёваранд. Кадом хонандае, ки дар омӯзиши дилхоҳ фани таълимӣ пешқадам аст, бояд ӯро дар ҳамон фан тарбия намуд, то ин ки аз ӯ ягон олими ихтироъкор ё мутахассиси сатҳи ҷаҳонӣ барояд.

Имрӯз хонандагони муассисаҳои таълимӣ ба маълумотҳои зарурии нав ва ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ майл доранд ва ба онҳо донишҳои берабту пароканда пешниҳод кардан ба нафъи кор нест ва дар андӯхтани дониш ва таълиму тарбия завқу рағбати онҳо бояд ба назар гирифта шавад. Муаллимони мо бояд бо асосҳои назарии амалии таълими ҳамгиро ва тафриқа мусаллаҳ гардида, дар бедор кардани завқи илмомӯзии хонандагон ва интихоби дурусти касб саҳмгузор бошанд.

Оиди таълими тафриқа дар рисолаҳои ва мақолаҳои профессор У.Зубайдов ва дигарон ба таври муфассал маълумоти зарурӣ пайдо намудан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки ватани таълими тафриқа сарзамини мо бошад ҳам, асосҳои илмии онро педагогҳои Фарб таҳқиқ кардаанд. Ногуфта намонад, ки дар замони Шӯравӣ таъсири таълими тафриқа дар кишвари мо то солҳои 30 зиёд буд. То ин солҳо як қисм педагогҳо ва роҳбарони маорифи халқ моҳияти таълими тафриқаро баррасӣ намуда дар бобати татбиқи амалии он андешаҳои худро баён кардаанд. А.В.Луначарский «Принципиҳои асосии мактаби ягонаи меҳнатӣ»-ро омода карда қайд мекунад, ки «Мактаби ягона чӣ маъно дорад? Ин чунин маъно дорад, ки ҳама бачаҳо ба ин ё он типи мактаб дохил шуда, зина ба зина пеш мераванд ва то зинаи охири қадам мегузоранд. Бинобар он аз синну соли муайян, аз 14-солагии иҷзат дода мешавад, ки дар мактаб шоҳаҳо ё гурӯҳ ё зергурӯҳҳо ташкил гарданд ва таълими фанҳои алоҳида дар ин зергурӯҳҳо бо рангу бӯи тоза идома ёбанд» [2.557].

А.В.Луначарский чун педагоги барҷаста дар мактаб гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳоро пешниҳод менамояд, пеш аз ҳама қобилият ва истеъдоди гуногуни бачаҳоро дар назар дошт ва нағз мефаҳмид, ки дар ҳамаи солу замонҳо «ба давлат мутахассисон лозиманд...на онҳое, ки ҳама чизро каму беш мефаҳманду ягон чизро то охир наметавонанд».

То имрӯз дар хусуси таълими тафриқа таърифҳои зиёде дода шудааст. Ба андешаи академик М.Лутфуллоев «таълими тафриқа гуфта, дар асоси қобилият, лаёқат, дониш, пешрафт, имконият ва шавқу ҳаваси бачаҳо ба роҳ мондани таълимиро гӯянд» [2.558].

Ба ин тариқ, дар таълими тафриқа қисмҳои таркибӣ аз инҳо иборатанд:

1. Қобилият, лаёқат, дониш, пешрафт.
2. Имконият.
3. Шавқу ҳавас.

Дар асоси ҳамаи ин хусусиятҳо мо метавонем хонандаҳоро ба гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо ҷудо намоем. Вале бояд қайд кард, ки ҳамаи инҳо ба имконият вобастагии калон дорад. Масалан, хонандае, ки қобилият, дониш дорад, аммо имконият надорад, ӯ наметавонад хонданро идома диҳад. Баръакс хонандае ҳаст, ки имконият дорад, лекин донишу қобилият надорад. Ин ҷиҳатҳоро ҳам дар вақти таълими тафриқа бояд ба назар гирифт.

Тарбияи ҷавонон бо ахлоқи ҳамида, ҳисси баланди миллӣ, ташаккули арзишҳои анъанавӣ, азхудкунии кифояи захираи инсонпарвариву ватандӯстӣ, наздикшавии наврасон ба ғаъолияти муфиди ҷамъиятӣ, оила, ватан, муносибати бомасъулиятона ба анъанаҳои халқи худ, мутобиқат намудан ва ҳамкориҳои зичи ҳамаи сохторҳои иҷтимоӣ, ки ба тарбияи кӯдакону ҷавонон машғуланд, талаботи ҳатмии ҷомеаи имрӯза мебошад. Дар давраи истиқлолият моҳияти тарбияи ахлоқӣ дар шуури ҷамъиятӣ, педагогӣ ва психологӣ дар илми педагогикаи тоҷик то андозае мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифт. Ҳамин масъаларо ба эътибор гирифта, қувваҳои пешқадами ҷамъияти тоҷик дарк намуданд, ки нишонаҳои маънавий-ахлоқии инсон бояд асоси азнавсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодии он гардад. Ин, хусусан, ба ҷавонон дахл дорад. Чӣ тавр худшиносии миллӣ ва рушди шахрвандии онҳоро таъмин кардан, дар онҳо талаботу омодагиро барои ғоида расонидан натавонанд ба худ, балки ба намояндагони дигари ҷомеа дар умум ташаккул додан саволхоеанд, ки бо масъалаи дар насли наврас ташаккул додани муносибати мусбӣ ба одамон, ватан, арзишҳои миллӣ бевосита алоқаманданд.

Таълими тафриқа мувофиқи соҳаҳои ҷудоғонаи илм аз рӯи қобилияти майлу хоҳиши хонандагон ба роҳ монда мешавад. Хонанда дар ин намуди таълим баҳри чуқуртар омӯхтани фанҳои ба ҳам наздик ҳамон фане, ки ба он шавқу ҳаваси зиёд дорад, интиҳоб мекунад ва барои давом додани таҳсил дар мактаби олии хубтар тайёр мешавад.

Адабиёт:

1. Концепсияи миллии маълумот аз 3 майи соли 2002, №200.
2. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. – Душанбе: Сифат, 2015. – 703 с.
3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
4. У.Зубайдов Таълими тафриқа: проблема, мулоҳиза, воқеият. - Душанбе: 2001;
5. У.Зубайдов Таълими тафриқа нерӯи пешбари раванди таълим. - Душанбе: Сарпараст, 2003;

Бобоёров Х.Х.

Boboýorov Kh.Kh

Ходими калони Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи

ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Institute of Educational Development named after Abdurahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan

**МАҲСУЛНОКИИ ДОНИШАНДҶҶЗҶ - НАТИҶАИ ТАШАККУЛИ ТИПҶҶИ
ҶАЪОЛИЯТИ ОЛИИ АСАБ (ҶОА)**

**KNOWLEDGE PRODUCTIVITY - THE RESULT OF HIGHER NERVOUS
ACTIVITIES**

Аннотатсия: Дар шароити муосир гирифтани дониш аз фанҳои муайян вазифаи асосии хонандагон мебошад ва ин ба ташаккули хосиятҳои типҳои ҶОА мусоидат мекунад. Минбаъд дар онҳо сифатҳои устувор чун қобилияти мутобиқшавӣ ба шароитҳои нав, худтакмилдиҳӣ, худташаккулдиҳӣ, устувории психикӣ, инкишофи интиқоди эҷодӣ ва дигар тағйиротҳои шахсият шакл мегиранд.

Abstract: In modern conditions, the acquisition of knowledge in certain disciplines is the main task of schoolchildren and leads to the formation of properties of the types of HNA. In the future, they improve stable qualities, such as the ability to adapt to new conditions, self-development, self-improvement, mental stability, the development of creative criticism, other personality changes, and so on.

Калидвожаҳо: дониш, инкишоф, худтакмилдиҳӣ, худинкишофдиҳӣ, салоҳият, ғаъолият, ҳаяҷон, боздорӣ, хосият, зухурот.

Key words: knowledge, development, self-improvement, self-development, competence activity, excitement, inhibition, feature, appearance.

Маҳсулнокии раванди донишазхудкунӣ аз мувофиқати имкониятҳои функционалии хосиятҳои ФОА вобастагӣ дорад. Таъсири хосиятҳои типҳои ФОА ба раванди азхудкунии дониши хонандагон айнаи замон мушкилоти ҳалношудаи системаи маориф ба шумор меравад. Мувофиқи таҳқиқотҳои олимон дар зерин мафҳуми фаъолияти олии асаб ҷаъми хосиятҳои протсессҳои асабии ҳаяҷон ва боздорӣ фаҳмида мешаванд, ки онҳо муайянкунандаи типҳои фаъолияти олии асаб мебошанд.

Алоқамандии хосиятҳои типҳои ФОА бо раванди азхудкунӣ хусусиятҳои махсуси худро дорад ва омилҳои асосие, ки ба раванди зикргардида таъсири худро мегузорад ин сарбории эмотсионалӣ, ҳаҷми зиёди иттилооти барои коркард мураккаб, навъи гуногуни супоришҳо, шиддатнокии зиёди сарбории касбӣ мебошад. Талаботҳои зиёд ба раванди азхудкунии дониш на ба ҳар як намояндаи типҳои ФОА имконият медиҳад, ки вобаста ба хосиятҳои типҳои ФОА дар ҳар як дарси таълимӣ фаъол бошад. Омӯхта нашудани зухуроти хосиятҳои типҳои ФОА раванди таълимиро мураккаб гардонидани, дар оянда хонанда ҳангоми интихоби касб ва таҳсил дар донишгоҳҳои олии ба мушкилот рӯбарӯ шуда, касби ояндаи худро дуруст дарк карда наметавонад.

Вобаста ба азхудкунии дониши хонандагон ба назар гирифтани тафовути байни намояндаҳои типҳои ФОА дар раванди таълим хеле муҳим аст. Ғайр аз ин, амалигардонии шароитҳои психологию педагогии ташаккули типҳои ФОА-и хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ имконият медиҳад, ки аз як тараф маҳсулнокии раванди таълим баланд бардошта шавад, аз дигар тараф мондашавӣ ва дараҷаи дилтангии хонанда паст гардад.

Дар рафти таҳқиқот дар ду минтақаи кишвар, яъне ш.Душанбе ва н.Варзоб дар МТМУ-ҳои № 11, 6, 61, 21 н.Шоҳмансур, н.Исмоили Сомонии ш.Душанбе ва №11-и н.Варзоб 270 хонандагони синфҳои болоӣ аз синфи 7 сар карда то синфи 11 фаро гирифта шуданд. Ду давраи таҳқиқот сурат гирифт, пеш аз ҳама таҳқиқот бо хонандагони синфҳои болоии шаҳри Душанбе гузаронида шуд. Дар давраи якуми таҳқиқот 104 нафар хонандагони МТМУ-ҳои № 11, 6, 61 н.Исмоили Сомонии ш.Душанбе фаро гирифт. Таҳқиқот дар шароити мусоиди психологӣ бодарназардошти синну соли хонандагон дар синфхонаҳои дарсӣ гузаронида шуд. Ҳолати психологӣ ҳар як озмудашаванда дар аввали гузаронидани таҳқиқот то ба охир расидани он ба эътибор гирифта мешуд.

Шароитҳои психологӣ ва педагогии ташаккули типҳои ФОА дар хонандагон бевосита бо мушкилоти мактабӣ алоқаманданд, ки онҳоро хонандагон дар раванди таълим аз сар мегузаронанд. Чунин мушкилот аз қабилӣ безъитборӣ нисбат ба намояндаҳои гуногуни типҳои ФОА дар хонандагон эҳсос карда шуда, дар пурсишномаҳо дарҷ ёфтаанд ва дар муассисаҳои озмоишии мо чунин мушкилот хеле назаррас буданд.

Типҳои ФОА-и хонандагон дар раванди таълим рушд мекунанд, агар низоми шароитҳои психологию педагогии азхудкунии донишҳои фанӣ мувофиқи мақсад ба роҳ монда шуда бошанд ва ба гурӯҳҳои алоҳида намояндаҳои ҳар як типҳои ФОА ҷудо карда шуда бошанд. Албатта барои ташкили ин кор сарфи маблағи муайян зарур нест, танҳо дар ҳар як МТМУ бояд ҳадамоти психологӣ амал кунад ва барои ташкили чунин навъи фаъолият психологӣ мактаб дар аввали соли таҳсил хонандагонро бо ёрии методикаҳои психологӣ марбут ба типҳои ФОА ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад. Ба ҳама маълум аст, ки дар ҳар як муассисаи таълимӣ шумораи хонандагон зиёд аст ва синфҳоро ба 4 то 6 гурӯҳ ҷудо мекунанд. Хуб мешуд, агар онҳоро вобаста ба намояндагии ҳар як типҳои ФОА гурӯҳбандӣ мекарданд. Масалан, синфи 9^а намояндаи як типҳои ФОА, 9^б намояндаи дигари типҳои ФОА. Дар натиҷа сифати азхудкунии дониш, майлу хоҳиш ба таълим беҳтар гардида, раванди таълим низ барои омӯзгор бемушкилӣ сурат мегирад. Шароитҳои пешбинишуда барои амалияи бештари муассисаҳо воқеъӣ шуда метавонанд ва дар асоси онҳо маҳсули баланди раванди таълим имконпазир аст.

Давраи таҳқиқотии қори озмоишӣ ҳали масъалаҳои мазкурро пешбинӣ намуда буд:

1. Муайян намудани дараҷаи нахустини раванди инкишофи хусусиятҳои ФОА-и хонандагони синфҳои болоӣ;

2. Дар асоси таҳқиқотҳои психологию педагогӣ муқаррар намудани ҳолати аввалияи раванди инкишофи хусусиятҳои ФОА-и хонандагон ҳангоми таълим дар МТМУ;

3. Ошкор намудани мушкилоту монеаҳое, ки психологҳо, омӯзгорон ва роҳбарони муассисаҳо ҳангоми таъмини шароитҳои тақмилдиҳандаи раванди инкишофи хусусиятҳои ФОА-и хонандагони синфҳои болоӣ аз сар мегузаронанд.

Вазифаҳои марҳилаи муайянкунандаи кори таҷрибавӣ чунин шарҳ дода мешаванд:

-раванди инкишофи хосиятҳои типҳои ФОА-и хонандагони муассисаҳои таълимӣ;

-зухуроти дараҷаи ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорон роҷеъ ба инкишоф додани хосиятҳои ФОА-и хонандагони синфҳои болоӣ;

-муайян намудани сатҳи ташаккули донишҳои фанӣ дар хонандагон бо дарназардошти зухуроти хосиятҳои ФОА-и онҳо.

Маълумоти ҷадвали № 1 нишон медиҳад, ки қисматҳои зикргардида дар хонандагони синфҳои болоӣ раванди рушди ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо дар раванди таълими бефосила рушд меёбанд, вале сатҳи инкишоф паст арзёбӣ гаштааст. Раванди рушди хосиятҳои ФОА-и хонандагони синфҳои болоиро мо ҳамчун раванди таълимӣ дида мебароем. Сатҳи миёнаи раванди рушди хосиятҳои ФОА аз натиҷаи таълими мактаббачагон вобаста аст.

Дар раванди рушди ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо омӯзгорон салоҳиятҳои касбии худро чун вазифаҳои идоранамой, банақшадарорӣ, бароҳандозӣ, машваратдиҳӣ, арзёбӣ ва таҳқиқотро ба ҷо оварда, дар ҳалли тамоми масъалаҳои зикргардидаи алоқаманд бо лоиҳасозӣ ва амалисозии барномаи инфиродии таълимӣ кӯмак мерасонанд. Маводи ташхисӣ нишон медиҳад, ки дар умум омӯзгорон зарурияти раванди рушди масъалаҳои омӯхташавандаро дарк мекунанд, вале ба дурнамои тағйиротҳои мураккаб дар соҳаи маориф баъзан муносибати манфӣ зоҳир мекунанд.

Дар фарқият аз натиҷаҳои ташхиси омӯзгори МТМУ дар ду минтақа аз рӯйи қисмати маърифатӣ ва донишандӯзӣ маълум мегардад, ки онҳо соҳиби ҳаҷми зиёди иттилоот (донишҳои касбӣ) ҳастанд ва дорои яққаттор маҳоратҳои касбӣ низ мебошанд, ки барои фароҳам овардани шароитҳои зарурии ташкилию педагогӣ ва психологии раванди инкишофи ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо дар МТМУ мусоидат мекунанд.

Меъёр, нишондиҳанда ва методикаҳои ташхисӣ барои муайян кардани самаранокии шароитҳои педагогӣ ва психологии рушди хосиятҳои ФОА-и хонандагони синфҳои болоӣ

Меъёрҳо	Нишондиҳандаҳо	Методикаи муайян кардани нишондиҳандаҳо
Меъёри муқаррар намудани хосиятҳои системаи асаб	Зухуроти ҳолатҳои эмоционалӣ-иродавӣ; зухуроти сатҳи рушди маҳорат, малака, қобилият; Зухуроти хосиятҳои характер ва тавсифи онҳо	Омӯзиши хосиятҳои системаи асаби хонандагон ва мувофиқати онҳо бо намудҳои мизоч. Методикаи муайян намудани хосиятҳои асосии системаи асаб Я.Стреляу; Методикаи омӯзиши хосиятҳои системаи асаб Б.А.Вяткин
Меъёри муқаррар намудани типҳои ФОА ва хосиятҳои он	Зухуроти кувва, мувозинат ва тағйирёбандагӣ	Методикаи муайян намудани типҳои ФОА Я.Стреляу; Саволномаи Темпинг-тест;

Меъёри муқаррар намудани типҳои мизоч ва хосиятҳои он	Зухуроти ҳодисаҳои психикӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ ва иродавӣ, инчунин хосиятҳои фарқкунандаи типҳои ҳар як намуди мизоч бо дарназардошти омӯзишу таҳсил	Методикаи муайян намудани хосиятҳои мизоч Б.А.Вяткин; Методикаи муайян намудани типҳои мизоч Я.Стреляу; Методикаи муайян намудани типҳои мизоч Г.Айзенк; Саволномаи А.Белов
Меъёри маромнокӣ-майлу хоҳиш ба фани таълимӣ	- муносибати арзишнок ба таълим; - мароми маърифатӣ; - мароми ба даст овардани муваффақият	- методикаи таълими маромнокии таълимӣ Жарова Л.В. – Методикаи «Кори мустақилона», «Омӯзиши ман» ва методи мушоҳида
Меъёри маърифатӣ-донишандузии аз фанҳои таълимӣ	- дониш дар бораи фанҳои таълим, роҳҳо ва шаклҳои ба даст овардани онҳо; - донишдони нишонаҳои амалҳои фикрии инфиродии худ; - донишдони алоқамандӣ ва фарқияти байни фанҳои таълимӣ	- тестгузаронӣ (доштани иттилоот роҷеъ ба фанҳои таълимӣ); - таҳлили корҳои мустақилона ва инфиродии таълимгиранда, роҳи амалигардонии донишҳои фанӣ; - таълими параметрҳои фаъолияти мустақилонаи таълимгирандагон (Жарова Л.В. Учить самостоятельности)

Таҳқиқоти гузаронидашудаи таълими дар баровардани чунин хулосаҳо мусоидат мекунад:

➤аҳамияти раванди рушди ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо дар хонандагони муассисаҳои таълимӣ дар шароити таҳсилоти муосир худи хонандагон, муаллимон ва роҳбарони МТМУ хеле хуб дарк мекунад, ки ин барои амалӣ гаштани мақсади гузошташуда имконият фароҳам меорад;

➤дар хонандагони синфҳои болоӣ азхудкунии дониш ва майлу хоҳиш ба таълим хуб арзёбӣ мегардад, вале сатҳи рушди хосиятҳои типҳои ФОА бештар ба дараҷаи паст ва ё интиқодӣ бартарӣ дорад, чунки онҳо вобаста ба намоёндагии типҳои ФОА гурӯҳбандӣ нашудаанд;

➤омӯзгорони МТМУ мушкилиро дар дуруст ба роҳ монда нашудани якқаттор шароитҳои психологию педагогӣ мебинанд, ки ба сифати таҳсилот мутаалиқанд, дар ҷаҳорҷубаи фанҳои таълимӣ маҳорати нокифояи фаъолияти таҳқиқотӣ доранд, чунки дар муассисаҳо фаъолияти хадамоти психологӣ ба дараҷаи паст ва бо ҷой доштани мушкилоти зиёд баҳогузори мешавад.

Адабиёт:

- 1.Гуревич К.М. К вопросу о психологических проявлениях основных свойств нервной системы в трудовой деятельности // Вопросы психологии. 1961. № 1.
- 2.Егорова М. С. Психология индивидуальных различий. – М.: Планета детей, 1997. – 328с.
- 3.Коган А.Б. Основы физиологии высшей нервной деятельности. М., 1959.
- 4.Стреляу Я., Краевски А. Индивидуальный стиль деятельности и сила нервной системы // Психофизиологические вопросы становления профессионала. – М., 1974. - С. 170-186;
- 5.Теплов Б.М. Исследование свойств нервной системы как путь к изучению индивидуально-психологических различий. Избр. психологические труды. – М., 1985. - Т.2. - С. 137-168.
- 6.Теплов В.М. (1964). Problems in the study of general types of higher nervous activity, in man and animals.. In J. A. Gray, Pavlov's typology (pp. 3±153). London: Pergamon Press.
- 7.Pavlov I.P. (1957). General types of animal and human higher nervous activity. In I. P. Pavlov, Experimental psychology and other essays (pp. 313±341). New York: Philosophical Library

Ходжиева М.Х.
Khodzhiyeva M.Kh.

доцент кафедры русского языка Таджикского государственного института языков
имени С. Улугзода, к.п.н.

Associate Professor of the Department of Russian Language, Tajik State Institute of
Languages named after S. Ulugzoda, Ph.D.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ **LINGUISTIC SIGNIFICANCE OF PHRASEOLOGICAL UNITS**

Аннотация: Статья посвящена анализу фразеологических единиц в русском языке. Даны классификации. Рассмотрены аналогичные фразеологизмы в таджикском языке, показаны сходства и различия.

Abstract: The article is devoted to the analysis of phraseological units in the Russian language. Classifications are given. Similar phraseological units in the Tajik language are considered, similarities and differences are shown.

Ключевые слова: фразеология, идиома, общекультурный, интернациональный, национальный, языковые изменения, устойчивое сочетание, лексическая система.

Keywords: phraseology, idiom, general cultural, international, national, language changes, stable combination, lexical system.

Одной из самых образных и «консервативных» языковых подсистем является фразеология. В отличие от лексики она менее подвержена языковым изменениям, сохраняет устаревшие слова, архаические формы. Значительная часть устойчивых сочетаний связана с различными реалиями народного быта, фактами истории, народными верованиями, обычаями, обрядами. Фразеологизмы – это ценный фактографический источник носителей языка. Фразеология – «капризная и неуловимая» вещь. Так говорит датский языковед О. Есперсен [5:113]. Факт наличия в языке помимо слов целых словесных комплексов, которые иногда тождественны слову, являются лингвистическими феноменами, которые отличаются яркой выразительностью, образностью и эмоциональностью. Такие лингвистические единицы вызывают интерес и являются поводом для исследования. Мы хотим рассмотреть русские фразеологические единицы (ФЕ) с точки зрения структуры, семантики и функций в современном языке, а также сравнить их с таджикскими ФЕ. Лингвистическая значимость ФЕ – велика, так как они заполняют некоторые пробелы в лексической системе языка, обозначают предметы, свойства, процессы, состояния, ситуации.

ФЕ – сочетание слов, компоненты которых настолько связаны друг с другом, что значение целого не выводится из совокупности значений его частей [6:197]. ФЕ – устойчивое сочетание лексем с полностью или частично переосмысленным значением.

Вопросами фразеологии занимались многие известные языковеды, такие как Виноградов В.В., Смирнитский А.И., Кунин А.В., Арнольд И.В., Гинзбург А.Н., Амосова Н.Н. и многие другие. Среди языковедов нет единства мнений по многим проблемам фразеологии, такими как: соотношением между ФЕ и словом, словосочетанием, предложением, принципами классификации ФЕ, составлением фразеологических словарей, семантическими и грамматическими свойствами ФЕ, проблемой переводимости ФЕ с одного языка на другой. Трудности перечисленных проблем объясняются тем, что ФЕ являются очень разнородными единицами, их сложнее исследовать в языке, чем фонемы, морфемы или слова.

Некоторые лингвисты считают, что фразеология должна изучать все словосочетания, другие же считают, что рассматривать нужно только те словосочетания, в составе которых есть элемент, имеющий семантический сдвиг, то есть переносное значение. ФЕ – это используемое для построения речевых высказываний

сверхсловное (более чем из одного слова), воспроизводимое (повторяемое) в готовом виде единица языка, обладающая постоянным и не зависимым от контекста значением.

Размер фразеологизма может быть от двухсловного сочетания до предложения. ФЕ могут обладать многозначностью, синонимией и антонимией. Как отдельная лингвистическая дисциплина фразеология появилась благодаря французскому лингвисту Ш. Балли. Затем Б.А. Ларин создал основу первой семантической классификации ФЕ, которая состояла из трех направлений:

1. Переменные сочетания (горячий привет);
2. Фразеологические сочетания (гробовая тишина);
3. Фразеологизмы в узком смысле слова (выносить сор из избы) [7:36].

В.В. Виноградов углубил и разработал идеи семантической классификации ФЕ по степени их идиоматичности на материале русского языка. Он выделил три типа ФЕ:

1. Фразеологические сращения или идиома — это эквиваленты слов, подводимые под определенные грамматические категории как единые, абсолютно неразложимые смысловые единицы – сломя голову, точить балясы, спустя рукава, попасть впросак.

2. Фразеологические единства – представляют собой такие фразеологические единицы, которые как и фразеологические сращения, являются семантически неделимыми и целостными, однако в них в отличие от фразеологических сращений их целостная семантика является уже мотивированной отдельными значениями составляющих их слов — закинуть удочку, мелко плавает, первый блин комом, положить зубы на полку.

3. Фразеологические сочетания — устойчивые обороты, значение которых мотивировано семантикой составляющих их компонентов, один из которых имеет фразеологически связанное значение — скалить зубы, трескучий мороз, насупить брови, кромешная тьма [8:67].

В качестве одного из наиболее полных современных трудов, где рассматриваются фразеологизмы, можно выделить словарь-справочник «Фразеологизмы в русской речи», автором которого является Н.В.Баско. Словарь включает более 600 фразеологических оборотов русского языка, наиболее употребительных в обиходно-бытовой и социально-политической сферах общения. В данном словаре имеется иллюстративный материал и адресован иностранным учащимся, изучающим русский язык.

Рассмотрим современные крылатые выражения: Бить ключом — активно протекающие, часто непредсказуемые события. Например, события постоянно бьют ключом [2:63].

Термин «идиома» в русской лингвистике характеризует ФЕ с очень узким значением, с высшей степенью сращения.

В таджикском языке все фразеологизмы называются идиомами. Отличительными признаками фразеологических единиц таджикского языка являются составная структура, целостная семантика.

Идиоматичными признаками фразеологических единиц таджикского языка являются внутренняя форма идиомы, ее соотношения с переносным значением, немотивированность переносного значения идиомы.

В таджикском языкознании по данному вопросу были высказаны различные точки зрения. Долгие годы «традиционная устойчивость, характеристика их употребления, краткость форм их выражения, отношение и соответствие содержания» [11:4] считались отличительными признаками фразеологических единиц таджикского языка.

Последующие исследования показали, что такой широкий набор отличительных признаков расширяет рамки фразеологии помимо действительных фразеологических единиц языка, к ним относятся многочисленные нефразеологические явления. В последнем исследовании Х. Маджидова в число основных отличительных признаков фразеологических единиц таджикского языка включены такие уточненные признаки, как составная структура, целостная семантика, устойчивость лексико-грамматического состава, отсутствие синтаксической связи между компонентами и функционирование в

качестве готового языкового материала [11:8].

Традиционные художественные приемы, также основывающиеся на переносном значении, являются одним из важнейших источников формирования фразеологических, и в частности, идиоматичных единиц. В их составе устоялись такие художественные приемы, как сравнение-ташбех: монанди мурча давр задан (буквально, крутиться как муравей) в значении преследовать какую-либо цель; биринч барин ёзидан (буквально, раздаваться как рис) в значении радоваться. В этих идиомах использованы союзы барин, монанди, на основе которых и сформированы сравнительные идиомы. Метафора-истиора: гусфанди фарбех (буквально, жирный баран) в значении дехканин (крестьянин), дасти кори (буквально, рабочие руки) в значении батрак, чернорабочий. Гипербола-муболига: об карда хурдан (буквально, развести в воде и выпить) в значении полностью освоить. Антитеза-тазод: хохам нахохам (буквально, хотя-нехотя) в значении без особого желания. Символ-рамз: рохи сафед (буквально, белая дорога) в значении светлый путь. Метонимия-киноя: ба пой касе задан (буквально, бить кого-либо по ногам) в значении дать кому-либо по ногам.

Фразеологические единицы в таджикском языке с точки зрения семантики делятся на несколько разделов:

1) Фразеологизмы, выражающие физическое состояние человека. Например: хунаш мечушад-кровь кипит;

2) Фразеологизмы, выражающие психическое состояние, настроение и состояние. Например: ба пой чап аз хоб хестан-встать не с той ноги;

3) Фразеологизмы, выражающие действие человека. Например: бо ду даст ба кор часпидан-взяться двумя руками за дело;

4) Фразеологизмы, характеризующие поведение человека. Например: дасти ёри дароз кардан-протянуть руку помощи.

В настоящее время все исследователи фразеологии заинтересованы в типологическом изучении двух и более языков. Большое количество интернациональных ФЕ говорит о том, что существуют общекультурные ценности и опыт народов, что отражается в их языках. Существуют и сугубо национальные ФЕ, присущие только одному конкретному языку, не имеющие эквивалентов в других языках. Например, в русском языке, Мамаево побоище, бить баклуши, ложь во спасение, манна небесная.

Фразеология каждого языка фиксирует свое внимание на различных аспектах одного и того же явления и фразеологической концептуализации подвергаются в таджикском и русском языках различные фрагменты действительности. Следствием этого являются случаи возникновения лакунарных содержательных категорий в соматической фразеологии сопоставляемых языков. Также отмечается следующая особенность: наполняемость тематических групп в языках может колебаться в разных диапазонах. Но, несмотря на существенные семантические отличия во фразеологии сопоставляемых языков отмечается преобладание общих тематических групп над лакунарными рядами в сравниваемых неродственных языках, что и подтверждает мнение об универсальности соматической фразеологии в языках независимо от характера их языковых контактов [11:12].

В заключение можно сделать вывод о том, что существование в языках большого разнообразия ФН с точки зрения структуры, семантики функций, говорит о важном месте ФЕ не только в лексической, но и в общеязыковой системе языка. Изучая язык, нельзя обойтись без знания его самобытной части лексики, созданной историей, опытом и культурой народа – фразеологии, которая делает язык ярким, живым, экспрессивным и дает возможность выразить и передать все богатство человеческих мыслей и чувств.

Литература:

1. Архангельский В.Л. Устойчивые фразеологизмы в современном русском языке. Издательство Ростовского университета, 1964. – 213с.
2. Баско Н.В. Фразеологизмы в русской речи. Словарь-справочник. Изд.-Флинта: Наука Москва, 2007.- 272 с.
3. Бирих А.Н., Мокиенко В.М., Степанов А.И. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. М., 2005, Издательство АСТ.
4. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 1977. – 150с.
5. Есперсен О. философия грамматики. М., 1958. – 426 с.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии английского языка. М.,1997.- 297 с.
7. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. М.: Просвещение, 1977.-224с.
8. Лексика и фразеология русского языка. Пособие для студентов заочников факультетов русского языка и литературы педагогических институтов/Н.М. Шанский – М.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 246 с.
9. Общее языкознание п/р Супрун А.Е. «Высшая школа», Минск, 1983.
10. Реформатский А.А. Введение в языковедение М., «Аспект-Пресс», 1996.- 210с.
11. Рахмонова Н. Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках: Автореферат дис.канд.филол.наук, Душанбе, 2006.-27с.
12. Смирнитский А.И. Лексикология английского языка. М., Изд-во Иностран. Лит-ры, 1956.
13. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. «Просвещение». М., 1975,- 200с.

Шарипова Санавбар Sharipova Sanavbar

унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ,
Researcher, Institute for the Development of Education named after Abdurahmon Jomi

ВАЗИФАҲОИ ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ ДАР МАКТАБИ МУОСИР THE TASKS OF MORAL EDUCATION IN MODERN SCHOOLS

Аннотатсия: Таҳқиқот ба муайянкунии шароити тарбияи ахлоқӣ дар мактаби муосир, ки ба воситаи вазифаҳо муносибати онҳо бо мактаб, омӯзгор ва хонандагон муайян мегарданд, бахшида шудааст. Дар мақола назария ва концепсияҳои асосӣ оид ба тарбияи ахлоқӣ дар мактаби муосир ба шахсияти хонандагон равона карда шуда, мафҳуми «тарбияи ахлоқӣ» муайян шудааст, вазифаҳои муассисаи таълимӣ, омӯзгорон ва таъсирҳои тарбиявии ҷараёни таълимро дар ин радиф равшан карда, омӯхта шудааст.

Abstract: The study is devoted to identifying the conditions of moral education in modern schools, through which their relationship with the school, teachers and students is determined. The article examines the main theories and concepts of moral education in modern schools, gives a definition of the concept of "moral education", clarifies the tasks of the educational institution, teachers and the educational impact of the educational process.

Калидвожаҳо: мутобиқшавӣ, фаъоли, ҳамкорӣ, барқароркунӣ, омодагӣ, арзишҳои умумибашарӣ, неъматҳои моддӣ, неъматҳои маънавӣ, Ватан, тарбия, муҳити зист, ҳештаншиносии миллӣ, сарчашмаҳои таърихӣ фарҳангӣ, иҷтимоишавӣ, воридшавии иҷтимоӣ.

Key words: adaptation, activity, cooperation, rehabilitation, readiness, universal human values, material wealth, spiritual benefits, Motherland, upbringing, environment, national self-knowledge, socio-historical and cultural sources.

Ман ба нерӯи созандаи тамоми мардуми шарифи мамлакат, аз ҷумла ҷавонони боғайрат ва занону бонувони ватандӯсту соҳибмаърифат эътимоди комил дорам ва дилпуруна изҳор менамоем, ки мо ҳама якҷо бо заҳмати содиқонаву аҳлонаи худ то ҷашни мубораку муқаддаси сисолагии истиқлолу озодии Тоҷикистони маҳбубамон симои Ватани азизамонро то дурдасттарин гӯшаи канори он боз ҳам ободу зебо мегардонем.

Эмомалӣ Раҳмон

Модернизатсияи фаъолияти таълим дар мактаби муосир ва таъйини авлавияти тарбия дар санадҳои охир, ки сиёсати давлатиро нисбат ба муассисаҳои таълимӣ

инъикос мекунад, доир ба яклухтии чараёни таълимиву тарбиявии хонандагон моро ба мулоҳиза водор мекунад.

Ҳоло зарурати ба сифати чанбаҳои пешбарандаи фаъолияти тарбиявии мактаб шуморидани меъёрҳо ва сарватҳои маънавии одамон ба миён омадааст, бахусус дар давраи нобасомониҳои ахлоқӣ дар муҳити мактаб ва ҷомеа, вайроншавӣ ва зиддинсонӣ шудани ахлоқи наврасон.

Худи «арзиш» мафҳуми фалсафӣ, сотсиологӣ, адабӣ ва педагогӣ буда, таҳти ин мафҳуми рукҳои махсуси муқарраргардидани иҷтимоии ҷамъиятро мефаҳмем, ки дар шаклҳои мусбату манфӣ, баду нек, зебову зишт, савобу носавоб, равою нораво зоҳир мегардад. Ғайр аз ин, арзиш ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ (ҳаққу ноҳақ) бо ҳодиса ва воқеаҳои ҷамъиятӣ муносибати гуногун дошта, онҳоро маъқул медонад, ё рад мекунад ва бо ин маъно яке аз меъёрҳои зиндагии инсон дар ҳаёт ба шумор меравад.

Муҳимтарин меъёри арзишҳои умумибашарӣ ин аст, ки аксарияти халқҳои (миллатҳои) рӯи замин онҳоро ҳамчун меъёри зиндагӣ меписанданд.

Арзишҳо аз рӯи аҳамият ва миқёс ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: а) арзишҳои миллӣ; б) арзишҳои умумибашарӣ.

Арзишҳои миллӣ хоси халқҳо ва миллатҳои алоҳида буда, тарзи зиндагӣ, анъана, расму ойин ва муносибатҳои онҳоро нисбат ба воқеият ифода мекунанд. Арзишҳои умумибашарӣ мутааллиқ ба тамоми башарият буда, ҳазинаи бузургеро мемонанд, ки аз сарватҳои маънавии қулли миллатҳо гирд оварда шудааст.

Ҳар чиз, ки баҳо ё арзиши инсонро ҳамчун инсон муайян мекунад ва ба ӯ рӯҳ мебахшад, маънавиёт аст. Маънавиёт чизе нест, ки бо даст гирифта, ламс карда ва харидаю фурӯхта шавад. Маънавиёт дар сифатҳо ё хосиятҳои худи инсон нухуфтааст, ки дар қобилияти худшиносӣ, эҳсоси таърих, замону фазо, қобилияти тафаккур, қобилияти омӯзиши забонҳо; одобу ахлоқ, дониш, маҳорату малака, эҷодкорӣ ва ғайра ифода меёбад. Рафтори меъёрии хонанда ба ташаккули сохтори дурусти психологӣ ӯ вобаста аст. Дар ин бора устод С. Туронов қайд намудаанд: «Ҳар як ҷомеа чунин як системаи таълимиро таҳия ва татбиқ мекунад, ки ба ташаккули сохтори психологӣ шахсият, хислати ахлоқии он, ки ба сатҳи муайяни тафаккури иҷтимоӣ, малакаҳои рафтори иҷтимоӣ, эътиқоди маънавий, арзишҳо, муносибатҳо ва ғайра ҷавобгӯ аст, яъне идеали рафтори меъёрӣ мебошад» [10,5].

Дар робита бо ҳисму рӯҳ инсон хоҳишҳои ҳисмонӣ дораду хоҳишҳои рӯҳӣ, яъне майлу хоҳиш ба олами рӯҳӣ. Ҳамин майлҳои рӯҳӣ асоси фарҳангу тамаддуни инсонро ташкил медиҳанд, ки ба таври дигар маънавиёт меномем. С.Л.Рубинштейн чунин гуфтааст: «Чанбаи психикӣ шахсият бо чанбаҳои дигар дар як қатор ҷойгир нест, падидаҳои психикӣ ба ҳаёти томи шахсият ба таври табиӣ пайванд мешаванд, зеро функцияи асосии ҳаётии тамоми падидаҳо ва равандҳои психикӣ аз танзими фаъолияти одамон иборат аст. Равандҳои психикӣ, ки бо таъсири беруна ба вучуд меоянд, рафторро таъин карда, вобастагии рафтори субъектро ба шароити объективӣ ғайримустақим ифода менамоянд» [9, 98].

Чизе, ки маънавиётро ба ин ё он тараф – пеш, пас, чап, рост такон медиҳад, боло мебарорад ва ё хароб мекунад, шуур аст, ки аз се қисми таркибӣ иборат мебошад: ақл, эҳсос ва ирода. Ақл ва вазифаи он ба низом овардани зиндагии инсон, ҳалли масъала ва нақшаҳо, ки инсон наздаш мегузарад, инкишоф, равнақу ривочи илм, ҷустуҷӯи ҳақиқат мебошад. Ҳиссиёт ё эҳсос майл ба зебоӣ ва ё зебопарастӣ дорад: тамошои гулу гулзор, ҳаловат бурдан аз бӯйи муаттару садои мусиқӣ, ғизои маънавий гирифтани аз хондану мутолиаи китоб ва ғ. Ирода майл ба некӣ ва нақорӣ дорад, ки аз сириштиҳои инсон аст ва дар ҳамгироӣ бо ақлу эҳсос ташаккул меёбад.

Ҳам файласуфҳо ва ҳам педагогҳо дар байни арзишҳои умумибашарӣ инсон, ҳуқуқ ва бузургии онро дар ҷойи аввал мегузоранд, ки ин табиист. Инсон, ки худ меъмор ва офаридагари арзишҳост, ҳатман бояд ин мақомро ишғол намояд.

Мо, мардуми тоҷик, сарфарозем, ки дар ҳазинаи бузурги арзишҳои умумибашарӣ ҳиссаи муайян дорем. «Миллати куханбунёди тоҷик ба ин гулдастаи умумӣ як гули

бисёр пурчило ва ба таври ҳамеша тару тоза ҳамроҳ кардааст».¹⁵ Меҳр ба замин, меҳнату меҳнатдӯстӣ, нисбатан устувори оила, майлу рағбат ба дониш, посдории сулҳу оштӣ, зебописандӣ, санъат, хоксорию фурутанӣ, камгапӣ, дастархони боз, меҳмондорию меҳмоннавозӣ – ҳама арзишҳои миллӣ мебошанд. Педагог Ф. Шарифзода гуфтааст: «маҷмӯи сифатҳо ва қонунмандии фардиро ҳамчун ҳолати махсуси ҷиҳатҳои умумиинсоние мефаҳманд, ки дар зиндагӣ тариқи таъсири беруна ба вучуд омада, бо амалиёти мутақобилу ғаёлонаи байни одамон ва воқеият танзим мешаванд» [12,184].

Дар ҷаҳон халкero наметонем, ки мисли тоҷик ин қадар дуру дароз, солҳо ва асрҳои зиёде зери зулму истибдоди аҷнабиён монда, хуни фарзандонаш рехта бошад. Юнониҳо, арабҳо, шайбониён, теуриён, ҷониён, туркҳо, манғитҳо - ҳама дастгоҳи ҷангу хунрезиро ба аспу аробаҳо бор карда ба ин қаламрав оварданд. Аҷнабӣ аҷнабӣ аст. вай бо сулҳ ҳам биеъд, корашро мекунад, шутури нафсаш гардан дароз мекунад.

Ҳар ҷо, ки расид пойи асти қатаган,

Не зинда ватан ёбаду не мурда кафан.

Бо вучуди ҳамин, тоҷик зинда монд, мағлуб нашуд, хуввияташро гум накард. Беш аз ин, ба ин рӯзҳо-рӯзҳои Истиқлол ва мустақилият расид. Худ аз худ саволе пеш меояд: кадом қувваи бузург тоҷикро аз маҳву махлутшавӣ нигоҳ дошт? Магар Хочаи Хизр назар кард? Ин қувваи бузург ақли расои тоҷик, забони ширадор, таърихи пурбор, адабиёти шакарвор, фарҳанги ҷилдор, расму оину анъанаҳои миллӣ буд ва ин халқро хоҷаҳои хизраш – Иброҳим Зардушт, Имоми Аъзам, Ҷамшед, Рустам, Хусрави Парвиз (Анӯшервони Одил), Бузургмеҳр, Абӯмуслим, Муқаннаъ, Исмоили Сомонӣ, Балғамӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Берунӣ, Шамси Табретӣ, Имом Тирмизӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Темурмалик, Саъдӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шохин, Ҳочӣ Ҳусайни Хатлонӣ, Садриддин Айний, Бобоҷон Ғафуров ва садҳо дигарон назар мекарданд. Вақте юнониҳо ва баъдтар арабҳо бо мақсади ғасби ин мулк лашкар кашиданд, қаламрави Аҷам аз кишвари Юнон ва аз нимҷазираҳои Арабистон садҳо маротиба калону бузург буд. Ҳамчунин, дар аҳди лашкари ғаддори муғул ҳам. Арзишҳои маънавӣ дар тамоми гӯшаю канори ин сарзамини паҳновар ва биҳиштосо мисли чашмасорони покизаи кӯҳсорон ҷӯш мезад. Хоҳ нохоҳ аҷнабиён наметавонистанд ва имконият ҳам надоштанд, ба ҳар як канори он рафта бисӯзанду битарсонанд. Аз сӯйи дигар, бузургони моро агар таъкиб мекарданд, онҳо аз шаҳр ба шаҳр гашта (Абӯалӣ Сино) ва ё дар дараҳою кӯҳпораҳо (Шоҳносири Хусрав) паноҳ бурда, арзиши маънавӣ мефариданд ва бар қасди душманон пурмахсултару боифтихортар кор мекарданд ва онҳоеро, ки дар хизмати ғаддорон сари таъзим фуруд меоварданд, сарзаниш мекарданд.

Носири Хусрав мегӯяд:

Туркон ба пеши мардон з-ин пеш дар Хуросон,

Буданд хору очиз ҳамчун зани сарой

Имрӯз шарм н-ояд озодазодагонро,

Кардан ба пеши туркон пушт аз тамаъ дутой.

Халқҳо ва миллатҳо дорои ду навъи арзишанд: арзишҳои моддӣ ва арзишҳои маънавӣ. Арзишҳои моддӣ, аз қабилӣ неъматҳои моддӣ натиҷаи арақи ҷабин, обилаи кафи дастон, ки талаботи ҷисмонӣ одамо қонеъ мегардонанд. Дар ҷаҳон халқҳои зиёдеро медонем, ки ҳарчанд сарватҳои арзишҳои моддӣ фаровон доштанд, бо роҳу тарзҳои гуногун (ҷанг, фиреб, найранг, баҳонаи ёрӣ расондан...) бо халқу миллатҳои дигар махлут шуда, ҳам давлатдорӣ ва ҳам хуввияти худро аз даст доданд. Дар муҳити ноошно ҳатто ҳамон арзишҳо ҳам бақои миллатро таъмин накарданд, муттақо нашуданд.

Арзишҳои маънавӣ, ки аз қабилӣ ватану ватанхоҳӣ, меҳнат, сулҳ, дониш, оила, фарҳангу маданият, ки маҳсули ақлу хираданд, рӯҳ ва дили инсонро қонеъ маънавиётро ганӣ мегардонанд. Ин арзишҳо:

¹⁵ «Омӯзгор», 29.03.2002.

– офтобро мемонанд, ки бар сари офарандагонаш, яъне халқ (дигар халқҳо ҳам) мудом нуру зиё мебахшанд;

– чароғро мемонанд, ки роҳи халқро дар шаби зулмот равшан месозанд;

– асои гаронбаҳоеро мемонанд, ки ба дасти нобиноён медиҳанд;

– девори бузургро мемонанд, ки ҳастии миллатро нигоҳ медоранд;

– парчамеро мемонанд, ки ягонагӣ ва ваҳдати халқро таъмин мекунанд.

Дар адабиёти гуногун арзишҳо ва теъдоди онҳоро бо тарзҳои гуногун ном мебаранд. Вале аксарияти муаллифон бар он ақидаанд, ки арзишҳо нӯхтоанд ва кулли онҳо умумибашарианд.

1. Инсон – ва ҳуқуқи башар арзиши мутлақ, меъёр ва ченаки ҳама дар зиндагӣ, мақсад восита ва натиҷаи тарбия.

2. Сулҳ – оромӣ, осоиштагӣ ва ҳамдигарфаҳмии байни одамон, халқҳо ва давлатҳо шартӣ асосии ҳастии одаму олам.

3. Замин – хонаи умумӣ, гаҳвораи инсон, ки ба он чор унсури ҳаёт ҳам (хок, об, бод, оташ) дохил мешавад.

4. Ватан – ягона ва умумӣ барои ҳар як одам, муқаддас ва мерос, ки аз ниёгон мондааст.

5. Оила – ибтидои сохтори ҷамъият, муҳити табиӣ инкишофи фарзанд, поягузори шахсият.

6. Касбу кор – асоси ҳастии инсоният, ифодакунандаи моҳияти инсон.

7. Илму дониш – натиҷаи меҳнати эҷодӣ, маълумот.

8. Маданият – ғановати бузурги маънавӣ, ки инсоният офаридааст.

9. Муҳаббат – сабаби ҳастии инсон, майл ва хоҳиши дил, ақл, чашм.

Худованд замин, кӯҳу дарё, дашту даман, парандаю чаранда офарид. Аммо иллат чӣ буд, ки замин оростаю пироста намешуд, ҳама даҳшату ваҳшатро мемонд. На замин аз заминиаш меосоиду на об аз обиаш. Кирдгор ба фикр фурӯ рафт: «Чӣ манфиат аз инҳо, ки ман офаридаам?» Он гоҳ инсонро офарид, ки чанд сару гардан боло аз махлуқоти дигар. Чун инсон ба фаъолият шурӯъ намуд, ҳам замин ва ҳам замон тағйир ёфт. Ҳама оростаю пироста гардид. Ва агар ҷое монда бошад нообод, иншооллох, обод хоҳад шуд.

Мегӯянд: «Инсон бо сабаби гуноҳи кабирааш аз ҷаннат ронда шуд». Аммо, агар одам аз бихишт берун намешуд, ин замин ин замонро кӣ оростаю пироста мекард, кӣ воситаҳои истеҳсолот меофариду ба кор медаровард, кӣ ғалла мекошту нон, ки боиси ҳастист, пайдо мекард. Имрӯз он хони неъмат, ки дорем, нонҳои ширину болаззат, ки меҳурем, натиҷаи ранҷи одам аст, ки аз бихишт берун омад. Бузургвор Абдулқодири Бедил фармудаанд:

Кучо алвони неъмат з-ин бисот осон шавад пайдо,

Ки одам аз бихишт ояд бурун, то нон шавад пайдо.

Гандум коштани нон офаридан яке аз ҳазорон хизмати инсон аст, ки бар худ ва насли худ кардааст.

Инсон метавонад биболод аз он чиҳо, ки дар давоми мавҷудияташ бо қувваи ақлу фаросаташ, нерӯ ва тавоноиаш ба даст овардааст.

Бале, инсон нисбат ба худ ифтихор дорад. Ифтихор ва шарафи бузурги инсон ҳамин аст, ки парвардигор ӯро инсон офаридааст ва ӯ соҳиби ақл, таффакур ва забони гӯест. Инсон бояд бо ин шукр кунад ва баҳри озодию ободии кишвару сарфарозию некбахтии худ бикӯшад ва инро ҳам дар худ ва ҳам дар насли худ тарбия намояд.

Талқин бикунанд, ки шахсият аст, бузург аст. Бузургии инсонро садҳо бузургони ҷаҳон мадҳу сано гуфтаанд, қасидаҳо навиштаанд, дostonҳо офаридаанд. Вале ҳеҷ яке аз онҳо дар васфи бузургии инсон ба пояи ҳаким Умари Хайём нарасидааст. Шоири файласуф, шоири ошиқи арзишҳои моддию маънавӣ инсонро ҷавҳари биниш, нақши нигин номидааст.

Максуд зи ҷумла офариниш моем,

Дар чашми хирад ҷавҳари биниш моем.

Ин доираи ҷаҳон чу ангуштарисет,
Бе ҳеч шаке нақши нигинаш моем.

Баҳри инсон як худи ҳамин бас аст, ки ўро инсон менаманд, ҳол он ки махлуқе беш нест. Махз барои он, ки аз махлуқоти дигар фарк бикунад, калимаи инсонро сазовараш доништаанд. Ин масъулиятест бузург.

Оре, ҳамин худ бузургиест, ки инсон худофарину худодод аст. Ў заҳмат мекашад, фарзу суннатҳои гунагунро ба ҷо меорад, ҳар рӯз садҳо бор Худоро ба забон мегирад, тавба мекунад, ки ўро ва фарзандонашро дар паноҳи худ нигоҳ дорад, ба ивази заҳмати ҳалолаш лўқмаи ҳалолаш бидиҳад.

Инсон ҷавҳари софу ноёб аст. Ў набояд қимати худро паст бикунад. Ҳамеша барои кадрӯ қимат чадал бояд намуд. Саъдӣ:

Қимати ҳеҷтан ҳасис макун,

Ту ки дар асл ҷавҳари нобӣ.

Бале, инсон агар ба маънои пурраи ин калима сарфаҳм равад, ҳақ надорад, ки кадрӯ қимати худро паст занад. Охир ў ҷавҳари ноёб, нақши нигин, арзишест аз ҳама арзишҳо волотар. Ҳар қадар инсон ба сӯйи оянда мегузошт, ҳамон қадар арзишҳо бо ҳам наздик мекарданд. Ҳар қадар арзишҳо эҳе мешуданд, рушд мекарданд, ҳамон қадар инсонҳо аз марому мақсади якдигар огоҳ мешуданд, ҳаққу ҳуқуқи худро мешинохтагӣ ва эътироф мекардагӣ мешуданд. Аммо таъкид бояд кард, ки ҳуқуқи инсон, бо вучуди мубориза ва саъйю кушиши садҳо муборизони ҳуқуқи башар муаллақ буд ва ҳар кишвару ҳар давлат онро ба таври худ ба нафъи худ маънидод мекард. Аз ин лиҳоз, ки соли 1948 яке аз созмонҳои бонуфузтарини байналҳалқии Созмони Миллалӣ Муттаҳиди Эълумияи ҳуқуқи башар ва баъди ёздаҳ соли он, яъне соли 1959 Эълумияи ҳуқуқи кӯдакро қабул намуд. Мо, ки паси пардаҳо мезистем, аз ин ҳуҷҷатҳои муҳими байналҳалқӣ ва мазмуни онҳо баъди эълумияи мустақилият ва соҳибхиттиёрии ҷумҳуриямон (с. 1991) огоҳӣ пайдо кардем. Пас аз он, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил ба аъзогии СММ қабул карда шуд (с.1992), гоӣ ҳуҷҷатҳои дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонун «Дар бораи моариф» дарҷ ёфт ва ҷузъи муҳими сиёсати давлатӣ таълиму тарбияи мо қарор гирифт. Ҷор моддае, ки дар фасли якуми ин қонун омадааст, (4,5,6 ва 7), ба ҳуқуқи шаҳрвандон ба таълим, ҷанбаи дунявӣ, башардӯстонаи таълим, алоқаи таълим бо анъанаҳои миллию фарҳангии халқи тоҷик бо дигар халқҳои соқини ҷумҳурӣ, арзишҳои умумибашарӣ инкишофи озодонаи шахс, ҳимояи шахс аз ҳама гуна маҳдудиятҳои дар соҳаи таълиму тарбия, ҷанбаи демократӣ доштаи идора ва низоми моариф, кафолати шаҳрвандони ҷумҳурӣ сарфи назар аз аслу насаб, ҷинс, забон мансубияти наҷодию милли, вазъи иҷтимоии касбу кор, ҷойи истиқомат, эътиқод, мазҳаб ва муносибат ба дин ва таҳсил, дастгирии шахсонӣ дорои қобилият, таҳсили шаҳрвандони хориҷӣ кафолати интихоби озодонаи забони таҳсил ва ғайра бахшида шудаанд.

Идеяи асосии Эълумияи ҳуқуқи кӯдакро эътиромӣ шахсияти кӯдак ташкил медиҳад, ки дар муносибати байни муаллиму талаба, кӯдаку калонсолон ифода меёбад. Ин масъала аз он сабаб муҳим аст, ки ҳам ба маҳорату санъати педагогии муаллим дахл дорад ва ҳам бо сифатҳои инсонии ў. Муаллим дар натиҷаи муомилаю муносибати нарм ба дили бачаҳо раҳ ёфта, зимни донишҳои илмӣ, пеш аз ҳама ду вазифаро анҷом медиҳад: 1) тарбия; 2) инкишофи он қобилияте, ки дар замири ҳар яке нухуфтааст.

Имрӯз тавачҷӯҳи асосиро ба он бояд равона кард, ки арзишҳои ахлоқиву маишии инсоният таъли садсоларо ҳазорсоларо таҳия ва суфта мегарданд ва барои аҳли ҷомеа муҳим ва аввалиндарача ба шумор мераванд. Онҳо ҳамеша дар ҳикматҳои мардумӣ, ақоиди динӣ, андешаҳои ахлоқии бузургон, анъанаҳои халқу миллатҳои, кодексҳои гуногуни иҷтимоии рафтори одамон инъикос меёбанд. Ин тасодуфӣ нест, ки арзишҳои бунёдии ҳаёту фаъолияти инсон дар заминаи ахлоқ қарор дорад.

Сарчашмаи ахлоқии меҳнати зиндагӣ инсон тӯли садсоларо аз ҷониби илмҳои фалсафа ва ахлоқ таҳқиқ гардидаанд, ки дар натиҷа мафҳумҳои мӯъҷазӣ ба мисли «меёрҳои оддӣ ахлоқ» барои тамоми инсоният аҳамияти ягонадошта доранд. Аз ин ҷо,

мафҳуми «Арзишҳои умумибашарӣ», ки ҳамчун аспекти асосии арзиши фаъолияти зиндагии одамонро ифода мекунад, имрӯз маъмул гаштааст.

Пас, чаро чунин аспект яке аз самтҳои асосии фаъолияти тарбиявӣ дар мактаб набошад?! Оё фурсати он нарасидааст, ки ба он вақти махсус дода шавад. Бо мақсади бедор кардани кӯшишҳои ахлоқӣ дар хонанда барои инсонии комил шудан, ба интихоби ахлоқӣ барои ҳаёт, одамият, пешрафти фарҳанг қувваи педагогӣ сарф карда шавад?!

Барои он ки мактаб имрӯз ҳамчун организми барои кӯдак ба муҳити тарбиявӣ табдил ёбад, муҳити ахлоқӣ, самтҳои арзишии онро муайян кунад, ба хазинаи педагогии он бояд системаи ахлоқӣ-этикӣ гузошта шавад, то ки асосҳои арзишии тамоми унсурҳои ҳаёти мактабро ба чунбиш оварад, аз ҷумла: фаъолияти таълим, танаффусро ҳамчун фазои муташаккили байни фанҳо ба роҳ монда фаъолияти беруназдариро бо мазмуни маънавийи ғанӣ гардонидани шавад.

Ин чиз муҳим аст, ки фаъолияти таълимӣ дар баробари вазифаи маърифатии худ, ба татбиқи консепсияи тарбиявии фанҳои таълимӣ равона шуда, ҳар як омӯзгор, бо изҳори эҳтиром ба хонанда, ба ин чараён таъсири мусбати худро гузорад, ки ба принципҳои синнусолӣ, муносибати фардии амалӣ бунёд ёфта бошад.

Барои ин соҳаи мақсадгузорию дар структураи чараёни таълиму тарбия дар мактаб ва мутобиқан ба сохтори ташкилии он системаи тарбияи ахлоқӣ ба таври узвӣ ворид карда шавад, инчунин ба талаботи иҷтимоии оила ва ҷомеа ҷавобгӯ бошад. Ба таври узвӣ ва табиӣ ворид кардани он ба чунин як система ба мантиқи чараёни таълиму тарбия дар мактаб имкон медиҳад, ки тарбияи ахлоқӣ ба самти позитивии тарбияи кӯдакон, мақсаднокии онҳо, бунёди шароити самаранок ва ҳифзи ахлоқии ҳар як кӯдак, ворид кардани он ба чараёни робита бо калонсолон ва хурдсолон имконият медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2009. 400 с.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. 1998. 260с.
3. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. М: Просвещение, 1981. 192 с.
4. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006 №94, 21 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе 22.12.2017- 47с.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. СПб.: ИГУП, 1999. 592 с.
7. М. Лутфуллозода Педагогикаи миллии тоҷик. - Душанбе Сифат.- 2015 703с
8. Матвеева, С. В. Педагогические условия формирования патриотизма у старшеклассников: учеб.-метод, пособие / С.В. Матвеева - Н Новгород. 2003.

Султонмамадова Мархабо
Sultonmamadova Marhabo

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Institute for Development of Education named after Abdurahmoni Jomi

УСУЛИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ АШЪОРИ ҒИНОӢ ДАР ДАРСҲОИ **АДАБИЁТ БАРОИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ** **INNOVATIVE METHODS OF TEACHING GANOI POETRY** **IN LITERATURE LESSONS FOR STUDENTS** **SENIOR CLASSES**

Аннотатсия: Дар мақола перомуни методикаи таълими босалоҳият ва шеваи шарҳу тафсири ашъори Ғиноӣ дар муассисаҳои таълимӣ суҳан меравад. Масъалаҳое, ки муаллифони мақола барои таълими босалоҳияти ашъори Ғиноӣ пешниҳод кардаанд, асоси илмӣ дошта, хонандаро бар дарки мақсади шоир ва шинохти ҳунари шоирона раҳнамун месозад.

Abstract: In this article we are talking about the methods of teaching literature and methods of explanation, the analysis of the poem in educational institutions. They direct the reader to the perception of the purpose of the poet and deeper penetration into tissue poetic lyric poem.

Калидвожаҳо: ашъори Ғиноӣ, салоҳият, методика, санъати бадеӣ, ҳунар, таълим, хонанда, ашъори бадеӣ, шеър.

Keywords: lyrics, competence, technique, art, literary art, skill, learners, poem, teaching.

Яке аз масъалаи муҳиме, ки дар таълими адабиёт дар мактаби миёна ва ҳамчунин дар факултаҳои суҳаншиносии донишқадаву донишгоҳҳо барои устодон пеш меояд, донишгари шеваи таҳлилу тафсир ва шарҳи калом бадеӣ, алалхусус шеър аст. Агар муаллими адабиёт аз шеваи таҳлилу калом бадеӣ огоҳ набошад, наметавонад шогирдонашро ба дарки суҳани шоир ҳидоят намояд ва дарсаш низ самараро хуб дода наметавонад. Дар «Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V-XI» осори Ғиноӣ мавқеи хос дорад ва барои таълими ашъори Ғиноӣ аз синфи 5 то синфи 11 шеърҳои зиёде аз шоирони ҳам классико муосир пешбинӣ шудааст. Омӯзгор тибқи талаботи барномаи ҷорӣ дар тақсими соатҳои таъйиншуда озод аст. Дар низомии таълими суннатӣ омӯзгор ҳукуқи тағйир додани мавзӯҳои барномаро надорад, аммо муносибати босалоҳият дар таълим имконият медиҳад, ки муаллим тибқи талаботи шеваи таълим бо салоҳиди худ мавзӯи барномаро иваз кунад. Яъне, омӯзгор дар интиҳоби ашъори шоирон озод аст. «Гарчанде муносибати босалоҳият ба таълим аз таълими суннатӣ тибқи нишондиҳандаҳои мухталифи раванди таълиму тарбия фарқи ҷиддӣ дорад, аммо ин на ба он маъно, ки омӯзгор бояд аз методҳои таълими суннатӣ ба кулӣ даст кашад. Алалхусус дар таълими шеър, ки дар таърихи мактабу маорифи мо собиқаи қуҳан дорад. Омӯзгор бояд дар баробари истифодаи шеваҳои дархури замони таълими суннатӣ талаботи муносибати босалоҳиятро низ риоя кунад. Ин ду шеваи таълим ба ҳеч ваҷҳ яке дигареро ба кулӣ инкор намекунад, балки истифодаи дуруст ва самараноки онҳо натиҷаи дилхоҳ ба бор меоварад» (4, 47).

Марҳалаи аввал дар шеваи муносибати босалоҳият дар таълим дарки матнаст. Дарки матни бидуни қироати саҳеҳи он аз имкон берун аст. Аз ин рӯ, дар қадами аввал, омӯзгор бояд диққат диҳад, то хонандагон шеърро дуруст қироат кунанд, зеро барои шинохти шеър ва дарёфти маънии мақсуди шоир аввал бояд онро дуруст қироат кард. Қироати саҳеҳи шеър ба дарёфти дурусти вазну қофияву радиф ва маънии шеър мусоидат мекунад. Муносибат босалоҳият ба таълим тақозо дорад, ки хонандагон бештар фаъл бошанд, яъне, хонандамехварӣ ҷавҳари асосии талаботи муносибати босалоҳият аст. Аз ин рӯ, муаллим бояд қироати матни шеърро аз хонандагон талаб намояд ва худ довару раҳнамо бошад. Дар сурати иштибоҳ талаффуз шудани ин ё он калима аз тарафи хонандагон онро бояд ислоҳ кунад.

Муайян намудани вазни шеър ва дарёфтани калимоти қофия, радиф ва ҳарфи раӣ, ки аз талаботи низомии суннатии таълим аст, дар дарки маънии матн ва таъйини ҳунари шоир нақши калидӣ дорад. Яъне, таҳлили вазну қофия ва радифу ҳарфи раӣ, ки барои дарки матн мусоидат мекунад, ба марҳалаи аввали муносибати босалоҳият ба таълим дохил мешаванд. Мо бар он андешаем, ки барои хонандаи мактаби миёна донишгари ҳаҷоҳи арӯӣ, қофияву радиф ва дарёфтани ҳарфи раӣ кофист. Баррасии ҳаҷоҳи қофия, таъйини вазни шеър ва дигар масоили поэтикаи шеър барои донишҷӯи риштаи суҳаншиносӣ ва муҳаққини ин соҳа тавсия мешавад. Аммо аз он сабаб, ки мурағибони барномаи таълими адабиёти тоҷик донишгари вазни шеърро ҳатто барои синфи 5 зарур доништаанд (ки он ғайриимкон аст), омӯзгор ногузир аст талаботи барномаро иҷро кунад. Тибқи талаботи методикаи таълими калом бадеӣ мавзун вазни шеърро пеш аз тафсири байти матлаъ муайян мекунад (4,47).

Марҳалаи дувум дар методикаи таълими босалоҳият баҳодихӣ ба матн аст. Баҳодихӣ ба матни бадеӣ бо шинохти калимот ва дарёфти маъноии онҳо шуруъ мешавад. Масалан, дар ин байти Шайх Саъдӣ вожаи [اخرس] «ахрас» комилан камистеъмол буда, ба маънии лол, гунг ба қор рафтааст ва бори маънии байт низ ба дӯши ҳамин калима аст:

Ман дар ҳама қавлҳо фасеҳам,
Дар васфи шамоили ту аҳрас.

Шоир мегӯяд: Ман дар ҳама гуфторҳову масъалаҳо забони фасеҳ дорам, аммо дар васфи чехраи зебои ту забонам лолу гунг аст, яъне, наметавонам ҷамоли туро, ҷуноне ки шоиста ҳаст, тавсифу тасвир намоям. Ва ё дар байти зери Масъуди Саъди Салмон қироати дуруст ва шинохтани маънии калимаи «ганг»[گنگ]-хамида, қач) хонандаро ба дарёфти маънӣ ҳидоят мекунад:

Бори миннат нишаста бар сари чуд,
3-ин сабаб ҳаст ҳар се ҳарфаш ганг.

Яъне, ҳар се ҳарфи калимаи «чуд» (چود) - саховат) ج-«чим», و-«вов» ва د-«дол») шакли қач, хамида доранд.

Ташхиси дурусти истилоҳоту таъбироти шоирона ва риояи дастурмандии шеър низ ба марҳалаи дувуми шеваи муносибати босалоҳият – баҳодихӣ ба матн дохил мешавад. Муаллим бояд дар ҳалли ин масъала ба шогирдон раҳнамо ва ёвар бошад. Масалан, дар мисраи аввали байти зери Саъдӣ истилоҳи «шаҳрво» [شهروا](пуле, ки арзиши ҳақиқии он камтар аз арзиши расмӣ он аст, зари ноҳолис) муайян нагардад, дарки мақсади шоир аз имкон берун аст, зеро агар ҳиҷои «во» аз «шаҳр» ҷудо талаффуз шавад, маънии дигар ба зеҳн меояд:

Бузургзодаи нодон ба шаҳрво монад,
Ки дар диёри ғарибӣ ба ҳеч настонанд.

Дарёфтани корбурди санъатҳои бадеӣ, тасвироти шоирона ё худ суварии ҳаёл дар шеър, ки аз шартҳои муҳимми методикаи суннатист, дар муносибати босалоҳият ба марҳалаи дувум, яъне баҳодихӣ ба матн шомил аст. Ҳаёлангезӣ, бино ба гуфтаи суҳаншиносон, асл ва ҷавҳари шеър аст Таҳайюл пайвандест миёни табиат ва авотифу эҳсосоти шоир. Маҳз ҳамин суварии ҳаёл аст, ки ба шеър зебоӣ мебахшад ва ҳунари шоир низ дар тасвири шоирона таҷассум мегардад. Ташаккули салоҳиятҳои фанӣ ва адабӣ, алалхусус салоҳияти шинохти зебоӣ ва санъату ҳунари адабӣ дар хонандагон дар ин марҳала сурат мегирад. Масалан, дар байти зери устод Рӯдакӣ чанд санъат ба кор рафта ва зебоии шеър низ дар корбурди устодонаи санъатҳои шеъриву тасвири шоирона аст:

Бихандад лола дар саҳро ба сони чехраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Мачнун.

«Хандидани лола» ва «гиристани абр» санъати ташхис аст. Шоир ба «лола»-ву «абр» шахсият дода, онҳоро дар шакли инсоне дар тасаввур оварда, ки яке «механдад»-у дигаре «мегирад». Аз сӯйи дигар, ҳамин «хандидани лола», ки киноя аз шукуфтани он аст, ба чехраи Лайлӣ ташбеҳ шудааст. Вачҳи ташбеҳ сурҳии гулбаргҳои лолаву руҳсорай Лайлист. Ва «гиристани абр», ки киноя аз боридани борон аст, ба дидаи Мачнун, ки дар фироқи Лайлӣ ҳамеша гирён буд, монанд шудааст. Зикр Лайливу Мачнун санъати талмех аст. Яъне, шоир барои баёни андешааш ба қиссаи Лайливу Мачнунро талмех намудааст. Илова бар ин, дар ин байт санъати муурооти назир, таносуб ва инсиҷоми калимот низ ба назар мерасад. Яъне, як манзараи одии табиат хангоми баҳор, ки лола шукуфтаву борон меборад ба ин зебоӣ тасвир шудааст.

Мисоли дигар, дар ин байти Ҳаким Низомӣ корбуди санъатҳои ташбеҳ ва истиора имкон дода, ки шоир маъниро шоирона ва хеле зебо пешкаши хонанда кунад:

Кашида қомате чун нахли симин,
Ду зангӣ бар сари нахлаш рутабчин.

Ин байт аз достони «Хураву Ширин» аст. Агар дар мисраи аввал қадди Ширин ба нахл (дар баъзе нусхаҳо сарв) ташбеҳ шуда бошад, дар мисраи дувум «ду зангӣ» истиора аз ду зулф ва «нахл» истиора аз қадди ўст. Ва ё дар байти дигар аз достони «Хураву Ширин»:

Зи бодоми тар оби гул барангехт,
Гулобе бар гули бодом мерехт.

«Бодоми тар» истиора аз чашм, «оби гул» ва «гулоб» истиора аз ашк ва «гули бодом» истиора аз руйи Ширин аст. Яъне, Ширин мегирист ва ашк аз дидагонаш ба рӯяш мешорид.

Дар байти зери Лоҳинҷӣ талмеҳи қиссаи Ширину Фарҳод дар айни латофати балоғат ва узубат баён шудааст:

Имшаб садои теша аз Бесутун наомад,
Шояд ба хоби Ширин Фарҳод рафта бошад.

Зебоии ин байт дар алифбои ниёкон на танҳо дар маънӣ, балки дар сураат ҳам ҳаст:

امشب صدای تیشه از بیستون نه آمد،
شاید به خواب شیرین فرهاد رفته باشد

Илова бар Фарҳоду Ширин ва кӯҳи Бесутун, ки санъати талмеҳ аст, калимаи «Ширин» ихом дорад, ҳам ба маънии Ширин, маъшуқаи Фарҳод ва ҳам ба маънии хоби ширин, яъне хоби хуш омадааст. Кушодани чунин санъатҳо ва дарки суvari хаёл салоҳияти зебоиносӣ ва малакаи дарки ҳанари асилро дар хонандагон ташаккул медиҳад.

Донистани ҷаҳонбинии шоир, ки омили аз ҳама муассир дар маънии шеър аст, низ ба марҳалаи дувуми муносибати босалоҳият дохил мешавад, зеро бе донистани ҷаҳонбинии шоир дарки матни шеъри ӯ ғайриимкон аст. Масалан, бидуни донистани ирфони ошиқона дарки шеъри шоирони ориф, монанди Аттору Мавлавӣ ва ё Саъдию Ҳофиз аз имкон берун аст. Таълими унсурҳои асосии ирфону тасаввуф шояд барои хонандагон мактаб зарурат надоштаву дарки он душвор бошад, аммо барои донишҷӯёни риштаи суҳаншиносӣ ҳатмист. Муаллим бояд сараввал шоғирдонро бо тасаввуф ва ирфони адабиёти форсии тоҷикӣ ошно созад. Мо ба тариқи фишурда, таъя ба навиштаҳои муҳаққиқони ирфоншинос моҳияти ирфони ошиқонаро баён мекунем: Бояд зикр кард, ки орифон эътиқод доранд, ки мабдаъ ва холиқи ҳастӣ Худованди мутаъол аст, яъне тамоми мавҷудот тавассуди ӯ офарида шуда ва дар ҳамаи онҳо заррае аз нури ӯ мавҷуд аст. Агар дар ҷамодот камтар, дар наботот бештар аст ва нисбат аз наботот дар ҳайвонот бештар ва дар инсоният аз ҳама беш аст. Дар байни инсонҳо низ нури худовандӣ яқсон нест, ашхосе, ки зеботаранд, хусни худовандиро бештар инъикос мекунанд, новобаста аз он ки кофаранд ё мусалмон, бутпарастанд ё насоро, зананд ё мард. Албатта, на ҳама урафо ба ин ақида мувофиқанд. Орифон ҳастиро бар ду навъ медонанд: олами рӯҳонӣ ва олами моддӣ. Ин ду олам дар мактабу мазҳабҳо ва ҷараёнҳои ирфонӣ фалсафӣ бо номҳои мухталиф ёд шудааст. Масалан, мутакаллимӣ онҳоро олами маъқулот ва олами маҳсусот ё олами амру олами халқ, аҳли фалсафа олами метафизик ва олами физик ё олами мовароуттабиаву олами табиат, ишроқиён олами нуру олами зулмот ва бархе олами улвию олами сифлӣ ва амсоли инҳо номидаанд. Вобаста ба ин орифон бар онанд, ки вучуди ҳақиқии инсонро рӯҳ ташкил медиҳад ва рӯҳи инсон партаве аз рӯҳи Худованд аст. Рӯҳи инсон пеш аз он ки ба ин дунёи модию хокӣ ояд, дар олами рӯҳонӣ будааст. Ин рӯҳи инсон ё зурроти бани Одам дар рӯзи азал, ки бо унвони «аҳди аласт», «рӯзи азал» ва мисоқи олами зур ёд мешавад ва ишора ба пеш аз оғози офариниш дорад, бо мушоҳида ҷамоли маъшуқи азали ба ӯ ошиқ мешавад ва Худованд низ ба офаридаи худ ошиқ мегардад. Ишқе, ки орифон аз он ёд мекунанд, реша ба рӯзи азал дорад ва дучониба аст, ҳам ошиқ ба маъшук ошиқ асту ҳам маъшук ба ошиқ илтифот дорад. Ба таъбири дигар, дар рӯзи мисоқ рӯҳи инсон бо мушоҳидаи ҷамоли Худованд ба ӯ ошиқ шуд ва Худованд низ ба Одам муштоқ гардид. Чунончӣ, Ҳофиз мегӯяд:

Соия маъшук агар уфтод бар ошиқ чӣ шуд,
Мо ба ӯ муштоқ будем, ӯ ба мо муштоқ буд.

Орифон ин аҳдро аҳди азал ё аҳди аласт номидаанд ва таъя ба Куръон доранд, ки Худованд бар ваҳдонияти худ аз баннӣ Одам бар худашон гувоҳ гирифтааст ва он дар Сураи «Аъроф» ояи 172 ёд шудааст: «Ва Парвардигори ту аз пушти баннӣ Одам фарзандонашро бурун овард. Ва ононро бар худашон гувоҳ гирифт ва пурсид: «Оё ман

парвардигоратон нестам?» Гуфтанд: «Оре, гувоҳӣ медиҳем», то дар рӯзи қиёмат нагӯед, ки мо аз он беҳабар будем». Ин маъниро Шайх Аттор хеле зебо баён мекунад:

Мо зи хароботи ишқ масту аласт омадем,
Номи «бало» чун барем чун ҳама маст омадем.
Пеш зи мо чони мо хӯрда шароби аласт,
Мо ҳама з-он як шароб масту аласт омадем...

Ҳамчунин бино ба ақидаи эшон, рӯҳи инсон дар як замони мушаххас аз ватани аслии хеш, яъне олами рӯҳонӣ (ба қавли Мавлоно «найистон») чудо шуда, вориди дунёи моддӣ мегардад. Ин ҷо ҳамон қиссаи машҳури Одаму Ҳаво ва аз чаннат ронда шудани онҳо дар назар аст. Рӯҳи инсон дар оғоз сайри нузулӣ мекунад ва дар ин дунёи моддӣ асир мегардад ва аз он маҳдудтар побанди қафаси ҷисм мегардад. Рӯҳи инсон ҳамон вақт комил мегардад, ки бояд сайри суудӣ кунад ва худро аз банди нафсу шаҳвоти нафсонӣ ва аз қайди дунёву тааллуқоти дунявӣ озод созад дубора ба ватани аслии худ – олами рӯҳонӣ бирасонад. Дар ин масъала, яъне расидан ба ватани аслӣ – олами рӯҳонӣ, ё ба таъбири соддатар расидан ба Худо низ орифон дар як ақида нестанд. Баъзе аз онҳо, монанди Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ мӯътақиданд, ки солики роҳи тариқат, ки меҳодад ба висоли маъшук ва маъбудӣ худ бирасад, бояд аз сад майдон гузар созад. Гурӯҳи дигар, аз ҷумла ишроқиён, монанди Шихобиддин Яҳёи Сӯҳравардӣ бар онанд, ки толиби маъшук бояд аз ёздаҳ кӯҳ убуру кунад. Файласуфи бузурге монади Ибни Сино, ки дар охири умр ба тасаввуф гаравид, ҳашт кӯҳ ё мақомро пешниҳод кардааст. Аммо аксари орифону сӯфиён монанди Шайх Аттору Мавлои Рум мӯътақиданд, ки барои расидан ба камол ва мушоҳидаи ҳазрати улуҳият бояд аз ҳафт водӣ гузар кард, ки он водихо ба тариқи зайланд: 1) талаб, 2) ишқ, 3) маърифат, 4) истиғно, 5) тавҳид, 6) ҳайрат ва 7) фано. Шайх Аттор дар «Мантикуттайр» ин водихоро аз забони Ҳудхуд чунин тафсир додааст:

Гуфт: Моро ҳафт водӣ дар раҳ аст,
Чун гузаштӣ ҳафт водӣ, даргаҳ аст.
Ҳаст водии талаб оғози қор,
Водии ишқ аст аз он пас, беканор.
Пас сеюм водист он маърифат,
Пас чаҳорум водии истиғно сифат.
Ҳаст панҷум водии тавҳиди пок,
Пас шашум водии ҳайрат саъбноқ.
Ҳафтумин водии фақр асту фано,
Баъд аз ин рӯю равиш набвад туро.

Аз сӯи дигар, барои дарёфтани хунари шоир бояд байтро аз нигоҳи нақди сохторгаро (Formalism) баррасӣ кард, ки он низ вобаста ба инсиҷоми аҷзо ё худ таносуби калом аст. Инсиҷоми аҷзо, яъне ҳеҷ ҷузвара қобили ҳазф шудан нест. Масалан, газали Ҳофиз аз он рӯ зебост, ки инсиҷоми аҷзо дорад. Мо ба тариқи намуна байте аз Ҳофизро аз ин дидгоҳ баррасӣ мекунем:

Хезу дар косаи зар оби тарабноқ андоз,
Пештар з-он ки шавад косаи сар хок, андоз.

Дар ин байти Ҳофиз ҳама калимот ба ҳамдигар таносуби маъноӣ доранд. Масалан, «косаи зар» бо «оби тарабноқ», «косаи сар», «хок», «андоз» ва ҳатто бо «хез» низ таносубу ҳамохангӣ дорад. «Косаи зар» бо «косаи сар» илова бар он ки таҷнис шуда, иртиботи маъноӣ низ дорад: аз косаи сар низ коса, ҷоми шаробнӯшӣ месохтаанд. Шоҳон аз косаи сари душманонашон баъд аз ғолиб омадан ҷоми шаробнӯшӣ месохтаанд ва аҷибтар он аст, ки косаи сари душмани кушташударо бо зар (тилло) рӯпӯш мекардаанд. Коса бо хок низ иртиботи бевосита дорад: а) Косаро аз хок (гил) месохтанд, б) Коса баъд аз шикастану аз байн рафтани ба хок мубаддал мегардад. Ҳамин гуна таносуб «коса» бо «хез» (феъли амр) дорад: а) Шаробро аз ҷой бархоста (хеста) ба қадаҳ ё коса ва ё ҷом мерезанд, б) Яке аз ойини боданӯшӣ чунин буда, ки агар ба саломатии бузургворе (масалан, шоҳ ё амир ва ё пир) шароб нӯшидани шаванд, барои эҳтироми ӯ хатман аз ҷой бархоста менӯшиданд. Чунин таносуби маъноӣ байни дигар

калимоти ин байт низ вучуд дорад. Масалан, феъли амри «андоз» (ба маънии рез, масалан, чой андоз, об андоз, ки дар шеваи водии Зарафшони Тоҷикистон хеле маъмул аст, аммо дар Эрони имрӯза ба маънии қасд ва майли ҳамла қардан, андоза, миқёс ба қор меравад) бо «хез» (аз чой бархоста андохтан (рехтан), бо «коса» (ба коса андохтан (рехтан), бо «хок» (хок андохтан рехтан), бо «оби тарабнок-бо истиора шароб» (шароб андохтан), бо «сар» (ба сар хок андохтан (рехтан) таносуби маъноӣ дорад. Дар байти Ҳофиз наметавон калимае бечо ё ҳазф қард ва ба қояш калимаи дигар гузошт. Агар ин қор сурат гирад, шояд маъноӣ ва вазн ҳалал наёбад, аммо нақҳати байт ва ин вусъати маъноӣ аз байн меравад.

Аз сӯи дигар, дар ин байт такрори ҳарфи «з» дар калимоти «хез», «зар», «андоз», «з-он» ва боз «андоз» оҳангнокии байтро таъмин намуноанд.

Баъд аз баррасии абёти ғазал ва ё қитъаву қасида, ки мавриди таҳлил аст, хонандагон бояд аз муҳтавои умумии матни бадеии таҳлилшуда натиҷагирӣ кунанд. Дар низоми суннати таълим фаъолияти маърифатии хонанда аз он иборат аст, ки дониши пешниҳодшударо аз худ кунанд ва маълумоти ироашударо нақл қарда тавонад. Аммо дар муносибати босалоҳият ба таълим фаъолияти маърифатии хонанда танҳо бо аз худ намудану бозгӯӣ қардани донишу маълумоти пешниҳодшуда маҳдуд намешавад. Хонанда бояд ахбору маълумоти ироашударо таҳқиқу баррасӣ кунанд, дар ҳаллу мавзӯю масъалаҳо фикру андешаи худро дошта бошад ва муҳимтар аз ҳама, аз таҳлилу таҳқиқи мавзӯӣ натиҷагирӣ кунанд ва ин натиҷаҳоро дар амал тадбиқ намоянд. Дар марҳалаи севум, яъне таъйири матн, аз хонандагон талаб қарда мешавад, ки доир ба мавзӯи матни таҳлилшуда назари худро баён кунанд. Масалан, агар матни мавриди таҳлил ғазали «Ёро, бихишт суҳбати ёрони ҳамдам аст» бошад, хонандагон бояд дар мавриди дӯстӣ шифоҳӣ изхори назар кунанд Вобаста ба замони ҳозира қадом масъала ҳаст, ки дар ғазали Саъдӣ аз он ёд нашудааст? Чӣ чизро дар масъалаи рафиқию дӯстӣ ба гуфтаҳои шоир илова қардан мумкин аст? Вақте ин саволҳо пешорӯи хонандагон гузошта мешавад, онҳо ҳатман вобаста ба замони имрӯза ва дидаву шунидаҳои худ ба гуфтаҳои шоир иловаҳо мекунанд.

Дар марҳалаи чаҳорум – таҳияи матни худ, аз хонандагон талаб қарда мешавад, ки бо тақия ба гуфтаҳои шоир, аммо матни комилан тозае, ки андешаҳои худашон аст, перомони дӯст ва рафиқи худашон ба таври хаттӣ пешниҳод кунанд. Ин қорро хонандагон метавонанд дар шакли эссеи кӯтоҳ иҷро намоянд.

Муаллимони адабиёт ҳангоми таҳлили шеър бояд ба ин нуқтаҳо, ки дар боло ишора шуд, тавачҷӯх дошта бошанд ва шогирдонашонро ба дарки дурусти шеър раҳнамоӣ кунанд. Танҳо бо ин шева метавон ҳунари шоирро шинохт ва маънии мақсудро дарёфтуну адабиётро ба ҳайси як санъату ҳунари таълим дод.

Адабиёт:

1. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. \М.Аҳмадов. Хучанд: Нури маърифат, 2016.-290 с.
2. Девони Шайх Фаридадин Муҳаммад Аттори Нишопурӣ. Ба эҳтимоми ва тасхеҳи Тақии Тафаззулӣ, Техрон, 1342.-924с.
3. Девони Ҳофиз, Хоҷа Шамсуддин Муҳаммад. Ба тасхеҳу тавзеҳи Парвиз Нотили Хонларӣ, -Техрон, 1362.
4. Исрофилиё Ш.Р. Бобоева З. Методикаи таълими ашъори Ғиноӣ вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим дар курси таърихи адабиёт \Ш.Р. Исрофилиё, З. Бобоева \Паёми АТТ, 2019, №1(30), -С., 47-52.
5. Исрофилиё Ш.Р. Султонмамадова М. А. Методикаи таълим ва шеваи шарҳу тафсири каломии мавзун дар МТМУ \Ш.Р. Исрофилиё, М.А. Султонмамадова \Паёми ДМТ, 2016, №-43, (203) с., 146-150.
6. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. – www.nekrasovspb.ru\publikation\cgi-bin\ cgi? event=3&id=22.
7. Леонова Г.Л. Формирование ключевых компетенций на уроках литературы в старших классах. \Г.Л. Леонова. // <http://pandia.ru>.
8. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ.Бобизода, Д.Имомназаров, Ш.Исрофилиё, А. Байзоев. Душанбе: Ирфон, 2018.-72 сах.

**РАВАНДИ БАҲОДИҲӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ
МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН
ASSESSMENT PROCESS AND ITS IMPACT ON STUDENT ACTIVITY
DEVELOPMENT**

Аннотатсия: Фаъолияти маърифатӣ- ин танзими бошуурона ва худтанзимкунии дарки воқеият, яъне он сифати фаъолияти таълимии хонанда мебошад, ки дар муносибати ӯ нисбат ба мазмун ва раванди таълим, саъю кӯшиши вай хангоми азхудкунии пурмаҳсули дониш, дар такмил додани хусусиятҳои ахлоқию иродавӣ ба даст овардани ҳадафҳои маърифатӣ зоҳир мегардад.

Abstract: Cognitive activity is a conscious regulation and self-regulation of perception of reality, that is, the quality of the schoolchildren's educational activity, in his attitude to the content and process of learning, his efforts in the fruitful acquisition of knowledge, improving moral and volitional characteristics of cognitive goals.

Калидвожаҳо: Баҳогузори, объективӣ маърифат, инкишоф, дониш, таълим, малака, фаъолият, ҳол, таҳсилот.

Keywords: grading, objective, cognition, development, knowledge, study, skills, activities, scores, education

Баҳо натиҷаи фаъолияти маърифатӣ ва идоракунии хонандагон аст. Яъне баҳо гузоштан аз тарафи омӯзгор ба хонанда иҷро намудани вазифаҳои дар наздашон гузошташуда мебошад. Баҳои фаъолияти маърифатии хонандагон дар натиҷаи муҳокимаю мулоҳизаҳои баҳогузори ва ҳулосаҳои омӯзгор ифода мегардад, ки он ҳам дар шакли ҳаттӣ ва дар шакли шифоҳӣ ифода меёбад.

Баҳогузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми 5 ҳоларо ташкил мекунад. Он ҷамъбасти кардани натиҷаҳои одобу рафтор, маҳорату малака ва донишҳои азхудкардаи хонанда аст. Баҳо дар хонанда майлу хоҳиш ва ҳавасмандӣ нисбат ба фанҳои таълимиро пайдо мекунад. Омӯзгор муайян месозад, ки маводи таълимиро кадом хонанда хуб медонад, кадомаш сусти ва кадомаш намедонад. Ҳамин тавр омӯзгор кӯшиш мекунад, ки хонандагон вазифаҳои гирифтаашонро то андозае азхуд ва сари вақт иҷро кунанд.

Баҳогузори ба фаъолияти маърифатии хонандагон таъсири ҷиддӣ мерасонад ва инчунин ба мавқеи онҳо дар байни ҳамсолон, назди волидон низ бетаъсир намедонад. Баҳогузори ҳам муваффақият меораду ва ҳам боиси нобаробарӣҳо шуда, ҳислатҳои шахсияти хонандаро пайдо мекунад ва мавқеи ӯро дар байни ҳамсолону калонсолон дигаргун месозад. Ҳангоми азхудкунии фани таълимӣ намуди шартии баҳодихӣ ба дониш, малака маҳорат ва рафтори хонандагон гузошта мешавад.

Таъсири баҳогузори ба рушди фаъолияти маърифатии хонандагон равшану возеъ ифода меёбад. Тибқи андешаи равоншинос С.Л.Рубинштейн маҳз тавассути баҳогузори ба фаъолияти шахс таъсири маънавӣ мерасонад. «Азбаски инсон дорои шуур мебошад, баҳогузори карда метавонад, ба фаъолияти фард таъсир мерасонад, ба ин ё он самт равона мекунад, дараҷаи онро баланд ва ё паст мекунад» .

Маҳз дар зери таъсири баҳои объективӣ мактаббачаҳо хоҳиши омӯхтани чизҳои нав, худбаёнӣ, муносибати танқидӣ ба муваффақияти шахсиро ба таври кофӣ инкишоф медиҳанд. Аз ин рӯ, аҳамияти баҳогузори, гуногунии вазифаҳои он ҷустуҷӯи чунин нишондиҳандаҳои объективии баҳогузориро тақозо мекунад, ки тамоми паҳлӯҳои

фаъолияти таълимии мактаббачагонро инъикос намуда, муқаррароти онҳоро таъмин кунанд.

Завқи маърифатӣ ҳамчун тезонидани суръати фаъолии маърифатӣ, се дараҷа дорад:

1. Паст (дарки паст, шавқу мароми яклаҳзаина ба маҳсулноқӣ, беҳаракатӣ хангоми ба вучуд омадани мушқилот, набудани майлу хоҳиш ба ягон намуди кор).

2. Миёна (фаъолии маърифатӣ, хоҳиши ҷустуҷӯи мавод, рағбат ба ҷамъовариҳои итилооти исботшуда, фаҳмидагирии маводи таълимӣ бо кӯмаки омӯзгор, бартараф намудани мушкилиҳо бо ёрии дигарон).

3. Баланд (фаъолии баланди маърифат, рағбат ба дарки моҳияти ҳодисаю ҷараёнҳо, кӯшиши бартарафнамоеи мушқилот, ҳаракати фаъоли мустақилият, вақти худро бе манфиат сарф накардан, рафтори худро ба танзим даровада тавоништан. Сатҳи баланди шавқи маърифатӣ ба ташаккули ҳама намуди мақсадҳои маърифатӣ оварда мерасонад, муносибати фаъолии хонандаро ба маҳорат ҳамчун шиноخت мусоидат мекунад.

Низоми баҳогузориҳои панҷхола низоми қабулкардаи ҷаҳонӣ нест. Аксари кишварҳои ҷаҳон миқёси васеътари баҳогузориҳо доранд. Масалан: аз 6 Полша ва 100 хола Чопон, дар кишварҳои пасошӯравӣ Молдова, Белоруссия, Латвия аз рӯи низоми 10-хола, дар Украина системаи 12-хола, дар Фаронса ва дар Тунис 20 хола гузошта мешавад. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка, баҳогузориҳои 5-хола, ки ба мо наздик аст, қабул карда шудааст, гарчанде ки онҳо ба ҷои рақамҳо, ҳарфҳои истифода мебаранд - А, В, С, D, F, аммо санҷишҳои ниҳойӣ, ки дар охири ҳар нимсолаи сол 100 ҳол ҳисоб карда мешавад. Дар Италия системаи 11 хола, дар Эрон 20 хола истифода мешаванд. Дар Тоҷикистон, Русия ва як қатор давлатҳои муштаракулманофеъу Аврупо низоми 5 хола (1,2,3,4,5) истифода бурда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳои аз ҳама паст 1 ва аз ҳама баланд баҳои 5 мебошад. Дар баъзе кишварҳо баръакс, масалан: дар Олмон холи 1 аз ҳама холи баланд мебошад.

Низоми баҳогузориҳои 5 хола таърихи хуदाстро дорад. Аз солҳои 20-уми асри 20, дар он даврае, ки дар раванди таҳсилот шаклҳои ташкили таълими бригадавию лоиҳавӣ амал мекард ба хонанда баҳои инфиродӣ гузошта намешуд. Баҳогузори ба гуруҳ ё ба ҳамон бригада гузошта мешуд, ки ба фаъолияти маърифатии хонанда таъсири мусбат намерасонд. Баъдан ба хонандагон баҳоро ба таври хаттӣ қаноатбахш ва ғайри қаноатбахш гӯён баҳогузори мекарданд. Ҷунин баҳогузори ҳам натиҷа надод. Аз солҳои 1935 сар карда, баҳогузориҳои 5 зинагии хаттӣ ҷорӣ карда шуд, ки ҷунин буданд: хеле хуб; хуб; миёна; бад; хеле бад. Расман ҷорӣ кардани баҳогузориҳои 5 холаи рақамӣ баъд аз баҳогузориҳои хаттӣ, аз соли 1944 то имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор дорад.

Баҳое ба сифати дониш, самараи кори хониши хонандагон ва ё баръакс сари вақт иҷро накардани вазифаҳое, ки омӯзгор ба онҳо додааст, гузошта мешавад. Чанд намуди санҷишҳо ва баҳогузори мавҷуд аст, ки инҳоянд: синф ба синф гузаронӣ, баҳогузориҳои ҷорӣ, баҳогузориҳои солона, баҳогузориҳои ҳаррӯза дар рафти машғулиятҳо ва ғайра. Дар вақти баҳогузориҳои 5 хола мустақилии ҷавоб, саводнокӣ, баёни мавзӯи нав, бе камбудӣ ҷавоб додан ва ғайра гузошта мешавад. Баҳои 1 ба хонандае гузошта мешавад, ки ба саволҳои омӯзгор ҷавоб дода наметавонад, аз маводҳои таълимӣ истифода бурда наметавонад, мавзӯҳои додашударо умуман наметавонад. Баҳои 2 ба хонандаи гузошта мешавад, ки мавзӯро аз худ кардааст, вале саволҳои додашуда дағалона ҷавоб медиҳад. Баҳои 3 ба ба хонандагоне гузошта мешавад, ки мазмуни асосии мавзӯро медонанд, аммо фикрашонро равшан баён карда наметавонанд, ба кӯмаки омӯзгор эҳтиёҷ доранд. Баҳои 4 ба хонандае гузошта мешавад, ки ӯ алақай мустақилона мавзӯро ва барномаҳои таълимиро медонад, вале дар ҷавобгӯӣ ба баъзе хатогиҳо роҳ медиҳад. Баҳои 5 бошад, ба хонандае гузошта мешавад, ки бенуксон ба саволҳои додашуда ҷавоб медиҳад, мустақилона ҷавоб додан ба барномаҳои таълимӣ ва ғайраҳо.

Хулса: Аҳамияти баҳогузори 5 хола ба фаъолияти маърифатии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муфид аст. Санҷишу омӯзиши солиёни охир аз таҷрибаи омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои типии нав шаҳодат медиҳанд, ки Ҷоидовар ба дараҷаи маърифатии хонандагон 5 хола буда, дар самти муносибатҳои инсонгарой қарор дорад.

Адабиёт:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников.- М.: Просвещение,1984.-297с.
2. Амонашвили Ш. А. Обучение. Оценка. Отметка. - М.: Наука, 1980.-96с.
3. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки Труды Института по изучению мозга им. В. М. Бехтерева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1935.-Выш. 1 У. -С. 56-80.
4. Аҳмадов Т. Ашӯрова Д. Педагогика дар саволу ҷавобҳо. – Душанбе 2007
5. Давлатшоев И., Д. Имомназаров, Кӯҷакшоев Д. Меъри баҳогузори ба дониши хонандагони синфҳои 5-11 омили баланд бардоштани сатҳи маънавии хонандагон. Душанбе - 2010
6. Смирнова Людмила Евгеньевна . Оценка как механизм развития познавательной активности школьников в процессе обучения Ульяновск 2006.-255 с.

Курбанова Г., Боев Ш., Мачидов У.

омӯзгори кафедраи “Назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ-бадеӣ”

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Kurbanova G., Boev Sh., Malzhidov Yu.

Lecturer at the Department of Theory and Methods of Music and Art Education Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР ДАРСҲОИ СУРУД ВА МУСИҚӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ USE OF DIDACTIC GAMES IN SONG AND MUSIC LESSONS IN PRIMARY SCHOOLS

Аннотатсия: Ҳадафи асосии дарсҳои мусиқӣ, қабл аз ҳама тарбияи инсон аст. Истифодаи бурдани бозиҳои дидактикӣ ба иҷрои ин мақсад ҷойгаҳи махсуси худро дорад. Тарзи истифодаи онҳо ба дониш маҳорату малакаи касбии омӯзгор вобаста аст. Дар ҷараёни бозиҳои дидактикӣ шароити мусоид барои рафтору кирдори нек зоҳир кардан, қоидаҳои бозиро риоя кардану иҷро карданро тарбия менамоянд.

Abstract: The main purpose of music lessons is, first of all, to educate people. A special place is occupied by the use of didactic games for this purpose. How to use them depends on the knowledge, skills and professionalism of the teacher. During the didactic game, favorable conditions are created for good behavior, observance and observance of the rules of the game.

Калидвожаҳо: тарбияи комил, бозиҳои дидактикӣ, дониш, маҳорат, малака, сурудхонӣ, касбияти омӯзгор, қоидаҳои бозӣ

Keywords: Impeccable education, didactic games, knowledge, skills, abilities, singing, teaching profession, rules of the game

Муҳимтар вазифаи таълиму тарбия ба шакли муайян даровардани дониш, маҳорат, малака, истеъдод ва шавқу завқи хонандагон ба фанҳои таълимӣ мебошад. Иҷрои ин мақсадҳо ба раванди кори таълиму тарбия хангоми дарс ва корҳои берун аз синфӣ берун аз мактабӣ вобаста аст. Истифодаи бурдани бозиҳои дидактикӣ ба иҷрои ин мақсад ҷойгаҳи махсуси худро дорад. Тарзи истифодаи онҳо ба дониш маҳорату малакаи касбии омӯзгор вобаста аст.

Бозиҳои дидактикӣ тақозо доранд, ки супоришҳо дар аввал содда, фаҳмо ва барои иҷро намудан осонтар ва баъдан ин супоришҳо каме мураккабтар мешаванд. Инкишофҳои ҳамон вақт ба вучуд меояд, ки бозиҳо табиӣ ва бо ҷушу хуруш бошанд, он гоҳ дар хонандагон тафаккури зеҳнӣ инкишоф меёбад. Инчунин иҷрои саривақтии супоришҳо аз ҷониби хонандагон тезтар таъмин мегардад. Дар ҷараёни

бозии дидактикӣ шароити мусоид барои мустаҳкам кардани тавачҷуҳ ва ирода пайдо шуда, боварии комил ба худ доштан, софдил ва бо адолат будан, рафтору кирдори нек зоҳир кардан, қоидаҳои бозиро риоя кардану иҷро карданро мепарваранд. Ҳангоми бозӣ аз ҳаракатҳои зиёдату пинҳонӣ, гуфтугӯи бемавриду бемақсад, вайрон кардани равиши бозиро бозмедорад.

Ин тарзи бозӣ барои мусоидат кардан ба ҳаракатҳои фаъолиятҳои пурҷӯшу хурӯш дар асоси ҳаракатҳои аёнию шунавоӣ, биной ба кӯдакон шавқи зиёдеро меангезад ва онҳо кӯшиш мекунанд тибқи таффақури зеҳнӣ ба саволҳои шавқангезу муаммоҳо ҷавобҳо пайдо намоянд. Бозиҳо ба кӯдакон имконият медиҳанд, ки онҳо барои аз худ кардани дониши дигар фанҳо беҳтарин маълумотҳоро дастрас намоянд.

Истифодаи бозиҳо барои кӯдакон ба маҳорати омӯзгор вобастагии зич дошта, омӯзгор ро зарураст, ки дар бобати ташкили чунин бозиҳо дар муҳити оила бо падару модар маслиҳатҳои муфид диҳад, то ки онҳо низ ба суолҳои кӯдакон, ки баъзан кунҷқобанд, ҷавоби дуруст дода тавонанд.

Ман кӯшиш мекунам, ки бозиҳо ба беҳдошту нигоҳдошти қувваи босираи кӯдакон мусоидат кунанд, ин бозихоро дар мафкураи волидон низ бояд сабт кард, зеро мушоҳидаҳо нишон дода истодаанд.

Масалан бозиҳои, “Таърифи бузургӣ ва андоза”, Таърифи шакл ва сохти ашё “Онҳо аз чӣ сохта шудаанд”, “Сайругашт дар хона” ва ғайраҳо ба кӯдакон имконият медиҳад, ки дар бораи шакл маълумот гирифта дарк кунанд. Ба ин монанд бозиҳои “Кофтукӯви вазиғаи додашуда”, “Гарм ё сард” ба он мусоидат мекунад, ки кӯдакон дар бораи ташкил намудани бозиҳо бо мусиқӣ ё шеър ба қобилият ва тафакқури зеҳнии хонандагон таъсири хуб мерасонанд. Бозиҳои овозӣ “Аз овозаш бишнос”, “Хомӯш мешинем”, “Овоз аз кучо меояд” ва ғайраҳо. Ин гуна мусиқӣ ба фаъолияти хонандагон дар иҷрои амалҳо ва ҳаракатҳо шавқовар буда, кумак мерасонад, ки кӯдакон баҳисобгирии масофа бо кадом ҷойи ҳодисаро ёбанд, вақт масофа ва ҷой тасавурот пайдо кунанд.

Вобаста ба фаслҳои сол, ҷойи воқеъ гардидани оламу ҳодиса ҳама гуна бозиҳои дидактикӣ метавонад ба инкишофи дарку тафакқури кӯдакони синфҳои ибтидоӣ кумак кунад, агар он мақсаднок истифода бурда шаванд.

Истифода бурдани ин бозиҳо бо ашхоси солим, ки завқи беандоза ба варзиш, солимии бадандоан, аз манфиат ҳолӣ нестанд.

Ман аз ин бозиҳо дар лаҳзаҳои дамгирӣ бо мақсади фаъолгардони хонандагон ба дониш андӯзӣ ва барои баргараф намудани рағби ҳастагӣ истифода мебарам.

Ин гуна бозиҳо ба фаъолиятҳои ҷисмонии кӯдакон таъсири мусбӣ расонида, инчунин шавқу завқи онҳоро ба омӯзиши асосҳои илм аз ҳамаи фанҳо бедор мекунад ва дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, ватанпарварӣ, дӯст доштани наздикон, некбин будану ноумед нашудан ва лоиқбудан ба зиндагии хубро тарбия мекунад.

“Аз овозаш бишнос”.

Ҳамаи бачаҳо дар як давра меистанд. Дар байни давра бозингари асосӣ меистад. Чашмони ӯ баста аст. Бозингари асосӣ аз гирди бозингарон, аз паси муррабӣ, ҳаракатҳои ўро такрор намуда (гимнастикӣ ё рақсӣ), сипас меистад ва ба бачаҳо мегӯяд.

Моён каме бозидем,
Акнун давра оростем.
Ҷавоби муаммо ёб,
Кӣ ҷеғ зад ўро, биёб.

Муаллим бо сухан ба яке аз бозингарон ишора мекунад ва ӯ “Ман кистам” мегӯяд. Бозингари асосӣ бояд номи ўро гӯяд. Агар ӯ дуруст ёбад, шахси шинохта шуда ба ҷойи ӯ меистад, агар хато кунад, бозӣ идома меёбад. Вақте, ки бачаҳо овозҳоро хуб мешинохтангӣ мешаванд, ба онҳо иҷозат дода мешавад, ки барои шавқоваргар

гардонидани бозӣ овозҳои худро иваз кунанд ё инак барои шавқовартар гардонидани бозӣ овозҳои парандаҳо, ҳайвонҳоро тақлид намоянд.

“Овоз аз кучо меояд”

Бозингарон дар давра ба тарафи рост ҳаракат мекунанд ва якҷоя чунин мегӯянд. “Дар як давра чамъем якбора ҳама мегардем” ва пас аз ин ба як курук тоб мехуран тоб “Вақти гӯем ист, ист, ист”, калимаҳои “ист-ист-ист”-ро як нафар мегӯяд. Сипас ҳама “Ку биёб, овози кист” мегӯянд.

Бозингаре, ки дар маркази давра бо чашмони пӯшида меистад, бояд чашмонашро кушода, овоз аз кучо меояд муайян месозад. Бозии дидактикии халтачаро дар дарсҳои мусиқӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба шогирдон чунин бояд гӯянд, шогирдони азиз ман бо шумоён бозии дидактикие мегузаронам. Шогирдони азиз бо чашмони пушида дар аз дохили халтача бударо ба мо гуед. ки ин кадом асбоби мусиқӣ мебошад ана ҳамин лаҳза 5 -6 нафар хонандагон баромада аз дохили халтача асбобро гирифта номбар мекунанд, доирач, шақшақа, таблак, нағора, гитара ва ғайра. Барои бедор кардани шавқу завқ ва фикронии хонандагон аҳамияти зиёд дорад.

Офарин бачаҳо ин асбобҳоро мо дар машғулиятҳои тарбияи мусиқӣ истифода мекарем. Агар чунин бозию супоришҳо дар ҳар соати дарси аз ҷониби муаллимон самаранок гузаронида шавад, албатта сатҳи дониши хонандагон баланд шуда, дар дили онҳо нисбат ба мактаб, муаллим ва илму дониш меҳру муҳаббат пайдо мегардонад.

Сурудхонӣ барои тарбияи эстетикӣ зебопарастии кӯдакон ва наврасон инкишофи ҳаматарафаи онҳо ёрӣ мерасонад. Вазифаи асосии таълиму тарбияи суруд ва мусиқӣ аз зинаҳои аввали инкишофӣ кӯдакон ва наврасон инчунин сурудхонии дурустро ёд додан ва онҳоро ба олами зебои мусиқӣ ворид намудан аст. Аз ибтидои омузиш сар карда ба кӯдакон чунин малакаҳои зарурии сурудхониро пайдо кунонида, овози сарояндагии онҳоро ҳифз ва тарбия намоянд. Мақсади омӯзонидани сурудхонӣ аз он иборат аст, ки қувваи сомеаи мусиқифаҳмӣ ва қувваи ҳофизаи овозхонӣ инчунин бедор намудани шавқу ҳаваси онҳо ба сурудхонӣ зиёд карда шавад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунанд: «Тарбияи кӯдакону наврасон ва ҷавонро дар рӯҳияи арзишҳои суннатӣ ба шарҳи яке вазифаҳои муҳими имрӯзу ояндаи давлат ва ҷомеа доништа, рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарбияи шахсиятҳои сатҳи баланди ахлоқӣ, дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва ҳудодоҳи миллӣ дошта риоягари қонунҳо ҳуқуқҳо захираписанду зебопараст сарфаю сариштакор ботаҳамулу тоқатпазир масъулиятшиносу ғаъл ва созандаву эҷодкор вобаста аст”. Аз ин лиҳоз ҳар яки мо омӯзгорони фарҳангу маориф вазифадорем, ки бештар аз пештара ғаъолият намуда, роҳу усул методҳои дарсҳо баҳусус сатҳ ва дараҷаи дарсҳои суруд ва мусиқиро ки таълиқкунанда ва дар амал таълиқкунандаи вазифаҳои дар пеш гузошташуда мебошад, баланд бардошта мундариҷаи сатҳи нақшаву рафти дарсҳои намунави таълими мавзӯҳои дарсиро тибқи талаботи стандарти давлати таҳсилоти миёнаи умумӣ консепсияи миллии таҳсилоти ҷумҳурии тоҷикистон ва ба амал баровардани тарбияи ахлоқӣ ва зебопарастии хонандагонро тибқи консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монем.

Ҳадафи асосии дарсҳои мусиқӣ, қабл аз ҳама тарбияи инсон аст. Инсон молики ақлу хиради баланд, ахлоқи ҳамида вичдони пок, ғамхору некӯкор, ватан дусту сулҳҷӯ, далеру шучоъ, ҷавонмарду шикебо, сабркунанда дар синфҳои ибтидоӣ вазифа ва мақсадҳои дарси мусиқӣ иборат аст. Дарсҳои мусиқӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз бахшҳои шунавонидани мусиқӣ, машқҳои овозӣ, сурудсарои ҳаракати мусиқии зарбӣ ва маърифати мусиқӣ иборат аст. Машқҳои овозӣ низ бо маводи мушаххас, бо назардошти суруди омӯхташаванда пешкаш карда мешавад. Дар ин ришта аз порчаҳои сурудҳои халқӣ ва нағмаҳои мухталиф истифода бурдан мумкин аст. Омӯзгорон ба дарсҳои мусиқӣ эҷодкорона муносибат дошта бошанд ва ба он ҷӣ пешкаш гардид, маҳдуд

нашаванд. Асарҳои мусиқӣ сурудӯ оҳангхоро бо назардашти мавзӯъ, имкониятҳои овозӣ ва сифатҳои синусолии шогирдон метавон иваз намуд.

Барномаҳои сурудхонии кӯдакон танҳо яқовоза мебошад. Ҳаҷм мизони овозашон, диапазон начандон калон буда, оҳанг ва зарби онҳо сода, раvon ва шавқовар садо медиҳад. Мизони овозхонии кӯдакона аз нотаи «до»-и октаваи якум «до»-«ре»-и октаваи дуюм . Барои он, хонандагон дуруст иҷро кардани сурудро ёд гиранд, онҳо бояд ба малакаҳои сурудхонӣ соҳиб шаванд. Ин малакаҳо аз малакаҳои овозхони вақалӣ ва малакаҳои сурудхони умумихорӣ иборат аст. Малакаҳои овозхонӣ воқалӣ - дар вақти сурудхонӣ дуруст нафас кашидан аст. Малакаҳои сурудхони умумӣ хорӣ дар вақти иҷрои он соз -яъне саҳеҳ баробар овоз баровардан, пайваст садо додан мебошад.

Сурудомӯзии кӯдакон ва наврасон аз шунидани суруд дар иҷрои муаллим ва ё тавасути асбобҳои аёни-техникии овозбароранда сар мешавад. Муваффақияти омӯхтани суруд ба он вобаста аст, ки суруди омӯзонидашуда чӣ тавр иҷро карда мешавад. Сӯхбат дар бораи суруд хусусият ва мундариҷаи он фаҳмонида додани воситаҳои ифоданоки мусиқӣ, суръати мусиқӣ - оҳиста тез мӯътадил, динамикаи он паст, баланд пуршиддат ва суфт кардани садобарорӣ, зарб, оҳанги мажор, минорӣ андозааш ду-се ҳиссагӣ барои хубтар фаҳмонидан ва ифоданоктар иҷро намудани суруд ёрӣ мерасонад. Бачагон сурудро баъд аз омӯхтани он чуқуртар дарк карда, мундариҷаашро фаҳмида мегиранд. Пеш аз омӯзонидани тарзи сурудхонии умумӣ ва ё гуруҳӣ муаллим бояд сурудро ба қисмҳо, яъне ба ибораҳои мусиқӣ ҷудо кунад.

Бинобар ин, қисм омӯзонидани суруд суруд тавсия карда мешавад. Бояд сараввал мусиқии суруд якҷанд бор аз ҷониби муаллим иҷро карда шавад, баъд аз иҷро кардани он ҷудогона ба кӯдакон омӯзонидан ва баъд ба тарзи умумӣ, гуруҳӣ иҷро намоянд. Дар ҳолати сурудхонӣ агар ҳатогие пайдо шавад, онро дарҳол ислоҳ намудан зарур аст.

Адабиёт.

1. Масалаи маърифати ва методӣ №5 Душанбе 2017.
2. Б. Хайруллоев. Роҳнамо аз фанни суруд ва мусиқӣ барои синфҳои 1- 4 Душанбе 2016.
3. Дидактика средней школы Под. Ред. М.А. Данилова и М. Н Скаткина М 1975.год.
4. Хайруллоев Б. Методикаи таълиму тарбияи суруд ва мусиқӣ Душанбе «Паёми ошно» 2019-сол
5. Хайруллоев Б. Роҳнамо аз фанни суруд ва мусиқӣ барои синфҳои 3-Душанбе Ирфон 2016-сол.
6. Чураҳон Обидпур. Сафарали Сатторов. Китоби дарси аз фанни суруд ва мусиқӣ барои синфҳои аз 1-то 4.

Негматова Д.С.

к.ф.н., доцент кафедры английского языка ТГУПБП

Negmatova D.S.

Ph.D., Associate Professor of the Department of English Language

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОДАЛЬНЫХ СЛОВ В СОСТАВЕ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF MODAL WORDS IN THE COMPOSITION ENGLISH AND TAJIK OFFERS

Аннотация: В статье дана сопоставительная характеристика модальных слов английского и таджикского языков в структуре предложения. Доказано, что основным грамматическим признаком модальных единиц является их несамостоятельность при отсутствии определенной синтаксической функции. Однако, по мнению автора, основной смысл предложений, выраженных отдельным модальным словом - утверждение или отрицание по отношению к предыдущему высказыванию.

Annotation: the article provides a comparative characteristic of modal words of the English and Tajik languages in the structure of the sentence. It is proved that the main grammatical feature of modal units is their lack of independence in the absence of a certain syntactic function. However, according to the author, the main meaning of sentences expressed by a separate modal word is affirmation or negation in relation to the previous statement.

Ключевые понятия: модальность, наклонение, ирреальность, предложение, система, структура, семантика, диалог, речь, фраза, слово.

Key concepts: modality, mood, unreality, sentence, system, structure, semantics, dialogue, speech, phrase, word.

Для многих модальных слов английского языка характерна большая подвижность в предложении. Так, в начале предложения модальное слово *indeed*, как правило, совмещает выражение модальных оттенков подтверждения того, что содержание предыдущего высказывания соответствует действительности. Например:

1) We had tried washing them ourselves, in the river, under George's superintendence, and it had been a failure. Indeed, it had been more than a failure because ire were worse off after we had washed our clothes than we were before (Jerome K. Jerome).

2) To Clyde's eyes she was the most adorable feminine thing he had seen in all his days. Indeed her effect on him was electric - thrilling – arousing in him a curiously stinging sense of what it was to want and not to have...(Dreiser).

В таких случаях модальному слову *indeed* соответствуют таджикские эквиваленты *ҳақиқатан, воқеан, воқеан ҳам, аслан, дар асл, дар ҳақиқат* и пр. Иногда модальному слову *indeed* предшествует союзы и союзные слова. В этих случаях *indeed* соответствует таджикским *албатта, моҳиятан, аслан, воқеан ҳам, яқинан*.

Например: This was but the third time he had seen his cousin Soames's wife - if indeed she was still his wife, of which he was' not quite sure (Galsw). В этом контексте модальное слово *indeed* передается в таджикском языке модальным эквивалентом *воқеан ҳам*.

Добавим, что наличие *if* перед модальным словом *indeed*, выражающее подтверждение, приводит к тому, что *indeed* выражает определенное сомнение (*of which he was not quite sure*). В приведенном примере оно подтверждается реальным контекстом. Синонимом для *indeed* в этом примере может служить *actually* (в таджикском языке: «*воқеан чунин бошад*») - если это в действительности так).

В другом примере - Except, indeed that last birth day - which had tempted him to be too religious (Galsw) - модальное слово *indeed* в связи с наличием единицы *except* соответствует таджикскому *албатта* (конечно). Слово *except* выделяет из ряда определенных событий существенную оценку говорящего, и это обстоятельство подчеркивается при помощи *indeed*. Наиболее удачной передачей модального слова *indeed* в данном случае является именно *албатта* (конечно). Синонимом *indeed* в этом примере может быть *surely*.

Аналогичным образом переводится *indeed* в тех случаях, когда оно стоит после отрицательной единицы: Not, indeed, that he had definitely any faith in the persistence of the human spirit...(Calsw). Однако, в другом примере *indeed* соответствует таджикскому *воқеан* (действительно): Only once, indeed, had June spoken definitely: «I've forgiven her» (Galsw).

В конце предложения *indeed* обычно соответствует таджикским вариантам - *ҳақиқатан, дар ҳақиқат, воқеан ҳам, аслан, дар асл* (в действительности, на самом деле, по сути дела) и усиливает модальность изъявительного наклонения: He had put his heart into that house, indeed (Galsw).

В зависимости от своего места в предложении модальные слова передают различные модальные оттенки. Приведем в качестве примера модальное слово *really*, которое в таджикском языке может быть эквивалентно таким модальным единицам, как *албатта, ҳақиқатан, воқеан, бешиак* (право, конечно, на самом деле, действительно). Стоит подчеркнуть, что в начале предложения *really* встречается довольно редко: Really, his family remained hopelessly provincial, however much of London they might possess...(Galsw).

Примечательно, что особенно часто *really* встречается между подлежащим и сказуемым или после личной формы сказуемого. В таких случаях оно переводится – *дар асл, воқеан ҳам, албатта* (действительно, фактически, конечно): Do you suppose the Griffiths really would dislike it very much? (T.Dreiser).

Безусловно, определенную роль в местонахождении модальных слов в предложении играет семантика и интонационная оформленность текста. Так, модальные слова *fortunately*, *happily*, *luckily* при выражении положительной оценки факта или события, в основном, располагаются в начале предложения. Например: *Fortunately*, we need not pursue this matter here (Brown). *Happily* this pessimism is not as widespread as it was, but despite the renewed interest linguists are showing in semantics, there is still no one semantic theory, which enjoys widespread acceptance, even in bare outlines (Kempson).

Модальные слова *similarly*, *analogously*, *equivalently*, *correspondingly*, *consequently* при оценке факта или события как сходного с другим фактом или событием также могут располагаться в начале предложения. Например: *Similarly*, various features of voice quality and articulation can be a guide to how old a person is ... (Brown); *Analogously*, it is now standard to reject a syntax which only describes the obvious sentences of any language on the grounds that it would not only be a very uninteresting one but it would also not capture the necessary generalisations (Kempson); *Equivalently*, is there any entailment of positive sentence which is also entailment of the corresponding negative sentence? (Brown); *Correspondingly*, in discussing the *modi significandi* the Modistae distinguished active and passive modes of signifying (Dinneen); *Consequently*, it seems that beyond the notions of surface structure (such as «logical subject»), there is some still more abstract notion of «semantic function» still unexplained (Liefink).

При повторении в тексте предложения одного и того же модального слова в целях наиболее эксплицитного выражения соответствующего модально-оценочного значения мы наблюдаем разное местоположение модальных слов. Так, в следующих примерах отчетливо прослеживается данный формат: But again what we are prepared to utter in isolation is almost *certainly* what we have learnt to recognize as a word in writing. *Certainly* many «words» would not occur by themselves in any natural conversation (Palmer); While the (b) sentences are *undeniably* not the natural interpretation of the negative sentences in question, they are equally *undeniably* not contradictory (Kempson).

Можно отметить ряд других расположений модальных слов в структуре предложения английского языка. Так, иногда текст содержит неместоименный вопрос, который задается не столько слушающему субъекту, сколько говорящему. В результате опровергается информация, заключенная в вопросе, что обеспечивается употреблением частицы *not* и наречия *never*. В этих случаях прослеживается не только сходство в использовании модальных слов с их употреблением в тексте, но и ярко выраженное их расположение в конечной части предложения. Приведем примеры: Are words in phatic communion used primarily to convey meaning, the meaning that is symbolically theirs? *Certainly not!* (Dinneen); In such a postulated ambiguity testable by our verb-phrase pro-form test discussed in chapter 8? *Unfortunately*, the answer is «No» (Kempson). Таким образом, для английского языка характерна более свободная позиция модальных слов в предложении, в том числе, размещение их как в начале, так и в финальной позиции.

Модальные единицы в структуре предложения в современном таджикском литературном языке стоят вне определенного порядка слов. Они могут быть употреблены как в начале, так и в конце предложения, а также и в середине. Их позиция в речи, прежде всего, зависит от смысла и характера употребляемых служебных частей речи, цели и содержания высказывания. Добавим, что ситуация в определенной степени также связана со стилем речи говорящего и ее интонацией.

В силу того, что модальные единицы представляют собой разнообразность по своим семантическим оттенкам, они в значительной степени тесно связаны с тактом, тоном и интонацией речи. В формате препозитивного их употребления в предложении, как правило, они целиком относятся к общему смыслу высказывания. Модальные слова, расположенные в противоположном месте (постпозиция), обычно выражают характер законченности информации по отношению к высказанной мысли в целом. Употребляемые же в середине предложения модальные слова в зависимости от конкретного занимаемого положения могут относиться как к главным, так и второстепенным членам. Сошлемся на примеры:

1. Модальные единицы, употребляемые в начале предложения

а) модальные слова и словосочетания, которые выражают уверенность говорящего в отношении высказанной речи: *албатта, ҳатман, ростӣ, зимнан, табиатан, ба ростӣ, бечуну чаро, аз ду сар, ҳақиқатан, ҳаққо, бешубҳа*. Например: *Албатта, ҳеч кадоми меҳнаткашон ба гапи бойҳо даромада аз дунболи онҳо нарафтанд* (С.Айнӣ).

б) модальные слова и словосочетания, выражающие возможность, вероятность, предположение и сомнение: *бояд, шояд, мебоист, гӯё, эҳтимол, зоро, рафту, раваду, аз афти кор, аз афташ*. Например: *Шояд, гуфтани будед, ки «таклифи бад не»* (Садои Шарқ). - Возможно, хотели сказать, что «неплохое предложение».

в) модальные слова, выражающие согласие: *хайр, бигзор, майлаш, хуб, биёед, маъкул*. Например: *Хайр, илоҷашро меёбем* (Хорпуштак). - Ладно, выход найдется.

г) модальные единицы, выражающие удивление и сожаление: *ачаб, ачабо, алҳазар, тавба, ҳайфо, ҳайҳот, дарезо, воачабо, ё тавба, афсус ки, ана халос*. Например: *Аҷиб, - гуфт Ҳамроҳон - ба шумо одамони номаълум телефон мекунанд* (Садои Шарқ). - Удивительно, - сказала Ҳамроҳон, - вам звонят неизвестные люди.

д) модальные единицы, выражающие итог, заключение, которые носят обобщающий характер: *инак, оқибат, охир, ниҳоят, алқисса, набошад, ин тавр бошад, хуллас, хулоса, оқибат, дар натиҷа, хулласи калом, қисса кӯтоҳ*. Например: *Хулосаи калом, бенавбат даромад* (Мухаммадиев. Палатаи кунҷакӣ). - Одним словом, вошел вне очереди.

е) модальные единицы, употребляющиеся для выражения благодарности, признательности: *офарин, раҳмат, ташаккур, боракалло, корикалон, муборак, ба чашим, бале, хуш омадед, тоҷи сар*. Например: *Офарин, офарин, боз камтар ғайрат кунед* (Толис, Ҳикояҳо). - Bravo, bravo, постарайтесь еще немножко.

ж) Модальные единицы, употребляемые для выражения просьбы, мольбы, извинения: *хоҳишмандам, бифармоед, кани, лутфан, марҳамат, кошки, илоҳӣ*. Например: *Марҳамат, гӯшам ба шумо* (Садои Шарқ) - Пожалуйста, я вас слушаю.

з) модальные единицы, выражающие эмоциональное отношение говорящего к высказываемой мысли: *хайрият, хушбахтона, мутаассифона, неқбахтона, шукр, ҳарчӣ*. Например: *Хайрият, дар миёнамон як кас буд* (Мухаммадиев. Одамони кӯҳна). - Хорошо, что между нами был человек.

и) модальные единицы, обозначающие субъективную внезапность припоминания мысли о чём-нибудь: *вокеан, тифоқо, ногаҳон, ногоҳ, гуфтаги барин, иттифоқан*. Например: *Дар воқеъ, қариб аз ёдам баромада будааст* (Айнӣ. Куллиёт). - Кстати, чуть не забыл.

к) модальные единицы, употребляемые говорящим для выражения крайности, минимальности: *ақаллан, камаш, ҳеч набошад*. Например: *Ҳеч набошад, норозигии худро гуфта тавонем* (Айнӣ. Куллиёт). - По крайней мере, высказать бы свое недовольство.

Многие из этих модальных слов могут встречаться в середине предложения, если их смысловой оттенок относится к отдельным членам предложения.

Модальные единицы, которые в тексте выражают пожелание, подтверждение, предположение и т.д., могут быть употреблены и в конце речи. К этой группе можно отнести такие, как *албатта, марҳамат, хуш омадед, хуш бош (хуш бошед), аз афташ* и др. Но это отнюдь не означает, что они могут быть употреблены лишь только в конце предложения. Здесь большую роль играет интонация, тон и стиль речи самого автора. Например: *Салом, салом, биёетон, марҳамат* (Садои Шарқ). - Здравствуйте, здравствуйте, проходите, пожалуйста.

В приведенных примерах модальные единицы *марҳамат, хуш омадед, хуш бош, аз афташ*, которые встречаются в конце предложений, относятся по смыслу ко всему предложению. При перестановке их в начало предложения не происходит никакого изменения в смысловом отношении. Ср.: *Марҳамат, салом, салом, биёетон. Хуш омадед, марҳамат, марҳамат, - гуфт вай ба Низомиддин*.

Другая группа модальных единиц, которые обозначают завершение и конец высказывания, употребляется в конце предложения. К этой группе относятся слова *вассалом*,

тамом, бас, халос, кифоя. Например: Холи пухта дарнаёбад ҳеч хом, Пас сухан кӯтоҳ бояд, вассалом (Руми).

Такая позиция модальных слов в речи является логичной. В данном варианте перенос их с конца в начало предложения не представляется возможным, так как может быть искажен основной смысл высказанного.

Третья группа модальных элементов служит для образования форм сказуемого безличного предложения: *лозим, зарур, даркор, мумкин, шарт, ҳатмист*. В таджикском языке, как правило, сказуемое всегда находится в конце предложения, в связи с чем эти же слова занимают адекватное положение. Например: Аз пасам одам афтадааст, - гуфта гурехта рафтаниш **мумкин**. - Подумав, что за ним следят, он может убежать.

Модальные слова и словосочетания из числа упомянутых выше, которые могут быть употреблены в середине речи, для обозначения дополнительных модальных оттенков отдельных членов предложения, как главных, так и второстепенных, могут занимать положение в разных вариантах:

а) препозитивно по отношению к членам предложения, к которым они относятся (модальные единицы + член предложения): Ман бояд *шаишола шуда бошам* (С.Айнӣ. Куллиёт). - Мне, должно быть, тогда исполнилось шесть лет.

б) постпозитивно по отношению к членам предложения (член предложения + модальные единицы): К этой группе относятся единицы *бошад, набошад, ин тавр бошад* и т.д.: *Қорӣ Ишкамба бошад* дар бобати қарздиҳӣ ва пулғирӣ сар медиҳад, ки сир намедиҳад (С.Айнӣ. Кул. ҷ. 4, с.62). - А Кори Ишкамба, по поводу одолжения и приема денег отдаст голову, но не тайну.

в) модальные слова *фаразан, зоҳиран* и фразеологические единицы *яъне ки гӯем, фарз кунем, ба гуфти ту* и др. в большинстве случаев употребляются в связи с наличием атрибутивного словосочетания (определение – определяемое). Они могут располагаться между компонентами изафетной конструкции, т.е. после изафетной связки, препозитивно к определению (определяемое + **и** + модальная единица + определение). Например: Дар онҳо ханӯз ҳар чо - ҳар чо одамон, аксаран ҷавонони **зоҳиран** дилбохта дучор мешаванд (Р.Ҷалил. Ҳамида). - Там местами встречались люди, в большинстве юноши, *по-видимому*, влюбленные.

По правилам изафетной конструкции связь определяемого с определением происходит атрибутивным способом, при помощи изафетной связки «и»: *ҷавонон + и + дилбохта* (ҷавонони дилбохта). Но ввиду того, что говорящий именно хочет особо подчеркнуть определение дополнительным оттенком, происходит разрыв между компонентами словосочетания, где и помещается модальное слово. Это не значит, что связь определяемого с определением разорвана. В данном случае изафет «и» как был способом связи (**ҷавонон + и + дилбохта**), так и выполняет свою функцию. Модальный элемент речи (*зоҳиран*), употребленный между ними, не нарушает связи между ними. Употребление модальных единиц в середине изафетного словосочетания - одна из характерных черт синтаксиса таджикского языка. Модальные единицы в этой позиции выделяют определение, подчеркивают его смысловую сторону.

Как было сказано выше, основным грамматическим признаком модальных единиц является их несамостоятельность при отсутствии определенной синтаксической функции. Как известно, в качестве членов предложения они выступать не могут. Но при известных обстоятельствах некоторые модальные единицы, имеющие значения утверждения, соглашения, сомнения или отрицания, могут быть употреблены в качестве отдельного самостоятельного предложения. Основной смысл предложений, выраженных отдельным модальным словом, утверждение или отрицание по отношению к предыдущему высказыванию. К ним можно отнести такие, как *албатта, дуруст, хуб, рост, дар ҳақиқат, ҳатман, хӯш, марҳамат, бифармоед, эҳтимол, хайр, майлаш, кошки, офарин, раҳмат, баракалло, муборак, ташаккур* и т.п. Например:

- Ягон касе аз шумоён метавонад, ки ба мо раҳбалад шуда, ба он кишлоқ барад? - *Албатта* (Назаров. Мирзо Ризо). - Кто-нибудь из вас может провести нас в ту деревню? - *Конечно*.

- Лекин монед, ки ман гапамро тамом кунам...- *Марҳамат, марҳамат* (Садои Шарк). - Однако позвольте мне досказать... - *Пожалуйста, пожалуйста*.

Подобное употребление модального слова происходит в диалогической речи, где собеседник, выслушавший другого, отвечает ему одной усиленной модальной фразой.

Литература:

1. Баргула Ч. К вопросу о языковой модальности // Вопросы славянского синтаксиса. - Брно, 1973. С. 283-292.
2. Беляева Е.И. Функционально-семантическое поле модальности в английском и русском языках. Воронеж. Издательство Воронежского университета. 1985.
3. Березняк Т.М. К вопросу о модальности предложения в английском языке // Романо-германская филология / Вестник Киевск. ун-та, 1985. - № 19. - С. 15 - 17.
4. Бирюлин Л.А., Корди Е.Е. Основные типы модальных значений, выделяемых в лингвистической литературе // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Л., 1990.
5. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). 3-е изд., испр. - М., 1986. -640 с.
6. Гуревич В.В. Модальность, истинностное значение, референция // Вопросы языкознания. - 1989. - № 6. С. 95 - 100.
7. Зернов Б.Е. Модальные слова // Теоретическая грамматика английского языка / Отв. ред. В.В.Бурлакова. - Л.; Изд-во Ленинградск. ун-та, 1983. - С. 86 - 91.
8. Таривердиева, М.А. Семантика модальных глаголов и их роль в предложении-высказывании [Текст] / М.А. Таривердиева // Филологические науки. - 1987. - № 6. - С. 53 - 59.

Хамракулов Ф.М. Khamrakulov F.M.

Бойтемиров Р.М. Boytemirov R.M.

Худжандский государственный университет им. академик Б.Гафурова

Khujand State University them. academician B. Gafurova

ОБУЧЕНИЕ ЧТЕНИЮ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ – ОДНА ИЗ ОСНОВ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ- ТАДЖИКОВ LEARNING TO READ IN RUSSIAN - ONE OF THE BASES FOR FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF TAJIK STUDENTS

Аннотация: В настоящей статье чтение рассматривается как одно из основ формирования коммуникативной компетентности учащихся – носителей таджикского языка. По мнению автора, основной целью обучения чтению является формирование умений восприятия и распознавания явлений иноязычной культуры, межкультурного сравнения, применения новых знаний. Иначе говоря, это формирование умения воспринимать текст как феномен иноязычной культуры и применять полученные межкультурные знания в общении.

Abstract: This article, reading is considered as one of the foundations of the formation of the communicative competence of students who are native speakers of the Tajik language. According to the author, the main goal of teaching reading is the formation of the skills of perception and recognition of the phenomena of a foreign language culture, intercultural comparison, the application of new knowledge. In other words, this is the formation of the ability to perceive a text as a phenomenon of a foreign language culture and to apply the received intercultural knowledge in communication.

Ключевые слова: чтение, русский язык, обучение, понимание, речь, культура, общение, формирование, содержание, словарный запас.

Keywords: reading, Russian language, learning, understanding, speech, culture, communication, formation, content, vocabulary.

Одним из доминирующих видов речевой деятельности на уроках русского языка в школах с таджикским языком обучения является чтение. Государственный образовательный стандарт общего образования подразумевает, что должно производиться чтение и понимание

текстов с различной глубиной проникновения в их содержание (в зависимости от вида чтения):

- с пониманием основного содержания (ознакомительное чтение);
- с полным пониманием содержания (изучающее чтение);
- с выборочным пониманием нужной информации (просмотровое или поисковое чтение).

Использование словаря допускается независимо от вида чтения.

В соответствии с Госстандартом при изучении русского языка в школах с таджикским языком обучения должно проводиться:

1. Чтение с пониманием основного содержания текстов по изучаемой тематике. Это подразумевает формирование и развитие таких умений, как: определять тему, содержание текста по заголовку; выделять основную мысль; выбирать главные факты из текста, опуская второстепенные; устанавливать логическую последовательность основных фактов текста.

2. Чтение с полным пониманием несложных адаптированных текстов разных жанров. В этом случае должны формироваться и развиваться такие умения, как: полно и точно понимать содержание текста на основе его информационной переработки (раскрытие значения незнакомых слов, грамматического анализа, составление плана); оценивать полученную информацию; выражать свое мнение по прочитанному тексту; научить школьников комментировать/объяснять представленную в тексте фактическую информацию.

3. Чтение с выборочным пониманием нужной информации предполагает формирование и развитие умения просмотреть текст (статью из газеты, журнала) или несколько коротких текстов (статей из газет, журналов) и выбрать информацию, которая необходима или представляет интерес для учащихся.

Специфика обучения чтению связана с тем, что это рецептивный вид речевой деятельности. Определить его результат можно при условиях понимания или непонимания учащимися прочитанного текста. В этой связи на процесс чтения можно повлиять через подготовку к нему, когда отрабатываются его отдельные механизмы, через целенаправленное формирование положительной мотивации к чтению конкретного текста, через отбор и постановку задач перед чтением, через моделирование и варьирование условий осуществления чтения. С помощью различных приемов можно выявить степень полноты и глубины понимания прочитанного.

Иначе говоря, обучение чтению - это формирование умения воспринимать письменный текст как феномен иноязычной культуры и применять полученные межкультурные знания в общении.

С точки зрения образовательных задач целью обучения чтению является формирование умений восприятия и распознавания явлений иноязычной культуры, межкультурного сравнения, применения новых знаний.

В процессе обучения чтению выделяют две стороны:

- техническую составляющую (навыки техники чтения — узнавание букв в тексте, их объединение в буквосочетания, перекодирование букв и буквосочетаний в звуки — их озвучивание, узнавание акустического образа слова и словосочетания);

- смысловую сторону (навыки смысловой обработки воспринимаемых единиц текста - соотношение графического образа слова с его значением, догадка о значении слова, определение смысловых связей слов в предложении).

В основе смысловой стороны текста лежат следующие умения чтения:

- выделить в тексте опорные слова, важные факты, относящиеся к определённой теме;
- обобщить факты, установить их иерархию (главное — второстепенное);
- соотнести отдельные части текста друг с другом.

Умения, обеспечивающие осмысление содержания текста: сделать вывод на основе содержащихся в тексте фактов культуры; оценить изложенные факты; интерпретировать содержащиеся в тексте факты на основе подтекста - неявно выраженных смыслов текста.

Конечной целью обучения чтению является формирование **хорошего** чтеца (4: 45),

умеющего понимать языковые единицы с национально-культурной спецификой.

Затруднения в чтении вызваны недостаточным владением техникой чтения.

Процесс чтения затрудняют:

- а) проговаривание текста при чтении («шёпотная речь»);
- б) регрессии (механический охват зрением уже прочитанного отрезка текста - его перечитывание);
- в) малое поле зрения (отрезок текста, воспринимаемый при одной фиксации глаза);
- г) незнанием или непониманием описываемых в тексте событий (предварительное знакомство с темой текста облегчает его понимание);
- д) наличием в тексте большого числа незнакомых слов. Для преодоления этих трудностей при выборе текста для чтения следует учитывать уровень владения языком;
- е) особенностями структуры текста (источником непонимания могут стать отсутствие или затруднение нахождения в тексте слоги и словосочетаний, несущих основную смысловую нагрузку);
- ж) неумением учащихся пользоваться языковой догадкой;
- з) расхождениями в навыках чтения на родном и изучаемом языках, затрудняющими процесс чтения (как положительный перенос (транспозиция); как отрицательное влияние (интерференция). При чтении чаще всего интерференция проявляется в орфоэпии.

В методической литературе чтение классифицируется как: учебное чтение и как коммуникативное чтение.

Чтение выступает как средство обучения и контроля речевых умений и навыков. В таком контексте чтение называется **учебным чтением**. Оно реализуется в процессе формирования механизмов чтения, действий, составляющих процессы восприятия и понимания:

- зрительное восприятие и узнавание;
- соотнесение зрительных образов с речемоторными и слуховыми ;
- антиципация, предвосхищение или вероятностное прогнозирование;
- сегментирование речевого потока на дискретные единицы, группировка слов внутри предложений и использование смысловых групп в качестве смысловых вех;
- смысловая догадка.

Для того, чтобы ученик мог понять текст и выбрать из него необходимую информацию, необходимо воспользоваться парными технологиями чтения, которые применяются при обучении чтению. Под **технологией чтения** понимается способ формирования правильного чтения.

Парные технологии учебного чтения:

Параметры	Технологии чтения	
По форме прочтения	чтение про себя	чтение вслух
По мере проникновения в содержание текста	интенсивное чтение	экстенсивное чтение
По использованию логических действий	аналитическое	Синтетическое
По степени самостоятельности учащегося в процессе чтения	подготовленное чтение чтение со словарём	неподготовленное чтение чтение без словаря
В зависимости от участия родного языка в процессе чтения и проверке понимания	беспереvodное чтение	переводное чтение
По месту работы	классное	домашнее Н
По форме организации	индивидуальное	групповое или хоровое

Чтение вслух активно применяется уже в начальном этапе изучения русского языка в школах с таджикским языком обучения. Считается, что 90% всего чтения обучаемые читают вслух. Эта технология чтения позволяет учащемуся овладеть соответствием графической и звуковой системой русского языка, а также правилами интонации. При тренировке в громком чтении особое внимание нужно уделять артикуляции и ритмике читаемого текста. При помощи чтения вслух развивается **техника чтения**, т.е. **способ чтения**, его правильность, скорость, выразительность.

При обучении чтению вслух рекомендуются следующие этапы:

- чтение вслух на основе эталона;
- чтение вслух без эталона, но с подготовкой во времени;
- чтение без эталона и без предварительной подготовки.

Среди компонентов оценки техники чтения выделяют:

- 1) темп речи (определённое количество слов в минуту);
- 2) соблюдение ударения (логического, смыслового);
- 3) соблюдение паузы;
- 4) использование моделей;
- 5) понимание содержания прочитанного текста.

Чтение про себя можно практиковать на уроках, когда учащиеся уже овладели определёнными языковыми навыками и у них сформированы первичные навыки чтения. Чтение про себя чаще всего рекомендуют в 5-9 и 10-11 классах. На данном этапе чтение про себя составляет 50—90% всего чтения. На начальном этапе его можно чередовать с чтением вслух.

Интенсивное чтение - предполагает умение полно и точно понимать текст, самостоятельно извлекать необходимую информацию с помощью аналитических действий, с использованием двуязычных и толковых словарей. В ходе работы создаётся основа навыков оперирования языковым материалом. Это первая ступень работы. Заканчивается работа над текстом синтезирующим этапом, когда учащиеся тренируются в интерпретации основного содержания прочитанного.

Экстенсивное чтение - предполагает развитие умения читать большие по объёму тексты с большей скоростью, с общим охватом содержания и в основном самостоятельно. Существенное значение имеет догадка, способствующая преодолению трудностей. Эта технология чтения направляется и контролируется учителем путём специальных заданий, которые охватывают большие отрезки текста.

Аналитическое чтение - технология чтения, при которой внимание обучаемого направлено на детальное восприятие текста с анализом языковой формы.

В отличие от аналитического чтения, синтетическое чтение реализуется тогда, когда читающий понимает смысл текста непосредственно без грамматического или лексического анализа. Эта технология чтения является основной целью обучения русскому языку в школах с таджикским языком обучения.

Так, в 5-6 классах доминирует аналитическое чтение, а синтетическое используется на 7-9 и 10-11 классах. Однако в современной лингводидактике преобладает интерактивная модель обучения чтению, иначе говоря, аналитико-синтетическая. Учитель должен организовать чтение так, чтобы он не объяснял и не анализировал текст целиком, а сосредоточил внимание обучаемых на трудных лексико-грамматических явлениях.

Коммуникативное или зрелое чтение является самостоятельным видом речевой деятельности (РД). Коммуникативное чтение является целью обучения, потому что ученик читает с целью получить нужную ему информацию из текста. Этот вид РД характеризуется автоматизированностью техники чтения и высоким уровнем развития рецептивных лексико-грамматических навыков. Это обеспечивает направленность внимания учащихся на содержание, гибкость комбинирования приёмов, соответствующих задач чтения.

Ознакомительное чтение - это чтение с **пониманием основного содержания** и установкой на понимание (соответствующая информация может быть понята на 75%

главного, наиболее существенного). Этот вид чтения требует знакомства со структурой всего текста, необходимо шли., что первый и последний абзацы чаще всего содержат наиболее важную информацию, представленную в сокращённом виде.

В процессе обучения этому виду чтения учащиеся учатся прогнозировать содержание текста по заголовку, началу текста; выделять в тексте смысловые опоры; догадываться о значении ключевых слов и необходимых незнакомых слов, способствующих пониманию основного содержания прочитанного текста.

Ознакомительное чтение является составляющей таких видов чтения, как чтение с полным пониманием текста, с извлечением полной информации и чтение с критической оценкой, чтение для критического анализа или критическое чтение. Оно может вести к порождению устных и письменных высказываний, например, в виде краткого устного или письменного изложения.

Изучающее чтение - это чтение с **полным пониманием текста**, с установкой на точное понимание всех основных и второстепенных смыслов, содержащихся в тексте (на 100%), их осмысление и запоминание. Этот вид чтения самый сложный и трудоёмкий, опирается на интенсивное чтение. Помимо основных умений, общих для всех видов чтения (умения отделять главное от второстепенного, догадываться о значении слов по словообразовательным элементам; по контексту), требуются специальные умения: выборочно анализировать текст, точно понимать текст на уровне значения и смысла. Чтение с полным пониманием текста связано с частым обращением к словарю.

Критическое чтение - это чтение для критического анализа, предполагает оценку прочитанного путём соотнесения содержания текста с личной точкой зрения, знаниями, собственным жизненным опытом, высокий уровень развития умений чтения, способность анализировать содержание и языковую форму, отличать факты от мнений, подвергать сомнению прочитанное.

Овладев техникой чтения, учащиеся подготавливаются к работе над текстом, где время будет сосредоточено на содержание текста. При обучении технике чтения можно руководствоваться следующей инструкцией:

1. Учитель сначала читает текст или его фрагмент вслух с паузами между предложениями.

2. Если имеется аудиозапись текста, полезно её прослушать до чтения учителя. Во время слухового восприятия текста учащиеся читают текст, проговаривая его про себя. Затем учащиеся читают текст, проговаривая его про себя. Потом учащиеся читают текст вслух, а учитель контролирует процесс чтения, исправляя ошибки (4: 47).

Речевые упражнения для чтения. Выделяют следующие упражнения для чтения: предтекстовые; притекстовые; послетекстовые.

Предтекстовые (момент до чтения) - это упражнения, направленные на снятие языковых и смысловых трудностей, освоение различных грамматических структур, развитие языковой догадки, на прогнозирование. **Например:** Прочитайте заголовок и скажите, о чём будет идти речь в данном тексте.

Такие упражнения «моделируют» фоновые знания. Часть упражнений требует различные навыки работы со словарём (технические навыки пользования словарём, языкового грамматического навыка, частичного умения выбирать значение), поэтому обучаемым следует напомнить о системе поиска слова в словаре: определить начальную форму слова, вспомнить, какой частью речи оно является, выбрать нужное для данного текста значение слова и пр. (6: 53—54).

Притекстовая работа - основной этап работы с текстом на уроке русского языка в таджикской школе. **Притекстовые** упражнения определяют коммуникативную установку, **цель** чтения. Главной целью является понимание текста на понятийном уровне. «Притекстовая работа должна моделировать в учебных условиях **естественную деятельность читателя** (художественной) литературы» (6: 79).

Послетекстовые упражнения направлены на углублённое понимание прочитанного и

контроль понимания. Цель: проверить, насколько полно и точно понято общее содержание текста. Эти упражнения могут выполняться на уроке или дома. Если притекстовая работа была проведена правильно, то послетекстовый этап может быть факультативным (6: 81).

Упражнения могут быть самими различными:

- определите основную мысль текста, ответьте на поставленные вопросы;
- найдите фразы, подтверждающие заголовок, прочитайте текст, разделите его на смысловые части, озаглавьте каждую часть. Прочитайте текст, выделите в нём ключевые предложения, передающие основную информацию текста;
- прочитайте текст и передайте его содержание в нескольких предложениях.

Задания не выходят за пределы текстового материала:

1. Что к чему относится в тексте?
2. Руководствуясь содержанием прочитанного текста, закончите предложения, используя предлагаемые варианты для ответа. Ответьте на вопросы, используя содержание текста. Согласитесь или опровергните следующие утверждения.
3. Прочитай текст, а затем подбери к нему заглавие.

На этом этапе учитель может познакомить учащихся с дополнительными текстами, которые позволяют развить тему, лучше узнать автора (в случае художественного текста).

Литература:

1. Барышников Н.В. О некоторых психологических особенностях процесса чтения с использованием двуязычного словаря. В сб. Обучение чтению в языковом ВУЗе. Л, 1980. – С. 56-61.
2. Бордовская А.В. Обучение чтению русской народной сказки в иностранной аудитории: (лингвокультуролог. и метод. аспекты): автореф. дис. ... канд. пед. наук./ А.В.Бордовская // Санкт-Петербург, 2003. - 19 с.
3. Коробова О. В. Обучение изучающему чтению / О. В. Коробова // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы II междунар. науч. конф. - Уфа, 2012 - С.54- 59.
4. Кулибина М.А. Роль текста в развитии интереса к чтению на неродном языке // Вопросы методики использования текста в обучении неродным языкам. М, 1998. - 224 с.
5. Программа по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения. Душанбе. 2008. – 124 с.
6. Рогова Г.В., Мануэльян Ж.И. Методика работы над текстом в старших классах средней школы / Г.В. Рогова, Ж.И. Мануэльян // Иностранные языки в школе - 1988 - №5- С. 28-41.
7. Шарифзода Ф., Негматов С.Э. Основы обучения культуре речи в условиях поликультурности и многоязычия // Вестник национального университета.- №4. 2015. – С. 192-197

ҚИСМАТИ 4.

ҶАЗОИ ТАЪЛИМӢ ВА РОҶҶОИ РУШДИ ТАЪЛИМИ ИНКЛЮЗИВӢ ҲАМКОРӢ БО ИНСТИТУТҶОИ ҶОМЕА ДАР РУШДИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Каримова Ирина Холовна

Karimova Irina Kholovna

вице президент Академии Образование Таджикистана, академик,

доктор педагогических наук, профессор

Vice President of the Academy Education of Tajikistan, academician,

Doctor of Pedagogy, Professor

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО И ПУТИ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ EDUCATIONAL SPACE AND WAYS OF DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

ЕЩЕ РАЗ ОБ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ ONCE AGAIN ABOUT INCLUSIVE EDUCATION

Аннотация: Автор считает, что успешная деятельность учителя в среднем общеобразовательном учреждении инклюзивными детьми зависит от умения найти индивидуальный подход каждому в классе, в котором могут одновременно находиться дети разными нарушениями развития: нарушения слуха, зрения, речь, интеллекта, выраженные расстройства эмоционально-волевой, задержка и комплексные нарушения развития.

Abstract: The authors believe that the successful activity of a teacher in a secondary educational institution by inclusive children depends on the ability to find an individual approach to everyone in the class, in which children can simultaneously be with various developmental disorders: hearing impairment, vision, speech, intelligence, severe emotional, mental retardation and complex developmental disorders.

Ключевые слова: индивидуальный подход, инклюзивное образование, творческий процесс, программы, учебники, стандарты.

Keywords: individual approach, inclusive education, creative process, programs, textbooks, standards.

Происходящие реформы и позитивные изменения в сфере образования в Республике Таджикистан отражают торжество гуманистических ценностей, направленные на благо каждого гражданина страны, в том числе, подрастающего поколения. Заметный прогресс наблюдается в области инклюзии, где современная система образования повернулась лицом к детям, не охваченных обучением. Это дети с ограниченными возможностями здоровья, дети мигрантов, дети без гражданства, дети мигрантов и др. Особо отмечу стратегические цели государственной политики Республики Таджикистан в области современного образования - повышение доступности его всем слоям общества, соответствие требованиям времени.

Правительство Республики Таджикистан одним из первых ратифицировало Конвенцию о правах инвалидов с гарантией реализации права на образование, недопустимость исключения инвалидов из системы общего образования, бесплатного и обязательного начального образования, среднего образования; равный с другими доступ к инклюзивному, качественному и бесплатному начальному образованию, и среднему образованию в местах проживания.

Не секрет, что в странах с большим опытом работы в направлении инклюзивного образования применяются разные формы и виды его реализации: традиционно-классический вариант работы с детьми с ограниченными возможностями здоровья, а также обучение в домашних условиях.

Данная статья нацеливает нас на то, чтобы мы разобрались в многогранной трактовки словосочетания «инклюзивное образование». Следует признать, что не всегда оно правильно трактуется и понимается. Чаще всего имеют в виду только детей с ограниченными возможностями. Но это далеко не так. Инклюзивное образование включает в себя более широкое понятие- охват всех детей не зависимо от пола, веры исповедания, состояния здоровья, а также независимо от их индивидуальных качеств, категории обучения, дети национальных меньшинств, дети без гражданства, дети улицы. Образование является основным правом человека и оно, в свою очередь, создает основу для более справедливого общества. Поэтому мы все чаще стали употреблять прилагательные к слову «образование»: инклюзивное, справедливое, равное и качественное образование.

Пристальное внимание на инклюзивное образование был дан еще в 1994 году на Всемирной конференции по образованию детей с особыми потребностями, проходившей в Саламанке. Разработанные рекомендации основывались на принципе инклюзивного образования.

В частности, в ней говорится, что школы должны отвечать потребностям всех детей, независимо от их материальных, интеллектуальных, социальных, эмоциональных или иных условий, они должны охватывать как детей – инвалидов, так и одаренных детей, беспризорных и работающих детей, детей из отдаленных районов и детей кочевников, детей, относящихся к языковым, этническим или культурным меньшинствам, а также детей из других находящихся в неблагоприятном положении или маргинальных групп населения.

Многогранность инклюзивного образования предполагает серьезный подход к его реализации, ибо оно включает в себя определенные социальные компетенции, от которых зависит успех любой концепции. Формами в инклюзивном образовании детей с умственной отсталостью и задержкой психического развития, распространенными в 1980-90 годы, были коррекционные классы в рамках массовой школы, специализированные учреждения в системе интеграции детей в условиях специализированных учреждений интернатного типа в виде: организации классов в специализированных учреждениях по принципу профессиональной ориентации детей с нарушениями слуха, зрения, для обеспечения процесса инклюзивного образования и их социализации и т.д.

К настоящему времени сурдопедагогика представлена целостной системой по развитию устной речи, как одного из ведущих факторов в формировании личности, полноценном образовании, социальной адаптации глухих детей. Принципиальную значимость в этом процессе имеет ранняя диагностика нарушения слуха, слухопротезирование и проведение коррекционно-развивающей деятельности по развитию устной речи для общения и как инструмента развития мышления. С большими возможностями в овладении глухими детьми устной речью связана их реабилитация на основе кохлеарной имплантации в рамках индивидуального психолого-педагогического сопровождения. Основная масса глухих детей получает образование в специальных (коррекционных) общеобразовательных школах-интернатах, которые одной из ведущих задач в своей образовательно-коррекционной деятельности рассматривают обучение устной речи.

На физическом и психическом благополучии подрастающего поколения сказался и кризис семьи в условиях современности, когда многие дети воспитываются в неполных семьях. Особенные трудности приходятся в этих условиях на детей с ООП, что еще раз доказывает востребованность реализации инклюзивного образования. В этом контексте государство сегодня повернуто лицом к детям с ООП, реформируя инклюзивное образование на законодательной основе.

1. ЮНЕСКО, 1994 г. Рамки действий по образованию детей с особыми потребностями.

Осознавая, что переход к образованию более инклюзивного характера не пройдет стихийно. Изменения, которые мы наблюдаем, пусть даже незначительные, носят постепенный характер. Изменения должны основываться на четко взаимосвязанных принципах, окажут влияние на развитие всей системы.

Считаю, что для устранения препятствий, стоящих на пути к инклюзивному образованию необходимо, прежде всего, мобилизовать общественное мнение, провести анализ ситуации, а также реформировать законодательство Республики Таджикистан.

Следует отметить, что подготовка педагогических кадров, имеющих навыки работы в области инклюзивного образования имеет жизненно важное значение для перехода к инклюзивному образованию.

Среди основных, острых проблем является потребность в подготовке и переподготовке руководителей общеобразовательных учреждений, учителей и обеспечение ими общеобразовательные школы. Там, где не хватает профессиональных педагогических кадров и далеко не все учителя имеют возможность пройти курсы повышения квалификации в этом направлении. В данной ситуации считаю, что дистанционное образование является действенным механизмом, позволяющим учителям, работающим в частном случае, в сельской местности, получить доступ к профессиональной подготовке.

В связи с этим возникает круг вопросов, связанных с практической деятельностью учителей.

1. Крайне необходимо раннее выявление детей с отклонением физического и умственного развития.

2. Какие возможности имеются у учителей для повышения своей квалификации. Включает ли эта подготовка вопросы инклюзивного образования. Каким образом можно расширить возможности в этой области.

3. Каким образом учителя образовательных учреждений оказывают поддержку друг другу при решении проблем в школах, где они работают (рассмотрение вопросов инклюзивного образования на педагогических советах, методических объединениях, организация круглых столов и др.)

4. Какие объединения школ могут быть созданы (учителей и родителей, общественные организации, международные организации и др.)

5. Какими возможностями располагают специально подготовленные педагоги и другие специалисты для непосредственной работы с педагогами средних общеобразовательных учреждений по вопросам, касающимся практики инклюзивного образования. Могут ли быть расширены такие возможности.

6. В какой мере высшее образование и педагогическая подготовка обеспечивают различные направления подготовки учителей для общего и специального образования. Каким образом они могут быть объединены. Каким образом методы инклюзивного образования могут быть включены в подготовку всех преподавателей общеобразовательных учреждений.

7. Какие возможности могут быть предоставлены для научных работников и преподавателей педагогических учебных заведений для работы непосредственно с учителями в условиях инклюзивного образования в качестве повышения их собственной квалификации и многие другие вопросы, которые мы и после нас должны решать вместе.

Следует отметить, что не маловажную роль играет оценка успеваемости в обеспечении качественного образования. По этому поводу необходимо отметить, что в рамках эффективной системы образования проводится оценка успеваемости всех учащихся по отношению к учебной программе. В инклюзивном образовании, в инклюзивной среде учителя должны учитывать широкое разнообразие потребностей учащихся и использовать ряд методических приемов. Главным образом оценка должна касаться индивидуальных характеристик и знаний учащихся, а также того, насколько каждый учащийся продемонстрировать свои сильные стороны и потенциал и не должна допускать несправедливого отношения между группами учащихся.

Следующую проблему, которую я хочу озаглавить – это каким образом следует организовать поддержку системам инклюзивного образования. Считаю, что наличие эффективной системы оказания поддержки является крайне важным, если школа намеревается предоставить каждому учащемуся возможность успешно учиться. Наиболее важными формами такой поддержки могут быть использованы в каждой школе. Дети помогают другим детям, учителя помогают другим учителям, родители в тоже время становятся партнерами в процессе обучения их детей, а общество оказывают поддержку школам.

Координированный подход к оказанию официальной поддержки является крайне важным, как и работа различных служб и учреждений. Это может потребовать изменения существующих на местах структур, с тем, чтобы обеспечить «объединенный» подход к вопросам оказания помощи школе.

Следующий шаг, который предстоит нам сделать, это разработать инклюзивную учебную программу. Переходя на 12 летнее обучение, следует нам разработать учебные программы инклюзивного характера, предназначенных для всех учащихся и это потребует от нас расширения существующих определений методов обучения. Инклюзивные учебные программы должны быть основаны на таком понимании процесса обучения, при котором учащиеся активно участвуют в процессе осмысления собственного опыта. Это подчеркивает роль учителя, который выступает скорее в качестве помощника, чем учителя.

Инклюзивные учебные программы должны быть гибкими, с тем, чтобы обеспечить не только адаптацию и развитие на школьном уровне и адаптацию, которая способна будет удовлетворять индивидуальные потребности учащихся и бесспорно, что учебные программы, носящие более инклюзивный характер, будут предъявлять высокие требования к учителю. А для этого им необходимо быть высоко квалифицированными учителями. Кроме того, они должны управлять сложной гаммой занятий, проводимых в классе, умение планировать участие всех учащихся в учебном процессе и понимать каким образом они могут способствовать обучению, не давая учащимся готовых ответов. Они должны также понимать, каким образом следует работать вне традиционных рамок преподавания тех или иных предметов и учитывать культурные особенности учащихся.

Думаю, что разработка инклюзивной учебной программы является ключевым фактором для достижения целей инклюзивного образования. Отрадно, что в Министерстве образования и науки Республики Таджикистан, АОТ вопросы инклюзивного образования стали объектом пристального внимания и рассмотрения в целях дальнейшего поиска путей его решения с учетом создания прочной образовательной и правовой базы.

Успехи в инклюзивном образовании, создание инклюзивной среды немыслимы без учета его специфических особенностей, создания педагогических условий обучения, преодоления существующих барьеров, преград и противоречий в образовательной практике. Благо на это есть в стране прочная база.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан “Об образовании” (2013)
2. Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения. //Материалы международных конференций. – Душанбе, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 гг.
3. Инструментарий оценки последствий реформ в области образования и рекомендации по его использованию. М.,-2006,-158с.
4. Каримова И.Х. Инклюзивное образование: проблемы и перспективы. Материалы международной конференции. Д., Ирфон,2012.
5. Малофеев Н.Н. Специальное образование в меняющемся мире. Просвещение,2010,-320с.
6. Материалы международной научно- практической конференции «Специальное образование: пути развития за 20 лет независимости». Алматы,2012,- 412с.
7. Метод серийных рисунков и рассказов в психологической диагностике и консультировании детей и подростков. Д.,-2019,215с.
8. Педагогика детей с интеллектуальными нарушениями. Хрестоматия. Красноярск,2012, 390 с.
9. Пенин Г.Н. Дети с проблемами в развитии. //Научно-практический журнал. М.,2004,-№4.
10. Традиции и инновации в системе образования детей с ограниченными возможностями здоровья. /Материалы международной научно- практической конференции. М., - 2012.

Муминова Лола Рахимовна
Muminova Lola Rakhimovna

Доктор педагогических наук, профессор
Doctor of Pedagogy, Professor

Н.М.Фазилова

N.M.Fazilova

Магистрант, Master student

Ташкентского государственного педагогического университета им. Низами
Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent

**ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С
ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХО-РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА
TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE OF PRESCHOOL CHILDREN WITH A
DELAYED PSYCHO-SPEECH DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF
BILINGUISM**

Аннотация: В статье рассматривается обучение английскому языку детей дошкольного возраста с задержкой психо-речевого развития в условиях полиязычия и в инклюзивной среды. В результате обследования родной (узбекской), русской речи оценивается уровень владения их, выявления нарушения речи, разрабатываются индивидуальные программы и направления коррекционно – логопедической работы по преодолению речевых нарушений. Раскрываются этапы обучения английской речи дошкольников, имеющих нарушения речи.

Abstract: The article discusses teaching English to preschool children with delayed psycho-speech development in a multilingual environment and in an inclusive environment. As a result of the examination of the native (Uzbek), Russian speech, the levels of their proficiency are assessed, the detection of speech disorders, individual programs and directions of correctional-logopedic work to overcome speech disorders are developed. The stages of teaching English speech to preschoolers with speech disorders are revealed.

Ключевые слова: инклюзия, образование, нарушения речи, узбекский, русский, английский, язык, результаты обследования, билингвизм, оценивание, инклюзивная среда, дошкольники, коррекционно-развивающая работа, этапы, обучение.

Key words: inclusion, education, speech disorders, Uzbek, Russian, and English languages, examination results, bilingualism, assessment, inclusive environment, preschoolers, correctional and developmental work, stages, training.

Инклюзивное образование детей с нарушениями речи все больше становится частью профессиональной жизни не только логопедов, дефектологов, но и учителей - предметников. Инклюзивное образование - это доступность получения знаний детей с нарушениями развития среди своих здоровых сверстников. В основе инклюзии лежит исключение любой дискриминации детей и обеспечение равного отношения ко всем участникам образовательного процесса. Раннее выявление детей с недоразвитием речи и оказание им логопедической помощи является основой для включения их в инклюзивную среду. [7] В ходе исторических и политических процессов XXI века языковая картина Узбекистана приобрела ряд своеобразных черт. Узбекский язык доминирует в стране в роли родного языка. Большинство населения, в основном – узбеки, считает его родным. Оставшаяся часть родным языком считает несколько десятков других языков. Русский язык является одним из самых распространенных родных языков, который также для большей части нерусского населения страны выступает в роли второго, третьего иностранного языка.

В качестве иностранного языка в последнее время получает широкое распространение [английский язык](#). Исходя из этого можно прийти к выводу, что большая часть населения Республики живет в условиях полилингвизма.

В нашу жизнь активно проникают средства массовой информации, интернет, телевидение, что ведет к развитию иноязычных форм общения. Сегодня люди путешествуют, пытаются понять особенности культуры, жизнедеятельности, общения в других странах, мигрировать и адаптироваться к новым условиям. В Узбекистане изучение иностранных языков входит в образовательные программы дошкольного, школьного, высшего и профессионального образования и язык образования очень часто не является родным языком обучающихся. Поэтому процесс развития речи детей в условиях билингвизма привлекает большое внимание общества и является актуальной.

«Билингвизм – двуязычие, владение и попеременное пользование одним и тем же лицом или коллективом двумя различными языками или различными диалектами одного и того же языка (например, местным диалектом и литературным языком)» [1].

Различают естественный (бытовой) и искусственный (учебный) билингвизм. «Естественный билингвизм возникает в соответствующей языковой среде, которая включает в себя радио и телевидение при спонтанной речевой практике. Осознание специфики языковой системы может не происходить. Второй язык при искусственном билингвизме осваивается в учебной обстановке, при этом необходимо использование волевых усилий и специальных методов и приемов» [2].

По мнению Б. Дадье, «Когда два языка вступают в контакт в одном индивидуе, то это означает, что в контакт и в конфликт приходят два видения мира. Переход от одного языка к другому может вызвать в мышлении глубокие потрясения» [3].

Цели и задачи исследования. Перед обучением английскому языку мы провели исследование по оцениванию особенностей речевого развития детей дошкольного возраста (5-7 лет) в условиях билингвизма. Для этого мы адаптировали методики логопедического обследования на родном языке детей с нарушениями речи Л.Р. Муминовой, а для обследования звуков русской фонетической системы использовали картинный материал О.Б. Иншаковой «Альбом для логопеда» [6], [4].

В исследовании приняли участие 20 дошкольников с задержкой психо-речевого развития (уровень речевого развития которых соответствует общему недоразвитию речи 2-3 уровня), которые воспитываются в условиях билингвизма: родной язык – узбекский, язык обучения – русский.

Анализ результатов обследования фонетико-фонематической стороны речи показал неоднородные нарушения. Нарушения фонематического восприятия отмечаются у всех детей, но в разной степени: у 35% дошкольников - средние и у 65% - низкие показатели и на русском, и на узбекском языках. Большинство детей не только допускало, но и не замечало ошибки. Трудности возникали не только при различении оппозиционных звуков, но и при дифференциации более контрастных звуков. Анализ данных обследования звукопроизношения показал, что для детей с общим недоразвитием речи как на родном так и на втором языках характерны полиморфные нарушения звукопроизношения. У большинства детей наблюдались сочетанные нарушения сонорных, шипящих, свистящих, заднеязычных звуков.

В результате исследования импрессивной речи на узбекском языке выяснилось, что у 30% детей с ЗППР – высокие, у 40% - средние, у 30% - низкие показатели, а при обследовании на русском языке у 5% детей высокие, у 30% - средние и у 65% - низкие показатели. Исследование активного словаря показало у 20% детей – высокие показатели, у 35% - средние показатели, у 45% - низкие показатели на узбекском языке и у 45% - средние и у 55% низкие показатели на русском языке. При анализе данных исследования импрессивной речи и активного словаря выявили, что для детей с общим недоразвитием речи характерны бедный словарный запас, преобладание в словаре бытовой лексики, значительное различия между активным и пассивным словарем, низкая речевая активность, затруднения в

употреблении частей речи, особенно прилагательных, местоимений, наречий и предлогов как на русском, так и на узбекском языках.

Исследование грамматического строя речи показало у 20% детей – высокие показатели, у 40% - средние показатели, у 40% - низкие показатели на узбекском языке и у 30% - средние и у 70% низкие показатели на русском языке. По результатам, полученным при исследовании грамматического строя речи у детей с общим недоразвитием речи отмечается ряд особенностей: у детей возникают сложности в воспроизведении, построении предложений, пропускают, заменяют слова, искажают смысл сказанного, составляют логически незаконченные предложения. Большинство детей смешивает формы мужского женского, среднего рода.

У 40% детей с ЗПРР наблюдалось среднее развитие связной речи, у 60 % - низкий уровень на узбекском и у 15% - средние, у 85% - низкие показатели на русском языке. Дети испытывали трудности в составлении рассказа по серии картин; многим детям не удалось выполнить задание на составление описательного рассказа. При составлении предложений, дети с общим недоразвитием речи строили их крайне примитивно и совершали много ошибок: нарушали порядок слов, не согласовывали части речи, рассказ по картинке состоял из перечисления изображенных на ней объектов. При составлении рассказа и в ходе беседы во время обследования, дети смешивали слова узбекского и русского языка в предложениях.

В результате комплексного обследования, мы пришли к выводу, что своеобразие развития речи детей с недоразвитием речи, проявляющиеся в отставании развития всех компонентов языка, речевой инактивности, ограниченности и недифференцированности лексической стороны, выраженных недостатках грамматического строя, задержке в развитии фразовой и связной речи, нарушениях слоговой структуры слова. Фактор билингвизма у детей с задержкой психо-речевого развития выступает отягощающим условием для правильного формирования и развития речи как на родном так на втором и третьем языках. Но несмотря на речевое недоразвитие части детей в группах 5-6 лет, по желанию родителей, дети обучаются и английской разговорной речи. В связи с данными исследования нами были разработана поэтапная коррекционно-развивающая программа обучению английскому языку совместно с педагогом английского языка.

В данном докладе мы раскроем этапы обучению английской разговорной речи детей, которые являются воспитанниками частного дошкольного учреждения..

1 этап – подготовительный, где решаются коррекционные задачи:

развитие сенсорных и моторных функций; формирование основы артикуляторных движений; коррекция нарушений звукопроизношения и развитие элементарной лексики, развитие интеллектуальных функций (мышления, памяти, воображения, восприятия, внимания); развитие эмоционально-волевой сферы и игровой деятельности; формирование черт гармоничной личности (дружбы, любви, уважение и самоуважение, критичности и самокритичности, оценки и самооценки и др.) развитие сенсомоторных функций. Развитие лингвистических способностей детей; формирование у детей первичных навыков общения на английском языке; включение упражнения на развитие фонематического слуха, с использованием фонем английского языка - «Поймай звук», «Тихо – громко», «Угадайте – кто я?», «Звук заблудился», «Правильно-неправильно» и т.д.

II этап основной, где решаются уже образовательные задачи: обучение основам англоязычной речи; формирование и развитие навыка аудирования; создание у ребенка «образа» структур английского языка, так называемое интуитивное владение языком; формирование навыка функционального использования речи с целью получения информации; развитие произвольного запоминания и внимания; развитие коммуникабельности, активности и самостоятельности; приобщение к культуре стран изучаемого языка.

III этап- закрепление, повторение. Для нас этот этап имеет особое значение . Мы посвящаем больше времени на индивидуальную работу с детьми. Работа направлена на то, чтобы найти способы стимулирования речемыслительной активности и активизации

коммуникативно-познавательной деятельности на русском и английском языках у дошкольников, способствующей их личностному развитию и дальнейшему эффективному обучению в общеобразовательной школе.

В заключении хочется отметить, только совместными усилиями семьи и специалистами детского сада возможно активизировать детей к изучению иностранных языков, вызвать интерес и любовь к языкам и преодолеть возможные трудности на этом трудном, но увлекательном пути. Только вместе мы – родители, воспитатели, учителя –предметники, логопеды, психологи откроем двери детям в инклюзивное общество.

Литература:

1. Баламакова М.В. Вариативность явлений картины мира у носителей языка и билингвов // Фонетическая вариантность: билингвизм и диглоссия. Иваново, 2000.
2. Белянин В.П. Психоллингвистика. – М.: МПСИ, 2003. – 232с.
3. Дадье Б. Люди между двумя языками // Иностранная литература. [№ 4.] – 1968.
4. Иншакова О.Б. «Альбом для логопеда» М., «Владос», 2008 г.
5. Маловичко, Л.М. Основные направления коррекционно-ориентированной работы по обучению английскому языку дошкольников с нарушениями речи / Л.М. Маловичко, М.А. Заболотная // Молодой ученый. – 2013. – № 12. – С. 497–499.
6. Муминова Л.Р. Методика логопедического обследования детей с нарушениями речи. // Логопедия Ташкент, 2021 с54-64
7. Муминова Л.Р. Тохтиярова Ш.Э., Вопросы организации логопедической работы в условиях дошкольной образовательной организации, теоретические и прикладные проблемы дифференцированного и инклюзивного образования: сб. материалов Международной научн.-практ. конф., г. Владимир, 2020 г., 69-72 стр
8. Schwarz, R. Learning disabilities and foreign language learning: A painful collision [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ldonline.org/ld>

Кувватов Саттор Quvvatov Sattor

омӯзгори калони кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фарогир
факултети Психология ва таҳсилоти фарогир Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ
is a senior teacher of the department special pedagogy and inclusive education
Faculty of Psychology and Inclusive Education
Tajik State Pedagogical University in the name of Sadrididdin Aini

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ КЎДАКONI НОШУНАВО ВА РОҲҶОИ ҲАЛЛИ ОН PROBLEMS OF TEACHING DEAF CHILDREN AND WAYS TO SOLVE THEM

Аннотатсия: Дар ин мақола диққати асоси ба мушкилоти ношунавоён дар рафти таълим дода шуда қайд кардан ба маврид аст, ки мушкилоти сахти ин соҳа сари вақт наовардани бачагони ношунаво ба мактабҳои махсус, зиёд будани меъёри хонандагон дар синфҳо, набудани муоширати ягонаи забони ишораи тоҷикӣ, нарасидани мутахассисони соҳаи сурдопедагогика, интиқоли донишҷӯён аз ихтисосҳои махсус ба дигар ихтисосҳо, ки боиси пеш омадани мушкилотҳо дар раванди таълим мегардад. Муаллиф ин чунин дар ин мақола роҳҳои ҳали ин мушкилотҳоро нишон дода ибраз намуданд, ки ҳали ин мушкилотҳо метавонад дар баланд бардоштани дониши кӯдакони ношунаво нақши калон бозад.

Abstract: This article examines the problems of the deaf in the learning process, noting that serious problems in this area are the late delivery of deaf children to special schools, a large number of students in the classroom, and the absence of a single Tajik sign. language, lack of specialists, deaf pedagogy, transfer of students from one specialty to another, leading to problems in the educational process. The author of this article shows how to solve these problems and said that solving these problems can play an important role in improving the knowledge of deaf children.

Калидвожаҳо: Ношунавоён, мактаби махсус, сурдопедагогика, имконияташ маҳдуд, имтиёзҳо, инкишоф, омӯзиш, забон, имову ишора.

Keywords: Deaf, special school, super-pedagogy, disability, privileges, development, learning, language, gestures.

Таълиму тарбияи кӯдакони ношунаво яке аз масъали зарури буда аз мутахассисони баланд соҳа вобастаги калон дорад. Омода кардани мутахассисони соҳои сурдопедагогика яке аз вазифаи муҳими вазорати маориф ва илм буда дар ин самт корҳои назаррас дар даврони истиқлолият амали шуда истодаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се мактаб-интернат барои кӯдакони ношунаво як мактаби махсус ва синфҳои алоҳида дар назди мактабҳои ҳамагонӣ фаъолият намуда то моҳи январӣ соли 2020 зиёда аз 1200 хонандагони мушкilotи шунавои дошта ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд. Сиёсати пешгирифтаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди омода кардани мутахассисон барои кӯдакони имконияташон маҳдуд яке аз роҳҳои афзалиятнок ба ҳисоб рафта то имрӯз чораҳои зарурии андешида мешавад. Ташрифи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мактаб-интернати ҷумҳуриявии кӯдакони ношунавоии ноҳияи Рӯдакӣ якуми ноябри соли 2012 дар мулоқоташ бо омӯзгорону мураббӣни мактаби мазкур дар назди масъулини вазорату идораҳо оиди омода кардани мутахассисони соҳа барои кӯдакони имконияташон маҳдуд супоришҳои зарури дода таъкид намуданд, ки барои ҷалби донишҷӯён ба ин ихтисосҳо имтиёзҳо дода шавад. Хушбахтона медонем, ки 30 апрели соли 2011 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) қабул шуд, ки дар омода кардани мутахассисон барои кӯдакони имконияташон маҳдуд роҳи наvero кушод. Дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ихтисосҳои муштарак ин пеш аз ҳама сурдопедагогика-информатика, олигофренапедагогика-таърих, лагапедия-методикаи таълими ибтидоӣ роҳандозӣ шуда то соли 2020 зиёда аз 113 нафар сурдопедагогҳо ин донишгоҳро хатм намуда дар мактабҳои махсус, марказҳои рӯзона фаъолият доранд. Ҳоло бошад зиёда аз 120 нафари дигар дар донишгоҳ таҳсил доранд. Яке аз мушкilotи саҳт дар мактабҳои ношунавоён ин нарасидани омӯзгорони забону адабиёт мебошад. Донишҷӯёне, ки ихтисоси филалогияро хатм карданд бинобар сабаби надониستاني забони ишора дар ин мактабҳои махсус кор кардани онҳо хело мушкilot мебошад. Барои ҳамин хуб мешуд дар оянда ихтисоси сурдопедагогика- забону адабиёт ва сурдопедагогика-методикаи таълими ибтидоӣ кушода мешуд ба манфиати кор буд. Барои мисол дар нақшаи таълимии мактабҳои махсус ки аз тарафи вазорати маориф ва илм тасдиқ шудааст барои омӯзиши забону адабиёт аз синфи 1-10 113 соат чудо шудааст. Омӯзиши фани забону адабиёт барои кӯдакони ношунаво аҳамияти ҳама тарафа дошта дар рушди тафаккури кӯдакони ношунаво ёриҳои худро мерасонад. Аз тарафи дигар ин ихтисосҳо имконият медиҳад ки дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар оянда ҷалб намудани ношунавоён ба таълим мушкilotро ҳал намояд. Бисёри падару модарон аз ноҳияҳои дурдаст имконияти овардани фарзандони ношунавои худро наdoшта ба мушкilotҳо рубарӯ мешавад. Дигар чиро мехоҳам қайд намоям, ки аз соли таъсис ёфтани Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули донишҷӯён ба ин ихтисосҳо бисёртар аз шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тоъбеи ҷумҳурий қабул мешаванд. Аз вилояти Суғд, Хатлон ва Бадахшон хело кам ба ин ихтисосҳо дохил мешавад. Агар имконият мешуд ба ин ихтисосҳо аз минтақаҳои дар боло зикр шуда бо тариқи имтиёз қабул мешуданд мушкilotи ин минтақаҳо ҳали худро меёфт. Агар ба маълумоти оморӣ назар намоем дар вилояти Суғд ва Хатлон теъдоди кӯдакони ношунаво хело зиёд мебошад.

Мехоҳам нуктаи дигарро қайд намоям, ки сабаби паст будани дониши кӯдакони ношунаво ин пеш аз ҳама дер ба таълим фаро гирифтани онҳо мебошад. Дар ин самт волидайн аҳамият наdoда бо тавсияи духтурон гӯё ки фарзанди Шумо баъди 10

солагияш шунавоияш барқарор шуда гап заданро ёд мегирад сари вақт ба таълим фаро гирифта намешаванд, ки боиси аз худ накардани барнома гашта то синфи 7-8 хонда бинобар синаш ба 18 расидан дигар давом додани таҳсилро надошта соҳиби шаҳодатномаи маълумоти асоси намегардад. Олимони муайян карданд, ки майнаи сари кӯдаки ношунаво дар сини хурди ин тахминан 1,5 солагӣ то 4 солагӣ хело хуб инкишоф ёфта забони ишораро тез аз худ карда тафаккураш рушд меёбад. Бинобар калон шудани сину сол майнаи сари кӯдаки ношунаво оиди забони ишора кам шуда дониши зарури гирифта наметавонад. Барои ҳамин падару модаран фикри омӯзиши забони ишораро аз хурди намуда сари вақт фарзандони худро ба мактаби махсус фаро гирад. Дигар масъала ин зиёд будани теъдоди хонандагон дар синфҳои мактаб-интернатҳои махсус барои ношунавоён, ки кори омӯзгорро дучанд намуда дониши зарури гирифта наметавонанд. Мувофиқи меъёр дар як синф бояд аз 8 то 12 нафар хонанда бошад. Аммо дар мактаб-интернатҳо барои ношунавоён дар як синф то 18 нафар ба таълим фаро гирифта шуда мушкилоти зиёдро пеш меорад. Дар конференси байналмилалӣ сурдопедагогҳо ки аз 6 то 9 сентябри соли 1880 шаҳри Милан давлати Италия баргузор гашт яке аз масъалаи асоси ин муайян намудани теъдоди хонандагони ношунаво дар як синф буд. Сари ин масъала баҳсҳои гуногун пайдо шуда ба хулоса омаданд, ки яке аз роҳҳои баланд бардоштани дониш кӯдакони ношунаво ин дар як синф теъдоди хонандагон то 8 нафар муайян карда шавад. Баъдан дар дигар давлатҳо ин теъдод то 12 нафар расонида шуд. Аз 12 нафар зиёд дар синф мушкилоти саҳт пеш меорад. Барои ҳамин ин масъала бояд роҳи ҳали худро ёбад. Мушкилоти дигаре ки ба пешравии дониши кӯдакон ҳалалдор мебошад хунукназарии волидайн мебошад. Пеш аз ҳама сари вақт наовардан ба дарс, иштирок накардан дар дарси фарзандони худ, надониستاني забони ишора, бисёр нигоҳ доштани фарзандон дар хона мебошад, ки кӯдакон саводи зарури гирифта наметавонанд. Мактаб-интернатҳо дар ин самт корҳои зиёдро амали менамоянд ва барои волидайн бо тариқи ройгон курсҳои омӯзиши ишора ташкил менамоянд, волидайн метавонад дар дарсҳои фарзандонашон иштирок намоянд аммо волидайн бо баҳонаи вақт надорам аз кор ҷавоб намедиханд, ин як безабон аст оянда чӣ мешавад баҳона намуда фикри ояндаи фарзандро намекунанд. Дар ин самт корро пурзӯр намуда нисбати волидайн чораҳои зарури андешидан зарур аст.

Меҳоҳам таваччуҳи шуморо ба масъалаи забони имову ишора равона созам. Имову ишора яке аз методи зарури барои ношунавоён буда забони модариашон ҳисобида мешавад. Гарчанде, ки ин забон солҳои тулони зери танқиди олимони сурдопедагогика қарор дошт аммо исбот карда шуд, ки забони ишора дар рушди тафаккури кӯдаки ношунаво нақши махсус дошта дар инкишофи нутқи кӯдакон мавқеи хоса дорад. Солҳои охир дар мактаб-интернатҳои ҷумҳурӣ нофаҳми нисбати ин забон ба вучуд омад. Пайдо шудани ишораҳои нодуруст, нафаҳмидани моҳияти алифбои дактелӣ, дуруст дарк накардани хусусиятҳои милли доштаи забони ишоравии тоҷик, ки ин ҳам ба паст рафтани дониши хонандагони ношунаво ҳалалдор шуда метавонад. Аз тарафи дигар дуруст муошират накардани ношунавоёни як минтақа бо дигар минтақаҳо ки боиси нофаҳмиҳо оварда мерасонад. Барои ҳамин аттестасияи алифбои дактелӣ ва забони ишора дар ҳамаи мактаб-интернатҳо, мактабҳои махсус ва синфҳои алоҳида дар назди мактабҳои таҳсилоти умумӣ хело зарур мебошад. Ин имконият медиҳад, ки то кадом андоза сатҳи дониши омӯзгорону мураббӣён мактаб-интернатҳои ҷумҳурӣ қарор дошта барои баланд намудани дониши онҳо оиди забони ишора чораҷуи карда мешавад.

Омода кардани мутахассисони соҳа ки дар боло ман қайд карда гузаштам имконият медиҳад, ки мушкилоти таълим роҳи ҳали худро ёбад. Аммо дар ин самт як мушкилоти баҳсталаб низ вучуд дорад. Ин интиқоли донишҷӯёни ихтисосҳои махсус ба дигар факултету ихтисосҳои дигар мебошад. Ҳамасола бо воситаи маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин ихтисосҳо бо тариқи бучавӣ 13

нафар рўзона ва 13 нафар ғойбона қабул карда мешаванд. Аммо бисёри онҳо мохияти ин ихтисосҳоро нафаҳмида интиҳоб менамоянд. Аламовараш ин ҳаст, ки дар муддати ду сол мо онҳоро омода мекунем аммо онҳо ба дигар ихтисосҳо интиқол дода мешаванд. Барои нигоҳдошти ин ихтисосҳо бояд пеш аз ҳама ба фарзандони солим аз оилаҳои волидайнашон ношунаво дар маркази миллии тестӣ ба онҳо имтиёз дода шуда дар ҳар ихтисос то 2-3 нафар қабул карда шавад, ки барои дигар донишҷӯён метавонанд дар қатори омӯзиши омӯзгори мутахассис ёрии худро расонад. Ин донишҷӯён метавонанд ҳамарӯза бо дигар ҳамсинфонашон муошират намуда забони ишораро ёд мегиранд. Ин чунин дар ин ихтисосҳо ҳама сола ношунавоён низ қабул мешаванд, ки ин донишҷӯёни аз оилаи волидайнашон ношунаво барои ин ношунавоён метавонанд тарҷумон шаванд.

Адабиёт:

1. Зайцева Г.Л. Принципы, методы и формы использования жестовой речи в учебно-воспитательной работе со взрослыми глухими //Совершенствование системы обучения и воспитания взрослых глухих в свете реформы школы. – Л., 1988.
2. Зыков С. А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения. М., 1961.
3. Зыкова Т. С., Колтуненко И. В. Страна, где учатся все.-В едином строю, 1977, № 8.
4. Кувватов С.Д, Рахмонов З.П. Методика обучения глухих детей произношения г Хаджент 2018 г
5. Кувватов С.Д, Рахмонов З.П. Жестовой язык г. Душанбе 2015г
6. Титова М.Ф. Усвоение глухими школьниками слова при использования дактильной формы речи
7. Лубовский В. И. Обучение детей с недостатками слуха в США.— Специальная школа, 1968, вып. 2.
8. Рау Ф. Ф. Обучение глухонемых произношению. М., 1960.
9. Рау Ф. Ф. Устная речь глухих. М., 1973.

Махкамова Умида Абдусаттаровна

Makhkamova Umida Abdusattarovna

Самостоятельный исследователь ТГПУ им. Низами г. Ташкент

Independent researcher at TSPU named after Nizami Tashkent

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПО УСТРАНЕНИЮ ЗАИКАНИЯ У ДЕТЕЙ THEORETICAL ASPECTS OF LOGOPEDIC TECHNOLOGY FOR ELIMINATION OF STUTTERING IN CHILDREN

Аннотация: в статье раскрыты теоретические и методические основы логопедической работы с заикающимися детьми в странах дальнего и ближнего зарубежья. Осуществлён теоретический анализ вопросов коррекции заикания, методик логопедической диагностики и преодоления заикания у детей.

Abstract: the article reveals the theoretical and methodological foundations of speech therapy work with stuttering children in the countries of the near and far abroad. A theoretical analysis of the issues of stuttering correction, methods of speech therapy diagnostics and overcoming stuttering in children has been carried out.

Ключевые слова: заикание, исследование, страны, механизм, проявление, срыв, невроз, логопедическая помощь, теория.

Keywords: stuttering, research, countries, mechanism, manifestation, breakdown, neurosis, speech therapy assistance, theory.

Наше исследование служит в определённой степени решению задач, намеченных в Указах Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года №УП-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», от 30 сентября 2017 года №УП-5198 «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования»; постановлениях Кабинета Министров Республики Узбекистан от 19 июля 2017 года №528 «О мерах по совершенствованию деятельности дошкольных образовательных учреждений», а также других нормативно-правовых документах, соответствующих данной деятельности.

Во всём мире для обеспечения качественного образования детей с ограниченными возможностями здоровья внедрены механизмы качественного специального и инклюзивного образования и коррекционно-логопедической помощи устранения речевых нарушений, в частности заикания у детей. В соответствии с документами законодательства США “Individuals with Disabilities Education Act” (IDEA, 1990) и Великобритании “Inclusive Schooling - Children with Special Educational Needs” (2001) для образовательных учреждений и местных органов власти ведутся системные работы оказания специальных образовательных услуг по налаживанию и эффективной реализации инклюзивной системы.

В настоящее время в образовательных и научно-исследовательских учреждениях мира ведутся научные исследования по своевременному выявлению детей с нарушениями речи и совершенствованию влияния оказываемой им логопедической технологии, сравнению эффективности моделей оказания логопедической помощи детям с дефектами речи, совершенствованию технологий устранения недостатков речи детей, достижению результативности эффективности оказания логопедической помощи детям дошкольного и школьного возрастов, совершенствуются механизмы организации дифференцированного образования в процессе успешной подготовки к школьному образованию.

В нашей республике созданы нормативно-правовые документы и материально-техническая база, направленные на поднятие на новый уровень качества образовательно-воспитательной работы в дошкольных образовательных учреждениях, расширение государственной и негосударственной сети таких организаций, расширение масштаба привлечения в инклюзивное образование детей с нарушениями развития, обеспечение возможностей социализации детей, их всестороннего развития и коренное улучшение качества подготовки к школе. В “Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистана в 2017-2021 годах” намечены такие задачи как “... расширение сети дошкольных образовательных учреждений и коренное улучшение условий в данных учреждениях для всестороннего интеллектуального, эстетического и физического развития детей, обеспечение доступности и значительного повышения охвата детей дошкольным образованием, повышение уровня квалификации педагогов и специалистов” [16]. В результате созданы широкие возможности для развития речи детей дошкольного и школьного возраста, а также обеспечения успешного перехода на следующий этап образования. В настоящее время заикание представляет собой одну из острых проблем логопедии. Во всем мире признается, что заикание является сложной проблемой, как в теоретическом, так и в практическом аспектах. Проблема заикания интенсивно изучается и освещается в литературе на протяжении всего 20-го века.

В странах СНГ различные аспекты организации коррекционно-логопедической работы заикающимися разных возрастов освещены в трудах Андроновой Л.З., Власовой Н.А., Волковой Г.А., Рау Е.Ф., С.А Мироновой, Некрасовой Ю.Б., Шкловским В.М. и др. [1,4, 10,12,13,14,] Также научная разработка проблемы заикания в российской логопедии связана с именами известных психиатров И.А. Сикорского, Н.Г. Неткачева и В.А. Гиляровского. В специальной литературе подробно освещаются вопросы психолого-педагогического обследования заикающихся разных возрастов, а также представлены различные авторские системы комплексных психолого-педагогических воздействий.

За рубежом исследование по проблеме заикания, разработаны такими учёными как Bothe, A. K Redle, E. M. Pearson Murphy, W. P., Yaruss, J. S., Onslow, M., Packman, A Reeves, N., & Yaruss, J. S Riper, C., где изучены нарушения плавности речи, их диагностики и методы преодоления у детей дошкольного и школьного возраста в США, Англии и других странах. Огромный интерес ученых всего мира к проблеме заикания свидетельствует о ее актуальности.

В настоящее время интерес к проблеме заикания во всем мире не падает, более того, начиная с 1994 года регулярно проходят Международные симпозиумы, посвященные только проблеме заикания. Эти научные конгрессы собирают более тысячи ученых из стран всего

мира. Регулярно издается международный специальный журнал “Fluen y Disorders” (“Нарушение плавности”), который также посвящен этой монопроблеме.

Феномен заикания трактуется в литературе неоднозначно. Это убедительно показано в монографии В. М. Шкловского «Заикание» [12]. Автор приводит ретроспективный обзор взглядов на природу заикания, показывающий, что это нарушение речи было замечено еще Аристотелем, называвшим заикание энтелехией (нарушением жизни как целеустремленного процесса организма) Сам Аристотель и его последователи считали, что причина данного недуга — влажность головного мозга, короткая уздечка языка или деформация неба. В начале XX столетия заикание стало делиться на органическое и психогенное. Не исключалось также и то, что заикание — знак вырождения, поскольку у лиц с этим дефектом нередко анатомические деформации черепа, леворукость и т. п. [4,6,10]. Эти взгляды были чрезвычайно распространенными, хотя еще А. Marcel (1886) считал, что основным проявлением заикания является спастический координационный невроз, проявляющийся в судорогах речевого аппарата. Его современники А. Куссмауль и Фрешельс [10] считали запинки при заикании афтонгией (судорогой подъязычного нерва). Наиболее полное определение, обобщающее различные взгляды на заикание, принадлежит В. М. Шкловскому [13], который трактует его как нейромоторное дискоординационное судорожное нарушение речи, возникающее в процессе общения по механизму системного речедвигательного невроза. Подчеркивается также, что запинки возникают в детском возрасте, в среднем от 2 до 6 лет. Пусковым фактором являются агрессивные, чаще всего внезапные, воздействия на организм, в частности испуги.

Г.А.Волкова отмечает среди речевых нарушений заикающихся дошкольников 66,7% случаев фонетико-фонематического недоразвития, 34% – отклонений в развитии речи, сроках появления слов, формирования фразовой речи [3,4]. По данным А. В. Ястребовой, примерно в 20–25% случаев заикание сочетается с недостаточной сформированностью средств языка [11]. Р. Е. Левина, отмечая, что заикание нередко возникает у детей с отставанием речевого развития, указывала на проявления заикания, которые «переплетаются с проявлениями общего недоразвития речи» [5, с. 84].

В. И. Селиверстов также находит причину многих речевых запинок в неумении правильно оформить словами свою мысль, что может зависеть от ограниченного словарного запаса [9].

Современный подход к диагностике и преодолению заикания настоятельно требует разработки и применения дифференцированных методов коррекции данной речевой патологии. Выбор рациональных путей коррекции имеет особое значение в начальной стадии развития заикания, зависит от индивидуальных особенностей заикающегося, от особенностей всего лечебно-педагогического комплекса и методики логопедической работы и даже от выбранной системы оценок результатов этой работы [1,3,4, 6,12, 13]. Успешное преодоление сопряжено с систематической, тщательно скрупулезной и довольно длительной работой, требующей усилий со стороны и специалистов и самих заикающихся [1].

На наш взгляд, решающую роль в понимании природы заикания сыграли, с позиции нейрофизиологии учения И.П. Павлова о механизмах неврозов. Он непосредственно заиканием не занимался, но его заслуга состоит в том, что он открыл механизм неврозов. При психической травме слишком сильная для ребенка эмоция страха (испуг) вызывает перенапряжение нервных процессов в коре и влечет нервный срыв [4,6,8]. Патологической основой страха (по И.П. Павлову) являются больные пункты в коре головного мозга (стойкие патологические связи, «патологический условный рефлекс»), при перенапряжении нервных процессов и их сшибке. Больные пункты в коре головного мозга возникают вследствие острой психической травмы. В этих пунктах создаются функциональные очаги сильного возбуждения или торможения, которые могут принять характер застойного явления. [4, 8,10]

Сторонники павловского учения о неврозах нашли своих последователей и за рубежом: в Чехии – М. Зеeman, Н. Досталова, Ф.Н. Досужков и др.; в Болгарии – А.

Атанасов, Г.И. Ангушев и др.; в Польше – А. Митринович-Моджеевска; в Германии – К.-П. Беккер и др.[1,4, 10,12,13,14,]

На основе проведённого анализа научно-методической литературы по проблеме заикания установлено, что за рубежом и в странах СНГ, в частности России, достаточно исследованы, однако в нашей республике в советский период этой проблеме были посвящены два исследования Л.Р. Муминовой и Н.Х. Рахманкуловой [6], но в настоящее время исследований заикания у детей дошкольного и школьного возраста не изучены.

Теоретически обосновать, разработать и апробировать логопедическую технологию коррекции заикания у детей являлась целью нашего исследования. Результаты исследования будут освещены в следующих конференциях.

Литература:

1. Белякова Л. И. Патофизиологические механизмы // Заикание. Москва: Медицина, 1978. С. 59–81.
2. Борисова Е. А. Формирование плавности речи как качественной характеристики устного высказывания детей дошкольного возраста с заиканием // Образование и наука. 2014 № 9. С.130–143
3. Волкова Г. А. Игровая деятельность в устранении заикания у дошкольников. — М., 1983.
4. Логопедия Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. – М. Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС-2002.
5. Левина Р. Е. Заикание у детей // Преодоление заикания у дошкольников. Москва: Педагогика, 1975. С. 3–22.
6. Муминова Л.Р. и др. Логопедия Ташкент, 1983
7. Заикание Под ред. Н.А. Власовой, К.П. Беккера.- М. 1983.
8. Основы теории и практики логопедии. Под ред. Р.Е. Левиной. М-1986.
9. Расстройства речи у детей и подростков. Под ред. С.С. Ляпидевского. М.1969.
10. Заикания у детей. Селиверстов В.И. М-1979.
11. Хрестоматия по логопедии” Под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селиверстова. М-1997.
12. Ястребова А.Б. Коррекция заикания у учащихся обще образовательной школы. М-1980.
13. Шкловский В. М. Психотерапия в комплексной системе лечения логоневрозов: Руководство по психотерапии / Под ред. В. Е. Рожнова. — М., 1974
14. Johnson W., Knott J. A systematic approach to the psychology of stuttering in children and adults. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1955.
15. Seeman M. Sprachstörungen bei Kindern. Stuttgart. 1973.

Ҳакимова Барно Рустамовна
Khakimova Barno Rustomovna

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони
Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Abdurahmoni Jomi Institute for the Development of Education of the Academy of Education of
Tajikistan

ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ ҚОРҲОИ ҚОРРЕКЦИОНӢ БО ХОНАНДАГОНИ ДОРОИ МАҲДУДИЯТИ БИНОӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ЭЛЕМЕНТҲОИ ГЕОМЕТРИЯ ORGANIZING AND CONDUCTING CORRECTIONAL WORK WITH STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS IN THE STUDY OF GEOMETRIC ELEMENTS

Аннотатсия: Дар мақола намудҳои қорҳои ислоҳӣ(қоррексионӣ), бо хонандагони нуқси бинӯдошта ҳангоми омузиши элементҳои геометрия оварда шудааст. Барои бомуваффақият ҳал кардани масъала, бояд ғайрифаҳми фанӣ-амалии хонандагон (рушди қобилияти маърифатии кӯдакони нобино ва бинӯ дар асоси он асос ёбад) бо варақаҳои табиғотӣ, ба онҳо хондани расмҳо, мустақилона тасвир кардани ҳолатҳои мавод зарур аст.

Abstract: The article describes the types of correctional work with students with visual impairments in the study of geometric elements. To successfully solve the problem, it is necessary to carry out technical and practical activities of students (based on the development of cognitive abilities of blind and visually impaired children) with leaflets, read them pictures, independently describe the situation in the material.

Бачагони нобино ва сустбинои ба синфи якум қабулшаванда дар суханрониашон ҳоло на онқадар фикри худро баён карда метавонанд, дар баёни муносибатҳои содаи дар макони нав байни одамон ба мушкилот дучор мегарданд. Масалан, кӯдакон дасти росташонро аз дасти чапи худ (тарафҳо) фарқ карда наметавонанд ва бо савҳ (иштибоҳ) нишон медиҳанд, ҳангоми иҷрои дастурҳое, ки дорои калимаҳои “*зери*”, “*дар болои*”, “*миёни*”, “*наси*”, “*дар паҳлӯи*”, “*наси ҳам*” ва ғайраҳо мебошанд, ба бисёр хатогиҳо роҳ медиҳанд. Барои бачагони биноишашон иллатдор калима ва ибораҳое, ки мазмуни муносибатҳои фазоиро ифода мекунанд, муҳим буда, нисбат ба ҳамсолони муқаррари биноишашон хуб, аҳамияти муҳим дорад. Кӯдакони нобино нисбат ба ҳамсолони бинои худ корҳои амалиро дар пайравӣ ба омӯзгор иҷро карда наметавонанд, сустбиноён бошанд, дар иҷрои онҳо душворӣ мекашанд. Барои бомуваффақият донишомӯзӣ дар шароити синф омӯзгор бештар аз рӯи дастуруламал ва нишондодҳо тартиби ҷойгиршавии маводҳои дидактикиро муайян ва тафтиш мекунад, усулҳои иҷрои ин ё он амалиётро баён менамояд ва ғ. Ҳамаи ин аз хонандагон мутобиқшавӣ ва муайян кардани мавқеи худро дар макони нав тақозо менамояд.

Ҳолати охири барои ҳар як нобино ва сустбино, дар нақши маишӣ–иҷтимоии ӯ аҳамияти калон пайдо мекунад.

Барои он, ки кӯдакон суханони навро, ки муносибатҳои байни ашёҳои навро ифода мекунанд, хуб аз худ кунанд ва бо зудӣ шунидаашонро дуруст дарк карда тавонанд, дар дарсҳои математика низ бояд диққати махсус бештар дода шавад.

Ҳамин тавр, таълими мавқеи макон дар таълими математика бояд хусусияти коррекционӣ ва амалӣ дошта бошад.

Яъне, аввал бачагонро ба он омӯзонидан лозим, ки онҳо ашёҳоро истифода бурда, мувофиқи дастурҳои омӯзгор амалҳои мустақилона иҷро карданро фаҳмонда, ҳисоббарориҳо ва навиштанҳоро баён карда тавонанд. Бе ин ба омӯзгор назорати фаъолияти хонандагон мушкил гардида, дар навбати худ ин боиси сифатан коҳиш ёфтани истифодаи методи шарҳдиҳӣ дар таълими нобиноён ва сустбиноён мегардад.

Дар даври омодагӣ мувофиқи барнома дар хонандагон бояд малакаҳои ҷойгиркунии ашёҳоро дар ҳамвориҳо: *аз чап*, *аз рост*, *болотар*, *наси ҳамдигар*, *дар паҳлӯ*, *дар назди*, *дар миёнҷой*, *дар боло*, *дар поён*, *дар байн*-ро иҷро карда тавонанд. Омӯзиши ин мавзӯҳо дар синфҳои 1-ум ва 2-ум идома ёфта, маводи он тадричан мураккаб мегардад. Дар охири таълими синфи дуюм дар талаботҳо оид ба дониш ва малакаҳои хонандагон чунин сабт шудааст: “...бояд шифоӣ ҷойгиршавии предметҳоро шарҳ дода тавонанд”.

Дар таълими кӯдакони дорои иллати биноӣ дошта, чудо намудани баъзе муносибатҳои фазогиро дар чараёни амалҳои бевоситаи қор бо ашёҳо маънидод намудан лозим. Масалан, омӯзгор аз хонандагон дар мобайни варақ (фланелеграф) гузоштани квадратро талаб мекунад. Ба касоне, ки аз ӯҳдаи иҷрои супориш намебароянд, ё душворӣ мекашанд, наздик омада, дасти онҳоро гирифта, фигураро ба мобайн мегузорад. Иҷрои амалро бояд чунин шарҳ ёбад: “Дар миёнаҷой варақ. Ё ин, ки дар маркази варақ” гуфтан мумкин. Квадратро чунин гузоштан лозим, ки масофа аз он то канораҳои варақ аз чап ва рост, аз боло ва поёни он як хел бошад”. Дастони кӯдак дар ин ҳол бо дастони муаллим мувофиқи шарҳ болои варақ ҳаракат менамояд. Кӯдак ҳар қадар зиёд мустақилона ҷойгиршавии объектҳои гуногунро баён кунад, ҳамон қадар ӯ тезтар, озодона ва дуруст аз онҳо истифода бурда метавонад. Ин гуна имкониятҳо (чун дар дигарон) дар дарсҳои математика фаровонанд.

Инак, дарсро чамбаст намуда, таъкид кардан ба маврид аст, ки калима ва ибораҳои нафақат дар ҳамин дарс омӯхтаро такрор намудан лозим, балки тадбиқи истифодаи онҳоро дар шарҳи ҷойгиршавии байни ҳамдигарии предметҳои дар синф буда, ҷойгиршавии худ дар синф ва ғайраҳоро пешниҳод намудан лозим аст.

Масалан: “Дар миёнаҷои девор тахтаи синф овезон аст”, “Дар миёнаҷои тоқчаи пеши тиреза тубак бо гул истодааст”, “Дар миёнаҷои синф миз(парта)-и Фируза ҷойгир аст” ва ғайраҳо.

Ин гуна гузориши амалӣ дар хонандагон мушоҳидаро инкишоф медиҳад, хотираро афзун мегардонад ва дар ҷамъбаст ба кӯдакон дар муҳити нав хубтар мутобиқшавиро имкон дода, дарки муҳитро осон мегардонад.

Дар ҳар як дарс лаҳзаҳои дамгирии варзишӣ гузаронида мешавад. Дар дастурҳо оиди иҷроиши онҳо калима ва ибораҳои, ки дар онҳо муносибатҳои маконӣ истифода шудаанд, истифода намудан мумкин.

Айнан ҳамин тавр хонандагонро бо қимат ва тобишҳои гуногуни калимаҳои, ки дар онҳо муносибатҳои маконӣ истифода шудаанд, шинос намудан лозим (чаптар, росттар, баландтар ва ғ.).

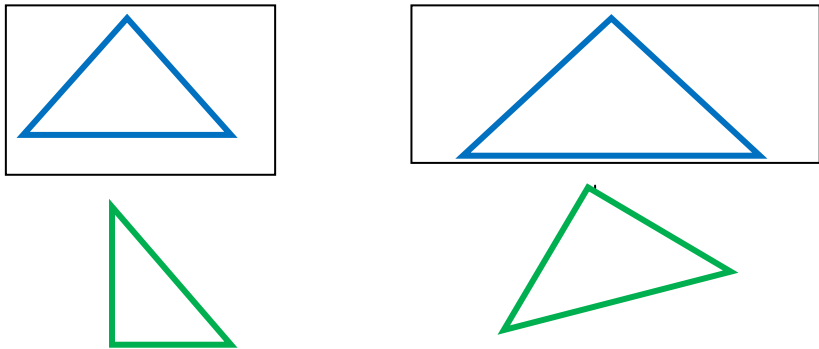
Дар амалия мушоҳида кардан мумкин аст, ки хангоми дарс омӯзгор аз назди як хонанда ба назди дигаре рафта, ба ҳар кадоме онҳо сурати лозимиро нишон медиҳад, агар хонанда нобино бошад, дастони ӯро болои сурат мемонад. Омӯзиши мавзӯи “Мавқеи худро дар макон муайян кардан” дар оянда аз бе мақсад гузаронидани вақт дасткашиданро имконият медиҳад ва самарайи корро бо тамоми синф беҳтар мегардонад.

Баъди он, ки хонандагон муносибатҳои одии ҷойгиршавии байниҳамдигарии ашӯро азхуд намуданд, ба омӯзиши ибораҳои мураккабтарро ба монанди: “дар кунчи рости болоӣ”, “фигураи дуюм дар қатори чап”, “аз чап дар болои секунҷа” ва ғайраҳо гузаштан мумкин.

Дар дарсҳои математика хангоми омӯзиши элементҳои геометрия имкониятҳои зиёди гузаронидани корҳои коррекционӣ мавҷуданд. Масалан, мувофиқи барнома хонандагонро бо мафҳуми “кунҷ” шинос гардонидани дар онҳо тасаввуротро пайдо намудан лозим аст. Мувофиқи қоида хонандагони хурдсоли бино бо ин калима аз таҷрибаи зиндагӣ шинос ҳастанд ва омӯзгор ин ибораҳоро аз назари тадбиқи геометрияи элементарӣ фаҳмонад, яъне хонандагонро ба ҷудо карда тавонистани кунҷҳои шаклҳои геометрӣ (секунҷа, чоркунҷа, панҷкунҷа) омӯзонанд. Бачагони нобино ва сустбино бисёр вақт кунҷи миз, тоқчаи назди тиреза, кунҷи хона ва ғайраҳоро нишон дода наметавонанд, барои ҳамин ба онҳо натавонанд кунҷҳои маводи геометрӣро, балки бевосита бо кунҷҳои ҷиҳозҳои атроф шинос кардан лозим. Охира-охира бо воситаи объектҳо, моделҳо ва нақшаҳо дар хонандагон мафҳуми ҷамъбастшудаи ҳуҷҷаҳои амалӣ ва математикии кунҷ ташаккул меёбад. Ин ҳел муносибат дарҳалли масалаҳои таълимӣ ва коррекционии мавзӯи: “Кунҷи рост” мусоидат менамояд.

Омӯзиши элементҳои геометрияро бевообаста бо тақмили фаъолияти таҷрибавӣ-амалии хонандагон гузориш ва тадбиқ карда бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Хусусан усули гузоштан, ки хонандагон бо он ханӯз дар даври тайёри шинос мешаванд, метавон дар ҷараёни сохтани фигураи геометрӣ аз фигураи дигари геометрӣ сайқал додан мумкин аст. Дар давраи таълими таҷрибавӣ (озмоишӣ) инро мо пайдарҳамии зайл амалӣ намудем.

Аввало ба хонандагон аз ду шакл сохтани намунаи шакли дигар супорида шуд (Расми 2- а).

Масалан, пешниҳод шуд, ки аз ду секунҷаҳои баробарпахлӯи росткунҷа якто секунҷа сохта шавад. Ба хонандагони дар иҷрои мустақилонаи супориш душворӣ мекашанд, варақчаи махсус пешниҳод кардем, ки шахси ёридиҳанда бо намунаи иҷрои супориш дар шакли ба қисмҳо ҷудокардашуда пешниҳод шуд (Расми 1-б). Ба хонандагоне, ки дар иҷрои супориш ҳамоно душворӣ мекашиданд, пешниҳод кардем, ки болои намунаи бо қисмҳо ҷудошуда модели (он ранга ва равшану возеҳ-релефӣ буд) шаклҳои геометрии гузоранд.

Ҳангоми омӯзиши гузоштани модели секунҷа ба болои тасвири (нақша) ӯ аз рӯи чунин дастур сурат гирифт: “Аввал секунҷаро хуб омӯzed ва бинед, яъне панҷаҳоятро ба рӯи тарафҳои он гузошта муайян намоед, ки ҳамаи тарафҳои секунҷа баробаранд. (Як тарафи секунҷа аз ду тарафи дигари он дарозтар). Ин ду тарафҳоро кӯтоҳтар меномем. Онҳо байни ҳам баробар буда, кунҷи ростро ташкил медиҳанд.

Гузоштанҳоро иҷро намоед. Кӯшиш намоед, ки қуллаҳои кунҷҳои рост, қуллаҳои мувофиқ, тарафҳои кӯтоҳ бо тарафҳои кӯтоҳ, тарафҳои дароз бо тарафҳои дароз ҳамчоя шаванд. Секунҷаҳо ҳамчоя шаванд. Модели секунҷа гӯё, ки ба дохили ячейкаи ташкилдиҳандаҳои тарафҳои секунҷа ворид шудааст.

Ҳамин тавр, пеш аз он, ки модели шаклро ба болои тасвир (намуна)-и он гузоштан, онро ташхис (муайян кардани фарқи дарозии тарафҳо, кадом кунҷҳо рост, кадом кунҷҳои рост калонанд) кардан лозим. Баъд ҳамин гуна элементҳоро дар намуна дарёфта, тарафҳо ва кунҷҳоро ҳамчоя намуда, гузоштанро иҷро намудан лозим”.

Кӯдакони сулбино ва кӯдакони биноишашон қафмонда ҳангоми таҳлили шаклҳои геометрии асосан ба биноиши вайроншудаи худ таъяс мекунанд ва узвҳои ломисаро истифода намебаранд. Ин ба дарки нодурусти маводи таълимӣ ва ҳалли нодурусти масъалаҳо ва ғайраҳо оварда мерасонад.

Дар дарсҳои математика имконияти зиёди зарурати на танҳо ба фаъолияти биноиши худ, балки ба узвҳои ломисаи худ низ таъяс намудани хонандагонро боварӣ кунонидан фароҳам меояд. Масалан, шумо ба ҳар як хонанда панҷкунҷаи нодурустро додед ва он кадом фигураи геометрии буданаширо мауайян карданро пурсидед. Чанд нафар талаба ба пурсиши шумо нодуруст ҷавоб гуфт. Дар эълони натиҷаҳо шитобкорӣ накунед. Аввало ба онҳо воситаи қулаи ҳисоб намудани элементҳои бисёркунҷаро хотиррасон намоед: “Фигураро аз кунҷи номоёнаш ба дасти чаптон гиред. Ин кунҷи якум шавад. Акнун бо ангушти ишоратии дасти рост аз болои тарафҳои бисёркунҷа (фигура) ҳаракат кунед. Агар ангушт ҷои тезро пай бурда гардад, он гоҳ шумо кунҷро ёфтаед. Бо ангушт аз чап ба рост аз рӯи тарафҳо ҳаракат намуда кунҷҳоро то ҳамон кунҷе, ки бо ангушти дасти чаптон доштаед ҳисоб кунед”.

Бинобарин, ҳангоми ҳалалдоршавии ҷуқури биноиш муваффақияти ҳисоби элементҳои модели бисёркунҷа аз ташаккулёбии амалиётҳои қобили таваҷҷуҳ будаи таҳқиқкунандагон мауайян карда мешавад. Бо ин усул дарк кардани норасогихоро дар шароити нуқси биноӣ ҷуброн кардан мумкин аст. Гуфтаниҳои боло барои ҳамаи кӯдакони нобино тадбиқшаванда мебошад.

Ҳангоми кор бо нақшаҳои ғайрирелефӣ хонандагон танҳо биноиширо истифода менамоянд. Дар ин гуна ҳолатҳо ба хонандагонро ҳатман ҷудо кардани нуқтаи сарҳисоб ва баъд бо тартиби мауайян бурдани ҳисоби элементҳои боқимондаи (масалан, назорат аз рӯи периметр) предметро омӯзонидан лозим.

Барои ба таври инфиродӣ муносибат намудан ба хонандагони нобино ва сулбино, бояд омӯзгор худ чанд усулҳои иҷро кардани ин ё он амалиётҳоро донад. Масалан, кунҷҳоро танҳо бо истифода аз узвҳои ломиса ва биноиш ҷен кардан ва ё фақат узвҳои ломиса ва фақат биноиширо истифода карда ҷен карданро омӯзонидан мумкин.

Барномаи математикаи мактаби нобиноён ва сулбиноён дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ натаанҳо оиди шакли шаклҳои ҳамвор, балки оиди шакли баъзе ҷисмҳои ҳаҷмдори геометрии: куб, параллелепипеди росткунҷа, қура, цилиндр, конуси

доиравии рост (чисмҳои дуюм ва панҷум дар синфҳои ибтидоӣ содатар— ҷӯби чортарош ва конус номида мешаванд) пайдо намудани тасаввуротҳоро пешбинӣ намудааст.

Ба барномаи курси ибтидоии математика ворид шудани ин мавод бо он асоснок карда мешавад, ки донишҷӯи ҳисоби асосии ҳаҷмдор ба хонандагони дорои нуқси биноиши чуқур, барои азхуд намудан ва тасаввур кардани шакли предметҳои атроф бештар мусоидат менамояд. Натиҷаҳои озмоишҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки мавод барои кӯдакони синфҳои ибтидоӣ фаҳмо ва дастрас аст.

Ҳангоми таълим барои муқоисаи шакли ашёҳои гуногун қиф, куттиҷаҳо, сабзавотҳо, меваҳо, пирамида-ҷаҳо ва ғайраҳо)-ро бо шаклҳои геометрӣ ба хонандагон пешниҳод намудан ба мақсад мувофиқ аст, агар онҳо вазифаи намунаи воқеии ҳосил намудани ҳулосаҳои умумии муқоисаи предметҳо иҷро карда тавонанд, яъне ба саволҳои: “Аз рӯи шакл зангӯла, қиф (воронка), пирамидача ба кадом фигураи ҳаҷмдор монанд аст?” ва ғ. ҷавобгӯ бошанд.

Аммо ба роҳ мондани алоқаи байни намунаҳои шаклҳои геометрӣ ва предметҳои, ки кӯдакони иҷтимоӣ намудаанд осон нест. Инро бо иқтибос аз протоколи дарсе, ки дар он ба хонандагони синфи 1 ум (дар дарси математика) аввалин бор шар (кура) пешниҳод шуда буд, меорем.

Муаллим. Бачаҳо, аз қисми чапи қаламдонатон шаклро гиред. Он чӣ ном дорад, кӣ медонад?

Хонандагон. Ин шар (кура) аст.

Муаллим. Боз ба шар (кура) монанд чӣ гуна шаклҳоро медонед? (Хонандагон ба фикр мераванд.)

Бо ҷуръаттар бошед! (Бачаҳо хомӯшанд.) Ман сар мекунам. Шакли кура (шар)-ро витаминҷаҳое, ки шумо имрӯз дар танаффус истеъмол намудед доранд, кулоҳаҷҳое дар сар доред қисми болоиаш шакли шар (кура)ро доранд. (Хомӯшӣ.) Биёед, мусобиқа мекунем!

Қаторҳои чап ва рост яктогӣ ба шар монанд ашёҳоро номбар менамоянд. Кадом қатор зиёдтар ашёҳоро номбар намояд, ҳамон ғолиб мебарояд!

Хонандагон. (Дар аввал мисолҳоро бо душворӣ номбар мекардан, баъд бо хушнудӣ бо навбат номбар мекарданд.) Помидор, себ, тӯб резинӣ, тӯби теннис, чормағзи юнонӣ, сари одам агар бинӣ ва гӯшҳоро ба ҳисоб нагирем (ҳама сарошонро бо даст медоранд ва механданд) ва ғайраҳо.

Бо фигураҳои ҳаҷмдор хонандагонро тадриҷан шиносонидан лозим. Ҳангоми шиносӣ бо шакл ва терминҳои мувофиқи математикӣ дар дарсҳои математика онро бо шакл ва ибораҳои математикӣ бо пешниҳоди шаклҳои геометрӣ ва пайвастагиҳои гуногуни онҳоро дар муқоиса ба моделҳои шаклҳои ҳамвор (куб ва квадрат, куб ва чортарош, чортарош ва росткунҷа ва ғайраҳо.) хонандагонро шиносонидан лозим.

Ҳангоми омӯштани шаклҳои геометрӣ эътибори махсусро ба мисолҳои аз тарафи хонандагон овардашуда додан лозим. Дар баъзе мавридҳо бачагон шифоӣ мисолҳои хубро меоранд, аммо ҳангоми пурсиши бо даст объектро нишон додан онҳо дар бораи онҳо тасаввуроти амиқ надоранд. Масалан, хонандаи синфи дуюм (нобиноӣ бо биноиши боқимондагӣ) ба сифати мисоли росткунҷа қисми ҷевонро, ки дар синф мавҷуд буд, мисол овард, лекин онро бо даст нишон дода натавонист. Танҳо хонандаи чоруме, ки ба ёри омад аз ӯҳдаи ин кор баромада тавонист.

Таҳқиқотҳои гузаронидаи мо натиҷаи таълим нишон дод, ки хонандагон дар охири соли хониш номҳои фигураҳои ҳамвор ва шаклҳои геометрӣ озодона истифода мебаранд, онҳо на танҳо ба саволҳои омӯзгор дар вақти дарс ҷавоб мегуфтанд, балки ҳангоми гузаронидани бозиҳои яқҷоя ҳам ғолиб буданд.

Шиносии кӯдакони дар соли аввали таҳсил на фақат бо шаклҳои ҳамвор балки бо шаклҳои ҳаҷмдори геометрӣ, барои бомуваффақият ба даст овардани донишҳои мактаби ибтидоӣ ба монанди: шиносӣ бо атрофи муҳит, мавқеи худро дар маҳал муайян кардан, санъати тасвирӣ, меҳнат инчунин ба даст овардани малақаҳои мутобиқшавии маишӣ – иҷтимоӣ ва ғайраҳо шароитҳои хубро фароҳам меоранд.

Кӯдакони бино то ба мактаб омадан аллакай қолаб (трафарет)ҳои гуногунро истифода намудаанд ва бо ҳамин восита тасаввуротхоро оиди шаклҳои геометрӣ, сабзавотҳо, ҳайвонҳо ва дигар ашёҳо шиносӣ пайдо намудаанд, ки аз онҳо дар дарсҳои математика, расм, меҳнат ва дигарон тез – тез истифода мебаранд. Ин хел таҷриба то ба мактаб омадани хонандагони нобино хело кам ё вучуд надорад. Аммо бо ёрии қолаб (трафарет)ҳо дар гирди предметҳо бо қалам давр занондан ҳамчун кори амалии хонандагони биноишашон вайроншуда, барои боз ҳам беҳтар аз худ кардани барномаи таълимии боби “Элементҳои геометрия” ва инчунин барои вусъати баёни хурд, такмил додани мутобиқшавии ҳаракатҳо фойдабахш мебошад.

Бо пайдо шудани асбоби сураткашии релефи (барҷаста) намудҳои III, IV ва асбоби «Школьник» («Хонанда») дар мактабҳо омӯзиши хонандагон ба ёрии қолаб (трафарет) аз рӯи нуктаи назари методика хеле сабук гардидааст.

Истифодаи трафарет (қолаб)-ҳо бештар ҳангоми омӯзиши маводи геометрӣ дар дарсҳои математика ба мақсад мувофиқ мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин кор трафарет (қолаб)-ҳои гуногун: барои мактабҳои умумӣ истехсолшуда инчунин қолабҳои ба маҷмӯи асбоби математикии Н.В.Клушина дохилшавандаро низ истифода кардан мумкин аст. Бо ёрии асбоби “Школьник” (“Хонанда”) сохтани ягон шакли геометрӣ қолаби шакли мувофиқро гирифта, онро болои парда гузошта, ба рӯи шарикдор аз рӯи тамоми контури он хат гузаронидан кифоя аст.

Барои осон гардонидани омӯзиши кор бо қолаб (трафарет) ҳангоми корҳои фронталӣ бо синф ба хонандагон иҷрои ҳар як амалро шифоҳӣ фаҳмонидан лозим аст.

Дар дарсҳои математика шинос намудани хонандагони нобино ва сустбинои мактабҳо бо нишонаҳои пулӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Хонандагони бино аллакай то ба мактаб омадан дар зиндагии ҳаррӯза бо онҳо дар алоқа мебошанд, чунки онҳо пулҳои волидонро мебинанд, ба онҳо даст расонида метавонанд, бо шакл, бузургӣ, нақш ва ранги онҳо шинос мешаванд. Аксарияти онҳо то ба мактаб бо супориши волидон мустақилона ба мағоза мераванд, ба пули тамошоӣ ҳар гуна намоишҳои шавқоварро месупориданд.

Бинобар ин, ба омӯзгори мактаби умумӣ танҳо ба низом даровардан ва васеъ намудани дониш ва таҷрибаҳои хонандагон менамояд.

Кӯдаки иллати биноӣ дошта бошад, хусусан нобино ба мактаб бе тасаввуротҳои одии муомила ба нишонаҳои пулӣ меояд. Ҳатто агар кӯдак то мактаб дар оила тарбия ёфта бошад ва ба тарбияи ӯ эътибори зиёд дода шуда ҳам, аммо ӯ бо пул муомила карданро намедонад.

Малакаҳои муомила бо пул, хусусан бо тангаҳо аз ҷониби хонандагон дар ҳаёти онҳо аҳамияти калони амалӣ доранд. Аз муаллими синфҳои ибтидоӣ аз бисёр ҷиҳат дар қадом дараҷа донишҳои ҳосил намудаи хонандаи ӯ дар зиндагии мустақилона ба кор меояд, аз бисёр ҷиҳат вобаста аст. Ҳамонро ба ҳисоб гирем, ки хонандаи иллати биноӣ доштаи дар хобгоҳ зиндагӣ мекардагӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва дар синфҳои болоӣ ҳам нисбат ба ҳамсоли биноӣ худ дар амал камтар бо пул муомила мекунад, бинобар ин, аҳамияти амалии ин кор чӣ қадар муҳим аст аён мегардад.

Кӯдакони бо биниши қафомонда аз сабаби иллати биноӣ доштан дар дафтарҳо навишта наметавонанд. Онҳо имконияти хондани китобҳои чопи тахти ҳамворро надоранд. Бо вучуди ин, қисми зиёди онҳо ба ин иллати биноиши худ нигоҳ накарда, имконияти истифода бурдан аз тахтаи синфӣ (ҳисоб кардан ва рӯйбардор намудан), кор бо матнҳои чопи тахтӣ (агар онҳо бо ҳуруфи калон сабт шуда бошанд) ва муоинаи сурат ва лавҳахоро низ доранд.

Барои ба онҳо омӯзонидани рамзи чопи тахти ҳамвор ва истифодаи он, ба ҳамин имконияти биноиши хонандагон така кардан даркор аст. Ин ба онҳо дар муомила бо ҳамсолони биноӣ худ лозим мешавад.

Дар таҳқиқотҳои мо ҳам ҳолатҳои буданд, ки кӯдакон ашъёхоро мувофиқи супориш аз рӯи рангҳо беҳато ба гурӯҳҳо ҷудо мекарданду, аммо номи ранги предметҳоро гуфта наметавонистанд. Хусусан, душворӣ дар ғалатфаҳмии рангҳо не балки масъ дар надонистани номи рангҳо буданд, чунки кӯдакон барои муайян кардани

ранги предметҳо номҳои комилан мувофиқро номбар мекарданд; ба ранги зард - “гулбаргҳои офтобнарастро”, ба ранги норанҷӣ – “офтобро”, ба ранги қаҳвагӣ – “сиёҳ” не, балки ранги либоси мактабӣ” ва ғайраҳоро фикр карда меёфтанд.

Бинобар ин, аз дарсҳои математика барои инкишофи ҳисси рангқабулкунӣ ва мустаҳкам намудани тасаввуроти хонандагон оиди рангҳо ва васеъ намудани онҳо дар ҳаёти инсон истифода бурдан лозим аст.

Дар дарсҳои математика малакаҳои муомилаи ҳар як кӯдакро бо ҳамсинфонаш ташақкул додан мумкин, яъне дар хонандагон чунин хислатҳо ба монанди хоҳиш ва ҳамкорӣ намудан, дӯстӣ, кӯмак ба ҳамдигар, эҳтироми фикри ҳамдигар ва ғайраҳоро ташақкул додан мумкин. Зеро бисёре аз кӯдакон дар шароити парваришгоҳ чун як оила то хатмкунии мактаб зиндагӣ ба сар мебаранд.

Ҳангоми таъсиррасонии коррекционӣ ба хислатҳои қавӣ ва неки ҳар як хонанда таъяс кардан лозим аст. Пайваста ба хонандагон дар бартараф намудани хислатҳои манфии асорати дефекти биноиш ба монанди канораҷӯи, шармгинӣ, камоли худбинӣ ва дигарон ёрӣ расонидан лозим аст.

Масалан, дар яке аз дарсҳои математика ба хонандагон аз рӯи нақша ёфтани хатҳои сарбаста ва ҳисоб кардани шумораи онҳо супорида шуд. Ин хатҳо сето буданд, аммо хонандагон танҳо дутои онҳоро муайян карданд. Пешниҳод шуд, ки хатҳои муайян гашта ба ду хонандаи супоришро аз ҳама аввал иҷро карда нишон дода шавад. Хонандагон супоришро бо осонӣ иҷро карданд. Баъди он, ки муаллим боварӣ ҳосил намуд, ки хонандагон дуруст нишон медиҳанд, ба хонандагон пешниҳод шуд, ки ба дигарон дар иҷрои вазифа яъне аз рӯи нақша ҳамаи се хати қачро ҷудо намоянд.

Ҳамин тариқ, ёрдамчиён вақти дарсро сарфа намуданд, ба муаллим ва инчунин ба ҳамсинфон кӯмак расониданд. Аммо дар ин кор, албатта, кӯдаконро ба эҳтироми ҳамдигар равона кардан лозим.

Дар натиҷаи шармгинӣ кӯдакон аксаран дар назди аҳли синф дар ҷавоб гуфтан ба саволҳои омӯзгор душворӣ қашида, дар муҳокимаронӣ (асосноккунии ҳалли мисол ё масъала) ва ҳатто он чизҳое, ки худ хуб медонанд, душворӣ мекашанд. Ин ҳолат раванди таълим ва аз ҳама муҳим ҳаёти берун аз мактабии кӯдаконро душвор мегардонад.

Бо мақсади расонидани таъсири корҳои ислоҳӣ- (коррекционӣ) – тарбиявӣ ба хонандагон аз лаҳзаҳои гуногуни дарс истифода кардан мумкин аст. Пурсиши шифохиро ба сифати мисол мегирем.

Ин намуди пурсиш хусусияти фронталӣ ва ҳам индивидуалӣ дошта метавонад. Ҳангоми пурсиши фронталӣ саволҳо ба тамоми аҳли синф гузошта мешаванд. Дараҷаи мушкилии саволҳои пешниҳодшаванда бояд яқин набоянд. Ин гуна муносибат барои ҷалб намудани хонандагони қобилиятҳои гуногун ба ин кор мусоидат менамояд.

Чунин саволҳоро гузоштан лозим аст, ки ба воситаи онҳо хонандагон оиди ҳаракатҳои худ фикрронӣ кунанд, андешаҳои худро баён намоянд, донишҳои эҷодии худро амалӣ гардонидани тавонанд.

Адабиёт:

- 1.Алексеев О.Л., Ермаков В.П. Пластмассовые оптические средства для слабовидящих детей: Методическое пособие. – М.: ВОС, 1987.
- 2.Алиева Д.С. Моделирование узловых вопросов математики в школах глухих детей с нарушением зрения //Дефектология, № 2,2000.
- 3.Григорьева Л.П.,Стащевский С.В. Основные методы развития зрительного восприятия у детей с нарушением зрения: Учебно-методическое пособие. – М., 1990.
- 4.Денискина В.З. Средства обучения математике в начальных классов школ для слепых детей: Методическое пособие. – М.: ВОС, 1988.
- 5.Земцова М.И. Учителю о детях с нарушением зрения. – М.: Просвещение, 1973.
- 6.Као Тъен Тянь. Пути формирования понятий о протяженности у слабовидящих младших школьников //Дефектология, № 3, 1982.
7. Коваленко Н.Б. Методика преподавания арифметики в начальной школе слепых и слабовидящих. – М.: 1961.

Каримова Шоира Турсуновна

Karimova Shoira Tursunovna

Логопед, Учебно -логопедический центр «LOGOS MARKAZ», г. Ташкент
Speech therapist, Educational and logopedic center "LOGOS CENTER", Tashkent

**КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К РЕАЛИЗАЦИИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО
ЛОГОПЕДИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ У ДЕТЕЙ С МОТОРНОЙ АЛАЛИЕЙ
COMPLEX APPROACH TO THE IMPLEMENTATION OF INDIVIDUAL
LOGOPEDIC LESSON IN CHILDREN WITH MOTOR ALALIA**

Аннотация: В статье раскрывается комплексный подход при индивидуальном логопедическом занятии с детьми с моторной алалией на основе междисциплинарного и дифференцированного логопедического воздействия, с использованием разработанного автором, коррекционно-логопедического комплекса: ДЭНАС терапии, массажа и дыхательных упражнений.

Abstract: The article discloses a comprehensive approach in individual speech-and-speech training with children with motor alalia based on interdisciplinary and differentiated speech-and-speech exposure, using the correction-and-speech-and-speech complex developed by the author: DENAS therapy, massage and respiratory exercises.

Ключевые слова: моторная алалия, дети, речь, комплексный подход, массаж, дыхательные упражнения, коррекционно-логопедический комплекс, индивидуальное логопедическое занятие, преодоление, развитие.

Keywords: motor alalia, children, speech, integrated approach, massage, breathing exercises, correction and speech therapy complex, individual speech therapy occupation, overcoming, development.

Изучение проблемы преодоления моторной алалии у детей является актуальной. По мнению В.А Ковшикова. и Б.М. Гриншпуна, алалия является одним из наиболее тяжелых дефектов речи, при котором ребенок практически лишен языковых средств общения: речь его без логопедической помощи не формируется [7]. Многие дети с алалией не овладевают языком или остаются почти неговорящими даже при поступлении в школу. Свойственный им сложный симптомокомплекс языковых и неязыковых расстройств оказывает отрицательное влияние не только речевую коммуникацию, но в определенной степени и на развитие познавательной деятельности, а также некоторых сторон личности. Моторная алалия рассматривается как сложный комплекс языковых и неязыковых расстройств. [11]. (Логопедия под редакцией Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской – М., 2009.) Для таких детей характерным является: замедленный темп психических процессов, высокая истощаемость, трудность в усваивании знаний, задержка психоречевого развития. Как считает российский автор Корягина, Е.О. [8]. используемые в настоящее время подходы к преодолению общего недоразвития речи у младших дошкольников являются недостаточно эффективными. Анализируя данную ситуацию, мы считаем необходимым реализовывать комплексный подход в коррекционно-логопедической работе по преодолению общего недоразвития речи у детей младшего дошкольного возраста, основанный на знании теоретических и практических достижений.

Работая в учебно- логопедическом центре с детьми с моторной алалией мы используем различные методы, приемы которые можно рассматривать как комплекс, имеющий целенаправленность в коррекционно-логопедическом воздействии: задачи и содержание работы определяются в зависимости от речевых возможностей ребенка. Основной задачей первоначальных этапов логопедической работы при алалии будет выработка мотивации, «пусковых механизмов», которые должны обеспечить развитие речи детей и усвоение ими языковой системы. Для результативных занятий с детьми очень важно опираться на ведущую сенсорную систему ребенка, на более развитый канал восприятия информации(зрительный, слуховой, кинестетический. Дифференцированный подход к

каждому ребенку, подача информации с использованием преобладающего сенсорного канала позволяет добиться лучших результатов в процессе обучения, общения, совместной деятельности [9]

Нами разработан коррекционно-логопедический комплекс с использованием ДЭНАС терапии, массажа и дыхательных упражнений с детьми с моторной алалией.

Коррекционно-логопедическая работа проводится комплексно в команде: невропатолог, психолог, нейропсихолог, психофизиолог, логопед, остеопат.

Медикаментозное лечение направлено на ускорение созревания мозговых структур и на снятие невротических проявлений для облегчения логопедической работы с ребенком. Очень важно начинать такое лечение как можно раньше, так как оно во многом нормализует весь ход психического и речевого развития ребенка. Развитие психических функций является необходимой предпосылкой и фундаментом для становления речи безречевых детей. Развитием психических функций занимается психолог.

Психофизиологическая помощь заключается в разработке и создании индивидуальной программы альфа ритмов для стимуляции головного мозга на основании ЭЭГ(электроэнцефалограммы).

Логопедическая работа направляется в первую очередь на создание механизмов речевой деятельности: формируется мотив, коммуникативное намерение, формирования пассивного и активного словаря, внутренняя программа высказывания, отбор лексико-грамматических средств, грамматическое структурирование. Логопедическая работа делится на три этапа:

1 этап –Подготовительный: целью данного этапа является нормализация тонуса мышц органов артикуляции, формирование речевого дыхания. С этой целью проводятся дифференцированный логопедический массаж, который оживляет мышцы артикуляционного аппарата и создает положительные кинестезии. Логопедический массаж нормализует моторику органов артикуляции и улучшение качеств самих артикуляционных движений (точность, ритмичность, амплитуда, переключаемость, сила мышечного сокращения, тонкие дифференцированные движения). Артикуляционная гимнастика, базирующаяся на новых, точных кинестезиях, способствует совершенствованию артикуляционной моторики путем создания прочных проприоцептивных ощущений. Здесь учитывается принцип обратной афферентации (обратная связь), разработанный П.К. Анохиным [3].

Целью нормализации речевого дыхания проводится дыхательная гимнастика. Формируется сильный, длительный, экономный выдох. Для этого мы используем игровые упражнения: «Задуй свечу», «Подуй на вертушку», «Загони мяч в ворота», «Мыльные пузыри» и т.п. Упражнения проводим на умение выполнять более глубокий вдох и затем экономно его расходовать. Используем задание на дом – учить извлекать звук из губной гармошки. Дуть в духовые инструменты, надувать воздушные шары, мячи и т.д.

Артикуляционная гимнастика проводим после дыхательных упражнений, обязательно соблюдаем последовательность - от простому к сложному. Артикуляционная гимнастика включает упражнения для тренировки подвижности органов артикуляционного аппарата, отработки определенных положений губ, языка, мягкого неба, необходимых для правильного произнесения звуков. Упражнения выполняю медленно перед зеркалом. Количество артикуляционных упражнений от 2 и до 10-15 раз. Главное, чтобы упражнения выполнялись правильно.

На этом этапе развиваем также тонкие дифференцированные движения пальцев рук. В работах Бернштейна Н.А., Кольцовой М.М. указывается на прямую взаимосвязь, и корреляционную зависимость моторных функций рук и качеств произносительной стороны речи. [8]. С этой целью проводим пальцевую гимнастику. А также проводим игровые упражнения с детскими игрушками (разные пирамидки, матрешки, мозаика, лего, конструкторы, лепка, рисование).

2 этап – Основной: Направлен на формирование у детей с моторной алалией пассивного и активного словаря, развития грамматического строя речи и фонетико-

фонематических процессов. Для развития пассивного и активного словарного запаса используем следующие виды упражнений

1. Показ предметов, признаков, действий с их названием.

Выбор слова, соответствующего названию картинки из словесного ряда.

Показ предметов, признаков, действий с их названием,

Выбор картинки, соответствующей произнесенному слову.

Называние зрительно сходных объектов.

Называние предмета и описание его.

Подбор слова по описанию соответствующего объекта, отгадывание загадок, построенных на перечислении признаков.

8. Вставка пропущенного слова в предложение использованием предметной картинки.

9. Сравнение противоположных явлений и обозначение их словами-антонимами.

10. Подбор антонимов с использованием парных картинок.

На данном этапе проводим логопедические занятия по развитию грамматического строя речи. Работа по формированию фраз. Параллельно с этим ведется работа по развитию функций словоизменения и словообразования. Мы логопедические занятия по формированию фразовой речи проводим по методикам, Н.С. Жуковой и Л.Н. Ефименковой [4], адаптируя их родной язык, и соблюдая следующую последовательность: конструкция существительного и глагола в повелительном наклонении (Дай мяч — на мяч); конструкция существительное + глагол в изъявительном наклонении 3-го лица единственного и множественного числа — (Тетя идет. Дети поют); простое и распространенное двусоставное предложение из 3—4 слов. Сначала в предложение вводится прямое дополнение, затем — определение, далее — косвенное дополнение. Сложные предложения. Сначала формируем бессоюзные предложения, затем — с союзом и в соединительной функции. Далее — союзы сопоставительно-противительные и разделительные.

При формировании предложения основным методом является использование аналогии, многократное повторение конструкций с разным лексическим наполнением.

Далее проводим работу по преодолению и развитию фонетико-фонематических процессов. Логопедическая работа также состоит из нескольких направлений:

Логопедическая работа проводится по развитию неречевых звуков, звукоподражанию и затем переходим к речевым звукам и их постановке, автоматизации и дифференциации. Учим сначала понимать и дифференцировать неречевые звуки (шумы, музыкальные инструменты, наш дом, звуки на улице- транспорт,) Голоса животных: «Кто живет рядом», «Скотный двор», «Птичий двор». Далее переходим на речевые звуки «Голосистые звуки», «Безголосые звуки», «сердитые и ласковые звуки», «звуки –двойняшки». Определение последовательности работы над звуками зависит от подготовленности определенных артикуляционных укладов. Затем отработка и автоматизация звуков, нуждающихся в коррекции. Обязательно работаем над развитием фонематического слуха, слуховой дифференциация фонем.

3 этап-Заключительный. Целью данного этапа является развитие связной речи и активизация речемыслительных процессов.

У детей эта способность формируется при работе с серией сюжетных картин. Сначала берём серии из трех картин. Первоначально нужно рассмотреть картины с ребенком, определить их содержание и разложить в логической последовательности. Далее ребенку предлагается прослушать рассказ из трех предложений по этим картинам и повторить этот рассказ. Затем к рассказу придумывается заглавие. Постепенно мы снижаем уровень помощи. Ребенку предлагается самостоятельно определить последовательность сюжетной линии, озаглавить рассказ. Стимулируем развертывание повествования за счет увеличения количества картин и усложнения их содержания, а

также помогаем ребенку разнообразить языковые средства его выражения. Далее постепенно переводим ребенка к контекстной речи. Для этого предлагаем составить рассказ уже с частичной опорой на наглядность, а затем и без наглядности. Следующим видом работы по развитию связной речи является пересказы прослушанного текста. Сначала детям предлагаем короткие тексты, состоящие из трех предложений. После чтения текста задаем вопрос к каждому предложению так, чтобы ребенок воспроизвел их практически дословно. В процессе этого анализа могут быть использованы опоры — символы, обозначающие ключевые слова в предложениях, преимущественно глаголы. Далее ребенку предлагается пересказать текст с опорой на символы. Постепенно тексты расширяются и усложняются, а количество символов на единицу текста сокращается. Можно предложить детям не выбирать символы, а придумывать их и зарисовывать в тетрадах.

Планирование и составление рассказов об окружающем облегчается в том случае, если сюжетная линия рассказа воспроизводит реальную последовательность событий. Поэтому рекомендуется составлять рассказы о режиме дня, изготовлении поделки, прошедшем мероприятии и т. п.

Итак, данный этап завершаем развитием и закреплением выработанных речевых навыков, необходимых для использования в различных коммуникативных ситуациях. Для этого организуются тематические игры на занятиях, беседы на прогулках, обсуждение с детьми прошедших событий и планирование различных мероприятий.

При подборе неречевых и речевых материалов мы учитываем не только возрастные особенности и уровень речевого недоразвития ребенка- с алалией, но и язык, на каком языке проводится логопедическое занятие: на родном, узбекском или на русском языках, а также соответствие задачам коррекционно-развивающего обучения.

Литература:

1. Архипова Е.Ф. «Логопедическая работа с детьми раннего возраста» учебное пособие АСТ. Астрель, 2006.
2. Долганюк Е.В. Карточка для работы с алаликами. 2011, Изд. Грифон
3. Данилова Н.Н. Крылова А.Л. «Физиология высшей нервной деятельности». - Ростов-на-Дону: «Феникс», 2005. - С.239-251.-478с.-(Учебник МГУ).-5000экз. -ISBN5-222-06746-7.
3. Л.Н. Ефименкова «Формирование речи у дошкольников» М.: Просвещение, 1985. -112 с.
4. Жукова, Мастюкова, Филичева «Преодоление задержки речевого развития» Москва, Просвещение, 1973.
5. Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Екатеринбург. Издательство АРД ЛТД, 1999.
6. Жукова, Мастюкова, Филичева «Логопедия. Основы теории и практики» М.: Эксмо, 2011. – С. 153–154.
7. Ковшиков В.А. «Экспрессивная алалия и методы ее преодоления» Спб.: КАРО, 2006
8. Корягина, Е. «О связи моторного, психического и речевого развития ребёнка с общим недоразвитием речи / Е. Корягина, И. Парфененкова // Дошкольное воспитание. –2014. – № 7. – С.54–60.
9. Ковалева, П.Г. «Коррекция физического развития дошкольников с общим недоразвитием речи / П.Г. Ковалева ; Нац. гос. ун-т физ. культуры, спорта и здоровья им. П.Ф. Лесгафта // Материалы итоговой научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава Национального государственного университета физической культуры, спорта и здоровья им. П.Ф. Лесгафта, Санкт-Петербург за 2010 г. / Нац. гос. ун-т физ. культуры, спорта и здоровья им. П.Ф. Лесгафта, Санкт-Петербург. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 153–154.
10. Кольцовой М.М «Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка» М.: Педагогика, 2013. 143с.
11. Логопедия под редакцией Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской – М., 2009.
12. Муминова Л.Р. Логопедия Ташкент, 2018
13. Е.В.Новикова «Зондовый массаж: Коррекция звукопроизношения. Наглядное методическое пособие» М.:2000
14. Т.Б.Филичева, О.С.Орлова, Т.В.Туманова «Основы дошкольной логопедии» М., 2015 .
15. Шафеева, А.А. «Логопедический массаж: методическое пособие. — М.: В. Секачѳв, ИОИ, 2009. — 56 с.
16. Программа дошкольного образования Республики Узбекистан «Илк Кадам». Ташкент, 2018

ГУЗАРОНИДАНИ КОРҲОИ ИСЛОҲКУНӢ (КОРРЕКСИЯ) ҲАНГОМИ ҲАЛЛИ
МАСЪАЛАҲОИ МАТЕМАТИКӢ БО ХОНАНДАГОНИ ИЛЛАТИ БИНОИДОШТА
CARRYING OUT CORRECTIONAL WORK WITH STUDENTS WITH VISUAL
IMPAIRMENTS IN SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS

Аннотатсия: Барои хонандагони иллати биноидошта хатогиҳои аз ҳама маъмулӣ ва мушаххас ин, интихоби супоришҳо, номҳои натиҷаҳои аз амалҳо бадастомада мебошанд. Аксарияти чунин хонандагон, ки мундариҷаи мавзӯии супоришро намефаҳманд, онро дар асоси маълумоти ададӣ ва калимаҳои инфиродӣ, ки бо амалҳои муайяни арифметикӣ алоқаманданд, ҳал мекунанд. Таъкид мешавад, ки омӯзгор дар ҷараёни ҳалли масъала имконият дорад, камбудихоро дар донишомӯзии хонандагон ёбад ва онҳоро ислоҳ намояд.

Abstract: For readers with visual impairments, the most common and specific mistakes are the choice of tasks, the names of the results of the actions. Most of these readers, who do not understand the thematic content of the task, solve it on the basis of numerical data and individual words associated with certain arithmetic operations. It is emphasized that in the process of solving the problem, the teacher has the opportunity to find gaps in students' knowledge and correct them.

Калидвожаҳо: хонанда, математика, арифметика, масъала, мушкилот, суҷбино, нобино, иллат, иллюстратсия.

Keywords: reader, math, arithmetic, problem, problem, blindness, blindness, error, illustration.

Маҳорати ҳал карда тавонистани масъалаҳои математикӣ қисми муҳим ва рукни асосии донишҳои хонандагон мебошанд. Вале, ҳал намудани масъалаҳо(супоришҳо)-и математикӣ дар бисёр ҳолатҳо ба хонандагони иллати биноидошта (нобино ва суҷбино) натавонанд дар соли якум, балки дар соли чоруми хониш низ мушкилиҳои зиёд меоранд. Ҳамин гуна мушкилиҳо сабабгори сард шудани муносибати хонандагон ба донишомӯзӣ ва махсусан ба омӯзиши математика(дар ҳалли масъалаҳои математикӣ) мегарданд.

Аз ҳама бештар хонандагони нобино дар интихоби ҳалли масъала, номгӯи натиҷаҳои ба даст омада (омехта кардани воҳидҳои бузургҳои гуногун) хатогиҳои зиёд содир мекунанд. Аксари хонандагон мазмуни масъаларо дуруст нафаҳмида, тақия ба маълумотҳои ададӣ ва калимаҳои ҷудоғона, пайваста ба баъзе амалҳои арифметикӣ онҳоро ҳал карданӣ мешаванд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки хонандагони нобино ва суҷбино нисбати биноён ҳангоми ҳалли масъалаҳои сода, дар марҳилаи асосӣ, яъне ҳангоми интихоби амали арифметикӣ хато содир мекунанд. Масалан, агар онҳо дар шартӣ масъала иборати “париди рафтани” (“истифода бурдани”, “додани” ва ғайраҳо)-ро дучор оянд, бо зудӣ фикр накарда, онро бо амали тарҳ, яъне бо амали маъмуле, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои ёфтани бақияро истифода мекунанд, иҷро намуданд.

Сабабҳои мушкилиҳои хонандагон дар ҷустуҷӯ, ба онҳо чӣ гуна кӯмак расонидан мумкин аст?

Ташаккули малақаҳои ҳалли масъала–чун ҳама гуна раванди ба даст овардани амалҳои ақлонӣ аз ҷониби хонандагони хурдсоли мактабӣ аз як ҷанд марҳилаҳои мушаххаси гузариш ба амали ҳисоб “дар фикр” иборат аст.

Ҳалли масъала бо усули амалӣ, яъне намоишдиҳӣ – марҳилаи муҳими омӯзиш мебошад. Аммо кӯдакони нобино ва суҷбино, ки хонданро дар мактаб нава оғоз намуданд, ба душвориҳои кор фармудани амалҳои шайъӣ дучор меоянд, ки ин ба ноил

нагаштани омӯзгор ба самараи кори педагогӣ, ки ба ин марҳила истифодаи маводи тақсимоти дидактикӣ ҳалли масъалаҳо муқаррар шудааст, сабаб мегардад.

Барои бомуваффақият ҳал намудани масъалаҳо хонандагон бояд худашон бе дудилагӣ, озод ва бо тозагӣ шумораи молҳои шайъиро ҳисоб ва чудо карда тавонанд, моҳирона ҷой иваз намоянд, гурӯҳи ашӯро яқҷоя кунанд, онҳоро ба қисмҳо чудо карда тавонанд. Қисми зиёди нобиноён ва сустбиноён, ки ба мактаб дохил мешаванд, муҳтоҷи омӯзиши махсусанд.

Баъд аз он, ки кӯдакон истифодаи маводи тақсимоти омӯхтанд, дар ҳалли масъалаҳо ба онҳо зарурати истифодаи ҳисоб бо молҳои шайъиро нишон додан зарур аст.

Мисолҳо:

Дар раванди дарс ба хонандагони нобиноии синфи якум масъалаи сода, яъне ёфтани чунин сумма пешниҳод шуд: “Дар шохи дарахт як чанд кабӯтарон менишастанд. Аввал 2 кабӯтар, баъд боз 5 кабӯтар аз он парида рафт. Аз дарахт чандто кабӯтар парида рафт?”

80%-и хонандагон масъаларо ҳал карданд. Ҳангоми ҳалли масъала хонандагон ба калимаи “*парида рафтанд*” таъяна намуда, ба ҷой амали ҷамъ тарҳро истифода намуданд.

Ҳама ҷавобҳои нодурустро таҳлил накарда, қайд мекунем, ки ҳангоми ба хонандагон ба ҷой кабӯтарон гирифтани кубҳо тақлиф карда шуд, онҳо ба зудӣ ҳатоғҳои худро ислоҳ карданд. Таҳқиқотҳои мо нишон медиҳанд, ки дар ҳолатҳои ба шартӣ масъала монанд, хонандагон мустақилона ба моделсозии ҳамонлаҳзагӣ бо ҳисоби моддӣ мегузаранд.

Аммо истифодаи ҳисоби шайъӣ танҳо ҳангоми омӯзиши даҳии якум ва дуҷум ба мақсад мувофиқ аст. Ҳангоми омӯзиши ҷамъӣ дигари ададҳо истифодаи расм, нақшаҳо, схемаҳои аз тарафи хонандагон сохташуда ба мақсад мувофиқ аст.

Хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо осонӣ бо мисол тасвир карданро истифода карда метавонанд чунки аввало онҳо дар овони томактабӣ як қадар таҷриба пайдо кардаанд, дуҷум онҳо аз омӯзгор баъзе чизҳоро мебинанд, сеҷум хонандагони ба мактаб дохилшудаи биноишашон мӯътадил аллақай бо маданияти одии графикӣ шинос ҳастанд.

Фарқи калони байни кӯдакони нобино ва сустбино, захираи тасаввуроти амиқ, инчунин имконият ва малақаҳои бо мисол фаҳмонидан, ба кӯдакони бино ҷараёни таҳлил шартӣ масъала ва ҳалли онро осон мегардонад. Барои ҳамин, дар синфҳои ибтидоӣ кӯдакони бино нисбат ба нобиноён ва сустбиноён дар интиҳоб ва баёни мантиқии рафти масъала камтар ҳато мекунанд.

Вазъияти хонандагони синфҳои якуми биноиашон вайроншуда (хусусан нобиноён) тамоман дигар ҳел аст. Агар сустбиноён ва кӯдакони биноиашон пастмонда бо малақаҳои ками графикӣ маҷаҳҳаз бошанд, нобиноён тамоман ягон малақа надоранд. Бо усулҳои расмкашии релефӣ ва инчунин бо асбобҳои мувофиқ хонандагони нобино ҳоло ошно нестанд. Дар ин ҷо ҳам лозим аст, ки бо онҳо корҳои махсуси коррекционӣ гузаронида шаванд. Ба хонандагон хондан (яъне, фаҳмидан ва таҳлил кардан) и суратҳои барҷаста (релефӣ)-ро ва иҷрои онҳоро омӯзонидан лозим.

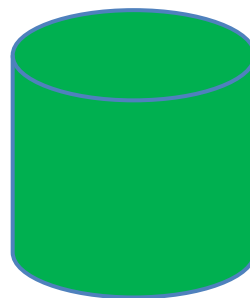
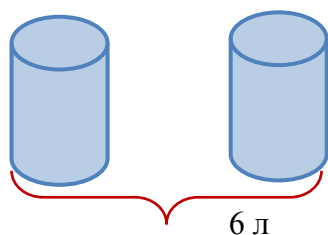
Ин кор ҳангоми омӯзиши дигар фанҳо низ бояд гузаронида шавад. Масалан, дар дарсҳои тифлография, меҳнат, шиносӣ бо муҳити атроф, коррексия.

Таҳқиқотҳои мо ва таҷрибаи омӯзгорони пешқадам, аҳамияти мустақилона бо мисол тасвир намудани масъалаҳо барои нобиноён ва сустбиноёнро тасдиқ менамоянд. Ҳангоми ба кӯдакон бо мисолҳо тасвир намудани масъалаи нодуруст ҳалшуда пешкаш карда шаванд ва дар ҳолатҳои зарурӣ бо усули намоишдихӣ (иллюстратсия) фаҳмонида мешаванд, дар ин ҳолат онҳо вобастагии мантиқии байни шарт ва бузурғҳои матлубро бо зудӣ муайян менамоянд ва ҳалли дурустро меёбанд.

Мисолро меорем: Барои мустақилона ҳал намудан ба хонандагон чунин масъалаи шифой пешниҳод шуд: “*Дар ду банкаҳои якхела 6 литрӣ шир буда, ин аз шири дар бидон буда 5 маротиба камтар аст. Дар бидон чӣ қадар шир буд?*” Ҳангоми ҳалли масъала қисми зиёди хонандагони синф душворӣ кашиданд, онҳо тамоман ҷавобҳои гуногун

пешниход мекарданд. Ин аз тарафи хонандагон дуруст дарк нашудани шарти масъала дарак метод. Бисёр вақт хонандагон ҳосили зарби 6 ба 5-ро ичро намуда, дар ҷавоб 30 литри бидонро ҳосил мекарданд, яъне онҳо бо маълумотҳои рақамии масъала амалҳои нодурустро ичро менамуданд.

Барои ислоҳи проблемаи пайдошуда ба хонандагон тасвир кардани масъала дар тасмаи асбоби “Хонанда”(“Школьник”) пешниҳод карда шуд. Аз лаҳзаи аввали намоиши тасвири умумӣ (расми1) маълум шуд,ки хонандагон мустақилона аз ӯҳдаи иҷрои супориш баромада метавонанд.

Расми 1

Тартиб (усул)-и ороиши (бо мисол тасвир кардан)-и масъалаҳо ҳангоми таълими хонандагони биноиашон иллатдор аз он ҷиҳат ҳам муҳим аст, ки ба омӯзгор имконияти зуд пайдо намудани маълумот оиди дар кадом сатҳ хонанда шарти масъалаи пешниҳодшударо бо таври сунъӣ ё ба пуррагӣ аз худ намудааст, фароҳам меояд.

Қайд менамоем,ки хонандагони сузбино масъалаҳоро бо тасвирҳои ороиш дода метавонанд, хусусан ба воситаи қалам расмҳои сатҳӣ, дар дафтар бо ручка ё фломастер, дар тахтаи хусусии грифелии махсус бо бўр расмҳо мекашанд. Ин усулҳо барои хонандагони нобинои биноиашон қафмонда низ қобили қабул аст.

Барои мустақилона иҷро намудани ҳалли масъала бо расмҳо ороиш додани масъалаҳо хонандагони нобино асбоби дар боло номбаршудаи “Школьник”(“Хонанда”)-ро истифода бурда метавонанд. Намуди зоҳирии асбоб ба лавозимоти хатнависи системаи Брайл монанд аст. Аммо ҷиҳати фарқкунандаи он аз асбоби номбаршуда дар он аст,ки асоси он бо шаш нуқта не, балки бо қабати резинӣ пӯшонида шуда, ба он қабати пардаи лафсанӣ гузошта шудааст, ки ба он рамкаи оҳанӣ бо исканҷа маҳкам мешавад. Асбоб ба болопӯши лавозимоти Брайл монанд буда, бе катакҷаҳо ва қаторҳои ӯро ташкил медиҳад, иборат аст. Дар маҷмӯъ асбоб бо ручкаи сакҷочадор ва пардаҷаҳои варақҷадор таъмин шудааст. Ҳангоми ручкаро ба ҳаракат даровардан, тасвири хати барҷастаи рангдор ҳосил мешавад. Баландии барҷастагӣ то 1,5 мм шуда метавонад ва аз ҷи тавр паҳш кардани асбоб вобаста аст. Бартари асосии асбоб дар он аст, ки дар он тасвири рост (аслӣ, ҳақиқӣ) ҳосил мешавад, на тасвири бараъкс ва бо он шахси нобино ҳангоми иҷрои корҳои графикӣ худро хуб назорат карда метавонад, омӯзгор бошад, барои зудтар пайдо намудани маълумот оиди мушкилоти хонандагон ва инчунин даровардани тағйиротҳои зарурӣ, имконият пайдо менамояд.

Дар тасма нобиноён барои масъалаҳо тарҳи расмҳо ва фигураҳои геометрииро кашида метавонанд. Инчунин, дар он мувофиқан барои дарсҳои математика ҳама он чизҳоро, ки хонандагони бино дар варақи бе катак мекашанд, тасвир кардан мумкин аст.

Дар ҳолати набудани тасмаи лавсанӣ ё ҳуди асбоби “Школьник”(“Мактабхон”) хонандагони нобино метавонанд ҳангоми тасвири масъалаҳо аз қалами нақшакаши (рейсфедер)-и махсуси оҳанине,ки дар планшети сирешими асбоби Н.А.Семевский ҷой дорад, ороиш диҳанд.

Камбудихои асбоб дар он аст,ки мастика (сирешим) дастонро ифлос мекунад, бартариаш дар он аст,ки расмҳои дар рӯи планшет кашидашударо бо осонӣ бо баробаркунаки махсус пок кардан мумкин ва бо ин масоҳатро барои нақшаҳои нав ва сохтаниҳои гуногун омода намудан мумкин аст. (Ҳозир истехсоли ин гуна асбобҳо қатъ шудааст. Аммо дар баъзе мактабҳо онҳо ҳоло ҳам мавҷуданд).

Агар дар ихтиёри омӯзгор тифлоасбобҳо мавҷуд набошанд, аз асбоби “Графика” истифода бурда метавонад. Бо ёрии қисмҳои он (доираҳо, квадратҳо, пораи резинаи магнитӣ) кӯдакон (том нобиноҳо ва ҳам бо биноиши иллатдор) вазъияти дар шарти масъала тавсифшударо тарҳсозӣ карда метавонанд.

Яке аз шартҳои муҳими ҳалли бомуваффақияти масъалаҳо ин кор бо луғат мебошад. Аҳамияти ин кор дар он аст; агар бисёр калимаҳои аз ҷониби хонандагони хурдсоли нобино ва сустбино бо ҷамъи захираи луғавии амиқи тасаввуротҳо асоснок карда нашуда бошанд, ин ба ҳар гуна хатогиҳо оварда мерасонад. Барои он, ки кӯдак манзараи ба ӯ пешниҳодшударо тасаввур намояд, ӯ бояд ҳар як калима ва образи матнро дуруст дарк карда тавонад. Барои ҳамин пеш аз ба таҳлили масъала шурӯъ намудан, бояд боварӣ ҳосил намуд, ки калимаҳои матн ба хонандагон фаҳмоанд. Ин аз омӯзгор иҷрои машғулиятҳои иловагии гуногунро ҳам дар дарс ва ҳам дар беруназдарсиро тақозо менамояд. Муҳим он аст, ки ҳамеша баҳри васеъ ва мукамал гардонидани идроки олам ва таҷрибаи ҳискунии хонандагон ғамхорӣ карда метавонад. Чунки масъалаи оддитарин дар бораи сабзҳо, ки дар ҷӯякҳо мерӯянд, барои кӯдак душворӣ овардана мумкин, агар ӯ оид ба ҷӯяк ҳеч гуна тасаввурот надошта, сабзиро ҳамеша дар намуди резашуда истемол карда бошад. Дар ҷараёни ҳалли масъала ба таҷрибаи ҳаётии хонандагон бояд эътибор дод. Ин баҳри муайян намудан ислоҳи ҳар гуна қачфаҳмиҳои пайдошуда фойдаовар аст.

Барои ҳамин, баҳри пурра истифода намудани масъалаҳо ба сифати тасвири воқеъии амалҳои ҷоришавандаи арифметикӣ ва дар хонандагон пайдо кардани малакаҳои иҷрои амалҳои муҳими мантиқии супоришҳои математикӣ, гузаронидани корҳои махсуси коррекционӣ муҳим аст.

Дар ҷараёни ҳалли масъалаҳо омӯзгор имкониятҳои дигар ҳам дорад, ки ба воситаи онҳо ҷои холиро дар дониши хонандагон муайян менамояд ва онҳо мавриди амали коррексия қарор мегиранд.

Ҳамин тавр, аз соли дуҷуми таълим ҳангоми тартиб додани ҳалли масъала шарҳ додани шарти кӯтоҳи онҳо, ё ба амалҳои иҷрошаванда гузоштани аломати саволро ба хонандагон омӯзонидан муҳим аст. Ҳангоми ин тарзи навишт хонандагоне, ки мазмуни масъаларо дуруст намефаҳманд, нодуруст фикр карда, танҳо хулосаро аз рӯи маълумотҳои ададӣ мебароранд ва саволҳои хатро аз рӯи амалҳо ҳосил мекунанд (дар мавриди бо амалҳо ҳал кардани масъала). Аз ин ҷо, ҳангоми ҳалли масъалаҳо аз тарафи хонандагони хурдсоли нобино ва сустбино бештар хатогиҳо ва номувофиқӣ ба ҷавобҳо рух медиҳанд.

Таҳлили тавсияи саволҳо, шарҳи амалҳо, ҷавобҳо ба масъалаҳо имконият медиҳанд, ки ҷойҳои холи дар идроки ҳолатҳои ҳаётии фаҳмиши кӯдак муайян шаванд ва аҳамияти калимаҳои алоҳида мушаххас ва ҳамзамон гузаронидани корҳои коррекционӣ дақиқ карда шаванд. Барои ин тафтиши ҳаррӯзаи дафтарҳо ва махсусан санҷидани супоришҳои мустақилона иҷро намудаи хонандагон муҳим аст.

Ҳамзамон ҷараёни иҷрои амалҳои арифметикӣ дар худ имкониятҳои зиёди иҷрои коррекциониро дорад.

Дар раванди ҳалли масъала хонандагон бо истифодаи бузургҳои гуногун (арзиш, миқдор ва нарх; суръат, вақт ва масофа ва ғайраҳо), бо паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти одамон, оиди ба истифодаи нишонаҳои пулӣ, нархи масулоти муайян (либос, пойафзол, маҳсулоти хӯроқа, лавозимоти идоравӣ ва ғ.) барои мутобикшавӣ ба фаъолияти маишӣ- иҷтимоӣ маълумотҳои заруриро пайдо мекунанд.

Нокифоя будани донишҳои ҳаётии хонандагон махсусан, ҳангоми аз ҷониби онҳо мустақилона тартиб додани масъалаҳо намоён мегардад. Мисолҳо меорем: “Модар аввал 3 кг равғани маска ва боз 2 кг ҳамин хел равған харид. Модар чӣ қадар равған харид?”, “Велосипедрон дар 2 соат 100 км роҳ тай намуд. Суръати велосипедрон чӣ қадар аст?”

Таҳлили (таҳти сарпарастии омӯзгор) масъалаҳои худӣ хонандагон иҷро намуда ҳам яке аз намудҳои кори коррекционӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар рафти сӯхбатҳо шарти масъала таҳлил мешаванд, хонандагон мефаҳманд, ки суръати велосипедрон аз 50

км зиёд шуда наметавонад (хатто дар пойгаи велосипедронон суръат аз 45км зиёд намешавад), микдори рағғани харидоришаванда аз ҳайъати оила, талаботи ғизоии он вобаста аст, аммо ҳонаводагӣ одатан аз 1 л зиёд намехаранд ва ғ. ва ҳ.к.з.

Мисоли дигар. Ҳангоми ҳалли масъала бачагон чунин ҷавобро ҳосил намуданд: “Барои як курта 9 м мато сарф шуд”.

Дар ин ҳел мавридҳо, саросемавор масъала нодуруст ҳал шудааст, гӯён ҳулоса баровардан лозим нест. Хуб мешуд, агар бо хонандагон суҳбат гузаронида, дар рафти он фаҳмонем,ки барои куртаи духтарон чӣ қадар ва барои куртаи занон чӣ қадар мато сарф мешавад. Инчунин ба онҳо сарфи мато:аз бари мато, дарозии курта ё аз нави курта вобаста гуфтан лозим аст. Ҳамин тавр, аз гуфтаҳо бар меояд, ки ҳангоми масъалаҳо равандҳои зерини кори коррексионӣ дарк мешавад.

Аз як тараф барои ҳалли муваффақонаи масъалаҳо ислоҳи мазмуни фаъолияти амалии хонандагонро (ба он такмили хусусиятҳои донишомӯзии хонандагони нобино ва сустбино асоснок карда шудаанд) бо маводи тақсимотӣ, ба онҳо хондани расмҳоро омӯзонидан, мустақилона масъалаҳои матнро бо маводи ҳисобкунӣ аниқ фаҳмонида тавонистан, бо суратҳо, бо схемаҳо; яқоя бо ин кори луғатро бурда, онро бо таҷрибаи ҳиссӣ пурра мегардонад.

Аз тарафи дигар, мундариҷаи масъалаҳои арифметикиро барои васеъшавии ҷаҳонбинии хонандагон, яъне барои коррексия (ислоҳ)-и биноиш ва ҷуброни биноиш, ки дар натиҷаи деффеќти биноиш ҳосил шудааст, истифода бурдан лозим аст.

Айни замон ҳангоми омӯзиши арифметикаи ададҳои натуралӣ дар курси ибтидоии математика хонандагон бо баъзе бузургӣ ва воҳидҳои ҷенкунӣ шинос мешаванд.

Асос барои шиносӣ бо воҳидҳои дарозӣ, масоҳат, масса, ҳаҷмҳо, арзишҳо амалҳои таҷрибавӣ мебошанд,ки иҷрои онҳоро бо осонӣ бо равияҳои корҳои коррексионӣ ҳамоҳанг кардан мумкин, масалан: бо бойгардонии маҳорати ҳискунӣ, ташаккул додани малакаҳои қабул (идрок)-и полисенсории ахборот ва ғ.

Мунтазам аҳамият додани хонандагон ба мақсад мувофиқ будани натиҷаҳои амалҳои арифметикӣ (масалан, муайян кардани микдори аломатҳои ҳангоми тақсим) дар онҳо малакаҳои худназораткунӣ, ҳулосабарорӣ ва пешбинии натиҷаҳои ниҳои кори худро ташаккул медиҳанд. Ҳамаи ин ҳамагуна фаъолиятро ба танзим дароварда, дар омодагии нобиноён ва сустбиноён ба ҳаёти мустақилона ва тайёрӣ ба таълими минбаъдаи онҳо аҳамияти қалон дорад.

Муҳимияти математика ҳам дар он аст,ки ҷараёни омӯзиши онро бо сифатҳои ҳамоҳангии тарбия дар хонандагон диққат, хотира, худназоратӣ, устуворӣ; ба нақша даровардани фаъолияти худ, таҳлили масъалаи таълим (онро ба қисматҳои тақсим намудан, қисмати асосиро ҷудо карда тавонистан, алоқаи байни қисмҳоро муайян намудан, фикр кардан ва тартиб додани нақшаи ҳал); малакаи ёфтани усулҳои гуногуни супоришҳо, муқоисаи онҳо ва интиҳоби усули беҳтарин ва қулай; кӯтоҳбаёнӣ ва дигар сифатҳоро тарбия менамояд. Сифатҳои номбаршуда бешубҳа барои ҳамагуна шахс дар ҳаёти мустақилонааш фойдабахш буда метавонанд ва барои шахсони иллати биноӣ дошта махсусан зарур ва бебаҳо мебошанд.

Адабиёт:

1. Алексеев О.Л., Ермаков В.П. Пластмассовые оптические средства для слабовидящих детей: Методическое пособие. – М.: ВОС, 1987.
2. Алиева Д.С. Моделирование узловых вопросов математики в школах глухих детей с нарушением зрения //Дефектология, № ,2000.
3. Григорьева Л.П.,Стащевский С.В. Основные методы развития зрительного восприятия у детей с нарушением зрения: Учебно-методическое пособие. – М., 1990.
4. Денискина В.З. Средства обучения математике в начальных классах школ для слепых детей: Методическое пособие. – М.: ВОС, 1988.
5. Денискина В.З. Средства обучения математике в начальных классах школ для слепых детей: Пособие для учителя. – М.: ВОС, 1991.
6. Коррекционная работа с учащимися начальных классов школ для слепых детей: Учебно методическое пособие / Под науч. ред. Л. И. Солнцевой. – М.: ВОС, 1990.

НАҚШИ УЗВҲОИ ШУНАВОЙ ДАР ТАШАККУЛИ СОЛИМИИ КӮДАК ВА
ОҚИБАТҲОИ ИЛЛАТИ ШУНАВОЙ
THE ROLE OF HEARING ORGANS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S
HEALTH AND THE CONSEQUENCES OF HEARING DISEASES

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф оиди нақши узвҳои шунавоӣ дар ташаккули солимии кӯдак ва оқибатҳои иллати шунавоӣ, кӯдакони суштшунав, оқибатҳои иллати шунавоии кӯдакон, талафузи овозҳо дар онҳо, калимаҳо, донишҳои усулҳои грамматикӣ сухан меронад.

Abstract: In the article the author talks about the role of hearing organs in the formation of the child's health and the consequences of hearing impairment, hearing impaired children, the consequences of hearing impairment in children, pronunciation, vocabulary, grammar.

Калидвожаҳо: шунавоӣ, суштшунав, овоз, сурдопедагогика, гӯш кардан, калима, талаффуз, ношунаво, инкишофи нутқ.

Keywords: hearing, hearing loss, voice, deaf pedagogy, listening, word, pronunciation, deafness, speech development.

Нақши узвҳои шунавоӣ, яъне сомеа дар ташаккулёбии кӯдак хеле калон мебошад. Нутқро бе шунавоӣ дарк кардан ғайриимкон аст. Кӯдак нутқро шунида, бо гирду атроф назар мекунад ва ба овози атрофиён гӯш медиҳад. Ӯ ҳаракату амалҳои одамон, ҳайвонҳо ва ҳодисаҳои дар атрофи худ рӯйдодаро мебинад ва назорат карда, бо имкониятҳои худ, яъне бо узвҳои ҳисси худ онҳоро мушоҳида ва муқоиса мекунад.

Нутқе, ки кӯдак мешунавад, дар ҷараёни мушкили омӯзиши муҳити атроф нақши бениҳоят бузург дар бар мегирад. То он вақте, ки кӯдак худ гап заданро меомӯзад, ӯ суханҳои атрофиёнро шунида, ба онҳо пайравӣ мекунад. Кӯдак дар дусолағӣ калимаҳои оддиро мефаҳмад ва кӯшиш мекунад онҳоро ба муҳити атрофи худ алоқаманд кунад. Минбаъд кӯдак ба туфайли шунидан (бо узвҳои сомеа), гӯш кардан ба саволҳо ҷавоб додан, иброн намудани талаботи худ, танбеҳи калонсолонро оид ба рафтор ва баён намудани фикри худро меомӯзад. Дар оғоз талаффузи калимаҳои алоҳида, ибораҳои кӯтоҳ ва баъдан, ҷумлабандиро ёд мегирад.

Барои он ки калимаҳоро талаффуз намояд, кӯдак бояд ҳаракати дастгоҳи нутқро омӯзад. Тақрибан дар сесолағӣ кӯдак қариб, ки ҳамаи он овозҳоеро, ки нутқи моро ташкил медиҳанд, талаффуз карда метавонад. Албатта, ғайр аз овози *p*, ки онро одатан дар синни чор ва ҳатто панҷсолағӣ аз худ мекунад.

Барои он ки кӯдак калимаҳоро дар нутқи худ истифода намояд, ӯ бояд ба воситаи шунавоияш ҳатман муайян карданро омӯзад, ки ҳар калима аз кадом овозҳо иборат аст ва ҳамчунин, тартиби овозҳо дар калима бояд донад.

Сурдопедагоги шӯравӣ Р.М.Боксис чунин меҳисобад, ки андешаҳои хатое ҷой доранд, ки кӯдак дар аввал овозҳои алоҳидаро аз худ намуда, баъдан тартиб додани ҳиҷоҳо ва калимаҳоро ёд мегирифта бошад. Аммо раванди азхудкунии калимаҳо чунин нест. Кӯдак дар аввал маҷмӯи овозҳои ба шунавоияш дастрасро аз худ менамояд. Одатан, ин ҳамон ҳиссаи калима мебошад, ки бо зада ифода мегардад. Ин ҳам яқбора ба ӯ имкон намедиҳад, зеро дар аввал нодуруст талаффуз хоҳад кард ва баъдан ба нутқи атрофиён гӯш дода, кӯшиш менамояд, ки талаффузи худро ислоҳ намояд.

Ў ҳамчунин қайд мекунад, ки кӯдак дар чор – панҷсолагӣ бошууро на кӯшиш менамояд, то талаффузи худро ислоҳ кунад. Тавре маълум аст, кӯдак натавонад нутқи атрофиён, балки нутқи худро низ мешунавад ва ин имкон медиҳад, ки ӯ нутқи худро бо калонсолон муқоиса намояд. Нутқи кӯдак дар он вақт бою ғайи мегардад, ки бо атрофиён робитаи ғайи гуфтугӯӣ дошта бошад [1, 6].

Дар инкишофи нутқи кӯдак (бо тарзу усул) донишони усулҳои грамматикӣ баёни фикр аҳамияти калон дорад. Кӯдак бо тарзу усули грамматикӣ ҷумлаҳои алоқаманд намуда, ҳаракат мекунад, ки фикри худро баён кунад.

Дар омӯзиши забони тоҷикӣ донишони ҷойи пешояндҳо ва дуруст истифода бурдани онҳо аҳамияти калон дорад (дар, аз, ба, бо, барои ва ғайра). Пеш аз он, ки кӯдак ин пешояндҳоро дуруст талаффуз кунад, ба ӯ лозим аст, ки онҳоро аниқ ва бурро шунавад. Талаффузи пешояндҳо душворӣ дорад, чунки онҳо қариб ки бо калима якҷоя талаффуз мешаванд (дар мактаб, ба хона, аз кӯча). Агар шунавоии кӯдак хуб бошад, ӯ соҳти калимаҳоро хубтар аз худ хоҳад кард. Нутқеро, ки ба кӯдак муроҷиат мекунем, аз ҷониби ӯ ҳамчун қоидаи забон қабул мешавад. Ҳамин тариқ, кӯдакони бо воситаи шунидан ва талаффуз кардан қоидаҳои душвори забонро меомӯзанд, тағйирёбии калимаҳо ва маънои онҳоро дарк мекунанд.

Барои дуруст талаффуз кардан ва омӯштани овозҳо шунавоии қавӣ лозим аст, чунки баъзе овозҳо барои кӯдак аниқу равшан нестанд. Агар шунавоии кӯдак нағз бошад, ӯ талаффузи мураккабро низ аз худ мекунад, аммо агар ӯем, ки кӯдак забонро хуб медонад, хато мекунем. Ҳангоми кор бо кӯдакони хатоҳои онҳоро бояд ислоҳ намуд. Раванди омӯзиши забон барвақт оғоз мегардад.

Чи хеле сурдопедагогӣ шӯравӣ Р.М.Боксис қайд мекунад, кӯдакони чун қоида аз синни дусолагӣ гапзаниро меомӯзанд ва кӯдакони низ кам нестанд, ки дар синни 1,5 солагӣ гап мезананд. Онҳо натавонад бо калимаҳо ва овозҳо, балки бо ҷумлаҳои пурра низ гап зада метавонанд. Агар зеҳн ва эҳсосоти кӯдак баробар ва дуруст инкишоф ёфта бошанд, пас нутқи ӯ низ боз ҳам бештар хубтар мегардад. Таҷқиқотҳои нишон медиҳанд, ки кӯдакони дар 3-солагӣ қариб 2500 калимаро аз худ мекунанд ва фикри худро бо атрофиён бо ибораҳои, ки аз 3-6 калима иборатанд, баён карда метавонанд [1, 9].

Хулоса, раванди ташаккули нутқи кӯдакони ба шунавоии онҳо алоқамандии зиҷ дорад.

Оқибатҳои иллати шунавоӣ. Баъзан дар синфҳои якуми мактабҳои таҳсилоти умумӣ мо бо кӯдакони дучор мешавем, ки зоҳиран аз дигар кӯдакони фарқ надоранд, яъне хушфаҳм ҳастанд, нутқи муроҷиатшударо мефаҳманд, ҳисоби оддиро аз худ мекунанд, рафтарашон дуруст аст, аммо бо сабабҳои аз нигоҳи аввал номаълум ҳангоми аз худ намудани саводи ибтидоӣ танқисӣ меканд ва дар натиҷаи саъю кӯшиши барзиёди омӯзгор аз худ намуда, вале боз ҳам чун хонандаи суҷхон боқӣ мемонанд. Ҳангоми хониши баёни онҳо ба саволи омӯзгор ҷавоб дода наметавонанд. Оқибат ин хонандагон ӯшанишин шуда (сару ҳисобашонро гум карда), аз мадди назар дур монда, ҳузновар мегарданд ва ба назар чунин менамояд, ки онҳо бачаи яқрав ё ақлан қафомонда ҳастанд. Аз ин сабаб, шунавоии чунин кӯдакони бояд ҳатман санҷида шавад.

Дар онҳо ҳангоми санҷиш норасоии идроки шунавоиро ошкор намудан мумкин аст, ки дар синни барвақти кӯдакӣ ба вучуд омадааст. Шарт нест, ки шунавоии кӯдак аз ҳад зиёд осеб дида бошад. Одатан чунин кӯдакони нутқи гуфтугӯӣи баландиаш муқаррариро дар масофаи 3-4 метр ва ҳатто то 5 метр (дуртар аз суфраи ӯш) мешунавад. Аз нигоҳи аввал, чунин шунавоӣ бад нест, аммо ҳангоми санҷиши шунавоӣ ба воситаи нутқи пичиросӣ танқисҳои қиддиро ошкор намудан мумкин аст, яъне кӯдакони калимаҳои, ки ба таври пичирос талаффуз мешаванд, тамоман намешунавад ё дар масофаи каме дуртар аз суфраи ӯш мешунавад. Дар чунин ҳолат муоинаҳои ба воситаи дастгоҳҳои маҳсус суратгирифта иллати шунавоии онҳоро дар овозҳои

пастбасомад ва баландбасомад муайян карда, якбора паст афтодани идроки шунавоиро нишон медиҳанд.

Тасаввуротҳои ноаниқ нисбат ба таркиби овозии калимаҳо хоси кӯдакони суштшунав мебошад. Мо дар бораи инкишофнаёфтани нутқи ин кӯдакон муфассалтар ҳарф мезанем, чунки онҳо дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ таҳсил мекунанд.

Дар кӯдакон ҳангоми таҳлили ҳарфиву овозии калимаҳо ҳатто ҳангоми иллати андаки шунавоии ҳам мушкилиҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, яке аз кӯдакони 9-солаи суштшунавро мегирем. Захираи луғавиаш чандон калон нест, вале озодона ҷумла сохта метавонад ва мурочиатро хуб мефаҳмад. Фақат ҳангоми муфассал таҳқиқ намудани нутқи шифоҳии ӯ метавон аломатҳои риоя нагардидани соҳти грамматикӣ забонро ошкор кард, яъне ӯ баъзе пешоянду пасояндҳоро сарфи назар мекунад ва бандакҳоро нодуруст истифода мебарад. Овозҳои *с* ва *ш*-ро иваз менамояд, байни овозҳои ҷарангдор ва бечаранг чандон фарқ намегузорад ва овозҳои *р* ва *л*-ро нодуруст талаффуз мекунад.

Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки шунавоии ӯ имконияти дарки нутқи гуфтугӯии баландиаш муқаррариро дар масофаи 5-6 метр ва нутқи пичиросиро дар масофаи 3–3,5 метр (аз суфраи гӯш) дорад, аммо ин баъзан ба ӯ имкон намедиҳад, ки бо садои гуфтугӯии муқаррарӣ баъзе овозҳои ҳамсадоро фарқ карда тавонад. Ҳамин тавр, кӯшиши мо барои санҷиши он ки оё кӯдак ҳиҷоҳи гуногунро фарқ карда метавонад, чунин натиҷа дод, ки дар тафриқаи ҳиҷоҳи ҷуфтӣ бо ҷарангдорӣ ҳамсадохояшон фарқкунанда (*па–ба*, *та–да*) мушкิลӣ дорад. Ҳамчунин, тафриқагузори нодуруст байни ҳиҷоҳи *ба* ва *да*, *са* ва *та...* ошкор гардид.

Ҳангоми ба воситаи аудиометр чен намудани хассосии шунавоияш маълум гардид, ки ӯ дар доираҳои (диапазонҳои) калон имконияти дарки овозҳои лаппишашон гуногунро дорад. Аммо барои ин лозим омад, ки шиддатнокии овозҳо зиёд карда шавад, яъне аз меъёр 10-15 детсибел зиёд (*Дб - воҳиди ченаки қувваи овоз*).

Чунин дараҷаи андаки иллати шунавоӣ боиси он мегардад, ки дар шароити муқаррарии таълим (дар муассисаи таҳсилоти умумӣ) ҳангоми аз худ намудани саводи ибтидоӣ монеаҳо ба вучуд оянд, он гуна ки хонандаи мазкур дар ду соли хониш (дар мактаби таҳсилоти умумӣ) хондану навиштанро аз худ накардааст.

Чанд калимае, ки ин кӯдак пас аз талаффузи омӯзгор навиштааст:

<i>дум</i>	<i>тм</i>
<i>даст</i>	<i>тас</i>
<i>сар</i>	<i>ср</i>
<i>китоб</i>	<i>ктб</i>
<i>дафтар</i>	<i>тфтар</i>
<i>Лола рафт</i>	<i>Лла рт</i>

Ин навиштаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ӯ шакли ҳарфҳо ва мувофиқат намудани баъзе ҳарфҳо бо овозҳои таркиби калимаро омӯхтааст.

Дар ҳар як “калима”-и навиштаи ӯ овозҳои вомехӯранд, ки дар таркиби калимаҳои талаффузшуда мавҷуданд. Мисол: *тм* (*дум*), *ср* (*сар*), *даст* (*тас*). Аммо ӯ дар калима ҳарфҳои лозима ва тартиби муайяни ҷойгиршавии онҳоро навишта наметавонад. Шунавоии иллатнокии ӯ боиси нодуруст аз худ шудани таркиби овозии калимаҳо гардидааст. Баръало маълум аст, ки ин кӯдак ба машғулиятҳои машқдихии махсус, ки барои аз худ намудани таҳлили овозии нисбатан комили калимаҳо кӯмак мерасонанд, эҳтиёҷ дорад.

Чунин ҳолатҳоро дар байни хонандагони мактабҳои ёрирасон (барои кӯдакони ақлан қафомонда) низ мушоҳида кардан мумкин аст. Кӯдаконе ҳастанд, ки бо сабаби қафомонӣ ба ин мактаб оварда шудаанд. Нуксони андаки шунавоии онҳо одатан диққати ҳеҷ касро ҷалб намекунад, аммо мушкилӣ дар хондану навиштан боиси он гардид, ки онҳоро ақлан қафомонда (иллат дар мағзи сар) шуморанд.

Қайд намудан лозим аст, ки на ҳамаи кӯдакони суштшунаве, ки иллати шунавоии сабук доранд, ҳангоми омӯзиши навиштан хеле қафомондаанд. Албатта, ин ба шароити таълим низ вобаста аст. Агар ба кӯдак то ба синни мактабӣ расиданаш хондану навиштанро омӯзонанд ва агар омӯзгор бурро ва саҳеҳ сухан ронад, кӯдак навиштанро аз худ карда метавонад. Агар атрофиён барои ба кӯдак кӯмак расонидан кӯшиш намоянд, яъне калимаҳоро талаффуз карда, талаффузи нодурусти кӯдакро сари вақт ислоҳ намоянд, пас онҳо ўро водор менамоянд, ки ба таври бошууруна калимаҳоро таҳлили овозӣ намоянд. Ин амал дар оянда боиси он мегардад, ки кӯдак саводи ибтидоӣ гирад, алоқамандии овозу ҳарф ва пайвандкунии ҳарфҳо дар ҳиҷою калимаҳоро аз худ намоянд. Ба ҳар ҳол, кӯдакони суштшунав агар калимаҳо ва матни навишташавандаро дуруст хонда тавонанд ҳам, ҳангоми мустақилона таҳлил намудани калимаҳои (ба воситаи шунавоии иллатнок) азхуднамуда дар вақти навиштани онҳо хато хоҳанд кард.

Омӯзиши корҳои хаттии кӯдакони суштшунав нишон медиҳанд, ки на танҳо дар синфи якум, балки дар синфҳои минбаъда низ онҳо ба хатоҳои роҳ медиҳанд, ки ин хатоҳо дар кӯдакони шунавоияшон муқаррарӣ дида намешаванд.

Ин ҷо мо кӯшиш менамоем, то хатоҳои хоси кӯдакони суштшунавро муайян намоем. Пеш аз ҳама *омехтакунии овозҳои дар калима* диққати шахсро ба худ ҷалб менамоянд. Ба ин ҷӣ боис мегардад?

1) Бештар мо дар навишти кӯдакони суштшунав *омехтакунии овозҳои ҳамсадои ҷарангдор бо бечарангро* мушоҳида менамоем. Масалан: *Патарам (падарам) ба босор (бозор) рафт. Имрӯс (имрӯз) шола (жола) борид.*

2) Омехтакунии овозҳои давомдори *с – з* бо овозҳои таркандаи *т – д*, ки хоси кӯдакони суштшунав мебошад. Бо лапишҳои якхела ҳамчунин, ҳолати ивазшавии овозҳои *с* бо *т* ва баръакс *т* бо *с* низ вомерӯрад. Ивазшавии овози *з* бо *д* ва баръакс *д* бо *з*-рониз дучор омадан мумкин аст. Мисол: *Дандула (зангула) тадо (садо) дод. Мо ба тинф (синф) даромад (даромадем).*

Мушкилӣ дар фарқкунии овозҳои *с* ва *т* ба он оварда мерасонад, ки агар дар калима овозҳои *с* ва *т* якҷоя оянд (*ст*), пас хонандагони суштшунав баъзан танҳо ба навиштани овози *т* қаноат мекунанд: *Рутам (Рустам), ратанӣ (растанӣ), натаран (настаран).*

Ҳолатҳои вучуд доранд, ки кӯдакон дар интихоби овоз танқисӣ кашида, ҳар ду ҳарф, яъне *с* ва *т*-ро якбора менависанд: *Азиз ба шаҳр раҳстипор гардид,-* менависад хонандаи синфи 2.

3) Ҳамчунин, омехта намудани овозҳои шавшувдор бо овозҳои хуштакӣ ба кӯдакони суштшунав хос мебошад, Масалан, *Анвар мосинча (мошинча) дорад.*

4) Ҳолатҳои вучуд доранд, ки хонандагони суштшунав овозҳои аффрикатии *ч, ҷ*, ва *й*-ро нодуруст истифода менамоянд: *тоник (чайник), ҷоруб (доруб), кадуча (тадуча).*

Дар навишти хонандагони суштшунав ҳамчунин ивазшавии овозҳои *р* ва *л*-ро мушоҳида намудан мумкин аст: *малдат (мардак).*

Ҳамчунин, онҳо ҳангоми навишти калимаҳое, ки дар таркибашон якҷанд ҳамсадо ба ҳам пайваستاанд, ба хато роҳ медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар навишти кӯдакони суштшунав камбудихои хоси зерин ошкор шуданд:

1) ивазкунии (омехтакунии) овозҳои аз ҷиҳати садодиҳӣ ва тарзи талаффуз ба ҳам монанд:

- а) омехтакунии ҳамсадоҳои ҷарангдор бо бечаранг:
- б) омехтакунии овозҳои шавшувдор бо овозҳои хуштакӣ:
- в) омехтакунии овозҳои аффрикатӣ бо овозҳои монанд:
- г) омехтакунии овозҳои *р* ва *л*;
- д) ивазкунии овозҳои давомдори *с* ва *з* бо *т* ва *д*;
- е) ивазкунии овозҳои *р* ва *л* бо овози *й*.

2) партофтани баъзе овозҳои ҳамсадо ҳангоми паси ҳам омадани онҳо;

3) партофтани ҳиссаи беадаи калимаҳо.

Агар мо ба талаффузи кӯдаконе, ки ба хатоҳои мазкур роҳ додаанд, аҳамият диҳем, якчанд норасоиро пай мебарем, ҳарчанд норасоҳои талаффуз дар ин ҳолатҳо чандон назаррас нестанд. Дар ин ҷо танҳо молиши артикулятсионӣ (тарзи талаффуз)-и ба кӯдакони суштшунав хосро мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳангоми муфассал омӯхтани нутқи даҳонии чунин кӯдакон маълум мегардад, ки онҳо таркиби овозии калимаҳои дар натиҷаи гапзании нопурра ва ё талаффузи ноаниқии элементҳои нутқ хосилшударо, ки дар доираи идроки шунавоиашон намегунҷад, аз худ карда наметавонанд.

Тавре қайд кардем, нуқсони талаффузи кӯдакони суштшунав бо он камбудихое, ки онҳо дар вақти навиштан роҳ медиҳанд, дар умум мувофиқат менамоянд. Ин шаҳодатиба таври нокифоя аз худ намудани таркиби овозии калимаҳо аз ҷониби кӯдакони суштшунав аст. Сабаб нокифоя будани идроки шунавоии онҳо нисбат баовозҳои нутқи атрофиён мебошад.

Акнун ба хониши хонандагони суштшунав тавачҷӯх менамоем.

Чӣ хеле дар боло дар бораи ба таври нокифоя аз худ намудани таркиби овозии калимаҳо гуфтем, барои кӯдакони суштшунав фаҳмиши матн мушкилтар мебошад. Кӯдак, аз рӯи қоида, ҳангоми дарк намудани нутқи даҳонӣ ҳама вақт ба овозҳои садонокӣ ба шунавоияш дастрас ва задаи калима такя мекунад. Ҳангоми дарки калимаҳои навишташуда вай аз ин такягоҳ маҳрум аст. Агар кӯдак таркиби овозии калимаҳоеро, ки талаффуз менамояд, нодуруст тасаввур кунад, пас ҳангоми хондан ин калимаҳоро нахоҳад шинохт.

Ҳолати духтарчаи суштшунаве, ки дар синфи 2 меҳонад, мушоҳида намудем; ӯ калимаи *духтар*-ро *тутар* навишт. Вакте ба ӯ гуфтанд, ки хато кардааст, пас ӯ каме фикр намуда, *тухтар* навишт. Аммо, пас аз он ки ба ӯ калимаи *духтар*-ро нишон доданд, дуруст навишт. Албатта, маълум аст, кӯдаке, ки таркиби овозии калимаи *духтар*-ро намедонад, пас онро дар матни хондашаванда нахоҳад шинохт.

Шоистаи зикр аст, ки ҳангоми ба таври махсус омӯзонидани калимаҳо ва таркиби овозии онҳо имконияти шинохти ин калимаҳо зиёд мегардад. Ба ҳар ҳол, мушкилиҳо дар хондан давомдор хоҳад буд ва сабаби ин на танҳо нашинохтани таркиби овозии калимаҳо, балки нофаҳмо боқӣ мондани маънии бисёр калимаҳо ва шакли грамматикии онҳо мебошад.

Ҳамин тавр, мушкилиҳои кӯдакони суштшунав ҳангоми хондан ва навиштан ба хусусиятҳои зерини инкишофи нутқи онҳо вобаста аст:

- 1) нокифоя будан ва дарки нодурусти таркиби овозии калимаҳо;
- 2) маҳдуд будани захираи луғавӣ ва аниқнафаҳмидани маънии калимаҳо;
- 3) инкишоф наёфтани сохти грамматикии нутқ ва надонистани маънии шаклҳои грамматикӣ.

Адабиёт:

1. Боксис Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха . Москва, «Просвещение», соли 1988.
2. Шодмонов Ш.С. Роҳнамои омӯзгор - Дар бораи кор бо кӯдакони норасоҳои шунавоидошта. Душанбе, МН “Студент”, соли 2017.

Ахмедова Кибриё Султоновна
Akhmedova Kibriyo Sultonovna
Норматов Азимҷон Ғулумҷонович
Normatov Azimjon Gulomjonovich

Филиали муассисаи давлатии Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии
қормандони соҳаи маориф дар вилояти Суғд

ТАШХИСИ ПСИХОЛОҒӢ ВА НОРАСОИИ ЗЕҲНИЮ АҚЛОНИИ КӢДАКОН DIAGNOSIS OF PSYCHOLOGY AND INTELLECTUAL DISORDERS OF CHILDREN

Аннотатсия: Равоншиносони муассисаҳои таълимӣ бояд диққати махсус ба давраи мутобиқшавӣ ва фарогирии кӯдакон ба муассисаи таълимӣ равона созанд. Зеро, ки давраи гузариш аз синни хурди мактабӣ ба синни миёна мебошад. Ташхиси психологӣ дар муассисаҳои махсус яке аз вазифаҳои муҳим ба шумор меравад. Барои ислоҳдории норасоҳои инкишофи психологӣ кӯдакон, ки гирифтори ноқисҳои психологӣ мебошанд, маслиҳатҳои психологӣ педагогӣ ва тиббӣ зарур аст.

Abstract: Psychodiagnosis and lack of mental and intellectual development of children. Psychologists of the secondary school concentrate all their attention on adaptation and environment of children because of the age period starts from elementary grade to middle age. Psychodiagnostics in special institutions are the most important tasks. To correct children with disabilities who have undergone psychological lack we need psychologists with school principals with the teaching staff and parents to improve the quality of education and upbringing of children.

Калидвожаҳо: ташхиси психологӣ, норасоии зеҳнӣ ақлонии кӯдакон, маслиҳатҳои психологӣ педагогӣ ва тиббӣ, сифати таълиму тарбияи кӯдакон, идрок, таҳайюл, тафаккур, хотир, ҳислат, фаъолияти равшаншинос, ҳамкориҳои волидайн.

Key word: psychodiagnostics, lack of mental and intellectual development of children, psychologic-pedagogical and medical consultations, quality of education and upbringing of children, reason, imagination, thinking, memory, character, psychological activity, parental cooperation.

Давраи гузаришро дар синнусоли наврасӣ равшаншинос Л.С.Виготский давраи мушқил ва ҳеле душвор мешуморид. Ба андешаи ӯ душвортарбия гардидани наврасон аз назорат ва тарбия дур мондан ва сари вақт бо онҳо чораҳои махсуси ислоҳдорӣ набурдан вобаста мебошад. Аз ин рӯ, дар ибтидои давраи гузариш дар кӯдакон тағйиротҳои ҷисмонӣ, психологӣ ва биологӣ ба вучуд меоянд. Рушди инкишофи узвҳои дохилию берунӣ номутаносиб буда, бо ҳам мувофиқат намекунанд. Аз ин нуктаи назар, равшаншиносон бояд диққати махсус ба давраи ба мактаб фарогирии бачаҳо равона созанд. Зеро ки давраи гузариш аз синни хурди мактабӣ ба синни миёна мебошад. Дар ин зинаи синнусолӣ ба кӯдакон якҷанд омӯзгорон таълим медиҳанд. Бачагон ба мушкили рӯ ба рӯ мешаванд, зеро ки амру хоҳиш ва талаботи муаллимон нисбат ба хонандагон ягона буда, ҳаҷми маводи таълимӣ ба маротиба меафзояд.

Соли 1911 китоби А. Бине ва Б. Симон «Кӯдакони ғайри муқаррарӣ» таҳия гардид. Дар китоби мазкур принципҳои муносибат ба ташхиси психологӣ тарҷума шуда мавриди истифодаи амалӣ қарор гирифт. Таваҷҷуҳи Л.С. Виготскийро масъалаи ташхиси психологӣ ва норасоии инкишофи ҷисмонӣ равшаншинос ба ҳудуд чалб намуда буд. Дар ин чода олимони то солҳои 1930 – юм дар қарқарди тестҳо ва таҳияи онҳо саҳми назаррас доштанд. Дар системаи маълумоти муассисаҳои таълимӣ дар натиҷаи васеъшавии самтҳои омӯзиши тестҳо ва кам будани равшаншиносони касбӣ дар миқдори ҷумҳурии Россия ва Тоҷикистон тестҳо дастраси омӯзгорон ва духтурҳо, яъне шахсони ғайри мутахассис гардиданд. Бо сабаби ғайри мутахассис будани тадқиқотчиён тестҳоро барои муайян намудани кӯдакони муътадил инкишофёфта истифода мебарданд. Аммо тестҳоро барои муайян намудани зеҳну ақли бачагон

нодуруст ва яктарафа истифода мебуданд. Бар асари ин бисёр кӯдакони муътадил инкишофёфтаро тавассути тест нодуруст санчида ба гурӯҳи кӯдакони фикран қафомонда дохил менамуданд. Бо роҳи ташхис муайян намудани қобилияту истеъдоди бачагон дар соҳаи маориф равияи хатобуд, бинобарин, вучуд доштани мактабҳои махсуси ташхиси психологӣ зарур буд. Ҳамон солҳо барои муайян намудани қобилияти зехнию ақлонии бачагон аз усули индуктивӣ, эмпирикӣ – диагностикаӣ истифода бурда мешуданд. Ҳангоми истифодаи ташхиси психологӣ ба таври комплексӣ омӯхтани қобилияти зехнию ақлонии бачагон заруриятро ба вучуд овард. Ҳамин идея ҳанӯз аз ҷониби А. Бине пешниҳод шуда буд. Ҳамаи мушкилоти ташхиси психологиро духтурҳо мегузарониданд ва дар бораи дараҷаи инкишофи зехнию ақлонии кӯдакон хулосаҳо мебароварданд. Масалан, маълумот тавассути таҷҳизот (асбоби санчишӣ) дар давраи бақайдгири мавриди истифода қарор мегирифт сипас, супоришҳои алоҳида қисм – қисм аз маҷмӯаи тестҳои Э. Сеген (Усули чорум зиёдатӣ) ба бачагон пешниҳод мешуданд. Баъди анҷоми таҷриба якҷоя раваншиносон, психоневрологҳо ба қобилияти зехнию ақлонии бачагон аз шакли баҳодихии интуитивӣ - эмпирӣ (дониши ҳадсӣ, гувоҳи дил) истифода мебуданд.

Пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ шакли нави мактабҳои махсус таъсис ёфтанд. Аз ҷумла зиёд шудани типҳои мактабҳо барои нобиноён, кару гунғо ва норасоии ақлонидошта фаъолият намудани онҳо шароит фароҳам овард. Дар солҳои 1950 чор шакли дигари мактабҳо кушода шуданд. Барои бачагони қобилияти шунавоии сустдошта ва бачагони системаи аппарати ҳаракати таъғоҳиашон зарардида ва инчунин барои мактаббачагони ноқисҳои нутқидошта мактабҳои махсус таъсис гардиданд. Ботадриҷ шабакаи муассисаҳои махсуси томактабӣ васеъ мегардиданд. Ин омил талаботро дар интихоби кӯдакон ва ташхиси диагностикаӣ фарқияти инкишофи бачагони фикран қафомондаи зехнию ақлонӣ ба вучуд овард.

Солҳои 1970-ум таҳти роҳбарии профессор К.М. Гуревич ва В.И. Лубовский методҳои диагностикаӣ дар Русия ба таври васеъ истифода мегардиданд, ки он ба як низоми муайян мураттаб шуда буд. Ҳамон солҳо кӯшишҳои аввалин барои мутобиқгардонии тестҳо пешниҳод шуда буданд. Охири солҳои 1980-ум ва ибтидои солҳои 1990-ум теъдоди корҳои нашри оид ба ташхиси қобилияти зехнӣ ва ақлонии бачагон ба маротиба афзуд.

Солҳои охир бисёр корҳои назаррас дар соҳаи такмил додани методикаҳои маълум ва аз нав тартиб додани методикаҳои нав бобати баҳо додан ба хусусиятҳои алоҳидаи кӯдакон таълиф гардида, норасоии асосӣ дар мавриди истифодаи тестҳои зехнии стандартикунонидашуда набудани воситаи муайянсозии имконоти фикрии кӯдакон ба шумор меравад.

Тарзи фикронӣ дар се шакл суръат мегирад: дар шакли аёнии амалӣ, конкрети-образӣ, калимагӣ ва мантиқӣ. Рушди се шакли тафаккур зимни истифодаи методикаҳои диагностикаӣ бояд пешбинӣ шавад. Ба сатҳи инкишофи фикронӣ ва иҷрои супоришҳо се намуди фикронӣ зарур аст. Ин се намуди фикронӣ тавре амалӣ мегардад, ки онро дар мисоли кӯдакони солим рушд ёфтаистодаи синни хурдимактабӣ ва ё бачагони ғайрисолим инкишоф ёфтаистода дар муқоисаи инкишофи аз ҷиҳати фикрӣ қафомонда мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ҷониби Н.И. Озеретский (1928) масъалаи мазкур пешниҳод шуда буд. Мисол ҷобачогузории донаҳои гугирдро дар қутии гугирд дида мебароем. Зимни баҳогузории супоришҳои шифой – мантиқӣ шарт нест, ки ба норасоии кӯдакон дар суҳанронӣ баъзан хурдагирӣ карда шавад. Муҳим он аст, ки супоришҳоро ба кӯдакон дуруст фаҳмондан лозим аст ва онҳоро ба маҷрои дуруст сафарбар кардан зарур аст. Дар рафти иҷрои супоришҳо мураббияҳо, волидайн ва муаллимон ба кӯдакон бояд ёрии амалӣ расонанд. Ин шакли рафтори мураббия ва муаллимон ба натиҷаи ниҳонии бачагон баҳо додан (супоришҳои шифой мантиқӣ, мазмуни аёнӣ, амалӣ ва аёнӣ образидошта) мувофиқи мақсад аст. Зимни пешниҳод намудани супоришҳо, эътимоди қавӣ пайдо кардан лозим аст, токи кӯдакон дастурро фаҳмида, бошурӯрона амал намоянд. Шахсе, ки тадқиқот мебарад, зарур аст донад, ки ҳамеша бо назардошти

кӯдакони муътадил инкишоф ёфтаистода дар синни ҳафтсолагӣ қобилияти дар хотир мусатаҳкам нигоҳдоштан, даркнамудан ва азхудкарданӣ 7-8 калимаро доранд. Вақте ҳачми дастурдихӣ зиёд мешавад ва аз ҳадди аввала як калима ё якчанд калима зиёд мешавад, бачагон метавонанд баъзан ҳиссаҳои калимаҳоро аз хотир бароранд. Ин ба нодуруст дарк намудан ва нафаҳмидани мазмуни калимаҳо вобаста аст. Дар ин ҳолат зарур аст, ки дастурдоданро барои дар хотир гирифтани калимаҳо ва мустаҳкам нигоҳ доштани онҳо тағйир диҳем. Дар ин маврид ба бачагон, ду се ҷумлаи кӯтоҳ барои дар хотир нигоҳ доштан пешниҳод кардан аз манфиат ҳолӣ нест. Ҳамчунин, тағйирёфтани инкишофи фикрӣ дар шакли муътадил, миёна, паст ва сусти сурат мегирад. Бинобарин, супоришҳо ҳангоми ҳалли ин ё он масъалаҳо ба қадри 25-30% аз миқдори миёна камтар бошад, он гоҳ, бачагони муътадил руштёфта аз уҳдаи супоришҳо мебароянд. Аммо, кӯдаконе, ки аз ҷиҳати инкишофи равонӣ ноқисидошта супоришҳои шифоҳию образиро бо осонӣ ҳал карда наметавонанд. Дарачаи ғайримуътадил будани норасои инкишофи фаъолияти фикрӣ дар ҳолати ҳалли супоришҳо маълум мешаванд. Дар рафти омӯхтани инкишофи психикӣ ба кӯдакони сустиарақикарда ёрӣ расонидан лозим аст. Дар ҳолатҳои нисбатан душвор, ки мазмуни матнҳо барои бачагон шинос нест, онҳо ҷойҳои асосии матнҳоро ҷудо карда натавониста, моҳияти онро аз мадди назари худ дур мемонанд. Дар мавриди дигар кӯдакон маъною моҳияти дастури тадқиқотбарандаро дарк мекунанд, вале ба моҳияти дастур пурра сарфаҳм намеравад. Чунин далелу маълумот зимни таълимӣ кӯдакони аз ҷиҳати ақлонӣ қафомонда бештар ба ҷашм мерасад. Ҳолати инкишофи кӯдаконро баҳо дода, равшаносонро зарур аст, маълумоти доштаи худро низ бояд баинобат гиранд, ки дар айна таҳлили дастур дарк кардани кӯдакон муайян карда шудаанд (номбар кардани объектҳо, ки зимни тадқиқот истифода шудаанд, посух ва супоришҳо, ифодаҳо зимни сӯҳбат бо кӯдакон). Барои ислоҳи нутқ ва тафаккури кӯдакон корҳои логопедӣ бурдан зарур аст.

Сатҳи муътадили инкишофи суҳанронии кӯдакон дар се самт зоҳир мешавад. а) талаффузи нодурусти фонемаҳои алоҳида; в) маҳдудияти захираи луғавӣ ва аз ҷиҳати грамматикӣ хато истифода бурдани калимаҳо; г) аз шаклу шумораҳо хато истифода бурдани кӯдакони аз ҷиҳати равони қафомонда.

Муҳим он аст, ки дар фаъолияти бачагон мавзӯҳои маданӣ-маишӣ, нутқӣ, нутқи фаъол, яъне нутқи гуфтугӯи аҳамияти калон дорад. Нутқ ва амалҳои интериоризатсия (амалҳои ботинӣ - психикӣ) ва амалҳои экстериоризатсия (амалҳои зоҳирӣ-психикӣ) аҳамияти калон дошта, барои рушди равандҳои психикӣ, эҳсос, идрок, хотир, ҳаёл ва дигар ҷиҳатҳои психикӣ таъсир мерасонанд. Нутқи дохилию берунӣ дараҷаи сусти таракқӣ кардани он дар ҳамон ҳолат ба қайд гирифта мешавад, ки дар таърихи инкишофи ҷисмонӣ ва равонии кӯдакони синнусоли хурд ва калони мактабӣ истифодаи калимаҳо дер пайдо мешавад. Зеро қафомонии инкишофи нутқӣ ва истифодаи ибораҳои алоҳида ба маҳдудияти захираи луғавӣ, норасоии талаффузи калимаҳо, садоҳо ва тартиб додани ифодаҳои грамматикӣ аз ҷиҳати мазмун ва услуби нодуруст вобаста аст. Ба камбудии инкишофи нутқ, ҳолатҳои дохил мешаванд, ки кӯдакон дар нимаи синни томактабӣ ва мактабӣ қарор доранд. Ин ҳолат ба тартиб додани ҷумлаю ифодаҳои аз ҷиҳати грамматикӣ ғалат, кам будани захираи луғавӣ ҳиссаҳои номии нутқ вобаста мебошад. Дигар мушкилот, дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани таълим мебошад. Барои баҳогузори нишондиҳандаҳоеро ба ҳисоб гирифтани зарур аст, ки ҳамаи амалҳои донишандӯзӣ чӣ тавр дар шароити ягона истифода мешаванд ва дар он сурат шароити ба вучудода ба рушди он мусоидат мекунад. Ҳангоми, ҳангоми зина ба зина ба бачагон ёрӣ расонидан ҳалли супоришҳои озмоишии психологию педагогӣ ҳалли худро меёбанд.

Бо назардошти паст будани рушди зеҳну ақли андешаронии бачагони сустиникшофёфта метавонанд дар дараҷаи сабук ё миёна ифода ёбанд. Ҳоло он ки тағйироти ҷисму рӯҳ аввалан дар дараҷаи вазнин ва коста будани инкишофи маънавӣ вобаста аст.

Равоншиносе, ки ташхиси психологӣ мебарад, бояд донанд, ки ғайр аз ин натиҷаи супоришҳо барои баҳогузори хусусиятҳои равонии кӯдакон бо истифодаи як қатор маълумоти дигар зарур аст. Инҳо пеш аз ҳама бо роҳи осонтар барқарор намудани муошират бо кӯдакон, роҳбалад шудан барои кӯдакон дар ҳолати тадқиқот, фаъолнокӣ ва мақсаднокӣ зимни ҳалли супоришҳо зурур мебошанд. Дар асоси маълумоти ташхиси психологӣ, педагогӣ зехну ақли кӯдаконро аз якдигар фарқ карда гузаронидан зарур аст. Бинобар ин, ҳар як кӯдак бояд аз муоинаи педагогӣ гузарад.

Барои ташхиси психологии кӯдакони 6-7 сола машқу вазифаҳои пешбинӣ карда шаванд, ки ба самти омӯзиши тахайюл, тафаккури аёнӣ-амалӣ ва аёни ҳаракатӣ, асосҳои тафаккури абстрактӣ, хотираи беихтиёр, нутқи берунӣ ва шифоҳӣ дар шаклу вазифаҳои гуногуни фаҳмиш оид ба ҳодисаҳои олами атроф, дарки масоҳат, фазо, вақт, қобилияти умумӣ, саъю талош ба дарки донишҳои оддии математикӣ равона шуда бошанд. Бо ин мақсад дар рафти фаъолияти таълимӣ барои инкишоф додани қобилияти фикрии бачагон аз воситаҳои аёнӣнокӣ ва усулҳои фаъоли таълим истифода бурдан мувофиқи мақсад аст.

Ҳар як муассисаи томактабӣ мактабӣ хусусияти махсуси кори худро дорад. Бо кӯдакони ноқисҳои узвҳои шунавоӣ, бинӣ, қафомонии инкишофи психикӣ ё ноқисии ақлонӣ зехнӣ ва дигар маҳдудиятҳои ҷисмонидошта мумтазам ёри аввалияи тиббӣ, психологӣ, педагогӣ, дефектологӣ ва логопедӣ расонида мешавад. Барои ин гурӯҳи бачагон машқу, шаклу усулҳои фаъолият ва дигар тарзҳои ёрии пешбинӣ ва дастрас карда мешаванд. Муоинаи кӯдакон бо риояи шарту шароитҳои дар боло зикргардида амалӣ мегарданд. Равоншинос хусусиятҳои инкишофи гурӯҳи кӯдакони ба ӯ вобаста шударо хуб донанд. Зеро дар байни хусусиятҳои синнусолӣ, риояи қоидаҳои меъёрӣ ва қонуниятҳои рушди психикӣ кӯдакони солим нисбат ба бачагони ғайри солим буда, ноқисҳои ҷисмонӣ равонидошта фарқи кулӣ доранд. Дар ин маврид диққати асосиро ба ҳолати умумии рушди психикӣ кӯдакон ҳангоми муоинаи камбудҳои ҷисмонӣ ақлонӣ онҳо равона кардан зарур аст. Муҳим он аст, ки ҳангоми муоинаи психологӣ шароитҳои иҷтимоӣ тарбияи кӯдакон ба назар гирифта шаванд. Масалан, шароитҳои оилавии онҳо, ҳолати иҷтимоӣ волидайн, муоширати байниҳамии онҳо дар оила ва ғайраҳо. Мақсади асосии ин муоинаи психологию ташхиси кӯдакон мебошад. Баъди муайян намудани онҳо равоншинос бояд ҳамроҳи методисти дефектолог, мутахассиси соҳаи сурдопсихология, тифлопсихология, олигофренопсихология, логопедия – мутахассиси ислоҳи нутқ дастҷамъона фаъолият намоянд ва ба ин қор, мураббӣён, омӯзгорон ва волидайнро сафарбар намудан мувофиқи мақсад аст. Дастҷамъона барномаҳои ислоҳию инкишофдиҳиро қор карда, дар фаъолияти амалӣ тадбиқ намоянд. Равоншинос имкон надорад, ки ҳалли гурӯҳи кӯдаконро аз ташхиси психологӣ гузаронад. Барои муайян намудани хусусиятҳои психологии кӯдакон ва ислоҳдорӣ ноқисҳои онҳо барномаи махсуси ислоҳдорӣ психологӣ - педагогиро таҳиякардан зарур аст. Барои муайян намудани хусусиятҳои ақлонӣ зехнӣ кӯдакон чораҳои зарури педагогӣ андешидан қобили қабул аст. Дар муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои махсус қорҳои ислоҳдорӣ бачагонро амалӣ намудан мувофиқи мақсад аст. Қори ташхисӣ ислоҳиро бо кӯдакони аз ҷиҳати ақлонӣ қафомонда ва бачагони «шух» гузаронидан лозим аст. Бинобар ин, равоншинос бояд доимо мушқилоти давраи гузариши синнусолии кӯдакони томактабӣ мактабиро зеро назорат гиранд. Инчунин сабабҳои тағйир ёфтани тарзҳои муоширати байни кӯдаконро бо мураббӣён, омӯзгорон, ҳамсолон, волидайн, ихотакардагон бо роҳҳои ислоҳи он ба эътибор гирифта шавад. Дар бехтар ба роҳ мондани донишҳои психологӣ ва самарабахши фаъолияти равоншинос қори якҷояи коллективи педагогӣ, волидайн ва хонандагон барои аз худ намудани донишу маҳорат ва тақвияти малакаҳои ин гурӯҳи бачаҳо аҳамияти қалон дорад.

Яке аз методҳои фаъолияти қори равоншиносон ба роҳбарони муассисаҳо, коллективҳои педагогӣ ва падару модарон оид ба бехтар намудани сифати таълиму тарбияи кӯдакон, инкишофи бодикқатӣ, идрок, тахайюл, тафаккур, хотир, характер ва

дигар чихатҳои психологӣ бачагон бо назардошти хусусиятҳои ҷисмонӣ психикӣ онҳо маслиҳатҳои муфид доданд. Равоншиносӣ мактаб ва муассисаҳои томактабӣ ба кӯдакону хонандагон оид ба масъалаҳои таълимӣ, хубмуайянкунӣ, худмуайянкунӣ, муносибати калонсолону ҳамсолон ва ғайра ёриҳои психологӣ расонида метавонанд. Тавассути хизмати психологӣ дар боғчаю мактабҳо ташхис гузаронидан оид ба ислоҳдорӣ кӯдакон аҳамияти амалӣ дорад. Дар фаъолияти кори равшаншиносон ҳамчун кори ягона гузаронидани ташхиси ислоҳӣ ва ё ташхиси инкишофи психикиро ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст. Фаъолияти ба роҳ мондани ташхиси равшаншинос бояд аз боғча оғоз ёбад. Бо ин мақсад кӯдаконе, ки норасоҳои инкишофи ҷисмонӣ ақлонӣ доранд, ба қайд гирифта мешаванд ва аз рӯзи таваллуд ки аз синни 5-солагӣ барои пайдо намудани имкониятҳои оид ба гузаронидани чорабиниҳои зарурӣ барои тайёрии бачагон ба таълим аз муҳоинаи пурраи ташхисӣ тибқи қарордодҳои дар боло зикршуда гузаронида мешавад. Сипас, барномаи ислоҳӣ тартиб дода мешавад, ки бо иштироки муаллимон, волидайн амалӣ мегардад. Ҳангоми муоина дар давоми 1 сол равшаншинос бояд муваффақиятҳо ва пешравии кӯдакони муайян карда ба сифати қабулшудани онҳо ба синфи 1-ум чораҳои психологӣ педагогӣ ва тиббӣ андешад. Ва дар ин замина бачагонро барои таҳсил дар синфи 1-ум рухсат диҳад. Агар кӯдакон барои таълим дар мактаб тайёр нашуда бошанд, дар он сурат онҳоро боз як соли дигар ба давраи тайёрӣ ба мактаб фарогирифтани лозим аст. Бо ин мақсад барномаи нави психологӣ педагогӣ ислоҳӣ мураттаб гардида чораҳои махсуси педагогӣ андешаида мешавад, ки ба инкишофи ояндаи кӯдакон бояд мусоидат номояд. Минбаъд фаъолияти кориро бо кӯдакони синнусолӣ томактабӣ сар карда, равшаншинос давраи ба мактаб фаро гирифтани кӯдакони зерин назорат мегардад. Дар мактаб фаъолияти асосии бачагон таълим омӯхтан қарор мегардад. Баҳогузориҳои саривақтӣ ба тайёрии психологӣ кӯдакон ба таълим яке аз воситаҳои асосии пешгирии мушкилоти раванди он ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ташхиси диагностикаӣ барои муайян намудани хусусиятҳои психикӣ кӯдакон ва ислоҳи онҳо амали дурусти саривақтии педагогӣ мебошад. Зимни тайёр намудани бачагон ба таълим, пеш аз ҳама, хусусиятҳои психологӣ ҷисмонӣ, ислоҳию маслиҳатӣ ба омӯзгорон, мураббӣён ва кӯдакон пешниҳод мешаванд, ки бояд барои онҳо аз ҳар чихат фаҳмо бошад. Бинобар ин мақсади асосии кормандони маркази хизматрасонии психологӣ дар муассисаҳои махсуси таълимӣ, дар мактабҳои умумӣ, аз муайян намудани имкониятҳои фардӣ ақлонӣ зехнӣ, ҳиссиётӣ эҳсосоти ҳар як хонанда вобаста мебошад, ки ба беҳтар аз худ намудани донишҳо, тайёр намудани кӯдакон ба фаъолияти мустақилона ва мутобиқшавӣ дар ҷомеа мусоидат мекунанд. Ин мақсад ниҳоят ба ҳадаф мувофиқ аст. Амаликунони мақсади ниҳонӣ равшаншинос бояд ба ҳалли мушкилоти ҳарӯзаи раванди таълиму тарбияи бачагон равона карда шавад.

Ҳамин тавр, ташхиси психологӣ дар мактабҳои махсус яке аз вазифаҳои муҳим ба шумор меравад. Барои ислоҳдорӣ норасоҳои инкишофи психологӣ кӯдакон, ки гирифтори ноқисҳои психологӣ мебошанд, маслиҳатҳои психологӣ педагогӣ ва тиббӣ зарур аст. Пурзӯр намудани назорати дохилӣ дар мактаб оид ба риояи шароитҳои психологӣ чараҳои таълиму тарбия, ки барои инкишофи ҳамаҷонибаи хонандагонӣ ноқисҳои инкишофи психикидошта равона гардидаанд дар ҳар як давраи синнусолӣ сарборӣ таълимӣ, микдори иҷрои супоришҳо худбаҳодихӣ хонандагон, зиёдшавии тарсу ҳарос ва ғайраҳо хеле муҳиманд.

Ташкили муҳити солими психологӣ дар мактабҳо ба ҳисоб гирифтани муносибатҳои самимона, меҳрубонӣ, эҳтироми байниҳами, дар коллективи педагогӣ, муошират бо хонандагон, волидайн ва муоширати кӯдакону волидайн ва амсоли инҳо.

Тағйирёбии фаҳмишҳои кӯдакон оид ба давраҳои синнусолӣ, давраи гузариш, тағйирёбии хусусиятҳои ҷисмонӣ, биологӣ, расиши ҷинсӣ, худбаҳодихӣ, худшиносӣ, худогоҳӣ ва ғайраҳо.

Адабиёт:

1. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей / Под ред. К.С. Лебидинской. М., 1982.
2. Алиев М.Т. Муошират ва моҳияти психологии он дар раванди машварати психологӣ. Дар маҷӯаи илми «Рӯшди психологияи амали дар Тоҷикистон» мушкilot ва дурнамои он. Донишгоҳии миллии Тоҷикистон Душанбе – 2013.С.17-23.
3. Виготский Л.С., Диагностика развития и клиника трудного детства. М., 1936.
4. Возрастная и педагогическая психология / Под редакцией профессора А.В. Петровского. – М., Просвещение. 1979.
5. Психологияи махсус. Мустафоқулов Т. Табарова З. Шарипов Б.Ф. Душанбе 2015. 292.С.
6. Раҳмонов З.П., Раҳмонова Д.З. Асосҳои педагогика ва психологияи махсус. Хучанд. Нури мърифат.2019.-224С.
7. Раҳмонов З.П., Қувватов С., Раҳмонова Д.З. Асосҳои олигофрено- педагогика. Хучанд. Меъроч.2017.-144С.

**Бурҳонов Б.
Burhonov B. Sh.**

**Донишқадаи такмили ихтисоси бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар ВМКБ
Institute for Advanced Training of Education Workers in GBAO**

ЗАРУРИЯТ, РАВАНД ВА АҲАМИЯТИ ҶОРӢ ГАРДОНИДАНИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ THE NEED, PROCESS AND IMPORTANCE OF INTRODUCING EDUCATIONAL EDUCATION IN SECONDARY SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Аннотатсия: Муаллиф мақоларо аз суханони бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи кӯдакони имконияташ оғоз намудааст. Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон яқоя бо Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини шароит барои рушди ҳуқуқҳои асосии таълимӣ ва иҷтимоӣ давра ба давра шаклҳои нави хизматрасониҳои иҷтимоиро тавассути марказҳои рӯзона барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар таҷрибаи муассисаҳои зерсохтори иҷтимоӣ ҷорӣ ва инкишоф медиҳанд.

Abstract: The author begins the article with a direct speech of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon about children with disabilities. The Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, together with the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Tajikistan, will gradually introduce new forms of social services through day care centers for children with disabilities.

Калидвожаҳо: рушд, ҷомеа, таҳсилоти фарогир, ғамҳорӣ, муассисаҳои таълимии махсус, аҳамият, принсипҳо, эҳсосот

Keywords: development, society, inclusive education, care, special education institutions, importance, principles, emotions

«Барои рушди ҳаматарафаи кӯдак ва инкишофи ҷисмониву зеҳнии вай фазои оромӣ озод, муҳити пур ва эҳсоси ғамҳорӣ нисбат ба ӯ лозим аст. Ояндаи ҷомеа дар дасти кӯдакони имрӯз аст, ки фардо ба воя расида, ҷомеаро идора мекунанд. Аммо чӣ гуна ба воя мерасанд ва ҷомеаро чӣ гуна идора мекунанд, аз мо калонсолон вобаста мебошад».

Эмомалӣ Раҳмон

Суханони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моро ба он раҳнамоӣ мекунанд, ки барои рушди ҳаматарафаи кӯдак фазои оромӣ озод, муҳити пурмуҳаббат ва мусоидро бештар фароҳам орем. Ояндаи ҷомеаи умедбахшу созгори мо дар дасти

кӯдакони имрӯз аст ва бо таълиму тарбияи баланд ба воя расондани онҳо вазифаи мо-калонсолон мебошад.

Мусаллам аст, ки ҳамаи кӯдакон ва ҷавонон ҳуқуқи баробар доранд, ки зиндагӣ кунанд ва аз имкониятҳои, ки муҳит, давлат ва миллат ба онҳо омода мекунад, баробар истифода баранд. Ҳамаи кӯдакон, бахусус кӯдакони дорои маҳдудият низ ҳуқуқ доранд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо ҳамсолони худ дар як синф таҳсил намоянд. Аз ин лиҳоз, кӯдакону наврасон бояд сарфи назар аз маданият, эътиқод ва гуногунии қобилиятҳои тарбияёфта, арзишманд ва солим бошанд. Кӯдакони дорои маҳдудият (амсоли: аз чихати ақлонӣ сустинкишофёфта ва ақлан ақибмонда, дорои нуқсонҳои узвҳои шунавоӣ, биноӣ ва ҷисмонӣ), чун тамоми сокинони кишвар мувофиқи талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмиллалӣ ва миллӣ дар радиҳои ҳамсолони солими худ ҳуқуқи зиндагӣ, маълумотгирӣ ва аз худ кардани арзишҳои маънавию моддиро доранд. Роҳҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакони дорои маҳдудият ин роҳандозӣ намудани таълим ва таҳсилоти фарогир дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад. Тавре ки дар боло қайд гардид, ҳамаи кӯдакон ҳуқуқ доранд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мувофиқи қобилияти имкониятҳои худ таҳсил карда, дар баробари кӯдакони солим ҳаҷми муайяни барномаҳои таълимию тарбиявиро аз худ намоянд. Касе ҳақ надорад, ки ба таҳсил фаро кӯдакони дорои маҳдудият монеъ гардад.

Таҷрибаҳои зиндагӣ исбот намудаанд, ки одамони имконияташон маҳдуд дар ҷомеа молики мавқеи баланди иҷтимоӣ буда метавонанд. Ҳамзамон нокифоягии миқдори муассисаҳои таълимии махсус ва набудани омори мушаххас оид ба теъдоди кӯдакони дорои маҳдудият, хоҳиш надоштани падару модари кӯдакони номбурда ба таҳсили фарзандашон дар муассисаҳои таълимию махсус вобаста ба дурии чунин муассисаҳои таълимӣ аз ҷои истиқомат, дастнорасии нақлиёт, хоҳиш надоштани тарбияи фарзанд дар шароити интернат ва амсоли инҳо заруриятро ба миён оварданд, ки кӯдакони дорои маҳдудият ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ фаро гирифта шаванд.

Таҳсилоти фарогир дар Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дошта, ҷорӣ намудани системаи мазкур аз қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст. Маҳз таҳсилоти фарогир таҳсили кӯдакони дорои маҳдудиятро бо ҳамсолони солимашон таъмин карда барои мутобиқ гардондан ва рушд ёфтани онҳо дар ҷомеаи фарогир имконият медиҳад.

Миқдори мактаб-интернатҳо дар ҷумҳурӣ 84 адад мебошад, ки аз онҳо 18 адад мактаб-интернатҳои иҷтимоии намуди гуногун, 13 адад барои кӯдакони имконияташон маҳдуд ва 5 адад навъи фароғатгоҳӣ барои кӯдакони гирифтори касалии сил ба ҳисоб мераванд. Дар муассисаҳои таълимии зикргардида 8971 нафар (543 нафар духтар) таълиму тарбия мегиранд, ки 1895 нафарашон кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд мебошанд.

Айни ҳол дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар ноҳияҳои Ҳисору Восеъ ва шаҳрҳои Хоруғу Кӯлоб 4 адад марказҳои рӯзона барои кӯдакони имконияташон маҳдуд фаъолият карда истодаанд.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя бо Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини шароит барои рушди ҳуқуқҳои асосии таълимӣ ва иҷтимоӣ давра ба давра шаклҳои нави хизматрасониҳои иҷтимоиро тавассути марказҳои рӯзона барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар таҷрибаи муассисаҳои зерсохтори иҷтимоӣ ҷорӣ ва инкишоф медиҳанд.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Исфараи вилояти Суғд, шаҳри Бохтар (собиқ Қӯрғонтеппа) и вилояти Хатлон машваратгоҳҳои психологӣ-тиббӣ-педагогӣ (МПТП) фаъолият мекунанд. Машваратгоҳҳои психологӣ-тиббӣ-педагогӣ (МПТП) маҷмӯи васеи мутахассисон, аз ҷумла, корманди иҷтимоӣ, педагог-мутахассисонро оид ба норасоҳои гуногуни инкишоф дар бар мегиранд.

Вазифаи асосии машваратгоҳи намуди нав ин гузаронидани ташҳиси кӯдакони синни то 18-сола бо мақсади муайян намудани эҳтиёҷоти махсуси инкишофи онҳо ва

муайян намудани мундариҷа, методҳо ва намуди таҳсили ҷавобгӯи эҳтиёҷоти ҳар як нафар мебошад.

Принсипҳои таҳсилоти фарогир

- Ҳамаи кӯдакон ҳаққи дастрасӣ ба таҳсилоти босифат доранд.
- Ҳамаи кӯдакон қодиранд биомӯзанд.
- Ҳамаи кӯдакон ҳаққи муносибат кардан (робита доштан бо дигарон) дошта, овози онҳо шунида шавад.
- Ҳамаи кӯдакон аз ҳамдигар баҳра мегиранд ва ба дастгирии ҳамсолони худ ниёз доранд.
- Таҳсилоти асли танҳо ба воситаи муносибати байниҳамдигарии кӯдакон амалӣ мегардад.
- Таҳсилоти фарогир ҳар шахсро фаро мегирад. Ҳамаи кӯдакон ба дастгирӣ ва дустии ҳамсолони худ ниёз доранд.
- Барои ҳамаи толибилмон муваффақият ва пешравӣ на ба воситаи ягон фаъолиятро иҷро карда натавонистан, балки ба воситаи он, ки онҳо ҳамаи иҷро карда метавонанд,
- Гуногунрангӣ тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсонро фаро мегирад.
- Фарогирӣ ин якҷокунии нест.

Аҳамияти таҳсилоти фарогир

- Ҳамаи кӯдакон дар муассисаи таълимӣ бо ҳамдигар ҳастанд.
- Доираи васеи гуногунӣ вучуд дорад.
- Ба имкониятҳо ва ҷанбаҳои қавии ҳар кӯдак тавачҷуҳ мешавад.
- Ба ҳар кӯдак ҳамчун як фарди инсон ва дорои хусусиятҳои хоси худ эҳтиром гузошта мешавад.
- Кӯдакон зиндагии худро бо оилаҳои худ ва дар ҷомеаҳои худ идома медиҳанд.
- Нигоҳ ва ақидаҳои кӯдакон барои атрофиён муҳим мебошанд.
- Бунёди ҷомеаи фарогир
- Ҷустуҷуи роҳҳое, ки бо ҳам таҳсил кардани ҳамаи кӯдаконро дар ҷараёни таҳсил таъмин мекунанд.
- Ҷалб кардани тамоми аъзои ҷомеа ба раванди таҳсилот.
- Эҳтиром гузоштан ба ҷанбаҳои қавии инфиродӣ ва ниёзҳои ҳар кӯдак.
- Ба назар гирифтани ниёзҳо ва шароитҳои махсус, дастгирӣ кардани кӯдакони ниёзманд ва муаллимони ба таҳсилоти фарогир машғулбуда.
- Эҷоди муҳити ҷимояткунанда дар асоси дастгирии ҳамдигарии кӯдакон ва кумаки аҳли ҷомеа ба муассисаи таълимӣ аз бо мақсади комёб шудани ҳар як кӯдак ба неруи ҳадди аксари худ.

Адабиёт:

1. Алехина С.В., Зарецкий В.К. Инклюзивный подход в образовании в контексте в контексте проективной инициативы «Наша новая школа» // Психолого-педагогическое обеспечение национальной образовательной инициативы «Наша новая школа». М., 2010.
2. Софий Н., Каримова И. Асосҳои таҳсилоти фарогир. Душанбе, 2013.
3. Конвенсияи дар бораи ҳуқуқи маъҷубон. www.vhk.tj.
4. Концепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015. Душанбе. Соли 2011.

**ВАЗИФА ВА САМТҲОИ ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАГОНИ ДОРОИ
МАХСУСИЯТҲОИ РУШДИ АҚЛОНӢ**
**OBJECTIVES AND DIRECTIONS OF SPEECH DEVELOPMENT OF STUDENTS
WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENT SPECIFICATIONS**

Аннотатсия: Мақола оид ба вазифаву самтҳои инкишофи нутқи хонандагони ақлан норасо баҳс менамояд. Маълум аст, ки нутқи кӯдак ин воситаи ба роҳмонии муошират, роҳи инкишофи кӯдак ҳамчун шахсият буда, натиҷаи – асосии мутобиқшавии ӯ ба ҷомеа мебошад. Муаллиф кӯшиш намудааст, вазифаҳои мушаххаси кор ва шартҳои методии инкишофи нутқи дар дарсҳои забони модарии бачагони ақлан норасоро рӯи кор оварда бошад. Ҳамчунин гуфта шудааст, ки вазифаҳои инкишофи нутқи шифохӣ танҳо дар сурате, ки тамоми раванди таълим ва тарбия ба амаликунии онҳо равона мегарданд, метавонанд бомуваффақият ҳалли хурд ёбанд.

Abstract: The article discusses the tasks and directions of speech development of mentally retarded readers. It is clear that a child's speech is a means of communicating, a way for a child to develop as a person, and the main result is his or her adaptation to society. The author has tried to address the specific tasks and methodological conditions of speech development in the native language classes of mentally retarded children. It was also noted that the task of developing oral speech can be successfully solved only if the whole process of education and training is focused on their implementation.

Калидвожаҳо: инкишофи нутқ, ақлан норасо, нутқи мустақилона, синфҳои ибтидоӣ, барномаи забони модарӣ, мактаби махсус, ислоҳи норасоӣҳо

Keywords: speech development, mental retardation, independent speech, primary school, mother tongue program, special school, correction of deficiencies

Инкишофи нутқи бачагони ақлан норасо – яке аз вазифаҳои асосии таълим мебошад, ки он тавассути мактабҳои махсус (ислоҳӣ) дар раванди тадриси ҳамаи фанҳои таълимӣ амалӣ карда мешавад. Ба эътибор додан ба инкишофи нутқи кӯдакон кори тасодуфӣ нест. Дар ҷараёни кор аз болои ислоҳи камбудии гуногуни нутқ, ҳангоми ташаккули малакаву маҳорати нутқ мо дар хонандагон шавқи забонамӯзиро бедор мекунем, вазифаҳои равониро такмил медиҳем. Тадқиқотҳо нишон доданд, ки “азҳудкунии низоми калимаҳо ҳамаи равандҳои асосии равонии кӯдакро дигаргун менамояд ва калима омили пуриқтидоре мегардад, ки фаъолияти равониро ташаккул медиҳад ва он инъикоси воқеиятро такмил дода, шаклҳои нави диққат, хотира ва таҳайюлу тафаккур ва амалро ба вучуд меорад”. [7]

Дар бачагони ақлан қафомонда норасогии шакли олии фаъолияти маърифатӣ, муайяннокӣ ва сатҳи тафаккур, сустии инкишофи нутқ ва хусусияти сифатии он, вайроншавии рафтори ботартиби шифохӣ, норасогии соҳаи муассиру иродавӣ қайд карда шудааст.

Аз он, ки то ба кадом андоза нутқи бачагони ақлан норасо ташаккул меёбад, ба азҳудкунии маводҳои ҳамаи фанҳои таълимӣ, ба дараҷаи инкишофи умумӣ вобаста аст.

Тартибёбии нутқи бачаи ақлан қафомонда бо бозмонии бештар ва махсус баамал меояд. Вай дертар ва камтар тезтар алоқаи муассиру оташин бо модар мекардагӣ мешавад. Тақрибан дар синни яксолагӣ дар вай тассуроти патологиро ба нутқи калонсолон мушоҳида намудан мумкин аст. Вай дар он зухур меёбад, ки маҷмӯи овозхое, ки аз тарафи кӯдак талаффуз карда мешавад, камбағаланду пастравии муассири пуробурангро тавсиф мекунад. Дар онҳо иштиёқи тақлидкунӣ ба нутқи калонсол сусттар ифода ёфтааст. Онҳо ба фармони оддии вазъиятӣ эътино намекунад,

танҳо интонатсияҳоро мефаҳманд, вале мазмуни нутқи ба онҳо равона шударо намефаҳманд [1].

Нутқи комили кӯдак – воситаи баландкунии сатҳи муошират, роҳи инкишофи кӯдак ҳамчун шахсият буда, натиҷаи – асоси мутобиқшави ба ҷомеа мебошад. Тавассути банақшагирӣ ва танзими фаъолияти инсонӣ нутқ ба ташаккули рафтори кӯдак таъсир расонида, ба азхудкунии нисбатан пурраи малакаҳои касбӣ-меҳнатӣ мусоидат мекунад, ки дар натиҷа ба комёбиҳои ҳаётӣ ноил мегардад.

Таълими мактабӣ воситаи интиҳоби мақсадноки дарккарда шударо талаб мекунад. Маҳз дар ҳамон ҷое, ки амалиёти бошуур ва ихтиёронии нутқро талаб карда мешавад, душворӣ дар нутқи ҳамарӯзаӣ кӯдак пайдо намегаррад [5, с.40].

Сарбории асосии ташаккули нутқи бачагони ақлан норасо ба дарсҳои забони модарӣ меафтад, ки дар онҳо забон, нутқ на танҳо воситаи таълим, балки фанни таълимӣ ҳам мебошад. Диққати кӯдакон ба таркиби овозии забон, ба рамзбандии он дар хат, интиҳоби луғат ва дарёфти ифодаи дурусти фикр, тартиб додани ҷумлаҳо алоқаманд намудани онҳо дар матн ҷалб мешавад.

Дар барномаи забони модарии синфҳои ибтидоӣ машғулиятҳо (1-2 соат дар як ҳафта) барои инкишофи нутқи шифоҳӣ пешбинӣ шуда, мундариҷаи онҳо муайян карда шуда, талабот нисбати малакаҳои нутқи муқаррар шудаанд. Ҳамчунин, дар барномаи забони модарӣ талабот ба нутқи хонандагон дар таълими алифбо, хониш, машқҳои амалии грамматикӣ, барои дарсҳои грамматика ва имло таҳия шудаанд.

Вазифаҳои мушаххаси кор оиди инкишофи нутқи бачагони ақлан норасо дар дарсҳои забони модарӣ инҳоянд:

1. Омӯзиши инкишофи нутқии хонандагон.
2. Ислоҳи норасоҳои нутқ ва кор аз болои малакаҳои талаффуз.
3. Аниқ, бой ва фаъол гардонидани захираи луғавӣ.
4. Инкишофи малакаҳои ифодаи дурусти грамматикӣ ҷумла.
5. Ислоҳи норасоҳо ва инкишофи нутқи диалогӣ ва монологӣ.
6. Тарбияи малакаҳои пайваст ва бомантиқ изҳор кардани фикру андешаи худ.

Вазифаҳои 3-5 дар дарсҳои забони модарӣ дар давоми тамоми давраи таълим ҳал мегарданд. Ҷавоб ба саволҳои омӯзгор, нақли мустақилонаи матни хондашуда, тартиб додани нақли шифоҳӣ аз рӯи расмҳо – ин намуди машқҳо дар ҳамаи синфҳо истифода мешаванд. Вобаста ба соли хониш ба иҷрои машқҳо: ҳаҷми ибораҳои шифоҳӣ калон, мустақилиятнокӣ баланд ва тағйироти сифатии намуди кор (таҳтуллафзӣ, нақли мухтасар, нақл аз номи шахси сеюм ва ғ.) иваз мешаванд.

Амаликунии вазифаҳои дигар дар доираи синфи муайян диққати зиёдтарро талаб мекунад. Ҳамин тавр, омӯзиши нутқи кӯдакон бештар дар соли аввали хониш амалӣ мегардад, азбаски донишҷӯ сатҳи аниқи инкишофи нутқи ҳар як хонанда – шартӣ хатмӣ низомӣ кор мебошад. Ҳамзамон диққат додани ба зоҳиршавии хусусиятҳои махсуси кӯдакон набояд дар оянда истисно шавад. Дар рафти таълим хонандагон метавонанд маънои калимаро дуруст нафаҳманд, робитаи онҳоро бо дигар калимаҳо нодуруст ба роҳ монанд, дар пайдарҳамии ифодаи афкор ба норасоҳо роҳ диҳанд.

Бартарафкунии норасоҳои талаффуз ва муқарраркунии малакаҳои талаффузӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини синфҳои ибтидоӣ мебошад. Мазмуни он вобастагии инкишофи ҳама ҷанбаҳои дигари нутқ аз малакаҳои фонетикӣ манша мегаррад.

Кор аз болои нутқи мурағабӣ хаттӣ асосан дар синфҳои болоӣ амалӣ мешавад, аммо таҳкурсии он дар марҳилаи таълими ибтидоӣ гузошта мешавад. Хонандагони синфи 2-юм аз рӯи мазмуни гурӯҳи расмҳо ҳикояча тартиб медиҳанд. Барои он доир ба ҳар як мазмуни расм ҷумлае тартиб додан кофист. Ҳамчунин 3-4 ҷумлаи аз тарафи омӯзгор тавсияшударо ба тартиб меоранд, ё худ ҷогузори мекунанд. Дар синфи 3 бошад ҷумлаҳои бетартиб додашударо батартиб оварда мустақилона матни алоқанокро тартиб медиҳанд. Ҳамчунин аз рӯи мазмуни расм ба саволҳои батартиб гузоштаи омӯзгор ҷавоб дода, нақли хаттиро аҳлона менависанд. Дар синфи 4 шкълҳои мазкури

кор бо матн такмил ёфта ҳангоми кор ба мазмуни шинос, ё пешакӣ коркардашудаи хонандагон супоришро мустақилона иҷро мекунад.

Ҳама вазифаҳои инкишофи нутқ бо ҳам робита доранд ва дастҷамъона ҳал карда мешаванд. Ин аз он вобаста аст, ки ҳар як воҳиди нутқ (овоз, калима, ибора, ҷумла, матн) пеш за ҳама дар раванди муошират амалӣ мешавад. Бинобар ин таълими малакаҳои талаффуз бо ташаккули таркиби луғавии кӯдак робитаи ногусастанӣ дорад. Калима дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо баромад мекунад, дар шакл ва доираи мавзӯҳои гуногун истифода шаванд. Сохти ҷумла ҳарчанде, ки ба қонунҳои дохилии грамматикӣ тобеъ бошад ҳам, аз доираи мавзӯ низ вобастагӣ дорад. Ҷумлаҳои ба ҳам наздик тартиби калимаҳо, интиҳоб ва шакли онҳоро муайян мекунад. Ҳамин тариқ, ҷумла чун воҳиди забонӣ танҳо дар сурате аз худ карда мешавад, ки он вазифаҳои муайяни коммуникативӣ иҷро намояд.

Якҷоя бо инкишофи тарафҳои гуногуни нутқи кӯдакон дар мактаби махсус вазифаҳои ислоҳи вайроншавии нутқ ҳал мегарданд. Ҳангоми кор аз болои талаффузи буррову дуруст, ифоданокии хониш омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, бо мустаҳкамкунии овозҳои аз ҷониби духтури логопед гузошташуда, вале ба нутқи кӯдак вориднагардида машғул мешавад. (Марҳилаи мазкур дар кор бо бачагони ақлан норасо нисбатан мураккаб аст ва кӯшишҳои якҷояи логопед ва омӯзгорро талаб мекунад).

Кор оид ба ислоҳи норасоҳои таркиби луғат дар самти бой гардонидани таркиби луғавӣ ва ғаъолкунии он амалӣ карда мешавад. Хонандагон истифодаи бошуурона ва дурусти таркиби луғавӣ ҷои воридкунии калимаҳои азхудкардашударо дар матн меомӯзанд. Марҳилаи мазкур барои бартарафкунии қолабҳои шахшуда интиҳоби калима, ба ғаъолшавии таркиби луғавӣ меорад (писарак *меҳрубон*, *ҷасур*, *ростқавл*, *ғамхор*, на ҷои истифодаи ҳамешагии калимаи *нағз*).

Кор оид ба ислоҳи норасоҳои тартиб додани ҷумлаҳо ва нутқи алоқанок низ хеле муҳим аст. Камбудии тартиб додани ҷумлаҳо, аграмматизм, содда ва қолабӣ будани нутқи мустақилонаи бачагони ақлан норасо аз ҷониби олимони сершумор зикр шудаанд. (ниг. ба рӯйхати адабиёт). Барои бартараф намудани норасоҳои мазкур барномаи мактабӣ ба таври марҳиланок машқ кардани намудҳои гуногуни ҷумлаҳо, истифодаи дурусти замони феълро хонандагон пешниҳод мекунад. Ҳангоми ин кор аз болои шакли ифода (калимаҳо, ибораҳо, ҷумлаҳо) бояд бо муайянкунии пешакии мазмуни ибора (ашёҳо, ҳодисаҳо, роибтаҳои онҳо дар олами воқеӣ) робитаи зич дошта бошад.

Тарзу усули мазкур барои дар атрофи як мавзӯ муттаҳидкунии таркиби луғавӣ ва сохтори синтаксисӣ, барои бартарафкунии қолабҳои нутқи хонандагон имкон медиҳад. Масалан, барои ифодаи мазмуни видеофилм ё кинои тамошокардашуда дар синфи 8-ум ба хонандагон пешниҳод кардани муқаддимаи аз рӯи мазмун якхела ву вале шаклан гуногунро мумкин аст: “Ба мо тамошо кардани филмҳо дар бораи ҳайвонот хеле писанд аст. Мо тамошо кардани филмҳоро дар бораи ҳайвонотро хеле дӯст медорем. Мо тамошо кардани филмҳоеро, ки дар онҳо дар бораи ҳайвонҳо нақл мекунад, хеле дӯст медорем”.

Барои дар хотири хонандагон нигоҳ доштани пайдарҳамии инкишофи ҳодисаю воқеаҳо дар заминаи силсилаи расмҳо, маводи ҷамъоваришудаи аёнӣ, ки бо тартиби рафти экскурсия ифода мекунад, истифода мешаванд.

Самаранокии инкишофи нутқи хонандагон аз шартҳои муайяне, ки ба амаликунии муошират новобаста аз шакли шифоҳӣ ва хаттӣ, бо ҳамсӯҳбат ё бе ҳамсӯҳбат, вобастагӣ дорад. Шартҳои асосии мазмуни гуфтор ё талабот ба гуфтор аст. Ҳангоми мавҷуд набудани шартҳои мазкур, (яъне он вақте, ки кӯдак наредонад дар бораи чӣ гап занад ё ӯ хоҳиши изҳори фикру эҳсосоти худро надорад), ташаккули нутқ имконнопазир аст.

Шарти якуми методии инкишофи нутқ равшанкунӣ ва ғанигардонии тасаввуроти хонандагон дар бораи ашё ва ҳодисаҳои олами атроф мебошад. Дар дарсҳои хониш, грамматика ва имло, инкишофи нутқи шифоҳӣ хонандагон бо мазмуни сӯҳбат дар бораи чӣ гуфтугӯ мекунад, шинос мешаванд, матни хондашонро муфассал таҳлил

меунанд, бо маводи дар дарсҳои инкишофи нутқи шифоҳӣ гузашташон робитаро муайян менамоянд, ашӯ ё ҳодисаро ҳаматарафа меомӯзанд, чои онро дар байни ашӯҳо ё ҳодисаҳои монанд муайян менамоянд, робитаҳоро бо ашӯҳо ва ҳодисаҳои дигар аниқ карда, дар онҳо мушоҳида, дониш ва малакаҳои ҷамъоварикардашонро амалӣ мегардонанд. Ҳамин тавр асоси мушаххас барои гуфтор ба вучуд меояд, омӯзгорро имкони барои ба нутқи хонандагон таъсир расонидан пайдо мекунад.

Баландкунии ҳаваси гуфтор шартӣ дуҷуми муваффақ шудан ба инкишофи нутқи шифоҳии бачагони ақлан норасо мебошад. Пастшавии кӯшиши қавӣ ба заифшавии сабабҳои водоркунандаи нутқи хонандагони мактаби махсус (коррексионӣ), ба вайроншавии кӯшишҳои дохилие, ки муошират кардан, хоҳиши эҳсоси худро изҳор карданро водор мекунад, оварда мерасонад. Баландшавии ҳаваси нутқ кардан тавассути истифодаи тарзҳои гуногуни ёрирасон ба даст меояд: аёнӣ, саволҳои омӯзгор, мавзӯи ҷолиб, вазъиятҳои шавқовар, ҳавасмандкунии мукофотӣ ва ғ.

Боз як шартӣ муҳими инкишофи нутқи шифоҳии кӯдакон – таъмин намудани гуфтори онҳо бо воситаҳои зарурии забонӣ мебошад. Иҷрои шартӣ мазкур дар омодагирии ҳатмӣ зоҳир мешавад, ки он бояд ба хонандагон дар азхудкунии маводи “сохтмони” зарурӣ: калимаҳо, ибораҳо, ҷумлаҳо кӯмак кунад.

Қайд кардан зарур аст, ки вазифаҳои инкишофи нутқи шифоҳӣ танҳо дар сурате, ки тамоми раванди таълим ва тарбия ба амаликунии онҳо равона мегарданд, метавонанд бомуваффақият ҳалли худро ёбанд. Масалан, дар дарси математика хонандагон бо як қатор калимаҳои, ки бидуни донишони онҳо андешаронии пайдарҳаму мантиқан асоснокшуда ҳал кардани масъалаҳо имконнопазир аст. Дар рафти таълими меҳнат, тавассути дастурҳои калимавӣ, шифоҳӣ ва ё ҳатмӣ кӯдакон роҳҳои ба танзим даровардани фаъолияти худро меомӯзанд.

Ҳамин тавр, ҳислати ҳоси вайроншавии нутқ ва ислоҳи онҳо дар бачагони ақлан қафомонда аз рӯи махсусиятҳои олии фаъолияти асаб ва инкишофи психикии онҳо муайян карда мешавад.

Адабиёт:

1. Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости // Собр. соч.: В 6 т. Т. 5. - М.: Педагогика, 1983.
2. Выготский Л.С. Психология развития ребенка: сборник трудов. – М.: Эксмо-Пресс, 2006.
3. Гвоздев А.Н. От первых слов до первых классов. – Саратов, 1981.
4. Горещкий В.Г. Методическое пособие по обучению грамоте и письму. – М.: Просвещение, 2001.
5. Кравцов Г.Г., Кравцова Е.Е. Шестилетний ребенок. Психологическая готовность к школе. – М.: Знание, 1987.
6. Петрова В.Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы. — М., 1977.
7. Психологический анализ дифференцированного подхода при обучении умственно отсталых школьников / Под ред. В.Г. Петровой и др. — М., 1986.

М.К. Эргашева

НГПИ, Нукус, Узбекистан

M.K. Ergasheva

NGPI, Nukus, Uzbekistan

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ PROBLEMS OF FORMATION OF INCLUSIVE COMPETENCE OF PRIMARY CLASS TEACHERS

Аннотация: В Узбекистане как и в зарубежных странах предпринимает шаги, направленные на инновационные изменения в специальном образовании, связанные с включением детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательные учреждения. Существующие на современном этапе развития педагогической теории и практики, связанные с необходимостью более широкого включения детей с ограниченными возможностями здоровья в социум, позволили сформулировать актуальность проблемы.

Abstract: In Uzbekistan, as in foreign countries, it is taking steps aimed at innovative changes in special education related to the inclusion of children with disabilities in educational

institutions. The pedagogical theory and practice existing at the present stage of development, connected with the need for wider inclusion of children with disabilities in society, made it possible to formulate the urgency of the problem.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интеграции, потребность, инновационные изменения, профессиональный компетентность, начальный класс, критерии и уровни

Keywords: inclusive education, integration, need, innovative change, professional competence, primary grade, criteria and levels

Демократические преобразования, происходящие в республике, процесс вхождения в мировое экономическое сообщество обусловили изменение отношения общества к проблемам людей с ограниченными возможностями здоровья, привели к осознанию необходимости их более широкой интеграции в социум. [1,2]. Общемировая тенденция в области социальной политики конца XX века заключалась в поощрении интеграции в образовании и борьбе с различными проявлениями сегрегации. В школьном образовании это воплотилось в разработку концептуальных положений, создающих условия для обеспечения действительного равенства в освоении детьми с ограниченными возможностями здоровья различных ступеней образовательного стандарта. Подход «школа для всех» был изложен в Саламанской декларации, принятой в 1994 году 92 странами, в том числе и Узбекистане. В этом документе приоритетной задачей образовательной политики было объявлено создание включающего (инклюзивного образования) образования.

Исходя из этого, под инклюзивным образованием мы понимаем более широкий процесс интеграции, подразумевающий доступность образования для всех и развитие общего образования в плане приспособления к различным потребностям всех детей.

В республике до середины 90-х годов XX века обучение детей с ограниченными возможностями здоровья осуществлялось преимущественно в школах-интернатах, что приводит к социальной изоляции этих детей и устранению родителей от их воспитания. Вследствие этого выпускники учебных заведений интернатного типа испытывают трудности дальнейшей интеграции в социум. Учитывая общемировой подход к обучению детей с ограниченными возможностями здоровья вместе с нормально развивающимися сверстниками, в Узбекистане в последние годы усиливается процесс их интеграции и включения в общеобразовательную среду.

В Узбекистане как и в зарубежных странах предпринимает шаги, направленные на инновационные изменения в специальном образовании, связанные с включением детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательные учреждения (Л.Р. Муминова, Р. Шомахмудова, Е.А. Чичерина, Х.Ж. Колбаева, Д.А. Назарова, У.Ю. Файзиева, и др.). [4].

Широкое внедрение идей интеграции и инклюзии в общеобразовательные школы республики с 2021- 2030 годов как указано в школьной концепции в значительной мере зависит от квалификации кадров, что требует внесения изменений в процесс подготовки и повышения квалификации учителей начальных классов. И в этом ракурсе особое значение приобретает проблема формирования инклюзивной готовности учителей начальных классов т.е. принятие в свой класс 2-3 детей с особыми образовательными потребностями (детей с психофизическими нарушениями), как составляющей их профессиональной компетентности. [4].

Несмотря на различия в подходах к определению сущности данного понятия, большинство исследователей рассматривают профессиональную компетентность педагога как системное явление и под этим термином понимают сложное интегративное личностное образование, обуславливающее возможность успешно осуществлять профессиональную деятельность [3].

Несмотря на то, что формированию профессиональной компетентности и ключевых компетенций специалистов в педагогических исследованиях уделяется достаточно много внимания, процесс формирования инклюзивной компетентности будущих учителей начальных классов в республике пока не изучался. Инклюзия, основывающаяся на идеях создания единого образовательного пространства для группы «особых» детей, предусматривает развитие общего образования в плане приспособления к различным потребностям всех детей. Инклюзивное обучение предполагает совместное обучение детей с ограниченными возможностями здоровья и нормально развивающихся сверстников в пределах одного класса по разным индивидуальным планам. [4].

Таким образом, существующие на современном этапе развития педагогической теории и практики, связанные с необходимостью более широкого включения детей с ограниченными возможностями здоровья в социум, позволили сформулировать актуальность проблемы:

- социальным заказом, направленным на включение детей с ограниченными возможностями здоровья в среду общеобразовательной школы и недостаточной готовностью учителей начальных классов к осуществлению инклюзивного обучения;
- потребностью образовательной практики в квалифицированных специалистах, обладающих высоким уровнем сформированности инклюзивной компетентности, и традиционным содержанием профессиональной подготовки учителей;
- потенциальными возможностями процесса профессиональной подготовки учителей начальных классов и отсутствием педагогических технологий формирования инклюзивной компетентности учителей начальных классов.

Исходя из этого, проблема исследования заключается в необходимости разработки модели и определении педагогических условий формирования инклюзивной компетентности учителей начальных классов в процессе их практической деятельности.

На основании полученных в ходе предварительного исследования данных был сделан вывод, что формированию инклюзивной компетентности как элементу профессиональной компетентности учителя начальных классов пока не уделяется должного внимания. Будущие педагоги и работающие учителя начальных классов не имеют определенных представлений об инклюзивном обучении детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательной школе, не имеют представления о понятии «инклюзивная компетентность учителя», не осознают важности наличия у себя подобного образования и работы над развитием инклюзивной компетентности.

Данное исследование связано с необходимостью ликвидации этого пробела в теории и практике общего и инклюзивного педагогического образования. На наш взгляд, целенаправленное формирование инклюзивной компетентности учителей начальных классов приведет к тому, что включение детей с ограниченными возможностями здоровья в социум приобретет для учителя личностный смысл, что, в свою очередь, будет способствовать гуманизации его педагогической деятельности. Данная проблема обусловила выбор темы исследования: «Формирование инклюзивной компетентности учителей начальных классов средствами инновационных технологий». Нами была поставлена цель исследования разработать модель формирования инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе их практической деятельности и определении педагогических условий, обеспечивающих эффективность этого процесса.

Для достижения данной цели нами решаются целый ряд задач: изучить зарубежный опыт проблемы инклюзивного обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях общеобразовательной школы; охарактеризовать сущность и структуру инклюзивной компетентности учителей начальных классов; выявить критерии и уровни сформированности инклюзивной компетентности учителей начальных классов; разработать модель формирования инклюзивной компетентности учителей начальных классов средствами информационной технологии, а также разработать педагогические рекомендации по комплексному сопровождению, включённых в инклюзию детей с особыми

образовательными потребностями, обеспечивающие успешное формирование инклюзивной компетентности учителей начальных классов. Опытно-экспериментальной базой исследования являются учителя начальных классов общеобразовательных школ Каракалпакии. Нами сделан анализ обширной зарубежной и отечественной общей и специальной литературы, что позволило разработать методики констатирующего и обучающего экспериментов.

На этапе констатирующего эксперимента, в ходе которого были выявлены критерии и уровни сформированности инклюзивной компетентности учителей начальных классов, разработана и апробирована модель формирования инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной деятельности.

Качественный и количественный анализ результатов проведенного опроса среди 110 учителей начальных классов позволило сделать следующее заключение: раскрыта сущность инклюзивной компетентности, как интегративного личностного образования, обуславливающего способность учителей начальных классов осуществлять профессиональные функции в процессе инклюзивного обучения; определены критерии и уровни (высокий, средний, низкий) сформированности инклюзивной компетентности учителей начальных классов; в понятийный аппарат теории и методики профессионального начального образования введено понятие «инклюзивная компетентность учителей начальных классов», определены его сущность, структура, выявлены критерии и уровни сформированности; полученные результаты послужат теоретической и практической базой для дальнейших работ в области разработки по подготовке учителей к осуществлению инклюзивного обучения.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по кардинальному совершенствованию системы государственной поддержки лиц с инвалидностью», (Национальная база данных законодательства, 04.12.2017 г., № 06/17/5270/0348)
2. Закон «О гарантиях прав ребенка» и Комментарий к закону, Ташкент-2009 год. Сборник международных документов Комитета ООН по правам ребенка, Ташкент – 2014 год.
3. Будик И.Б. Компетентностный подход в контексте квалификационных требований к современному педагогу. [Электронный ресурс]: Электронный образовательный портал. Режим доступа: www.auditorium.ru.
4. Муминова Л.Р. Концепция инклюзивного образования в Узбекистане // «Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения» Душанбе 2013г. 17-20 с.

Гулова Бибиоша Абдуллоевна
Gulova Bibioisha Abdulloevna

Донишҷӯи курси 4-уми факултети психология ва тахсилоти фароғири ДДОТ ба номи
Садриддин Айни

4th year student of the Faculty of Psychology and Comprehensive Education of the Tajik State
Pedagogical University named after Sadriddin Ayni

ПСИХОТЕРАПИЯ И ОИЛАВӢ **FAMILY PSYCHOTHERAPY**

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур дар бораи психотерапияи оилавӣ ва роҳҳои гузаронидани он дар амал сухан меравад. Психотерапияи оилавӣ як намуди махсуси психотерапия мебошад, ки барои ислоҳи муносибатҳои байнишахсӣ равона шудааст ва мақсади он рафъи ихтилолотҳои эҳсосӣ дар оила, ки бештар ба аъзои бемори оила таъсир мерасонад, мебошад.

Abstract: This article discusses family therapy and how it can be applied in practice. Family psychotherapy is a special type of psychotherapy aimed at improving interpersonal relationships and eliminating emotional disorders in the family, which most affect the sick family member.

Калидвожаҳо: оила, психотерапия, муносибатҳои байнишахсӣ, аъзои оила, психотерапевт, раванд.

Keywords: family, psychotherapy, interpersonal relationships, family members, psychotherapist, process.

Психотерапияи оилавӣ як намуди махсуси психотерапия мебошад, ки барои ислоҳи муносибатҳои байнишахсӣ равона шудааст ва мақсади он рафъи ихтилолоти эҳсосӣ дар оила, ки бештар ба аъзои бемори оила таъсир мерасонад, мебошад.

Терапияи оилавӣ, ки давомнокии он аз якчанд ҳафта ва баъзан ҳатто чанд сол буда метавонад, якчанд марҳиларо ҷудо мекунад. Давомнокии он бо шиддати ихтилоли равонӣ дар “интиқолдиҳандаи аломат”, шиддатнокии муноқишаҳои байнишахсӣ дар оила, маромнокии аъзоёни оила барои ба даст овардани дигаргуниҳои терапевтӣ муайян крда мешавад. Дар аввал, терапияи оилавӣ бо басомади 1 - 2 вохӯрӣ (сессия) дар як ҳафта гузаронида мешавад ва сипас 1 маротиба дар 2 ҳафта ва баъд дар 3 ҳафта 1 маротиба гузаронида мешаванд.

Дар терапияи оилавӣ 4 марҳиларо ҷудо мекунанд (Эйдемиллер, Юститский):

- Ташҳиси оила, марҳилаи ташҳисӣ;
- Рафъи низои оилавӣ;
- Барқарорсозӣ;
- Дастгирикунанда.

Зери мафҳуми ташҳиси оилавӣ тавсифи муносибатҳои вайроншудаи оила бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ – шахсии аъзоёни оила фаҳмида мешавад. Ташҳиси муносибатҳои оилавӣ дар раванди ҳамроҳ кардани терапевт бо оила гузаронида мешавад, ки фарзияҳои мушкилии ташҳисиро пешниҳод мекунад ва месанҷад.

Махсусияти тартибии ташҳиси оилавӣ аз он иборат аст, ки он терапияи оилавиرو дар ҳамаи марҳилаҳо роҳнамоӣ мекунад ва интихоби усулҳои психотерапевтиро муайян мекунад.

Хусусияти дигари он дар он аст, ки алоқамандии маълумоти аз бархе аъзоёни оила гирифтара оид ба ҳодисаи руҳдодаистода бо маълумоти аз дигар аъзоёни оила гирифта ва таассуроти шахсии психотерапевт, ки дар асоси пурсиш ва назорати рафтори иштирокчиёни раванди психотерапия ташкил шудааст, муайян менамояд (“оила бо чашмони кӯдак (аз нигоҳи кӯдак)”, “оила аз нигоҳи психотерапевт”, “дар ҳақиқат мо чӣ гунаем?”).

Дар марҳилаи дуввум, дар вохӯриҳои яктарафаи психотерапевт бо мизоч ва аъзоёни оилаи ӯ, манбаи муноқишаи оилавӣ муайян карда шуда, тавассути воқуниши эмотсионалии ҳар як аъзои оила, ки дар натиҷаи барқарор намудани тамос бо психотерапевт муайян гардида буд, бартараф карда мешавад. Психотерапевт ба иштирокчиёни муноқиша кӯмак мекунад, ки бо забони барои ҳама фаҳмо сухан гуфтанро ёд гиранд. Ғайр аз он, вай нақши миёнаравро иҷро мекунад ва ба андозаи мувофиқ иттилоотро оиди муноқиша аз як аъзои оила ба аъзои дигари оила медиҳад. Ҷузъи ғайривербалии ин иттилоот метавонад аз тарафи психотерапевт дар сеанс - психотерапия интиқол дода шавад, ки барои ин усули “робот – манипулятор”, вақте ки психотерапевт паёми муноқишавии иштирокчиёни сеансро ба забони имову ишора тарҷума карда, ифодаи ишоратро ба ҳассосият ва таҳаммулнокии иштирокчиён мувофиқ мекунад, истифода мешавад. Ҳамин тавр, дар ин марҳилаи терапияи оилавӣ усулҳои пешқадами психотерапевтӣ инҳоянд:

- психотерапияи ғайридирективӣ, ки ба вебализатсияи муносибатҳои муайяннашавандаи шахсият;
- усулҳои махсустаҳияшудаи таъсири аъзоёни оила ба ҳамдигар нигаронида шудааст.

Дар марҳилаи барқарорсозии муносибатҳои оилавӣ мувоҳишаҳои гурӯҳии мушкилоти чорӣ оила ё дар оилаи алоҳида ва ё дар гурӯҳҳои мувозии муштариёне, ки мушкилоти монанд доранд ва ҳешовандони онҳо гузаронида мешаванд. Дар ҳуди ҳамон гурӯҳҳо таълими рафтории ба нақш асосёфта ва таълим додани қоидаҳои баҳси созанда гузаронида мешавад.

Мархилаи дастгирии психотерапияи оилавӣ – ин мустаҳкам кардани малакаҳои эмпатикии муошират дар марҳилаҳои қаблӣ ва доираи васеи рафтори нақш дар муҳити табиӣ оила мебошад. Машварат ва ислоҳи маҳоратҳои бадастовардаи коммуникатсионӣ дар робита ба ҳаёти воқеӣ низ гузаронида мешаванд.

Тақсимоти марҳилаҳо бо шумо имкон медиҳанд, ки раванди терапияи оилавино ташаккул диҳед, пайдарпайии истифодаи усулҳои гуногуни психотерапевтиро вобаста аз мақсад ва миқдори иттилооти ташхисӣ асоснок кунед. Усулҳои, ки бештар дар психотерапияи оилавӣ истифода бурда мешаванд:

- Истифодаи пурмаҳсули хомӯшӣ;
- Гӯш карда тавоништан;
- Омӯзиш бо ёрии саволҳо;
- Такрорнамоӣ;
- Чамънамоӣ, маълумотдиҳӣ;
- Аниқнамоӣ ва инъикоси аффе́кт.

Муқовимат, яъне ба ҳуфтаи ҳамсарон пешниҳод намудани сохторҳои фаҳмиданашаванда ё амбивалентӣ, муносибатҳои стереотипҳои рафтор бо мақсади фаҳмиш ва таҳияи онҳо.

- Иҷрои нақшҳо;
- Сохтани “ҳайкали зинда”;
- Таҳлили навори видеой.

Равияҳои асосӣ дар психотерпсияи оилавӣ.

1. Мактаби Пало – Алто – усули “терапияи мушкилиҳалкунанда”.

Джей Хейли намоёндаи мактаби Пало Алто, муаллифи усули “терапияи мушкилиҳалкунанда” гашт. Хейли чунин мешуморид, ки муносибат дар оила натиҷаи муборизаи ҳамсарон барои назорат бурдан аз болои дигар аъзоёни оила мебошад.

2. Теапияи оилавии психоаналитикӣ.

Мақсади терапияи психоаналитикӣ дигар намудани шахсияти иштирокчиёни психотерапия бо чунин тарзе мебошад, ки онҳо дар ҳолате бошанд, ки тавонанд дар аснои воқеяи ҳозира ҳамчун шахсиятҳои комилу солим бо ҳам фаъолият кунанд, на дар аснои муносибатҳои қабулшудаи гузашта. Терапевтҳои аз ҷиҳати психоаналитикӣ равонагашта ҳамчунин назар ба намоёндагони дигар мактабҳо камтар директивиянд.

3. Психотерапияи оилавии системанок.

Дар ҳоли ҳозир равияи системанок яке аз равияҳои ба таври возеҳ муаррифишуда, умедбахш, аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок ва терапевтӣ таъсирноки психотерпсияи оилавӣ маҳсуб мешавад.

Дар психотерапияи оилавии системанок, оила ҳамчун системае, ки барои нигоҳдорӣ ва таҳаввули алоқаҳои ташкилгашта кӯшиш мекунад, аз назар гузаронида мешавад. Дар тӯли мавҷудияти худ, оилаҳо аз бӯҳронҳои анъанавии инкишоф мегузаранд. (оиладоршавӣ, ҷудо шудани оила аз волидон, ҳомиладорӣ, таваллуди кӯдак, рафтани кӯдак ба боғча\мактаб, хатми мактаб ва интиҳоби роҳи ҳаётии ӯ, ҷудошавӣ аз волидон, ба нафақа баромадани волидон ва ғайра). Маҳз дар ҳамин марҳилаҳои мавҷудияти худ, оилаҳо метавонанд мушкилиҳои нави худро бо роҳи усулҳои пешина ҳал намоянд ва ба ин хотир дар пеши онҳо зарурати мураккаб гардонидани реаксияҳои аллақай мутобиқшуда пеш меояд.

Қадамҳои асосии психотерапияи оилавии системанок:

Иттифоқи терапевт бо оила, ҳамроҳ кардани ӯ ба сохтори нақш, ки оила пешниҳод кардааст.

- Тартиб додани дархости психотерапевтӣ;
- Азнавсозии муносибатҳои оилавӣ;
- Анҷоми психотерапия ва қатънамоӣ.

4. Психотерапияи оилавии стратегӣ.

Ин усули терапияи оилавино ҳамчунин “ҳалли мушкилот”, “кӯтоҳ” меноманд, зеро он ба ҳалли мушкилот нигаронида шудааст. Моҳияти муносибати стратегӣ таҳияи стратегияи ҳалли мушкилот аст, зеро тағйирот дар оила назар ба фаҳмидани сабабҳои зӯрварӣ муҳимтар аст. Терапевтҳои стратегӣ омилҳои таҳқиқ мекунанд, ки устувории мушкилотро таъмин мекунанд, ки тавассути муносибатҳои маҷудаи оила дастгирӣ мешаванд ва аз ин рӯ, кӯшиш мекунанд, рафторро, ки мушкилотро тақвият медиҳад, муайян кунанд. Бисёре аз психотерапевтҳои стратегӣ чунин мешуморанд, ки оилаи хубфаъолияткунанда онест, ки аз нишонаҳо канорагирӣ мекунанд ва қодир аст мувофиқи шароити тағйирёбанда фаъолият кунад.

5. Психотерапияи оилавии рафторӣ.

Психотерапияи оилавии рафторӣ ҳамчун принсипи асосии худ мустаҳкамкунии рафторро дар натиҷа мебинад. Ҳамчун асос ҳолате гирифта мешавад, ки қаноатмандӣ дар издивоҷ аз набудани норозигии тарафайн вобаста аст, на аз лаззатҳои ба ҳамдигар расонидашуда.

6. Терапияи коммуникативии оилавӣ.

Он аз равияи Пало Алто сарчашма мегирад. Ҳадафи он тағйир додани усулҳои иртибот ва ё “амалҳои огоҳона барои тағйир додани шакли сусти амалиёт” мебошад. Гурӯҳҳои асосии усулҳои терапияи коммуникативӣ инҳоянд:

- Таълими аъзоёни оила оиди қоидаҳои муоширати кушод;
- Таҳлил ва тафсири усулҳои муошират дар оила;
- Манипулятсияи муошират дар оилава қоидаҳои гуногун.

Терапияи коммуникативии оилавӣ натавонист ҳамчун усули самаранок таъсис ёбад.

Адабиёт:

1. Сатир В. Психотерапия семьи. - С-Пб., 2001.
2. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. - М., 1983.
3. Эйдемиллер, В.Юстицкий. Психология и психотерапия семьи. - С-Пб., 1999.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

КИСМАТИ 1. ТАҲҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ ВА РОҲҲОИ РУШДИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

РАЗДЕЛ 1. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ПУТИ ЕГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

SECTION 1. PEDAGOGICAL RESEARCH AND WAYS OF ITS DEVELOPMENT IN THE MODERN WORLD

Иматзода Л.М., Имомназаров Д. Таҳқиқоти педагогӣ: дар ҷустуҷӯи роҳҳои босамари сифати таҳсилот	4-12
Махмудов Ш. К. Формирование профессионализма и педагогических способностей (Узбекистан, г.Денау)	12-15
Чонмирзоев Э.Ч., Пайшанбиева Х.Л. Моҳияти педагогӣ ва муҳимияти тадқиқот барои рушди хонандагон (ДТИБКСМ дар ВМКБ)	15-18
Шадиев Р., Мэнгке Янг, Шадиев Н., Файзиев М. Developing familiarization strategies to facilitate mobile-assisted language learning of seventh grade students in unfamiliar learning environments (Китай, Узбекистан)	18-21
Абдурахимова Д.А. Роль модернизации системы обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий	21-25
Хайдаров М.Э. Электронная библиотека - важнейший компонент инновационных технологий (Узбекистан, г. Ташкент)	25-27
Файзиев А. Асарҳои Пешвои миллат дар даврони истиқлолият ва муҳимияти онҳо дар пешбурди таҳсилоти муосир (ш.Хучанд)	28-32
Нарзуллоев Ҳ. Тарбияи шаҳрвандӣ аз нигоҳи илми педагогика	32-39
Рузиматов Э.Й. Важность духовной и образовательной работы в повышении интереса студентов к науке (Узбекистан, г.Ташкент)	40-42
Файзуллоева И. Татбиқи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълими фанни забони тоҷикӣ - омили муҳими ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии хонандагон	42-47
Аҳмедҷонова Ш. Баъзе масъалаҳои муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиатшиносӣ (н.Рудакӣ)	47-50
Ибрагимова С.В. Педагогические основы формирования основных компетенций студентов на занятиях русского языка	51-53
Содиков У. Дж. Влияние СМИ на сознание, нрав, свободы и духовность человека (Узбекистан, г.Ташкент)	54-56
Давлатшоев И. Педагогические исследования противоречивости таджикских национальных традиций в процессе духовного развития учащихся современной общеобразовательной школы	57-61
Рахмонова М. Э. Роль современных инновационных технологий в педагогике	61-66
Котибова Ш.П., Шарифзода Н. Махсусиятҳои таълим дар муассисаҳои томактабӣ	67-72
Каримова Д. М. Ташаккули нутқи мураттаби кӯдакони синни томактабӣ тавассути амсиласозии аёният	72-76
Чонмирзоев Э. Ч.Пайшанбиева Х.Л. Усули «даъвати мутахассис (эксперт) ба дарс» (ДТИБКСМ дар ВМКБ)	76-78
	79-84

Умаров У.С., Убайдов А. А. Самараи дарс - конфронсҳо дар ташаккул додани салоҳиятҳои эҷодии хонандагон	
Усмонова М. Роҳҳои сохтани истилоҳоти забони русӣ ва англисӣ	84-88
Ҷонмирзоев Э. Ҷ., Парпишов К., Саидброҳимов Ш. Истифодаи усулҳои таълими интерактивӣ чун воситаи фаъолгардонии фаъолияти хонандагон	89-92
Қаюмова Х.Т. Мавқеи технология ва методҳои таълим дар ташаккули унсурҳои салоҳиятнокӣ	92-96
Ҷӯраева М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва таҳсилоти муосир (ДҶТИБКСМ, ш.Хучанд)	96-100
Ҳақимова Б. Р. Муносибати босалоҳият ба таълим - омили муҳими тақвияти сифати таҳсилот	101-104
Салоҳиддинова Г. Нақши технологияи инноватсионӣ дар баланд бардоштани сифати таҳсилоти фосилавӣ	104-108
Ғадоев И. Зарурияти гузариш ба таҳсилоти фосилавӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	108-115
Ҷонмирзоев Э. Ҷ., Ҷонмирзоева Ф.Э - Мавқеъ ва хусусиятҳои арзёбӣ дар низомии таълими салоҳиятнокӣ	115-118
Зулфонов Б. Навгониҳои маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир	118-122

ҚИСМАТИ 2.

ХУСУСИЯТҲОИ ИЛМӢ-МЕТОДӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ РАВАНДИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБИӢ-РИӢЗӢ

РАЗДЕЛ 2.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

SECTION 2.

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF THE INNOVATIVE PROCESS OF TEACHING NATURAL-MATHEMATICAL DISCIPLINES

Кодиров Б.Р. Особенности использования электронных образовательных ресурсов при обучении математики в средних общеобразовательных школах (Россия, г.Воронеж)	123-126
Сафаров М. Самарабахшии таълим дар фанни физика - пойгоҳи назариявии соҳаҳои истеҳсолоти муосир.	126-129
Шодиева Р.Р. Основы преподавания математических дисциплин для студентов экономических специальностей в контексте компетентностного подхода	129-133
Закирова С. Х. Методы повышения эффективности обучения математике (ФГКОУ №6»г. Душанбе)	133-135
Қурбанов С.Р. Роҳҳои баландбардории самаранокии дарси математика	136-140
Назаров А.П., Рачабзода Ҳ.Х. - Яке аз усулҳои тартибдиҳии муодилаҳо бо истифода аз методи “Пулот” барои синфҳои 3 ва 4	141-143
Гулмоҷоев Д.К. Истифодабарии методҳои инноватсионӣ дар раванди омӯзиши фанни география	143-147
Амирова Г.Г. -Экологическое просвещение школьников по рациональному использованию природных ресурсов	147-152
Ҷонмирзоев Э. Ҷ., Бурҳонов Б. Роҳҳои фаъолгардонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарси математика (ДТИБКСМ дар ВМКБ)	152-154

Махсудалиева С. Захираҳои обию энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (н.Рудақӣ)	154-157
Бӯриев Б.Б. Омӯзиши таърихи математика-омили муҳими ташаккулёбии ҷаҳонбинии хонандагон	158-163
Пармонов А. Э. Обучение населения радиационной безопасности и противорадиационной защиты (Узбекистан, г.Ташкент)	164-166
Гойбова О.М. Проектная деятельность на уроках математики	167-172
Халилова С.В. Составляющие качественного образования по математике	172-174
Кодиров Б. Р, Давлатов Д.А., Саидов Г.А. Развитие креативности студентов на занятиях высшей математики средствами информационно-коммуникационных технологий (Россия, г.Воронеж, Таджикистан, г.Пенджикент)	175-178
Исмонов С. Қ. -Хусусияти ташкили алоқа дар шароитҳои махсус	178-182
Ҳамроқулов Ҳ., Ҳамроқулов К. Об – неъматҳои бебаҳо (меҳвари дарси математика) (Сӯғд, н.Деваштиҷ)	182-187
Маҳкамова М. Заминаҳои методии таълими фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ	188-192
Ҷонмирзоев Э. Ҷ., Бурҳонов Б., Ҷонмирзоева Ф. Э Қоидаҳои асосии таҳияи тест аз фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ (ДТИБКСМ дар ВМКБ)	192-200
Сангинов Б.Н. Истифодаи методи расионализатсия (декомпозиция) дар ҳалли муодилаҳо ва нобаробариҳо (ш. Конибодом, вилояти Сӯғд)	200-206
Азимова Н. С. Системно- деятельностный подход как основа методической системы подготовки студентов при обучении высшей математики в вузе	206-209
Каримов А.М. -Масъалаҳои муҳими илмҳои табиатшиносӣ дар замони муосир ва роҳҳои ҳалли онҳо	209-213

ҚИСМАТИ 3.

ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ САМАРБАХШИ ТАЪЛИМ ДАР МАРҲАЛАИ РУШДИ МАКТАБИ МУОСИР

РАЗДЕЛ 1.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ

SECTION 1.

IMPROVING EFFECTIVE LEARNING METHODS AT THE STAGE OF DEVELOPMENT OF A MODERN SCHOOL

Каримова И.Х., Негматов С.Э. Компетентность учителя русского языка в образовательных учреждениях с таджикским языком обучения	214-220
Лутфуллоева П. М. Баъзе усул ва тарзҳои омӯзиши забони англисӣ	221-225
Имомназаров Д. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Мушқилот ва дурнамои татбиқ	225-232
Худоқулов Х. Ж. Речевая культура среди людей (Узбекистан, г.Ташкент)	232-236
Боронова С.Б. Норма словоупотребления фразеологических неологизмов А. П. Чехова	236-240
Ҷамолбии Ҳ. Усулҳои таълими интенсивии забони англисӣ дар асоси баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати дониши хонандагон (вил.Хатлон, ш.Кӯлоб)	240-246

Назирова Н. Таълими дуруст ва босамари фанҳои чомеашиносӣ дар таҳсилоти муосир ва нақши он дар ташаккули шахсияти хонандагон	246-250
Джуроев Ш. Т. Духовный образ человека в его этике общения (Узбекистан, г.Ташкент)	250-254
Чонбобоева М. Ғ. Татбиқи муносибати босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ	254-260
Сабирова Ф. С. Семантическая классификация русских глаголов с приставкой от- в таджикском языке (на материале «Русско-таджикского словаря»)	260-263
Шамсиев У.Б.Юсувалиева А.Я. Влияние семейного взаимодействия на самосознание ребенка (Узбекистан, г.Ташкент)	264-267
Ошимова М.М., Ш. Фуломова Омӯзиши психологии инкишофи диққати наврасон, ҷавонон дар ҷараёни таълим	268-271
Мирбобоева Б. М. Самарабахшии таълими ҳамгиро дар синфҳои ибтидоӣ	271-276
Шамсиева М. Formation of speech mechanisms of bilingual children (Узбекистан, г.Ташкент)	276-281
Гадоев К. Х., Шамсова Б. Қ. Ташаккули салоҳияти байнифарҳангии донишҷӯён ҳамчун проблемаи методӣ дар таълими забони англисӣ	281-285
Шахло Абдуализода -Методҳои ворид сохтани навгонҳои илмӣ ба мундариҷаи китоби дарсии адабиёти тоҷик	286-290
Джонмамадова Г. Ш. Методика использования видеоматериалов на уроках русского языка как инструмент формирования речевой компетенции	291-297
Усмонова М. Калимаҳои архаистӣ ва таъриҳӣ дар повести “Дар ҷустуҷӯи Карим-демона”-и Ҳабибулло Назаров	297-302
Мирхонова Н. Ҳамкориҳои муассисаҳои томактабӣ бо оила ҳамчун омилҳои болоравии сифати тарбия ва таълим	302-306
Соколовская О. В. Оценка и проблемы, технологии качества содержания образования в системе управления качеством образования	307-310
Таджибаева М. И., Абдуллозоде Махфуза Оценка деятельности студентов при изучении иностранного языка (вил.Сугд, ш.Бустон)	310-314
Яҳёев Ш.Ш., Ризоева Н. -Муносибати дифференсиалӣ дар раванди инкишофи худшиносии миллӣ дар замони муосир	314-317
Бобоёров Х.Х. Маҳсулнокии донишандӯзӣ натиҷаи раванди ташаккули типҳои ғоа бо мақсади пешбурди соҳаи маориф	317-320
Ходжиева М.Х. Лингвистическая значимость фразеологических единиц	321-324
Шарипова С. Вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ дар мактаби муосир	324-329
Султонмамадова М. Усули инноватсионии таълими ашъори ғиноӣ дар дарсҳои адабиёт барои хонандагони синфҳои болоӣ	329-334
Одинаев Б. Раванди баҳодихӣ ва таъсири он ба рушди фаъолияти маърифатии хонандагон	335-337
Қурбонова Г., Боев Ш., Мачидов У. Истифодаи бозичҳои дидактикӣ дар дарсҳои суруд ва мусиқӣ дар синфҳои ибтидоӣ	337-340
Негматова Д.С. Структурная характеристика модальных слов в составе английского и таджикского предложения	340-345
Хамракулов Ф.М., Бойтемиров Р.М. Обучение чтению на русском языке	345-350

ҚИСМАТИ 4.

ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ САМАРБАХШИ ТАЪЛИМДАР МАРҲИЛАИ РУШДИ МАКТАБИ МУОСИР

РАЗДЕЛ 2.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ

SECTION 2.

IMPROVING EFFECTIVE LEARNING METHODS AT THE STAGE OF DEVELOPMENT OF A MODERN SCHOOL

Каримова И. Х. Еще раз об инклюзивном образовании	351-354
Муминова Л. Р., Фазилова Н.М. Обучение английскому языку детей дошкольного возраста с задержкой психо-речевого развития в условиях билингвизма (г.Ташкент, Узбекистан)	355-358
Қувватов С. Мушкilotи таълими кӯдакони ношунаво ва роҳҳои ҳалли он	358-361
Махкамова У. А. Теоретические аспекты логопедической технологии по устранению заикания у детей (Узбекистан, г.Ташкент)	361-364
Ҳақимова Б.Р. Ташкил ва гузаронидани корҳои коррекционӣ бо хонандагони нуқси биноидошта дар омӯзиши элементҳои геометрия	364-370
Каримова Ш.Т. Комплексный подход к реализации индивидуального логопедического занятия у детей с моторной алалией (Узбекистан, г.Ташкент)	371-374
Бӯриев Б. Б. Гузаронидани корҳои ислоҳкунӣ (коррекция) ҳангоми ҳалли масъалаҳои математикӣ бо хонандагони иллати биноидошта	375-379
Шодмонов Ш. Нақши узвҳои шунавоӣ дар ташаккули солимии кӯдак ва оқибатҳои иллати шунавоӣ (н.Рӯдакӣ)	380-384
Ахмедова К. С., Норматов А. Ғ. Ташхиси психологӣ ва норасоии зеҳнӣю ақлонӣ кӯдакон ДҚТИБКСМ вил.Сугд)	385-390
Бурҳонов Б. Зарурият, раванд ва аҳамияти чорӣ гардонидани таҳсилоти фарогир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ДТИБКСМ дар ВМКБ)	390-392
Шарафиён М.Х. Вазифа ва самтҳои инкишофи нутқи хонандагони дорои махсусиятҳои рушди ақлонӣ	393-396
Эргашева М.К. Проблемы формирования инклюзивной компетентности учителей начальных классов	396-399
Гулова Б. Пситерапияи оилавӣ	399-402
МУНДАРИЧА	
СОДЕРЖАНИЕ	403-407
CONTENT	

